

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

**ULEMANIN ISLAHATLARA YAKLAŞIMI
BAĞLAMINDA KEVKEBÜ'L-MES'ÛD FÎ KEVKEBETİ'L-
CÜNÛD ADLI ESERİN METİN VE TAHLİLİ**

Yüksek Lisans Tezi

MAHMUT DİLBAZ

İstanbul, 2008

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

**ULEMANIN ISLAHATLARA YAKLAŞIMI
BAĞLAMINDA KEVKEBÜ'L-MES'ÛD FÎ KEVKEBETİ'L-
CÜNÛD ADLI ESERİN METİN VE TAHLİLİ**

Yüksek Lisans Tezi

MAHMUT DİLBAZ

Danışman: PROF.DR. ZİYA YILMAZER

İstanbul, 2008

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

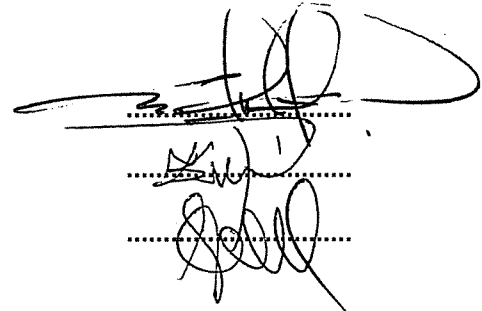
Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı İSLAM TARİHİ Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi
MAHMUT DİLBAZ ın ULEMANIN ISLAHATLARA YAKLAŞIMI BAĞLAMINDA
KEVKEBÜ'L-MES'UD FÎ KEVKEBETİ'L-CÜNÜD ADLI ESERİN METİN VE TAHLİLİ adlı
tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 19.06.2008 tarih ve 2008/10-25 sayılı
kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak
kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

- Tez Savunma Tarihi : 4.17.2008
- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. ZİYA YILMAZER
- 2) Jüri Üyesi : PROF. DR. ZİYA KAZICI
- 3) Jüri Üyesi : PROF. DR. İSMAİL KARA

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Mahmut Dilbaz
Anabilim Dalı	: İlahiyat
Programı	: İslam Tarihi
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Ziya Yılmazer
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans – Temmuz 2008
Anahtar Kelimeler	: Ulema, Islahat

ÖZET

ULEMANIN ISLAHATLARA YAKLAŞIMI BAĞLAMINDA KEVKEBÜ'L-MES'ÛD FÎ KEVKEBETİ'L-CÜNÛD ADLI ESERİN METİN VE TAHLİLİ

Osmanlı modernleşmesi, askerî yenilgilerin ve toprak kayıplarının artması akabinde orduda yapılan batı usûlü yeniliklerle başlamıştır. Devlet ricâli, husûsen XVIII. asrın ikinci yarısından itibaren uygulanan batı tarzı bu yeniliklerin halk nazarında ve muhalif çevrelerdeki meşruiyetini sağlamak için ulemanın nüfûzunu kullanmıştır. Siyasî merkez, yapılan yenilikleri destekleyen ilmiye mensuplarını üst makamlara getirerek ödüllendirmiştir.

Ulema, fiiliyatta desteklediği ıslahatların meşruiyetini ve gerekliliğini yazdığı eserlerle de savunmak istemiştir. Örneğin, Cezayir'de Hanefî kadılığı ve İskenderiyye'de müftülük yapan Türk ya da Arnavut asıllı olduğu söylenen Cezayir doğumlu İbnü'l-‘Annâbî (1775-1851)'nin II. Mahmud'un askerî ıslahatını savunmak üzere kaleme aldığı Arapça *es-Sa'yü'l-Mahmûd fî Nizâmi'l-Cünûd* adlı eserini kazaskerlik, nakîbüleşrâflık, vak'anüvislik ve Takvîm-i Vekâyî nâzırlığı gibi görevlerde bulunan Sahnâflar Şeyhizâde Es'ad Efendi (1789-1848) *Kevkebü'l-Mes'ûd fî Kevkebeti'l-Cünûd* adıyla pek çok ilavelerle Türkçe'ye tercüme etmiştir. Arapça aslı 1827'de telif edilen ve 26 Nisan 1829'da temize çekilmiş tercüme metni muhtemelen padişaha sunulmuş olan bu eser, II. Mahmud'un yaptığı askerî ıslahatların âyet, hadîs ve ilk dönem İslam tarihi uygulamalarının delil gösterilerek desteklendiği bir ıslahat metni olmasının ötesinde, aynı zamanda Hz. Peygamber'in yaptığı bütün savaşların mufassalan anlatıldığı bir megâzî kitabıdır.

Bu tezde, ilmiye mensuplarının ıslahatlarla ilişkisi üzerinde kısaca durulduktan sonra İbnü'l-‘Annâbî ile Es'ad Efendi'nin biyografileri ve eserleri hakkında bilgi verilip *Kevkebü'l-Mes'ûd fî Kevkebeti'l-Cünûd* adlı eser neşredilmiştir.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname	: Mahmut Dilbaz
Field	: Theology
Programme	: The History of Islam
Supervisor	: Professor Ziya Yilmazer
Degree Awarded and Date	: Master – July 2008
Keyword	: Ulama, Reform in Ottoman Empire

SUMMARY

THE TEXT AND THE ANALYSIS OF THE KEVKEBÜ'L-MES'ÛD FÎ KEVKEBETİ'L-CÜNÛD İN THE CONTEXT OF ULAMA'S APPROACH TO REFORMS

Modernization of Ottoman Empire began with Western style reforms in the army after military defeats and land losses. High officials in the Empire used the influence of the ulama to provide legitimacy to such Western style reforms that were applied especially dating from the second half of the 18th century among public and opposition circles. The political center rewarded members of the ulama class who supported such reforms by appointing them to high ranks.

The ulama wanted to advocate the legitimacy and necessity of the reforms by publications. For example, Sahhâflar Şeyhizâde Es'ad Efendi (1789-1848), who worked as military judge (kazasker), nakîbüleşrâf, chronicler (vak'anüvis) and manager for Takvîm-i Vekâyî (nâzır), translated İbnü'l-'Annâbî's book (he was born in Algeria, worked as Hanafî qadi in Algeria and mufti in Alexandria, said to have Turkish or

Albanian origin), which was written in Arabic to advocate the military reforms of II. Mahmud and named *es-Sa'yü'l-Mahmûd fî Nizâmi'l-Cünûd*, into Turkish with the name of *Kevkebü'l-Mes'ûd fî Kevkebeti'l-Cünûd* by so many additions. This book, whose Arabic original was compiled in 1827 and the engrossed translation text was probably presented to the padishah on 26 April 1829, beyond being a reform text in which the military reforms made by II. Mahmud was supported by showing verse, hadith and the earlier islamic history applications as proofs, is a book that covers in detail all the wars The Prophet Mohammad participated

In this thesis, after shortly discussing the relation of members of ulama class with reforms, and by giving information about İbnü'l-'Annâbî and Es'ad Efendi's biographies and publications, the publication named *Kevkebü'l-Mes'ûd fî Kevkebeti'l-Cünûd* have been published.

ÖNSÖZ

Osmanlı modernleşmesi, XVIII. yüzyılda askerî yenilgilerin ve toprak kayıplarının artması neticesinde orduda yapılan batı usûlü yeniliklerle başlamıştır. İlmiye mensupları, batı tarzı bu yeniliklerin halk nazarında ve muhalif çevrelerdeki karşıtlığını önlemek ve ıslahatların meşruiyetini sağlamak için bazı eserler kaleme almışlardır.

Cezayir doğumlu Mısır ulemasından İbnü'l-‘Annâbî, es-Sa‘yü'l-Mahmûd fî Nizâmi'l-Cünûd adlı eserinde II. Mahmud'un yaptığı askerî ıslahatları ayet, hadis ve İslam tarihi uygulamalarını delil göstererek savunmuştur. Sahnâflar Şeyhizâde Es‘ad Efendi bu eseri Kevkebü'l-Mes‘ûd fî Kevkebeti'l-Cünûd adıyla pek çok ilavelerle Türkçe'ye tercüme etmiştir.

Bu tezde ulemanın yenilikler karşısındaki tutumu, İbnü'l-‘Annâbî ile Es‘ad Efendi'nin biyografileri ve eserleri üzerinde kısaca durulduktan sonra Kevkebü'l-Mes‘ûd fî Kevkebeti'l-Cünûd adlı metin neşredilecektir.

Es‘ad Efendi'nin söz konusu tercümesini yüksek lisans tezi olarak hazırlamamı tavsiye eden pek muhterem hocam Prof. Dr. İsmail Kara'ya, eserdeki Farsça metinleri tercüme eden Yrd. Doç. Dr. Nusrettin Bolelli'ye, Arapça metinlerin tercümesinde büyük yardımlarını gördüğüm hocam Mehmet Dinçoğlu ve arkadaşım Taha Boyalık'a çok müteşekkirim. Teşekkür edilmesi gereken zevat arasında danışman hocam Prof. Dr. Ziya Yılmaz'ın apayrı bir yeri var. Hocam, metni yüksek lisans tezi olarak hazırlamama müsaade etmekle kalmadılar, eseri satır satır okuyarak gerekli düzeltmeleri yapma lütfunda bulundular, kendilerine ne kadar teşekkür etsem azdır.

Üsküdar, 2008

Mahmut DİLBAZ

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	VI
ÖNSÖZ.....	VIII
İÇİNDEKİLER.....	IX
KISALTMALAR.....	XII
1. GİRİŞ.....	1
1.1 “Kanûn-ı Kadîm”den “Nizâm-ı Cedîd’e Islahat Fikri.....	1
1.2 Islahatlar Karşısında Ulema.....	9
2. İBNÜ’L-ANNÂBÎ VE ES‘AD EFENDİ	
2.1 İbnü’l-‘Annâbî (1775-1851).....	24
2.1.1 Hayatı.....	24
2.1.2 Eserleri.....	28
2.1.2.1 es-Sa‘yü’l-Mahmûd fî Nizâmi’l-Cünûd.....	28
2.1.2.2 Siyânetü’r-Riyâse bi-Beyâni’l-Kazâ ve’s-Siyâse.....	33
2.1.2.3 Şerhu Kitâbi’d-Dürri’l-Muhtâr fî’l-Fıkhı’l-Hanefî.....	33
2.1.2.4 Diğer Eserleri.....	33
2.2 Es‘ad Efendi (1789-1848).....	34
2.2.1 Hayatı.....	34
2.2.2 Eserleri.....	36
2.2.2.1 Tarih-i Es‘ad.....	36
2.2.2.2 Üss-i Zafer.....	36
2.2.2.3 Teşrîfât-ı Kadîme.....	37
2.2.2.4 Zibâ-yı Tevârih.....	37
2.2.2.5 Sefernâme-i Hayr.....	37
2.2.2.6 Âyâtü’l-Hayr.....	38
2.2.2.7 Ahvâl-i Tunus.....	38
2.2.2.8 Dîvân-ı Es‘ad.....	38
2.2.2.9 Münşeât.....	38
2.2.2.10 Bahçe-i Safâ-endûz.....	38
2.2.2.11 Şâhidü’l-Müverrihîn.....	39
2.2.2.12 Mahmûdü’l-Eser.....	39
2.2.2.13 Kevkebü’l-Mes‘ûd fî Kevkebeti’l-Cünûd.....	39
2.2.2.14 Diğer Eserleri.....	39

3. KEVKEBÜ'L-MES'ÛD FÎ KEVKEBETİ'L-CÜNÛD	41
3.1 Kevkebü'l-Mes'ud'da Öne Çıkan Hususlar.....	41
3.1.1 Mütercimim Eseri Tercüme Etme Sebebi.....	41
3.1.2 Müellifin Eseri Yazma Sebebi.....	41
3.1.3 Eserin Bölümleri.....	42
3.1.4 Askerî Düzenlemelerde Padişah'a İtaat Etmek.....	42
3.1.5 Yeni Askerî Usûlleri Kafirlerden Almak Vaciptir.....	42
3.1.6 Harp İlimleri Şer'î İlimlerden Sayılır.....	43
3.1.7 Hikmet Mü'minin Yitiğidir, Onu Nerede Bulursa Alır.....	43
3.1.8 Dar ve Kısa Elbise Giymek.....	43
3.1.9 Barut İmal Etmek ve Kullanmak Vaciptir.....	44
3.1.10 Kafirlerin Kullandıkları Aletleri Kullanmak Caizdir.....	44
3.1.11 Meşveret.....	44
3.1.12 Devlet Düzeninin Devamını Sağlayan Özellikler.....	44
3.1.13 İstanbul'un Fethi İle İlgili Hadisin İzahı.....	45
3.1.14 Askerin, Komutanına İtaati Vaciptir.....	45
3.1.15 Savaş Aletlerini Kafirlerden alıp Kullanmak Caizdir.....	46
3.1.16 Şer'î Siyaset.....	47
3.2 Metin Neşrinde Takip Edilen Hususlar.....	47
4. KEVKEBÜ'L-MES'ÛD'UN METNİ	49
el-Kevkebü'l-Mes'ûd fî Kevkebeti'l-Cünûd.....	49
el-Maksadü'l-Evvel: fî'l-Umûri'l-Harbiyye.....	53
el-Faslü'l-Evvel: fî İttihâzi'l-Cündi ve Tecnîdihî.....	67
el-Faslü's-Sânî: fî Tertîbi'l-Cünd.....	80
el-Faslü's-Sâlis: fî Tasnîfi'l-Cünd.....	91
el-Faslü'r-Râbi': fî Zabtı 'Adedi'l-Cünd.....	92
el-Faslü'l-Hâmis: fî Ta'dîdi Kuvvâdi'l-Cünd ve 'Urefâ'ihî.....	96
el-Faslü's-Sâdis: Fî Tesvîmi'l-Cünd.....	102
el-Faslü's-Sâbi': fî Tazyîki Melâbisi'l-Cündi ve Taksîrihâ.....	105
el-Faslü's-Sâmin: fî Ta'yîni Mevâkıfî'l-Cündi ve Tahsîsi 'Amelîhim.....	112
el-Faslü't-Tâsi': fî 'Akdi'l-Elviyeti ve'r-Râyâtî.....	129
el-Faslü'l-'Âşir: fî't-Tedrîbi 'ale'l-A'mâli'l-Harbiyyeti.....	139
el-Faslü'l-Hâdî 'Aşera: fî'l-Husûni ve'l-Hanâdîki ve'l-Eslihati ve 'Uddeti'r-Remyi.....	180
el-Faslü's-Sânî 'Aşera: fî Hiyeli'l-Harb.....	205
el-Faslü's-Sâlisü 'Aşera: fî'l-Hazm.....	210
el-Faslü'r-Râbi' 'Aşera: fî Rahmeti'z-Zu'afâ'i ve İcrâ'i'l-'Adli ve Bezli'l-Hukûki li-Müstehakkîhâ ve fihâ Tercîhu Âli 'Osmâni 'alâ Sâ'iri Mülûki'l-İslâmi.....	225
el-Faslü'l-Hâmis 'Aşera: fî İctimâ'i'l-Kelîmeti ve'l-İttifâki.....	228
el-Faslü's-Sâdisü 'Aşera: fî Cevâzi Ta'allümi'l-'Ulûmi'l-Âliyeti mine'l-Kefere.....	230
el-Maksadü's-Sânî: fî'l-Ahvâli's-Siyâseti.....	235
el-Hâtîme: fî Umûrin Şettâ min Esbâbi'n-Nasri ve'l-Kuvveti.....	240

5. SONUÇ.....257

KAYNAKÇA.....260

KISALTMALAR

age	Adı geçen eser
a.mlf	Adı geçen müellif
bkz.	Bakınız
bs.	Baskı, basım
ev.	Çeviren
DİA	Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
haz.	Hazırlayan
İA	Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
n.	Dipnot
nr.	Numara
nşr.	Neşreden
.	lm tarihi
s.	Sayfa
TED	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi
TOEM	Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası
ts.	Tarihsiz
TTK	Türk Tarih Kurumu
vr.	Varak
Yay.	Yayınları

1. GİRİŞ

1.1 “KANÛN-I KADÎM”DEN “NİZÂM-I CEDÎD”E ISLAHAT FİKRİ

Osmanlı Devleti'nin siyasî-askerî ve sosyo-ekonomik yapısının XVI. asrın sonlarından itibaren bir “duraklama” dönemini, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren bir “gerileme” çağını, nihayet XVIII. asrın sonlarından itibaren de bir “çöküş” devrini yaşamaya başladığını ifade eden bir kısım oryantalistlere ait bu tez, Türkiye’de de uzun yıllar kabul görmüş ve sorgulanmadan benimsenmiştir. Son yıllarda özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllar üzerindeki çalışmaların ciddiyet kazanması ve artmasıyla bu tezin yanlışlığı ortaya konmuş, söz konusu tarih kesitleri “değişim”, “dönüşüm”, “buhran” gibi tabirlerle izah edilmeye çalışılmıştır.¹

Diğer taraftan, Osmanlı tarihinin söz konusu “değişim” dönemlerinde yaşayan bazı alim, müellif ve bürokratların dönemlerindeki durumu *kanûn-ı kadîm*den sapma, *nizâm-ı âleme* hâle gelme olarak nitelediklerini ve bir tür “ihtilâl/bozuluş”tan bahsettiklerini, telif ettikleri eserlerde müşâhede etmekteyiz. Bu müellifler kaleme aldıkları metinlerde (nasihatnâme/ıslahat lâyhaları) Yavuz devri (1512-1520) ile Kanunî'nin saltanatının ilk yarısını (1520-1543) bir nevi *altın çağ*² olarak algıladıkları ve bozuluşu, kısmen Kanunî'nin saltanatının ikinci yarısında, bir bütün olarak ve etkili bir şekilde ise, III. Murad'ın tahta geçmesiyle (1574) başlatırlar. Bozuluşun temel nedeni ise *kanûn-ı kadîm*³ ihmal ve ihlal edilmesiyle idarî yozlaşmanın ortaya çıkmasıdır.

¹ Cemal Kafadar, Kemal Karpat, Douglas Howard, Rhoads Murphy, Mehmet Genç, Jonathan Grant, Linda Darling, Mehmet Öz gibi araştırmacılar bu mesele üzerinde ciddiyetle duran çalışmalar yapmışlardır. Bu minval üzere olan bazı makaleler Mustafa Armağan tarafından derlenip yayımlanmıştır: *Osmanlı Geriledi mi?*, Etkileşim Yay., İstanbul 2006. Mehmet Öz de şu eserinde benzer çalışmaları sıralamıştır: *Osmanlı'da “Çözülme” ve Gelenekçi Yorumları*, 2.bs., Dergah Yay., İstanbul 2005, s.15-17, n.1.

² Bu terim aslında Batılı bir kavramdır. Osmanlı müelliflerinin eserlerinde bu terimin eş anlamlısına dahi tesadüf edilmese de, onu ima eden “*Devlet-i Aliyye'nin ihtişam ve şevket devri*”, “*Selâtin-i mâziye*”, “*Kanûn-ı kadîm*” gibi terkiplere rastlanılmıştır. Öz, s.114. Abou el-Haj, bu müelliflerin, varlığından emin oldukları “altın çağ” ve bu çağda var olduğunu ileri sürdükleri düzenin (nizâm-ı âlem), gerçekte kafalarındaki “ideal düzen”in geçmişe yansıtılmış halinden başka bir şey olmadığını ileri sürmüştür. Öz, s.112.

³ Kanûn-ı kadîm kavramı daha çok eski örfî hukuk uygulamalarına işaret eder. Geleneksel olarak uygulanan ve geçerliliği sürekli olan kurallar “Kanûn-ı kadîm” oldur ki, evvelin kimse bilmeye” ifadesiyle tarif edilir. Halil İnalçık, “Kanun”, *DİA*, XXIV, 326. R. Murphey ve Abou el-Haj, XVII. asır nasihatnâme müelliflerinin kanûn-ı kadîm kavramına gereğinden fazla ehemmiyet atfetmesini, sadece gelenekçilik özelliğine değil, bazı elit grupların kanûn-ı kadîm (eskiden beri uygulana gelen kurallar ve usuller bütününden) sapılması yüzünden

Daire-i adliye'nin istismarı, rüşvet ve iltimasın yaygınlaşması, müşaverenin ihmâl edilmesi, mansıpların ehil olmayanlara verilmesi (*erkan-ı erbaa*'nın ihlali), kadın ve müshâp sözleriyle iş görme, kul sistemi ve tımar sisteminin ihlali şeklinde özetlenecek başlıklar ise bozuluşun diğer sebepleri olarak ele alınmıştır.⁴ Bu durumlardan kurtulmak için en önce yapılması gereken ıslahat, *kanûn-ı kadîm*'e⁵ ricat ve riayet etmektir.

Nasihâtname müellifleri yazdıkları bu metinlerle devlet ricalinin dikkatini çekmek istemişler ve yapılması gereken ıslahatlara işaret etmişlerdir. Ancak, Osmanlı devlet adamları ıslahat uygulamalarında dikkatlerini, metinlerde yapıldığı gibi "idealleştirilmiş bir geçmiş"e değil de, yaşadıkları devrin şartlarına teksif etmişlerdir.⁶

Bu dönemde kaleme alınan ıslahat metinlerinde, Osmanlı ülkesinin dışındaki gelişmelere ve bunun Osmanlı'ya yansımalarına herhangi bir atıfta bulunulmaz.⁷

Mehmet Öz, nasihatname yazarlarının mevcut durumu bir çözümlü ve bozulmuş olarak ele almalarının en önemli sebebini onların meseleye "taraf" olarak bakmalarına bağlar. Diğer taraftan siyasî sistemde ve toplumda sarsıntı ve bunalım yaratan değişme ve yeniliklere "fetret" ve "bidat" kavramları çerçevesinde yaklaşma temayülü gösteren bir geleneğin varlığı, değişme hızının nisbî yavaşlığı dolayısıyla ilk tezahürlerin olumsuz olarak görülmesi ve siyasî meseleleri idarî meseleye indirgeme şeklindeki bürokratik düşüncenin yaygınlığı da diğer sebepler arasındadır.⁸ Abou el-Haj ise bu

menfaat ve imtiyazlarının haleldar olmasına da bağlarlar. Murphey, "Mustafa Ali and the Politics of Cultural Despair", *International Journal of Middle East Studies*, 21 (1989), s.243-255; Abou el-Haj, "The Ottoman Nasihatname as a Discourse over Morality", *Melanges Prefeeseur Robert Mantran-Revue D'Histoire Maghrebine*, 47-48 (1987), s.17-30'dan naklen bkz. Öz, s.192.

⁴ Daha geniş bilgi için bkz. Öz, s.121.

⁵ XVII. yüzyıl ıslahat metinlerinde kanûn-ı kadîm'e *Kitâbu Mesâlih* hariç hep "ideal" bir anlam yüklenmiştir. Mehmet Öz, s.118. Mehmet Öz söz konusu çalışmasında şu ıslahat metinlerini tetkik etmiştir: Mustafa Âlî'nin *Nushatü's-Selâtin*'i, müellifi tesbit edilemeyen *Hırzû'l-Mülûk*, el-Akhisârî'nin *Usûlü'l-Hikem*'i, Veysî'nin *Hâbnâme*'si, anonim *Kitab-ı Müstetâb*, Koçi Beğ'in *Risâle*'si, Veliyyüddin'in *Telhisleri*, Aziz Efendi'nin *Kanunnâme*'si, anonim *Kitabu Mesâlihi'l-Müslimîn*, Katib Çelebi'nin *Düsturu'l-Amel*'i, Hezarfen Hüseyin Efendi'nin *Telhîsu'l-Beyân*'ı ve Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın *Nesâyihu'l-Vüzerâ*'sı.

⁶ Öz, s.124.

⁷ Tek istisna, Hasan Kâfî el-Akhisârî (ö.1615)'nin *Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Âlem* adlı eserinde, düşmanların yeni icad ettikleri silahların benimsenmesinde ihmalkar davranıldığını, oysa, Avrupalıların savaşlarda üstünlük kazanmasının en önemli sebebini yeni savaş teknikleri geliştirmeleri ve yeni silahlar kullanmaları olduğunu ifade etmesidir. Öz, s.75; Muhammed Aruçi, *DİA*, XVI, 326-329; Hasan Kâfî'nin ıslahat metninin neşri için bkz. Mehmet İpşirli, "Hasan Kâfî el-Akhisârî ve Devlet Düzenine ait Eseri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı:10-11 (1981), s.239-278. Mehmed Öz, bu durumu sadece Hasan Kâfî'nin dile getirmesini, müellifin Bosnalı oluşuna ve orada uzun yıllar kadılık yapmasına bağlar.

⁸ Öz, s.113-115. İbrahim Şirin, bu dönemde telif edilen ıslahat lâyhalarının Osmanlı statü gruplarının (seyfiye, ilmiye, kalemiye) kendi iç hesaplaşmalarını yansıttığını ve iktidardan uzaklaşanların düzenin çözülüşü üzerine dayanan eleştirel bir tutum takındıklarını ve bu yüzden de nasihatname literatürünün tarihsel bir durumu

risalelerin, belli siyasî planları geliştirmek amacıyla tasarlandığını ve yazarlarının iktidar ve imtiyaz kazanmasını hedefleyen ideolojik metinler olduğunu ileri sürer.⁹

XVII. yüzyıl ıslahat metinleri üzerinde kısaca durduktan sonra XVIII. yüzyıldaki ıslahat düşüncelerine bakabiliriz. Bu süreç içerisinde dikkat çeken ilk dönem Lâle Devri diye bilinen 1718-1730 yılları arasındır. Özellikle Karlofça Antlaşması'yla (1699) birlikte Osmanlı diplomasisi Avrupa'nın diplomatik sistemini öğrenme ve benimseme ihtiyacını hissetmiş ve bu yüzyıldaki siyasetçiler Avrupa sisteminin üstün olduğu kanısını dillendirmeye başlamışlardır.¹⁰ Bu dönemde Paris, Viyana, Moskova gibi önemli Avrupa merkezlerine gönderilen elçilerden siyasî ve diplomatik faaliyetlerinin yanında, Avrupa diplomasisi ve askerî düzeni hakkında da geniş gözlemler yapmaları istenmiştir. Yeniçeri Ocağı'nda eğitim gördükten sonra çorbacılık, muhızır ağalığı, darphane nâzırlığı ve üçüncü defterdârlık gibi vazifeleri icra eden ve Pasarofça Antlaşması'na (1718) ikinci murahhas olarak katılan Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, Paris elçisi olarak gönderildiği (1720-1721) Fransa'dan çok etkilenmiş ve düşüncelerini *Sefaretnâmesi*'nde dile getirmiştir.¹¹

Lâle Devri'ndeki ıslahat düşünceleri için bakmamız gereken diğer bir metin sipâhîlik, müteferrikalık, tercümanlık, top arabacıları katipliği, Divân-ı Hümâyûn tarihçiliği gibi görevlerde bulunan Macar mühtedî İbrahim Müteferrika'nın *Usûlü'l-Hikem fi Nizâmi'l-Ümem* adlı eseridir. 1731 yılında I. Mahmud'a sunulan, devlet düzeni ve askerlik sanatı ile ilgili olan, "Avrupalılaştırma hareketinin beyannamesi"¹² olarak

(Osmanlı çözümlüğünü) yansıtmadığını ifade eder. *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*, Lotus Yay., Ankara 2006, s.111.

⁹ Rıfâ'at Ali Abou el-Haj, *Modern Devletin Doğası – 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, (çev. Oktay Özel – Canay Şahin), İmge Yay., Ankara 2000, s.59.

¹⁰ Virginia Aksan, *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı – Ahmed Resmî Efendi*, (çev. Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1997, s.7. XVIII. asırdan itibaren ıslahat metinlerinde önceki dönemlerde önemle üzerinde durulan "kanûn-ı kadîm", "adil sultan", "daire-i adliye" gibi ideal Osmanlı düsturları artık fazla kullanılmamaya başlanmış sadece "din u devletin vikâyesi" güçlü bir şekilde vurgulanmaya devam etmiştir. Bu süreçte (hususen 1750'den sonra) bürokratların Avrupa'ya sefir olarak sıkça gönderilmesi, artık geleneksel Osmanlı ideali ve sisteminden şüphe edildiği, Osmanlı dünya görüşüne atfedilen üstünlüğün mutlakiyetini yitirmeye başladığı, yavaş yavaş yeni "ideal" olarak Avrupa'nın kabul edildiği şeklinde yorumlanmıştır. bkz. age, s.7, 9.

¹¹ Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, 3.bs., TTK Yay., Ankara 1992, s.53-58; Sefaretname metni için bkz. *Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa Sefâretnâmesi*, (haz. Beynun Akyavaş), Ankara 1993. Metnin bir değerlendirmesi için bkz. İbrahim Şirin, s.156-183. Tanpınar'ın "Hiçbir kitap garplılaştırma tarihimizde bu küçük sefâretnâme kadar mühim bir yer tutmaz" şeklinde değerlendirdiği kitap hakkındaki yorumları için bkz. *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, (haz. Abdullah Uçman), 2.bs., Yapı Kredi Yay., İstanbul 2007, s.54.

¹² Tanpınar, s.56.

nitelendirilen bu eser bir nevi ıslahat projesi mahiyetindeydi ve ele aldığı modern Avrupaî ordu nizamı sonraki yılların en önemli ıslahat konusu olacaktı.¹³

Osmanlı kalemiye sınıfında yetişen, evkâf ve Anadolu muhasebeciliği, maliye tezkireciliği, matbah ve tersane eminliği, ruznamçecilik, Sadrazam kethüdalığı, şıkkı sâni defterdârlığı gibi vazifelerde bulunan, Viyana (1757-1758) ve Berlin (1763-1764) elçiliği yapan, Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) görüşmelerine baş murahhas olarak katılan, biyografik ve tarihî eserleriyle de tanınan Ahmed Resmî Efendi, 1769'da Sadrazam Halil Paşa'ya sunduğu lâyhada, ordudaki disiplinsizliğe ve eğitimsizliğe dikkat çekmiş ve yapılması gereken ıslahatları izah etmiş, 1772'de Sadrazam Muhsinzade Mehmet Paşa'ya sunduğu ikinci lâyhada ise Avrupa ile ilgili görüşlerini dile getirmiştir. Ahmed Resmî'nin lâyhalarında teklif ettiği ıslahatların III. Selim döneminin yenileşme politikalarında ve ıslahat metinlerinde büyük etkisi olduğu görülmektedir.¹⁴

Islahat lâyhalarının sayıca en çok olduğu devir III. Selim dönemi (1789-1807) olsa gerektir. Bu dönemde, *Nizâm-ı Cedîd*,¹⁵ sivil ve askerî bütün kurumların geniş kapsamlı olarak çağdaş ihtiyaçlara göre düzenlenmesini ifade eden bir terim olmakla birlikte yapılan bütün askerî ve sivil ıslahatları da içine alan bir devlet politikasıydı.

XVIII. asrın sonlarından itibaren yaşanan ağır askerî yenilgiler ve bilhassa Kırım gibi önemli toprak parçalarının kaybedilmesi, gelenekçi ıslahat anlayışına darbe vurmuştur. Ancak bu durum, Osmanlı kurumlarının ve hayat tarzının kafir Avrupa'da geliştirilmiş olan her şeyden daha üstün olduğu yönündeki klasik Osmanlı inancını tamamen ortadan kaldırmamıştı. Bu bakımdan *Nizâm-ı Cedîd* lâyhaları, geleneksel ıslahat düşünürlerinin görüşlerini büyük ölçüde benimseyen, yenileşmeyi sadece askerî alanla sınırlayan ıslahat metinleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak uygulanan askerî

¹³ İ. Müteferrika bu eserinde *Nizâm-ı Cedîd* teribini, yapılması gereken askerî ıslahatlar için vurgulu bir şekilde kullanmıştır. Erhan Afyoncu, "İbrahim Müteferrika", *DİA*, XXI, 326-27. Adil Şen bu eseri müellif ve kitap üzerine geniş bir incelemeyle birlikte yayımlamıştır: *İbrahim Müteferrika ve Usûlü'l-Hikem fî Nizâmî'l-Ümem*, Ankara 1995.

¹⁴ Bekir Kütükoğlu, "Ahmed Resmî", *DİA*, II, 121-122; Virginia Aksan, s.9, 186-192; Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Tanzimât'a Islahat Düşünceleri" (Islahat Düşünceleri), *İlmi Araştırmalar*, İstanbul 1999, sayı:8, s.28-30; a.mlf, "Islahat", *DİA*, XIX, 175-176.

¹⁵ *Nizâm-ı cedîd*, kaynaklarda ilk defa, Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa'nın sadareti esnasında (1689-1691), cizyenin yeniden düzenlenmesi ve gayri Müslim halkın durumunun iyileştirilmesiyle ilgili yapılmak istenenleri tanımlamak üzere kullanılmıştır. Beydilli, "Islahat Düşünceleri", s.25; a.mlf, "Nizâm-ı Cedîd", *DİA*, XXXIII, 175; a.mlf, "Islahat", s.174.

ıslahatların zorunlu olarak sivil kurumları da içine alan bir yenileşmeyi getireceği sonradan lâyiha sahipleri tarafından da müşahede edilecektir.¹⁶

Devlet ricâli, ulema, hizmete alınmış yabancılar, yabancı devlet elçileri gibi her gruptan insanın kaleme alıp, III. Selim'e takdim ettiği ıslahat metinlerinin (lâyiha) ana konuları arasında, Avrupa tarzında eğitim veren yeni bir ordunun kurulması (yeniçeriler Batı usûlü talimlere karşı çıktıkları için onlara dokunulamıyordu) ve bu düzenlemeler için gerekli yeni mâlî kaynakların tesbiti başta geliyordu. Ayrıca, Avrupa'dan askerî eğitim için uzmanlar getirilmesi, talimnâmelerin ve teknik kitapların tercümesi, gerekli alet ve edevâtın tedariki, Avrupa'ya eleman gönderilerek, talimli askerlerin yerinde tesbit edilmesi ve disiplinin nasıl sağlandığına dikkat edilmesi de teklif edilmekteydi.¹⁷

Nizâm-ı Cedîd ıslahatlarını tanıtıcı, meşruiyetini sağlayıcı ve tamamlayıcı nitelikteki eserler arasında Rumeli Kazaskeri Tatarcık Abdullah Efendi'nin *Lâyihası*¹⁸, reisülküttap Mahmud Raif Efendi'nin *Nümûne-i Menâzım-ı Cedîd-i Selîm Hânî*¹⁹ adlı eseri, mühendishane hocası Seyyid Mustafa'nın *Diatribes de L'Ingénieur Séid Moustapha sur L'Etat Actuel de L'Art Militaire, du Génie, et des Sciences à Constantinople*'i,²⁰ müellifi tam tespit edilemeyen *Koca Sekbanbaşı Risalesi* olarak bilinen *Hulâsatü'l-Kelâm fî Reddi'l-Avâm*,²¹ kendisini "seyyah bir derviş" olarak

¹⁶ Beydilli, "Nizâm-ı Cedîd", *DİA*, XXXIII, 176.

¹⁷ a.mlf, "Islahat Düşünceleri", s.32; a.mlf, "Islahat", s.176-177.

¹⁸ Bir çok yazma nüshası bulunan bu lâyiha yayımlanmıştır: "Selim-i Sâlis Devrinde Nizâm-ı Devlet Hakkında Mütâlaât", *TOEM*, XLI (1332), s.257-284, 321-346; XLIII (1334), s.15-34. Dokuz bend ve bir hâtimededen oluşan lâyhada müellifin askerî, ilmî ve mâlî-idârî alanlardaki tesbit ve teklifleri yer alır. Mehmet İpşirli, "Abdullah Efendi", *DİA*, I, 99-100.

¹⁹ Eser bir başka müellif tarafından Fransızca'ya tercüme edilip basılmıştır: *Tableau des Nouveaux Reglements de L'Empire Ottoman*, Mühendishâne Matbaası, İstanbul 1798. Yazma halinde bulunan Türkçesi Kemal Beydilli ve İlhan Şahin tarafından yayıma hazırlanmıştır: *Mahmud Raif Efendi ve Nizâm-ı Cedîd'e Dair Eseri*, TTK. Yay., Ankara 2001. Bu risale, yeniliklerle ilgili olarak çıkartılan kanun ve nizamnameleri özetler halinde verir. Beydilli, "Islahata Düşünceleri", s.34; a.mlf, "Mahmud Râif Efendi", *DİA*, XXVII, 383.

²⁰ Üsküdar Matbaası, İstanbul 1803. Müellifin biyografisi ve eserin Türkçe yazma nüshasının mukaddimesi ile Fransızca tıpkıbasımı için bkz. Beydilli, "İlk Mühendislerimizden Seyyid Mustafa ve Nizâm-ı Cedîd'e dair Risalesi", *TED*, sayı:13, İstanbul 1987, s.387-479. Eserde yapılan yenilikler örneklendirilir ve gerekliliği savunulur. Müellif "Avrupa'nın ilminden ve askerî eğitim usûllerinden istifade etmekten kaçınılmış olmasını ve diğer milletlere benzemenin 'dine dokunur' bir husus olarak gösterilmesini, dolayısıyla dünyasal işlerin dinsel işler kapsamına sokulmasını ve 'cümleye farz olan mukâbele-i bi'l-misl kâ'idesine' riayet edilmemiş olmasını, geri kalmışlığın sebepleri arasında sayarak, devrin genel telakkisine karşı cesurca bir tavır almaktan kaçınmaz". Beydilli, "Islahat Düşünceleri", s.35.

²¹ Ali Birinci müellifin Tokatlı Mustafa Ağa olduğunu ileri sürer: "Koca Sekbanbaşı Risalesinin Müellifi Tokatlı Mustafa Ağa (1131-1219), *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, s.105-120. Eser, 1218 (1803)'de telif edilmiştir. *Koca Sekbanbaşı Risalesi*, (TOEM ilavesi), İstanbul 1328; *Koca Sekbanbaşı Risalesi*, (haz. Abdullah Uçman), İstanbul, ts. (Tercüman 1001 Temel Eser). Risale, askerî yenilenmenin kaçınılmazlığını ve Avrupa usullerinin kabul edilme zaruretinin ağır ve sert bir dille ifade eder. "Koca Sekbanbaşı Risalesi", *DİA*, XXVI, 136-137.

niteleyen Dihkânizâde Ubeydullah Kuşmânî'nin *Zebîre-i Kuşmânî fî Ta'rifî Nizâmı İlhâmî*²² adlı eseri, başmuhasebecilik, şıkk-ı evvel defterdârlığı ve cihadiyye nazırlığı yapan Mehmed Emîn Behîc'in *Sevânihü'l-Levâiyih'i*,²³ divan ve sipah katipliği ve şıkk-ı sâni defterdârlığı yapan şair Ömer Faik'in *Nizâmü'l-Atîk*²⁴ adlı eseri sayılabilir.

III. Selim döneminde Londra, Paris, Berlin, Viyana gibi önemli merkezlerde daimî elçilikler kurulmuş, buralara sefir olarak gönderilen devlet ricâlinin gördüklerini anlattıkları “sefâretnâmeler” de Nizâm-ı Cedîd ıslahatlarında etkili olmuştur. Bu eserler, yenileşme hareketlerinin doğrudan birer teklif metinleri olmasalar da öne çıkardıkları hususlar ile ıslahatların hangi alanlarda yapılması gerektiğine ışık tutmuşlardır. Bu meyanda askerî konular öncelik teşkil etmiş, elçiler modern Avrupa'nın ihdas ettiği askerî talimleri uzun uzun tahkiye ederek Devlet-i Aliyye'nin de benzer bir eğitim sürecine girmesiyle askerî başarılar kazanacağını îmâ etmişlerdir. Sefirlerin diğer dikkat çektikleri hususlar ise, şehir nizamı, ulaşım örgütü, hükümet şekli ve işleyişi, donanma, üretim ve ekonomik hayat, adalet teşkilatı, halkın günlük hayatı, sağlık, askerî ve sivil eğitim müesseselerinin yapısı ve işleyişi idi. Sefâret metinlerinde Ebubekir Râtip Efendi²⁵ (1792) Avusturya'nın modern ve talimli ordusunu, Mustafa Râsih Efendi (1793) Rusya'daki gelişmeleri, Mahmud Râif Efendi (1799) İngiltere parlamentosunu,

²² 1221 (1806)'da telif edilmiştir. *Zebîre-i Kuşmânî fî Ta'rifî Nizâm-ı İlhâmî*, (haz. Ömer İşbilir) Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990. Hayatı hakkında fazla bilgi sahibi olmadığımız Ubeydullah Efendi, bu risalesinde, “yenilenmenin dine aykırı olduğu noktasında yoğunlaşan muhalif propagandayı göğüslemeyi üstlenmiş”, Nizâm-ı Cedîd'e karşı çıkanlara âyet, hadîs ve akli gerekçelerle cevap vermiştir. Modern askerî eğitimin ve savaş ilminin öğrenilmesi zaruretini, Nizâm-ı Cedîd askerlerinin modern kıyafetlerinin küfür sayılamayacağını, trampet vb aletleri kullanmanın caiz olduğunu aklî ve naklî delillerle izah etmeye çalışan Kuşmânî, sonunda ulu'l-emre itaat etmenin farz olduğu üzerinde durur. Bu eser, tezimizde tercümesini inceleyeceğimiz İbnü'l-Annâbî'nin *es-Sa'yü'l-Mâhmûd fî Nizâm-ı'l-Cünûd* adlı eserinde dile getirilenlerin öncüsüdür. Beydilli, “Islahat Düşünceleri”, s.36-37; Ömer İşbilir, “Dihkânizâde Ubeydullah Kuşmânî”, *DİA*, IX, 290-291. Eser yayımlanmıştır: *Zebîre-i Kuşmânî fî Ta'ri-i Nizâm-ı İlhâmî*, (haz. Ömer İşbilir), TTK Yay., Ankara 2006.

²³ 1217/1802'de telif edilmiştir. A. Osman Çınar, *es-Seyyid Mehmed Emîn Behîc'in Sevânihü'l-Levâiyih'i ve Değerlendirmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1992. Eserde Nizâm-ı Cedîd düzenlemelerinin eksiklikleri ve sair yapılması gerekenler farklı yaklaşımlarla ortaya konmuştur. Eserde anlatılanların tanıtım ve değerlendirilmesi için bkz. Beydilli, “Islahat Düşünceleri”, s.42-53. Müellifin hayat hikayesi için bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul 1311, II, 35.

²⁴ 1219/1804'te telif edilmiştir. Eserde yenileşme hareketlerine karşı çıkan kesimlerin hassasiyet gösterdikleri “manevi kalkınma” ile ilgili düzenlemelerin de yapılması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Buna rağmen yapılan askerî ıslahatların zarureti ve isabetliliği de vurgulanmıştır. Eserin tanıtım ve değerlendirilmesi için bkz. Beydilli, “Islahat Düşünceleri” s.37-42. Müellifin hayat hikayesi için bkz. *Sicill-i Osmânî*, İstanbul 1211, III, 599.

²⁵ Ebubekir Efendi'nin söz konusu *Sefâretnâmesi*, Osmanlı Devleti tarihinde Avrupa'nın askerî, idarî ve malî teşkilatı hakkında mahallinde yapılmış esaslı ve en mufassal ilk inceleme olarak değerlendirilmiştir. bkz. Unat, s.158. Metnin neşri için bkz. Ebubekir Efendi, *Nemçe Sefâretnamesi*, (haz. Abdullah Uçman), İstanbul 1999.

Londra'nın şehir idaresini, donanma ve tersanesini, Abdurrahim Muhib Efendi ise (1806-1812) Fransa'daki gözlemlerini dile getirmişlerdir.²⁶

Kabakçı Mustafa isyanı ile (1807) Nizâm-ı Cedîd ve III. Selim devri sona erdikten sonra II. Mahmud (1808-1839), saltanatının ilk yıllarında, tasarladığı ıslahatları uygulamak için uzun süre müsait ortamın oluşmasını bekledi. 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması²⁷ ile II. Mahmud bundan sonra girişeceği ıslahatların halk nezdinde meşruiyetinin sağlanması ve muhalif seslerin ilzâm edilmesi hususunda ulemadan istifade etmiştir. Kazaskerlik, nakîbüleşrâflık, vak'anüvislik, Takvîm-i Vekâyî nazırlığı gibi görevlerde bulunan Sahnâflar Şeyhizâde Es'ad Efendi'nin *Üss-i Zafer'i*²⁸ Yeniçeri Ocağı'nın ilgasını anlatır ve bu köklü ıslahatı şiddetle savunur.

Divân-ı Hümâyûn kalemlerinde yetişen, başmukâtaacılık ve piyade mukâtaacılığı gibi görevleri ifa eden Mehmed Dâniş Bey'in *Netîcetü'l-Vekâyî*²⁹ adlı eserinde de Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, olayın şahidi müellif tarafından anlatılır. Divân-ı Hümâyûn kalemlerinde memurluk ve mukâtaacılık vazifelerinde bulunan Şirvanlı Fâtih Efendi'nin *Gülzâr-ı Fütûhât*'i³⁰ da Yeniçeri Ocağı'nın ilgasını ele alır. İlmiye sınıfına mensup kadılık da yapan şair Avnî'nin *Nusretnâme*³¹ adlı metni de bu köklü ıslahatı anlatan ve savunan manzum bir eserdir.

Cezayir'de Hanefî kadılığı ve müftülüğü, İskenderiyye'de müftülük vazifelerinde bulunan Türk ya da Arnavut asıllı olduğu söylenen Cezayir doğumlu

²⁶ Beydilli, "Islahat Düşünceleri", s.53-56; a.mlf, "Islahat", *DİA*, XIX, 182-183.

²⁷ Bu dönemden sonra *Usûl-i Nizâm-ı Müstahsene* adıyla tabir edilen ıslahatlar yeni bir istikamet kazanmıştır. Artık *Nizâm-ı Cedîd* devrinde bile hususî anlamı ve önemi olan Kanûnî dönemini idealize etme girişimleri yerini ideal düzen olarak Avrupa'ya bırakmıştır. Beydilli, "Islahat Düşünceleri", s.57, 60.

²⁸ 1241/1826'da telif edilen eser 1243/1828'de neşredilmiştir. 1833 yılında A.P. Caussin de Perceval tarafından Fransızca'ya çevrilerek Paris'de yayımlanmıştır. Ziya Yılmaz, "Esad Efendi", *DİA*, XI, 342. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışını bu kurumu şiddetle eleştirerek ve yeniçeriler hakkında tahkir edici ifadeler kullanarak anlatan Esad Efendi'yi Mustafa Nuri Paşa bu görüşleriyle sonraki müellifleri de yönlendirdiği için tenkit etmiştir. Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukûât*, İstanbul 1327, II, 103. Üss-i Zafer Latin harfleriyle Mehmet Arslan tarafından yayımlanmıştır: Kitabevi Yay., İstanbul 2005.

²⁹ Eser Şamil Mutlu tarafından yayıma hazırlanmıştır: *Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılışı ve II. Mahmud'un Edirne Seyahati: Mehmed Daniş Bey ve Eserleri*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1994. Üss-i Zafer'e nisbetle çok sade bir dille yazılmıştır. Şamil Mutlu, "Mehmed Daniş Bey", *DİA*, XXVIII, 451.

³⁰ Eser Mehmet Ali Beyhan tarafından neşredilmiştir: Kitabevi Yay., İstanbul 2001. Eserin bir tanıtım yazısı için bkz. Mehmet Ali Beyhan, "Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılışına Dair Bir Risale" *Ata Dergisi*, Konya 1997, sayı:VII, s.237-250.

³¹ Eserin neşri için bkz. Mehmet Arslan, "Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair Edebî Bir Metin: Aynî'nin Manzum Nusretnâmesi", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, sayı:3, Sivas 1996, s.13-56.

İbnü'l-‘Annâbî bu dönemde kaleme aldığı *es-Sa‘yü'l-Mahmûd fî Nizâmi'l-Cünûd*³² adlı eserinde II. Mahmud’un yaptığı askerî ıslahatları âyet, hadîs ve ilk dönem İslam tarihi uygulamalarını delil göstererek meşru ve gerekli göstermeye çalışır. Böyle bir eser yazmayı düşünen Sahnâflar Şeyhizâde Es‘ad Efendi, bu eserin varlığından haberdar olunca, metni hacılar vasıtası ile edinip *Kevkebü'l-Mes‘ûd fî Kevkebeti'l-Cünûd*³³ adıyla bir çok eklemelerde bulunarak tercüme etmiştir.

II. Mahmud döneminde yapılması gerekenleri izah etmek üzere bazı lâyhalar da kaleme alınmıştır. Divân-ı Hümâyûn mühimme-nüvisânlığı, Debbaghâne nâzırlığı gibi görevlerde bulunan Ragıp Efendi’nin *Lâyhası*³⁴ ile İlmiye mensubu müderrislik ve kadılık yapmış olan şair Keçecizâde İzzet Molla’nın *Islah-ı Nizâm-ı Devlete Dair Risâlesi*³⁵ bunlardandır. Ancak bu lâyhaların Nizâm-ı Cedîd lâyhalarından sonra bir özgünlüğü kalmamıştır ve söylenegelen ıslahat fikirlerinin tekrarı mahiyetindedirler.

II. Mahmud’un Kıbrıs’da bir kütüphane yaptırmasının ardından Kıbrıslı Müftü Hasan Hilmi Efendi (1782-1848) hem Sultan Mahmud’un yaptığı ıslahatlara methiye olan ve hem de kütüphanenin ada için ne kadar önemli olduğunu vurgulayan bir şiir divanı oluşturur. Divandan haberdar olan Sultan, Hilmi Efendi’yi İstanbul’a çağırır ve kendisine Reîsü’ş-Şuarâ ünvanını verir.³⁶

Islahatların sadece askerî alanla sınırlanamayacağı ve diğer alanlarda da ıslahat yapılması gerektiği konusundaki fikirlerin güç kazandığı II. Mahmud saltanatının son dönemlerinde, ıslahatların yaygınlaşmasına karşı oluşabilecek muhtemel tepki ve

³² 1242/1827’de telif edilen, Süleymaniye Kütüphanesi’nde (Esad Efendi, nr. 1885; Hüsrev Paşa, nr. 42) ve Ezheriyye Kütüphanesi’nde yazma nüshaları bulunan bu eser, 1985’te Cezayir’de Muhammed b. Abdülkerim tarafından neşredilmiştir. Müellifin geniş bir hayat hikayesi ve eserleri hakkında bkz. Ebü'l-Kasım Sadullah, *Raidü't-Teçdîd'l-İslâmî*, 2.bs., Beyrut 1990. Süleymaniye Kütüphanesi’ndeki yazma nüshasının tanıtımı için bkz. İhsan Fazlıoğlu, “İbnü'l-Annâbî ve es-Sa‘yü'l-Mahmûd fî Nizâmi'l-Cünûd Adlı Eseri” *Divan*, 1996/1, s.165-174.

³³ Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 2363’te bulunan ve 26 Nisan 1829’da temize çekilmiş ve muhtemelen padişaha sunulmuş olan bu eserde öne çıkan çok önemli hususların günümüz Türkçesi ile ifadesi tezminin ikinci bölümünde, tam metni ise üçüncü bölümde yer almaktadır.

³⁴ Bu eser için bkz. Enver Ziya Karal, “Ragıp Efendi’nin Islahat Lâyhası”, *Tarih Vesikaları*, I/5, Ankara 1942, s.356-368.

³⁵ Eser Lütfi Doğan tarafından yüksek lisans tezi olarak Kemal Beydilli danışmanlığında hazırlanmıştır: *Keçecizade İzzet Molla’nın Islah-ı Nizâm-ı Devlete Dair Risale Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Edisyon Kritiği*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000. 1243/1827-1828’de telif edilen eserde Batı usulü yenilikleri uygulamada başarılı olduğu söylenen Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa örnek olarak gösterilir. Metnin bir değerlendirmesi için bkz. Beydilli, “Islahat Düşünceleri”, s.58-62.

³⁶ Kıbrıs Müftüsü Hilmi Efendi, *Şiirler*, (haz. Harid Fedai), KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yay., Lefkoşa 1987. Bu esere dikkatimi çeken Serhat Aslaner’e müteşekkirim.

muhalefeti önlemek için Şeyhülislam Yâsincizâde Abdülvehhâb Efendi *Hulâsatü'l-Bürhân fi İtâati's-Sultân*³⁷ adıyla bir Arapça risale kaleme almış ve bu risalede âyet ve hadîslerle, din ü devletin vikâyesi için çalışan Halife-Sultan'a itaat etmenin farziyyetini ortaya koymaya çalışmıştır.

1.2 ISLAHATLAR KARŞISINDA ULEMA

Ulema-İslahat ilişkileri çok genel bir çerçevede üç aşamada ele alınabilir: Birinci aşamada, Batı tarzı yeniliklerin başladığı husûsen XVIII. asrın ikinci yarısından Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışına (1826) kadarki dönemde Saray / siyasî merkez'in ilmiye sınıfı ile ittifaklar kurma isteğinin belirgin olduğu görülür. Ulemanın tarihî ve en güçlü müttefikî olan³⁸ yeniçeriler ulemanın da desteğiyle yok edilince Saray'ın ulemaya fazla bir ihtiyacı kalmamıştı ve bu ikinci dönemde Saray karşısında tek dengeleyici büyük güç olarak yalnız kalan ilmiye sınıfı gerilere itilmeye başlanmış, statü ve itibar kaybına uğratılmıştır. Artık siyasî merkez, batı usulü yeniliklerin, ilmiyenin denetimindeki ve geleneksel damarı çok güçlü olan medrese ile yürütülemeyeceğini anlamıştı. Üçüncü aşamada ise ilmiyenin Halife-Sultan'a (giderek yönetim tarzına) karşı oluşturulan siyasî muhalefetin yanında yer almaya / yer edinmeye doğru yol aldığını görüyoruz.³⁹

Batı tarzı askerî yenilikler 1727'de Üsküdar'da Bostancı Ocağı'ndan seçilen askerlerden üç yüz kişilik bir askerî birliğin kurulmasıyla başlamıştır. Ancak Patrona Halil isyanı'nın (1730) çıkmasıyla bu birlik dağıtıldı ve burada eğitim gören askerlerin tamamı öldürüldü.⁴⁰ Askerî ıslahat olarak bu ilk teşebbüste ilmiye sınıfı ile herhangi bir ilişki içerisine girilmemiştir. Bu yüzden ıslahat girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasının sebepleri arasında ilmiye desteğinin alınmaması da sayılabilir. Burada

³⁷ Eser, 1247/1832'de Türkçe tercümesi ile birlikte neşredilmiştir.

³⁸ Esasen Osmanlı tarihi boyunca devlet mekanizmasında ve toplum yapısında Saray'ın yanında ulema (devletin meşruiyet kaynağı, pek çok imtiyaz sahibi ve yönetimin baş unsuru), yeniçeriler (askerî sınıf) ve özellikle XVIII. asırdan itibaren mahallî güç olarak beliren âyanlar en etkili ve nüfuz sahibi gruplar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Yeniçeriler 1826'da yok edildi, âyanlar ise uzun bir mücadeleden sonra kontrol altına alındılar. Ulema ise Tanzimat sürecinde hızlanan yeniliklerle pek çok imtiyazı ve nüfuz alanı elinden alınarak çok sınırlı bir alana hapsedildi.

³⁹ İsmail Kara, "Ulema-Siyaset ilişkilerine dair önemli bir metin: Muhalefet Yapmak/Muhalefete Katılmak", *Divan*, 1998/1, s.2.

⁴⁰ Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, I-II, 59.

ilmiye mensuplarının modern askerî birliklerin kurulmasına karşı olmadığını ve fakat imhasına da ses çıkarmadığını müşahade etmekteyiz.⁴¹

Askerî alandaki ilk modern eğitim kurumu olan Hendesehane 1734'de Humbaracı Ahmed Paşa denetiminde Üsküdar'da açıldı.⁴² İlmiye sınıfının kontrolü dışında açılan bu mektepte, yetişmiş teknik eleman olmaması hasebiyle ulema görev almıştır. Hendesehane'nin ilk hocası olan Yenişehir müftüsü Hacı Mehmed Efendizâde Mehmed Said, padişah imamı Pirîzâde Mehmed Efendi'nin yardımlarıyla topçuların kullanacağı bazı hendese aletleri icat etmiş, geometri ile ilgili bir risale kaleme almış ve gayretlerinden dolayı kendisine müderrislik rütbesi verilmiştir.⁴³

Osmanlı ordusuna subay yetiştirmek üzere Baron de Tott'un gayretleriyle açılan Mühendishane-i Bahrî-i Hümâyûn'un (1775) ilk hocaları Cezayirli Seyyid Hasan ve Seyyid Osman Efendi idi.⁴⁴ İlmiye mensupları bu kurumdaki teorik derslerin bir bölümünü vermekle bu ıslahata katkıda bulunmuşlardır.⁴⁵

Modern usûlle subay yetiştirilmek üzere açılan bir diğer mektep, Mühendishane-i Berrî-i Hümâyûn'dur. III. Selim döneminde 1795 yılında Hasköy'de açılan⁴⁶ bu eğitim kurumunda, ilmiye mensubu müderris Abdurrahman Efendi ilk müdür olarak tayin edilmişti.⁴⁷

Osmanlı ordusunun sağlık problemlerini halletmek ve modern tıp eğitimi vermek amacıyla 1827'de İstanbul'da Tıbhane-i Âmire adıyla yeni bir okul açılmıştır.⁴⁸ Modern tıp eğitiminin teşekkülünde ulemanın büyük katkıları görülmüştür. Modern tıp eğitiminin öncülerinden Şânizâde Atâullah Efendi, Cerrâhhane nâzırlığı da yapan müneccimbaşı Osman Saib Efendi, 1838'de tıp mektebinin reorganize edilmesinde

⁴¹ Ahmet Cihan, *Reform Çağında Osmanlı İlmiye Sınıfı*, Birey Yay., İstanbul 2004, s.121-22.

⁴² Ergin, s.61-62.

⁴³ Cihan, s.123.

⁴⁴ Ergin, s.315-16. Beydilli, "Mühendishane-i Bahrî-i Hümâyûn", *DİA*, XXXI, 514-16.

⁴⁵ Nitekim Gelenbevî İsmail Efendi (1730-1791) bu okulda uzun süre hocalık yapmış, Kasabbaşızâde İbrahim Efendi ise hem hocalık hem de yöneticilik yapmış ilmiye mensuplarındandırlar. Cihan, s.125.

⁴⁶ Ergin, s.325. Beydilli, "Mühendishane-i Berrî-i Hümâyûn", *DİA*, XXXI, 516-18.

⁴⁷ II. Mahmud döneminde de birkaç defa yeniden organize edilen bu mühendishanede, ilmiye mensupları Ali Efendi ile İshak Hoca da uzun yıllar yöneticilik yapmışlardır. Cihan, s.127.

⁴⁸ Ergin, s.334. Nil Sarı, "Mekteb-i Tıbbiye", *DİA*, XXIX, 2.

görev alan Abdülhak Molla ve Mustafa Behçet Efendiler Süleymaniye tıp medresesinde yetişen ilmiye mensuplarıydılar.⁴⁹

Subay yetiştirilmek üzere II. Mahmud döneminde 1835'te açılan bir diğer mektep Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye'dir.⁵⁰ Teşekkül ve gelişme aşamasında, ilmiye mensuplarının en az rolü olan meslekî teknik eğitim okulu Mekteb-i Harbiye'dir.⁵¹ Zira mektebin eğitime başladığı 1836'dan itibaren ilk hocaları mühendishanenin önceki mezunları, orduda yetişen subaylar ve yabancılardan oluşuyordu.⁵²

İlmiye mensuplarının askerî-teknik eğitim vermek üzere açılan modern mekteplerdeki rollerini kısaca ifade ettikten sonra diğer ıslahatlara karşı tutumlarını belirlemeye çalışalım.⁵³ Lâle Devri'nde İbrahim Müteferrika'nın girişimleri ile ulemanın da görüşü alınarak 1727'de matbaa açılmıştır. Dönemin şeyhülislamı Yenişehirli Abdullah Efendi, bu yeni uygulamanın şer'an caiz olduğuna dair bir fetva hazırladığı gibi diğer yenilik hareketlerini de desteklemiştir.⁵⁴

III. Selim'in Nizâm-ı Cedîd ıslahatları karşısında ise dönemin sonuna kadar (1807) ulemanın topyekün bir muhalefeti görmemek bir yana, bazı ilmiye mensupları padişahın isteği ile ıslahat hususundaki görüşlerini belirten lâyhalar telif etmişlerdir.⁵⁵ Şeyhülislam ve diğer üst düzey ulema, zaman zaman yeni usûlle talim yapan askerleri izlemek, dua ve vaazlarla teşcî etmek ve hediyeler dağıtmak üzere ordunun talim

⁴⁹ Cihan, s.128.

⁵⁰ Ergin, s.354. Abdülkadir Özcan, "Harbiye", *DİA*, XVI, 115.

⁵¹ Yeniçeri Ocağı'nın ilgası ile en önemli muhalefet unsuru bertaraf eden siyasî merkez, bu konuda büyük desteğini gördüğü ve ıslahatların halk nazarındaki meşruiyetinin sağlanmasında azımsanmayacak başarıları bulunan ilmiye sınıfının desteğine eskisi kadar muhtaç değildi, artık modern eğitim kurumlarında tahsil yapanlar, Avrupa'ya tahsil için gidip dönenler bu modern mekteplerde hoca olarak istihdam edilmeye başlanmıştı, zaten yapılan birçok düzenleme ile itibar ve statü kaybına uğrayan ilmiye zümresi eski cazibesini kaybetmişti.

⁵² Cihan, s.129.

⁵³ Islahat/Modernleşme girişimlerinin ilk dönemde başarılı olup olmaması, büyük ölçüde, din işleri, adli mekanizma ve eğitim faaliyetlerini tedvir eden ve aynı zamanda diplomatik ve siyasî mevkilerin sahibi olan ulemanın, yapılan yenilikler karşısındaki takındığı tavra bağlı olmuştur. Uriel Heyd, "III. Selim ve II. Mahmud Dönemlerinde Batılılaşma ve Osmanlı Uleması", (çev. Sami Erdem), *Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine*, (haz. Ferhat Koca), Ankara Okulu Yay., Ankara 2002, s.99.

⁵⁴ Murat Akgündüz, *Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık*, Beyan Yay., İstanbul 2002, s.97.

⁵⁵ Örneğin Rumeli Kazaskeri Tatarcık Abdullah III. Selim'e arz ettiği lâyhasında, batı usulü askerî talimlerin uygulanmasını, Avrupa teknik eserlerinin Türkçe'ye tercüme edilmesini ve yabancı uzman ve eğitimcilerin Osmanlı ordusunda istihdam edilmesini teklif etmiştir. Heyd, s.100-101. Ulemadan şeyhülislamlık da yapan Salihzâde Es'ad Efendi'nin de ıslahatla ilgili padişaha sunduğu bir lâyhası vardır. Mehmet İpşirli, "Es'ad Efendi", *DİA*, XI, 346.

merkezi olan Levend iftliği'ne gidiyorlardı.⁵⁶ Öte yandan III. Selim ulemadan gelebilecek muhalefeti önlemek için şeyhülislamlığa, yenilik taraftarı üst düzey ilmiye mensuplarını getiriyordu.⁵⁷ 1803'te şeyhülislamlığa getirilen Salihzâde Es'ad Efendi Nizâm-ı Cedîd ordusunun kurulması için fetva vermişti. Ancak kısa sürede Nizâm-ı Cedîd'e karşı muhalefet hareketi başlatıldı ve Kabakçı Mustafa isyanı (1807) başlangıcında Es'ad Efendi azledilip yenilik karşıtı Mehmed Atâullah Efendi şeyhülislam yapıldı. Yeni şeyhülislam, sadaret kaymakamı Musa Paşa ile birlikte gizliden gizliye ulemayı, yeniçerileri ve halkı kışkırtıyordu. Nihayet, çıkan isyan sırasında III. Selim şeyhülislamın verdiği fetva ile hal' edilmiştir. Böylece Batı tarzında bir modern ordu oluşumu, yeniçerilerle birlik olan şeyhülislamın başını çektiği ilmiye mensuplarınca önlenmişti.⁵⁸

1808'de tahta oturan II. Mahmud'un 31 yıl süren saltanat dönemi Osmanlı tarihinin en buhranlı devriydi ve Sultan, içte ve dışta birçok tehlike ile karşı karşıya kalmıştı. 1812'de Arabistan'da Vehhâbî isyanı zuhûr etmişti. 1820'de Memleketeyn (Eflak ve Boğdan)'de, 1821'de ise Mora'da isyan çıkmıştı. Padişaha kafa tutan Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın ordusu, 1832'de Kütahya önlerine kadar gelmiş ve Osmanlı birliklerini yenilgiye uğratmıştı. Kavalalı meselesi Rusya'dan alınan yardımla geçici olarak çözülmüş, ancak mesele Fransa ve İngiltere'nin araya girmesiyle uluslar arası bir problem haline alarak Boğazlar sorununu gündeme getirmişti. Osmanlı'ya tâbi olan Cezayir, 1830'da Fransızlar tarafından işgal edilmişti. Uzun süren Rus savaşlarından sonra Sırbistan, Bükreş Antlaşması (1812) ile özerk olmuş, Yunanlılar ise Edirne Antlaşması (1829) ile bağımsızlığa kavuşmuştu.

Sultan Mahmud, dahilî ve haricî bu meseleleri mevcut kadro ve müesseselerle bertaraf etmenin mümkün olamayacağına kânî idi. Zaten şehzadeliki döneminde, amca zâdesi Sultan III. Selim'den etkilenerek yenilik fikirleri ile büyümüşü. Tahta çıktığında evvela yeni bir askerî nizâm oluşturmanın gerekliliğine inanıyordu. Selim döneminin yakînen şahidi olduğu için gerekli dersler çıkarmıştı. Özellikle yenilik karşıtı asker ile ulema ittifakını bozmaya çalışmıştır. Üst düzey ulemayı ıslahatın gerekliliğine

⁵⁶ Akgündüz, s.125.

⁵⁷ 1792-1798 yılları arasında meşihat makamında oturan Dürrîzâde Mehmed Arif Efendi, ıslahat hareketlerinde devamlı olarak desteklediği III. Selim'in teveccüh ve takdirlerini kazanmıştı. Akgündüz, s.102.

⁵⁸ Esra Yakut, *Şeyhülislamlık-Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, Kitap Yay., İstanbul 2005, s.155.

inandırarak, yenilik taraftarlarını önemli ilmiye makamlarına getirmiş, muhalifleri hızla uzaklaştırmış, alt kesim ilmiye mensuplarını da çeşitli şekillerle taltif etmeyi ihmal etmemişti. Ordunun önde gelen makamlarına kendi siyasetini benimseyenleri getirmeye özen göstermişti.⁵⁹

Batı usûlü eğitilmiş Mısır askerlerinin kısa sürede Rum isyanını bastırması, Sultan Mahmud'un uzun zamandan beri beklediği yeniçeri hamlesini tetikledi. 26 Mayıs 1826'da şeyhülislam konağında gerçekleştirilen meşveret meclisinde⁶⁰ üst düzey devlet erkânının yanı sıra bir çok ilmiye mensubu da hazır bulunmuş, "Eşkinci" adı ile yeniçeri askerlerinden oluşturulacak modern bir askerî teşkilat⁶¹ kurulması kararlaştırılmış ve "askerî eğitimin dinî bir emir olduğu" ve "bu görevden kaçınanların cezalandırılacağı"na dair iki fetva, şeyhülislam Kadızâde Mehmed Tahir Efendi tarafından hazırlanmış, bu yeni ocağın hüccet-i şer'iyyesi ise o sırada vak'anüvislik ve İstanbul kadılığı vekâyî katipliği görevlerinde bulunan Es'ad Efendi⁶² tarafından kaleme alınmıştı.

Sultan'ın hazırladığı bu tuzağa düşen yeniçeriler,⁶³ Eşkinci Ocağı'nda yaptıkları ilk talimden sonra 15 Haziran 1826'da bu kez imhalarına yol açacak isyanlarına başlamışlar, kısa sürede ulemanın yanı sıra yeniçeri dışındaki diğer askerî birlikler,

⁵⁹ Kemal Beydilli, "Mahmud II", *DİA*, XXVII, 353-54. Enver Ziya Karal, "Mahmud II", *İA*, VII, 165.

⁶⁰ Es'ad Efendi bu mecliste bulunanların isimlerini sıralar: Sadrazam Mehmed Selim Paşa, şeyhülislam Kadızâde Mehmed Tahir Efendi, Rumeli eski kazaskeri Ârif Beyefendi, Hekimbaşı, Rumeli eski kazaskeri Mustafa Behcet Efendi, İstanbul kadısı Sadık Efendi, eski İstanbul kadısı Cafer Beyefendi, sadrazam kethüdası Ahmed Hulusî Efendi, şikk-ı evvel defterdârı Tâhir Efendi, reisülküttâb Mehmed Seyyid Efendi, darphane nâzırı Es'ad Efendi, tophane nâzırı Sadık Efendi. Es'ad Efendi, *Üss-i Zafer*, (haz. Mehmed Arslan), Kitabevi Yay., İstanbul 2005, s.14.

⁶¹ Eşkinci Ocağı kanununda, alt düzey ulemanın bu yeni askerî teşkilatta geniş ölçüde istihdam edileceği belirtilmiş, işsiz medrese mezunlarına iş imkânları sunulmuş ve böylece alt kademedeki ilmiye mensuplarının da yenilik karşıtlığı yapmaları önlenmek istenmişti. Avigdor Levy, "The Ottoman Ulema and the Military Reforms of Sultan Mahmud II", *Asian and African Studies*, VII Jerusalem 1971, s.19-20. (Tercümesi: "Osmanlı Uleması ve Sultan Mahmud'un Askerî Islahatı", *Modern Çağda Ulema*, (çev. Osman Bayraktar), İz Yay., İstanbul 1991, s.36).

⁶² Es'ad Efendi hazırladığı bu hücceti hem şeyhülislamın konağında hem de kararın yeniçerilere duyurulduğu Ağakapısı'nda okumuştur. 15 Haziran 1826'da isyan eden yeniçerilere karşı yapılan savaşın kazanıldığı müjdesini sadrazama verip, Sultan Ahmed Camii'nde minbere çıkarak, Sancak-ı Şerif'i öpen ve ocağın kaldırıldığına dair fermanı okuyan da Es'ad Efendi idi. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, 3.bs., TTK Yay., Ankara 1988, I, 607.

⁶³ Sultan Mahmud, aslında kafasına koyduğu yeniçeri hamlesinin şartlarını oluşturmak için karşı çıkacaklarını bildiği modern usülle talim yapan bir askerî teşkilat kurdurarak adeta onları isyana teşvik etmek istemişti. Beydilli, "Mahmud II", s.354.

medrese talebeleri ve İstanbul halkının da katılımıyla pek çoğu öldürülmüş, kalanları sürgün edilmiş ve böylece Yeniçeri Ocağı ilga edilmişti.⁶⁴

Yeniçerilerin yerine Hz. Peygamber'in ismine izafetle Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye adı verilen modern bir askerî teşkilat kuruldu. Yeniçeri Ağası'nın resmî makamı olan *Ağakapısı*'nın ismi *Bâb-ı Seraskerî* olarak değiştirilmiş ve Süleymaniye'deki bu saray bir mükafat olarak şeyhülislamın ikameti için tahsis edilmiştir. Ekim 1827'de buraya taşınan şeyhülislamın bu yeni makamı *Bâb-ı Meşihat* veya *Fetvâhane* adını almış ve daha sonra kazaskerler ve İstanbul kadısı da Fetvâhane'ye taşınmışlardır.⁶⁵

Sultan Mahmud, büyük bir engeli bertaraf ettikten sonra geniş ve köklü yenilikleri hayata geçirebilmek ve bunu yaparken halk nazarında kabul görmek için propaganda aracı olabilecek bir iletişim aygıtına (bugünün deyimıyla medya) ve icraatına cevaz ve destek verecek bir meşruiyet kaynağına muhtaçtı. İlmiye mensupları bu iki ihtiyacı da karşılayabilecek yetki, sorumluluk ve teşkilatlanmaya sahipti. Böylece II. Mahmud, yenilik hareketlerine kamuoyu oluşturma ve meşruiyet kazandırma yönünde ulemeden istifade etmiştir.⁶⁶

Ulemanın askerî ıslahatları gerekli ve lüzumlu gösterirken, kullandığı temel argüman “mukabele-i bi'l-misl” olmuştur. Kafirlerden alınan harb alet ve usûlleri

⁶⁴ Beydilli, “Mahmud II”, *DİA*, XXVII, 354; Yakut, s.156-58. Es'ad Efendi, *Üss-i Zafer*, 57-66. “Son yeniçeri ayaklanması İstanbul halkının da desteğiyle 15 Haziran 1826 tarihinde bastırılmış, yeniçeri kışkıları yerle bir edilmiş, mezar taşlarına varıncaya kadar yeniçerilere ait her türlü isim, ünvan ve işaretler, bu arada muhteşem mehter müziği kaldırılmış, böylece II. Mahmud'un 13 sene sürecek ikinci saltanat dönemiyle birlikte Osmanlı tarihinin de klasik dönemi kapanarak modernleşme dönemi başlamıştır.” Abdülkadir Özcan, “II. Mahmud ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, X, 1995, s.14. Yeniçerilerin ilgasından sonra ocakla tarihî bağları olan Bektaşî tekkeleri kapatıldı, yeni olanları yıkıldı, müntesipleri nefy edildi. Yeniçerilerle ilişkileri olduğu saptanan hamallar ve kayıkçılar sürgüne gönderildi, Türk hamallarının yerini Ermeniler'in alması Türk sosyo-ekonomik yapısının değişmesine yol açtı. Tulumbacı ocağı kaldırıldı, yeni teşkilat kuruluncaya dek, İstanbul yangınlarına müdahale edilemedi, birçok hasar meydana geldi. Muhaliflerin toplanma yeri olması ihtimaline karşı kahvehaneler kapatıldı. Meddah ve karagöz gibi geleneksel sanatlar da yapılan bu köklü ve kanlı ıslahattan nasibini alarak yasaklandı. O kadar ki, Yeniçeri dönemi tabiri olduğu için “bayrak” tabirinin kullanımı yasaklanarak yerini “sancak” kelimesi aldı. Tuncer Baykara, “Osmanlı Reformunun İlk Zamanları: Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması ve İlk Tatbikat”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, X, 1995, s.3-4, 8.

⁶⁵ Abdülkadir Özcan, “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye”, *DİA*, III, 457; a.mlf, “Bâb-ı Seraskerî”, *DİA*, IV, 364; Mehmet İpşirli, “Bâb-ı Meşihat” *DİA*, IV, 362-63. 1826'ya kadar şeyhülislam işlerini oturdukları konaklarda görürlerdi. Gelirleri, hizmetlileri, kuruluşları saraydan tamamiyle bağımsızdı. Bâb-ı Meşihat'la bir şeyhülislamlık dairesinin kuruluşu, ulemanın devlet dairesi haline sokuluşuna doğru ilk adımı ki bu, ulemanın popüler ve etkin gücünün temelini sarstı ve yeniliklere karşı koyma yeteneğini ciddi olarak zayıflattı. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (çev. Metin Kıratlı), 8.bs., Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2004, s.97-98.

⁶⁶ Seyfettin Erşahin, “Ulema ve Osmanlı Yenileşmesi: II. Mahmud'un Bazı Islahatı Karşısında Ulemanın Tutumu Üzerine Tespitler”, *Diyanet-İlmî Dergi*, cilt:35 sayı:1 (Ocak-Şubat-Mart 1999), s.259.

“Düşmanlara karşı gücünüz yettiği kadar (*m'esteta 'tüm min kuvvetin*) kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın”⁶⁷ âyeti delil gösterilerek meşrulaştırılmak istenmiştir. Âyette geçen “*m'esteta 'tüm min kuvvetin*”den hareketle pek çok müfessire göre “*fünûn-ı harbiyyeyi ta'lîm u ta'allüm emr-i meşrû*”dur ve kafirlerle mücadele (cihad) için onların ihdas ettikleri silah ve teknikleri kullanmak caiz ve gereklidir.⁶⁸

İlmiye mensupları ıslahat konusunda muhalifleri ilzâm etmek için İslam hukuk usûlünün önemli kavramlarından olan ve “ıslahat”la aynı kökten gelen “maslahat”⁶⁹ kavramını da kullanmışlardır. Maslahatta insanlığın ihtiyaçlarını karşılamada yararlı olabilecek hukukî görüşlerin geliştirilmesi fakihlere bırakılmıştır. Bu fikhî kural II. Mahmud dönemi ulemasının eserlerinde, fetvâlarında ve risâlelerinde, “*maslahaten, li-maslahatin*” veya daha açıkça “*iktizâ-yı vakt u hâl*” ve “*icâb-ı maslahat böyle iktizâ eder*” şeklinde ifade edilmiştir.⁷⁰

II. Mahmud köklü askerî ıslahatlardan sonra başka alanlarda da yenileşmeye gitmişti. Sultan 1828'de bütün hükümet görevlileri ve askerler için zorunlu hale getirilen ve bizzat hükümdarın da giydiği yeni serpuş olan kırmızı fesi ulemanın da giymesini istemiştir. Ancak yeniçeriliğin kaldırılmasında Sultan'la işbirliği yapmış ve diğer bütün reformları meşru görmüş olan şeyhülislam Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi bu yeniliğe ulemanın da uyması teklifini şiddetle reddetmiştir. Şeyhülislam Padişah'ın emrine itaat etmediği için istifa etmek zorunda kalmış, Sultan da o sırada başlayan Rus savaşı

⁶⁷ Enfâl Sûresi, 8/60.

⁶⁸ Es'ad Efendi, *Üss-i Zafer*, s.21; İbnü'l-Annâbî, *Es-Sa'yü'l-Mahmûd fî Nizâmi'l-Cünûd*, vr.2a-2b; Es'ad Efendi, *Kevkebül'-Mes'ûd fî Kevkebeti'l-Cünûd*, vr.6a-7b. Ayrıca, kafirlerin icad ettiği şeyler esasen bizden alınmıştır: “Küffârın mu'âmeleleri (...) ma'nâda bizim şer'atimizden ahz eyledikleri umûrdan olmağla (...) hüsn-i 'adâlet ve kubh-i mezâlim sübûtu garaziycün” küffâr mu'âmelelerine iktifâ câ'izdir. *Es'ad Efendi Tarihi*, (haz. Ziya Yılmaz), Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2000, s.667.

⁶⁹ Mesâlih-i mürsele ve istislahat da denen maslahat, “Şârî'in, gerçekleşmesi için bir hüküm koymamış, şer'î bir delilin de onun muteber sayılıp sayılmamasını göstermemiş olduğu nesne” şeklinde tarif edilmiştir. Abdulvahhab Hallâf, *İslam Hukuk Felsefesi*, (çev. Hüseyin Atay), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1973, s.231. Mesâlih-i mürsele “hakkında nass, icmâ ve kıyâs gibi emir ve yasak edici bir delil bulunmayan ve İslam'ın ruhuna uygun olan kamu yararlarına göre hüküm vermek veya davranmak” şeklinde de tanımlanmıştır. Fahrettin Atar, *Fıkıh Usûlü*, 5.bs., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul 2002, s.82.

⁷⁰ Erşahin, s.261-62. Ayrıca ilmiye mensupları kendilerine sorulan ıslahatı, “zarûrât mahzûrâtı mübâh kılar”, “her zamanın bir usûlü var”, “her zamanın bir muamelesi var” gibi cümlelerle tecvîz etmişlerdir. Erşahin, s.268.

karmaşasından dolayı bu konuda çok hassas olan ilmiye mensupları ile bir sürtüşmeye gitmeyi göze alamamış ve bu projeyi bir kenara bırakmıştı.⁷¹

Askerî ve sosyo-ekonomik ihtiyaçlar o döneme kadar yapılmayan nüfus sayımı gibi bir yeniliği de gerekli kılıyordu. Siyasî merkez, halkın şüphelerini gidermek ve oluşabilecek karşıtlıkları önleyebilmek için bu yenilikte de ilmiye mensuplarından istifade etmiştir. Pek çok ilmiye mensubu nüfus sayımında görev alarak oluşabilecek tepkileri önlemiştir.⁷²

1831'de ilk Türk resmî gazetesi olan Takvîm-i Vekâyî çıkıncaya kadar, alt düzey ilmiye mensupları olan imamlar hükümet propagandasının ana vasıtaları idiler. İmamlar, kahvehanelerde ve diğer içtima mekânlarında yeni askerî düzenlemelere karşı yapılan eleştirilerle mücadele ediyorlar ve dinî bir çerçevede ıslahatların gerekliliğini ortaya koyuyorlardı. Yeni çıkan gazetenin editörlüğüne ulemadan Sahnâflar Şeyhizâde Es'ad Efendi, musahhihliğine de başka bir ilmiye mensubu getirilerek bu yenilikte de ulemanın desteği alınmıştır.⁷³ Öte yandan II. Mahmud, halka açık ders verme yetkisi olan dersiâmların bu nüfûzlarından faydalanarak yaptığı ıslahatları dersiâmlarla halka duyurmuş ve muhtemel tepkilerin önüne geçmek istemiştir.⁷⁴

1838-39'da temel eğitim alanında modern bir mektep olarak rüşdiyeler (Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye) İstanbul'da Sultanahmed ve Süleymaniye camilerinde açıldı. Medrese dışı modern eğitimle yetişmiş öğretici eleman olmadığı için bu yeni mekteplerde müfredatın hazırlanışı ve gerekli kadrolar ulemaya

⁷¹ Heyd, s.106. Sultan Mahmud artık devletin varlığını sürdürebilmesi için sadece askerî ıslahatların yeterli olacağı kanaatinde değildi. Bu yüzden hızla geleneksel Osmanlı yaşayış tarzını da değiştirmek için gerekli yeniliklere başladı. Yenileşme/değişme fikri giyim-kuşam, dil, düşünce ve yaşayış tarzlarına da sirâyet etti. Sultan daha 1815'te Topkapı Sarayı'ndan Dolmabahçe'deki modern saraya taşınmıştı. Bu sarayda divan ve minder yerine sandalye, masa ve kanepeler vardı. Sultan Mahmud, evini batılı tarzda döşemekle yetinmeyip Avrupalılar gibi giyinmeye de başlamıştı. Sakalını kısaltmış, Batı tarzı başlık, uzun ceket, pantolon da giymişti. Avrupaî bir faytonla şehri dolaşmaya, halkın arasına karışmaya başlamıştı. İlk defa av, sefer ve gezinti amacı olmadan taşraya, vilayetlere sayahat düzenlemişti (1837). Yurt içi gezilerinde Silivri, Çanakkale, Gelibolu, Varna, Silistre ve Rusçuk gibi yerlerde halkın dertlerini dinlemiş, istihkâmları dolaşmış, asker ve malzeme naklini denetlemiş, redif taburlarının talimlerinde hazır bulunmuştu ve bütün bu faaliyetlerindeki masrafları kendi cebinden karşılamıştı. Özcan, "II. Mahmud ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler", s.17.

⁷² Heyd, s.102. "O vakte kadar umûman tahrîr-i nüfus mesbûk ve me'nûs olmadığından, ibtidâ-i emirde halka çirkin görünmemek için me'mûrîn-i şer'îyye tavassut kılınmışdır." *Lütfî Efendi Tarihi*, III, 142'den naklen Erşahin, s.260.

⁷³ Heyd, s.102. Başka dillerde de nüshaları yayımlanan Takvîm-i Vekâyî gazetesinde reformlarla ilgili haberlere geniş yer verilerek kamuoyunun oluşturulmasına çalışılıyordu. Beydilli, "Mahmud II", s.354.

⁷⁴ Mehmet İpşirli, "Dersiâm", *DİA*, IX, 185.

birakıldı ve İmamzâde Es'ad Efendi Anadolu kazaskerliği payesiyle "Mekteb-i Maarif-i Adliye Nazırı" olarak bu okulların idarecisi yapıldı.⁷⁵

II. Mahmud 1832'de kendi resminin devlet dairelerine ve askerî kışlalara asılmasını mecburî kıldı. İlmiye mensuplarının pek çoğu bu uygulamayı dine aykırı bulmuşlarsa da Sultan, bir resmini Bâb-ı Meşihat'e göndermek suretiyle ulemanın bu konudaki hassasiyetini hiçe saydı. Portrenin asılma törenleri dinî bir atmosferde, ulemadan ziyade meşayih (tarikât şeyhleri) vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir.⁷⁶

II. Mahmud dönemi vak'anüvisleri de eserlerinde, ıslahatların meşruiyetini sağlamak için büyük çaba göstermeleri yanında, reform girişimlerinin özellikle olumlu yanlarını vurgulamaya çalışarak ıslahatlara destek olmuşlardır.⁷⁷

Ulemanın ıslahatlara destek vermesinin en önemli sebebi olarak ilmiye mensuplarının II. Mahmud'dan korkmaları gösterilmiştir.⁷⁸ Sultan, kendisi dışındaki iki önemli güç olan âyânları ve yeniçerileri ustalıkla imha etmiş, güç odağı olarak tek kalan ulemadan yenilik muhaliflerini de azil ve sürgünle cezalandırmıştır.⁷⁹

Diğer taraftan ulema, tarihî güç ve imtiyazlarını kaybetmeye başlamıştı. Yeniçeriliğin ilgası⁸⁰ ile askerî gücünü kaybeden ulema sınıfı,⁸¹ eskiden beri denetim

⁷⁵ Cihan, s.207-08; Heyd, s.104. İmamzâde Es'ad Efendi'nin *Dürr-i Yektâ* isimli Türkçe ilmihal kitabı Rüşdiye mekteplerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Recep Cici, "İmamzâde Es'ad Efendi" *DİA*, XXII, 211.

⁷⁶ Erşahin, s.256; Heyd, s.107. Daha sonraları "Sultan'ın portrelerinin resmî binalara asılması, imparatorluğun Anadolu ve Rumeli vilayâtında ulema öncülüğünde dualar eşliğinde gerçekleştirilen bir seramoni şeklini alırken, pek çok Arap vilayâtında bu bir bidat olarak reddedilmiş ve uygulanamamıştır". Şükrü Hanioglu, "Türkiye Malezya Olacak mı?", *Zaman*, 22 Ekim 2007.

⁷⁷ Cihan, s.281. Bekir Kütükoğlu, "Vekâyinüvis", *İA*, XIII, s.271.

⁷⁸ Heyd, s.114.

⁷⁹ Nitekim, Sultan Mahmud, 22 Eylül 1810'da yeniçerilerin tarafını tuttuğu gerekçesiyle şeyhülislam Dürrizâde Abdullah Efendi'yi [ancak sonraları yeniçerilerin kaldırılması esnasında Padişah'ın yanında yer aldı], 26 Kasım 1825'te yeniçerilerle yakın ilişki içerisinde olan Mekkizâde Mustafa Asım Efendi'yi [ne gariptir ki, 8 Şubat 1833'te tekrar meşihat makamına oturan Asım Efendi, artık hep yenilikleri destekleyerek vefat tarihi olan 19 Kasım 1846'ya kadar 13 yıl şeyhülislamlıkta kalmaya muvaffak olmuştur] azl etmiş, ulemanın fes giyme zorunluluğuna şiddetle karşı çıkan Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi'yi 6 Mayıs 1828'de istifa ettirmiştir. Akgündüz, s.103-04; Mehmet İpşirli, "Asım Efendi", *DİA*, III, 478; Heyd, s.106; Mehmed İpşirli, "Kadızâde Mehmed Tâhir", *DİA*, XXIV, 98.

⁸⁰ "Yeniçeriliğin ilgasının büyük neticelerinden biri, devlet bünyesindeki muvazenenin yıkılması olmuştur. Filhakika ocağın ortadan kalkması ile beraber, onunla hükümdarlık makamı arasında bir nevi muvazene unsuru olarak rol sahibi olan ulema sınıfı da birdenbire ehemmiyetini kaybetmiş, bu suretle hükümdarlık müessesesi tek başına hakim kalmıştı. Bunun imparatorluğun mukadderatı üzerinde oynadığı menfi neticeler zaman geçtikçe hissedilecektir." Tanpınar, s.77.

⁸¹ Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra ulemanın konumundaki değişikliği anlatan şu yorum dikkate değer olsa gerektir: "Gündelik hayatta padişah müteâl bir kavramdı ve ahalinin en muşahhas muhatabı "ulema" idi. Mescid imamının şahsında padişah, devlet ve düzen pekâlâ temsil edilebiliyordu. Ulema'ya kahrî darbeyi II. Mahmud indirdi; Yeniçeri Ocağı'nı balyemez toplarıyla ezerken, atılan güllerin aslında ilmiye sınıfının recüliyetini iptal

ve tasarrufu altında tuttuğu vakıfların idaresini 1826'da kurulan Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne devretmek zorunda kalınca malî gücünü de kaybetmiş oldu.⁸² Yeni bürokratik ve diplomatik makamlarda eleman eksikliğinden ötürü istihdam edilen ulemanın yerini 1820'lerde Tercüme Odası'nın kurulması, 1830'lu yıllarda Hariciye Nezâreti'nin açılması ile uzmanlaşmış ve modern eğitilmiş elemanlar almış, bu durum ilmiye sınıfının bürokrasi ve dış ilişkilerdeki gücünün hızla azalmasına yol açmıştır.⁸³ 1836'da teşrifat kuralları değiştirilerek sadrazamlık, şeyhülislamlık ve seraskerlik rütbe, seviye ve itibar açılarından aynı düzeye getirilerek, ulemanın devlet protokolündeki üstün ve imtiyazlı konumu kaldırılarak diğer sınıflarla eşitlenmiş oldu. Öte yandan Tanzimat döneminde yapılan düzenlemelerle medrese ve sıbyan mektebi dışındaki bütün eğitim kurumları Maarif Nezâreti'ne, Şer'iyeye mahkemeleri dışındaki mahkemeler de Adliye Nezâreti'ne bağlanmış, böylece ilmiye mensuplarının halk ve öğrenciler üzerindeki etki ve nüfûzu ciddi ölçüde kırılmıştır.⁸⁴

Ulemanın yeniliklere destek verirken neden pek çok zaman ittifak kurduğu yeniçerilere karşı Padişah'ın yanında yer aldığı sorusu sorulabilir. Her şeyden önce Sultan, yeniliklerin lüzumuna ulemayı inandırmaya çalışmış, yenilik karşıtlarını üst düzey mevkilere getirmemiş ve *din u devletin bekâsı* için gerekli olan ıslahatların yeniçerilerle yürütülemeyeceğine ulemayı ikna etmiştir. Her ne kadar, 1703, 1730 ve 1807-1808 isyanlarında ulemanın ileri gelenleri isyancı yeniçerilerle işbirliği yapmış olsa da, bu ittifaklar, kapı kulu olan yeniçerilerle, Osmanlı toplumundaki yegane aristokratik zümre olan ulema arasında öteden beri var olan mesafeyi hatta husumeti gidermemiştir. Hem yeniçerilerin isyanları sırasında bazı ulema da çeşitli şekillerde bu kargaşadan zarar görüyordu. Ayrıca, daha çok üst tabaka tarikatı olan Mevlevîlik,

ettiğini biliyordu. O demden sonra Osmanlı uleması siyasî otoritenin bütün icraatını tasdike memur bir "rûhânî noter" derekesine inmiştir. İslam retoriği, omurgasını böyle kaybetti. Cemaat tesbihinin ipi böyle koparıldı. Eşyaya bakışımızdaki "şehlâlık" böyle başladı." A. Turan Alkan, "Bir Toplum Pusulası Olarak, Kaybettiğimiz Nirengileri Yeniden Hatırlamanın Önemi Üzerine", *Ateş Tecrübeleri*, 3.bs., Ötüken Yay., İstanbul 1997, s.80.

⁸² Yakut, s.171; Nazif Öztürk, "Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti", *DİA*, XI, s.521; Erşahin, s.259; Stanford Shaw-E. Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, 3.bs., E Yay., İstanbul 2000, II, 56. Ulema'nın malî gücü kırılırken diğer taraftan ilmiye sınıfı, başında şeyhülislamın bulunduğu bir örgütlenme biçimine dönüştürülerek daha önceden orduda yapıldığı gibi din alanı da merkezileştirildi. E. Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 18.bs., İletişim Yay., İstanbul 2004, s.65.

⁸³ Cihan, s.101. Mehmet İpşirli, "Bâbiâlî", *DİA*, IV, 382.

⁸⁴ Yakut, s.15, 51, 106-130, 145-153. "İlmiye sınıfının dayandığı vakıf kaynaklarının denetim altına alınması, ilmiye sınıfının yönetsel ve yargısal işlevlerinin önemli bir kesimini kaybetmesi, imparatorluğun yeni bürokrasisinin medrese dışında yetiştirilmesi zorunluluğu dolayısıyla devletin kaynaklarını mekteplere yönlendirmesi, bu sınıfın etkinliğini azaltmıştır." İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yay., İstanbul 1983, III, 652.

Nakşîlik gibi tarikatların müntesipleri olarak ulema sınıfı, yeniçerilerin pek çoğunun intisap ettiği, Şia unsurları belirgin olan Bektaşî tarikatına soğuk bakıyordu.⁸⁵

Ulemanın ıslahatları desteklemesinin diğer bir sebebi, üst düzey ulemanın Saray ve devlet erkânıyla sıkı bir ilişki içerisinde olmasıydı. Rumeli kazaskeri Velizâde Mehmed Emin Efendi, III. Selim'in yakın dostu idi. Bir Çerkez kölesi olarak erken yaşlarda saraya intisap eden, III. Selim ve II. Mahmud'un hizmetkârlığını ve arkadaşlığını yapması neticesinde ilmiye mesleğine girip şeyhülislamlığa kadar yükselen Çerkez Halil Efendi yenilikleri şiddetle savunmuştur. Çocukken saraya alınan ve III. Selim'in dostu olan Yasincizâde Abdülvehhâb Efendi, II. Mahmud döneminde iki kez şeyhülislamlık yapmış ve ıslahatları desteklemiştir.⁸⁶ Ayrıca üst düzey ilmiye mensupları ile Mevlevî şeyhleri bir kısım saray görevlileri ile bir araya gelip musiki ve edebiyat sohbetleri yaparlardı, hatta bu meclisler bazen Padişah'ın huzurunda gerçekleşir ve ulema ile siyasî otoritenin güçlü bir şekilde yakınlaşması vâkî olurdu. Yüksek devlet ricalinin, oğullarından bazılarını ilmiye mesleğine vermesi de ulema ile diğer devlet erkânının yakın ilişki içerisine girmesinin diğer bir faktörü idi.⁸⁷ Padişah Hocası ve Hünkar İmamı gibi saray ulemasının diğer ilmiye mensupları arasındaki konumu ve nüfuzu da hesaba katılmalıdır.⁸⁸

Önemli siyasî, askerî ve idarî meseleleri görüşmek üzere genellikle şeyhülislamın konağında toplanan meşveret meclislerinde⁸⁹ katılımcılar arasında bulunan asil ve mazûl kazaskerler, İstanbul kadıları, Ayasofya şeyhleri, Selatin camii imamları, nakîbüleşrâf, hekimbaşı, saray hocaları ve dersiâmlar gibi ilmiye mensupları çoğunluğu oluşturlardı. III. Selim döneminde Nizâm-ı Cedîd'in icrası için kurulan yüksek bir meclisin en önemli üç üyesinden biri Rumeli kazaskeri Tatarcık Abdullah

⁸⁵ Heyd, s.116-118.

⁸⁶ Abdülvehhâb Efendi, ıslahat ve diğer icraatında padişaha itaat etmenin dinî bir gereklilik olduğunu âyet ve hadîslerle *Hulâsatü'l-Bürhân fi İtâati's-Sultân* adlı eserinde izah etmeye çalışmıştır. bkz. bu tez, s.8-9.

⁸⁷ Mesela Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın oğlu Mehmed Ârif Beyefendi, Rumeli kazaskerliği yapmıştır. Heyd, s.121.

⁸⁸ Heyd, s.118-121.

⁸⁹ Meşveret meclisi, Divan-ı Hümâyûn'daki bütün kalemlerin XVIII. yüzyılda sadrazamlık makamına geçerek Bâbü'lî'nin teşekkül etmesinden sonra olağanüstü durumlarda, muhtelif yerlerde değişik üyelerle toplanan spesifik mahiyette bir danışma kuruludur. Cihan, s.63. Meşveret meclisleri sarayda, Bâbü'lî'de, sadrazam ve şeyhülislam konağında, kaptanpaşa divanhânesinde, Ağakapısı'nda yapılırdı. Ali Akyıldız, "Meclis-i Meşveret", *DİA*, XXVIII, 249.

Efendi idi.⁹⁰ Ulema diplomatik görevlerde de önde gelen sınıftı.⁹¹ Barış ve antlaşma görüşmelerinde mutlaka ulemadan bir zat bulunurdu. İstanbul'da yabancı diplomatlarla görüşme yapan Meclis-i Mükâleme memûrları ulema arasından seçilirdi.⁹² Bütün bunlar gösteriyor ki ilmiye sınıfı, devletin bütün kademelerinde idarî, siyasî, mülkî ve adlî görevleri uhdesinde bulundurduğu için ıslahatların da bilfiil icracısı durumundaydı.⁹³

Yenileşme döneminin başlarında kâfirlere karşı *din u devletin korunmasını* sağlamak amacıyla yapılan askerî ıslahatlarda ulema herhangi bir sekülerleşmeyi, bir din karşıtlığını görmediği için reformlara destek vermiştir. Yapılan ıslahatların din adına yapıldığını, reformların dinî bir gereklilik olduğunu her fırsatta dile getiren II. Mahmud, halkı ve alt düzey ilmiye mensuplarını da ikna etmek için bütün gayretini sarf ediyordu. Islahatın ilk dönemlerinde başkentte ve vilayetlerde bulunan cami, türbe, tekke gibi dinî yapıları onarıyor, yenilerini inşa ettiriyordu;⁹⁴ Mevlevî ve Nakşî tekkelerini ziyaret ediyordu. Yeni kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye ordusunun dinî ihtiyaçları için, medreseden mezun olup da iş bulamayan softalar, imam olarak yeni orduda görevlendiriliyordu. Ulema, softa ve dervişlere zaman zaman hediyeler veriliyordu. Sultan Mahmud'un emriyle İmam-ı Muhammed'in *es-Siyerü'l-Kebîr* adlı meşhur eserine Serahsî'nin yaptığı şerhi, kadılık da yapan ulemadan Mehmed Münib Ayıntâbî (ö.1823) Türkçe'ye çevirmiş ve 1825/26'da basılan bu eser, "kâfirlere karşı savaşmaya teşvik ve ulu'l-emre itaata sevk için" dağıtılmıştı.⁹⁵ Sultan, halkın dinî hissiyatını sürekli

⁹⁰ Diğer ikisi darphane emini Yusuf Ağa ile çavuşbaşı (sonradan reisülküttâb olan) Mehmed Râşid idi. Heyd, s.122.

⁹¹ Örneğin, Yasincizade Abdülvehhâb Efendi 1811'de, Sahnâflar Şeyhizâde Es'ad Efendi 1835'de İran elçiliği yapmakla görevlendirilmişlerdir. Mehmet İpşirli, "Abdülvehhâb Efendi", *DİA*, I, 286; Ziya Yılmaz, "Es'ad Efendi", *DİA*, XI, 342.

⁹² Müftizâde Ahmed, Mehmed Kâmil, Hamidizâde Mustafa, Molla İbrahim İsmet, Tatarcık Abdullah, Kazasker Halil Efendi, Mehmed Ârif, Hekimbaşı ve Kazasker Mustafa Behcet, meclis-i mükâmele memurluğu yapan ilmiye mensubu kimselerdendi. Heyd, s.123-24.

⁹³ Ancak yapılan ıslahatlarla bir bir etki ve yetki alanları daraltılan ve nihayet din işleri ile sınırlandırılan ilmiye mensupları yönetimden hızla uzaklaştırılmışlar ve yerlerini modern eğitimden geçen Mülkiyeli bürokratlara bırakmışlardır. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını izleyen günlerde şeyhülislamın, "*yeni getirilen vergiler, softaların askere alınması, yasa dışı müsadere, Avrupa adetlerine ve yaşam tarzına aşırı ilgi*" gibi konularda ulema adına sunduğu bir lâyihayı Padişah öfkeyle yırtmış ve ulemanın sadece din işlerine karışmasını söylemiş, devlet idaresinin padişahın görevi olduğunu vurgulamıştır. Yakut, s.176.

⁹⁴ II. Mahmud 1814'te Hidâyet ve 1823-1826'da Nusretiye camilerini inşa ettirmiştir. Ayvansarayî Hüseyin Efendi, *Hadikatü'l-Cevâmi'*, (haz. Ahmed Nezih Galitekin), İşaret Yayınları, İstanbul 2001, s.327; Semavi Eyice, "Nusretiye Camii", *DİA*, XXXIII, 274. Ayrıca bkz. Shaw, II, 46.

⁹⁵ Heyd, s.129-134; Erşahin, s.258; Ahmet Özel, "Ayıntâbî", *DİA*, IV, 245-246.

körüklemek için dinî meselelere dair emirnâmeler, hatt-ı hümayûnlar, fermânlar yayımlıyordu.⁹⁶

Sultan Mahmud, borçları dolayısıyla nakîbüleşrâf konağında mahpûs bulunan seyyidlerin borçlarını ödeyerek serbest kalmalarını sağlamış⁹⁷ ve sempatilerini kazanmıştır. Aynı zamanda Sultan, öteden beri uygulanan mazûl şeyhülislamların azillerinden sonra sürgüne gönderilmesi ya da ihtilattan men'i (sürgüne gönderilmeyenler konaklarında oturur hiçbir içtimada ve faaliyette bulunamazlardı) gibi uygulamaları kaldırmış⁹⁸ böylece ıslahat ve icraatında mazul şeyhülislamların da desteğini sağlamıştır.

Bütün bu sebeplerden dolayı ilmiye mensuplarının pek çoğu, yapılan ıslahatları desteklemiş, verdiği fetvâlarla, muhalifleri sadece dünyevî otoriteye değil aynı zamanda dine de karşı çıkma riski ile karşı karşıya getirerek yenilik karşıtlığının yaygınlaşmasını önlemiştir.⁹⁹

Bütün bunlara rağmen padişahın ıslahatlarına karşı muhalefet eden ilmiye mensupları da yok değildi. Özellikle 1828-29 Osmanlı-Rus savaşının büyük kayıplarla neticelenmesi ve savaş sonunda imzalanan Edirne Antlaşması ile Yunanistan'ın bağımsızlığının tanınması halk arasında büyük bir infiale yol açmış, ilmiye sınıfının husûsen alt düzeydeki mensupları da yapılan ıslahatların bir işe yaramadığını ve mevcut kötü durumun batıyı taklit etmenin bir sonucu olduğunu artık yüksek sesle dile getirerek rahatsızlıklarını izhar etmişlerdi. Vaazlarında hükümetin ıslahat ve icraatını ciddi şekilde eleştirmeye başlayan imamlar sürgün edilmiş, taşrada özellikle Ankara, Kayseri, Aydın ve Tosya'da yeniçeri kalıntılarının başlattıkları isyanlara bölgenin uleması da katılmıştır. Üst düzey ilmiye mensupları da askerî ıslahat akabinde yapılan ve hızla etki ve yetki alanlarını daraltan ıslahatlara tepki göstermişlerdir.¹⁰⁰

⁹⁶ Tanpınar, s.75.

⁹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı (İlmiye)*, 3.bs., TTK Yay., Ankara 1988, s.168.

⁹⁸ Uzunçarşılı, *İlmiye*, s.194.

⁹⁹ Erşahin, s.268.

¹⁰⁰ Levy, "The Ottoman Ulema and the Military Reforms of Sultan Mahmud II", s.30-31 ("Osmanlı Uleması ve Sultan Mahmud'un Askerî Islahatı", s.47-48); Heyd, s.107. Sultan Mahmud 1837 yılında bir gün atıyla köprüden geçerken Şeyh Saçlı adında bir dervişin: "Ey gavur Padişah! İşlediğin melanelere doymadın mı? Dinsizliğinin hesabını mutlaka Allah senden soracak. Ecdadının müesseselerini yıkıyor, İslamiyeti harap ediyor, hem kendinin hem de bizim üzerimize Peygamber Efendimiz'in gazabını çekiyorsun" sözlerine muhatap olmuştur.

Tezimize tematik çerçeve sunduğuna inandığımız, Osmanlı tarihi süreci içerisinde 1830'lu yıllara kadar kaleme alınan nasihatnâme ve lâyhalarındaki ıslahat fikrinin gelişim ve değişim seyri ile ulemanın ıslahatlar karşısındaki rolü ve tavrını inceleyen giriş bölümümüzden de anlaşıldığı gibi, esasen ilmiye mensupları, Batılı tarzda da olsa ıslahat / değişim fikri ve hareketlerine karşı çıkmak bir yana çoğunlukla yenileşmenin tarafında olmuşlar ve yazdıkları eserlerle ıslahatları gerekli ve meşru göstermeye çalışmışlardır.¹⁰¹

Cezayir doğumlu Mısır ulemasından İbnü'l-‘Annâbî'nin uzak diyarlardan, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın o sırada yoğun bir şekilde uyguladığı ıslahatlara hiçbir atıfta bulunmadan eserinde sadece Sultan Mahmud'un yaptığı askerî ıslahatları ele alıp savunması son derece hususî bir anlam taşımaktadır. Tezimizde bu metni Türkçe'ye ilavelerle çeviren Es'ad Efendi'nin tercümesini neşr edip, İbnü'l-‘Annâbî'nin ve gerekli yerlerde mütercim (askerî) ıslahatlarla ilgili görüşlerini ele alacağız.

Tezimizin birinci bölümünde II. Mahmud'un askerî ıslahatlarını destekleyen *es-Sa'yü'l-Mahmûd fî Nizâmi'l-Cünûd* adlı eserin müellifi İbnü'l-‘Annâbî ile bu metni *Kevkebü'l-Mes'ûd fî Kevkebeti'l-Cünûd* başlığıyla Türkçe'ye tercüme eden Sahnâflar Şeyhizâde Es'ad Efendi'nin hayat hikayeleri ve eserleri üzerinde durulacaktır.

İkinci bölüm, *Kevkebü'l-Mes'ûd*'da öne çıkan çok önemli hususların günümüz dili ile anlatımına hasredilmiştir.

Son bölüm olan üçüncü bölümde ise *Kevkebü'l-Mes'ûd*'un metni yer alacaktır. Metin neşrinde, bilebildiğimiz tek nüsha olan ve Süleymaniye Kütüphanesi Es'ad

Berberindekiler, adamın deli olduğunu söylemişlerse de, Şeyh Saçlı tekrar sesini yükselterek: “Hayır, asıl deli olan işte bu Padişah ile onun iğrenç müşâvirleridir... Bu sözlerim inşallah doğru yoldan sapmış olanları uyandırır” diyerek karşılık vermiştir. Ahmed Rasim, *İstibdâddan Hâkimiyet-i Milliyeye*, İstanbul 1923, s.179'dan naklen Özcan, “II. Mahmud ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler”, s.35. Söz konusu derviş bu olaydan sonra idam edilir ancak halk arasında bir şehir efsanesi olarak yaşar. Heyd, s.110.

¹⁰¹ Enver Ziya Karal (“Mahmud II”, *İA*, VII, 170; *Osmanlı Tarihi*, 7.bs., TTK Yay., Ankara 2007, V, 10-11) ve Tarık Zafer Tunaya (*Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, 2.bs., İstanbul 1996, s.31) aksi görüştedirler. Es'ad Efendi şahsında ulemanın yeniliklere karşı olmadığı ve ıslahatları desteklediği konusunda bkz. Ziya Yılmaz, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Bir Din Âliminin Problemlere Bakışı ve Çözümleri”, *XII. Türk Tarih Kongresi* (4-8 Ekim 1999), TTK., Yay., Ankara 2002, III/II, 745-762.

Efendi Bölümü'nde 2363 numarada bulunan, 161 yaprak tutan ve nesih hatla temize çekilip muhtemelen padişaha sunulmuş olan nüshayı kullandık.

2. İBNÜ'L-‘ANNÂBÎ VE ES‘AD EFENDİ

2.1 İBNÜ'L-‘ANNÂBÎ (1775-1851)

2.1.1 Hayatı:

Osmanlı Devleti'nin ilk defa Türk denizcisi Oruç Reis ile 1516 yılında girdiği ve kardeşi Hızır Reis'in (Barbaros Hayreddin Paşa) 1534'te Osmanlı beylerbeyi olarak atandığı Cezayir'de¹⁰² 1189/1775'te dünyaya gelen Muhammed b. Mahmud b. Muhammed b. Hüseyin, Cezayir'in Annâbe¹⁰³ şehrine nisbetle "İbnü'l-‘Annâbî" ya da "Annâbî" şeklinde meşhur olmuştur. Dinî ve siyasî bir çok makamda bulunan nüfûz sahibi köklü bir aileden gelen İbnü'l-‘Annâbî'nin Türk, Türkmen ya da Arnavut asıllı olduğu ileri sürülmüştür.¹⁰⁴

Büyük dedesi Hüseyin b. Muhammed b. ‘Annâbî Cezayir'de Hanefî müftülüğü yapan büyük nüfûz sahibi ulemadan bir zat idi. Dedesi Muhammed b. Hüseyin, Cezayir'de Hanefî kadılığı yapmış ve daha sonra gittiği Mısır'da 1203/1788-89'da vefat etmiştir. Babası Mahmud b. Muhammed de ilmiye mensubu idi ancak elimizdeki kayıtlara göre kendisinin fetva ve kazâ işlerini üstlendiğine ya da resmî bir görev aldığına dair herhangi bir bilgi yoktur. Eserlerinde aile fertlerinin üstlendiği ilmî ve idarî görevleri büyük bir sitayişle dile getiren İbnü'l-‘Annâbî, buna rağmen babasına herhangi bir görev nispet etmez. Mahmud b. Muhammed, 1236/1821'de hac farızasını yerine

¹⁰² 1516-1830 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin bir eyaleti olan Cezayir'deki Osmanlı-Türk hakimiyeti idarî bakımdan Beylerbeyiler Devri (1518-1587), Paşalar Devri (1587-1659), Ağalar Devri (1659-1671) ve Dayılar Devri (1671-1830) olmak üzere dört ana döneme ayrılır. Osmanlı padişahlarının hakimiyeti "Garp Ocakları" adı verilen Tunus, Cezayir ve Trablusgarp'da her zaman geçerli idi ve Osmanlı Sultanı aynı zamanda halife olarak bütün Müslümanlar nezdinde itibar sahibiydi. Hutbe Osmanlı Sultanı adına okunur, paralar onun namına basılırdı. Bu topraklardaki yöneticiler aynı zamanda buldukları yerde sultanın temsilcileri idiler. Kemal Kahraman, "Cezayir", *DİA*, VII, 486-487; Atilla Çetin, "Garp Ocakları", *DİA*, XIII, 383-384.

¹⁰³ 1540'larda Türkler'in eline geçen Cezayir'in doğu sahilinde yer alan ve Cezayir donanması için büyük bir üs olan Annâbe'nin ismi eski kaynaklarda Bûne şeklinde geçer. 1830'da Cezayir'i işgal eden Fransızlar, iki yıl sonra da Bûne'yi ele geçirdiler. Muhammed Razûk, "Bûne", *DİA*, VI, 415-416.

¹⁰⁴ Ebü'l-Kasım Sadullah, *Raidü'l-Tecdidü'l-İslâmî*, 2.bs., Beyrut 1990, s.7; Ömer b. Kayne, *Şahsiyyâtün Cezâiriyye*, Kostantınıyye 1983, s.21-22; Hayruddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, Beyrut 1992, VII, 89; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, Beyrut, ts., XII, 5.

getirdikten sonra vefat etti ve Filistin yakınlarındaki Süveyş denizi sahiline defnedildi.¹⁰⁵

İbnü'l-‘Annâbî mensubu olduğu ailenin ilmî ve siyasî nüfûzundan istifade ederek döneminin en önemli dinî ve aklî eğitimini aldı. Dedesi, babası ve devrin Malikî müftüsü Ali b. Abdülkadir b. el-Emîn (ö.1236/1820)'den ilim tahsil ederek icazet aldı.¹⁰⁶ Eserlerindeki ihatalı fikirlerinden ve kullandığı çok geniş vadideki kaynaklardan, çok iyi bir klasik eğitim aldığı anlaşılmaktadır.

Döneminin Cezayirli alimleri arasında, şair, müftü Muhammed b. Şâhid (ö.1839), müftü Mustafa b. Kebâbetî (ö.1860)¹⁰⁷, Malikî kadısı Muhammed b. Mâlik, siyasî kâtip Hamdan Hoca (ö.1845)¹⁰⁸ sayılabilir.

İbnü'l-‘Annâbî ilk eğitiminden sonra döneminde Cezayir'de ilmiyle meşhur olan bir çok üst düzey ilmiye mensubundan da ilim tahsil etti. Güçlü bir eğitim görmesinde birinci derecede kendi şahsî gayretleri, ikinci derecede ise ailevî nüfûz ve gelenekleri etkili olmuştur.

Ailesinden kendisine intikal eden büyük kütüphaneyi kendisi de birçok kitap ekleyerek zenginleştirdi. Okuduğu her kitap üzerine not düşer, sayfa kenarlarına düzeltici, tamamlayıcı ve eleştirici kısa notlar yazardı. Özel kütüphanesi Fransız işgalinden sonra Cezayir'den zorla sürgün edilmesi esnasında büyük ölçüde telef olmuş¹⁰⁹ ve bu durum, vatanından apar topar zorla ayrılmasına ek olarak İbnü'l-‘Annâbî'yi derinden etkilemiştir.

İbnü'l-‘Annâbî tahsilini tamamladıktan sonra Cezayir Dayısı Ahmed Paşa döneminde (1805-1808) Hanefî kadılığı¹¹⁰ yaparak ilmî-idarî görevine başlamış oldu. Bu görevde iken Tunus Beyi ile resmî yazışmalar yapma vazifesini üstlenerek idarî-

¹⁰⁵ Sadullah, s.23-28.

¹⁰⁶ Sadullah, s.29.

¹⁰⁷ Fransa'nın 1830'daki Cezayir işgaline karşı direndiği için sürgün edildi ve İskenderiyye'ye göç etmek zorunda kaldı. Sadullah, s.29.

¹⁰⁸ Fransız işgaline karşı çıktığı için sürgün edildi. Paris'te kısa bir süre ikamet ettikten sonra İstanbul'a gitti ve burada bazı görevlerde bulundu. Sadullah, s.30.

¹⁰⁹ Sadullah, s.31-32.

¹¹⁰ Garp Ocakları'ndaki (Tunus, Cezayir, Trablusgarp) halk ve göçebelerin çoğu Mâlikî, Osmanlı yöneticileri ve askerleri ise Hanefî idi. Cezayir'deki şerî işler, biri Hanefî diğeri Mâlikî mezhebine mensup iki müftü tarafından yürütülmekteydi. Çetin, s.383; Kahraman, s.487.

siyasî bir görev de almıştır. Daha sonra Hanefî müftülüğü yapan İbnü'l-‘Annâbî, yüksek devlet ricâli huzurunda her Cuma toplanan şer‘î meclisde ulema arasında cereyan eden şiddetli münakaşadan dolayı azledildi (28 Temmuz 1811).¹¹¹

Bu olaydan sonra bir süre resmî bir vazifede görülmeyen İbnü'l-‘Annâbî, Cezayir Dayısı Ömer Paşa (1814-1816) döneminde nakîbüleşrâf oldu.¹¹² 1816'da İngiliz donanmasının Cezayir kıyılarını bombalaması akabinde büyük zarar gören Cezayir Dayısı Ömer Paşa, ağır kayıplardan dolayı yardım istemek üzere Osmanlı Sultanı II. Mahmud'a, Fas Sultanı Süleyman Bey'e ve Trablus Beyi Yusuf Paşa'ya elçiler gönderdi. Bu meyanda Fas Sultanı'na elçi olarak gönderilen (1232/1816) İbnü'l-‘Annâbî, sultanın ve üst düzey ulemanın büyük ilgisine ve hediyelerine mazhar oldu.¹¹³

Yurda döndükten sonra 1817-1820 yılları arasında Cezayir Dayıları Ali Hoca ve Hüseyin Paşa dönemlerinde Hanefî kadılığı yaptı. Bu arada Fas dönüşü akabinde 1232/1817'de Ali Hoca tarafından Osmanlı Sultanı II. Mahmud ile görüşmek üzere İstanbul'a gönderildi. Bu görüşmenin mahiyeti hakkında henüz herhangi bir bilgiye sahip değiliz.¹¹⁴

İbnü'l-‘Annâbî, 1235-1244/1820-1829 yılları arasında Hicaz ve Mısır'da bulundu. Ancak bu dönemde hangi maksatla buralarda bulunduğu ve ne yaptığı konusunda elimizde net bir bilgi yok. 1827'de telif ettiği *es-Sa'yü'l-Mahmûd fî Nizâmi'l-Cünûd* adlı eserinde “Nezîl Mısır el-Kâhire” ibaresi var. Mısır'a, vali Mehmed Ali Paşa ile resmî bir görüşme için mi yoksa ilmî bir temas vesilesi ile mi geldiği tam belli değil, ikisi de olabilir. Ayrıca bu süre zarfında diğer İslam beldelerine örneğin İstanbul'a gidip gitmediğini de şu an için bilmiyoruz. Ancak bu dönemde Ezher'de hocalık yapmış ve bir çok talebeye icazet vermişti.¹¹⁵

¹¹¹ Sadullah, s.33.

¹¹² İbnü'l-‘Annâbî'nin 1808-1815 yılları arasındaki bir dönemde hac farızasını yerine getirmek üzere Hicaz'da bulunduğu rivayeti vardır. Bu dönemde Hicaz seyahati sadece hac için değil, çeşitli diyarlardan gelen Müslümanların bulunduğu bir muhitte ilim tahsil etmek, ilmî ortamlarda bulunmak, ilmî gelişmelerden ve Müslümanların hallerinden haberdar olmak için de önemli bir fırsattı. Sadullah, s.35-36.

¹¹³ İbnü'l-‘Annâbî, sadece şerî ilimlerde otorite olan ilmiye mensubu bir zat değil, aynı zamanda resmî vazifelerde de bulunan, diplomatik başarılarla da imza atan bir devlet adamı idi. Sadullah, s.34-35.

¹¹⁴ İbnü'l-‘Annâbî'nin 1818-1820 yılları arasında kadılık değil de müftülük yaptığı rivayeti de vardır. bkz. Sadullah, s.36.

¹¹⁵ Sadullah, s.36-37, 42-43.

Bazı vesikalardan anlaşıldığına göre, 1244/1829 yılının sonlarında Tunus'da bulunan İbnü'l-‘Annâbî, “hafız, muhakkik, alim” olarak nitelendirildiği Tunus ulemasının büyük iltifatına mazhar oldu. Alimler ona şiir ve nesirlerle övgüler yağdırdılar.¹¹⁶

Fransa'nın Cezayir'i işgalinden¹¹⁷ kısa bir süre önce memleketine dönen (1245/1830) İbnü'l-‘Annâbî'nin ismi geniş yankı buldu. Ancak bu dönemde müftülük ya da kadılık yaptığı konusunda net bir bilgiye sahip değiliz. 1828-1835 yılları arasında müftülük yapanların isimleri arasında İbnü'l-‘Annâbî'nin adı da geçmekte ancak bu bilgileri veren kaynakta müftülerin hangi yıllarda bu görevde buldukları tasrih edilmemektedir. Bu durum, İbnü'l-‘Annâbî'nin işgal sırasındaki konumunu ve etkilerini tespit etmeyi zorlaştırmaktadır. Fransızlar'ın işgalinden az bir süre önce Cezayir Dayısı Hüseyin Paşa, Fransız ordusuna karşı daha güçlü bir direnişin olabileceği umuduyla, Türk Hanefî müftüyü azl edip, yerine Arap bir müftü tayin etti. Ancak mazul ve yerine atanan müftünün kim olduğunu elimizdeki kaynaklardan öğrenemiyoruz.¹¹⁸

İbnü'l-‘Annâbî, Fransızlar'ın, Hüseyin Paşa ile imzaladığı anlaşmayı sürekli ihlal etmesini şiddetle eleştiriyordu. Hatta ağır bir eleştiri metnini Fransız komutan General Clausel'e gönderdi. Bu duruma sinirlenen general, İbnü'l-‘Annâbî'yi hapsedirdi, ailesini çeşitli sıkıntılara maruz bıraktı. Halk üzerindeki geniş nüfûzundan korkulan İbnü'l-‘Annâbî kısa bir süre sonra hapisten çıkarılıp apar topar sürgün edildi. İbnü'l-‘Annâbî de ailesiyle İskenderiyye'ye gidip yerleşti. Gidiş tarihi tam net olarak bilinmese

¹¹⁶ Sadullah, s.37-38.

¹¹⁷ Cezayir Dayısı İzmirli Hüseyin Paşa'nın, tebaası iki Yahudi tüccarından borç alan Fransa hükümetinin bu borcu ödememesi üzerine, bazı Fransa gemilerine el koyması ve Fransız konsolosuyla bu meseleyi tartışırken elindeki yelpaze ile konsolosun yüzüne vurmasını bahane eden Fransa, öteden beri tasarladığı planı devreye koyarak 16 Haziran 1827'de Cezayir'i kuşattı. Fransa hükümeti, ağustos ayında durumu bildiren ve dayının cezalandırılmasını isteyen bir notayı Bâbiâlî'ye gönderdi. Fransızlar, Osmanlı Devleti'nin arabuluculuk yapmak üzere gönderdiği Tahir Paşa'yı hapsedtiler. Osmanlı Devleti, Cezayir'in kendi imkanlarıyla Fransa'ya karşı durabileceğini düşündüğünden duruma fiilen karışmak istemiyordu. Zaten o sırada Yunan isyanıyla uğraşan Devlet-i Aliyye'nin Cezayir'e kuvvet gönderme imkanı da yoktu. Zira, 20 Ekim 1827'de İngiliz, Fransız ve Rus ortak donanması Navarin'de Osmanlı-Mısır ortak donanmasını yaktı. Ertesi yıl, Osmanlı-Rus savaşı başladı. Fransa bu avantajlı duruma rağmen Cezayir'i hemen işgal edemedi. Daha sonra 1830 yılında ciddi bir iç bunalım yaşayan Fransa hükümeti, dikkatleri başka yöne çekmek ve prestij kazanmak için 14 Haziran'da Cezayir'i büyük bir donanma ile işgal etti. Fransızlar'ın ilk işi yerli ahaliyi daha kolay idare edebilmek için Türk unsurları sürgün etmek oldu. Bununla beraber Cezayir'in bütününe ele geçirmeleri, Emir Abdülkadir komutasındaki direnişçilerin yenilmesine kadar (1847) sürdü. Osmanlı hükümeti işgali ancak protesto edebildi. 1847'de Fransız işgalini tanıyarak Cezayir üzerindeki haklarının sona erdiğini ilan etti. Kahraman, s.488-489.

¹¹⁸ Sadullah, s.38-39.

de 1830-31 senesinin sonbahar ya da kış ayları olduğu söylenebilir. Mısır valisi Mehmed Ali Paşa kendisine İskenderiyye Müftülüğü vafizesini verdi.¹¹⁹

Yaklaşık 20 yıl bu görevde bulunan İbnü'l-‘Annâbî'nin son dönemlerinde adlî ve şer‘î işlerde bazı karışıklıklar zuhur etmişti. Dava sahipleri işlerine gelen kararı almak için değişik mezhep müftülerine müracaat ediyorlardı. Çeşitli fetvaların yaygınlaşması üzerine kadılar hangi müftünün fetvasını dikkate alacakları konusunda sıkıntı yaşıyordu, ayrıca rüşvet ve suistimaller baş gösteriyordu. Bunun üzerine Mehmed Ali Paşa, İbnü'l-‘Annâbî'den dört mezhebin en çok kabul gören görüşlerini ve bütün hükümleri ihtiva eden, siyasi kanunlara da muvafık bir başvuru kitabı hazırlamasını istedi. Böylece dört mezhepten ayrı ayrı fetva alınması önlenerek karışıklıkların önüne geçilecekti. İbnü'l-‘Annâbî'nin bu eseri (Siyânetü'r-Riyâse) kısa bir süre içinde müftü ve kadıların müracaat kitabı oldu.

Kısa bir süre sonra Abbas Paşa 1266/1850'de vali olunca, eski imtiyazlarını bu kitabın yürürlüğe girmesiyle kaybeden İbnü'l-‘Annâbî hasımları, yeni valiyi tahrik etmeye başlamışlar, kitabın İslam dinini za‘fa uğrattığını ileri sürerek İbnü'l-‘Annâbî'yi zındıklık ve haricilikle itham etmişlerdi. Sonunda Abbas Paşa İbnü'l-‘Annâbî'yi azletti, yerine İbnü'l-‘Annâbî'nin talebelerinden Ezher müderrisi Muhammed Elbena'yı atadı.

İbnü'l-‘Annâbî azlinden kısa bir süre sonra 1267 senesinin Rebûlevvel ayında (Ocak 1851) vefat etti. Vefatında görevden azledilmesinin etkili olup olmadığı hususunda net bir bilgiye sahip değiliz.¹²⁰

2.1.2 Eserleri:

2.1.2.1 es-Sa‘yü'l-Mahmûd fî Nizâmi'l-Cünûd: Bazı kaynaklarda *es-Sa‘yü'l-Mahmûd fî Tertîbi'l-‘Asâkiri ve'l-Cünûd*¹²¹, *es-Sa‘yü'l-Mahmûd fî Te‘lîfi'l-Cünûd*¹²² *Risâle fî Nizâmi'l-Asâkiri'l-İslâmiyye*¹²³ ve *Kitâb fî Fenni'l-Cündiyye*¹²⁴ şeklinde de

¹¹⁹ İbnü'l-‘Annâbî'nin nesli hâlâ İskenderiyye'de yaşıyor ve “Cezayirli aile” olarak tanınıyor. Sadullah, s.40-42.

¹²⁰ Sadullah, s.11, 99-100.

¹²¹ Ömer Rıza Kehhâle, *Mucemü'l-Müellifin*, Beyrut, ts., XII, 5; Hayruddin ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, Beyrut 1992, VII, 89.

¹²² Ziriklî, *el-A‘lâm*, 2.bs., Kâhire 1956, VII, 311; Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)*, Supplementband, Leiden 1938, II, 739.

¹²³ Sadullah, s.58.

¹²⁴ Sadullah, s.58, n.7.

geçen ve Sultan Mahmud'un askerî ıslahatlarına aklî ve şer'î meşruiyet sağlamak üzere Receb 1242'de (Ocak-Şubat 1827) Arapça olarak telif edilen bu eser, Muhammed b. Abdülkerim tarafından neşredilmiştir (Cezayir 1985).¹²⁵ Bu risâle telif tarihinden kısa bir süre sonra Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın isteğiyle müellifin talebelerinden İbrâhim es-Sakâ tarafından *Bülûgu'l-Maksûd Muhtasar es-Sa'yü'l-Mahmûd fî Te'lîfi'l-Asâkiri ve'l-Cünûd* adıyla ihtisâr edilmiştir.¹²⁶

Müellif İbnü'l-‘Annâbî, ufku dar, sıradan bir insan değildi. Kadılık ve müftülük makamlarını ihraz eden önemli bir aileden geliyordu. Memleketindeki güç odaklarına ve nüfûz sahiplerine yakındı. Çok önemli dinî ve siyasî vazifelerde bulunmuştu. İngilizler'in ve Hollandalılar'ın Cezayir donanmasını nasıl topa tutup parçaladıklarına şahit olmuştu. Ülkesindeki yeniçerilerle yöneticilerin kıyasıya çekişmelerini fark etmişti. İslam ülkelerini (Tunus, Mısır, Hicaz, İstanbul vd.) dolaşmış ve askerî durumun ne halde olduğunu görmüştü. Kuzey Afrika orduları ile modern tarzda eğitilmiş Mısır ordusunu karşılaştırma imkanı bulmuştu. Osmanlı yeniçeri birliklerinin Avrupa'nın talimli orduları karşısındaki hezimetlerini acıyla duymuştu. Bütün bunlarla birlikte o dönemde (1820'li yıllar) Mısır ve İstanbul'da pek çok askerî yenilik yapıyor, Avrupa'dan uzman getirilerek batı tarzı askerî talim deneniyordu. Böyle bir vasatta Mısır'da bulunan İbnü'l-‘Annâbî, pek çok ilim mahfilinde, kafir Avrupa'nın askerî talim, araç ve gereçlerinin Müslümanlar tarafından alınıp kullanılmasının dinen caiz olup olmadığının hararetle tartışıldığını gördü ve kendisine de yöneltilen bir soru üzerine *Es-Sa'yü'l-Mahmûd fî Nizâmi'l-Cünûd* adlı eserini yazdı.¹²⁷

Eser, iki maksad (bölüm) ve bir hâtimedden (sonuç) oluşmaktadır. İbnü'l-‘Annâbî Avrupalılar'ın icad ettikleri yeni ordu nizamının umûr-ı harbiyye (askeriye) ve umûr-ı siyâsiyye olmak üzere iki temele dayandığını belirtmektedir. Bu yüzden eseri iki temel konu üzerine kaleme almıştır. Birinci konu savaşa ilgili konular (fi'l-umûri'l-harbiyye) hakkındadır ve on altı fasıldan müteşekkildir. Birinci fasıl, asker edinme ve

¹²⁵ Sadullah, s.12, 42. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi, Es'ad Efendi, 1885 numarada kayıtlı, 70 varak ve Süleymaniye Kütüphanesi, Hüseyin Paşa, 42 numarada kayıtlı 64 varak olan iki nüshası vardır. Bunlardan başka eseri neşreden Muhammed b. Abdülkerim'de ve el-Ezheriyye kütüphanesinde (bkz. Zirikî, *el-A'lâm*, Beyrut 1992, VII, 89) de birer nüshaları mevcuttur. Ebü'l-Kasım, eserin bir nüshasının Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa bölümünde (nr. 1275, 91 yaprak) bulunduğunu söyler ki, bu bilgi yanlıştır. Sadullah, s.57, n.1.

¹²⁶ Bu muhtasar eserin 34 varak tutan bir nüshası Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Teymüriyye, nr.31'de bulunmaktadır. Sadullah, s.58, n.8, s.80. Brockelmann, *GAL*, S, Leiden, 1938, II, 739.

¹²⁷ Sadullah, s.61-62.

yetiştirilmesi (fî ittihâzi'l-cündi ve tecnîdihî), ikinci fasıl, askerî düzenlemeler (fî tertîbi'l-cünd), üçüncü fasıl, askerlerin sınıflandırılması (fî tasnîfi'l-cünd), dördüncü fasıl, askerlerin disiplini (fî zabtı adedi'l-cünd), beşinci fasıl, ordunun subay ve zâbitlerinin çoğaltılması (fî ta'dîdi kuvvâdi'l-cünd ve 'urefâ'ihî), altıncı fasıl, askerî alamet kullanılması (fî tesvîmi'l-cünd), yedinci fasıl, askerî elbiselerin daraltılması ve kısaltılması (fî tazyîki melâbisi'l-cünd ve taksîrihâ), sekizinci fasıl, askerlerin mevkilerinin tayini ve işlerinin belirlenmesi (fî ta'yîni mevâkıfi'l-cünd ve tahsîsi amelihim), dokuzuncu fasıl, bayrak, alamet vb. konular (fî akdi'l-elviye ve'r-râyât ve mâ yete'allaku bihâ), onuncu fasıl, savaş konularında eğitim (fî't-tedrib ale'l-a'mâli'l-harbiyye), on birinci fasıl, hendek, ok, silahlar vb. konular (fî'l-husûn ve'l-hanâdık ve'l-esliha ve uddeti'r-remy), on ikinci fasıl, harp taktikleri (fî hiyeli'l-harb), on üçüncü fasıl, istişâre (fî'l-hazm), on dördüncü fasıl, zayıflara merhamet, adaletin tesisi, hak sahibine hakkını vermek ve Osmanlılar'ın diğer İslam milletlerine olan üstünlüğü (fî rahmeti'z-zuafâ ve icrâ'i'l-adl ve bezli'l-hukûk li-müstehakkîhâ ve fihâ tercîh Âli Osmân alâ sâ'iri Mülûki'l-İslâm), on beşinci fasıl, Allah'ın kelimesinde toplanmak ve ittifak etmek, Allah'a ve Rasûlü'ne itaat etmek, kendi aramızda mücadele etmemek ve dağılmamak (fî ictimâ'i'l-kelime ve'l-ittifâk), on altıncı fasıl, âlet ilimlerini kafirlerden öğrenmek caizdir (fî cevâz ta'allümi'l-ulûmi'l-âliye mine'l-kefere). İkinci konu, siyasetle ilgili konular (fî'l-ahvâli's-siyâse) hakkındadır. Sonuç bölümünde (hâtîme) ise, güç ve zaferin çeşitli sebepleri, kulluk, itaat, tevekkül, dua, Kur'ân okuma, tevbe (fî umûrin şettâ min esbâbi'n-nasr ve'l-kuvve) gibi konular işlenir.¹²⁸

İbnü'l-'Annâbî ve eserleri üzerine önemli bir monografi hazırlayan Cezayirli araştırmacı Ebü'l-Kasım Sadullah'a göre, eserde kullanılan dil, cümleler uzun olsa da gayet sade ve açıktır. Müellif meseleye, ilgili başlıktaki kelimeleri lügavî ve ıstılahî yönleriyle izah ederek başlar, konuyu aydınlatmak için delil (âyet, hadîs, İslam tarihindeki uygulamalar, büyük müctehidlerin ve alimlerin fikirlerinden alıntılar vb), misal, mısra ve beyit kullanır, Hz. Peygamber'in söz, tavır ve tecrübeleri başta olmak üzere Ashâb, Hulefâ-i Râşidîn ve tarihin çeşitli dönemlerinde yaşamış pek çok komutan

¹²⁸ el-Cezâirî, *es-Sa'yü'l-Mahmûd fî Nizâmi'l-Cünûd*, Süleymaniye Ktp., Es'ad Efendi Bölümü, nr.1885; Es'ad Efendi, *el-Kevkebî'l-Mes'ûd fî Kevkebeti'l-Cünûd*, Süleymaniye Ktp, Es'ad Efendi Bölümü, nr.2363; İhsan Fazlıoğlu, "İbnu'l-Annâbî ve es-Sa'yü'l-Mahmûd fî Nizâmi'l-Cünûd Adlı Eseri", *Dîvân*, 1996/1, s.166-167; Sadullah, s.63-64.

ve devlet adamlarının uygulamalarından örnekler verir. Nadir de olsa bir konu hakkında kendi görüşünü belirtmek istediği zaman, “kultü” ve “kultü kezâ” ile cümleye başlar, iki fikhî görüşten birini tercih edecekse tercih ettiği görüşü “kultü ve hüve'l-evcehü indî” ya da “kultü ve hüve'l-esahh” gibi cümlelerle ifade eder. Bazen tartışmalı konular işlenirken “fe-in kâlû” ve “kezâ kulnâ” şeklinde başlayan cümlelerle meseleyi ele alır. Bu durum, her ne kadar “intehâ” kelimesi ile bir görüşün bittiğini ifade eden cümleler olsa da, İbnü'l-‘Annâbî'nin görüşüyle diğer yazarların görüşlerinin ayırt edilmesini zora sokar. Taberânî, Tartuşî, İbn Abdülber'den sık sık alıntılar yapar.¹²⁹

Es-Sa'yü'l-Mahmûd'un yazma nüshası üzerine bir tanıtım yazısı yazan İhsan Fazlıoğlu'na göre, bu eser, her şeyden önce savunmacı bir tarzda yazılmıştır ve bu durum müellifin, konunun ana kaynaklarına iyi bir şekilde vâkıf olmasını gerektirmektedir. Bu açıdan bakıldığında İbnü'l-‘Annâbî iyi bir seviye göstermiştir. Nitekim fikirlerini temellendirmek için pek çok muteber tefsir, hadîs ve fıkıh kitaplarından iktibaslarda bulunmuş, tarih kitaplarını ve siyasetname (hususen Tartuşî'nin *Sirâcü'l-Mülûk*'unu) eserlerini büyük bir ustalıkla kullanmıştır. İbnü'l-‘Annâbî pek çok tarihî devirden örnekler vermesine rağmen, model olarak Hz. Peygamber ve dört halife dönemini alır ve fikirlerini bu dönemden örneklerle gerekçelendirmeye çalışır. Osmanlı Devleti'nin diğer Müslüman milletlere üstünlüğünü savunduğu kısımda Türk tarihinden de örnekler verir.¹³⁰

İbnü'l-‘Annâbî Sultan Mahmud'un yaptığı yenilikleri¹³¹ meşru bir zemine oturarak, gerekli ve haklı göstermek için anahtar kavram olarak “ümmetin maslahatı” kavramını kullanır. Bu esnada “imam”, “ulu'l-emr” gibi kavramları gündeme getirerek yöneticilere “itaat” etmenin vucûbiyeti üzerinde durur, yapılan yeniliklerin kafirlerle Allah yolunda mücadele etmek (cihad) için yapıldığını özellikle vurgular.¹³²

¹²⁹ Sadullah, s.67, 80.

¹³⁰ Fazlıoğlu, s.171.

¹³¹ İhsan Fazlıoğlu, İbnü'l-‘Annâbî'nin II. Mahmud'un ıslahatlarını desteklerken o dönemde yoğun bir şekilde aynı ıslahatları uygulayıp başarılı olan Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın icraatlarına hiçbir atıfta bulunmamasını müellifin İstanbul'u merkez olarak görmesine ve İstanbul'u merkeze alarak Mısır'daki teşebbüslere mesaj vermeyi hedeflemesine bağlar. Fazlıoğlu, s.172.

¹³² Fazlıoğlu, s.172.

İbnü'l-‘Annâbî Osmanlı Devleti'nin tarihteki konumunu belirtirken Osmanlı idaresine “kutsal” bir karakter kazandırmaya çalışır¹³³ (bkz. *es-Sa‘yü'l-Mahmûd*, vr.53a-b; *Kevkebü'l-Mes‘ûd*, vr.140a-141a). Hz. Peygamber'in “İstanbul muhakkak fetholunacaktır. Onu fetheden komutan ne güzel komutan, onu fetheden asker ne güzel askerdir”¹³⁴ mealindeki hadîsinin hususî olarak Fatih Sultan Mehmed'e, umumî olarak da ondan sonra gelen bütün Osmanlı Padişahları'na delâlet ettiğini ileri sürer ve bu çerçevede Sultan Mahmud da Hz. Peygamber'in övgüsüne mazhar olmuş olur.¹³⁵

Eserde dikkat çeken diğer bir husus, âlet ilimlerinin kafirlerden öğrenilmesinin caiz olduğunun savunulduğu on altıncı bölümde ele alınmıştır (bkz. *es-Sa‘yü'l-Mahmûd*, vr.56b; *Kevkebü'l-Mes‘ûd*, vr.142b). İbnü'l-‘Annâbî, bu konuyu meşrû göstermek için hadîslerden ve diğer kitaplardan alıntılar yapar. Kullandığı hadîslerin -daha önce yapmadığı tarzda- rivayet zincirini de vererek muhtemel tepkileri önlemek ister. Hz. Peygamber'in Bedir savaşı esirlerini, Müslümanlara okuma-yazma öğretmeleri karşılığında serbest bırakmasını, kafirlerden ilim tahsil etmenin meşruluğuna en büyük delil olarak gösterir. Ayrıca Hz. Peygamber'in emriyle Zeyd b. Sâbit, Süryânice ve İbranice öğrenmiştir.¹³⁶

Eserde öne çıkan diğer bir konu, ikinci maksadda ele alınan, şer‘î siyasetin ümmetin problemlerini çözüp çözememesi meselesidir (bkz. *es-Sa‘yü'l-Mahmûd*, vr.57b; *Kevkebü'l-Mes‘ûd*, vr.147a). İbnü'l-‘Annâbî bu konuda taviz vermez bir şekilde şer‘î siyasetin dünyevî bütün meseleleri çözecek donanımda olduğunu savunur. Yani İbnü'l-‘Annâbî'ye göre İslam medeniyetinin kavramsal çerçevesinde herhangi bir problem yoktur, mesele oldukça pratiktir, durgunluk askerî alandadır ve kafirlerin icad ettikleri askerî ve sınaî yenilikleri almakta hiçbir beis yoktur, Avrupalılar'dan askerî düzenleme konusunda istifade etmek asla şer‘î siyasete zarar vermez ve bu durum şer‘î siyasetin zayıflığını ya da yetersizliğini de göstermez. Bu noktada Müslümanlar, kafirlerin aklî (rasyonel) siyaset ve pozitif hukuklarına asla muhtaç değildir.¹³⁷

¹³³ Ebü'l-Kasım Sadullah, müellifin bu tutumunu onun Türk asıllı olmasına bağlar. bkz. *Râ'id*, s.73.

¹³⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 335 (bkz. Wensinck, *Concondance*, I, 405).

¹³⁵ *Kevkebü'l-Mes‘ûd fi Kevkebeti'l-Cünûd*, vr.140b-141a.

¹³⁶ Fazlıoğlu, s.173.

¹³⁷ Fazlıoğlu, s.172-173; Sadullah, s.76.

İslam dünyasında tecdîd (yenileşme) fikrini ilk defa detaylı bir şekilde ele alıp savunan eserlerin başında gelen ve İslam düşünce geleneğinin modern dönem halkasında önemli bir yere sahip olan *Es-Sa'yü'l-Mahmûd fî Nizâmi'l-Cünûd*, iyi bir klasik eğitim almış bir din aliminin problemlere bakış tarzını anlamaya çalışmak, sunduğu çözümleri tetkik etmek ve fikirlerini nasıl ifade ettiğini görmek bakımından da üzerinde dikkatle durulması gereken bir eserdir.

2.1.2.2 *Siyânetü'r-Riyâse bi-Beyâni'l-Kazâ ve's-Siyâse:* Kadı ve müftülerin başvuru kitabı olmak üzere, Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın isteği üzerine yazılmıştır. 10 bölüm halinde tasarlanan bu eserin İskenderiyye Kütüphanesi'nde 14 yaprak tutan eksik bir nüshası mevcuttur. Telif tarihi de bilinmeyen eserin tam nüshası henüz bulunamamıştır. Eser, dört mezhebin en çok tercih edilen görüşlerinin siyasî-dünyevî kanunların da dikkate alınarak bir araya getirildiği bir hukuk kitabıdır. Eksik nüshada şu bölümler bulunmaktadır: fi'l-kazâ ve'l-kâdî, fi tevliyeti'l-kâdî, fi âdâbi'l-kâdî, fi âdâbi meclisihî, fi tabakâti'l-mesâ'il, fi resmi'l-kâdî ve'l-müftî.¹³⁸

2.1.2.3 *Şerhu Kitâbi'd-Dürri'l-Muhtâr fî'l-Fıkhü'l-Hanefî:* *ed-Dürrü'l-Muhtâr*, Şemseddin Muhammed b. Abdullah et-Timurtâşî'nin (ö.1595) fıkha dair *Tenvîru'l-Ebsâr* adlı eserine Hanefî fakihî Alâüddin Muhammed b. Ali el-Haskefî (ö.1677) tarafından yapılan şerhdir. İbnü'l-Annâbî de Haskefî'nin şerhine bir şerh yazmıştır. 1245/1829-1830'dan önce yazıldığı anlaşılan ve günümüze 2/3'ü ulaşan bu eser Mehmed Ali Paşa'nın isteği ile Zâ'id Efendi tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.¹³⁹

2.1.2.4 *Diğer Eserleri:* İbnü'l-Annâbî'nin kaynaklarda zikredilen diğer eserleri şunlardır: *el-Cevheru'l-Ferîd fî İlmi't-Tecvîd*,¹⁴⁰ *Şerhu'l-Metni'l-Birgivi fî't-Tevhîd*,¹⁴¹ *et-Tahkîkâtü'l-İcâziyye bi-Şerhi Nazmi'l-Alâkâti'l-Mecâziyye*,¹⁴² *Lemeânü'l-Beyân fî*

¹³⁸ Sadullah, s.12, 99-102.

¹³⁹ Sadullah, s.12, 104; Ahmet Özel, "Haskefî", *DİA*, XVI, 387.

¹⁴⁰ Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 89. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin*'de (nşr. İbnülemin, Avni Aktuç, İstanbul 1955, II, 378) eserin ismini Ziriklî gibi verirken, *İzâhu'l-Meknûn*'da (nşr. Kılıslı Rifat Bilge, 2.bs., İstanbul 1972, II, 118) *el-İlmü'l-Ferîd fî İlmi't-Tecvîd* adıyla kaydetmiştir. Aynı eseri Kehhâle *Mucemü'l-Müellifin*'de (Beyrut, ts., XII, 5) *et-Tevfik ve't-Tesdîd fî Şerhi'l-Ferîd fî't-Tecvîd* şeklinde vermiştir.

¹⁴¹ Sadullah, s.104.

¹⁴² Arap dili ve belagati ile ilgili olan bu eser 1231/1816'da tamamlanmıştır. Sadullah, s.12.

*Beyâni Ahzi'l-Ücreti ale'l-Kur'ân,*¹⁴³ *Semânî Aşera Risâletin fî Vakfî'l-Akâr,*¹⁴⁴ *el-Fethu'l-Kayyûmî bi-Cevâbi Es'ileti'r-Rûmî,*¹⁴⁵ *Sebetü'l-Cezâirî,*¹⁴⁶ *el-Muktetaf mine'l-Hadîs,*¹⁴⁷ *el-Müntekâ.*¹⁴⁸ Ayrıca kadın hakkında bir risâlesi vardır.¹⁴⁹

2.2 ES'AD EFENDİ (1789-1848)

2.2.1 Hayatı:

Babası ilmiye mensubu Ahmed Efendi'nin İstanbul'da tahsili sırasında kitap satışı ile uğraşması ve Sahhâflar Şeyhliği yapmasından dolayı “Sahhâflar Şeyhizâde” ya da sadece “Şeyhzâde” diye meşhur olan, ulemadan ve şuarâdan Es'ad Efendi, 18 Rebülevvel 1204 / 6 Aralık 1789 Pazar günü İstanbul'da doğdu. Ailesi Malatya'nın Arapkir kazasına bağlı Nerdübanlı köyündendir. Seyyid olduğunu iddia eden Es'ad Efendi, soyunun Malatya'da medfun Seyyid Battal Gazi'nin amcası Hüseyin Gazi'ye kadar dayandığını belirtmektedir. Ailesi 1151/1738'de İstanbul'a göç etmiş ve Ayasofya yakınlarına yerleşmiştir. Dedesi Abdullah Efendi, Ayasofya Camii'nin avlusunda tesbih satışı ile uğraşmış, 1167/1763-64'te vefat etmiş ve Karacaahmet Mezarlığı'na defn edilmiştir.

Babası Ahmed Efendi 1143/1730'da Malatya'da doğdu. İstanbul'a geldikten sonra tahsilini tamamlayıp 1183/1769'da ruûs imtihanını kazanarak müderris olmuştur. Müderrislikte Mûsıla-i Süleymâniye derecesine ulaştıktan sonra 1211/1796'da Kudüs kadısı olmuş, Mısır kadılığı yaptıktan sonra da Medine kadılığına tayin edilmiş ve görev yerine giderken bindiği geminin Süveys'te batması sonucu boğularak ölmüş aynı gemide bulunan Es'ad Efendi ise kurtulmuştur (12 Ramazan 1219/15 Aralık 1804).

Babası Kudüs ve Mısır kadılıklarında görev yaparken yanında bulunan Es'ad Efendi, babasından ve muhitin önemli alimlerden ilk eğitimini aldı. Babasının

¹⁴³ Sadullah, s.12.

¹⁴⁴ Sadullah, s.12.

¹⁴⁵ Kur'ân okuma âdâbı, tevhîd ve diğer meselelerdeki fetvaları içerir. Sadullah, s.12-13.

¹⁴⁶ İbrahim Sakâ'ya verdiği icâzetnâmedir. Sadullah, s.13; Zirikli, *el-A'lâm*, 2.bs., Kahire 1956, VII, 311.

¹⁴⁷ İbn-i Hibbân'ın *Sahîhi*'ndeki hadîslerden derlenmiştir. Sadullah, s.13.

¹⁴⁸ Bazı sahîh hadîslerin toplandığı bir eserdir. Sadullah, s.13.

¹⁴⁹ Sadullah, s.13. Bu risale Sadullah'un eserinde neşredilmiştir: Sadullah, *er-Râ'id*, s.121-122.

vefatından sonra İstanbul'a gelen Es'ad Efendi, büyük nüfuz sahibi Hâlet Efendi'ye intisap etmiş ve tahsiline devam etmiştir.

12 Rebülevvel 1223/8 Mayıs 1808'de ruûs imtihanını kazanarak İbtidâ-i Hâric derecesi ile müderris olmuştur. 19 Muharrrem 1235/7 Kasım 1819'da müderrislikte Mûsıla-i Sahn derecesine yükselmiştir. Geçim sıkıntısından dolayı müderrisliği bırakmış ve çeşitli naibliklerde (Adapazarı, Kütahya, Birgi) bulunmuştur. Daha sonra İstanbul kadılığında vekâyi' kâtipliği yaptı. Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi'nin vak'anüvislikten azledilmesinin ardından, 15 Safer 1241/29 Eylül 1825'te vak'anüvis oldu ve ölümüne kadar bu görevi sürdürdü.

Yeniçeriliğin ilgasından kısa bir süre önce *Tarihi*'nin bir kısım müsveddelerini padişaha sunan Es'ad Efendi'ye ödül olarak 10.000 kuruş atıyye verildi ve rütbesi Hareket-i Altmışlı'ya yükseltildi. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını haklı ve gerekli göstermek üzere kaleme aldığı *Üss-i Zafer* isimli eserini Sultan Mahmud'a takdim edince mükafat olarak kendisine Evkâf Müfettişliği ve Üsküdar Mahreci payesi verildi.

Rus cephesine gönderilen Selim Paşa komutasındaki ikinci orduya 24 Muharrem 1244/8 Ağustos 1828'de Edirne kadılığı payesiyle ordu kadısı olarak tayin edildi. 1 Rebülevvel 1244/11 Eylül 1828'de Üsküdar kadısı oldu.

1831'de yapılan genel nüfus sayımında Şehirköy ve Sofya'da görevlendirildi. 25 Cemaziyevvel 1247/1 Kasım 1831'de yayımlanmaya başlanan ve ilk Türkçe gazete olan Takvîm-i Vekâyi' nâzırlığına ve başyazarlığına getirildi.

11 Muharrem 1249/31 Mayıs 1833'te İstanbul kadılığı payesini alan Es'ad Efendi, bir yıl sonra fiilen İstanbul kadısı oldu. 13 Cemaziyevvel 1251/7 Eylül 1835'te Anadolu kazaskerliği payesini aldı ve büyükelçilik unvanıyla İran'a sefir olarak gönderildi ve bir yıldan biraz fazla İran'da kaldı.

İstanbul'a döndükten sonra, hastalığından dolayı vak'anüvislik hariç uhdesinde bulunan diğer görevlerden azledildi (Şaban 1253/Kasım 1837). 2 Safer 1254/27 Nisan 1838'de kurulan Karantina Meclisi'ne üye seçildi ancak bir iki ay sonra bu görevden alındı. 17 Ramazan 1254/4 Aralık 1838'de Rumeli kazaskerliği payesini aldı.

Tanzimat'ın ilanından sonra, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye üyesi oldu ve iki yıl bu görevde kaldı.

Nakîbüleşrâf Abdürrahim Efendi'nin hastalığı dolayısıyla vekaleten yürüttüğü nakîbüleşraflığa Abdürrahim Efendi'nin vefatından sonra asaleten atandı (17 Cemaziyelâhır 1257/5 Ağustos 1841) ve ölümüne kadar bu görevini sürdürdü. 1 Cemaziyevvel 1259/30 Mayıs 1843'te bilfiil Rumeli kazaskeri oldu.

Sibyân mekteplerinin ıslahı için Bâbîâlî'de teşkil edilen Meclis-i Muvakkat'a üye oldu (1261/1845). Ertesi yıl Meclis-i Maârif-i Umûmiyye âzalığine getirildi, 1847'de de Mekâtib-i Umûmiyye Nâzırı oldu. Bir yıl bu görevde bulunan Es'ad Efendi, meclisin görüşüyle hareket etmek istememesi ve hastalığının ciddi boyutlara varması üzerine istifa etti. 18 Muharrem 1264/26 Aralık 1847'de mevkii daha yüksek, meşguliyeti daha az Meclis-i Maârif-i Umûmiyye reisliğine getirildi. Rahatsızlığı giderek artan Es'ad Efendi, 4 Safer 1264/11 Ocak 1848 pazartesi gecesi vefat etti. Cenazesi ertesi gün devrin ileri gelenlerinin katılımıyla Sultan Ahmed Camii'nde kılındı ve Yerebatan'da yaptırdığı kütüphanesinin bahçesine gömüldü.¹⁵⁰

2.2.2 Eserleri:

2.2.2.1 Tarih-i Es'ad: Es'ad Efendi'nin vak'anüvis olarak kaleme aldığı Muharrem 1237/Eylül 1821- Zilhicce 1241/Temmuz 1826 yılları arasındaki olayları anlattığı, iki cilt olarak düzenlediği eseridir. İstanbul kütüphanelerinde birçok yazma nüshası bulunan bu eserin muhtemelen Sultan Mahmud'a takdim edilen nüshaları İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, (TY), 6002-6005 numaralarında kayıtlıdır. Bu eserin tenkitli neşri, Bâhir Efendi'nin zeyl ve ilaveleriyle birlikte Ziya Yılmaz tarafından yapılmıştır (OSAV Yay., İstanbul 2000).¹⁵¹

2.2.2.2 Üss-i Zafer: Yeniçeri Ocağı'nın ilgasını anlatan ve bu köklü ıslahatı haklı ve gerekli göstermek üzere telif edilen bu eser, 1243/1828 ve 1293/1876'da olmak

¹⁵⁰ Es'ad Efendi'nin hayatı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Sahhâflar Şeyhi-Zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi, *Vak'a-Nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2000, s.XXXVII-XLVI; Ziya Yılmaz, "Esad Efendi, Sahhâflar Şeyhizâde", *DİA*, XI, 341-342; Ahmed Rifat Efendi, *Devhatü'n-Nükebâ*, İstanbul 1283, s.57-59; İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul 1969, s.322-326; Münir Aktepe, "Es'ad Efendi", *İA*, IV, 363-365.

¹⁵¹ Yılmaz, *DİA*, XI, 342; a.mlf, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, s.XLVII-LV.

üzere iki defa neşredildi. Eşkinici Ocağı'nın kurulması, askerî ıslahatların âyet, hadîs ve tefsir, fıkıh kitaplarından alıntılar yapılarak meşrulaştırılması, savaşların sebepleri ve çeşitleri, Yeniçeriler'in kaldırılmasının sebepleri ve sonuçları, Bektâşîlik ve tekkelerinin kapatılması gibi konuları ele alan eser, 1833 yılında A.P. Caussin de Perceval tarafından Fransızca'ya çevrilerek Paris'te neşredilmiştir. Eserin bazı kısımları Rusça'ya da tercüme edilmiştir.¹⁵²

Mustafa Nuri Paşa, Es'ad Efendi'nin, bu eserinde yeniçerileri sert eleştirileriyle yermekle daha sonraki müellifleri de etkilediğini belirtmiş ve Es'ad Efendi'nin bu tutumunu tenkit etmiştir.¹⁵³ Üss-i Zafer, Mehmet Arslan tarafından yayıma hazırlanmıştır (Kitabevi Yay., İstanbul 2005).

2.2.2.3 Teşrifât-ı Kadîme: 1287/1870'te İstanbul'da 144 sayfa olarak neşredilen bu kitap, Mevlid merasimi, Hırka-i şerîf ziyareti, hil'at giydirilmesi, bayramlaşma merasimi, ulûfenin tevzîi, elçilerin kabul töreni, devlet erkânının cenaze merasimleri gibi konuları ihtiva eden, Osmanlı resmî teşrifâtını anlatan önemli bir eserdir. Yavuz Ercan tarafından yayımlanan sadeleştirilmiş metni (Osmanlılarda Töre ve Törenler, İstanbul 1979) ilmî kaygılardan uzak olarak hazırlandığı için araştırmacılara kaynak olamaz, tıpkı-basımlı neşri ise (Çağrı Yayınları, İstanbul 1979) edisyon kritik değil, matbu nüshanın yeniden araştırmacılara sunulmasıdır.¹⁵⁴

2.2.2.4 Zibâ-yı Tevârih: İranlı Muslihiddin Lârî (ö.979/1571)'nin Farsça *Mir'âtü'l-Edvâr ve Mirkâtü'l-Ahbâr* adlı umumî tarihinin, Hoca Sadeddin Efendi (ö.1008/1599)'nin tercümesinin de dikkate alınarak yapılan ve 150 varak tutan tercümesidir. Ancak yaratılıştan Yavuz Sultan Selim dönemine (1512-1520) kadar gelen bu eseri Es'ad Efendi Deylemîler'e kadar tercüme edebilmiştir. Eserin müellif hattıyla yazılı tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Es'ad Efendi Bölümü, 2410 numarada kayıtlıdır.¹⁵⁵

2.2.2.5 Sefernâme-i Hayr: Sultan Mahmud'un 1831'de Çanakkale Boğazı'na ve Edirne'ye yaptığı gezinin anlatıldığı bir eserdir. Gezi notlarını yeğeni Ahmed Nazif'e

¹⁵² Yılmaz, *DİA*, XI, 342; a.mlf, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, s.LV-LVI.

¹⁵³ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'at*, İstanbul, 1327, II, 103.

¹⁵⁴ Yılmaz, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, s.LVI-LVII.

¹⁵⁵ Yılmaz, *DİA*, XI, 344; a.mlf, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, s.LVII-LVIII.

tutturan Es'ad Efendi daha sonra bu notları düzenlemiştir. Eserin müellif hattı nüshası İstanbul Arkeoloji Kütüphanesi, Recâizâde Ekrem Bölümü, 157 numarada bulunmaktadır.¹⁵⁶

2.2.2.6 Âyâtü'l-Hayr: II. Mahmud'un 1837'de Tuna Vilayeti'ne yaptığı geziyi anlatan bir eserdir. Özeti Takvîm-i Vekâyî' gazetesinde de neşredilen (25 Rebülevvel 1253/29 Haziran 1837, Sayı:149) eserin bilinen tek yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa Bölümü, 319 numarada kayıtlıdır.¹⁵⁷

2.2.2.7 Ahvâl-i Tunus: Tunus'un Osmanlı tarafından fethinden (1574) Sultan Abdülmecid döneminde (1839-1861) Ahmed Paşa'nın vali olmasına kadar geçen zaman içindeki olayları anlatan 13 varaklık bir eserdir. 21 Cemaziyevvel 1271/9 Şubat 1855'te temize çekilen nüshası İstanbul Kütüphanesi, (TY), 6145 numarada bulunmaktadır.¹⁵⁸

2.2.2.8 Dîvân-ı Es'ad: Dîvân Edebiyatı'nın her türünde bol sayılabilecek eser veren Es'ad Efendi'nin şiirleri, dağınık halde bulunan çeşitli mecmualardan derlenip tez olarak hazırlanmıştır.¹⁵⁹

2.2.2.9 Münşeât: Es'ad Efendi'nin kendi şiirlerini ve diğer şairlerin şiirlerini, vakfiye sûretlerini, çeşitli mektupları, hal tercümelerini, dîbâceleri, takrîzleri, arzuhalleri, tezkireleri, mahkeme ilamlarını, arızaları, çeşitli hadîs, fıkıh, tefsir, tasavvuf, tarih eserlerinden iktibâsları, müellifin kendisi ve ailesi hakkındaki bilgileri ihtiva eden çeşitli mecmualardaki notlardır.¹⁶⁰

2.2.2.10 Bahçe-i Safâ-ındûz: Es'ad Efendi Tezkiresi diye de tanınan bu eser, 1100/1688-1135/1722 yılları arasında yaşamış olan şairlerin hayat hikayelerini konu edinen *Sâlim Tezkiresi'*ne zeyil olarak yazılmıştır. Es'ad Efendi, eserin bıraktığı tarihten 1251/1835 senesine kadar yaşamış şairlerin kısa biyografilerini verir. Süleymaniye

¹⁵⁶ Yılmaz, *DİA*, XI, 343; a.mlf, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, s.LVIII-LIX.

¹⁵⁷ Yılmaz, *DİA*, XI, 343; a.mlf, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, s.LIX.

¹⁵⁸ Yılmaz, *DİA*, XI, 343; a.mlf, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, s.LX.

¹⁵⁹ Fatih Aydoğan, *Sahaflar Şeyhi-Zâde Esad Mehmed Efendi Divanı*, I-II, (danışman: Doç.Dr. Filiz Kılıç), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.

¹⁶⁰ Yılmaz, *DİA*, XI, 343; a.mlf, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, s.LXIV-LXIX.

Kütüphanesi'nde (Es'ad Efendi, nr.185) müsvedde nüshası bulunan bu eserin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde de (TA, nr.2095) bir nüshası vardır.¹⁶¹

2.2.2.11 Şâhidü'l-Müverrihîn: Türkçe'de kullanılan bazı kelimelerin imlası, tarih düşürmenin kuralları ve tarih düşüren bazı şairlerin biyografileri hakkında bilgi veren bu eserin bilinen iki yazma nüshası Millet Kütüphanesi'nde (Alî Emîrî, Tarih, nr.362-363) bulunmaktadır.¹⁶²

2.2.2.12 Mahmûdü'l-Eser fî Tercemeti'l-Mustazrafî'l-Müste'ser: *Mustazraf Tercemesi* diye de tanınan bu eser, Muhammed b. Ahmed el-İbşihî'nin *el-Müstadraf min külli fennin Mustazraf* adlı muhâdarâta dair eserinin tercümesidir. Es'ad Efendi Sultan Mahmud'un isteğiyle başladığı bu tercüme bazı ilavelerde bulunmuş ve aslının bazı yerlerini değiştirmiştir. Eser, İstanbul'da (1261/1845-1263/1847) iki cilt olarak iki defa basılmıştır.¹⁶³

2.2.2.13 Kevkebü'l-Mes'ûd fî Kevkebeti'l-Cünûd: II. Mahmud'un ıslahatlarının akla ve dine uygunluğunu ve gerekliliğini savunan İbnü'l-'Annâbî'nin *es-Sa'yü'l-Mahmûd fî Nizâmi'l-Cünûd* adlı eserinin tercümesi olan ve üçüncü bölümde neşredeceğimiz bu eser, 21 Şevval 1244/26 Nisan 1829'da nesih hatla temize çekilmiş ve muhtemelen padişaha sunulmuştur. Bilebildiğimiz tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Es'ad Efendi Bölümü 2363 numarada kayıtlıdır. Es'ad Efendi esere pek çok ilavede bulunmuş, İbnü'l-'Annâbî'nin işaretle geçtiği Hz. Peygamber'in bütün savaşlarını ve diğer olayları mufassalan anlatmıştır. Bu manada tercüme, bir megâzî kitabı olarak da değerlendirilebilir, aynı zamanda eser mütercimnin de deyimiyle İbnü'l-'Annâbî'nin eserine yazılmış bir şerh kitabıdır.¹⁶⁴

2.2.2.14 Diğer Eserleri: Es'ad Efendi'nin *Es'ile ve Ecvibe*,¹⁶⁵ *Îmân-ı Ebeveyn*,¹⁶⁶ *el-Virdü'l-Müfid fî Şerhi't-Tecvîd*,¹⁶⁷ *Pendnâme*,¹⁶⁸ *Mesh-i Ricl ve Mesh-i*

¹⁶¹ Mustafa İsen, "Bağçe-i Safâ-Endûz", *DİA*, IV, 425. Eser, Rıza Oğraş tarafından neşredilmiştir: Kişisel Yayınları, 2001.

¹⁶² Yılmaz, *DİA*, XI, 343; a.mlf, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, s.LXX-LXXI.

¹⁶³ Yılmaz, *DİA*, XI, 344; a.mlf, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, s.LXXII-LXXIII.

¹⁶⁴ Tezimizin ikinci bölümünde eserde öne çıkan çok önemli hususları günümüz dili ile ifade edeceğiz.

¹⁶⁵ Ders vekili Akşehirli Ömer Efendi'nin bir ruus imtihanında sorulan sorularla, cevaplarından oluşturduğu Arapça risalenin tercümesidir. Yılmaz, *DİA*, XI, 344.

¹⁶⁶ Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin Hz. Peygamber'in anne ve babasının imanları konusunda yazdığı risalenin beş bölüm halinde yapılmış tercümesidir. Yılmaz, *DİA*, XI, 344.

Huf,¹⁶⁹ *Nasrun Azîz*,¹⁷⁰ *Delâilü Nübüvveti Nebiyyinâ*,¹⁷¹ *Mehâsin-i Mecîdiye*,¹⁷² *Beyânü's-Sıfâtı's-Sübûtiyyetillâhi Teâlâ*,¹⁷³ *Makâle fî İsbâti Nübüvveti Hâtemi'l-Enbiyâ'i ve'l-Mürselîn*,¹⁷⁴ *İtirâz-ı Bâtıl-ı Ehl-i Dalâl*¹⁷⁵ gibi pek çok alanda eseri vardır.¹⁷⁶

¹⁶⁷ Birgivi Mehmed Efendi'nin tecvidle alakalı kaleme aldığı *ed-Dürrü'l-Yetim* adlı risalesinin şerhidir. Yılmaz, *DİA*, XI, 344.

¹⁶⁸ Çocuklar için yazılmış manzum bir öğüt kitabıdır. Matbudur. Yılmaz, *DİA*, XI, 343.

¹⁶⁹ Ehl-i Sünnet ile Şia arasında tartışma konusu olan abdestte çıplak ayağa meshetme veya mest üzerine meshetme meselesine dair bir risaledir. Yılmaz, *DİA*, XI, 343.

¹⁷⁰ İman-amel ilişkisinin ele alındığı bir risaledir. Yılmaz, *DİA*, XI, 343.

¹⁷¹ Tevrat ve İncil'deki Hz. Peygamber'e dair işaretlerin ele alındığı bu eserde, teslis akidesi üzerinde de durulmaktadır. Yılmaz, *DİA*, XI, 343.

Sultan Abdülmecid'in isteğiyle kaleme alınan bu eserde, padişaha itaat ve dua, iyi ve kötü ahlak, insan hakları gibi konular üzerinde durulmuştur. Yılmaz, *DİA*, XI, 344.

¹⁷³ Allah Teâlâ'nın subûti sıfatlarının anlatıldığı bir eserdir. Yılmaz, *DİA*, XI, 344.

¹⁷⁴ Hz. Muhammed'in peygamberliğinin isbatı üzerinde duran bir makaledir. Yılmaz, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, s.LXXXVI-LXXXVII.

¹⁷⁵ Fakihler arasındaki ihtilaflara yapılan eleştirileri konu edinen bu risalede Es'ad Efendi, ihtilafların usûlde olmadığını, diğer ihtilafların ise Ehl-i Sünnet'in sağlamlığını gösterdiğini belirtmiştir. Yılmaz, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, s.LXXXIX.

¹⁷⁶ Es'ad Efendi'nin bugün sadece ismen bildiğimiz, metnine ulaşamadığımız bir çok eseri de vardır. bkz. Yılmaz, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, s.LXXXI.

3. KEVKEBÜ'L-MES'ÛD FÎ KEVKEBETİ'L-CÜNÛD

3.1 KEVKEBÜ'L-MES'ÛD'DA ÖNE ÇIKAN HUSUSLAR

3.1.1 Mütercimnin Eseri Tercüme Etme Sebebi:

(3a) Padişahımız Sultan Mahmud'un Yeniçeri Ocağı'nın yerine kurduğu Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'nin yapısı, işleyişi ve askerlerinin kıyafetlerinin akla ve dine uygun ve Hz. Peygamber'in yaşayışına yakın olduğu ve bu hususta itiraza konu olabilecek hiçbir noktanın olmadığı açıktır. (3b) Ancak bu konuda muhalefet edenlere *Ûss-i Zafer* isimli kitabımda cevap vermiştim. Buna rağmen konuyu mufassalan işleyen yeni bir risale yazmayı düşünürken, Cezayir'de müftü iken Mısır'a gelip ikamet etmeye başlayan Muhammed b. Mahmud'un, *es-Sa'yü'l-Mahmûd fî Nizâmi'l-Cünûd* ismini taşıyan ve askerî yeniliklerin aklen ve dinen meşru ve gerekli olduğunu savunan bir eser yazdığını duydum ve hacca giden bu işlerle ilgilenen bir zattan eseri istedim. Muhammed b. Mahmud (İbnü'l-'Annâbî) eserinin bir nüshasını fakire ithaf ile gönderme lütfunda bulundu. 1829 Ocak ayının başlarında elime geçen bu eseri okuyunca, (4a) risalenin baştan sona hakikatleri ifade ettiğini gördüm ve eserin Türkçe'ye tercüme edilmesinin gerekli olduğunu düşündüm. Üsküdar kadılığında bulunmama ve vak'anüvislik vazifesini icra etmeme rağmen eseri Türkçe'ye çevirmeye karar verdim. Tercüme esnasında metindeki müşkil yerleri kolaylaştırdım, zor yerleri tevil ettim, konuyu Peygamber Efendimiz'in hayatından örneklerle daha da zenginleştirdim, metinde geçen âyet ve hadîsleri tercüme ve tefsir ettim, böylece *es-Sa'yü'l-Mahmûd*'a adeta bir şerh yazdım, eserime *el-Kevkebü'l-Mes'ûd fî Kevkebeti'l-Cünûd* ismini verdim ve padişahımıza arz u takdim ettim.

3.1.2 Müellifin Eseri Yazma Sebebi:

(4b) İbnü'l-'Annâbî eserine şu bilgileri vererek başlamıştır: Son yıllarda kafir milletler Müslümanları mağlup etmek için icat ettikleri sağlam metot ve ihdas ettikleri askerî talimlerle Müslümanlara saldırmışlardır. (5a) Bu meyanda, Müslümanların da kafirlerin askerî usûl ve talimlerini onlardan alıp öğrenmeleri zarurîdir. Müslüman

askerlerin de dar ve kısa elbise giymeleri, renk çeşitliliğine son verilerek asker ve subaylara belli bir nizam vermek gerekir ve öyle görünüyor ki, Sultan Mahmud bu düzenlemelere büyük bir itina ile başlamıştır. Ancak bazı cahil kimseler türlü vesveselerle yeni düzenin dine aykırı olduğunu iddia ettiler. Bu konunun tartışıldığı ilmî bir toplantıda ben de görüşümü bildirdim ve fâzıl bir kimsenin talebiyle bu konuda bir risale yazmaya karar verdim.

3.1.3 Eserin Bölümleri:

Kafirlerin icat ettikleri yeni düzen iki konuda mütalaa edilebilir. Biri askerî düzenlemeler, diğeri de siyasî meselelerdir. (5b) Bu yüzden eserimi iki konuya (umûr-ı harbiye ve umûr-ı siyâsiyye) hasrettim ve bir sonuçla bitirdim.

3.1.4 Askerî Düzenlemelerde Padişah'a İtaat Etmek:

Askerî düzenlemelerden maksat, düşmanı korkutup mağlup etmeye yönelik hissî ve aklî her türlü kuvvetin hazırlanmasıdır ve bu durum dinen meşrû ve elzemdir. Çünkü bu düzenlemelerle i'lâ-i kelimetullah gayesiyle cihad yapılacaktır. (6a) Bu hususu şu âyet-i kerîme tecviz etmekle kalmaz emreder: "Sizler de onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş için beslenen atlardan hazırlayın".¹⁷⁷ (7b) Ayrıca cihad gibi ulvî bir gaye için askerî alanda yeni düzenlemeler yapan sultana itaat etmek vâciptir.

3.1.5 Yeni Askerî Usûlleri Kafirlerden Almak Vâciptir:

(16a) Düşmanın icat ettiği aletleri onlardan alıp öğrenmek vaciptir ve kafirlerle muharebede, onlar barut, top ve diğer ateşli silahları kullanırken, bizim ok, mancınık, kılıç ve tüfekte karşılık vermemiz; onlar dar ve kısa elbise ile hızlı hareket edebilirken, bizim uzun ve bol kıyafetle savaşmamız Allah Te'âlâ'nın emrine karşı çıkmak olur.

¹⁷⁷ Enfâl Sûresi, 8/60.

3.1.6 Harp İlimleri Şer‘î İlimlerden Sayılır:

(27a) “Allah içinizden inananların ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltsin”¹⁷⁸ âyet-i kerîmesindeki ilimden maksat, şer‘î ilimlerdir ve cihad için öğrenilmesi gereken harp ilimleri de ulûm-ı şer‘iyyeden sayılır. Bu meyanda harp ilimlerine (fünûn-ı harbiyye) vakıf olanlar, din alimleri tabakasına dahil olurlar ve onlarla aynı fazilet ve payeyi paylaşırlar.

3.1.7 Hikmet Mü’minin Yitiğidir, Onu Nerede Bulursa Alır:

(35a) Ümmetin maslahatı için mübâh olan şeyleri “Hikmet mü’minin yitiğidir, onu nerede bulursa alır”¹⁷⁹ hadîsine göre, kafirlerden görüp almak, Hz. Ömer’in Hristiyan hükümdarlardan görüp, Dîvân teşkilatını kurmasında olduğu gibi caizdir. (Mütercim Es‘ad Efendi’nin sayfa kenarına koyduğu not).

3.1.8 Dar ve Kısa Elbise Giymek ve “Men Teşebbehe” Hadîsinin İzahı:

(46a) Pek çok hadîs-i şerîfte buyrulduğu gibi, savaş ve sefer anında hızlı ve kolay hareket etmek için dar ve kısa elbise giymek sünnet-i seniyyedendir. (46b) Tebûk Savaşı sırasında, kafirler kendi askerlerinden sansınlar diye Peygamber Efendimiz kafirler gibi dar elbise giymiştir. Peygamberimizin bu tavrı, “Kim bir kavme benzerse, onlardan olur”¹⁸⁰ hadîsinin umûmî olmadığını, ancak benzemek kasdıyla kafirlere benzemenin küfrü gerektireceğini gösterir. (47a) Zaten alimler bu hadîsin zayıf olduğunu belirtmişlerdir. Hadîsin manâsı umûmî olsa bile, zayıf hadîsle amel edilemez. Ayrıca kısa elbise giymenin caiz ve meşru olduğuna Peygamber Efendimiz’e hitaben inen “Elbiseni tertemiz tut!”¹⁸¹ âyeti delildir. Çünkü Begavî, *Tefsiri*’nde, “fe-tahhir(temizle)” kelimesini “fe-kassir(kısalt)” şeklinde tefsir etmiştir. Elbisenin temizliği kısa olmasına bağlıdır. (50a) Âyet ve hadîslerin delaleti üzere, “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye elbiseleri niçin dar ve kısadır?” şeklindeki eleştiri tamamen yersizdir. Aslında bu uygulama (dar ve kısa elbise giymek) ile dinî bir emir yerine getirilmiş oluyor.

¹⁷⁸ Mücâdele Sûresi, 58/11.

¹⁷⁹ Tirmizî, İlm, 19; İbn-i Mâce, Zühd, 15 (bkz. Wensinck, *Concordance*, I, 491).

¹⁸⁰ Ebû Dâvud, Libâs, 4; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 50 (bkz. Wensinck, III, 62).

¹⁸¹ Müddessir Sûresi, 74/4.

3.1.9 Barut İmal Etmek ve Kullanmak Vaciptir:

(73a) Harp mühimmâtı içerisinde günümüzde çok makbul bir yeri bulunan ve adeta sevgilinin yanağındaki güzelim beneklerden bile üstün olan, büyük maddiyat ve yoğun bir mesai gerektiren barutu imal etmek, korumak ve kullanmak vaciptir.

3.1.10 Kafirlerin Kullandıkları Aletleri Kullanmak Caizdir:

(78b) Mütercim şöyle der: Pek çok sahih haberin delalet ettiği gibi, şeytan gibi bir melûnun imal edip, Nemrud gibi bir mecûsînin Hz. İbrahim'e karşı kullandığı mancınık isimli bir savaş aletini Peygamber Efendimiz'in, düşmanları def etmek için hem de nasıl kullanılacağını bir Yahudî'den öğrenip savaşta kullanmasının bütün Müslümanlara güzel bir örnek olması karşısında, "Gavurun kullandığı aletleri kullanmak ve gavurdan savaş nizamı öğrenmek caiz değildir" demek ahmaklığın en uç noktası, cehaletin en zirve yeridir.

3.1.11 Meşveret:

(129b) "İş hakkında onlara danış"¹⁸² âyet-i kerîmesinin delâletiyle başta Peygamber efendimiz olmak üzere bütün mü'minler meşverete riayet etmekle görevlendirilmiştir. Hz. Peygamber, bütün fiillerinde ümmetinin görüş ve meşveretinden müstağni iken harple ilgili konularda ve diğer bütün meselelerde eğer vahiy yok ise ashâba danışmakla memur edilmiştir. Bunun hikmeti ise, ümmetinin, peygamberinin sünnetine uyup, birbirleriyle meşveret etmelerini sağlamaktır. (130a) Meşveretin sünnet-i seniyyeden olduğunu, Ebû Hureyre'nin naklettiği şu hadîs açıkça göstermektedir: "Allah Rasûlü'nden başka arkadaşlarıyla çokça meşveret eden başka bir kimse görmedim"¹⁸³.

3.1.12 Devlet Düzeninin Devamını Sağlayan Özellikler:

(139b) Âyet ve hadîslere göre devlet düzeninin ayakta kalabilmesi ve devam edebilmesi zayıflara merhamet edilmesi, şer'î esaslar çerçevesinde adaletin tesisi ve hakkın sahibine verilmesiyle mümkün olabilir. Bu duruma tarihî tecrübeler de şahittir.

¹⁸² Âl-i İmrân Sûresi, 3/159.

¹⁸³ Tirmizî, Cihâd, 34 (bkz. Wensinck, III, 212).

Emevîler, Abbasîler ve diğere devletlerin son zamanlarında zulüm, haksızlık ve ahlaksızlık had safhaya vararak devlet nizamı sarsılmış, toplum düzeni yerle bir olmuştur. (140a) Zulüm her tarafı sarmış ve kafirler her yeri yakıp yıkıyorken, Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Hızır gibi yetişerek zuhûr etmiştir. Allah Te‘âlâ’nın yardımlarıyla Osmanlı sultanlarının her biri şerîata sımsıkı bağlanıp, sünnet-i nebeviyyeye riâyet ederek dini yeniden canlandırmış ve kafirlerle cihad ederek fütûhâtta bulunmuştur.

3.1.13 İstanbul’un Fethi ile İlgili Hadîsin İzahı ve Osmanlı Devleti’nin Üstünlüğü:

“İstanbul muhakkak fetholunacaktır. Onu feth eden komutan ne güzel komutandır, onu feth eden ordu ne güzel ordudur”¹⁸⁴ şeklindeki hadîsin müjdelediği yüce makamı, Allah Te‘âlâ, Sultan II. Mehmed’e nasip etmiştir. İşte zulüm ve haksızlıkların eldeki nimetlerin kaybedilmesine ve devlet düzeninin yıkılmasına sebebiyet verdiği en büyük delil, diğere Müslüman devletlerin payidar olamaması, buna karşın Osmanlılar’ın günden güne artan güçleriyle hala ayakta kalmasıdır.

(140b) Hadîs-i şerîfin medh u senâsına mazhar olmak için tarih boyunca pek çok Müslüman devletler İstanbul’u ele geçirmek için seferler düzenlemişler, kafirlere bazı kayıplar verdilerse de feth-i mübîni gerçekleştirememişlerdir. Bu kutlu fetih, Ebû’l-feth Fatih Sultan Mehmed’e nasip olmuştur. Hadîste geçen “Emîr” kelimesindeki elif-lam takısı ile bir “fert” kast ediliyorsa, bu Sultan Mehmeddir. Yok eğer “cins” murad olunuyorsa, hem Sultan Mehmed hem de tertemiz neslinden gelen ve hak ve adaletle beldeleri yöneten bütün padişahlar ve bu arada Padişahımız Sultan II. Mahmud hazretleri de hadîsin umûmuna dâhil olurlar. (141a) Velhasıl arap grameri açısından iki vecih de mümkündür ve dolayısıyla bütün Osmanlı padişahları hadîsteki medh ü senâyâ nail olmuşlardır. Böylece Osmanlı Devleti’nin diğere İslam devletleri arasındaki hususî ve müstesna yeri hala devam etmektedir.

3.1.14 Askerin, Komutanına İtaati Vaciptir:

(142a) Mütercim şöyle der: Serahsî’ye göre, askerlerin komutanları kendilerine ne emrettiyse, yararlı mıdır, zararlı mıdır bilmeseler dahi komutanlarına itaat etmeleri

¹⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 335 (bkz. Wensinck, I, 405).

vaciptir. Çünkü komutana (emîre) itaatin farz olduğu “Allah’a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ulü’l-emre de itaat edin”¹⁸⁵ âyeti ile sabittir. (142b) Ancak askerlerin emredilen konu hakkında fayda ya da zarar getireceği hususunda tereddütte kalarak komutanına itaat etmesi nass-ı şerîfe muhalefet ettikleri anlamına da gelmez.

3.1.15 Savaş Aletlerini Kafirlerden Alıp Kullanmak Caizdir:

On altıncı kısım, savaş alet ve mühimmâtıyla alakalı bilgileri kafirlerden öğrenmenin caiz olduğunu beyan eden kısımdır. (143a) Bu hususun dinen meşru olduğuna en büyük delil, Hz. Peygamber’in Bedir Savaşı’nda esir alınan müşriklerin fidye verecek parası olmadığı için Müslümanlara okuma-yazma öğretmeleri karşılığında serbest bırakılmalarıdır.

(143b) Kafirlerden bazı şeyleri öğrenmenin caiz olduğuna diğer bir delil Hâkim’in *Müstedrek* isimli kitabında zikrettiği şu hadîs-i şerîftir: “Zeyd b. Sâbit anlatıyor: Peygamber Efendimiz, bana: ‘Süryanice’yi iyi bilir misin?’ buyurdular. ‘Bilmem’ deyince: ‘O halde öğren! Çünkü bize Süryanice bazı yazışmalar geliyor’ buyurdular. Bunun üzerine on yedi günde Süryanice’yi öğrendim”. (144b) Bu hususta diğer bir delil, Peygamber Efendimiz’in Yahudilere güvenmemeleri dolayısıyla, Zeyd b. Sabit’e İbranice öğrenmesini emretmesi ve onun da on beş gün içinde İbranice’yi öğrenmesidir.¹⁸⁶ Mütercim şöyle der: Bu hadîse göre, din-devlet işlerinin güvenilir olmayanlardan ve özellikle kafirlerden gizlenmesi gerekir. Allah’a hamd olsun, Müslümanların koruyucusu, Peygamber Efendimiz’in halifesi, padişahımız Sultan Mahmud hazretleri, bu sünnetin icrasında dahi başarılı olup, devlet işlerinden tercümanlık yapan kafirleri uzaklaştırmıştır.¹⁸⁷

İşte bu konudaki birinci hadîs göstermektedir ki, zaruret olmasa dahi kafirlerden ilim tahsil etmek caizdir. Çünkü Müslümanlara okuma-yazma öğretecek Müslümanların bulunmasına rağmen, Hz. Peygamber bu olayda bu işi kafirlere

¹⁸⁵ Enfâl Sûresi, 8/46.

¹⁸⁶ Ebû Dâvud, İlm, 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 186 (bkz. Wensinck, I, 439).

¹⁸⁷ Osmanlı Devleti’nde dış münasebetlerde her türlü resmî tercüme faaliyetlerini Dîvân-ı Hümâyûn tercümanları yapardı. Bu hizmeti XVI. yüzyılda dil bilen mühtedî Müslümanlar yürütmüşlerdi. Daha sonra bu önemli görev Fenerli Rum ailelerin tekeline geçmiş, 1821 Yunan isyanı sırasında Rum tercümanının hıyaneti sebebiyle tercüman idam edilmiş ve bu görev Rumların elinden alınarak dil bilen Müslümanlara tevdi edilmiştir. Mehmet İpşirli, “Bâbîâlî”, *DİA*, IV, 382.

vermiştir. (145a) Diğer hadîsler de dinî işlerin icrasında ihtiyaç duyulan bir hususu kafirlerden öğrenmenin meşru olduğunu gösterir. Eğer, dinî-dünyevî maslahatı olduğu için İbranice ve Süryanice dillerinin öğrenilmesi caizse, bizim konumuz olan ve dini ikame etme amacını taşıyan harp bilgilerini kafirlerden öğrenmenin caiz oluşu daha evladır. Nitekim, pek çok Hanefî alimi kafirlerin ilimlerinden olan Tıp ve Hesap ilminin öğrenilmesini farz-ı kifâye olarak saymışlardır.

3.1.16 Şer‘î Siyaset:

(146b) Kitabın ikinci bölümü (maksad) siyasî ahvâl hakkındadır. Siyaset iki çeşittir, birincisi zalim siyasettir ve dinen caiz değildir. Diğeri adil siyasettir ki, icrasıyla zulümlerin defedilmesi ve dosdoğru yola ulaşılmasından dolayı dinimizin emrettiği siyaset şekli budur. Günümüzde bazı kimseler şeriatın siyasetle alakalı bir sözünün olmadığını bazıları da (147a) şeriatın siyasî meselelerin icrasında yetersiz kaldığını iddia etmektedirler.

(147b) Dahilî ve haricî bütün meseleleri şer‘î kaidelere tatbik ederek çözmek mümkündür ve fakat bu, şer‘î hükümlerin çok iyi bilinmesine bağlıdır. Şer‘î siyaset, “O vakit Allah’tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın. Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet, bağışlanmaları için dua et; iş hakkında onlara danış. Kararını verdiğin zaman da artık Allah’a dayanıp güven. Çünkü Allah, kendisine dayanıp güvenenleri sever”¹⁸⁸ âyet-i kerîmesinin de belirttiği gibi, yumuşaklık, kabalığı terk etme, nefsanî isteklerden uzaklaşarak halis bir niyetle meşverete başvurma ve “Allah size mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi emreder”¹⁸⁹ âyetine göre de işi ehline vermekten ibarettir ve siyasî işleri, makam mevkiyi çok arzulayanlara vermemek gerekir.

3.2 METİN NEŞRİNDE TAKİP EDİLEN HUSUSLAR

Metin neşrinde, bilebildiğimiz tek nüsha olan ve Süleymaniye Kütüphanesi Es‘ad Efendi Bölümü’nde 2363 numarada bulunan, 161 yaprak tutan ve nesih hatla temize çekilip muhtemelen padişaha sunulmuş olan nüshayı kullandık.

¹⁸⁸ Âl-i İmrân Sûresi, 3/159.

¹⁸⁹ Nisâ Sûresi, 4/58.

Transkripsiyon işaretleri yerine, sadece uzatmalar için (^), ayn harfi için (‘), hemze için (’) işaretleri kullanılmış, kaf ve gayin harflerinden sonraki uzatmalar “ā”, “ū” şekillerinde yazılmıştır. Metinde kırmızı mürekkeple yazılmış olan bölüm başlıkları ve diğer kelimeler metin içerisinde kalın harflerle dizilmiş, metnin sayfa kenarında kırmızı hatla yazılmış olan ara başlıklar ise metin içerisinde uygun yer olmadığı için kalın harflerle dipnotlarda verilmiştir. Ayrıca, metin içerisine girmeye müsait olmayan bazı derkenar notları dipnotlarda yazılmış, yazma nüshada üzeri çizilip sayfa kenarında doğrusu yazılanlar metin içerisine dahil edilmişlerdir. Mütercim tarafından eklendiği belirtilen kısımlardaki “mütercim” kelimeleri kalın ve italik dizilmiştir.

Metnin Latin harflerine aktarımı sırasında, yazı dilinden çok konuşma diline yakın bir imlâ kullanılmış, sonları “be” harfi ile biten Türkçe fiillerde bu harf “p”ye çevrilmiştir. Nasıl okundukları ve manaları tespit edilemeyen bazı kelimelerin muhtemel okunuşları yazılmış ve dipnotta yazma eserde geçtiği şekli verilmiştir.

Arapça ve Farsça ibarelerin Latin harflerle yazılışları ana metinde, Arap harflerle yazılışları ise dipnotlarda verilmiştir. Âyet ve hadîslerin kaynakları dipnotlarda gösterilmiş, Kütüb-i Tis‘a‘da geçen hadîslerin kaynakları tespit edilirken Wensinck‘in *Concordance* adlı 8 ciltlik külliyâtı kullanılmış, Kütüb-i Tis‘a dışındaki hadîslerin kaynakları ise *el-Mektebetü‘ş-Şâmile* (ikinci versiyon) adlı Arapça eserler külliyâtı CD’sinden cüz, sayfa ve hadîs numaraları zikredilerek dipnotlarda verilmiştir. Metinde tercümesi verilse dahi bütün âyetlerin, metinde tercümesi verilmeyen hadîslerin, Arapça ve Farsça ibarelerin tercümeleri dipnotlarda yapılmıştır.

4. KEVKEBÜ'L-MES'ÛD'UN METNİ

FİHRİST-İ KİTÂB

EL-KEVKEBÜ'L-MES'ÛD FÎ KEVKEBETİ'L-CÜNÛD¹⁹⁰

[2b] Ketâ'ib-i kitâbet u kelimât ve sufûf-ı safâ-mevsûf-ı makâlât, evvelâ 'akd-i 'alem-i hamd-i Melik-i 'Allâm ile hüsn-i insicâm ve sâniyen tarsîs-i salât u selâm-ı Sâhibü'l-livâ ile istihkâm-ı nizâm ve sâlisen sevk-i sâka-i tarziyye-i âl u ashâbla pîrâye-i

¹⁹⁰ **Maksad-ı Evvel:** Mesâlih-i mukteziyye-i harbiyye beyânındadır **5**; Matlab-ı kuvvet-i ma'neviyye **10**; Matlab-ı 'adâvet-i ehlü's-şirk **13**; Gazve-i Tebûk **14**; **Fasl-ı Evvel:** Asker ittihâzı ve cem' u tertîbi beyânındadır **16**; Bey'at-ı 'Akabe-i sâniye **17**; Bey'at-ı 'Akabe-i ûlâ **17**; Cihâd için ücret ahzı câ'iz olmamak **24**; Matlab-ı cu'l-i şer'î **24**; **İkinci Fasil:** Asker tertîbi beyânındadır **26**; Fazîlet-i 'ilm-i harb **27**; Gazve-i Zi-Selâsil **29**; Hüsn-i tedbîr-i Ebî 'Ubeyde b. el-Cerrâh radiyallâhu Te'âlâ 'anh **29**; Matlab-ı tehevür **31**; **Üçüncü Fasil:** Askeri 'alâhîde sınıf sınıf kılmak beyânındadır **35**; **Dördüncü Fasil:** 'Aded-i askeri zabt etmek lâzım olduğu beyânındadır **36**; Matlab-ı fîrâr **38**; **Beşinci Fasil:** Ceysin kuvvâd ve 'urefâsını ta'dîd u tebyîn etmek beyânındadır **39**; [1a] İslâm-ı Kabîle-i Hevâzin **42**; Gazve-i Huneyn **40**; **Altıncı Fasil:** Her bölüğü ve eşhâsı [ve] zâbitânı âhardan temyîz için askere 'alâmet vaz'ı beyânındadır **43**; Matlab-ı şi'âr **45**; **Yedinci Fasil:** Askerin libâsı dar ve kısa olmak beyânındadır **45**; Matlab-ı tahkîk-i hadîs-i *men teşebbhe bi-kavmin fe-hüve minhüm* **46**; Matlab-ı kasr-ı sevb **47**; Matlab-ı cevâz-ı lebsü'l-kalensüve fî'l-harbi bi-gayr-i 'imâme **49**; **Sekizinci fasil:** Askerin mahall-i vukûflarını ta'yîn ve her birinin 'amelini tebyîn beyânındadır **51**; Gazve-i Uhud **51**; **Dokuzuncu Fasil:** Askerde 'alem cinsinin 'akdi ve ana dâ'ir husûs-ı fevâ'id-nusûs beyânındadır **64**; Matlab-ı fezâ'il-i 'Aliyyü'l-Murtazâ radiyallâhu Te'âlâ 'anhü ve kerreme vechühû **66**; Matlab-ı ahz-ı râye **67**; Matlab-ı hisâl-i ser-gerde **67**; Matlab-ı tenbîh-i Siddîk-i Ekber radiyallâhu Te'âlâ 'anh **68**; Gazve-i Mu'te **70**; **Onuncu Fasil:** İ'mâl u sanâyi'-i harbiyye-i tedrîb u ta'lîmin lâzım olduğu beyânındadır ve 'umde-i fusûl olup, hayli fevâ'idle meşhûndur **72**; Matlab-ı mancınık **76**; [1b] Matlab-ı hayl **78**; Matlab-ı müsâbaka, ya'nî koşu **80**; Matlab-ı müsâra'a, ya'nî güleş **83**; Mu'cizetü'n-Nebiyy 'aleyhi's-selâm **84**; Matlab-ı nefîs **85**; Matlab-ı saff **86**; Matlab-ı igâre **89**; Gazve-i Beniyyü'l-Mustalik **90**; Matlab-ı ictimâ' ve iftirâk **92**; Matlab-ı ikdâm **93**; Matlab-ı ihcâm **94**; Matlab-ı kerr u ferr **94**; Matlab-ı rükûb **95**; Matlab-ı zuhûr ve nüzûl **96**; Matlab-ı tahrîz ve tesbît **98**; Matlab-ı ref'-i savt **98**; Matlab-ı savt-ı 'Abbâs radiyallâhu Te'âlâ 'anh **99**; Matlab-ı redd-i münhezim **100**; Matlab-ı hirâset **100**; Matlab-ı rükûb-ı bahr **102**; Matlab-ı feth-i evvel-i Kıbrıs **103**; Medfen-i hâletü'n-Nebiyy sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem Ümm-i Harâm radiyallâhu Te'âlâ 'anhâ **103**; **Onbirinci Fasil:** Kal'a ittihâzı ve tahassunu ve hendek hafri ve esliha ve âlât-ı remy tedârükü mesnûn olduğu beyânındadır **103**; Gazve-i Hendek **104**; Matlab-ı nakz-ı 'ahd-i Yehûd-i Benî Kureyzâ **108**; Gazve-i Benî Kureyzâ **116**; Matlab-ı katl-i Huyey, pîşvây-ı Yehûd **119**; Matlab-ı rihlet-i Sa'd b. Mu'âz radiyallâhu Te'âlâ 'anh **120**; [2a] Matlab-ı ahz-ı silâh **120**; Salâtü'l-havf **121**; Matlab-ı senâ'-i (سنة) âlât-ı remy **123**; **Onikinci Fasil:** Hiyel-i harbiyye beyânında şânına i'tinâ olunan matlab-ı fevâ'id-i vasıldır **124**; **Onüçüncü Fasil:** Hazm u ihtiyât ile 'amel beyânındadır **128**; Matlab-ı meşveret **129**; **Ondördüncü Fasil:** Zu'afâyâ merhamet ve ahkâm-ı şer'iyye üzere icrâ'-i 'adl u nasfet ve müstehakkına bezl-i hukûk ve mekremet beyânındadır. Ve bu bâbda Âl-i 'Osman dâmet silsiletühüm ilâ âhiri'd-devrân'ın sâ'ir mülûk-ı İslâm olana vech-i rüchânî cilve-ger-i mir'ât-i tibyândır **139**; **Onbeşinci Fasil:** Metînü'l-asl 'illet-i tâtme olan ictimâ'-ı kelime ve ittifâk-ı ârâ beyânındadır **141**; **Onaltıncı Fasil:** Âlât-ı harbiyyeye müte'allik olan fûnunu kefereden ta'lîm[in] câ'iz olduğu beyânındadır **142**; Gazve-i Kübrâ **143**; **İkinci Maksad:** Ahvâl-i siyasiyye beyânındadır **146**; Hâtîme-i kitâb bâ'is-i nusrat ve mûcib-i kuvvet olan esbâb-ı ma'neviyye-i mütenevvi'a beyânındadır **150**; Matlab-ı Gazve-i Hamrâ'-i Esed **152**; Matlabu't-tevbe **160**.

kıvâm buldukdan sonra, çünkî-i tahrîr ve dâ'iyeye-i tastîr izhârına bu vech-i vecîh ile ibtidâr olunur ki, hâlâ bi'l-irsi ve'l-istihkâk Câlis-i dîhîm-i saltanat ve bi'l-merhameti ve'l-işfâk, Hâris-i iklîm-i şevket, İhyâ-sâz-ı mülket-i 'Osmânî ve Zînet-ver-i serîr-i Süleymânî, Müessisü nizâmî'l-ehâlî ve'l-'asâkir, Murassısu kavâ'idi'l-bilâdi ve'd-desâkir, Şâhen-şâh-ı hüsrev-i gulâm ve Şehr-i yâr-ı kâffe-i enâm, Halîfetüllâhi fi'l-arz, Muhyî's-sünneti ve'l-farz, Sâhibü'l-megâzî ve'l-melâhim ve Sâhibü ezyâlî'l-me'âlî ve'l-mekârim, Hâmî-i humây-ı Haremeyn-i muhteremeyn, Mâhî-i rusûm-ı bî-lüzûm-ı müfsidîn, el-Mücâhidü'l-mücidd li-tecdîdî'd-din ve'l-Murâbitu fî-sebîl-i [3a] Rabbi'l-'âlemîn illâ ve Hüve's-Sultân İbnü's-Sultân es-Sultân el-Gâzî Mahmûd Hân İbnü's-Sultân el-Gâzî 'Abdulhamîd Hân “*Lâ-zâlet meşârikühü'l-meslûletü mazrûbeten 'alâ a'nâkı'l-müşrikîn velâ berihat rimâhuhu'l-muhtezzetü ağsânen müsmiraten bi-ru'ûsi'l-mu'ânidîn*”¹⁹¹, yani:

“Hümâyûn-ahterî ez-burc-i Şâhî

Bâv-i zîbende-ii taht-ı Pâdişâhî

Gül-i tâze zi-bâğ-ı devlet u baht

Ki mî zibed bâv hem tâc u hem taht”¹⁹²

Efendimiz hazretleri'nin tanzîm u tertîbine muvaffak ve icâde ve tehzîbi mesûbâtına mâ-sadak oldukları Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye kesserahümüllâhu Te'âlâ bi'n-nusratî's-sermediyye'nin hey'et u hareket-i âtiye ve kıyâfet ve kisvet-i câ'iyeleri husûsu keffeteyn-i mîzân-ı şer' u 'akılla mevzûn ve usûl-i sîret-i Nebeviyye'ye mutâbık ve makrûn ve haklarında asla engüşt-nümây-ı i'tirâz olacak bir ser-rişte olmadığı bedîhî ve hüsn-i 'aklî ve şer'îsi emr-i celî olup, lâkin Sâhib-i Bürde'nin: “*Kad-tünkiru'l-'aynu dav'e's-şemsi min remedin ve tünkiru'l-femu ta'me'l-mâ'i min sakamin*”¹⁹³ lâmi'asıyla Ebu'l-'Alâ' el-Ma'arrî'nin: “*Ve'n-necmü testasğirü'l-ebşâru ru'yetehû ve'z-zenbü li't-*

¹⁹¹ لا زالت مشاركته المسلوقة مضروبة على اعناق المشركين ولا برحت رماحه المهتزة اغصانا مثمرة برؤس المعاندين = Onun çekilmiş kılıcı müşriklerin boyunlarını vurmaya devam ediyor, meyveli ağacın dallarını salları gibi mızrağı da inatçıların kafalarını vurmaya devam ediyor.

¹⁹² هماین اختري ازبرج شاهي باوزيبنده تخت بادشاهي كل تازه زباغ دولت و بخت كه می زييد باو هم تاج و هم تخت = Padişahlık burcundan doğmuş hükümdarlık yıldızı. Padişahlık tahtının süsü. Baht ve devlet bağının taze gülü. Tahtın ve tacın hayali.

¹⁹³ قد تنكر العين ضوء الشمس من رمد وتنكر الفم طعم الماء من سقم = Hastalıktan dolayı göz güneşin ışığını, ağız suyun tadını inkar eder.

tarafî lâ li'n-necmi fi's-sıġari”¹⁹⁴ şâyi‘asınca, dîde-i remed dîde-i bâsıraları mişkâtü'l-envâr-ı usûl-i kitâb u sünnet müşâhedesinden kâsıra ba‘zı zâhir bînân ve lübb-i aslı koyup, kısr-ı fer‘inde gezen kâsırâna işâ‘a-i hakîkat ve izâ‘a-i mâhiyyet içün ol husûs-ı istihsân-mansûsda her çend sâye-i ‘inâyet-vâye-i Hâkânî’de **[3b]** *Üss-i Zafer* nâmıyla pîrâye-bend-i intişâr u iştihâr olan eser-i kemterânemin sûtûr-ı sıhhat-sûtûruna ba‘zı tahkîkât-ı mu‘tebere idrâc ve mu‘ânid-i mükâbir iz‘âc kılınmış ise de, bir risâle-i mahsûsa ve bir kabâle-i makbûle cem‘ u tahrîri hâtır-güzâr-ı ‘abd-i nâcîz-i Es‘ad-i pest i‘tibâr olmuşıdi. Ol perniyân-ı mülemma‘-ı târik ber-minvâl-i muharrer-i nescî emrinde târ u pûd-i ma‘lûmât tedârükü ümniyyesiyle me‘âhız-ı mutâla‘asına iştigâl esnâsı fuzalây-ı meġâribeden olup, diyâr-ı Cezâyir’de imzâ-nüvis-i fetvâ iken, ol mevtından hicret ve hâlâ Mısr-ı tâhire’de bast-ı bûriyây-ı ikâmet etmiş olan eş-Şeyh Muhammed bin Mahmûd bin Muhammed bin Huseyni’l-Hanefiyyi’l-Cezâyirî nâm hibri-i be-nâmın bu bâbda: “*es-Sa‘yü’l-Mahmûd fi Nizâmi’l-Cünûd*” ile müsemmâ bir kitâb-ı fâhir tedvîninde gencîne-i karîha-i bî-karîhasından bezl-i cevâhir etmiş olduğu istimâ‘-kerde-i fakîr-i pür-taksîr oldukda, ol mahtûbe-i merġübeyi vişâhu’s-sadr istishâb etmek arzûsu aksâ-yı âmâlîm olup, cânib-i bahrdan Hicâz-ı füyûzât-tırâza imâle-i sükkân-ı müsâferet eden huccâc-ı bâhirü’l-ibtihâcdan bir ma‘ârif-mende tedârük ve irsâlini sipâriş ve recâ eylemişidim. Ol hayır-hâh dahi bir nüshasını vâsıta-i kâsıd ile savb-ı fakîre ithâf ve ihdâ ve nüsha-i mersûle, işbu bin iki yüz kırk dört sâl-i huçeste-fâli Recebi’nin evâ’ilinde¹⁹⁵ resîde-i dest-i temennâ olarak, Maġribî-i gencîne-yâb gibi îrâs-ı hazz-ı evfâ edüp ve cennât-ı **[4a]** safahâtı cilve-gâh-ı nigâh-ı mutâla‘a oldukda, ibtidâsından intihâsına kadar mutâbık-ı hakîkat-i hâl ve matla‘ından makta‘ına kadar muvâfık-ı asdak-ı makâl olduğu rû-nümûn ve hem-reng-i mutâla‘ât-ı derûn olup, rû-pûş olduğu kınâ‘-i ‘Urbân’a ve dîbây-ı zîbây-ı Türkiyâne ile ârâste edüp, fevâ’idinden herkesi hisse-mend ve îsâr-ı envâr-ı ruhsâriyle ‘Arab ve ‘Acemi ercümend kılmaktan gayrı bir hıdmeti kalmadıġından kısar-ı bâġ ve kılet-i metâ‘la ta‘kîdini teshîl ve mücmelini te’vîl birle dürc-i sahâyifine siyer-i Seniyye’den ba‘zı ferâ’id-i fevâ’id derc ederek, hâvî olduğu âyât-ı beyyinât ve ehâdis-i sıhhat-‘alâmâtı bi-‘aynihâ tahrîr ve mefâhîm-i şerîfelerin tafâsîr ve şurûha mürâca‘aten zeyillerine tastîr ve ‘ibâre-i sâ’iresinin, nakil bi’l-ma‘nâ

¹⁹⁴ والنجم تستصغر الابصار رؤيته والذئب للطرف لا للنجم في الصغر = Yıldız gözlere küçük görünür ama bu görünüşün suçlusu yıldız değil gözdür.

¹⁹⁵ 1-10 Receb 1244 = 7-16 Ocak 1829

vetîresiyle tercemesi belki şerh-i şerîh-pesendi mübesmelen ve muhamdelen ve musalliyen isti'ânesiyle dîbâce-bend-i ibtidâ ve her ne kadar nakdîne-i evkât, Mahkeme-i Üsküdar sînet ma'a sâ'iri bilâdi'l-müslimîn 'ani'l-ekdâr'da bi'l-'aczi ve'l-kusûr rü'yet-i mütedâ'iyâna masrûf ve 'inân-ı şeb-dîz-i kalem-i muhavvel-i 'uhde-i 'abîdânem olan zabt-ı vekâyi'-i Devlet-i 'Aliyye savbına ez-cân u dil ma'tûf ise de, mahzâ teveccüh-i zıll-i Yezdânî berekâtıyla bi-hamdihî Te'âlâ endek müddetde: *“Temme bi'l-hayr”* fıkrasıyla resîde-i hüsn-i intihâ oldukdan sonra: *“el-Kevkebü'l-Mes'ûd fî Kevkebeti'l-Cünûd”* nâmıyla tevsîm ve şükrân-ı li-hâzihi'n-ni'meti'l-'azîme ve izhâran li'l-mevhibeti'l-cesîme **[4b]** Velî-ni'met-i 'âlemiyân ve Bâ'is-i emn u emân olan Şehr-i yâr-ı Fârûkî-şi'âr ve Pâdişâh-ı mahmûdü'l-âsâr, Hidîv-i felek-cenâb ve Kâm-bahş-ı re'fet-intisâb Efendimiz hazretleri'nin 'ızz-i huzûr-ı kerâmet-zuhûrlarına cilbâb-ı hicâb rû-pûş ve hem-yân-ı i'tirâf-ı kusûr ber-dûş olunarak, 'arz u takdîm kılındı.

Bu mecelle-i perîşân-üslûbun habt u hatâ vü sehv-i lâ-yuhsâsı mestûr-ı dâmen-i müsâmaha buyurulup, ahkâm-ı kitâbı havî ve a'lâm-ı süneni muhtevî olduğu cihetden manzûr-ı nazra-i rağbet ve meşmûl-i li-hâza-i 'inâyet buyurulmak, dergâh-ı felek-iştibâh ve bârgâh-ı ferîşte-sipâhdanistirhâm-ı sâdık-ı çâkerânem ve recây-ı vâsik-i kemterânemdir. *“Ve eyyü recâ'in hâbe 'inde melîkin hâzâ hâne evâne's-şurû'i fî'l-merâmi müstemidden mine'l-muktediri'l-'allâmi”*.¹⁹⁶

Sâhibü'l-asl Mevlânâ-yı mûmâ-ileyh, ekremehullâhu Te'âlâ bi-ekremi'l-ikrâmi 'aleyhi: *“Yâ men yü'eyyidü bi-nasrihi men yeşâ'u ve lehü'l-'izzu ve'l-ceberûtü ve'l-Kibriyâ'ü ahmedüke 'alâ mâ evleyte mine'l-âlâ'i ve usallî ve üsellimü 'alâ seyyidinâ Muhammedin hâtemi'l-Enbiyâ'i ve 'alâ âlihi ve sahibihî'l-etkiyâ'i ve'l asfiyâ'i”*¹⁹⁷ hutbe-i belîğasına besmele-hân-ı ibtidâ oldukdan sonra, bu vechile dîbâce-tirâz-ı mudde'â olur ki: *“Vaktâ ki işbu a'sâr-ı âhirede tuğât-ı ümem-i kâfirenin Ehl-i İslâm'a mekîdet ve Şeml-i Müslimîn'i temzîka cür'et-i kâd-ı fâsidiyle îcâd u ibtidâ' etdikleri tarîk-i muhkem ve ihdâs u ihtirâ' etdikleri tadrîb u ta'lîm-i müstahkem üzere tertîb-i asker ederek, yed-i **[5a]** te'addîleri tetâvül etmekle, taraf-ı İslâmiyân'dan dahî ol üslûbu a'dâ*

¹⁹⁶ واي رجاء خاب عند ملك هذا حان اوان الشروع في المرام مستمدا من المقتدر العلام = Hangi ümit Melik'in nezdinde boşa çıktı ki, bu hususda hedefi gerçekleştirmede başlama zamanı yaklaştı.

¹⁹⁷ يا من يؤيد بنصره من يشاء وله العز والجبروت والكبرياء احمدك على ما اوليت من الالاء واصلي واسلم على سيدنا محمد خاتم الانبياء وعلى اله وصحبه الاتقياء الاصفياء = Ey yardımıyla dilediğini destekleyen ve izzet, kudret ve azamet Sahibi! Vermiş olduğun nimetlere karşı sana hamd, nebîlerin sonuncusu Efendimiz Muhammed'e ve onun tertemiz, muttakî âl u ashâbına da salât u selâm ediyorum.

kibelinden ahz u ta'allüme ve âteş-gede-i sanâyi' ve hîlelerini itfâ etmek üzere tederrüb ve tefehhüme zarûret-i hâl dâ'iyye olmağla, küffârın kullandıkları etvâr üzere, 'asâkir-i İslâmiyye tertîb ve kisvet ü elbise husûsunda levn u kısar, ya'nî dâr ve teng esvâb ve ihtilâf-ı elvâna sûret verilerek, 'unvân-ı nizâm-ı leşker tebvîb ve cânib-i saltanat-ı 'aliyyeden dahî bu mâtde-i istihsân-ifâdeye evâmîr-i ekîde sudûruyla i'tinâ ve te'kîd ve binây-ı tanzîmî eğerçi teşyîd olunmuşîdi. Lâkin ba'zı nâs-ı cehâlet-istînâsdan ilkây-ı vesvâs ile hüsnü, bedîhiyyü'z-zuhûr olan nizâm-ı mezkûre dâ'ir sûret-i istikrâh görülüp, hadşe-ver-i âzân olduğu esnâda, ba'zı efâzıl-ı ihvân ile bir mecma'-ı latîf ve meclis-i şerîfde husûs-ı mezkûrun müstahsen olduğuna müte'allika beynimizde kelîmât-ı müselleme cereyân etmekle, beyenâda cârî olan kelâm-ı minvâli üzere mu'ânidîni cevâb-ı bâ-savâb ile ilzâm etmek bâbında bir kitâb tahrîrini ol fâzıl-ı nihrîr, iltimâs u hitâb etmekle, merâmına is'âf 'uhdeme lâzım ve mes'ûlüne müsâ'ade rakabeme emr-i müteha[tti]m olup, münâsib makâm olan tahkîkâtı bastla cevâbında işbu akvâli zîver-i nâtika vü makâl eyledim.

“Evvelâ ma'lûm ola ki a'dânın ihtirâ' eyledikleri vech üzere nizâm-ı leşkerin tertîbi iki emirde münhasır olup, emrin biri umûr-ı harbiyye ki hârice mensûb olan umûrdan 'ibâret ve ikincisi umûr-ı siyâsiyye ki **[5b]** kendülerinin ahvâline dâ'ir umûr-ı dâhiliyyeden kinâyet olmağla, cevâb dahi iki maksad üzere tertîb ve âhiri bir hâtîme ile tezyîl birle tehzîb olundu, neste'înü bi-havlihi Te'âlâ ve kuvvetihi”.

EL-MAKSADÜ'L-EVVEL: Fİ'L-UMÛRİ'L-HARBİYYE, ya'nî maksad-ı evvel mesâlih-i mukteziyye-i harbiyye beyânındadır

Ve mesâlih-i harbiyyeden maksûd def' u irhâb ve tahvîf-i a'dâ ve it'âb-ı nüfûs-ı eşîrrâ üzere, gerek mahsûsa ve gerek ma'küle olsun her bir kuvvet u miknet intâc eder eşyâ ve esbâb olup, işbu ma'nâların cümlesi emr-i meşrû' olduğu bî-irtiyâbdır. Zîrâ bu husûslarda i'zâz-ı İslâm, izlâl-i ehl-i asnâm olup, cihâdın asl-ı meşrû'iyyeti ise i'lây-ı kelîmetüllâhi'l-'ulyâ ve ihfây-ı kelîme-i küfr-i süflâ içindir.

“*Ve ce'ale kelîmetellezîne keferu's-süflâ ve kelîmetüllâhi hiye'l-'ulyâ*”¹⁹⁸ nass-ı celfîlinin işâretiyle Ebû Mûsa el-Eş'arî radiyallâhu 'anhdan Buhârî ve Müslim'in rivâyet

¹⁹⁸ Tevbe Sûresi, 9/40.

etdikleri: “*Men kâtele li-tekûne kelimetüllâhi'l-'ulyâ fe-hüve fî-sebîlillâhi*”¹⁹⁹ hadîs-i şerîfinin sarâhati delâlet eder. İşbu hadîsin sebab-i vürûdu; Pâdişâh-ı iklîm-i Risâlet aleyhi's-salâtu ve't-tahiyye hazretleri'ne bir kimesne gelüp: “Yâ Rasûlallâh! Ba'zı kimesne ganîmet ve ba'zı âhar sît u şöhret ve ba'zıları dahî şecâ'atde mertebesini müşâhede ve ru'yet garazlariyçün a'dây-ı dîn ile mukâtele eder. Bunların hükmü nedir?” deyü su'âl eyledikde, Hazret-i aleyhi's-salâtu ve's-selâm dahi cevâbında: “*Men kâtele li-tekûne kelimetüllâhi'l-'ulyâ fe-hüve fî sebîlillâhi*” buyurdular. [6a] Ya'nî: “Fî sebîlillâh olan kıtâl u vegâ ancak kelime-i tevhîdi i'lâ ve dîn-i mübîni ihyâ niyyetiyle olan kıtâldır, gayrileri değildir” demektir. Ve'l-hâsıl i'zâz-ı dîn ve rıf'at-i şân-ı Müslimîn'e müte'allik olan menfa'atı ifâde eden her bir nesne, ki keferenin nizâmı müştemil olduğu üzere askeri sınıf sınıf tertîb ve 'adedlerini tebyîn etmek ve zâbit ve mu'allimlerini vaz'-ı alâmet ve elbise-i mahsûsalarıyla sâ'irinden mümtâz ve sebük-bâr ve çabuk hareket olmak için kısa ve sıkı esvâb giydirmek ve mevkîf ve işlerini ta'yîn ve her bölük ve taburu birer gûne râye ve sancak ile tahsîs ve ta'yîn etmek ve keyfiyyet-i remy ve ta'n u darb ve sâ'ir umûr-ı harbiyyenin mukteziyye olduğu ef'âl u işârâtı ta'lîm ve ta'allüm ettirmek gibi şeylerin cümlesi bâlâda beyân olunan izlâl-i 'adû maslahatını îcâbından başka, umûr-ı mezkûrenin, beyân-ı âtîden tebeyyün edeceği üzere: “*Ve e'iddû lehüm m'esteta'tum min kuvvetin ve min ribâti'l-hayli türhibûne bihi 'aduvvellâhi ve 'aduvveküm ve âharîne min dûnihim lâ ta'lemûnehüm Allâhu ya'lemühüm ve mâ tunfikû min şey'in*”²⁰⁰ *yüveffe ileyküm ve entüm lâ tuzlemûn*”²⁰¹ âyet-i kerîmesinde olan 'umûmda münderic olmağla, emr-i meşrû' olduğu bî-iştibâhdır. Ma'lûm ola ki işbu âyet-i celîle, cins-i a'dânın terhîb ve tahvîfini müntic olan kuvvet-i zâhire ve bâtınayı îrâs eden, gerek hissiyye ve gerek ma'neviyye olsun, cemî'-i edevât-ı harbiyyeyi şâmîle olduğundan mâ'adâ kable'n-nüzûl hudûs eden mecmû'-ı sanâyi'-i harbiyye ile ba'de'l-bi'se [6b] ve'l-intikâl hudûs edüp ve hudûs etmekte olup, envâ'-ı furû'u mutazammine

¹⁹⁹ *وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّقْلَىٰ وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا* = (Allah) kâfir olanların sözünü alçalttı. Allah'ın sözü zaten yücedir. Buhârî, İlim, 45, Cihâd, 15; Müslim, İmâret, 150, 151 (bkz. Wensinck, IV, 344).

²⁰⁰ *مَنْ قَاتَلَ لَتَكُونَ كَلِمَةَ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ* = Kim Allah'ın kelimesini yüceltirse o Allah yolundadır.

²⁰¹ Ayetin devamında *min şey'in*'den sonra metinde yazılmayan *fî sebîlillâhi* (*فِي سَبِيلِ اللَّهِ*) gelmektedir.

²⁰¹ Enfal Sûresi, 8/60.

وَإِعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ لِيُضِلَّكُمْ وَلَا تَطْلُمُونَ = Sizler de onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve savaş için beslenen atlardan hazırlayın; onunla hem Allah'ın düşmanı hem sizin düşmanınızı, hem de sizin bilemediğiniz fakat Allah'ın bildiği diğer düşmanlarınızı korkutursunuz. Allah yolunda her ne harcarsanız mükâfatı size tamamen ödenir ve hiç zarara uğramazsınız.

olan fûnûn-ı harbiyyenin ‘ale’l-husû‘(?)²⁰², ‘alâ kavlin hicretten kırk sene ve ‘alâ kavlin takrîben dört yüz sene mürûrunda tâ’ife-i ehl-i şirkin kuvveti bâhire olan i‘mâl-i bârûdiyeyi dahi müştemile olarak evcez-i ‘ibâret ve evzah-ı beyân ile hazret-i Kur’ân-ı Kerîm-i cevâmi‘-i keliminin ebda‘ı ve lafzen ve ma‘nen i‘câz yönünden azharıdır ki, i‘câzının ma‘rifeti havâss u ‘avâm nezdinde gayr-i setîrdir; fe-subhâne’l-Latîfu’l-Habîr.

“*Ve e‘iddû*”, i‘dâddan müştak olarak emr-i hâzırın cem‘idir. İ‘dâd bir nesneyi vakt-i hâcet için tehyi’e ve hazırlamaktan ‘ibârettir. “*Lehüm*” zamîri Ebû Hafs en-Nesefî ve el-Mevlâ Ebûssu‘ûd el-müftî’l-‘imâdî cezmlerine göre, mutlakâ cins-i küffâra râci‘dir. Gerek musâlîh ve gerek muhârib olsun mecmû‘-ı ehl-i harb ile ehl-i zimmete râci‘dir. Ve siyâk-ı nazm-ı kerîme enseb olan dahi budur. Zîrâ siyâk-ı nazm-ı kerîm -ki “*Türhibûne bihi ‘aduvvellâhi ve ‘aduvveküm ve âharîne min dûnihim lâ ta‘lemûnehüm Allâhu ya‘lemühüm*”dur- ehl-i İslâm’a ‘adâvetlerini cehr u izhâr edenler ile ketm u istitâr eden mutlakâ küffârı irhâb u tahvîf maksûd olduğunu ifâde eder. Ba‘za göre “*Lehüm*” zamîri ancak nakz-ı ‘ahd eden küffâra râci‘ olup, hattâ ‘Aliyyü’l-Kârî bu kavli tercîh ve kavli evvel üzere takdîm etmiştir. Lâkin hükmün, ber-vech-i muharrer mecmû‘-ı küffâr [7a] u a‘dâya umûmî olduğu, delâlet-i siyâkdan müstefâddır. “*M’esteta‘tüm min kuvvetin*” kavli-i şerîfnde vâki‘ olan “*Mâ*” kelime-i latîfesi, elfâz u edât-ı ‘umûmdan olmağla, ne olur ise olsun, harbde her bir kendisiyle takvîyet hâsıl olan umûra şâmidir. Ebûssu‘ûd ve bi’l-cümle ‘ulemây-ı me‘ânî böylece cezm etmiş ve *Keşf-i Hakâyık*’da dahî beyân olunmuşdur. Ve istitâ‘at, ya‘nî kudretde olan kuvvet kaydı, hükmün kudret hasebiyle ihtilâfını ifâde eder. Bu sûretde imâm-ı Müslimîn ve umerâsının üzerine vâcibdir ki, tanzîm-i asker ve intihâb-ı leşker zımnında olup, ihsân u ‘adl izhâr ve müstahak oldukları keremi bezl ile kılup, cünûdu isticlâb ve istinsâr ve iddihâr-ı zehâyir u akvât ve tehyi’e-i mühimmât u edevât ve re’y-i sedîd ve meşveret-i ihlâs-bedîd ve isti‘ânet-i ehl-i kulûb ve harekât-ı rızâ-mashûb ile vüs‘lerinde olup, mertebelerine lâayık olan umûru meydân-ı zuhûra götürüp: “Hasmın karınca ise de merdâne bil!” meselince za‘f-ı hâl-i a‘dâya bakmayup:

“*Mürçegân ger be-kunend ittifâk*”

202 علی الخصوص

Pîl-i jiyân-râ bî-dirânend post”²⁰³

me’âlini mütâla‘a edüp, tekâsül ve tehâvünü terk ederek, hazm u ihtiyât kâ‘ide-i mer‘iyyesine ri‘âyet edeler. A‘dânın za‘f-ı kuvvetine firîfte olmamak ehemmi-umûrdan olup, hattâ Ebû Bekir et-Tartûşî rahimehullâh *Sirâcü'l-Mülûk* nâm kitâbında: “*Min hazmi'l-meliki en lâ yahkira ‘aduvvehû ve in kâne zelîlen ve lâ yef‘alü ‘anhü ve in kâne fakîren ve kem min bergûsin eshera [7b] fîlen ve mene ‘a'r-rukâde meliken celîlen*”²⁰⁴ demişdir ki ma‘nâsı: “A‘dâ her ne kadar zelîl ü hakîr ise de, tahkîr etmeyüp ve mekrinden gâfil olmamak, mülûk-ı ‘izâmın akdem-i hazm u tedbîrindedir. Zîrâ bergûs, ya‘nî pire, az‘af-ı mahlûk iken melik-i celîlin pîrehenine girüp, hâb-ı huzûrdan bîdâr ve ecsem-i hayvân olan fili sabâha kadar uyutmayup, bîzâr eder”. Ve bu ma‘nâda, Ebü'l-‘Alâ el-Ma‘arrî'nin: “*Fe-lâ tahkiranne ‘aduvven ramâke ve in kâne fî sâ‘adeyhi kasrun fe-inne's-süyûfe tehuzzü'r-rikâbe ve ta‘cezü ‘ammâ tenâlü'l-ibru*”²⁰⁵ kavli, şâhid-i müdde‘âdır ki me‘âli: “Senin seng-endâz-ı ‘adâvet olan hasmın her ne kadar kolları kısa ise de, asla tahkîr etme! Zîrâ süyûf gerden-i dirâzı kâtı‘a iken, kem-ter-i câriha olan iğnenin gördüğü ve nâ‘il olduğu işden ‘âciz kalır. Ya‘nî gâh olur ki, ‘alâ gafletin insanın mâdde-i hayât olan şiryân damarına bir iğne sokulmağla kârı temâm olur” demekdir.

“*Aduv-râ be-kûçek nebâyed şümürd*

Ki kûh-i kelân dîdem ez-seng-i hurd”²⁰⁶

beyt-i metîni, ‘adûdan ihtirâz lâzım olduğunu pek rengîn tebyîn eder.

Hâsıl-ı kelâm işbu emr-i mühim, ya‘nî i‘lây-ı kelime-i ‘ulyâ zımınında tertîb olunan nizâm-ı asker ikâmesinde cümlelerin üzerine vâcib olan, imtisâl-i emr-i Sultânî’de bezl-i vus‘ u tâkat ve sür‘at-ı icâbetdir. Zîrâ umûr-ı mübâhasede sultânın mâdam ki bir ma‘siyyeti şâmil olmaya, emrine imtisâl vâcib iken, fûrûz-ı kifâyeden olan cihâd ve gazâ maslahat-ı [8a] hayriyyesini ikâmet bâbında ve dahi cemî‘-i salâh u tâ‘ati müstelzim husûslarda sâdır olan emr-i cihân-mutâ‘ına tayyib-i nefis ve safây-ı bâlle imtisâl vâcib olduğu bi‘t-tarîki‘l-evlâ olduğu bî-kîl u kâldir. Zîrâ Pâdişâh-ı İslâm bu

²⁰³ مورچکان کر بکند اتفاق بیل زیانرا بدر اند بوست = Karıncalar eğer ittifâk ederlerse, güçlü filin derisini parçalarlar.

²⁰⁴ من حزم الملك ان لا يحقر عدوه وان كان ذليلا ولا يفعل عنه وان كان فقيرا وكم من برغوث اسهر فيلا ومنع الرقاد ملكا جليلا

²⁰⁵ فلا تحقرن عدوا رماك وان كان في ساعديه قصر فان السيوف تحز الرقاب وتعجز عما تتال الابر

²⁰⁶ عدورا بكوجك بناید شمرد كه كوه كلان ديدم ازسنگ خرد = Düşmanı küçük görmemek gerek, çünkü büyük bir dağ gördüm ki, küçük taşlardan meydana gelmişti.

husûsda i'lây-ı kelimetüllâh ve nasr-ı dînullâhda olan evâmir-i İlâhiyye'yi tenfizde kâ'im bi-emrillâh ve nâ'ib 'anillâh olup, bu mâddede olan emri, emr-i Bârî'yi tebliğden 'ibâret olmağla, tâ'ati, tâ'at-i Hudâ ve tâ'at-i Rasûl-i müctebâ'dır ki bu misillü emirlerde ta'zîm ile imtisâl ve senâ vü tekrîm ile mukâbele ve ibcâl olunmaktan gayrı bir nesne mülâhaza olunmaz. İmâm-ı Müslim *Sahîhi*'nde Ebû Hureyre radiyallâhu 'anhadan rivâyet etdiği 'ani'n-Nebiyyi sallallâhu 'aleyhi vesellem: *"İnnehu kâle men etâ'anî fekad etâ'allâh ve men 'asânî fekad 'asallâh ve men yutî 'i'l-emîra fekad etâ'anî ve men yu'sî'l-emîra fekad 'asânî"*²⁰⁷ hadîs-i şerîfi ki me'âli: "Kangı kimse ki, 'Men yutî 'i'r-rasûle fekad etâ'allâh'²⁰⁸ nassınca bana itâ'at eyledi, Hudâ'ya itâ'at etmişdir ve bana 'isyân ede Hakk'a 'isyân edüp: *'Ve men yu'sillâhe ve rasûlehu fe-inne lehû nâra cehennem'*²⁰⁹ va'îd-i İlâhîsi'ne müstahak olur ve gerek benim nasb-kerdem olan emîre ve gerek mutlakâ emîr-i Müslimîn'e itâ'at ede bana itâ'at etmişdir ve emîre 'isyân ede bana 'isyân etmişdir" demektir. Ve yine müselle-i 'âlem olan İmâm-ı Müslim'in Ümm-i Husayn radiyallâhu Te'âlâ 'anhâ'dan rivâyet eylediği: *"İnehâ semî'tü Rasûle [8b] llâh sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi vesellem yekûlü in ümmira 'aleyküm 'abdün mücedde'un yekûdüküm bi-kitâbillâhi f'es-me'û lehû ve etî'û"*²¹⁰ hadîs-i latîfi ki mefhûm-ı şerîfi: "Sizin üzerinize maktû'u'l-enfî ve'l-üzn olan bir 'abd emîr olup, kitâbullâh ve hükm-i Rasûlüllâh mücebince, size emr u nehy ede, ol 'abdi hakîr görmeyüp, emrini istimâ' ve itâ'at edin tâ ki, ihtilâf-ı kelime ile fitne hâdise olmaya" demektir.

Ve yine İmâm-ı mûmâ-ileyhin İbn-i 'Ömer radiyallâhu Te'âlâ 'anhümâ'dan rivâyet kıldığı: *"Anî'n-Nebiyyi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem innehu kâle 'ale'l-mer'i'l-müslimi es-sem'u ve't-tâ'atü fi-mâ ehabbe ve kerihe illâ bi-ma'siyetin fe-izâ ümîra bi-ma'siyetin felâ sem'a ve lâ tâ'ate"*²¹¹ kelâm-ı dürrî'n-nizâm-ı Nebevîsi ki,

²⁰⁷ Buhârî, Cihâd, 109, İtisâm, 2, Ahkâm, 1; Müslim, İmâret, 32,33 (bkz. Wensinck, IV, 35).

انه قال من اطاعني فقد اطاع الله ومن عصاني فقد عصى الله ومن يطع الامير فقد اطاعني ومن يعص الامير فقد عصاني

²⁰⁸ Nisa Süresi, 4/80.

من يطع الرسول فقد اطاع الله = Kim peygambere itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur.

²⁰⁹ Cin Süresi, 72/23.

ومن يعص الله ورسوله فان له نار جهنم = Her kim Allah'a ve rasûlüne isyan ederse, muhakkak ona cehennem âteşi vardır.

²¹⁰ Müslim, İmâret, 37, Hac, 311 (bkz. Wensinck, I, 101).

انها سمعت رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم يقول ان امر علمك عبد مجدع يقودكم بكتاب الله فاسمعوا له واطيعوا

²¹¹ Buhârî, Cihâd, 108, Ahkâm, 4; Müslim, İmâret, 34,38 (bkz. Wensinck, II, 541).

عن النبي صلى الله تعالى عليه وسلم انه قال على المرء المسلم السمع والطاعة فيما احب وكره الا بمعصية فاذا امر بمعصية فلا سمع ولا طاعة

fehvası: “Emîrin emrini işidüp ve itâ‘at eylemek mer’-i Müslim’e vâcibdir. Gerek ol emir nefesine ve tab‘ına ehabb ve muvâfık olsun ve gerek nefesine güç gelsün. Lâkin ma‘siyyetullâh ile emrederse, itâ‘at etmek yokdur” demektir. Fe-emmâ muhârebe dahi câ‘iz olmadığını bi‘l-cümle şürrâh-ı hadîs beyân etmişlerdir. İşte işbu ehâdîs, itâ‘at-i emîr u sultân vâcib olduğuna delâ‘il-i sarîhadır. Şer‘-i şerîfde tâ‘at-i emr-i emîrden murâd zâhîren ve bâtinen imtisâl ile inkıyâd ve emr olunan nesneyi nefis kerîh görür ise de, ya‘nî nefse güç gelür ise de ol kerâheti derûnundan def‘a ictihâd etmektedir. Eğer def‘-i kerâhate sa‘y etmezse, Cenâb-ı Vâcibü‘l-vücûd’un hürmetini ta‘zîm ve tâ‘atini kendi [9a] tâ‘atine atıfla tekrîm kıldığı emîrin gıybetine ve buğz u ‘adâvetine müncerr olup, bu ise, ne‘ûzu billâhi Te‘âlâ gıybet ve nifâk kalb-i kebîrelerinde vukû‘una ve bi‘l-külliyeye tâ‘at-i matlûbeden hurûcuna sebep olup, Ahmed ve Müslim ve Nesâ‘î hazerâtının Ebû Hureyre radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh’dan rivâyet kıldıkları: “*Men harece mine't-tâ‘ati ve fâreka'l-cemâ‘ate fe-mâte mâte meyyiteten câhiliyyeten*”²¹² kavli sıhhat-evl-i Risâlet-penâhîsi‘yle İbn-i Ebî Şeybe ve Ahmed bin Rebî‘a radiyallâhu Te‘âlâ ‘anhdan rivâyet eyledikleri: “*Men mâte ve leyse ‘alâ tâ‘atin mâte meyyiteten câhiliyyeten ve in hale‘ahâ min ba‘di ‘akdihi iyyâhâ fî ‘unukhi lekıyallâhu Te‘âlâ leyse lehû hucce*”²¹³ hadîsinde olan va‘îd-i umûmuna dâhil olur. Hadîseyne-i şerîfeyn-i mezkûreynin me‘alleri: “Kangı kimesne ki tâ‘at-i İmâmü‘l-Müslimîn üzere olmadığı hâlde fevt ola ve cemâ‘at-i mutî‘înden müfârakat ede, zemân-ı câhiliyyetde fevt olanlar ne hey‘etde fevt olmuşlar ise, ol hey‘et üzerine vefât etmiş olur, ya‘nî zemân-ı cehâletde fevt olanlar -ki imâmın ihtidâsına ittibâ‘ ve tâ‘at-i emîre zimâm-ı nefislerini ircâ‘ etmeyerek fevt olanlardır- ol ehl-i câhiliyyetin hey‘et-i mezkûre ile olan mevtleri üzere fevt olmuş olur ve tâ‘at-i imâmı gerden-i inkıyâdına ‘akd u rabt etdikden sonra çıkarsa, ya‘nî rû-gerdân-ı itâ‘at olursa, rûz-ı cezâyâ bâ‘is-i mağfireti olacak sened ve huccetsiz varır” demektir.

[9b] Hülâsa emr-i cihâdı ikâmet için pâdişâh-ı bülend-iştihârın tanzîmine muvaffak olduğu askere iltihâk etmek ve iltihâka kudret-yâb olmadığı sûretde gayrılarını tergîb etmek vâcib olup, tergîb mâddesinde ise İmâm-ı Ahmed *Müsnedi*‘nde ve Ziyâ-i

²¹² Nesâ‘î, Tahrîm, 28 (bkz. Wensinck, II, 18).

من خرج من الطاعة و فارق الجماعة فمات مات ميتة جاهلية

²¹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 111 (bkz. Wensinck, IV, 42).

من مات وليس على طاعة مات ميتة جاهلية وان خلعها من بعد عقده اياها في عنقه لقي الله تعالى ليس له حجة

Makdisî *Muhtâr*'da rivâyet ettikleri: “*ed-Dâllu ‘ale'l-hayri ke-fâ‘ilihi*”²¹⁴ hadîs-i latîfînde olan hayra delâlet fazîleti der-kâr, iltihâk ve i‘tirâfda ise, fazîlet-i gazâyâ sezâvâr olduğundan gayrı sâ‘irinden eşakk olan farz-ı cihâdî iskât ile kâffe-i Müslimîn’e ihsân edüp ve işbu ihsân mukâbelesinde: “*Hel cezâ‘ü'l-ihsâni ille'l-ihsân*”²¹⁵ kerîmesince, mazhar-ı menn u kerem-i Mennân olmak şıklarıyla fezâ‘il-i kesîre olduğu âşikârdır. Ber-vech-i muharrer tergîb, yâhud iltihâk vâcib olduğu gibi evliyâ‘-i umûr ve küberâyı gıybet ve mezemmetden keff-i lisân edüp, senâ vü du‘âdan gayrı bir nesne ile zikr etmemek dahi vâcibe-i zimmet-i diyânetdir. Zîrâ inkıyâd ve iltihâk ve tergîb ve ‘adem-i mezemmet ictimâ‘-ı kelime-i ümmete bâ‘is ve terhîb-i a‘dâ için matlûb olan tehyi‘e-i kuvvete dahi ictimâ‘-ı kelime ve ittifâk-ı ârâ, akvây-ı bevâ‘is olduğundan, zikr olunan umûr “*E‘iddû*” hitâbında münderic olduğu gayr-i mestûrdur. “*Min-kuvvetin mâ*” lafz-ı şerîfînden kuvveti beyân için hâl-i mütemmime ve “*Min*”, ya beyâniyye, yahûd teb‘îdiyyedir. Kuvvet, za‘fin zıddıdır. Ya‘nî bir şeyin bir haysiyette vücûdudur ki, ol şey’e [10a] mukâvemetden gayrısı ‘âciz ve za‘îf ola. Lâkin işbu ma‘nâyâ nazaran kuvvet bir emr-i i‘tibârî olup, hâricde tahakkuk ve vücûdu yokdur. Ve bu ma‘nâyâ olan kuvvetin tahsîline teklîf dahi ta‘alluk etmez. Zîrâ bi‘l-fi‘l mûcib-i za‘f-ı a‘dâ olur. Kuvvetde bir kimsenin cezmi yokdur. Ancak bu makâmda kuvvetden murâd ma‘nây-ı evvele olan kuvvete esbâb-ı muhassala olup ve ol esbâb ile muhâtabının ittisâfidir ki, esbâb ile kuvvetin kemâl-i irtibâtına işâret nüktesiyçün sebep olan esbâb-ı kuvveti müsebbib olan kuvvetin ismiyle tesmiye kabîlindedir. Ve âyet-i kerîme-i mezkûrenin ma‘nâsı: “Ey Mü‘minîn! Sizler kâfirîni terhîb için istitâ‘at ve kudretinizde olan şeyleri hâzır ve müheyyâ ediniz, istitâ‘atınızda olan şeyler sebep-i kuvvet, yâhud kuvvetin ba‘zı esbâbı olduğu hâlde” demektir. Bu sûretde “*Min kuvvetin*” kelime-i şerîfesinde kuvvet ile ittisâfî muhassala olan cemî‘-i esbâb-ı zâhire ve bâtına muntazam ve münderic olur. Esbâb-ı zâhireden maksûd hissen, yâhud ‘aklen kendi için te’sîr olduğu idrâk olunan umûrdur ki, zikri sebk eden umûr-ı nizâmiyye-i askeriyye ve merâkib-i berriyye ve bahriyye ve kılâ‘ ve hendek ve esliha ve edevât-ı remy ve hayl ve iddihâr-ı mâl ve zehâ‘ir ve dahi irhâb-ı a‘dâ için, her bir hâcet mess eden şeylerden ‘ibâretdir.

²¹⁴ Tirmizî, İlim, 14 (bkz. Wensinck, V, 183); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 120 (bkz. Wensinck, II, 141).

الدال على الخير كفاعله = Bir hayra vesile olan, onu yapan gibidir.

²¹⁵ Rahmân Sûresi, 55/60.

هل جزاء الاحسان الا الاحسان = Güzel davranmanın karşılığı elbette güzelliştir.

Ve esbâb-ı bâtinadan²¹⁶ murâd ancak ahbâr-ı İlâhî ve ta'rif-i Nebevî ile bilinen şeylerdir. Bu dahi emr-i Bârî'ye imtisâl ile ahkâm-ı şer'iyeyi ikâmet ve şer'in ta'yîn eylediği **[10b]** hudûdu tecâvüz etmeyüp, her hâlde hudûdullâh'ı icrâda gayret ve vülât u hükâmı intihâb ile erbâbına tefvîz ve zâlimi mazlûmdan imtiyâz ve tahlîs ve emr-i ma'rûf ve nehy-i münkere ri'âyet ve zu'afâya şefkat ve kulûblarını kavlen ve fi'len ibrâz-ı birr u ihsân ile cebr ve vücûh-ı şer'iyeden hâsıla olan emvâlden infâk-ı muhtâcîn edüp, her umûrda Hüdâ'ya tevekkül ve kendi havl u kuvvet-i nâçizânesinden teberrâ ve zünûbdan tevbe vü istiğfâr ve takvâ ve tâ'ate mülâzemetden 'ibâretidir. İmâm-ı Kuşeyrî kuddise sırruhû hazretleri *Risâlesi*'nde etemm-i takvâ, Bârî Te'âlâ ve tekaddes ile kalbin kuvvetidir ve bu husûsda nâs muhtelif olup, ba'zısı kalbini mev'ûd-ı nasr-ı Bârî zuhûruna terakkub ile ve ba'zısı: "*F'esbir*²¹⁷ li-hükmi Rabbike fe-inneke bi-a'yuninâ"²¹⁸ nassı mücebince, nefsinin huzûr-ı ma'neviyye-i İlâhiyye'de müşâhede kılmağla, ba'zı âhar, Hüdâ'nın rızâsını nefsinin murâdına tercîh ile ve ba'zısı Mevlâsı'nın fi'line ez-cân u dil rızâ ile kalbine takviyet verir. Ve hasenât-ı 'abdin akvâsı kendi havl u kuvvetinden teberrâ etmektir deyü mûcib-i fevz u zafer ve sebeb-i dâreyn olan fazîlet-i takvây-ı kalbi beyân buyurmuşdur. 'İnde't-tahkîk kuvvetin zikrolunan cemî'-i esbâb-ı zâhire ve bâtineye şümûlü âşikâr ve 'umûmu bedîdârdır.

Ve *Sahîh-i Müslim*'de vârid olan işbu hadîs-i şerîfdeki: "*An 'Ukbete'bni 'Âmirin radiyallâhu Te'âlâ 'anhu kâle semi'tü Rasûlellâhi sallallâhu [11a] Te'âlâ 'aleyhi ve sellem yekûlu ve hüve 'ale'l-minberi ve e'iddû lehüm m'esteta'tüm min kuvvetin elâ inne'l-kuvvete er-remyü elâ inne'l-kuvvete er-remyü elâ inne'l-kuvvete er-remyü*"²¹⁹ kelâm-ı kerâmet-irtisâmıdır. Hadîs-i mezkûrda "*İnne*" ile ve üç def'a tekrârıyla kuvvet, remye hasr olunmuş sûretinde ise de, İmâm-ı Ebû Hafs en-Neseffî 'aleyhi'r-rahme *Tefsîri*'nde: "Hasr-ı mezkûr okdan gayrısı kuvvetden olmasını nefy etmeyüp, belki remy-i sihâm celîl-i esbâb-ı kuvvetden olmak ve ok atmakta taksîr ve

²¹⁶ Sayfa kenarında kırmızı hatla yazılmış **Matlabü'l-Kuvveti'l-Ma'neviyye** başlığı vardır.

²¹⁷ Ayette "*V'asbir*" (*واصبر*) şeklinde geçer.

²¹⁸ Tûr Sûresi, 52/48.

²¹⁹ *Fa'sbir* لحكم ربك فأتك باعيننا = Rabbinin hükmüne sabret. Çünkü sen bizim gözetimimiz altındasın.

Müslim, İmâret, 167; Ebû Dâvûd, Cihâd, 23; Tirmizî, Tefsîru Sûre, 8; İbn-i Mâce, Cihâd, 19; Dârimî, Cihâd, 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 157 (bkz. Wensinck, II, 310).

عن عقبه بن عامر رضي الله تعالى عنه قال سمعت رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم يقول وهو على المنبر واعدوا لهم ما استطعتم من قوة الا ان القوة الرمي الا ان القوة الرمي الا ان القوة الرمي الا ان القوة الرمي = Ukbe b. 'Âmir radiyallâhu Te'âlâ 'anh naklediyor: Rasûlullâh sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem'in minberde iken şöyle buyurduğunu işittim: "Gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın! Ve bilirsiniz ki, kuvvet remydir (ok ve benzeri şeyleri atma), kuvvet remydir, kuvvet remydir.

tefrîf olunmak mazinne olmağla, ta‘allüm-i remye ve tahsîl-i melekesine tahrîzan ve teşvîkan hadîs-i mezkûrda kuvvet remye hasrolunmuşdur” deyü nüktesini beyân buyurmuşdur. İmâm-ı Mâverdî *Tefsîri*’nde İmâm-ı Kelbî’den rahimehümüllâhu Te‘âlâ rivâyet ederek kuvveti, silâh ile ve ba’zı âhar safvet-i kalb ve ittifâk-ı kelime ile ve Mevlânâ ‘Aliyyü'l-Kârî, Ebî ‘Ali er-Rûzbâdî’ye nisbet ederek, kuvveti Bârî Te‘âlâ’ya tevekkül ve sika ile eyledikleri tefsîr-i hadîs-i mezkûrda olan tefsîr nüktesi kabîlindendir. Yâhud cümlesi, ya’nî kuvveti, remy u silâh ve ittihâd-ı kelime ve tevekkül ‘alellâh ile tefsîr, temsîl tarîkiyledir. Yâhud zikr olunan tefsîrlerin, âyet-i kerîmenin ‘umûm u şümûlünde indirâcı üzere tenbîh olup, kuvveti zikr olunan me‘ânî-i mahsûsaya hasr değildir. Ve “*Min ribâti'l-hayl*”, ya’nî at cinsini gazâ için beslemek ve saklamaktır ki, İmâm-ı Buhârî’nin, Ebû Hüreyre radiyallâhu Te‘âlâ ‘anhdan rivâyet ettiği: **[11b]** “*Kâle Rasûlüllâhi sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem men’ihtebese feresen fî sebîlillâhi îmânen billâhi ve tasdîkan bi-va’dihi fe-inne şibe‘ahû ve riyyehû ve ravsehû ve bevlehû fî mîzânihî yevme'l-kiyâme*”²²⁰ hadîs-i şerîfi şâhid-i müdde‘âdır. İfti‘âl bâbından olarak “*İhtibâs*” kelimesi, bir nesneyi nefsiyçün ahz u iktinâ ma’nâsına ittihâz içündür. Ma’nây-ı hadîs-i şerîf: “Kangı kimesne ki rızây-ı Bârî taleb olunan her bir yol, bâhusûs gazâ için Hudâ’ya ihlâsan ve evâmirine imtisâlen ihtibâs olunan efrâs mukâbelesinde Cenâb-ı Hakk’ın vereceği ecr u sevâbı tasdîkan bir feres tedârük ve ittihâz ve rabt edüp, beslese, ol feresin arpa ve saman ve sâ’ir bu makûle nesnelere doyacağı me’kûlâtı ve kandıracağı suyu ve revs u bevli, ya’nî fezalâtı, ya’nî eşyây-ı mezkûrenin sevâbı yevm-i kiyâmetde mîzânına vaz‘ olunur” demektir. Mürâbata-i hayl, kuvvetde dâhil iken, tahsîs-i ba‘de’t-ta‘mîm tarîkasıyla tekrâr-ı zikri a‘zam-ı kuvvetden olmağla şânına ihtimâm ve ittihâz ve tedârüküne hass u tergîb nüktesi içündür. Cumhûr-ı ‘ulemâ: “Haylden murâd zükûr ve inâsına şâmil olan ma’nâdır” demişler. ‘İnde’l-‘İkrime, inâs, ya’nî kısradır kısrağa tahsîs tenâsül için ittihâzını iktizâ eder. “*Türhibûne bihî*” irhâb, tahvîfdir, ya’nî korkutmaktır. “*Bihî*” zamîri, ya “*E‘iddû*” zımında olan i‘dâda, yâhud “*M’esteta’tüm*”e râci‘dir. Ebu’l-Bekâ ve Ebussu‘ûd ve sâ’ir ‘uzemânın tahkîklerine, “*Türhibûne bihî*” cümlesi mahall-i nasbda olarak, “*E‘iddû*”nun **[12a]** fâ‘ilinden hâldir. Takdîr-i kelâm: “*E‘iddû hâle kevnüküm mürhibîn*”

²²⁰ Buhârî, Cihâd, 45; Nesâî, Hayl, 11; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 374 (bkz. Wensinck, II, 413).
قال رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم من احتبس فرسا في سبيل الله ايمانا بالله وتصديقا بوعده فان شبعه وريه وروثه و بوله في ميزانه يوم القيامة

olup, ya'nî: "Sizler esbâb-ı kuvveti a'dâyı korkutucu olduğunuz hâlde i'dâd edin!" demektir. Yâhud, "M'esteta'tüm"de olan mâ'-i mevsûle ki, "E'iddû"nun mef'ûlüdür. Andan, yâhud "Mâ"nın 'â'id-i mahzûfundan hâldir. Takdîr-i kelâm, "E'iddû m'esteta'tüm"de "Hâle kevnihî mürhiben bihî" olup, ya'nî: "Sizler esbâb-ı kuvvetden olan şeyleri tehyi'e edin, esbâb-ı mezkûre a'dâyı irhâb edici olduğu hâlde" demektir.

Sâhibü'l-asl bahsen der ki: "Hâl 'âmilinde kayd olduğu vâreste-i işhâd ve bu makâmda hâlin 'âmili dahi i'dâddır". Me'âli: "A'dâyı hâl-i kasd-i irhâb ile i'dâd-ı esbâb vâcib olur. Ya'nî esbâb, mûcib-i irhâb olduğuna cezm u yakîn geldiği vakitte, ol esbâbı tedârük ve âmâde kılmak vâcib olup, cezm u yakîn gelmediği vakitte, esbâbın i'dâd ve tedârükü vâcib olmaz" demek olur. Bu ise hükm-i şer'a lâyıık değildir. Zîrâ mücerred irhâb husûlü maznûn olduğu vakitte, i'dâd-ı esbâb vâcib olduğu dahi ziyâde müekkeddir. Vücûb-ı i'dâd-ı esbâbı yalnız cezm-i irhâb vaktine hasr etmek, hükm-i şer'a lâyıık olmadığı gibi 'aklen dahi müstahsen değildir. Zîrâ Müslimîn'e lâyıık ve vâcib olan: "Bizlerde za'f-ı hâl ve a'dâda kuvvet-i berkemâl vardır" deyü harbe terakkub ve intizârdan vazgeçmeyüp: "Ve me'n-nasru illâ min 'indillah"²²¹ [12b] nass-ı celîline kemâl-i i'tikâd ile hasbe'l-vüs' esbâb-ı cengi hâzır ve müheyyâ kılmaktır. Hatta İmâm-ı Tartûşî *Sirâcü'l-Mülûku*'nda hikâyet eder ki: "Ba'zı ashâb şol mertebelerde tehyi'e-i esbâba sa'y u ikbâb ederler idi ki, tırnak, cerhde, ya'nî bir nesneyi yırtmakda bir nâcîz şey' iken, şâyed: 'A'dâyı anınla cerh ederiz' deyü gazâyâ gittiklerinde, kuvvetden 'add ederek kesmezler idi". Bu sûretde "Türhibüne" cümlesi hâl olmayup, *Keşf-i Hakâyık*'da işâret olduğu gibi "E'iddû" emrinin 'illetini mübeyyine cümle-i müste'nefe olmak lâyıık ve evlâdır. Yine Sâhibü'l-asl bu tevcîhine dahi "Fe-in kultü" ile i'tirâz edip, der ki: "Esbâbı âmâde kılmak bâbında vârid olan "E'iddû" emri İlâhîsi'ne 'illet, irhâb-ı a'dâ olduğu vakitte, 'illet dâ'imâ ma'lûl ile dâ'ir olmak kâ'idesince ma'lûl ki, bu makâmda i'dâddır, 'illetin ya'nî irhâbın intifâsında i'dâdın müntefî olması dahi lâzım gelüp, bu ise i'dâd-ı esbâb, gerek irhâb kasdı bi'l-fi'l bulunsun, gerek bulunmasun, mutlakâ vâcib olmak üzere verilen ve maksûd olan ma'nây-ı evvelden âbîdir(?).²²² Cevâbında der ki fi'l-hakîka 'illetin intifâsıyla ma'lûl dahi müntefî olur. Lâkin âyet-i kerîmede olan i'dâd-ı esbâbın vücûbuna 'illet olan irhâb-ı a'dâ hikmet-i şer'iiyenin

²²¹ Âl-i İmrân Sûresi, 3/126; Enfâl Sûresi, 8/10.
وما النصر الا من عند الله = Zafer (yardım) ancak Allah'tandır.

²²²

vechini beyân olup, asl-ı şer‘den ma‘lûm olduğu üzere bu makûle ma‘lûl-i ‘illet ile dâ‘ir olmadığı kütüb-i **[13a]** usûl ü fûrû‘da mübeyyendir. Tavâf-ı Beyt-i mükerrem‘de olan remel gibi, ya‘nî âfâkîye sünnet olan tavâf-ı kudûm ki, Beyt-i mükerremi hacet-i esvedden bed’ ile yedi kerre devr etmekden ‘ibâretidir. Evvelki üç def‘alarında mübâriz ve mukâtilin beyne’s-saffeyn tebahtürü,²²³ ya‘nî pehlivanların eyledikleri gibi yürür iken, omuzlarını ve kollarını tahrîk ile sallanarak mütekebbirâne ve cesûrâne sür‘at ve betâ‘et beyninde bir nev‘i yürümek ma‘nâsına olan remelin sebep u ‘illeti, Muhâcirîn, Medîne-i münevvereden Mekke-i mükerreme‘ye geldiklerinde müşrikîn: ‘Bunlar Medîne‘de mahmûm ve za‘îf olmuşlardır’ dedikleri hezeyân ve i‘tirâz, istimâ‘-kerde-i hazret-i Peygamberî oldukda, ‘aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm Efendimiz küffâra izhâr-ı celâdet için, böylece ‘amel buyurdular. İşbu sebep, zemân-ı sa‘âdetde zâ‘il olmuş ve derûn-ı Ka‘betullâh levs-i müşrikînden mutahhar olup, envâr-ı İslâm ile dolmuş iken, ile‘l-ân hükmü bâkîdir, ya‘nî hâlâ remel olunur”.

Kavlühü Te‘âlâ²²⁴ “*Aduvvelâhi ve ‘aduvveküm*”, ya‘nî: “Cins-i küffâr ki kuttâ‘-ı tarîk ve buğât gibi mübâyenet izhâr etmeleriyle ‘adâvetleri ma‘lûm olanlar”, “*Ve âharîne min dûnihim lâ ta‘lemûnehüm Allâhu ya‘lemühüm*”, ya‘nî: “A‘dây-ı âharîn ki a‘dây-ı sâbikîn gibi izhâr-ı ‘adâvetle hâlleri tebeyyün etmeyenler ki bunların a‘dâ olduklarını ancak Bârî Te‘âlâ ve tekaddes bilür”. Bunlardan murâd münâfikîn ve ehl-i zimmet ve musâlih olan küffârdır ki, bâtınan **[13b]** ehl-i İslâm’a ‘adâvetleri ola. “*Allâhu ya‘lemühüm*” cümle-i ibtidâ‘iyyesi, küffârın Bârî Te‘âlâ hazretleri‘nden gayrısı vâkîf olmayacak mertebede mübâlağa-i mübâtane-i ‘adâvet ve ihfây-ı mekîdet eylediklerine işâret ve Müslimîn’in hazz u teharür ile ‘amel edüp, gafletden teyakkuzlarına ve a‘dânın sûret-i mahabbet gösterüp, ibrâz eyledikleri temelluklarının ‘adem-i iğtirârına tahrîze delâlet için ityân olunmuşdur. Fi‘l-hakîka:

“*Küllü‘l-‘adâveti kad türçâ meveddetühâ*

İllâ ‘adâvetü men ‘adâke fi‘d-dîni”²²⁵

223 بخارى

224 Sayfa kenarında kırmızı hatla yazılmış **Matlabu ‘Adâveti Ehli’s-Şirki lil-Mü‘minîne** başlığı vardır.

225 كل العداوة قد ترخي مودتها الا عداوة من عداك في الدين = Her düşmanlığın bazen bir sevgiye dönüşmesi umulur, ancak dinde sana düşmanlık yapanın düşmanlığını sevgiye dönüştüremezsin.

vefkınca, a'dânın 'adâvetleri zâ'il olmaz ve ikbâl-i eyyâm ve müsâ'ade-i rûzgârın zuhûruna dahî:

“Ahsente zanneke bi'l-eyyâmi iz hasünet

Ve lem tehaf sù'e mâ ye'tî bihi'l-kaderü

Ve sâ'adetke'l-leyâlî f'eğterarte bihâ

Ve 'inde safvi'l-leyâlî yahdüsü'l-kederü”²²⁶

mü'eddâsınca aldanılmaz. Ve cemî'-i bilâdın a'dâdan hâlî olduğuna i'timâd kılınmaz. Emr-i 'adâvet, ba'zı 'ârifinin beyânına göre şu vechiledir ki, her bir mevcûd, sadîk ile 'adûdan hâlî ve 'ârî olmayup, belki Hakk'a dahi sârîdir. “*Lâ tettihizû 'aduvvî ve 'aduvveküm*”²²⁷ nass-ı sarîhi bu ma'nâyı nâtıktır ki, a'dây-ı dîn, mahlûk-ı Rabbü'l-âlemîn iken, 'aduvvu ile 'adâvetlerini zâtına muzâf kılmışdır. Artık ba'zı mahlûkun mahlûk-ı âhara olan 'adâveti ne keyfiyyetde olduğu bundan kıyâs oluna. “*Ve mâ tunfikû min şey'in*” kavli kerîminde olan “*Mâ*”, şartiyyedir, cümlesi mansûb mahallinde vâki' olarak “*Turhibûne*”, tahtında **[14a]** müstetir olan zamîrden hâldir. “*Yüveffe ileyküm*” cezâ'-i şartdır. Me'âlî: “Kalîl u kesîr fî sebîlillâh, ya'nî tarîk-i tâ'at-i Bârî olan esbâb-ı kuvvet, yâhud 'ale'l-ıtlâk tâ'atullâhda her ne infâk u harc ederseniz ecri, âhiretde sizlere tamâmen i'tâ olunacağını recâ edici olduğunuz hâlde olan irhâbınız” demektir. “*Ve entüm lâ tuzlemûn*”, ya'nî: “Sizler hirmân ve nakz-ı ecr ile zulm olunmazsınız”. Zîrâ îfây-ı ecr, mülkünde şerîki olmayup, zulümden min-küllî'l-vücûh münezzeh olan Rabb-i Kerîm üzerinedir. A'mâl, sevâbı mûcib olmayup, mahz-ı fazl-ı Bârî'den iken ve a'mâl-i hayr mukâbelesinde ecir i'tâ olunmadığı vakitte dahi Bârî Te'âlâ zâlim olmayacağı mutahakkak iken, bu makâmda: “Zulümden tenzîh-i Bârî'nin ma'nâsı nedir?” deyü su'âl vârid olursa, Sâhibü'l-'asl: “Bu makâmda olan tenzîh-i zulüm, hulf-i va'dden müste'ârdır, Hakk-ı Bârî'de hulf-i va'din istihâlesiyçün va'de nazaran mev'ûd vâcib olmağla, her ne kadar vücûbun sebebi muhtelif ise de, zulüm ile hulf-i va'd beynlerinde müşâbehethâsıladır” deyü cevâb vermişdir. Hakk-ı Hakk Te'âlâ'da hulf-i va'din muhâl

²²⁶ احسنت ظنك بالايام اذ حسنت ولم تخف سوء ما ياتي به القدر وساعدتك الليالي فاغتررت بها وعند صفو الليالي يحدث الكدر =Kaderin getireceği kötülükten korkmadan günler iyi olduğu zaman hüsn-i zanda bulundun. Seni mutlu eden geceler, seni aldattı. Gecenin berraklığında kederler zuhûr etti.

²²⁷ Mümtehine Sûresi, 60/1.

لا تتخذوا عدوي وعدوكم = Düşmanımı ve düşmanınızı [dostlar] edinmeyin!

olduğu zarûriyyât-ı dîniyyeden iken, bu makâmda, ya'nî: "Cihâd maslahatında olan infâkda bi'l-husûs tasrîh ve tezyîline fâ'ide nedir?" deyü su'âl olunursa, işbu mevzında olan infâkın sâ'ir mahalde olan infâkdan mü'ekked olduğuna [14b] îmâdır ki, infâk eden kimesneye zünûbdan mağfiret ve zamân ve hüsni hitâmla mu'âmele ve ihsân buyuracaklardır. İşbu ma'nâya İmâm-ı Ahmed, 'Abdurrahmân bin Semüre radiyallâhu Te'âlâ 'anhdan rivâyet eylediği: "*Kâle câ'e 'Osmânü ile'n-Nebiyi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem bi-elfi dînârin fi kemmihi hîne cehheze ceşşü'l-'usrati fe-yensüruhâ fi hicrihî fe-ra'eytü'n-Nebiyi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem yükallibuhâ fi hicrihî ve yekûlu mâ darra 'Osmâne mâ 'amile ba'de'l-yevmi merreteyni*"²²⁸ hadîs-i şerîfnde işâret vardır. **Yekûlü'l-Mütercimü'l-fakîr:** "Hadîs-i mezkûrda olan Ceşşü'l-'Usre Gazvesi hicretin dokuzuncu sâli vekâyi'indendir"²²⁹. Ve Gazve-i Tebûk ile ma'rûfdur. Tebûk mahall-i ta'zîb-i Semûd olup, iklîm-i Şâm miyânında vâki' diyârda kâ'in bir mevzi'in, 'alâ kavlin, bir hısnın yâ [da] bir çeşmenin ismidir. Mahall-i mezkûr muntehây-ı leşker-i İslâm olmağla, ana mensûb olmuş ve bu'd-ı mesâfe ve harr-ı hevâ ve kaht u galâ ve kesret-i a'dâ sebebiyle, ceşş-i İslâm hayli âlâm çekmeleriyle, Ceşşü'l-'Usre dahi denmiştir. İcmâli budur ki, Şâm'dan Medîne-i münevvere'ye revgan-ı zeyt ve darı götüren kâfilenin Kayser-i Rûm, asker-i bî-gerân ile ve mütenassıra-i 'Arab'dan kabâ'il-i Lahm ve Cüzâm ve 'Âmile ve Gassan ve Tenûh ve gayrıları inzimâmıyla, Medîne-i münevvere, dâmet bi'l-envâri müsevverehû, üzerine gelmeğe müciddler olup, 'Mukaddimleri, Belkâ nâm mevzi'e yetişmiştir' deyü verdikleri haber, ma'rûz-ı meclis-i mutahhar-ı [15a] hazret-i Seyyidü'l-beşer oldukda, ol Bedr-i sipîhr-i Risâlet sefer-i Şâm'a 'alem-güşây-ı 'azîmet ve cem'-i sipâh için, kabâ'il-i Müslimîn'e a'yânlarından mu'teber zevât irsâl ve ağniyây-ı ashâbı techîz-i cünûd-ı zafer-nümûda tergîb ve tahrîz ile 'inâyet buyurdıklarında, her biri i'ânede bezl-i makderet, 'ale'l-husûs, hadîs-i mezkûrda musarrâh olduğu üzere, 'Osmân b. 'Affân radiyallâhu Te'âlâ 'anh, ticâret için tehyi'e eylediği iki bin dînâr ve 'alâ rivâyetin, mühimmât-ı seferiyye ile mahmûl üç yüz deve ve bin miskâl altunu nazar-gâh-ı Risâlet-penâh'a götürüp, altunları mübârek eteklerine bıraktıkda, bu mu'âmele, makbûl-i hümâyunları olup: 'Lâ

²²⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 73 (bkz. Wensinck, IV, 211).

جاء عثمان الى النبي صلى الله تعالى عليه وسلم بالف دينار في كمة حين جهز جيش العسرة فينثرها في حجره فرأيت النبي صلى الله تعالى عليه وسلم يقلبها في حجره ويقول ما ضر عثمان ما عمل بعد اليوم مرتين

²²⁹ Sayfanın kenarında kırmızı hatla yazılmış **Gazve-i Tebûk** başlığı vardır.

yedurru ‘Osmâne mâ ‘amile ba‘de hâzâ’²³⁰ ya‘nî: “Osmân’ın işbu fi‘li şol sûretde makbûl olmuşdur ki, ba‘de‘l-yevm sâbikan ve lâhikan zünûbdan olan ‘ameli kendiye zarar vermez’ kelâmını iki kerre tekellüm ve rivâyet-i uhrâda: ‘Allâhümme’rdi ‘an ‘Osmâne fe-innî ‘anhü râdin’²³¹ deyü du‘â buyurdular. Ve ba‘de‘t-techîz hâric-i Medîne‘de vâki‘ Ayrılık Çeşmesi gibi mahall-i vedâ‘ ve istikbâl-i müsâfirîn olan Seniyyetü‘l-Vedâ‘ nâm makâma hurûc buyurup, kırk bin ve bir rivâyetde, yetmiş bin asker-i nusrat-rehber ile kalkup, Tebûk’a vâsıl oldular. İki mâh ol mahalde tevakkuf buyurulup, Medine‘de mesmû‘ olan haber-i hucûm-ı Rûm asılsız idüğü sâbit ü meczûm oldukda, ashâb-ı hidâyet-me‘âb re‘yi üzere, ‘inân-ı ‘azîmetleri savb-ı Medîne‘ye ma‘tûf oldu. İşbu seferin iyâb u zehâbında hazretten miyân-ı askerde **[15b]** olan münâfikînin kelimât-ı hafîyye-i zemm-simâtlarından ve zuhûr edecek rîh-i şedîdden haber vermek ve şiddet-i harâret-i şemsde du‘â buyurdıkları anda sehâb-ı bârân-rîz bürûzuyla ashâbı seyrâb etmek ve zâyî‘ olan devenin mahallini ta‘yîn etmek ve bir çeşme-i endek-i âb, feyz-i teveccüh-i âb-ı rûy-ı Enbiyâ ile cereyân etmek ve bâsıra ihâta etmeyecek yerden ismiyle: ‘Filân geliyor’ deyü teşhîs-i zât etmek ve mukaddemâ zemân-ı fevti bi‘l-ilhâm ta‘yîn buyurulan zât, ol zemanda fevt olmak ve hayye sûretinde bir cinnî Müslim ‘alâ mele‘i‘n-nâs gelüp, selâm vermek ve pîş-gâhlarında olan bir avuc hurma ile ashâb-ı kesîri işbâ‘ buyurmak gibi, mu‘cizât-ı kesîre karîn-i zuhûr olmuşdur ki, tafsîli sahâyif-i siyerde mestûrdur”.

“Zikrû‘l-bahsi‘l-bâkiyi‘l--müte‘alliki bi‘l-âyeti‘ş-şerîfeti‘l-merkūmeti”²³²:

Cumhûr-ı fukahâ ve e‘imme-i nühât beynderinde kâ‘ide-i mukarrerendir ki, cem‘in sîga-i cem‘-i âharı ile mukâbelesinde hükmün tarafeynde olan her bir ehada ferdin-ferdâ inkisâmını iktizâ eder. Binâ‘en ‘alâ zâlik âyet-i kerîme-i sâbıkada “E‘iddû” tahtında olup, bi‘l-cümle Mü‘minîn’e ‘â‘id olan zamîr-i cem‘, ‘ale‘l-ıtlâk küffâra râci‘ olan “Lehüm” zamîr-i cem‘ine mukâbil olup, bu sûretde hükmü irhâb bâbında vâki‘ olan ta‘lîl-i şer‘î iktizâsınca, efrâd-ı muhâtabînden her bir ferd üzerine nihâyet-i vüs‘lerinde **[16a]** bulunan sebab-i kuvvet ve bâ‘is-i miknet olup, anınla akrânını mukâbele ve mülâkât takdîrinde, irhâb edeceği esbâbı tehyi‘e ve âmâde etmek vâcib olup, bu takdîrce

²³⁰ Taberânî, *el-Mu‘cemü‘l-Kebîr*, XIII, s. 144, hn. 14981 (bkz. El-Mektebetü‘ş-Şâmile CD., II. versiyon).

لا يضر عثمان ما عمل بعد هذا

²³¹ اللهم ارض عن عثمان فاني عنه راض = Allâhım Osman’dan râzı ol, ben ondan râzıyım.

²³² الباقي المتعلق بالاية الشريفة المرقومة = Mezkûr âyet-i kerîme [Enfal, 8/60] ile alakalı bahsin devamı.

her ferdden hâl u mertebelerine lâyük kemâl-i isti'dâda imkânı mevcûd iken, vücûb-ı tehyi'e-i esbâb-ı irhâb sâkıt olmaz, illâ irhâb-ı a'dâya biraz kimesneler kâfi olduğu vakitte olur. Zîrâ irhâb makâsıd-ı cihâddan olmağla, biraz kimesneler ile maslahat irhâb olur. Beter ise, sâ'irinden farziyyeti cihâd gibi sâkıt olur. Ve irhâb için tehyi'e-i esbâb dahi ihtilâf-ı hâl-i a'dâ ile muhtelif olur. Ya'nî a'dânın kuvvet u za'fı ve a'dâyı irhâb eden âlât ne ise, ol haseblerle muhtelif olur. Meselâ a'dâ harbde kangı âlâtı ihtirâ' etmişler ise bizler dahi anlara mukâbele için, ol âlâtı ta'allüm ve i'dâdda bezl-i vüs' u ictihâd etmek ve ol âlâtın isti'mâlini bilmeyüp, öğrenmek dahi a'dâdan ta'allüme muhtâc olduğu vakitte anlardan ta'allümü vüs'ümüzde olmağla, küffârdan ta'allüm etmek vâcib olup, anlar bizimle muhârebe için, bârût ve top ve sâ'ir âlât-ı nâriyye i'dâd eyledikleri vakitte, bizim el-yevm şer'at-ı mensûha hükmünde olan ok ve mancınık âmâde ve i'dâd etmemiz, yâhud yalnız kılıc ve tûfenge hasrımız ve a'dâ teng u dar esvâb ile çapuk-harekât olmuşlar iken, bizim mukâbeleleriçün uzun yenli ve bol esvâb ve 'imâme-i kübrâ ile hazırlanmamız, emr-i Bârî'nin 'uhdesinden çıkmamızı iktizâ [16b] edüp, bayağica günahkâr ve mübtelây-ı 'âr olmamız ve garaz-ı şer'-i mübîn hâsıl olmamak lâzım gelüp, sebîl-i raculiyete 'adem-i sülûkumuzu intâc eder. Ve'l-hâsıl âyet-i kerîme-i mezkûrede olan cem' zamîrlerinin mukâbelesiyle âyet-i kerîme bi-esrihâ nizâmât-ı harbiyye ahkâmını ifâde eder. Kavâ'id-i şer'iyeden olduğu üzere, irhâb-ı eşirrâ ve def'-i savle-i a'dâ, nizâmât-ı mezkûreye mütevakkıf olur ise, ol nizâmı bi-temâmihî icrâ üzerimize vâcib olur. Yok irhâb-ı a'dâ gayrı nesnelere ile hâsıl olup, nizâmât-ı mezkûre, irhâb-ı a'dâyı mütemmim ve mükemmil kabîlinden olur ise, vâcibi mükemmil olduğu için müstehab olup, bid'at-ı dîn batala ve i'tirâz eden cehelenin hezeyânı sad merhale gerü kalur. "*Fe-kıf hâhünâ vakfete'l-i'tibâri li-tehakkaka i'câzü'l-Kur'âni'l-'azîmi ve ennehû Te'âlâ mâ ferrata min şey'in*"²³³. İbtidây-ı maksad-ı evvelden beri esbâb-ı kuvvetden zikr olunan şey'lerin kitâb ve sünnetden şevâhid ve delâ'il-i uhrâ olmağla maksad-ı mezkûr bast-ı mehâmm ve îzâh-ı merâm için biraz fusûl üzere tertîb olunmuşdur.

el-Faslü'l-Evvel: fî İttihâzi'l-Cüdi ve Tecnîdihî, ya'nî fasl-ı evvel asker ittihâzı ve cem' u tertîbi beyânındadır.

²³³ فقف ههنا وقفة الاعتبار لتحقق اعجاز القرآن العظيم وانه تعالى ما فرط من شيء = Kur'an-ı Kerim'in icazının gerçekleşmesi için orada dur ve Allah Te'âlâ'nın hiçbir şeyi eksik bırakmadığını gör.

“Cünd” lügatda a‘vân ve ensârdan harb için i‘dâd olunmuş bir cemâ‘at-ı mahsûsadır ve “*Tecnîd*” tef‘îlden cem‘ etmek ma‘nâsınadır -ki cünd-i mücenned denir- bi‘l-fi‘l cem‘ olunmuş demektir. Askeri cem‘den maksûd, himâyet-i ehl-i İslâm ve cihâd-ı küffâr ve irhâb-ı a‘dâdır. Cem‘-i cünd, siyer-i şerîfe-i [17a] Rasûlullâh sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem‘den olup, kable‘l-hicre Mekke-i mükerrerme‘de Medîne-i dâru’s-sekîne‘den hâk-i pâ-yi hazret-i Peygamberî‘ye rû-mâl ve şeref-i İslâm‘la vâsıl-ı asl-ı âmâl olan Ensâr ile ‘Akabe‘de akd-i bey‘at gicesi ibtidâsında şurû‘ buyurmuşlardır. Ve ehl-i siyer²³⁴ ittifâkı üzere, bey‘at-ı mezkûre iki kerre vukû‘ bulmuş, evvelkisi Bey‘at-ı ‘Akabe-i ûlâ, ikincisi Bey‘at-ı ‘Akabe-i sâniye ile tesmiye olunmuşdur. **Kalem-i Mütercim-i Hakîr** ile beyân-ı icmâlîsi budur ki: “Bi‘setin on ikinci sâli, ehl-i Medine‘den on iki nefer Ensâr ki, Hazreciyân‘dan Es‘ad b. Zürâre ve ‘Avf b. Akrâ ve birâderi Mu‘âz ve Râfi‘ b. Mâlik ve Sa‘d b. ‘Ubâde ve Münzir b. ‘Amr ve ‘Ubâde b. es-Sâmit ve Yezîd b. Sa‘lebe ve ‘Ukbe b. ‘Âmir b. Nâbî ve Kutbe b. ‘Âmir b. Hadîde ve Evsiyân‘dan Ebû‘l-Heysem b. et-Teyyihân ve ‘Uveym b. Sâ‘ide‘den ‘ibâretdir. Ba‘zı rivâyetde Sa‘d b. ‘Ubâde yerine Zekvân b. ‘Abd-i Kays vâki‘ olmuşdur; rıdvânullâhi Te‘âlâ ‘aleyhim ecma‘în. Mevsim-i Hacda Mekke-i mükerrerme‘ye gelüp, ‘Akabe nâm mevzi‘de hâk-i pâ-yi melâ‘ik-cây-ı hazret-i Risâlet-penâhî ile cümlesi müşerref ve kabûl-i İslâm ile ‘usr u yüsri ve serrâ vü darrâda, ya‘nî her bir hâlde Hazret‘in emrine itâ‘at etmek üzere, ‘akd-i mübâya‘a ve mu‘âhede birle mülattaf olup, ehl-i Medîne‘ye tefhîm-i şerâyi‘-i dîn ve ta‘lîm-i Kur‘ân-ı mübîn için, Ashâb-ı kirâm‘dan Mus‘ab b. ‘Umeyr‘i radiyallâhu ‘anh, bi‘t-taleb alup, Medîne‘ye [17b] mürâca‘at kıldılar. İşbu bey‘ata ‘Akabe-i ûlâ denir. Ba‘dehû²³⁵ Bi‘set‘in on üçüncü sâlinde, Evs ve Hazrec‘den yine mevsim-i hacda kasd-ı ziyâret-i Ka‘be ile Mekke-i mu‘azzama‘ya gelen züvvârdan yetmiş ve ‘alâ kavlin yetmiş üç ricâl ve iki zen, bi‘l-ittifâk eyyâm-ı teşrîkin ikinci gicesi, kezâlik ‘Akabe‘de sultân-ı her dü-serâ ‘aleyhi efdalü’s-salâti ve‘t-tahâyâ ile mülâkât etdiler. Hazret, anlara Kur‘an-ı ‘azîmü’s-şân tilâvet ve İslâm‘a da‘vet buyurdıklarında, cümlesi: ‘Yâ Rasûlallâh! Kangı hüküm üzere sana bi‘at edelim, fermân buyur!’ dediklerinde: *‘Bâyi‘ûnî ‘ale’s-sem‘i ve‘t-tâ‘ati fi‘n-neşâti ve‘l-keseli ve‘n-nefakati fi‘l-‘usri ve‘l-yüsri ve ‘ale‘l-emri bi‘l-ma‘rûf ve‘n-nehyi ‘ani‘l-münkeri ve en tekûlû fillâhi lâ tehâfûne levmete lâ‘imin ve ‘alâ en tensurûnî ve temne‘ûnî izâ kadimtü ‘aleyküm*

²³⁴ Sayfanın kenarında kırmızı hatla yazılmış **Matlab-ı Bey‘at-ı ‘Akabe-i ûlâ** başlığı vardır.

²³⁵ Sayfanın kenarında kırmızı hatla yazılmış **Matlab-ı Bey‘at-ı ‘Akabe-i Sâniye** başlığı vardır.

*mimmâ temne'ûnî minhü enfüseküüm ve ebnâ'eküüm ve ezvâceküüm*²³⁶ buyurdular. Ma'nâsı: 'Her ne dersem gerek neşât ve gerek kesel ve keder hâlinde işidüp ve icâbet ve itâ'at etmek ve emvâlinizi gerek 'usr ve gerek yüsr hâlinde, râh-ı Hakk'da bezl u nafaka etmek üzere ve emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i 'ani'l-münkeri icrâ etmek, melâmet edicilerin levminden korkmayup, hak sözü söylemek üzere ve bana yâr u mededkâr olup, ben sizin nezdinize vardığımda, ya'nî Mekke'den Medîne'ye hicret etdiğim vakitte nefsinizi ve evlâd u ezvâcınızı neden men' u hıfz ederseniz, beni dahi ol şeylerden men' u muhâfaza etmeniz üzere bana mübâya'a edin, tâ ki dâreynde selâmet bulasınız' demektir. Ensâr dahi bunun üzerine Hazret ile 'akd-i bey'at ve tîbe-i mutayyibeye mu'âvedet eylediler. **[18a]** İşbu mübâya'aya bey'at-ı 'Akabe-i sâniye denilir".

Ve dahi cem'-i cünd sünnet-i seniyyeden olduğuna Ebû Dâvud, *Süneni*'nde Ebû Eyyûb Ensârî radiyallâhu Te'âlâ 'anhdan rivâyet eylediği: "*Setüftehu 'aleyküümü'l-emsârü ve setekünü cünüdüün mücennedetün yukte'u 'aleyküüm fihâ bu'ûsun fe-yekrahu'r-raculü el-ba'se fe-yetehallesu min kavmihi sümmе yetesaffahu'l-kabâ'ile ya'ridu nefsehü 'aleyhim yekülü ve fî nüshatin kâ'ilen men ekfîhi ba'se kezâ elâ ve zâlike'l-ecîru ilâ âhiri katratın min demîhi*"²³⁷ hadîs-i şerîfi delâlet eder. "*Emsâr*", şehir-i kebîr ma'nâsına mısırın cem'idir. "*Yukte'u*", fi'l-i muzâri'-i mechûldür. "*Yu'ayyinu*" ve "*Yukaddiru*" ma'nâsına olup: "*Yukte'u ve yukaddiru 'aleyküümü'l-imâm*" demektir. "*Fihâ*" zamîri cünüda râci'dir. "*Bü'ûs*" ba'sın cem'idir. Ba's, lügatda bir kimesneyi bir maslahata göndermeğe denir. Lâkin bu makâmda masdar olan ba's, mecâzen meb'ûs ma'nâsına olarak ceşş demektir. Ya'nî: "Karîben büyük beldeler feth olunur ve müctemi'a olan cünüd bulunur, ya'nî her kavimden a'vân ve Ensâr peydâ olur ve etrâf u eknâfda Müslimîn çoğaldıkda, İmâmü'l-Müslimîn bi'l-ihtiyâc ol cünüddan her tarafa Müslimîn'e mücâvir bulunan küffâr galebe etmemeleriçün, berây-ı cihâd bilâ-ücret asker-i İslâm ihrâc eder. Ve içlerinden bir racül-i mühmil bilâ-ücret gazâyâ hurûcu kerîh görüp, kavminden gazâdan halâs talebiyle tehallus, ya'nî kaçar ve çıkar ve gazâyı kerîh gören ol racül-i keslân kavminden müfârakat etdikden sonra: 'Kangı kimsedir ki, beni

²³⁶ Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, II, 309, hn. 704.

بابعوني على السمع والطاعة في النشاط والكسل و النفقة في العسر واليسر وعلى الامر بالمعروف والنهي عن المنكر و ان تقولوا في الله لا تخافون لومة لائم وعلى ان تنصروني وتمنعوني اذا قدمت عليكم مما تمنعونني منه انفسكم و ابنانكم ازواجكم
²³⁷ Ebû Dâvud, *Cihâd*, 27; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 388; IV, 413 (bkz. Wensinck, VI, 235).
سفتح عليكم الامصار وستكون جنود مجندة يقطع عليكم فيها بعوث فيكره الرجل البعث فيتخلص من قومه ثم يتصفح القبائل يعرض نفسه عليهم يقول وفي نسخة قانلا من اكفيه بعث كذا الا وذلك الاجير الى اخر قطرة من دمه

kendi yerine ücretle tutup, gazâyâ göndere ve ben anın yerine **[18b]** kifâyet edeyim’ diyerek nefsinin kabâ’ile ‘arz eder. Âgâh olun ki o makûle tetavvu‘an gazâyâ gitmeyi kerîh gören racûl gâzî değildir. Belki ecr u sevâbdan mahrûm bir ecîrdir” demektir. İşbu hadîs-i şerîf-i vâcibü’t-teşrîfde mülk-i İslâm ittisâ‘ ve nûr-ı intişârı etrâf u eknâfda iltimâ‘ bulup, tavâ’if-i şettâdan cünûd-ı mücennede ittihâzına hâcet mess edeceğine işâret ve ihbâr olup, bu makûle makâmında olan ihbâr-ı Nebeviyye ise, emir ma’nâsına olmağla, süğûr-ı İslâmiyye’yi hirâset için imâm u sultânın üzerine asker ittihâzı vâcib olduğunu ifâde eder.

Ve ahz-ı ücretde ol hileyi irtikâb eden racûl, İmâm-ı Buhârî ve Müslim’in Enes radiyallâhu Te‘âlâ ‘anhdan rivâyet eyledikleri: “*Le-ğadvetün fî sebîlillâhi ev ravhatün hayrun mine'd-dünyâ ve mâ fihâ*”²³⁸, ya’nî: “Fî sebîlillâh bir sabah sabahlamak, yâhud bir gice gicelemek dünya ve mâ-fihâdan hayırlıdır” mefhûmunda olan hadîs-i şerîfiyle, yine İmâmeyn-i mûmâ-ileyhimâ’nın Ebî Hüreyre radiyallâhu Te‘âlâ ‘anhdan rivâyet kıldıkları: “*Meselü'l-mücâhidi fî sebîlillâhi ke-meseli's-sâ'imi el-kâniti bi-âyâtillahi lâ yeftürü min sıyâmin ve lâ min salâtin hattâ yerci'a*”²³⁹, ya’nî: “Mücâhid-i fî sebîlillâh olan kimesne gazâdan hânesine rucû‘una dek salât ve sâ’ir ‘ibâdâtda kâ'im ve âyâtullâhda kânit, ya’nî ma‘rifet-i kitâbullâhda vus‘unu sarf ederek, imtisâl-i evâmîr-i İlâhiyye’ye muvâzib ve müdâvim olup, asla sıyâm u salâtdan usanmayan sâ'im olan kimesneye benzer. Ya’nî mücâhid gerek kâ'im ve gerek nâ'im, gerek mukâtil olsun **[19a]** gerek olmasun, cemî‘-i evkâtını ‘ibâdete hasr etmiş kimesnenin ân-be-ân nâ'il olduğu ecr u sevâba nâ'il olur” demek ma’nâsına olan hadîs-i şerîfi ve İmâm-ı Buhârî’nin Ebû ‘Abs radiyallâhu Te‘âlâ ‘anhdan rivâyet etdiği: “*M'ağberrat kademâ 'abdin fî sebîlillâhi fe-temessehü'n-nâru*”²⁴⁰, ya’nî: “Bir ‘abdin kademleri tarîk-i gazâda tozlanmaya, ya’nî cihâda gitmeye, ol ‘abdi nâr-ı cahîm mess eder” ma’nâsına olan hadîs-i şerîfleriyle fazîleti sâbit olan gâzî-i fîsebîlillâh olmayup, ecîr makûlesinden olur. Ve ol hîle-kârın hakkında vârid olan “*Îlâ âhiri katratin min demihi*” kavî-i kerîm-i Nebevîsi, şahs-ı merkûm, gerek kâtil-i a’dâ olsun ve gerek olmasun şühedâ haklarında

²³⁸ Buhârî, Cihâd, 6,73, Rikâk, 2,51; Müslim, İmâre, 112-115 (bkz. Wensinck, IV, 465).

²³⁹ Buhârî, Cihâd, 2; Müslim, İmâre, 110 (bkz. Wensinck, I, 389).

²⁴⁰ Buhârî, Cihâd, 16 (bkz. Wensinck, IV, 457).

ما اغبرت قدما عبد في سبيل الله فتمسه النار

ibtidâ-yı cereyân demlerinde mağfîret gibi mev'ûd olan sevâbdan hirmânına tansîsdir. Şühedânın ol takâtur-ı demlerinde mağfîret olunduklarını İmâm-ı Ahmed ve Tirmizî ve İbn-i Mâce hazerâtı, Mikdâm b. Ma'dikerib'den radiyallâhu 'anh rivâyet kıldıkları: “*Ennehû sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme kâle li's-şehîdi 'indellâhi seb'u hisâlin yuğfera lehû fi evveli duf'atin min demihî ve yurâ mak'adehû mine'l-cenneti ve yuhallâ hullele'l-îmâni ve yüzevvece'sneteyni ve seb'îne zevce mine'l-hûri'l-îni ve yücâra min 'azâbi'l-kabri ve ye'mene mine'l-feza'il-ekberi ve yûda'a 'alâ ra'sihî tâcü'l-vakâri'l-yâkûtetü minhü hayrun mine'd-dünyâ ve mâ-fihâ ve yüşeffe'a fi seb'îne insânen min ehli beytihi*”²⁴¹ hadîs-i şerîfiyle Taberânî'nin Ebî Ümâme radiyallâhu Te'âlâ [19b] 'anh'dan rivâyet kıldığı: “*Ennehû sallallâhu 'aleyhi ve selleme kâle inne evvele katratin tenzilü min demi's-şehîdi tükefferu bihâ zünûbuhû ve's-sâniyetü yûksâ hulele'l-îmâni ve's-sâlisetü yüzevvecü mine'l-hûri'l-în*”²⁴² hadîs-i şerîfi nâttıdır. Me'âl-i hadîs-i evvel: “Şehîd için nezd-i İlâhî'de yedi haslet hâsıladır ki hisâl-i mezkûrenin mecmû'u birden âharda bulunmaz. Haslet-i ûlâ, deminin evvel katresinde günâhı mağfîret olunup, cennetden makâmını görür. Haslet-i sâniye, hulle-i îmân ile hullelenir. Haslet-i sâlise, cennet hûrîlerinden yetmiş iki zevce ile tezvîc olunur, ya'nî zevciyyet tarîkiyle i'tâ olunur. Haslet-i râbi'a, 'azâb-ı kabirden mahfûz ve emîn olur. Haslet-i hâmise, yevm-i kıyâmetde feza'-ı ekberden, ya'nî 'azâb-ı nârdan emîn olur. Haslet-i sâdisiye, başına 'izzet u şeref tâcı vaz' olunur ki, ol tâcın bir yâkûtu dünyâ ve mâ-fihâdan hayırlıdır. Haslet-i sâbi'a, ehl-i beyt ve ekâribinden yetmiş kimesneye şefâ'at eder ve şefâ'ati kabûl olunur” demektir. Me'âl-i hadîs-i sâni dahi: “Şehîdden akan kanın evvel katresiyle zünûbu tekfîr ve mağfîret olunur. İkinci katresinde hulel-i îmân ile iksâ olunur. Üçüncü katresiyle hûr-i 'în ile tezvîc olunur” demektir. Lâkin işbu fezâ'ile neyl-i bâ'is-i gazâ ve cihâdı emr-i meşrû'a müstenid olan kimesnelere mahsûsdur. Ya'nî şer'-i şerîfin emr edüp ve ruhsat verdiği şey'i tahsîl niyyetinde olanlar nâ'il-i fezâ'il-i cihâd olur. Bu sûretde [20a] i'lây-ı kelimetüllâh niyyeti zımnında tahsîl-i emr-i mübâh, mâni'-i fazîlet-i cihâd olmaz. Zîrâ mübâh, ahkâm-ı İlâhiyye'de dâhildir. Şu kadar var ki

²⁴¹ Tirmizî, Fezâ'ilü'l-Cihâd, 25; İbn-i Mâce, Cihâd, 16; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 131, 200 (bkz. Wensinck, III, 200).

انه صلى الله تعالى عليه وسلم قال للشهيد عند الله سبع خصال يغفرله في اول دفعة من دمه ويرى مقعده من الجنة ويحلى حلة الايمان ويزوج اثنتين وسبعين زوجة من الحور العين و يجار من عذاب القبر ويؤمن من الفزع الاكبر ويوضع على راسه تاج الوقار الياقوتة منه خير من الدنيا وما فيها ويشفع في سبعين انسانا من اهل بيته

²⁴² Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, VII, 276, hn. 7868.

قال ان اول قطرة تنزل من دم الشهيد تكفر بها ذنوبه و الثانية يكسى من حلل الايمان والثالثة يزوج من حور العين

bilâ-kasd i'lâ'-i kelime-i 'ulyâ yalnız emr-i mübâh tahsîli garazıyla fazîlet-i cihâda nâ'il olunmaz. Zîrâ cihâd farîzası mücerred kesb için meşrû' olmayup, i'lây-ı dîn için mevzû'dur. İşbu müdde'âya Buhârî ve Müslim'in rahimehümüllâhü Te'âlâ Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallâhu Te'âlâ 'anh'dan rivâyet kıldıkları: "*Câ'e racülün ile'n-Nebiyi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme fe-kâle'r-racülü yükâtîlü lil-mağnemi ve'r-racülü yükâtîlü li'z-zikri ve'r-racülü yükâtîlü li-yürâ mekânühü fe-men fî sebîlillâhi kâle men kâtele li-tekûne kelimetüllâhi hiye'l-'ulyâ fe-hüve fî sebîlillâhi*"²⁴³ hadîs- şerîfi şâhid-i 'âdildir. Yâ'nî: "Rasûlüllâh sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem'e bir kimesne gelüp: "Yâ Rasûlallâh! Ba'zı kimesne a'dâ ile ganîmete nâ'il olmak niyetiyle kîtal eder ve ba'zı kimesne halkın kendiyi: 'Mukâtildir' deyü zikr etmeleriyçün ri'yâ'en mukâtele eder, 'Bunlardan kangısı fî-sebîlillâh mukâtildir?' deyü hükmünü su'âl etdikde, 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm: 'Kelimetüllâh, ya'nî dîn u İslâm'ın i'lâsiyçün kîtal eden kimesne ancak fî-sebîlillâh mukâtildir' deyüp, sâ'ilin su'âl etdiği kesândan fazîlet-i cihâdı nefy buyurdular". Hadîs-i şerîf-i mezkûru Ebû Dâvud: "*İnne'r-racüle yükâtîlü li'z-zikri ve yükâtîlü li-yuhmede ve yükâtîlü li-yüriye [20b] mekânehü fe-kâle Rasûlüllâh sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem men kâtele hattâ tekûne kelimetüllâhi hiye'l-'ulyâ fe-hüve fî sebîlillâh*"²⁴⁴ lafzıyla rivâyet etmişdir. İkisinin me'âli bir olup, ta'addüd-i sâ'ile mahmûldur.

Ve yine İmâm-ı Ebû Dâvud'un Ebî Hüreyre radiyallâhu 'anh'dan rivâyet kıldığı: "*Enne racülen kâle yâ Rasûlallâhi racülün yürüdü'l-cihâde fî sebîlillâhi ve hüve yürüdü 'arazan min a'râzi'd-dünyâ fe-kâle Rasûlüllâhi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem lâ ecra lehü selâse merrâtin*"²⁴⁵ hadîsiyle yine İmâm-ı mûmâ ileyhin 'Abdullah b. 'Amr radiyallâhu Te'âlâ 'anh'dan rivâyet eylediği: "*Ennehü kâle yâ Rasûlallâhi ahbirnî 'ani'l-cihâdi ve'l-gazvi fe-kâle yâ 'Abdellâhi'bni 'Amrin in kâtelte sâbiran muhtesiben be'asekellâhu sâbiran muhtesiben ve in kâtelte mürâ'iyen mükâsiren be'asekellâhu mürâ'iyen mükâsiren yâ 'Abdellâhi'bni 'Amrin 'alâ eyyi hâlin kâtelte ev*

²⁴³ Buhârî, Humus, 10; Müslim, İmâre, 149; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 416 (bkz. Wensinck, V, 296).

جاء رجل الى النبي صلى الله تعالى عليه وسلم فقال الرجل يقاتل للمغنم والرجل يقاتل للذكر والرجل يقاتل ليري مكانه فمن في سبيل الله قال من يقاتل لتكون كلمة الله هي العليا فهو في سبيل الله

²⁴⁴ Ebû Dâvud, Cihâd, 24 (bkz. Wensinck, V, 296).

ان الرجل يقاتل للذكر ويقاثل ليحمد ويقاثل ليري مكانه فقال رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم من قاتل حتى تكون كلمة الله هي العليا فهو في سبيل الله

²⁴⁵ Ebû Dâvud, Cihâd, 24; Ahmed b. Hanbel, II, 366 (bkz. Wensinck, IV, 187).

ان رجل قال يا رسول الله رجل يريد الجهاد في سبيل الله وهو يريد عرضا من اعراض الدنيا فقال رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم لا اجر له ثلاث مرات

kutilte be'asekallâhu 'alâ tilke'l-hâl"²⁴⁶ hadîs-i şerîfî, kîtâlde a'râz-ı dünyeviyye[ye] karışmak hırmân-ı fazl-ı cihâd olmasına delâlet eder.

Me'âl-i hadîs-i evvel: "Bir kimesne Hazret-i sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem'den su'âl edüp: 'Yâ Rasûlallâh! Bir kimesne metâ'-ı dünyeviyyeden bir metâ'ı tâlib olduğu hâlde cihâd fî-sebîlillâhı murâd eder, ol kimesne fazîlet-i cihâda nâ'il olur mu?' deyü su'âl eyledikde, cevâbında üç kere: '*Lâ ecra lehû*', ya'nî ol racüle cins-i ecr u sevâb yokdur" demekdir. Me'âl-i hadîs-i sâni: "'Abdullah b. 'Amr b. el-'Âs: 'Yâ Rasûlallâh sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem! Cihâd u gazâ ne vechile olur, bana haber ver?' deyü su'âl eyledikde: **[21a]** 'Ey 'Abdullâh b. 'Amr! Eğer şedâyid-i gazâyâ sâbir ve bilâ-riyâ ve süm'a hasbeten lillâh mücâhid olduğun hâlde kîtâl edersen, Bârî Te'âlâ ve tekaddes seni âhiretde sâbiran ve muhtesiben ba's eder, ya'nî ecr u sevâb verir. Ve eğer mürâ'î ve mükâsir olduğun hâlde kîtâl edersen, mürâ'î ve mükâsir ba's olunursun, ya'nî ecr u sevâbdan mahrûm olursun. Ey 'Abdullâh b. 'Amr! Kangı hâl üzere mukâtele eder, yâhud kangı hâl üzere katl olunursan, ol hâl ile seni Bârî Te'âlâ ba's eder'" demekdir. Hadîs-i evvelde sebîüllâh, i'lây-ı kelimetüllâh için olan kîtâlde tefsîr buyuruldu. İşbu tefsîr kasd-ı i'lâ'-i kelime-i 'ulyâda olmayan kîtâl, Şâri'in murâdı olmadığını ifâde eder. Hadîseyin-i ahîreynde li-vechillâh olmayan kîtâlde makâm-ı zemmede olarak hırmân-ı ecr ve riya ile ba'sin tasrîh ve tansîsi, i'lây-ı a'lâm-ı İslâm niyetiyle olmayan mukâtele[nin] meşrû' olmadığını iktizâ eder. Su'âl vârid olursa ki: "Mücerrred agraız-ı dünyeviyye için kîtâl eden kimesnelerden maktûl olan mazlûmen katl olunmağla, fazl-ı şehâdete nâ'il olmağa lâyık olur". Sâhibü'l-asl cevâbında der ki: "Fi'l-hakîka ba'zı 'ulemâ ol makûle maktûlün fazl-ı şehâdete neyli hükmüne meyl etdiler. Lâkin Ebû Hureyre radiyallâhu Te'âlâ 'anh'dan mervî olan hadîs-i sâlifde üç kerre sâdır olan: '*Lâ ecra lehû*' kelâm-ı Nebevî'si fazîlet-i şehâdete 'adem-i neyline delâlet eder. Zîrâ usûlde beyân olunduğu üzere ecir nekra **[21b]** ve siyâk-ı nefyde vâki' olmağla 'umûm hırmân-ı ecirde azhar olduğundan mâ'adâ vech-i 'aklî dahi 'adem-i şehâdete müsâ'ade eder. Zîrâ mesâğ-ı şer'îsi olmayan mücerrred a'râz-ı dünyâ için nefsinin kîtâle 'arz eden kimesne kendini menhiyye olan tehlukeye ilkâ etmiş olur. Lâkin işbu sûret evvel-emirde dünyâyâ neyl niyyetine çıkup, tecdîd-i niyyet etmeyen

²⁴⁶ Ebû Dâvud, Cihâd, 24 (bkz. Wensinck, IV, 490).
انه قال يا رسول الله اخبرني عن الجهاد والغزو فقال يا عبدالله بن عمرو ان قاتلت صابرا محتسبا بعثك الله صابرا محتسبا وان قاتلت مرانبا
مكاثرا بعثك الله مرانبا مكاثرا يا عبدالله بن عمرو على اي حال قاتلت او قتلت بعثك الله على تلك الحال

hakkındadır ki, ba‘de'l-hurûc niyyetini i‘lâ’-i kelimetüllâha tahvîl ederse: ‘*Inneme'l-a‘mâlü bi'l-havâtîm*²⁴⁷ vefkınca, fazl-ı şehâdete nâ‘il olacağı bî-iştibâhdır’. Yine su‘âl edersen ki: “Zikr olunan ehâdis-i şerîfe muktezâsınca, şehâdet fazîletine nâ‘il olmak ancak i‘lâ’-i kelimetüllâh niyyetiyle cihâd edenler hakkında olmağla, gazâyâ i‘lâ’-i kelimetüllâh ve garaz-ı dünyevî mecmû‘ıyla gidüp, esnây-ı kîtâlde katil olanlar fazîlet-i mezkûreye nâ‘il olur mu?” Sâhibü'l-asl cevâb verüp der ki: “Ulemâ’-i selefdan ba‘zıları umûr-ı uhreviyye ve dünyeviyye ile karışık niyyetin ihlâsa münâfi olduğundan i‘tibârını nefy edüp, hattâ Meşâyih-i Hanefiyye’den Zendûsî cenâblarının *Ravza* nâm kitâbında: ‘*V’eş-şehîdü hüvellezî yahrucü ile'l-mukâteleti ma‘a'l-küffâri ve lâ yahrucü illâ lillâhi Te‘âlâ*²⁴⁸ dediği kavî-i mezkûra işâret eder. Ve ba‘zıları dahi o makûle olan niyyetde kuvvet kangı cânibde ise ol cânibi i‘tibâr etdiler. İmâm-ı Gazzâlî kuddise sırruhu'l-‘âlnin *İhyâsı*’nda ihtiyârı ve Sâhibü'l-*Hidâye*’nin zehâbı dahi budur”. Zîrâ sâhibü'l-*Hidâye*, *Tecnîs [22a]* nâm kitâbında: “*el-Karaviyyü izâ sa‘a yevme'l-cumu‘ati ile'l-misri yürüdü ikâmete'l-cumu‘ati ve ekâme havâyice lehü fi'l-misri ve mu‘zamu maksûdihî ikâmete'l-cumu‘ati yenâlü sevâbe's-sa‘yi ile'l-cumu‘ati ve in kâne mu‘zamu maksûdihî ikâmete'l-havâyici lâ yenâlü sevâbe's-sa‘y*”²⁴⁹, ya‘nî: “Karyede sâkin olan kimesne salât-ı cum‘ayı ikâmet ve havâyic-i beytini ru‘yet irâdesiyle şehre gelüp, hem nemâzı edâ ve hem lâzım olan şeyleri iştirâ eylese, eğer a‘zam-ı maksûdu ikâmet-i cum‘a ise sa‘y-i cum‘anın sevâbına nâ‘il olur, yok eğer akdem-i maksûdu havâyic iştirâsı ise sevâb-ı sa‘y-i cum‘adan mahrûm olur”. Ve yine Sâhibü'l-asl tahkîk-i makâm ma‘razında der ki: “Riyâdan mâ‘adâ tâ‘at u ‘ibâdete mukârenet eden ağız-ı nefsâniyye ve a‘râz-ı dünyeviyye gerek nefis, ol ağız-ı ‘ibâdet üzere tercîh etsün ve gerek etmesün ve gerek ol tâ‘at u kurbeti fi‘le bâ‘is olan ancak icrây-ı ağız olsun ve gerek olmasun, gerek nefsin meyl eylediği umûr, tâ‘at ve mübâh olsun gerek ma‘siyyet olsun, niyyet ‘ibâdetin butlânında te’sîri olmadığını İmâm-ı Buhârî ve Müslim’in rahimehümüllâhü Te‘âlâ, Ümmü Seleme radiyallâhu Te‘âlâ ‘anhâ’dan rivâyet eyledikleri: ‘*Kâlet kultü yâ Rasûlallâhi hel lî ecrü fi Benî Seleme unfikü ‘aleyhim ve lestü bi-târikehim hâkezâ hâkezâ innemâ hübeniyye fe-kâle ne‘am leki fihim ecrü mâ enfakti ‘aleyhim*²⁵⁰ hadîs-

²⁴⁷ انما الاعمال بالخوايم = Ameller sonuçlarına göredir.

²⁴⁸ والشهيد هو الذي يخرج الى المقاتلة مع الكفار ولا يخرج الا لله تعالى = Şehîd o kimsedir ki kâfirler ile savaşıma çıktığı zaman ancak Allâh’ın rızâsı için savaşıma çıkar.

²⁴⁹ القروي اذا سعى يوم الجمعة الى المصر يريد اقامة الجمعة واقام حوايج له في المصر ومعظم مقصوده اقامة الجمعة ينال ثواب السعى الى الجمعة وان كان معظم مقصوده اقامة الحوايج لاينال ثواب السعى

²⁵⁰ Müslim, Zekât, 47; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 314 (bkz. Wensinck, VI, 518).

i şerîfiyle **[22b]** İmâm-ı Ahmed rahimehüllâhü Te‘âlâ'nın İbn-i ‘Abbâs radiyallâhu Te‘âlâ ‘anhâdan rivâyet eylediği: ‘*Enne raculeyn'ihthesamâ ile'n-Nebiyi sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve selleme fe-se‘ele'n-Nebiyü sallallâhu ‘aleyhi ve selleme el-müdde‘iye'l-beyyinete fe-lem yekün lehû beyyinetün festahlefe'l-matlûbe fe-halefe billâhillezî lâ ilâhe illâ Hû fe-kâle sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve selleme inneke kad fe‘alte ve lâkin ğufira leke bi-ihlâsike kavle lâ ilâhe illellâh*²⁵¹ hadîs-i latîfi ifâde eder”.

Me‘âl-i hadîs-i evvel budur ki: “Ümmü Seleme radiyallâhu Te‘âlâ ‘anhâ şeref-i nikâh-ı Fahr-i kâ’inât ile müşerrefe olduktan sonra, zevc-i evveli Ebû Seleme'den olan ‘Ömer ve Muhammed ve Zeyneb ve Dürre nâm evlâdının nafaka ve kisveleri kendiye lâzım değil iken, infâk ve hallerini tecessüs ile işfâk eder idi. Hazret'e: ‘Benim için üzerime görüp, gözetmesi vâcib olmayan evlâdımı infâkda ve infâk gibi şeyler ile anları görüp, gözetmesi vâcib olmayan evlâdımı infâkda ve infâk gibi şeyler ile anları ‘adem-i terkde ecir hâsıl mıdır?’ deyü su‘âl eyledikde: ‘Belî senin için anları infâkda ecir vardır’ buyurdular”.

Me‘âl-i hadîs-i sâni dahi: “Huzûr-ı hazret-i Hayru'l-verâ sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem'e terâfu‘ için iki kimesne gelüp, müdde‘î da‘vâsını isbâtdan ‘acz ile hasmını istihlâf ve hasm-ı münkir dahi: ‘*Billâhillezî lâ ilâhe illâ hû*’ ta‘bîriyle yemîn eyledikde, ‘aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm yemîn eden kimesneye: ‘Tahkîk inkâr eylediğin husûsu işlemişken yemîn eyledin, lâkin ‘*Lâ ilâhe illallâh*’ kavlinde ihlâsın sebebiyle mağfîret olundun, ya‘nî kâziben eylediğin yemîn isminden yârılığandın buyurdular”. İşte **[23a]** hadîs-i evvelde nefsin raġbet etdiği şey’e mukârin olan kurbet u tâ‘at, niyyetine i‘tibâr olunduğuna delâlet olup ve hadîs-i sâni de dahi aġrâz-ı dünyeviyye[ye] karışmış olan ‘ibâdeti icrâya garaz müstakillen bâ‘is oldukda, yâhud ol garaz ‘ayn-ı ma‘siyyet oldukda ve garaz ve ma‘siyyet zımnında işlenilen ‘ibâdât-ı mu‘tebere olduğuna sarâhat vardır. Zîrâ münkir-i mezkûrun: “*Billâhillezî lâ ilâhe illâ hû*” kavli, kendisinden ihlâs kasdıyla zuhûr etmeyüp, belki hasmının hakk-ı sahîhini kat‘ kasdı ma‘siyyetiyle zuhûr etmişdir. Bu ise ‘ayn-ı ma‘siyyetdir. Böyle iken yine tevhdide olan ihlâsına mâni‘ olmadığı: “*Ĝufira lek*” kavli-i Nebevîsi'nden zâhirdir. Ve ma‘siyyet[in] mâni‘-i ihlâs

251 قالت قلت يا رسول الله هل لي اجر في بني سلمة انفق عليهم و لست بتاركهم هكذا هكذا انما هم بني فقال نعم لك فيهم اجر ما انفقت عليهم ان رجلين اختصما الى النبي صلى الله تعالى عليه وسلم فسال النبي صلى الله عليه وسلم المدعي البينة فلم تكن له بينة فاستحلف المطلوب فحلف بالله الذي لا اله الا هو فقال صلى الله تعالى عليه وسلم انك قد فعلت ولكن غفر لك باخلاصك قول لا اله الا الله

olmadığını: “*Este ‘îzü billâhi ve neda ‘u’l-mevâzine’l-kista li-yevmi’l-kıyâmeti fe-lâ tuzlemu nefsün şey’en ve in kâne miskâle habbetin min hardalin eteynâ bihâ ve kefâ binâ hâsibîn*”²⁵² ile: “*Fe-men ya ‘mel miskâle zerratin hayran yerah*”²⁵³ mükerrermeleri iktizâ eder.

Ma‘nây-ı âyet-i ûlâ: “Biz ‘azîmü’ş-şân yevm-i kıyâmetde haşr olunacak mahlûkât için sahâ’if-i a‘mâl kendisiyle vezn olunan mevâzîn-i ‘âdileyi ikâme ederiz. Hukûkdan bir hak için nüfûsdan bir nefse zulm olunmaz, ya‘nî a‘mâllerinin hayr ise hayr, şer ise şer olarak cezâsını îfâ ederiz ve eğer mîzâna vaz‘ olunan ‘amel hardaldan ulıcı(?)²⁵⁴ habbe mikdârı gâyet **[23b]** kiletde olur ise de yine biz ‘azîmü’ş-şân ol ‘ameli vezn için ihzâr ederiz. Ve bizim ‘amel ve ‘adlimiz nihâyet-i kemâldedir” demektir. Ma‘nây-ı âyet-i sâniye: “Kangı kimesne ki nemle-i sağîra mikdârı hayr işleye anın cezâsını görür” demektir. İmâm-ı A‘zam radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh’dan Ebû Mutî‘ el-Belhî rivâyet eylediği ‘*Âlim ve Mu[te]‘allim nâm* kitabında olan kelâm-ı İmâm dahi ma‘siyyet[in], mâni‘-i sevâb-ı ibâdet olmadığına işâret eder. Zîrâ İmâm-ı müşârun-ileyh kitâb-ı merkûmunda zikr olunan nass ile istidlâlen: “Tahkîk hasenâtı zenb, hedm u ibtâl etmez” deyü tasrîh u itlâk eyledikten sonra, nusûs-ı sâ’ire iktizâsınca, hasenâtı hedm eden zünûbu istisnâ edüp der ki: “Hasenâtı bir nesne hedm etmez, illâ üç haslet hedm eder. Evvelkisi: ‘*Ve men yekfur bi’l-îmâni fekad habita ‘amelühû*’²⁵⁵ nassı îcâbınca şirk-i billâhdır. İkincisi imtinândır, ya‘nî bir kimesne hasbeten lillâh-i Te‘âlâ bir kul âzâd edüp, yâhud sıla-i rahim edüp, yâhud bir mâl ile tasadduk eyledikten sonra, gerek hâl-i gazabında ve gerek gazabsız imtinân yönünden ber-vech-i muharrer ihsân eylediği kesâna: ‘Seni âzâd etmedim mi ve sana sıla ve ihsân etmedim mi?’ ve dahi bunlar misillü kelâmla hitâb ve ezâ ve ‘itâb eylese, bu makûle a‘mâlle rûz-ı cezâda başına darb olunur. Ya‘nî ecr u sevâbı olmaz ki: ‘*Ve lâ tubtilû sadakâtiküm bi’l-menni ve’l-eza*’²⁵⁶

²⁵² Enbiyâ Sûresi, 21/47.

استعبد بالله و نضع الموازين القسط ليوم القيمة فلا تظلم نفس شيئا و ان كان مثقال حبة من خردل اتينا بها و كفا بنا حاسبين = Biz kıyâmet günü için adil teraziler koyarız, hiçbir kimseye zerre kadar zulmedilmez, bir hardal tanesi ağırlığınca da olsa, onu getirir koruz. Hesap gören olarak da biz yeteriz.

²⁵³ Zilzal Sûresi, 99/7.

فمن يعمل مثقال ذرة خيرا يره = Her kim zerre kadar bir hayır işlerse onu görecektir.

²⁵⁴

²⁵⁵ Mâide Sûresi, 5/5.

و من يكفر بالايمان فقد حبط عمله = Her kim şeriatın hükümlerini tanımazsa, bütün yaptıkları boşa gitmiştir.

²⁵⁶ Bakara Sûresi, 2/264.

ولا تبطلوا صدقاتكم بالمن والاذى = Sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın.

âyet-i kerîmesi bunu nâtıktır. **[24a]** Üçüncü haslet riyâdır, ya'nî: 'Halk beni 'âbid ve sâlih görsünler' niyetiyle olunan a'mâldir ki, bu gûne a'mâli Bârî Te'âlâ kabul etmez. Bunlardan mâ'adâ olan seyyi'ât, hâdim-i hasenât olmaz". İntehâ kelâmü'l-İmâmi radiyallâhu Te'âlâ²⁵⁷.

İşte İmâm-ı müşârun-ileyh'in kelâm-ı mezkûrunda istisnâ olunan haslet-i merkûmelerden mâ'adâ ma'siyyete mukârin olan 'amel-i hayrın kalîl ü kesîr olsun a'mâl-i birrden olduğuna, ya'nî sevâbdan mahrûm olmadığına şümûlü olduğu zâhirdir. Bu sûrette hak olan garaza makrûn olup, ol garazı icrâ kasdıyla olan 'amel-i hayrın niyeti 'ale'l-ıtlâk mu'tebere olduğu bâhir ve her ne kadar te'sîrinde za'f olur ise dahi ol 'amel-i hayrın üzerine sevâb terettüb edeceği bâhirdir. 'Ale'l-husûs mübâh olan ganîmet garazı kasdıyla mukâtele eden kimesnenin cihâda 'azîmeti fikri olmasa kîtâle 'âzim olmayacak haysiyyetle olsa dahi yine zımn-ı ganîmetde eylediği cihâd niyeti sahîha olup, maktûl oldukda fazîlet-i şehâdeti muhassıladır. Zîrâ mukâtil-i merkûmun kasdı, a'dânın kahrıyla izn-i İlâhî muktezâsınca, yed-i a'dâda olan emvâle istîlâ olup, işbu kasda i'lây-ı kelimetüllâh dahi lâzım gelür.

Sâhibü'l-asl bâlâda mezkûr Ebû Eyyûb Ensârî radiyallâhu Te'âlâ 'anh'dan mervî olan hadîs-i şerîf, gazâ için ahz-ı ücretin²⁵⁸ zemmini müştemil olmağla, ücret-i mezkûrenin şer'an câ'iz olmadığını ta'lîl **[24b]** ve istidlâl mevki'inde der ki: "Ücretle kîtâl eden kimesnenin kasdı ya ancak ahz-ı ücret, yâhud ahz-ı ücretle bile i'lâ'-i kelimetüllâha 'azîmetdir. Eğer mukâtil-i mezkûrun kasdı mücerred ücret ise, işbu niyetle olan kîtâl meşrû olmayup, ma'nâda ma'âsî üzerine 'akd-i icâre makûlesinden olmağla, câ'iz olmaz. Yok eğer kasd-ı ücretle bile niyeti i'lâ'-i kelimetüllâh ise niyet-i mezkûre ile olan kîtâl fi'l-hakîka kurbet ve 'ibâdetdir. Lâkin kîtâlin gâyet-i müddeti gayr-ı mazbûta, ya'nî kaç günde gâyet bulup, bulmayacağı mechûle olmağla, kütüb-i fikhıyyede musarrah olduğu üzere müddeti ma'lûme olmayan a'mâlde 'akd-i icâre câ'iz olmadığına binâ'en, kîtâlde dahi icâre, gerek mütেকaddimîn ve gerek müte'ahhirîn mezhepleri üzere bir vechile câ'iz olmaz. Zîrâ mütেকaddimîn, cehâlet-i müddetden başka müddet-i ma'lûme olsa dahi, tâ'at u 'ibâdet makûlesinde ahz-ı ücreti 'adem-i

²⁵⁷ انتهى كلام الامام رضى الله تعالى عنه = İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin -Allah ondan râzı olsun- sözü bitti.

²⁵⁸ Sayfa kenarında **Matlabu 'Ademi Cevâzi'l-Ücreti fi'l-Cihâdi** başlığı vardır.

tecvîzde ittîfâk ve müte'ahhirîn, müddeti ma'lûme olan tâ'at üzere îcâb-ı zarûretle 'akd-i îcârı istihsân ile ebnây-ı 'asra işfâk etmişlerdir”.

Ammâ cu'l²⁵⁹ ki *Zahîre* ve sâ'ir kütüb-i fikhıyyede beyân olunduğu üzere, kendi yerine istîcâr edüp, gazâyâ göndermek ma'nâsına olmayarak, vatanında kalanların gazâyâ gidenlere i'âneten mal def' u i'tâ etmelerinden 'ibâretidir. İşbu cu'l-i şer'î, ücret gibi değildir. Zîrâ ücret kendi yerine [25a] gönderilen şahsa i'tâ'-i mâldır. Hattâ cu'li gâzîye veren kimesne: “Al bu mâlı benim yerime gazâ eyle!” dese istîcâr olur ve câ'iz olmaz. Ve *Mebûsût*'da bast olunduğu üzere, cu'l i'tâsı dahi gazâyâ gidenlerde ve Beytülmâl'de kuvvet-i mâliye olmadığı vakitte be'si olmadığı bedîdâr ve illâ kerâhati âşikârdır. Ve cu'lin cevâzına asl u delîl Kitâbullâh'tan: “*Ve tucâhidûne fî sebîlillâhi bi- emvâliküm ve enfüsiküm*”²⁶⁰ mükerrerresiyle: “*İnnellâh'eşterâ mine'l-Mü'minîne enfüsehüm ve emvâlehüm bi-enne lehümü'l-cennete*”²⁶¹ âyeti ve kavlühü Te'âlâ: “*Ve te'âvenû 'ale'l-birri ve't-takvâ*”²⁶² nassı ve sünnet-i seniyyeden, Ebû Dâvud, 'Abdullâh b. 'Ömer radiyallâhu Te'âlâ 'anhümâ'dan rivâyet eylediği: “*Enne Rasûlallâhi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme kâle lil-gâzî ecruhû ve lil-câ'ili ecruhû ve ecru'l-gâzî*”²⁶³ hadîs ki, me'âli: “Gâzîye gazâ ecri ve cu'l i'tâ edene hem cu'l ecri ve hem gazâ ecri hâsıldır” demektir.

Ve Buhârî ve Müslim'in Zeyd b. Hâlid radiyallâhu Te'âlâ 'anh'dan rivâyet kıldıkları: “*Enne Rasûlallâhi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme kâle men cehheze gâziyen fî sebîlillâhi fekad gazâ ve men halefe gâziyen fî sebîlillâhi bi-hayrin fekad gazâ*”²⁶⁴ hadîs ki, ma'nâsı: “Kangı kimesne ki gâzînin esbâb-ı seferiyyesini âmâde kıla ve gâzî gazâyâ gitdikden sonra umûr-ı ehl-i beytini ru'yet ede, ya'nî infâk-ı evlâd u 'ıyâlinde halef olup, gâzîyi umûr-ı beytini düşünmekden [25b] halâs ede, tahkîk ol kimesne hükmen gâzî ve mücâhid ve sevâb-ı gazâ ana dahi 'â'id olur” demektir.

²⁵⁹ Sayfa kenarında **Matlab-ı Cu'l-i Şer'î** başlığı vardır.

²⁶⁰ Saf Sûresi, 61/11.

= و تجاهدون في سبيل الله باموالكم و انفسكم ... mallarınız ve canlarınızla Allah yolunda cihâd edersiniz.

²⁶¹ Tevbe Sûresi, 9/111.

= ان الله اشترى من المؤمنين انفسهم و اموالهم بان لهم الجنة kendilerinin olması için satın aldı.

²⁶² Mâide Sûresi, 5/2.

= إيتيلىك و تاعونوا على البر و التقوى

²⁶³ Ebû Dâvud, Cihâd, 29; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 174 (bkz. Wensinck, I, 350).

ان رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم قال للغازي اجره وللجاعل اجره واجر الغازي

²⁶⁴ Buhârî, Cihâd, 38; Müslim, İmâre, 135 (bkz. Wensinck, IV, 489).

ان رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم قال من جهز غازيا في سبيل الله فقد غزا ومن خلف غازيا في سبيل الله بخير فقد غزا

Ve İbn-i Mâce'nin 'Ömer radiyallâhu Te'âlâ 'anh'dan rivâyet eylediği: “‘*Ani'n-Nebiyi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme innehû kâle men cehheze gâziyen hattâ yestekille kâne lehû mislü ecirihî hattâ yemûte ev yerci'a*”²⁶⁵ hadîs ki, me'âli: “Gâziye, gerek esbâb-ı seferiyyesinde ve gerek ru'yet-i umûr-ı beytinde mu'âvin olan kimesneye gâzînin şehâdetine ve yâhud vatanına rucû'una kadar nâ'il olacağı ecrin misli i'tâ olunur” demektir. İşbu ahbâr-ı Nebeviyye her ne kadar mutlakâ olup, ya'nî Beytümâl ile gâzîlerde kuvvet-i mâliye olmadığı musarraha değil ise de, ehâdîs-i mezkûre i'âneye tergîb mevki'inde hurûc ve vürûd edüp ve i'âne dahi ihtiyâc hâlinde olmağla, işâret-i nass kâ'idesince, gâzîlerde ve Beytümâl'de mâl olmadığı sûrette demek olduğu müstefâd olur. Fî'l-hakîka bidâyet-i zuhûr-ı İslâm'da Beytümâl'de çendân vüs'at olmadığı ma'rûf-ı 'âlemiyândır. Ve'l-hâsıl ahz-ı cu'l, zarûret hâline muhtass olduğu müselle-i külldür. Sâhib-i *Zahîre* keyfiyyet-i cu'li ba'de't-tafsîl der ki: “Kangı kimesne ki nefsiyle ve mâlıyla cihâda kâdir ola: ‘*Ve câhidû fillâhi hakka cihâdihî*”²⁶⁶ nassı muktezâsınca, anın üzerine nefsiyle ve mâlıyla cihâd etmek vâcib olur. Zîrâ nassda olan hakk-ı cihâd, nefsiyle ve mâlıyla cihâddır. [26a] Bu hâlde ol kimesneye gayrıdan cu'l almak lâyük değildir. Ve kangı kimesne ki mâlı olduğu hâlde bi'n-nefs hurûcdan 'âciz ola, ol kimesne mal i'tâsiyla yerine âharını ba's u irsâl etmek şâyândır. Ve kangı kimesne ki mâlı olmayup, lâkin bi'n-nefs gazâyâ muktedir ola, eğer Beytümâl'de mâl mevcûd ise İmâmü'l-Müslimîn, ol kimesneye Beytümâl'den kifâyet mikdârı mâl i'tâ eder. Ol dahi kendiye yetişecek mâlı Beytümâl'den aldıktan sonra, âharından dahi cu'l alması sezâ değildir. Ve illâ, ya'nî Beytümâl'de vüs'at yoğise, gayrıdan cu'l alması câ'izdir”.

Şemsü'l-e'immeti's-Serahsî rahimehullâhu Te'âlâ *Mebûtu*'nda der ki: “Beytümâl'de gazâ maslahatiyçün tehyi'e ve i'dâd olunmuş mâl olduğu vakitte, mâl-ı mezkûr maslahat-ı hayriyye-i gazâ vü cihâda sarf olunup, maslahat-ı mezkûre için Müslimîn'den bir nesne alınmak helâl olmaz. Zîrâ Beytümâl'de mâl olmağla, sâ'irinden mâl alınmakda istiğnâ hâsıl olur”.

²⁶⁵ İbn-i Mâce, Cihâd, 3; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 20,53 (bkz. Wensinck, IV, 489).

²⁶⁶ Hac Süresi, 22/78.

= Allah uğrunda gerektiği gibi cihâd edin. وجاهدوا في الله حق جهاده

Mes'ele: ‘Bir kimesne âhara gazâ etmek için cu‘l verdiği vakitte, ol gâzî cu‘l-i mezkûru gazânın gayrı mahalde sarf etmek câ'iz olur mu?’ İmâm-ı mûmîn-ileyh *Mebûtu*'nda bu mes'elenin cevâbında der ki: “İşbu mes'ele iki sûretle tasvîr olunur. Eğer cu‘l i'tâ eden kimesne verdiği şahsa: ‘Al bu mâlî sana temlik ve bahş eyledim, ister isen, bu mâl ile sen bizzât gazâ eyle ve diler isen, âharına gazâ etdir’ dese, [26b] ol şahıs mâl-ı mezkûru keyfemâ yeşâ' tasarruf eder. Zîrâ mâl-ı mezkûru i'tâ eden kimesne ol şahsa temlik etdikden sonra: ‘Gazâ maslahatına sarf eyle!’ deyü işâret ve tavsiye etmişdir. Ol şahıs dahi diler ise, meşveret ve tavsiyesini kabul eder, dilemezse etmez. Ve eğer mâl i'tâ eden kimesne: ‘Bu mâlî al ve bununla gazâ eyle!’ deyüp, temlik u bahşâ dâ'ir evvel emirde bir nesne tefevvüh eylemediği sûretde, ol şahıs mâl-ı mezkûru metâ'-ı beytine sarf edemeyüp, fekat âlât-ı harbiyye iştirâ ve esnây-ı cihâdda nafaka-i nefsine sarf eder”.

Yine Şemsü'l-e'imme'nin *Siyer-i Kebîr Şerhi*'nden nakl olunmuşdur ki: “Şahs-ı merkûm aldığı cu‘lin ba'zı mikdârını, gerekse i'tâ eden kimesne sûret-i ûlâda olduğu gibi temlik etsün, gerek sûret-i sâniyede olduğu misillü temlik etmesün, ancak ‘iyâlinin nafakasiyçün beytinde bırakması câ'izdir. Zîrâ gazâyâ çıkması ‘iyâlinin nafakasını tedârükden sonra olmak şahs-ı merkûmun üzerine lâzım olmağla, cu‘lden ba'zı mikdârı ‘iyâline terk etmesi, ma'nâda a'mâl-i cihâddan ma'dûddur”. Sâhibü'l-asl der ki: “Benim ‘indimde dahi evceh olan bu vecihdir”. Zîrâ bâlâda muharrer Buhârî ve Müslim'in rivâyet-kerdeleri olan hadîs-i şerîflerde mastûr “*Ve men halefe gâziyen fi sebîlillâhi bi-hayrin fekad gazâ*”²⁶⁷ kelâm-ı sıhhat-irtisâm-ı Nebevî'si, ‘iyâl-i gâziyi infâk[ın], ma'nâda gazâ olduğunu ifâde eder.

el-Faslü's-Sânî: fi Tertîbi'l- [27a] Cünd, ya'nî ikinci fasıl asker tertîbi beyânındadır.

Tertîbden murâd askerden olan[ın], her bir fûnûn-ı harbiyyede olan ma'rifetlerine göre lâyük oldukları mertebelere terfî'dir. Ve işbu müdde'âyâ asl u delîl: “*Yerfe illâhullezîne âmenû minküm vellezîne ûtû'l- 'ilme derecâtin*”²⁶⁸ âyet-i celîlesidir.

²⁶⁷ Bkz. 24a.

²⁶⁸ Mücâdele Sûresi, 58/11.

يرفع الله الذين امنوا منكم والذين اوتوا العلم درجات = ... Allah içinizden inananların ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltsin.

kimesne ki, bir kavme içlerinden birini vâli, yâhud zâbit, yâhud salât için imâm nasb eylese, lâkin ol kavmin içinde Hüdâ'nın ol mansûbdan ziyâde râzı olduğu bir râcih-i âhar bulunduğu hâlde, ol mercûhu nasb eden, tahkik Hüdâ'ya ve Rasûl'e ve Mü'minîn'e hiyânet [28a] etmiş olur" demektir. Ma'nây-ı hadîs-i sâni: "Kangı kimesne ki, on nefer kimesnenin üzerine içlerinden bir racülü ol onun içinde ol racülden efdali var iken isti'mâl ede, ya'nî zâbit kıla, tahkik Allâh Te'âlâ'ya ve Rasûlü'ne ve cemâ'at-i Müslimîn'e hiyânet etmiştir" demektir.

Ve'l-hâsıl emâret-i asker ve kıyâdet-i leşker ancak 'ilm-i harb ve tedbîr-i ta'n u darba a'lem ve hısâl-i kemâli müstecmi' olarak akdem olana tevcîh lâzım gelüp, şehâdet-i tecrîbe ve imtihân ile harbe ilmi ve re'y-i sedîdi ve sebât-ı kalb u kademi zâhir olanları ihrâc ve mücerred hüsn-i zan sebebiyle, onların dûnunda olanlar yerlerine idrâc olunmaz. El-Hamdülillâhi Te'âlâ, hâlâ Mü'eyyidü erkânü'd-devleti'l-'aliyye bi'l-ârâ'i's-sâ'ibe ve Müşeyyidü kavâ'idi'l-cünûdi'l-Muhammediyye bi'l-efkâri's-sâkibe Pâdişâhımız, 'Avnü'l-İslâm ve'l-Müslimîn, Zıllullâh-i fi'l-arzeyn hazretlerinin bi'l-cümle 'Asâkir-i Mansûreleri hakkında karîha-i sabîhalarından sebt-i sahâ'if-i nizâm buyurdıkları, kânûnnâme-i istihsân-'allâmeleri ser-te-ser şürût-ı mezkûre üzere mu'anven ve kuyûd-ı meşkûre üzere müdevvendir. Hemân zemân-ı yesîrde Rabbü'l-'âlemîn, hüsn-i âsârını müşâhede ile cümlemizi karîru'l-'ayn ve bedhâhları müdemmerîn eyleye, âmîn yâ hayra'n-nâsirîn.

Ve maslahat-ı muhârebede, fenn-i harbe a'lem olanların takdîmi elzem olduğuna Sipeh-sâlâr-ı saff-ı Enbiyâ 'aleyhi' [28b] s-salâtü ve't-tehâyâ Efendimiz hazretlerinin 'Amr b. el-'Âs radiyallâhu Te'âlâ 'anh'ı fenn-i harbde olan mâdde-i ma'rifeti fazîletiyçün bir ceşş üzerine Hulefâ-i Râşidîn'den Ebû Bekir ve 'Ömer radiyallâhu Te'âlâ 'anhümâ içlerinde iken, anlara takdîm ile ser'asker nasb buyurdıkları şehâdet eder. Ol kazıyyeyi Beyhakî, Ebî 'Osmân-ı Hindî'den rivâyet eylediği: "*Kâle semi'tü 'Amra'bni'l-'Âsi yekûlü be'asenî Rasûlüllâhi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme 'alâ ceşşi Zî-selâsil ve fi'l-kavmi Ebû Bekrin ve 'Ömeru fe-hadeset nefsi ennehü lem yüb'asnî 'alâ Ebî Bekrin ve 'Ömera illâ li-menziletin li 'indehü kâle fe-eteytühü hîne ka'adtü beyne yedeyhi fe-kultü yâ Rasûlallâhi men ahabbe ileyke kâle 'Âyişetü kultü innî lestü es'elüke 'an ehlike kâle fe-ebûhâ kultü sümme men, kâle 'Ömeru kultü sümme*

men, ‘addede rehtan kâle kultü fî nefsi lâ e’ûdü es’elü ‘an hâzâ’²⁷³ haberi hâkî ve nâtıkdır. Haber-i mezkûrun hem me’âlini îzâh u ilmâ‘ ve hem fevâ’id-i sâ’ireye kesb-i ittilâ‘ için, ‘Amr b. el-‘Âs’ın emîr ta’yîn buyurulduğu gazve-i merkûmeyi **Mütercim-i Fakîr** siyer-i mu‘tebereden nakl bi’l-ma’nâ tarîkasıyla ahz edüp, der ki: “Gazve-i merkûme Gazve-i Zâtü’s-Selâsil ile ma’rûfdur. Selâsil, kabîle-i Cuzâm zemîninde Medîne-i münevvere’ye on günlük mesâfede vâki‘ bir âb olup, keferenin mecma‘ı ol suyun mahalli olmağla, gazve-i merkûme ol mahal ile tavsîf olunmuşdur. Ve ‘alâ kavlin, kefere birbirlerini [29a] fîrâr havfından zencîr ile bend etmiş olmalarıyla, sebebi tavsîf olmuşdur. Bâ’is-i cihâd-ı mezkûr budur ki²⁷⁴, hicret-i Nebeviyye ‘alâ Sâhibihâ efdalü’s-salâti ve’t-tahiyye’nin sekizinci sâli, bâ’nın fethi ve lâm’ın kesri ve bâ-yâ-i müşeddede Beliyy ve Kudâ’a ve Benü’l-Kayn kabîlelerinden bir gürûh-ı mekrûh, etrâf-ı Medîne-i münevvere’yi tâht u yağmâ garaz-ı fâsidiyle bi’l-ittifâk asker cem‘ eyledikleri haberi, sem‘-i şerîf-i hazret-i Peygamberî sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem’e vâsıl oldukda, ‘Amr b. el-‘Âs radiyallâhu ‘anh’ı huzûr-ı sa‘âdet-zühûrlarına ihzâr ve: ‘Seni bir leşkere göndereceğim tâ ki destine ganîmet gire, silahını mükemmelen âmâde eyle!’ deyü fermân buyurdularında, ‘Amr: ‘Yâ Rasûlallâh! Ben mâl-ı dünyâya meyl ile müslüman oldum’ deyü sür‘at-i imtisâl izhâr eyledikde, Hazret: ‘Ni‘me’l-mâlû’s-sâlihu li’r-racûli’s-sâlihi’²⁷⁵ deyü taltîf buyurup, bir livâ’-i beyzâ ve bir râyet-i sevdâ ‘akdiyle ‘Amr’ı emîr-i hamîs-i zafer-enîs ta’yîn ve ma’iyyetine Sa‘îd b. Zeyd b. ‘Amr b. Nüfeyl ve Sa‘d b. Ebî Vakkâs ve ‘Âmir b. Rebî‘a ve Suheyb ibn-i Sinân-ı Rûmî ve Useyd b. Hudayr ve Sa‘d b. ‘Ubâde ve ‘Abbâd b. Bişr rıdvânullâhi Te‘âlâ ‘aleyhim ecma‘în, misillü otuzu süvârî ve sâ’iri piyâde olarak üç yüz nefer guzât ile tesyâr buyurdular. Gündüz ihtifâ, gice giderek diyâr-ı küffâra yaklaştıklarında, üç yüz nefer ile mukâvemet olunamayacak mertebe küffârın kesret üzere oldukları mesmû‘ları olmağla, ‘Amr, esnây-ı râhda tevakkuf ve verâlarından [29b] asker-i dîğir irsâliyle imdâd niyâzına miyân-ı guzâtdan Râfi‘ b. Mekîs-i Cüheynî’yi nezd-i sa‘âdet-müzd-i Hazret’e tesyâr eder. Râfi‘ dahi gelüp, vâki‘-i hâli ref‘-i dergâh-ı Risâlet-penâh eyledikde, ol

²⁷³ Beyhakî, *Delâilü’n-Nübüvve*, V, 23, hn. 1742.

قال سمعت عمرو بن العاص يقول بعثني رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم على جيش ذي سلاسل وفي القوم ابوبكر وعمر فحدثت نفسي انه لم يبعثني على ابي بكر وعمر الا لمنزلة لي عنده قال فاتيتته حين قعدت بين يديه فقلت يا رسول الله من احب اليك قال عابشة قلت اني لست اسالك عن اهلك قال فابوها قلت ثم من قال عمر قلت ثم من عدد رهطا قال قلت في نفسي لا اعود اسئل عن هذا

²⁷⁴ Sayfa kenarında **Gazve-i Zî-Selâsil** başlığı vardır.

²⁷⁵ Beyhakî, *Şüabü’l-İmân*, III, 290, hn. 1241.

نعم المال الصالح للرجل الصالح

Server-i kâ'inât ashâbdan bir cemâ'ati -ki Ebû Bekri's-Sıddîk ve 'Ömeru'l-Fârûk radiyallâhu Te'âlâ 'anhüm ol cemâ'atden idi- ifrâz ve 'akd-i livâ'-i âhar ile üzerlerine Ebû 'Ubeyde b. el-Cerrâh'ı emîr nasbıyla mümtâz ederek, meded-i 'Amr'a irsâl ve: 'Birbirinize iltihâk eylediğinizde yekdîğere muhâlefet etmeyüp, cemâ'-i umûrunuzda müttefikü'l-kelime olmanız matlûbumdur' deyü dürer-i tenbîhâtı dahi gûş-ı Ebû 'Ubeyde'ye îsâl buyurdular. Ebû 'Ubeyde ma'iyetinde olan zevât ile yola revân ve ordu-yı 'Amr'a vâzı'-ı hemyân olduğu esnâda, vakt-i nemâz dühûl etmişidi. Ebû 'Ubeyde cemâ'at-ı asker-i İslâm'a imâmet etmeği murâd etdikde, 'Amr: 'Sen bana medede geldin, yohsâ bana imâmete gelmedin, ben cümleye emîrim, hakk-ı imâmet benimdir' deyü men' eder. Muhâcirîn: 'Hâşâ sen [E]bû 'Ubeyde'ye emîr değilsin, lâkin onlar kendi ashâbının ve sen kendi cemâ'atinin emîrisin' deyerek muhâlefet ve tekrâr 'Amr: 'Maslahat sizin dediğiniz gibi değildir, hazret-i Sâhib-i sa'âdet sizleri benim mededime tesyîr buyurdular, cümlenin emâreti bana müte'allikdir' deyü cevâba tesaddî eyledikde, Ebû 'Ubeyde²⁷⁶, ihtilâf peydâ ve şûr u gavgâ hüveydâ olduğunu görüp, [30a] ve 'adem-i ihtilâf bâbında tenbîh-i mu'cize-ârây-ı Peygamberî dahi cevher-i sandûka-i sâmi'ası olup ve zâtında dahî leyyinü'l-cânib ve hüsn-i hulk ile muttasıf bir sahabî-i sûtûde-menâkıb olmağla, hemân-dem: 'Ey 'Amr âheste ol, tündlük etme! Hâk-bûsî-i vedâ'-ı Peygamberî'de âhir vasâyâları birbirimize 'adem-i muhâlefet emrinde idi. Sen girîve-i muhâlefete gidersen ben şâhrâh-ı rızâdan ayrılmam' deyü emâret-i 'Amr'ı kabûle isti'câl ve sedd-i derîçe-i kîl u kâl buyurdular, radiyallâhu Te'âlâ 'anh.

“Vaktâ ki ol mahalden hareket ve kurb-ı düşmene gelüp, ikâmet eyledikleri gicede hevânın şiddet-i burûdeti takrîbi ehl-i İslâm hatab cem'ine ikdâm ve ısınmak için âteş yakmasını merâm eylediklerinde, 'Amr ol kârdan yârânı men'de bî-direng ve yârân dahi bu mu'âmeleden dil-teng olup, hazret-i Sıddîk-ı ekber'e varup: “Amr bizi teshîn için îkâd edeceğimiz nârdan men' edeyor' deyü bess-i şekvâ ve ol büzürgvâr dahi 'Amr'a bu bâbda birâz söz söyledikde, 'Amr: 'Hiçbir ehad bu gice tennûre-i âteşi fûrüzân etmesün ve illâ yakarı ol âteşe atarım' deyüp, men'ini te'kîd eyledi. Bir rivâyetde hazret-i 'Ömer-i Fârûk dahi 'Amr'a men'-i mezkûr için dürüş söz ile mu'âtib oldukda 'Amr: 'Ey 'Ömer! senin me'mûriyyetin benim kelâm u emrimi dinleyüp, ısgâ etmek üzre değil midir?' dedi. Fârûk: 'Belî öyledir' deyicek: 'İşte benim cümle-i

²⁷⁶ Sayfanın kenarında **Hüsn-i Tedbîr-i Ebî 'Ubeyde İbni'l-Cerrâh radiyallâhu Te'âlâ 'anh** başlığı vardır.

emrimden biri dahi âteş **[30b]** yakılmaması olmağla, ol husûsa ittibâ‘ ve imtisâliniz lâzımdır’ dediği esnâda hazret-i Ebû Bekir hazret-i Fârûk’a: ‘‘Amr’ı hâli üzere terk eyle! Hazret-i sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem anı bizim üzerimize bu gazvede emîr nasb buyurdıkları ancak maslahat-ı harbe a‘lem olduğuyçündür’ deyü hasm-ı nizâ‘ buyurdular.

‘‘Pes bi’l-ittifâk cânib-i düşmene revân ve ol havâlîde olan Beliyy ve ‘Uzre kabîleleri menâzil ü me’vâların tahliye edüp, firâr etmeleriyle mülâkât edemeyüp, tâ aksây-ı bilâd-ı a‘dâya varup, küffâr ile muhârebeye âğâz edüp, galebe, savb-ı İslâmiyân’da nümâyân ve a‘dâ müteferrik u perîşân oldu. ‘Amr, çend eyyâm ol mahalde ârâm ve etrâf u eknâfa süvârî i‘zâmıyla iğtinâm eyledikleri şütür ve ağnâm ile ta‘ayyüş eylediler. İşbu sefer-i huçeste-eserde dest-res oldukları ganîmet kâbil-i kısmet değildir. Ba‘dezâ Medîne-i Dârü’s-sekîne’ye ‘avdet eylediler. Esnây-ı mürâca‘atda bir gice ‘Amr’a ihtilâm el verüp, hevâ ziyâdesiyle serd olmağla, ashâbına: ‘Ben bu gice muhtelim oldum, eğer gasl edersem helâkim mukarrerdir’ deyüp, bir mikdâr âb taleb ve istincâ ve vuzû’ edüp, teyemmüme âğâz ve nemâz-ı subh için, kavme imâmet eyledi. Ba‘dehû ‘Amr, ‘Avf b. Mâlik’i radiyallâhu ‘anhümâ huzûr-ı Hazret’e peyâm-ı selâmetle ilerü gönderir. ‘Avf, buyururlar ki: ‘Ben nezd-i Rasûlüllâh sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem’e vardım ve zehâbda olan ahvâli beyâna başladım. Vaktâ ki **[31a]** kıssa-i ‘Amr ile Ebû ‘Ubeyde’nin emr-i emâretde makâleleri ve encâm-ı kâr Ebû ‘Ubeyde’nin mutâva‘atı haberine geldikde, Hazret-i sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem: ‘Yerhamullâhu Ebâ ‘Ubeyde²⁷⁷ kelâmıyla Ebû ‘Ubeyde’yi senâ buyurdular. Ve su mevcûd iken, fekat vuzû ve cenâbetden teyemmüm ve imâmet eylediğini ‘arz eyledim. Hazret hiçbir nesne tefevvüh buyurmadılar’. Çün ‘Amr guzât-ı ashâbla hâk-i pây-ı Hazret’e yüz sürdükde: ‘Hâl-i cenâbetde edây-ı nemâza ikdâmın niçündür?’ deyü su’âl-i hümâyun-ı Nebevî sâdir oldukda ‘Amr: ‘Yâ Rasûlallâh! Zât-ı Nübüvvet destgâhını risâletle ba’s eden Hüdâ’ya kasem ederim ki, ol gice gâyet bürûdetde idi. Gasl eylediğim takdîrde havf-ı helâk derkâr idi. Ve’l-hâl Hak celle ve ‘alâ: ‘*Velâ taktülû enfüsekümm innellâhe kâne biküm rahîmâ*²⁷⁸ buyurmuşdur’ deyü i‘tizâr eyledikde, Hazret tebessüm

²⁷⁷ Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, V, 25, hn. 1744.

يرحم الله ابا عبده = Allah Ebû Ubeyde’ye merhamet etsin.

²⁷⁸ Nisa Sûresi, 4/29.

ولا تقتلوا انفسكم ان الله كان بكم رحيمًا = Kendinizi öldürmeyin, muhakkak ki Allah size karşı merhametlidir.

buyurup ve bir şey demediler. Nakl olunur ki, yârân-ı nezd-i Hazret'de: “Amr soğuk gicede âteş ikādından ve düşmen-i dîn firâr eyledikde verâlarından ta'kîbi maslahatından bizi men' eyledi' deyü şikâyet eylediler. Hazret: ‘İşbu iki emrden men'a sebep nedir?’ deyü sorduklarında: ‘Yâ Rasûlallâh! Eğer âteş iş'âline ruhsat versem idi, müşrikân asker-i İslâm'ın azlığına vâkîf olurlar idi ve eğer 'akab-ı düşmene sevk-i asker etsem, câ'iz ki a'dâya imdâd gele ve tekrâr âteş-i harb fûrûzân olup, mağlûbiyet el vere. Binâ'en 'aleyh **[31b]** men' eyledim' dedikde Hazret istihsân buyurdular”.

Bâlâda muharrer-i haber-i nâtik olduğu üzere 'Amr'dan mervîdir ki, “Çün ceşş-i Zî-Selâsil'den 'avdet eyledim. Kendi kendime dedim ki, hazret-i Peygamber sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem beni bir cem'-i kesîre emîr eyledi -ki içlerinde Ebû Bekir ve 'Ömer radiyallâhu 'anhümâ mevcûd idiler- 'Meğer benim menzilet u kurbetim için ola' deyü işbu ma'nâ ve hâtırayı tahkîk için huzûr-ı Hazret'e varup, beraberlerinde ku'ûd eyledim ve dedim ki: 'Benî âdemde ziyâde sana sevgili kimdir?': “'Âyişe-i sadîkadır' buyurdular. 'Ricâlde kimdir?' dedim. 'Peder-i 'Âyişe, ya'nî Ebû Bekir'dir' buyurdular. 'Anlardan sonra kimdir?' dedim. “'Ömer'dir' buyurdular. 'Ba'dehû kimdir?' dedim. Biraz zevâtı dahi yâd ile benim nâmımı lisâna almadılar. Ba'dehû nâmımı âhir-i cemî'-i ashâbda ta'dâd eder havfıyla hâmûş oldum”. İntehâ.

Ve'l-hâsıl 'Amr'ı, hazret-i Fahr-i kâ'inât 'aleyhi's-salâtü ve't-tahiyyât cümleye takdîm ile emîr ta'yînine bâ'is, fenn-i harbde olan mehâreti olduğu işbu eserden zâhir olur. Lâkin bu dahi, ya'nî takdîm-i maslahatı, fenn-i harbde 'ilm u fazîleti tahakkuk eylemesiyle bile sâ'ir fezâ'ilde dahi behresi olmağa mevkûf olup, yalnız harbi kemâliyle bilse ve umûr-ı dîniyyeye ri'âyet ve dikkati olmayup, yâhud tehevür²⁷⁹ gibi vasf ile muttasıf olsa, emîr-i ceşş kılınmayup, mücerred re'yiyle isti'âne **[32a]** ve kendiyile istişâre olunur. Ebû 'Ömer b. 'Abdilber *Kitâbü'l-İstî'âbi*'nda, 'Abdûlmelik b. 'Umeyr'den rivâyet eylediği: “*Kâle kâle ketebe 'Ömeru radiyallâhu Te'âlâ 'anhu ile'n-Nu'mâni'bni Mukarrin ve'steşir ve'sta'in fî harbike bi-Tuleyhatin ve 'Amri'bni Ma'dîkerb ve lâ tevellâhümâ mine'l-emri şey'en fe-inne külle sâni'in hüve a'lemu bi-sinâ'atihî*”²⁸⁰ eseri bu hususa delîldir. Ya'nî: “Hazret-i Server-i Enbiyâ 'aleyhi ve

²⁷⁹ Sayfa kenarında **Matlab-ı Tehevür** başlığı vardır.

²⁸⁰ İbn-i Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 25.

قال قال كتب عمر رضي الله تعالى عنه الى النعمان بن مقرن واستشر واستعن في حربك بطليحة وعمرو بن معدى كرب ولاتوليها من الامر

‘aleyhimü’s-salavâtü ve’t-tahâyâ: “*Aleyküm bi-sünnetî ve sünnete'l-Hulefâ 'i'r-Râşidîne min ba'dî*”²⁸¹ hadîsiyle şânlarını i'lâ buyurdıkları Hulefâ'-i Râşidîn'den hazret-i ‘Ömer radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh, hicretin yirmi yedinci sâli, Nihâvend hudûdunda, ehl-i İslâm’a iktihâm kasdıyla müctemi‘ olan küffâr-ı ‘Acem’e, Kûfe şehrinden sevk eylediği ‘asâkir-i güzîn-i Müslimîn’e emîr-i ceyš ta’yîn buyurdıkları Nu‘mân b. Mukarrin-i Müzenî’ye yazdığı emirnâmelerinde: ‘Umûr-ı harbiyyende ma‘iyyetinde olan Tuleyha ve ‘Amr b. Ma‘dikerb ile istişâre ve isti‘âne ile anları sâ‘ir umûrdan bir nesne tevliye eyleme, ya’nî ser-gerde ta’yîn etme ve emîr u hâkim kılma. Zîra sâni‘ ancak kendi sînâ‘atına ‘âlimdir. ‘*Li-küllî ‘amelin ricâlün*”²⁸² vefkinca sanâyi‘-i harbiyyeyi bilmeleriyle vâlî olmağa istihkâkları lâzım gelmez” demektir. Zîra Tuleyha’nın ne‘üzü bihî Te‘âlâ, irtidâdı vâki‘ olup, irtidâdı irtikâbı sebebiyle rütbesine inhitât gelmiştir.

Vak‘a-i merkûmenin *kalem-i Mütercim* ile fi‘l-cümle [32b] tafsîli budur ki: “Gül-i nâzik-mizâc-ı bustân-ı ‘adl-i ‘Adnânî sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem hazretleri, Haccetü‘l-vedâ‘dan Medîne-i tayyibe‘ye mu‘âvedet buyurdıkları esnâda, mizâc-ı sa‘âdet-ı imtizâclarına fi‘l-cümle inhirâf târî olmağla, bu haber etrâf u eknâfa münteşir oldukda, ba‘zı nâ-kesânda dâ‘iyye-i da‘vây-ı Nübüvvet peydâ olup, ol cümleden biri sâlifü‘z-zikr Tuleyha b. Huveylid-i Esedî idi. Fezâre Kabîlesi’nden ‘Uyeyne b. Hısn’ı serdâr-ı leşker-i eşrâr edüp: ‘Bana Cibrîl ‘aleyhi’s-selâm gelüp, vahiy getirür’ deyü bir takım ekâzîb u hezeyân işâ‘asıyla âteş-i fesâdı intişâr buldukda, Halife-i Seyyidü‘l-beşer hazret-i Sıddîk-i ekber radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh, def‘-i fitnesine Hâlid b. Velîd radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh’ı emîr-i ceyš ta’yîniyle irsâl buyurdular. Hazret-i Hâlid, tayy-i merâhil birle, Tay kabîlesine vâsıl olduklarında, ol mahalde vâki‘ Selmâ ve Acâ nâm iki cebel miyânına leşker-gâh ve ol nevâhîde olan Müslimîn’den dahi cem‘-i sipâh edüp, Tuleyha’nın askeriyle kıtâle âğâz eylediler. Menkûldur ki, hîn-i muhârebede, Tuleyha başına bir çârşeb bürünüp, bir kenârda ku‘ûd ve: ‘Bana vahiy nüzûl eyledi’ yollu biraz kelâm-ı bî-nizâm-ı müsecca‘ söyleyerek, harbi uzaktan temâşâ eder idi. Ser‘asker ‘Uyeyne, biraz kâr-zâr eyledikten sonra, Tuleyha’nın önüne gelüp, ‘Cebraîl’in geldi mi?’ deyü istifsâr eder. Tuleyha: ‘Henüz gelmedi’ deyüp, ‘Uyeyne

شينا فان كل صانع هو اعلم بصناعته
281 Tehavî, *Müşkilü‘l-Âsâr*, III, 183, hn. 998.

عليكم بسنتي وسنة الخلفاء الراشدين من بعدي = Benim ve benden sonraki Hulefâ’-ı Râşidîn’in sünnetine ittibâ etmeniz gerekir.

282 لكل عمل رجال = Her iş erbâbına aittir.

böylece üç def'a su'âl **[33a]** eder. Üçüncüde: 'Şimdi geldi' deyicek, 'Uyeyne, 'Ne haber verdi?' dedikde, Tuleyha: 'Bana Cebraîl'im: *'Enne leke rehan ke-rehâhu ve hadîsen lâ tensâhu*²⁸³ dedi' dedikde, 'Uyeyne: 'Anladım ve gümânım kalmadı ki yakında senin için bir söz ola ki, ol sözü asla nisyân etmeyeceksin' deyü inkâr ile rû-gerdân olup, hemân Fezâre kavmine: 'Ba'de-ezîn diyârımıza dönüp gidelim, Hüdâ'ya kasek olsun ki, bu şahıs kezzâb imiş' demekle, kavm-i mezkûr karârı ihtiyâr ve asker-i sâ'iresi dahi Tuleyha'dan dûr ve arzûy-ı dâr u diyâr eylediklerinde, ol dahi Şâm'a kaçup ve iğvâsıyla irtidâd eden kabâ'il, İslâm'a mu'âvedet ve bu vechile fitne-i mezkûre kesb-i sükûnet eyledi. Ba'de-zemân gelüp, huzûr-ı Hazret-i Sıddîk-i ekber radiyallâhu Te'âlâ 'anh'da tevbe edüp, hulle-pûş-ı hüsn-i İslâm ve 'ahd-i 'adl-i 'Ömer radiyallâhu Te'âlâ 'anh'da Kâdisiyye fethinde hayli şecâ'ati meydâna gelüp, sâlifü'z-zikr Nihâvend cenginde, zevk-i şehd-i şehâdetle şîrîn-kâm oldu. Lâkin ne'üzü billâhi Te'âlâ, sebkât eden irtidâdı ber-vech-i muharrer bâ'is-i inhitât-ı rütbeti olmuşdur. Ebû 'Ömer, *İstî'âb* nâm kitâbında zikr eder ki, tevbesinden sonra Hazret-i 'Ömer'e mülâkât etdikde, muhârebesinde şüc'ân-ı ashâbdan Sâbit b. Akrem ve 'Ukkâşe b. Mihsan şehîd olmalarıyla cenâb-ı hazret-i 'Ömer b. el-Hattâb radiyallâhu 'anh: 'Sen kâtil-i racüley-ni sâlihaysın' deyü tevbîh u 'itâb buyurdularında, cevâbında: 'Cenâb-ı Vâcibü'l-vücûd, ol **[33b]** racüley-nin yediyle bana ihânet etmeyüp, benim yedimle anlara ikrâm, ya'nî vâsıl-ı mertebe-i 'âliye-i şehâdet kıldı' deyü i'tizâr etmiş ise de Halîfe-i müşârun-ileyh, ekremehullâhu Te'âlâ bi'r-rıdvâni 'aleyh: 'Min ba'd sana mehabbet etmem' buyurdularında Tuleyha: *'Muhâlefetün cemiletün Yâ Emîra'l- Mü'minîn*²⁸⁴ ya'nî: 'Bana olan bu mu'âmelen muhâlefet ise de bir güzel muhâlefetdir' deyü kusûrunu i'tirâf eyledi.

“Ammâ sâbiku'z-zikr 'Amr b. Ma'dîkerb'in riyâset-i askere lâyük olmadığı tehevüründendir. Hattâ Kâdisiyye fethi -ki zemân-ı 'adalet-nişân-ı 'Ömer radiyallâhu Te'âlâ 'anh'da vukû' bulan gazavâtın ekberi olup, Sa'd b. Ebî Vakkâs radiyallâhu Te'âlâ 'anh emîr-i ceşş olarak ekâsire-i 'Acem'den Yezdicerd'in sipehsâlârı Rüstem nâm kâfirin yer götürmez askerini ve envâ'-ı hazâ'in ü mühimmâtını iğtinâm eyledikleri feth-i mübîndir-. İmâm-ı Şa'rânî rahimehullâh *Tabakâtı*'nda, 'Abdülkâdir es-Selvî *Tercemesi*'nde ve sâ'ir siyer-i mu'teberede yazıldığı üzere, ol gazây-ı ekberde 'Amr, bir

²⁸³ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VIII, 334.

²⁸⁴ مخالفه جميله يا امير المؤمنين = Ondaki gibi sende de imkan (değirmen taşı) ve unutamayacağın bir sözün var.

mikdâr asker ile ma‘reke-gâhda vâki‘ nehir kenârına gelüp, ma‘iyyetinde olan askere: ‘Ben nehrin öte cânibinde olan asker-i bî-şümâr-ı küffâra bizzât geriden mürûr birle hücum u ikdâm ve sufûf-ı mahûf-ı düşmene iktihâm edeceğim. Eğer cezr-i cüzûr, ya‘nî bir deve boğazlanacak mikdârı müddetde sür‘at ederseniz, kavim etrâfımı almış oldukları hâlde, beni müvâcehe olduğum a‘dâ ile yedimdeki seyfim ile mukâtele eder görürsünüz, eğer bana yetişmekte [34a] betâ‘et ederseniz, a‘dâ beyninde maktûl bulursunuz’ deyüp, yalnızca cenge daldı, şol mertebe yegâne kıtâl eyledi ki, cem‘-i eşrârdan bir fevc-i bî-şümârı sâlik-i meslek-i dâru‘l-bevâr eyledi. ‘Amr bir başıyla muhârebeye iktihâmdan sonra berü cânibde olan asker: ‘Niçün sâhibinize sâhip çıkmazsınız, biz dahi gidelim anı sağ buluruz’ deyü birbirine gayret edüp, verâsından hücum edüp yetişdiklerinde, ‘Amr’ı şol hâlde bulurlar ki, Fûrs-i fârislerinden birinin râkib olduğu feresin ayağından bir mertebe tutmuş ki, üzerindeki ‘Acem’i her çend rikâbıyla ve destinde olan âlâtla atına urmakta ise de, bir vechile yerinden koparamayup, öylece durur. Nâçâr sâhib-i feres üzerinden kendiyi zemîne pertâb eder. Hemân-dem ‘Amr ol esbe süvâr olup: ‘İşte ben Ebû Sevr’im, ya‘nî ‘Amr’ım’ deyü asker-i ehl-i İslâm’a nidâ ve gelenlere: ‘Az kaldı idi ki beni bulamayacaktınız’ deyü iftihâr eder. Kendi esbini su‘âl eylediklerinde: ‘Zahmdâr olmağla, üzerinden kendimi atmış idim’ deyü nakl-i mâ-cerâ eder.

“İşte her ne kadar bu vartadan kurtulmuş ise de mütehevvir olmağla, lâyıık-ı riyâset değildir. Zîra mütehevvir olan kimesne ma‘iyyetinde olanları ta‘zîr edüp, tehlukeye ilkâlarına sebep olur. Tehevvür, matlûb olan şecâ‘at haddinden hâricdir. *Ta‘rifât-ı Seyyid Şerîf*’de mestûr olduğu üzere: ‘Şecâ‘at dedikleri, sıfat-ı insânda olan kuvvet-i gadabiyye için [34b] hâsıla tehevvür, ya‘nî cesâret ile cübn, ya‘nî korku ifrât u tefrîti beyninde bir hey’etdir ki, ol hey’et sebebiyle ana lâyıık olan umûr üzerine ikdâm eder’ denmekle mu‘arrefedir. Küffâr, ‘aded-i Müslimîn’in za‘findan ziyâde olmadıkları vakitte, küffâr ile mukâteleye ikdâm gibi”.

Pes, ber-vech-i muharrer ser-gerdelerin mertebelerine ri‘âyet olunduktan sonra âhâd-ı asker dahi fazîlet u isti‘dâdlarına göre müstehak oldukları mertebelerine takdîm u idrâc olunmak ve tedvîn-i devâvîn²⁸⁵, ya‘nî isimlerini deftere tahrîr ve ‘atâyâ ve

²⁸⁵ Sayfa kenarında **Matlab-ı Tedvîn-i Dîvân** başlığı vardır.

mâhiyyelerini âhara muhtâc olmamak üzere tevfir etmek lâzımdır. Ve tedvîn-i devâvîn, sîre-i ‘Ömer b. el-Hattâb radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh’dandır. İbn-i Sa‘d, Cübeyr b. Huveyris’den rivâyet eder ki, Hazret-i ‘Ömer b. el-Hattâb radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh, tedvîn-i dîvân, ya‘nî erbâbına i‘tây-ı mâl husûsunda ashâb ile meşveret eylediler. Hazret-i ‘Ali b. Ebî Tâlib radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh: “Sâl-be-sâl sizde müctemi‘ olan mâlî imsâk etmeyüp, erbâbına taksîm eyleseniz” buyurdularında, Hazret-i ‘Osman b. ‘Affân radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh: “Beytûlmâl mâlâmâl olup, nâsa bâliğan-mâ-belâğ yetişür, lâkin ‘aded-i nâs, nâ-mahsûr olmağla, mâlî ahz edenler ile ahz etmeyenler ma‘lûm olmadıkça korkarım ki, emr münteşir olur, ya‘nî, mazbût olmaz” dedikde, meclis-i meşveretde bulunan Velîd b. Hişâm b. Muğîre, hazret-i Fârûk’a: “Yâ Emîra’l-Mü’minîn! Mukaddemâ Şâm’a vardığımda mülûk, Şâmî askerini sâ’ir nâsdan **[35a]** imtiyâz u cem‘ edüp, tedvîn-i dîvân²⁸⁶, ya‘nî isimlerini deftere tahrîr edüp, ol deftere tatbîkan müstehak oldukları ‘atâyâyı verir oldukları hâlde müşâhede etdim” dedikde, hazret-i Fârûk, Kureys’in neseblerine ‘ârif olan birâder-i Kerrâr ‘Akîl b. Ebî Tâlib ve Mahreme b. Nevfel ve Cübeyr b. Mut‘im hazerâtını huzûruna ihzâr ve: “Nâsı menzilelerince tahrîr edin’!” buyurdular. Anlar dahi evvelâ Benî Hâşim, ba‘dezâ kavm-i Ebî Bekir radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh’ı, ba‘dehû Fârûk radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh ile kavmini tahrîr ve Hazret-i ‘Ömer’e ‘arz eylediklerinde, tahrîrlerini tahsîn edüp, lâkin akrabâ’-i Risâlet-penâhî’den bed’ ile: “*el-Akrabü fe’l-akrabü*”²⁸⁷ kâ‘idesini icrâya irâde ve hattâ: “‘Ömer’i dahi Allâh Te‘âlâ kangı mertebeye vaz‘ etmiş, ya‘nî neye müstehak ise öylece vaz‘ edin” buyurdular. Yine sâlifü’z-zikr İbn-i Sa‘d ile *Kitâbü’l-Emvâlî*’nde Ebû ‘Ubeyde, kazıyye-i tedvîn-i devâvîn’i idrâk eden ‘Abdülhakem b. Yezîd b. Hubeyb’den rivâyet ederler ki, ‘Ömer b. el-Hattâb radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh, Mısır’da vâlîleri olan ‘Amr el-‘Âs’a: “Taht-ı şecerede, ya‘nî bâlâda zikri güzerân eden Bey‘atü’r-Rıdvân’da, hazret-i Fahr-i ‘âlem sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem ile mübâya’a edenlerde, sana tekaddüm edenlere nazar eyle, kimler ise anlara iki yüz dînâr i‘tâ eyle, ba‘dehû nefsin için halîlenin şerefine binâ’en ol mikdârı ahz eyle. Ve Cârîha b. Huzâfe’ye **[35b]**

²⁸⁶ Sayfa kenarında Mütercim’in şu notu yazılıdır: Mesâlih-i muktezıyye-i nizâmiyyeye dâ’ir olup, mübâh olan şeyleri: “*el-Hikmetü dâletü’l-Mü’mini ahazehâ eynemâ vecede* (الحكمة ضالة المؤمن ائذا وجد) [“Hikmet, mü’minin yitiğidir, onu nerede bulursa alır” manasına gelen bu hadîs Tirmizi, İlm, 19; İbn-i Mâce, Zühd, 15’de vardır: bkz. Wensinck, I, 491.] vefkince kefereden görüp ‘amel etmek câ’iz olduğuna, Velîd b. Hişâm’ın haberiyle hazret-i ‘Ömer radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh’ın kable fethi’ş-Şâm, Nasârâ’dan olan mülûkunun ef‘âline tatbîkan tedvîn-i dîvân buyurdular delâlet eder. Li-mütercimihî.

²⁸⁷ الاقرب فالاقرب = Akriba daha yakındır.

şecâ'atıyçün ve 'Osmân b. Ebî Vakkâs'a ziyâfeti, ya'nî midyâf olduğıyçün i'tâ eyle!" deyü buyurmuşlardır. İşbu haber, hazret-i Fârûk'un 'atâyâyı, eşhâsın istihkâkına göre i'tâ buyurmuş olduklarına delâlet eder. Lâkin *Kınye'*de mestûr olduğı üzere hazret-i Sıddîk-ı ekber radiyallâhu Te'âlâ 'anh, 'ale's-seviyye taksîm buyurdular imiş. Ammâ Fârûk radiyallâhu Te'âlâ 'anh, hâcet ve 'ilm u fazl i'tibâriyle kısmet buyurdular idi. Ve fî zemâninâ fî'l-i Fârûk ile 'amel olunmak ahsendir.

el-Faslü's-Sâlis: fî Tasnîfi'l-Cünd, ya'nî üçüncü fasıl, askeri 'alâ hide sınıf sınıf kılmak beyânındadır.

Bu dahi sünnet-i seniyye-i Nebeviyye'den olduğı meşhûr ve bi'l-cümle kütüb-i siyerde mestûrdur. Hazret-i Nebiyy-i zîşân sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem, Gazve-i Bedir'de Muhâcirîn'i bir bölük kılup, livâlarını Mus'ab b. 'Umeyr'e ve Hazrecler'i bir bölük kılup, livâlarını Habbâb b. Münzir'e ve Evsîler'i bir sınıf kılup, livâlarını Sa'd b. Mu'âz'a i'tâ buyurdıkları *Siyer-i İbn-i Seyyidi'n-nâs'*da muharrer ve *Siyer-i Muhammed b. İshak'*da dahi, Gazve-i Uhud'da 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm üç 'aded livâ 'akd buyurup, livâ'-i Evs'i Üseyd b. el-Hudayr'a ve livâ'-i Muhâcirîn'i 'Ali b. Ebî Tâlib'e, yâhud ihtilâf-ı akvâl üzere, Mus'ab b. 'Umeyr'e ve livâ'-i Hazrec'i Habbâb b. Münzir ve 'alâ kavlin Sa'd b. 'Ubâde'nin yedlerine teslîm kıldıkları haber ile, gazve-i feth-i Mekke-i mükerrime'de Ebî Süfyân b. Harb'in İslâm'ı vukû' bulup, şevket-i [36a] İslâmiyye'yi irâ'e içün, Ebî Süfyân'ı memerr-i 'asâkir-i İslâmiyye olan bir dar mahalde ik'âd ile seyr-i asker etdirmek içün 'Abbâs hazretlerine emr-i Nebevî sâdır olmağla, 'Abbâs, Ebî Süfyân'ı emr-i Rasûl üzere, kenâr-ı cebelde vâki' teng memerde oturup, asker-i İslâm sınıf sınıf 'alemleriyle mürûr etdikce, Ebî Süfyân mürûr eden kabâ'ili birer birer, su'âl-i 'Abbâs dahi her birini ta'rîf edüp: "Benim bu kabâ'il ile münâsebet ve mühimmim yokdur" deyüp, tâ ki hazret-i Fahr-i mevcûdât, Muhâcirîn ve Ensâr miyânında ve rümh-i sinân ve seyf-i berrân birbirlerine dokunarak sudûr eden sît-ı hadîdden gayrı bir nesneyi kemâl-i dehşetinden Ebî Süfyân görmeyüp, ketîbe-i hazar ile mürûr eylediklerinde: "Sübhânallâh nedir bu debdebe ve kevkebe!" deyü, ta'accüb izhâr eyledikde, 'Abbâs hazretleri: "Bu kevkebe Muhâcirîn ve Ensâr miyânında olan Rasûlüllâh sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem'indir" deyicek, Ebî Süfyân: "İşbu gürûh-ı

satvet-i şükûha min-ba‘d bir ehad karşı duramaz” deyü envâr-ı a‘lâm-ı Muhammediyye’nin şark u garba intişârını tasdîk eyledi.

İşte işbu ahbârda, cünd-i Rasûlüllâh sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem, sınıf sınıf olup, her biri âharından mümtâz olduğu mübeyyendir. Ve işbu husûsun tedbîr-i emr-i askerde, hüsn-i siyâset muktezâsından olduğu dahi rûşendir. Zîra eğer asker, kangı kabileden ise bi‘t-tab‘ kabilesine meyl ve kabilesinden olmayanlardan nefret eder. **[36b]** Bu ise ihtilâf-ı ârâya bâ‘is ve zımnında fitne hâdis olur. Bu sûretde kabîle kabîle sınıf kılınmak ülfete dâ‘î ve hüsn-i mu‘âşerete bâdî olur. Yok kabîle kabîle kılmak mümkün değil ise yine sınıf sınıf kılınmak da cidd u ictihâdlarına sebep olduğu bedihîdir. Zîra kendi bölüğünün me‘âsir u gayretleriyle âharlardan imtiyâzını bölük olarak hâsıl olan ‘asabiyyet iktizâ eylediğinden, vakt-i hâcetde istihdâmı ve matlûb olan irâde-i Emîr’i ifâde suhûletle olur. Ve her bir sınıfın ahvâli ma‘lûm olarak kullanılacak yerlerde isti‘mâl âsân olup, ‘umûm-ı hezîmetden eb‘ad ve kerr u ferre ve envâ‘-ı fevâ‘id-i lâ-tuhsâyâ medâr olur.

el-Faslü’r-Râbi‘: fi Zabtı ‘Adedi’l-Cünd, ya‘nî dördüncü fasıl, ‘aded-i askeri zabt etmek lâzım olduğu beyânındadır.

Esnâf-ı mümtâze kılınan askerin ‘adedleri mazbût olmak, hikmete dâ‘ir olduğuna cenâb-ı Bârî ‘azze ve celle, Habîbî’ne, sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem, hitâben ihtilâf-ı akvâl üzere, yevm-i Bedir, yâhud yevm-i Uhud‘da, ashâbının, rıdvânullâhi Te‘âlâ ‘aleyhim ecma‘în, muttasıf oldukları sabr u sebât ve hareket-i marziyyelerini hikâyeten inzâl buyurdıkları: “*Ve lekad nasarakümüllâhu bi-Bedrin ve entüm ezilletün fe‘t-tekullâhe le‘alleküm teşkürün. İz tekülü lil-Mü‘minîne e-len yekfiyeküm en yümiddeküm Rabbüküm bi-selâseti âlâfin mine‘l-melâ‘iketi münzelîn. Belâ in tasbirû ve tettekû ve ye‘tüküm bi-fevrihim hâzâ yümiddeküm Rabbüküm bi-hamseti âlâfin mine‘l-melâ‘iketi müsevvimîn*”²⁸⁸ nazm-ı celîliyle: “*În yekün minküm [37a] ‘işrûne sâbirûne yağlibû mi‘eteyni ve in yekün minküm mi‘etün yağlibû elfen*

²⁸⁸ Âl-i İmran Sûresi, 3/123-125.

ولقد نصرکم الله ببدر وانتم اذلة فاتقوا الله لعلمک تشکرون اذ تقول للمؤمنین ان یکفیکم ان یمدکم ربکم بثلثة الاف من الملائكة منزلین بلی ان تصبروا وتنتقوا ویاتوکم بفورهم هذا یمدکم ربکم بخمسة الاف من الملائكة مسومین = And olsun, sizler güçsüz olduğunuz halde Allah, Bedir‘de de size yardım etmişti. Öyle ise, Allah‘tan sakının ki, O‘na şükretmiş olabilirsiniz. O zaman sen, mü‘minlere şöyle diyordun: İndirilen üç bin melekle Rabbinizin sizi takviye etmesi, sizin için yeterli değil midir? Evet siz sabır gösterir ve Allah‘tan sakınırsanız, onlar (düşmanlarınız) hemen şu anda üzerinize gelseler, Rabbiniz, nişanlı beş bin melekle sizi takviye eder.

minellezîne keferû bi-ennehüm kavmün lâ yefkahûn. El'âne haffefallâhü 'anküm ve 'alime enne fiküm da'fen fe-in yekün minküm mi'etün sâbiratün yağlibû mi'eteyni ve in-yekün minküm elfün yağlibû elfeyni bi-iznillâhi vallâhu me'a's-sâbirîn"²⁸⁹ âyât-ı kerâmet-'alâmâtı işâret eder. Evvelki üç âyetin me'âl-i şerîfi ve takdîri: "Ey Habîbim Muhammed! Senin gazây-ı Bedir'de ma'iyetinde olup, killetlerinden nâşî mukâbele-i a'dâdan izhâr-ı 'aciz eden Mü'minîn'e hitâben ve tebşîren: 'Ey Mü'minîn! Size Rabbinizin âsumândan inzâl olunmuş melâ'ikeden üç bin 'aded ile imdâdı kifâyet etmez mi?': 'Belî, kifâyet eder' deyüp ve: 'Eğer mukâbele-i a'dâya sabır ve ma'siyetüllâh ve muhâlefet-i Nebî'den ittikâ eylediğinizde, müşrikîn size sür'atle gelüp, mukâtele eylese ve ol esnâda, imdâd 'âdetâ muhâl ise de kendilerinde gayrıdan imtiyâz için 'alâmet vaz' olunan melâ'ikeden beş bin 'adedle dahi imdâd eder' dediğin, ya'nî tebşîr eylediğin hînde cenâb-ı Hak, ey ashâb-ı Rasûl, sizlere tahkîkan gazây-ı Bedir'de sizler zelîl, ya'nî kalîl iken, Hüdâ'dan korkup, emrine imtisâl ve nehyinden ictinâbınız sebebiyle sizlere nusrat eyledi. Ba'de-zîn dahi takvânız sebebiyle Hüdâ'nın nusrat ile eylediği in'âmına şükr edici olduğunuz hâlde, Allâhu 'Azîmü's-şân'dan havf edin" demektir. Ve nusûs-ı sâ'irenin "*Lâ yefkahûne*" [37b] kelime-i şerîfesine kadar me'âli: "Ey Ehl-i îmân! Eğer sizlerden sabır u sebât edici yirmi mücâhid bulunsa, iki yüz ve yüz bulunursa Hüdâ'yı ve rûz-ı âhireti bilmeyüp, mücerred hamîyyet-i câhiliyyet için kîtâl eden keferre ve kavm-i fecereden olan iki bin kâfire gâlib gelür ve ol tâ'ife ki, cenâb-ı Hak Te'âlâ, gâlibiyetlerin[i] ihbâr ede, anlar için firâr câ'iz değildir" demektir. Ba'dehû Ehl-i İslâm'ın a'dâdı çoğaldıkda, Allâh Te'âlâ ve tekaddes, tahfif-i tekâlîf ile imdâd buyurup, "*el-Âne*" el-âyetü, mükerremesini inzâl eyledi. Me'âli: "Şimdi Allâh Te'âlâ, sizden teklîf-i meşakkat-i elîfi tahfif kıldı. Ve sizde, ya ebdân, yâhud teyakkun ve iz'ân za'fi var idüğü zâhir oldu. Bu takdîr üzere eğer sizden yüz 'aded mücâhid-i sâbir bulunursa, iki yüz ve bin bulunursa iki bin kâfire bi-iznillâhi Te'âlâ gâlib ve kâhir olurlar. Ve imdâd-ı Rabb-i Ekrem sâbirîn ile berâber ve hem mukaddemdir" demektir.

²⁸⁹ Enfâl Sûresi, 8/65-66.

ان يكن منكم عشرون صابرون غلبوا مائتين وان يكن منكم مائة يغلبوا الفا من الذين كفروا باتهم قوم لا يفقهون الان خفف الله عنكم وعلم ان فيكم ضعفا فان يكن منكم مائة صابرة يغلبوا مائتين وان يكن منكم الف يغلبوا الفين باذن الله والله مع الصابرين = Eger sizden sabirli yirmi kişi bulunursa, iki yüze (kafire) galip gelirler. Eger sizden yüz kişi olursa, kafir olanlardan bin kişiye galip gelirler. Çünkü onlar anlamayan bir topluluktur. Şimdi Allah, yükünüzü hafifletti; sizde zayıflık olduğunu bildi. O halde sizden sabirli yüz kişi bulunursa, (onlardan) ikiyüz kişiye galip gelir. Ve eger sizden bin kişi olursa, Allah'ın izniyle (onlardan) ikibin kişiye galip gelirler. Allah sabredenlerle beraberdir.

Nusûs-ı sâbika, ‘aded-i asker ma‘lûm olması lâyük olduğuna işâret eylediği gibi İmâm-ı Ahmed ve Ebû Dâvud ve Tirmizî rahmetüllâhi Te‘âlâ ‘aleyhim, İbn-i ‘Abbâs radiyallâhu Te‘âlâ ‘anhümâ’dan rivâyet birle: “Hadîs hasendir” deyü beyân eyledikleri: “*Hayrû's-sahâbeti erbe‘atün ve hayrû's-serâyâ erba‘u mi‘etin ve hayrû'l-cüyûşi erba‘atü âlâfin ve lâ yühzemü isnâ ‘aşere elfen min killetin*”²⁹⁰ hadîsiyle Ebû Nu‘aym, Eksem b. Cevn’den radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh rivâyet eylediği: “*İnne'n-Nebîyye sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem kâle lehû yâ Eksemü lâ yashabke illâ emînü ve lâ ye‘kül ta‘âmeke illâ emînü ve hayrû's-serâyâ erba‘a mi‘etin [38a] ve hayrû'l-cüyûşi erba‘atü âlâfin ve len yüğlebe kavmün yeblüğüne isnâ ‘aşera elfen*”²⁹¹ hadîsi ve İbn-i Mâce’nin Enes radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh’dan rivâyet kıldığı: “*İnne Rasûlallâhi sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve selleme kâle li-Eksem'e'bni Cevni'l-Huzâ‘iyyi yâ Eksemü’ğzu ma‘a gayri kavmike yahsün hulkuke ve tekrum ‘alâ rufekâ‘ike yâ Eksemü hayru'r-rufekâ‘i erba‘atün ve hayrû't-talâyi‘i erbe‘üne ve hayrû's-serâyâ erba‘u mi‘etin ve hayrû'l-cüyûşi erbe‘atü âlâfin ve len yüğlebe’snâ ‘aşera elfen min killetin*”²⁹² kavli-i Nebvî’si serâpâ işâret eder. Ma’nây-ı hadîs-i evvel: “Sahâbenin ya’nî refîkin hayırlısı dördür. Zîra esnây-ı seferde biri marîz olsa birini vasî ve ikisini şâhid kılmak ancak rufekâ‘-i erba‘ada bulunup, dînunda bulunmaz. Serâyânın hayırlısı dört yüzdür. Zîra ‘aded-i mezkûr derecât-ı a‘dâdda üçüncü mertebede vâki‘ olmuştur. Serâyâ, seriyyenin cem‘idir. Seriyeye: ‘Çapul ve baskın ve gâret-i a‘dâ edüp, yine ‘avdet eylemek üzere ordudan gönderilen asker’ demektir. Ekseriyâ zehâbları gizli olmak ve kimesne duymamak için, gece gönderildiğinden seriyye tesmiye olunmuştur. Ve cüyûşun hayırlısı dahi dört bindir. Ve on iki bin mikdâra bâliğ olan asker ‘aded-i a‘dâya nisbetle kalîl olsalar dahi münhezim olmazlar. Zîra ‘aded-i mezkûr, şer‘an hadd-i kesretde vâki‘dir”. Rivâyet-kerde-i Ebû Nu‘aym olan hadîs-i sâni ve merviyi-i İbn-i Mâce olan hadîs-i sâlisin me‘âlleri dahi hadîs-i evvelin mefhûmunda olup, fekat hadîs-i sâni muhâtab-ı Risâlet-penâhî olan Eksem’e hitâben, radiyallâhu [38b] Te‘âlâ ‘anh: “Ya

²⁹⁰ Ebû Dâvud, Cihâd, 82, Ahmed b. Hanbel, I, 294, 299 (bkz. Wensinck, II, 461), Tirmizî, Siyer 7 (bkz. Wensinck, III, 259).

²⁹¹ Ebû Nuaym İsfahani, *Marifetü's-Sahâbe*, III, 281, hn. 990.
ان النبي صلى الله تعالى عليه وسلم قال له يا اكسم لا يصحبك الا امين ولا يأكل طعامك الا امين و خير السرايا اربعمائة و خير الجيوش اربعة الاف ولا يهزم اثني عشر الفا من قلة ولن يغلبون اثنى عشر الفا

²⁹² İbn-i Mâce, Cihâd, 25 (bkz. Wensinck, IV, 488).
ان رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم قال لا اكنم بن جون الخزاعي يا اكنم اغز مع غير قومك بحسن خلقك وتكرم على رفاقك يا اكنم خير الرفقاء اربعة و خير الطلايع اربعون و خير السرايا اربعمائة و خير الجيوش اربعة الاف ولن يغلب اثني عشر الفا من قلة

Eksem! Sana bir kimesne müsâhabet, ya'nî refâkat etmesün, illâ emîn olan kimesne refik olsun! Ve senin bir ehad, ta'âmını tenâvül etmesün, illâ emîn olan kimesne tenâvül etsün!” tenbîh-i nebîh-i Nebevî'si ile hadîs-i sâlisde yine Eksem'e hitâben: “Yâ Eksem! Kavminin gayrılarıyla gazâ eyle tâ ki, hulkun hüsn ola ve rüfekâna ikrâm eyle. Ve talâyi'in hayırlısı kırkdır” kelâm-ı sıhhat-irtisâm-ı Mustafevî'si ziyâde kılınmıştır. Talâyi' talî'anın cem'idir. Talî'a ordudan ittîlâ'-i hâl-i a'dâ için gönderilen askerden 'ibâretdir. Hâlâ anlara karavul itlâk olunur.

Ve'l-hâsıl a'dâd-ı mezkûrede esrâr-ı İlâhiyye olup: “*Ve mâ yentiku 'ani'l-hevâ in hüve illâ vahyün yûhâ*”²⁹³ nazm-ı celiliyle nâtıka-pîrâ olan Habîb-i ekrem sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem'in bi'l-ittîlâ' lisân-ı dürer-bârlarından a'dâd-ı mezkûr[e], tahsîs bi'z-zikr olunmağla ri'âyeti lâzımdır.

Ve ahbâr-ı mezkûreden, on iki bin 'adede bâliğ olan asker her ne kadar a'dâ ez'âfları ise de firâr etmek²⁹⁴ câ'iz olmadığı istidlâl olunur. Cumhûr-ı 'ulemâ dahi bunun üzerinedir. Lâkin ba'zı meşâyih-i Hanefiyye, ittîfâk-ı kelime ve tâkatleri vaktinde olmalarıyla takyîd edüp, on iki bin olsalar dahi ittîhâdları olmayup ve a'dâya mukâbeledede tâkat u kudretleri bulunmadığı vakitte firârlarını tecvîz eylediler. Hâher-zâde ihtiyârı dahi, kavî-i sâni olup ve İmâm-ı Muhammed rahimehullâhu Te'âlâ *Siyer-i Kebîr*'de, asker-i İslâm mukâbele-i a'dâya kudret-yâb olmadığı zemânda zahf [39a] u safdan firârlarına ruhsat olduğunu tahrîr etmiştir. Ve sâhibü'l-asl, “Benim 'indimde dahi azhar olan budur; zîra tekâlîf-i İlâhiyye tâkat ile mukayyedir” demiştir. Lâkin *Tatarhâniyye*'de musarrahdır ki, asker-i İslâm'ın verâlarında olan cüyûş-ı Müslimîn'e ilticâ için safdan geri dönmeleri firâr değildir. Zîra bu husûs, este'îzü billâh: “*Yâ eyyühellezîne âmenû izâ lekâtümüllezîne keferû zahfen felâ tüvellühümü'l-edbâra ve men yüvellihim yevme'izin dübürehû illâ müteharrifen li-kitâlin ev mütehayyizen ilâ fi'etin fekad bâ'e bi-gadabin minellâhi ve me'vâhu cehennemü ve bi'se'l-masîr*”²⁹⁵ âyet-i

²⁹³ Necm Sûresi, 53/3-4.

وما ينطق عن الهوى ان هو الا وحي يوحى = O (Hz Muhammed) arzusuna göre konuşmaz. O (bildirdikleri) vahyedilenden başkası değildir.

²⁹⁴ Sayfa kenarında **Matlab-ı Firâr** başlığı vardır.

²⁹⁵ Enfâl Sûresi, 8/15-16.

يا ايها الذين امنوا اذا لقيتم الذين كفروا زحفا فلا تولوهم الادبار ومن يولهم يومئذ دبره الا متحرفا لقتال او متحيزا الى فئة فقد باء بغضب من الله وماواه جهنم وبئس المصير = Ey mü'ninler! Toplu halde kafirlerle karşılaştığımız zaman onlara arkanızı dönmeyin (korkup kaçmayın). Tekrar savaşmak için bir tarafa çekilme veya diğer bölüğe ulaşip mevzi tutma

kerîmesinde istisnâ' olunmuşdur²⁹⁶. Ma'nâsı: “Ey îmân eden kimesneler! Sizler cem‘-i kesîr olan küffâra mülâkât eylediğiniz vakitde, anlara arkanızı çevirmeyin, ya'nî firâr etmeyin. Ve ol kimesne ki, yevm-i mülâkât-ı küffârda arkasın çevirüp, firâr ede, tahkîk ol kimesne gazab-ı Bârî'ye rücû' etmiş oldu. Ve anın mekânı cehennemdir. Ve ne habîs mekân oldu. Meğer kerr ba'de'l-ferr kasd edüp, izhâr-ı hezîmetle düşmeni celb ve ceng üzerine hücûm için münharif, yâhud Müslimîn'den geride bulunan askere ilticâ kasdı ile munsarîf ola” demekdir.

el-Faslü'l-Hâmis: fi Ta'dîdi Kuvvâdi'l-Cünd ve 'Urefâ'ihî, ya'nî beşinci fasıl, ceysin kuvvâd u 'urefâsını ta'dîd u tebyîn etmek beyânındadır.

Kuvvâd, kâ'id'in cem'idir. Kâ'id, kendiye dînunda olan bir cemâ'atin inkiyâd etdiği re'îs ve baş ma'nâsınadır; mîrlivâ ve binbaşılar gibi. Ve 'urefâ, 'arîf'in cem'idir. 'Arîf, kuvvâdın [39b] mesâlih-i askerde kullandıkları zâbitân ma'nâsınadır. Bunlar kuvvâdın dînundadırlar; Asker-i Mansûre-i Muhammediyye'de olan kolağası ve yüzbaşı ve onbaşılar gibi. İşbu husûs dahi sîret-i Rasûlüllâh sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem'de vukû' bulmağla mansûsdur. Zîra fasl-ı sâlisde mürûr etdiği üzere, Hazret-i sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem, gazavât-ı şerîfesinde 'akd-i elviye edüp, livâları pîşvây-ı asker ve mukaddem-i leşkere i'tâ buyurmuşlardır. İşbu pîşvâlar kâ'id, ya'nî binbaşı makâmında olanlar gibi olduğu ganiyyün 'ani'l-beyândır. Ammâ askerde 'urefâ ta'yîni fi'l-i Nebevî'den olduğu *Sahîh-i Buhârî*'de 'Urve b. Zübeyr radiyallâhu Te'âlâ 'anh'dan rivâyet olunan: “*Enne'l-Mervâne ve'l-Misvere'bne Huzeyme ahberâhu enne Rasûlallâhi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme kâme hîne câ'ehû vefdü Hevâzine Müslimîne fese'elühü en yerüdde ileyhim emvâlehüm fe-kâle lehüm Rasûlüllâhi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme ma'î men terüdde ve ehabbü'l-hadîsi ileyye esdakuhû fehtârü ihde't-tâ'ifeteyni imme'l-mâle ve imme's-sebye kâlû fe-innâ nehtâru sebyenâ fe-kâme Rasûlüllâhi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme fi'l-Müslimîne fe-esnâ 'alellâhi bi-mâ hüve ehlühü sümme kâle emmâ ba'dü fe-inne ihvâneküm kad câ'unâ tâ'ibîne ve innî kad ra'eytü en erüdde ileyhim sebyehüm fe-men ehabbe minküm en*

durumu dışında, kim öyle bir günde onlara arka çevirirse muhakkak ki o, Allah'ın gazabını hak etmiş olarak döner. Onun yeri de cehennemdir. Orası, varılacak ne kötü yerdir!

²⁹⁶ Sayfa kenarına şu not düşülmüştür: İşbu âyet-i kerîmede takdîm u te'hîr olup, ya'nî, zâhir-i ta'bîr: “*Ve bi'se'l-masîr illâ mütehayyizen*” (وبس المصير الا متحيزا) takdîri üzere istisnânın yeri âhir-i âyetdir. Ve tehayyüz u inhiyâz, teveccüh ma'nâsınadır. Bir kimesne bir kimesneye munzam olduğu vakitde: “*Tehavveze ve tehayyeze fülânü ilâ fülân* (تحوز وتحيز فلان الى فلان) denir. Ve fi'e, kuvvet u cemâ'at ma'nâsınadır.

yutayyibe zâlike felyef'al ve men ehabbe minküm en yekûne 'alâ hazzihî hattâ nu'tiyehû iyyâhu min evveli mâ yuğnilâhu 'aleynâ felyef'al fe-kâle'n-nâsü kad tayyebnâ zâlike yâ Rasûlallâhi fe-kâle Rasûlüllâhu sallallâhu Te'âlâ [40a] 'aleyhi ve selleme innâ lâ nedri men ezine minküm fî zâlike fe-men lem ye'zen f'erci'û hattâ yerfe'a ileynâ 'urefâ'iküm emraküm fe-rece'a'n-nâsü fe-kellemehüm 'urefâ'uhüm sümme race'û ilâ Rasûlillâhi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme fe-ehberûhu ennehim kad ezinû ve tayyebû ilh.'".²⁹⁷

İşbu hadîs-i şerîf nâtıktır. Hadîs-i mezkûrun vürûdu Huneyn Gazâsı kufûl u 'avdetinde Ci'râne nâm mevzi'dedir. Hadîs-i mezkûrun mefhûmunu beyân, gazve-i merkûme keyfiyyetini mücmelen basta mevkûf olmağla, **kalem-i Mütercim-i Fakîr** ile bu vechile 'ıyân kılınır ki²⁹⁸: "Hicretin sekizinci sâli feth-i mübîn-i Mekke vukû' bulup, Beyt-i mükerrerem vücûd-ı vesah-âlûd-ı küffâr-ı Kureyş'den tathîr kılındıktan sonra, bi'l-cümle kabâ'il-i 'Arab, 'arz-ı itâ'at ü inkıyâd ile vâsıl-ı matlab olup, fakat Hevâzin ve Sakîf kabîleleri fenn-i harbde olan mehâretlerine mağrûren gerden-keş-i 'inâd ve yekdîğere mülâkât ile: 'Asker-i Muhammediyye, fenn-i harbde vukûfu olmayanlar ile mukâtele birle anlara galebe kıldılar. Şâyed bizleri dahi kâsd edeler, maslahat budur ki, onların hareketinden evvel biz tedârükde olalım' deyü meşveret edüp, Emîr-i Hevâzin Mâlik b. 'Avf-ı Nadrî ve pîşvây-ı Sakîf Kenâne b. 'Abdiyâ leyl-i Sakafî ve Kârub b. el-Esved, 'azm-i ceng ile yerlerinden hurûc ve kabîleteyn-i mezkûreteyn, Nadr ve Ceşm ve Sa'd b. Bekr ve Benî Hilâl kabâ'ili gibi kurb u civâr olan eşrârı dahi kendülerine uydurup, kulle-i 'isyâna 'urûc eylediler. Çün tavâ'if-i merkûmenin ictimâ' u ittifâkı haberi resîde-i dergâh-ı [40b] Risâlet-penâh oldukda, on iki bin, 'alâ kavlin on üç bin asker-i zaferpeyker ile Mekke-i mükerreme'den hareket ve mecma'-ı kefer olup, Tâ'if kibelinde kurb-ı Mekke'de olan Huneyn nâm mevzi'e 'azîmet buyurdular. Mevzi'-i mezkûra geldiklerinde tertîb u ta'biye-i leşkere ve 'akd-i elviye ve râyâta irâde-i Hazret zuhûr edüp, tıbk-ı fermûdeleri üzere Muhâcirîn için bir râyet, 'Ömer b. el-Hattâb ve bir livâ, 'Ali b. Ebî Tâlib ve diğêr livâ, Sa'd b. Ebî Vakkâs'a ve livâ'-ı Evs, Üseyd b. Hudayr'a

²⁹⁷ Buhârî, İtk, 13, Hibe, 10, 24, Hums, 15, Megâzî, 67 (bkz. Wensinck, VII, 264).

ان المروان والمسور بن حزيمة اخبراه ان رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم قام حين جاءه وفد هوازن مسلمين فسألوه ان يرد اليهم اموالهم فقال لهم رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم معي من تزدن واحب الحديث الي اصدقته فاختروا احدى الطائفتين اما المال واما السبي قالوا فانا نختار سبينا فقام رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم في المسلمين فاتى على الله بما هو اهله ثم قال اما بعد فان اخوانكم قد جاؤنا تائبين واني قد رأيت ان ارد اليهم سبيهم فمن احب منكم ان يطيب ذلك فليفعل ومن احب منكم ان يكون على حظه حتى نعطيها اياه من اول ما يغني الله علينا فليفعل فقال الناس قد طيبنا ذلك يا رسول الله فقال رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم انا لا ندرى من اذن منكم في ذلك فمن لم يأذن فارجعوا حتى يرفع الينا عرفاؤكم امركم فرجع الناس فكلهم عرفاهم ثم رجعوا الى رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم فاخبروه انهم قد اذنوا وطيبوا الخ

²⁹⁸ Sayfa kenarında **Gazve-i Huneyn** başlığı vardır.

ve livâ'-ı Hazrec, Habbâb b. Münzir'e rıdvânullâhi Te'âlâ 'aleyhim ecma'în ve Evs u Hazrec'den sâ'ir batna ve dîğer kabâ'il-i 'Arab'a birer livâ i'tâ buyurulup, 'ale's-sabâh, vâdî-yi Huneyn çukurda vâki' olup, yolları dar olmağla, asker-i İslâm'ın yekpâre hücûmuna imkân olmadığından, mahâll-i müte'addideden fevcen fevc iktihâma başladılar. Lâkin sâlifü'z-zıkr Emîr-i Hevâzin Mâlik b. 'Avf, asker-i İslâm'dan evvel mahall-i mezkûra gelüp, kemîngâhlara leşkerini sokup: 'Muhammedîler peydâ olduğu gibi birden hamle edin!' deyü tenbîh u tahrîz etmişidi. Taraf-ı İslâmiyân'dan mukaddime-i ceşş olan Benî Süleym kabîlesi -ki emîrleri Hâlid b. Velîd hazretleri idizikr olunan kemîngâhlara geldiklerinde, rasad-bîn olan Hevâzinîler, ehl-i İslâm üzerlerine tîr-endâz olarak yürüdükleri gibi, asker-i Hâlid'in ekserîsi bî-silâh olduklarından başka, 'ahd-i karîbde ihtidâ [41a] edüp, henüz zamîrlerinde envâr-ı İslâm istikrâr bulmayan cemâ'at-ı Kureyş dahi ma'ıyyet-i Hâlid'de olmalarıyla, müte'âkiben firâr ve bakıyye-i ashâb dahi: *'el-Firâru mimmâ lâ yutâku min süneni'l-mürselîn'*²⁹⁹ hükmünce firârilere iktifâ eylediler. Bi-hikmetillâhi Te'âlâ, der-ceng-i evvel, sûret-i hezîmet nümâyân olduğunu Hazret-i sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem müşâhede buyurdularında, süvâr oldukları, düldül ile müsemmâ, yâhud bir dîğer ester-i beyzânın 'inânını 'akab-i ashâba irhâ ve: 'Ey Ensârullâh ve Ensâr-ı Rasûl-i Hudâ! Ben bende-i Hudâ ve Rasûl-i kibriyâyım' ve rivâyet-i dîğerde: *'Îlâ eyne eyyühe'n-nâs'*³⁰⁰ deyü nidâ buyurdular. Lâkin ol hâlde bir kimesneden cevâb sudûr etmeyüp, Hazret tek ü tenhâ saff-ı düşmene: *'Ene'n-nebiyyü lâ kezibe, ene ibnü 'Abdi'l-muttalib'*³⁰¹ kelâmını gûyâ olarak savle buyurdular. Ol esnâda, 'alâ ihtilâfi'l-akvâl ashâbdan altmış, yâhud on iki, yâhud dokuz, yâhud ancak 'Ali ve 'Abbâs ve Ebû Süfyân b. el-Hars ve 'Abdullâh b. Mes'ûd hıdmet-i rikâb-ı sa'âdetlerine cân atup ve 'Ali ve 'Abbâs pîşrev olup ve Ebû Süfyân 'inânını ve İbn-i Mes'ûd sol câniblerini muhâreseye kıyâm edüp, etrâfına hücûm eden düşmeni süyûf-ı kâtı'alarıyla müdâfa'aya meşgûl oldular, rıdvânullâhi Te'âlâ 'aleyhim ecma'în. Hazret-i muktedây-ı Enbiyâ sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem'in kemâl-i şecâ'at ve nihâyet-i hamâsetlerine zât-ı bergüzîde-sıfatlarını ihfâ etmeyerek sıfat u neseblerini i'lân ile gürûh-ı a'dâyâ tek ü tenhâ [41b] batıyyü's-seyr olup, kerr ü fer şânından olmayan ester ile iktihâmları delâlet ve sebâtlarına dahi: *'Sümme*

²⁹⁹ الفرار مما لا يطاق من سنن المرسلين = Güç yetirilemeyecek şeyden kaçmak, Peygamberlerin sünnetindedir.

³⁰⁰ الى اين ايها الناس = Nereye gidiyorsunuz ey insanlar!

³⁰¹ انا النبي لا كذب انا ابن عبد المطلب = Ben Nebîyim, yalan yok, ben Abdülmuttalib'in oğluyum.

enzelellâhu sekînetehû ‘alâ Rasûlihî ve ‘ale’l-Mü’minîne ve enzele cünûden lem teravhâ³⁰² el-âyetü, nass-ı celîli işâret eder.

“Ba‘dehû Hazret-i sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem, savt-ı bülendi olan ‘Abbâs’a: ‘Yâ ma‘şera’l-Ensâr, yâ Ashâbe’s-Semere, yâ Ashâbe Sûreti’l-Bakara!’ kelâmıyla etrâfa nidâ kılmasıyla emir buyurup, ol dahi nidâsıyla ashâbı da‘vet eyledikde, cümlesi: ‘Lebbeyk, lebbeyk’ icâbetiyle pîşgâh-ı Hazret’e birer birer rûmâl olmağa sür‘at edüp, gelenler yüz ‘adede resîde oldukda, cenge kemâliyle girişüp, ol esnâda Hazret dahi, ‘alâ kavlin esterden nüzûl buyurup, dest-i mu‘cize-peyvestleriyle ve ‘alâ rivâyetin vâsita-i yed-i ‘Aliyyü’l-mürtezâ ile zemînden bir müşt hâk alup ve bir rivâyetde ‘Abbâs vasıtasıyla bir avuç seng-rîze alup, ihtilâf-ı akvâl üzere: ‘*İnhezimû Rabbe Muhammedin*³⁰³, yâhud: ‘*Allâhümme enşüdüke va‘deke lâ yenbeğî lehüm en yezherû*³⁰⁴, yâhud: ‘*Allâhümme encizlî mâ ve‘adtenî*³⁰⁵, yâhud: ‘*Allâhümme leke’l-hamdü ve ileyke’l-müştekâ*³⁰⁶ du‘âsıyla cânib-i düşmene saçdılar. Ol hâk efrâd-ı a‘dâya isâbet ve cünd-i melâ’ike dahi i‘ânet edüp, ekserîsi küşte-i tîğ-i helâk ve bakıyyetü’s-süyûfu perîşân ve müteferrik oldular. Ba‘dehû hazret-i Fahr-i mevcûdât ganâyim-i kesîre-i Huneyn’i vakt-i fırsatta taksîm etmek üzere, Ci‘râne nâm mevzi‘de bi’l-emâne birağup, üzerine ‘Abbâd b. Bîşr-i Ensârî’yi muhâfız ta‘yîn ve ma‘reke-i Huneyn’de bozulup firâr ve Tâ’if [42a] hisârına tehassün eden Hevâzin ve Sakîf kabîlelerini istihsâl niyyetine eğerçi müteveccih oldular. Lâkin Tâ’if’e varulup biraz tazyîkden sonra hâlet-i ye’s nümâyân olmaksızın, bi-hikmetillâhi Te‘âlâ, feth-i hisârı ol hînde terkle Medîne-i münevvere’ye nehzat ve hılâl-i râhda, zıkr olunan Ci‘râne’yi teşrîf ve ganâ’im-i Huneyn’i ba‘de ihrâci’l-humus guzâta taksîm ile taltîf buyurdular. Ol hengâmda hadîs-i sâlifü’t-tahrîrde bast olunduğu üzere Hevâzin kabîlesi eşrâfından elçilik sûretinde on dört, ‘alâ naklin yirmi dört nefer kimesne ki, ‘amm-ı ridâ’-i Peygamber Ebû Berkân ve Ebû Surd Züheyr b. Surd-ı Sa‘dî ol cümleden idi. Müslim oldukları hâlde dergâh-ı Risâlet-penâh’a yüz sürüp, kabîle-i mezkûrenin İslâm’ı kabûl eylediklerini³⁰⁷ ihbâr ve:

³⁰² Tevbe Sûresi, 9/26.

ثم انزل الله سكينته على رسوله وعلى المؤمنين وانزل جنودا لم تروها = Sonra Allah, Rasûl’ü ile müminler üzerine sekînetini (sükûnet ve huzur duygusu) indirdi, sizin görmediğiniz ordular (melekler) indirdi...

³⁰³ انهزموا ورب محمد = Muhammed’in Rabbi adına yenilin!

³⁰⁴ اللهم انشذك وعدك لاينبغي لهم ان يظهروا = Senin va‘din üzerine yemin olsun ki, onların galip gelmesi yakışmaz.

³⁰⁵ اللهم انجز لي ما وعدتني = Allâhım, bana va‘dettiğin şeyi yerine getir!

³⁰⁶ اللهم لك الحمد واليك المشتكى = Allâhım hamd senin içindir, şikayet de sanadır.

³⁰⁷ Sayfa kenarında **Matlabu fî İslâmi Kabîleti’l-Hevâzin** vardır.

‘Yâ Rasûlallâh! Kerem-i kerâmet-tev’emine nihâyet yokdur. Gazve-i Huneyn’de dâhil-i dest-i iğtinâm olan emvâl u sebâyâ, ya’nî zen u ferzendimiz ki, içlerinde ridâ‘an ‘ammât u hâlâtın olduğu derkârdır. Bu penâh-ârende-i asitân-ı âsumân-bünyânın olan kullarına ‘inâyet u ihsân buyurulmak cümlemizin niyâzıdır’ deyü kâri‘-i der-i istirhâm ve bu bâbda sâlifü’z-zikr Züheyr, nazm:

‘E minenün ‘aleynâ Rasûlüllâhi fî keremin

Fe-inneke'l-mer’u nercûhu ve nenteziru

E minenün ‘alâ beydatin kad ‘âkahâ kaderu

Müşettet şemlehâ fî dehrihâ gayru

E minenün ‘alâ nisvetin kad künte terda ‘uhâ

*İz fûke temlûhu min mahzihe'd-dürerü*³⁰⁸

şi‘riyle der-yûze-ger-i in‘âm oldular. Hazret-i Server-i Enbiyâ ‘aleyhi’s-salâtü [42b] ve’t-tahâyâ dahi: ‘Ben te’hîr-i taksîm-i ganâyimi sizin İslâm’ı kabûl edeceğiniz ümîdiyle eylemişdim, lâkin ikisi birden olmaz, ya emvâl, yâhud sebâyâ ahziyle sizi muhtâr kıldım, kangısını ihtiyâr edersiniz?’ buyurdularında, anlar sebâyâyı ihtiyâr eylediler. Pes Hazret: ‘Benim ve Benû Hâşim’in nasîbi olan sebâyâyı size i’tâ eyledim’ deyüp nezd-i ashâba varup, Hevâzin’i murâd eyledikleri hâlde: ‘Ey yârân! Sizin birâderleriniz tâ’ib u müselmân olarak nezdime geldiler ve benim re’yim anlardan alınan üserâyı yine anlara i’tâ eylemek üzere karâr buldu. Sizler dahi tayyîb-i nefsinizle bilâ-‘ivâz râzı olursanız öylece ediniz, yok eğer ‘ivâz talebinde olursanız inşaallâhu Te‘âlâ bundan sonra vukû‘ bulacak ganâ’imden size ‘ivâz vermeğe müte‘ahhidim’ buyurdularında, hâzır olan ashâb: ‘Bilâ-‘ivâz i’tâ’-i üserâyâ ez-cân u dil râzıyız’ demişler ise de tekrâr hazret-i Nebiyy-i muhtâr, mevcûd bulunan ashâba hitâben: ‘Belki kavminizden râzı olmayanlar buluna. Varın ‘urefâ, ya’nî rû’yet-i umûrunuza ta’yîn olunan zâbitleriniz ile söyleşiniz, ba‘dehû nezdime gelin’ deyü fermân buyurdular. Anlar dahi varup, ‘urefâ’-i her kavim ile sohbet eylediklerinden sonra huzûr-ı Hazret’e gelüp, kavmin bu husûsa

³⁰⁸ امنن علينا رسول الله في كرم فاتك المرء نرجوه ومنتظر امنن على بيضة قد عاقها قدر مشنت شملها في دهرها غير امنن على نسوة قد كنت ترضعها اذ فوك تملوه من محضها الدرر

râzı olduklarını haber vermeleriyle, sebâyâyı vefd-i Hevâzin'e i'tâdan sonra: 'Emîrleri - sâbiku't-tahrîr- Mâlik b. 'Avf kandedir? Eğer 'arz-ı İslâm'la gelse bi'l-cümle emvâl ü eşyâsını kendisine teslîmden başka yüz re's tûvânâ deve dahi ihsân ederdim' buyurdular. [43a] Peyâm-ı mezkûr Tâ'if'de olan Mâlik'e vusûl buldukda, yine Ci'râne menziline hâk-i kadem-i sa'âdetle iktihâl ve safây-ı İslâm'la tenvîr-i bâl edüp, mâl u 'iyâl ve cemâl-i mev'ûde nâ'il olduktan sonra işbu şi'r ile medîha-gûy-ı Peygamber-i âhiri'z-zemân olmuşdur, nazm:

'Mâ en ra'eyte ve lâ semi'te bi-mislihî

Fi'n-nâsi küllihim bi-misli Muhammedin

Evfâ ve a'tâ lil-cezîli izâ ihtevâ

*Ve metâ teşâ'e yuhbiruke 'ammâ fi ğadin*³⁰⁹

intehâ".

Ve'l-hâsıl, hadîs-i sâlifü't-tastîr medlûlünce, cünd-i Rasûlullâh sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem'de 'urefâ, ya'nî müdirân-ı umûr olduğu bî-rayb u zunûndur. Hadîs-i âharda dahi: "*İnne'l-'irâfete hakkun*"³¹⁰ vârid olmuşdur. Ya'nî: "Tertîb-i asker ve tanzîm-i umûr-ı leşkeri rü'yet için 'arîf, ya'nî re'îs nasbı şer'an mütehakkık ve inkârı gayr-ı lâyıık olup, bir kavimde 'arîf lâzımdır" demektir. Ebû Dâvud'un tahrîc eylediği: "*el-'İrâfetü hakkun ve lâ büdde li'n-nâsi mine'l-'urefâ'i ve lâkinne'l-'urefâ'e fi'n-nâri*"³¹¹ hadîs-i şerîfiyle Ebû Nu'aym'ın *Ma'rifet nâm* kitâbında Ce'ûne b. Ziyâd'dan rivâyet eylediği: "*Lâ büdde mine'l-'arîfi ve'l-'arîfü fi'n-nâri*"³¹² ve Ebû Mende ve Ebû Nu'aym'ın zikr eyledikleri: "*Mâ min vâlin 'işreten illâ cî'e bihî yevme'l-kıyâmeti*

³⁰⁹ ما ان رايت ولا سمعت بمثله في الناس كلهم بمثل محمد اوفى واعطى للجزيل اذا احتوى ومتى تشاء يخبرك عما في غد = Muhammed'in bir benzerini bütün insanlar içinde ne görmüşsündür ne de duymuşsundur. İmkânı olduğunda hem vefalıdır hem de cömerttir. Ve sen ne zaman dilerse o yarına dair haber de verir.

³¹⁰ Ebû Dâvud, İmâre, 5 (bkz. Wensinck, IV, 196).

ان العرافة حق

³¹¹ Ebû Dâvud, İmâre, 5 (bkz. Wensinck, IV, 196).

العرافة حق ولا بد للناس من العراف ولكن العراف في النار = İrâfet gerçektir. İnsanlara mutlaka urâfe gerekir, ancak urâfeler (den görevini hakkıyla yerine getiremeyenler) cehennemdedirler.

³¹² Ebû Nuaym el-İsfâhanî, *Marifetü's-Sahâbe*, V, 231, hn. 1610.

لا بد من العريف العريف في النار = (Topluma) mutlaka arîf gerekir ve fakat arîfler (den görevini hakkıyla yapamayanlar) cehennemdedirler.

mağlûlen, mu‘azzeben ev mağfüren lehû”³¹³ ve Taberânî’nin: “Mâ min emîrin yû‘merü ‘alâ ‘işretin illâ sü‘ile ‘anhüm yevme’l-kıyâmeti”³¹⁴ ehâdisinde olup, emâretin ‘aleyhine dâ’ir olan va‘îdât u tehdîdât, asl-ı emâret u ‘irâfetin menhî olduğunu iktizâ etmeyüp, belki va‘îdât-ı mezkûre, ya‘nî nâra müncer olan umûra mülâbis olduklarını beyân [43b] ve hakk-ı emâreti yerine getürmeyüp, ‘adl u insâfdan mehcûr ve zûlm u i‘tisâfla meftûr olanlar haklarındadır. Zîra asl-ı emâretten teb‘îd olsa: “el-İrâfetü hakkun ve lâ bûdde li'n-nâsi” buyurulmaz idi. Hulâsa va‘îdât-ı mezkûre, emârete lâzım olan insâfa dikkat için tahzîr u terhîbden ‘ibâretidir.

el-Faslü’s-Sâdis: fî Tesvîmi’l-Cünd, ya‘nî altıncı fasıl, her bir bölüğü ve eşhâsı ve merâtib-i zâbitânı âhardan temyîz için askere ‘alâmet vaz‘ı beyânındadır.

İşbu emrin müstahsen olduğuna kavlıhû Te‘âlâ: “Belâ in tesbirû ve tettekû ve ye’tûkum min fevrihim hâzâ yûmidiküm Rabbüküm bi-hamseti âlâfin mine’l-melâ’iketi müsevvimîn”³¹⁵ âyet-i kerîmesinde işâret vardır. Ya‘nî ber-mantûk-ı âyet, Bedir Gazâsı’nda hazret-i Fahr-i ‘âlem sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem’e imdâda gelen melâ’ike-i kirâm ism-i mef‘ûl sîgasıyla ve ‘alâ kırâ’etin ism-i fâ‘il olarak “Müsevvimîn” ile tavsîf olunmuşdur. Müsevvim, sevme‘den müştakdır. Sevme, lügatte hayvân ve sâ‘ir nesneye âhardan temyîz için vaz‘ olunan ‘alâmet ü nişâna derler. Müsevvimîn, ism-i mef‘ûl olduğu kırâ’ete göre: “Ol melâ’ike, mu‘allemîn, ya‘nî ‘alâmet vaz‘ olunmuş” ve ism-i fâ‘il olduğu üzere: “Ol melâ’ike zâtlarına ve râkib oldukları esblerine ‘alâmet vaz‘ eylemişlerdir” demekdir.

Sâhibü’l-asl, cedd-i ekberi Hüseyin b. Muhammed nâm fâzılın *Tefsîri*’nden nâkilen der ki: “İbn-i İshak ve Zeccâc’ın kavilleri üzere, melâ’ike-i kirâmın başlarında ‘amâ’im-i beyz, ya‘nî beyâz destâr olup, fakat Cibrîl ‘aleyhi’ [44a] s-selâm, miyân-ı ashâbda olan Zübeyr b. el-‘Avvâm şeklinde sarı ‘imâme ile idi. Ve ‘Urve b. ez-Zübeyr

³¹³ Ebû Nuaym el-İsfahanî, *Marifetü’s-Sahâbe*, VI, 331, hn. 2021.

ما من والى عشرة الا جيء به يوم القيامة مغلولاً معذباً او مغفوراً له = Toplumun işini üstlenen hiç bir emir yoktur ki, kıyâmet gününde ya elleri bağılı, azap görür halde ya da affedilmiş şekilde getirilmesin.

³¹⁴ Taberânî, *el-Mucemü’l-kebir*, X, 103.

ما من امير يؤمر على عشرة الا سئل عنهم يوم القيامة = Sosyal yaşamda emreden hiçbir kimse yoktur ki, kıyâmet gününde soru-suale çekilmesin.

³¹⁵ Âl-i İmrân Sûresi, 3/125.

يلى ان تصبروا وتتقوا يأتوكم من فورهم هذا يمددكم ربكم بخمسة آلاف من الملائكة مسومين = Evet siz sabır gösterir ve Allah’tan ittikâ ederseniz, onlar (düşmanlarınız) hemen şu anda üzerinize gelseler Rabbiniz, nişanlı beş bin meleklerle sizi takviye eder.

ve karındaşı ‘Abdullâh ve ‘Abdullâh-ı müşârun ileyh’in hafîdi ‘Abbâd rivâyetleri üzere, bi'l-cümle melâ’ike, ‘imâme-i safrâ ile Zübeyr hazretlerine müşâkil idi. İmâm-ı Begavî *Tefsîri*’nde, Cebra’îl ‘aleyhi’s-selâm beş yüz ‘aded melâ’ike ve Mikâ’il ‘aleyhi’s-selâm dahi beş yüz ‘aded melâ’ike ile sûret-i ricâlde kır-gün esblere süvâr olarak beyâz esvâb iktisâsıyla ve başlarında destâr-ı beyâz ve destârlarının uçları omuzlarının beynlerine sarkmış oldukları hâlde, nüzûl eylediklerini rivâyet etmiştir. Ve ‘Abdullâh b. ‘Abbâs radiyallâhu Te‘âlâ ‘anhümâ *Tefsîri*’nde, yevm-i Bedir’de melâ’ike-i kirâm, ‘amâ’im-i beyzâ ve yevm-i Huneyn’de ‘amâ’im-i hadrâ ile nâzil olduklarını îrâd buyurmuş. Ve İmâm-ı Süyûtî *Fetâvâsı*’nda yine İbn-i ‘Abbâs’dan rivâyeten, ‘amâ’im-i sevdâ, ya’nî siyâh destâr ile olduğunu hikâyet kılmıştır. Buhârî ve Müslim rahimehumullâhu Te‘âlâ, Sa’d b. Ebî Vakkâs’dan radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh, rivâyet ederler ki, râvî Sa’d b. Ebî Vakkâs radiyallâhu Te‘âlâ buyurmuşdur ki: ‘Yevm-i Uhud’da Rasûlüllâh sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem’in sağ ve sol câniblerinde beyâz esvâblı iki racül gördüm. Eşedd-i kîtâl ile a’dâ ile kîtâl ederler. Ol iki racülü evvel ü âhir görmemişim’. Racüleyn-i müşârun-ileyhimânın biri Cebra’îl ve diğeri Mikâ’il ‘aleyhime’s-selâmdır”.

Hülâsâ, kabâ’il ve ketâ’ibe [44b] harb ‘indinde, her bir kabîle ve ketîbe âharından temyîz olunmak ve tebeyyün etmek için vaz’-ı ‘alâmet câ’iz olduğuna âyet-i sâbika delîl olduğundan mâ’adâ İbn-i Cerîr’in *Tefsîri*’nde yazdığı: “*Haddesenî Ya’kübü ahberenâ İbnü ‘Aliyye ahberenâ İbnü ‘Avn ‘an ‘Umeyri’bni İshak kâle inne evvele mâ kâne’s-sûfî li-yevme’izin, ya’nî yevmi Bedr kâle kâle Rasûlüllâh sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem tesevvemû fe-inne’l-melâ’ikete kad tesevvemet*”³¹⁶ hadîsinden dahi vaz’-ı ‘alâmet mesnûn olup, hazret-i Sultânü’l-Enbiyâ ‘aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm, ashâbına tesevvüm ile emir buyurdıkları müstebân olur. Emir ise vücûb için olup, bu bâbda vücûb murâd olmasa bile müstehab olacağı bî-iştibâhdır.

Ve yine tesevvümün emr-i mesnûn olduğuna Taberânî’nin Hâlid b. Süleymân b. ‘Abdillâh b. Hâlid b. Simâk b. Hareşe’den, ol dahi vâlidinden, ol dahi ceddinden rivâyet eyledikleri: “*Enne Ebû Dücânete yevme Uhudin a’leme bi-‘isâbetin hamrâ’e fe-nazara Rasûlüllâhi sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve selleme ve hüve yahtâlû fi meşyetihî*

³¹⁶ İbn-i Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân fi Tefsîri’l-Kur’ân*, VII, 186, hn. 7776.

حدثني يعقوب اخبرنا ابن علي اخبرنا ابن عون عن عمير بن اسحق قال ان اول ما كان الصوف ليومئذ يعني يوم بدر قال قال رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم تسوموا فان الملائكة قد تسومت

*beyne's-saffeyni fe-kāle innehâ meşyetün yübğiduhellâhu illâ fi hâze'l-mevzi 'i'*³¹⁷ hadîs-i şerîfi te'yîd eder. Ya'nî: "Ashâb-ı kirâmdan Ebû Dücâne radiyallâhu Te'âlâ 'anhüm, Uhud gazâsında başlarına bir 'isâbe-i hamrâ, ya'nî bir kırmızı sarık sarup, saffeyn beyinde mütekebbirâne salına salına gezer idi. Hazret-i sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem, müşârun ileyhe nazar buyurup: 'İşbu meşy bir meşydir ki, Allâhu Te'âlâ, işbu mevzi'in [45a] gayrîde, ya'nî ma'reke-gâhdan mâ'adâ yerlerde ana buğz eder'" demekdir.

Ve dahi tesvîme, ya'nî vaz'-ı nişâna mülhak olan nesnelere biri dahi şi'ârdır³¹⁸. "Şi'âr" deyü ıstılâh-ı ehl-i siyerde, asker-i İslâm, ordularda birbirine mülâkâtda ehadühümâyı dost mudur düşman mıdır bilinmek için lafzen vaz' eyledikleri 'âlâmetdir. Sâhibü'l-Hidâye'nin *Fetâvây-ı Zahîriyyesi*'nde yazdığı üzere, işbu şi'âr ittihâzı lâyıkdır ki seferde askerden biri sancağını ve bölüğünü gâ'ib edüp, aradıkda, ol şi'âr ile nidâ eder ve ayakdaşlarını bulur. Ve bunu vaz' dahi İmâmü'l-Müslimîn ve yâhud ser'askerin vazîfesidir. Ve zafere dâ'ir tefe'ül olunacak elfâz ile vaz' olunmak dahi lâyıkdır. Ve sünnet-i seniyye dahi böyle vâki' olmuşdur ki, Ebû Dâvud ve Tirmizî rahimehümüllâhu Te'âlâ rivâyet kıldıkları üzere, Rasûlüllâh sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem, seferin birinde, "*În beyyettüm felyekün şi'âruküm hâ mîm lâ yünsarûn*"³¹⁹ buyurmuşlardır. Ya'nî: "Birbirinize mülâkât ve tecessüsde ve şebhûnda nidâ eylediğiniz vakitte, şi'ârınız: '*Hâ mîm lâ yünsarûn*' kelâmı olsun" demekdir. Ve "*Hâ mîm lâ yünsarûn*"un müfâdı: "Allâh'a kâsem ederim ki, a'dâ mansûr olmazlar" demekdir. İşte bu kelâm fevze tefe'ül olduğu bî-irtiyâbdır. Ve yine Ebû Dâvud'un rivâyeti üzere gazavâtda Muhâcirîn'in şi'ârı: "'Abdullâh" ve Ensâr'ın şi'ârı: "'Abdurrahmân" lafızları idi.

³¹⁷ Taberânî, *el-Mucemü'l-Kebîr*, VI, 218, hn. 6388.

ان ابو دجانة يوم احد اعلم بعصابة حمراء فنظر رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم وهو يختال في مشيته بين الصفين فقال انها مشية يبغضها الله الا في هذا الموضع

³¹⁸ Sayfa kenarında **Matlabu fi's-Şi'âr** başlığı vardır.

³¹⁹ Ebû Dâvud, Cihâd, 71 (bkz. Wensinck, I, 236).

ان بيتهم فليكن شعاركم حم لا ينصرون

Ve yine Ebû Dâvud, Seleme'den rivâyet eder: Seleme der ki: “‘Ahd-i Risâlet-penâhî'de [45b] Ebî Bekir es-Sıddîk radiyallâhu Te‘âlâ ‘anhüm, ile gazâyâ gitdik idi. Şi‘ârımız: ‘*Emnün emnün*’³²⁰ idi”. Bunun dahi fâl-i bi'l-hayr olduğu ma‘lûmdur.

el-Faslü's-Sâbi': fî Tazyîki Melâbisi'l-Cüнди ve Taksîrihâ, yedinci fasıl, askerın libâsı dar ve kısa olmak beyânındadır.

Bu mâdde-i hasenenin dahi emr-i mesnûn olduğu, zikirleri âtî ehâdis-i şerîfeden rûnümündür. İmâm-ı Buhârî *Sahîhi*'nde: “*Bâbü'l-Cübbeti fi's-Seferi ve'l-Harb*”³²¹ dediği matlabda, Muğîre b. Şu'be radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh'dan rivâyet eder, râvî-yi müşârun ileyh der ki: “Hazret-i sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem, tecdîd-i vuzû' murâd buyurdıklarında, abdest suyunu hâzır eyledim. Üzerlerinde cübbe-i Şâmiyye var idi. Mazmaza ve istinşâk ve vech-i münevverlerini gasl buyurdıklarından sonra, cübbe-i mezkûrenin yenleri gâyet dayyık olup, üzerlerinde iken gasl-i yedeyn mümkün olmamağla, cübbeyi ihrâc birle yedeyn-i şerîfeteyni gasl ve ser-i sa‘âdet-efserlerini ve huffeyn-i latîfeynini mesh buyurdular”, intehâ.

Ve yine İmâm-ı Buhârî *Sahîhi*'nde “Ebvâb-ı Gazve-i Tebûk”da, yine Muğîre hazretlerinden rivâyeten, tâ'nın fethi ve bâ'nın zammı ve vâv'ın sükûnuyla Tebûk ki, Medîne-i münevver'e ye on merhale ve Dımeşku's-Şâm'a on bir merhalede vâki' olan mevzi'e doğru ‘aleyhi's-salâtü ve's-selâm, keferi-i Rûm ile muhârebe kasdına ‘azîmet buyurdıkları seferde dayyıkul-küm, ya'nî yeni dar cübbe telebbüs buyurdıklarını ve İmâm-ı Müslim *Sahîhi*'nde ve İmâm-ı Begavî *Şihâh-ı Mesâbih*'de yine râvî-yi müşârun ileyh [46a] hazretlerinden râviyen: “Seferin birinde” ta'bîriyle haber-i mezkûru zikr ve fekat İmâm-ı Begavî, ol cübbeyi cübbe-i Rûmiyye ile tavsîf edüp ve râvî-yi hadîs Muğîre hazretleri: “Ben abdest sularını dökmek hıdmet-i şerîfesinde bulunmuşidim. Cübbe-i mezkûrenin yenleri gâyet dar olduğundan, mübârek beden-i şerîflerinden çıkarup, gasl eyledi” deyü rivâyet kıldığı haber-i sıhhat-eserini muhaddisîn-i müşârun ileyhim tasrîh eylemişlerdir.

Ve'l-hâsıl Hazret-i bergüzîde-i kâ'inât ‘aleyhi's-salâtü ve't-tahiyyât, keferi-i Rûm kırk bin asker techîziyle harb-i Müslimîn'i kasd eyledikleri hâk-i pâ-yı behişt-

³²⁰ امن امن = Barış

³²¹ باب الجبة في السفر والحرب = Sefer ve harbde giyilen elbise bâbı.

sâyelerine bâliğ olup, gazve-i merkûmede harb-i Rûm niyetiyle nâhiye-i Şâm'a 'azîmet buyurduklarında, küffârın ekmâmı gâyet dar olarak sûf, ya'nî yün cinsinden giydikleri siyâb misillü yedeyn-i kerîmeteyninden ihrâcî güç olur haysiyyetiyle cübbe giydiklerine ehâdîs-i şerîfe-i mezkûre mecmû'-ı rivâyâtıyla delâlet edüp, bu sûretde sefer u gazâda dar esvâb giymek müstehab olduğu ahabâr-ı mezkûreden müstefâd olur. Buhârî şurrâhından ba'zıları: "Hengâm-ı sefer u gazâda dar esvâb giymenin rükûb u nüzûlde ve hareketde hiffeti ve mücâdele-i a'dâ 'inde iştigâlden eb'ad olduğuyçündür" deyü hikmetini beyân eylemişdir. Fi'l-hakîka uzun ve bol esvâb 'inde'l-muhârebe mücib-i iştigâl olduğu bî-kîl u kâldir. Zîrâ: "Hengâm-ı kıtâl sana hıdmetkâr olan sevbi giy, senin hıdmetkârı [46b] olduğun sevbi giyme" ma'nâsına olan: "*İlbis mine's-siyâbi mâ yahdimüke ve lâ yestahdimüke*"³²² kavlinin temâm yeri ve a'dâ ile yaka yakaya gelindikde, tavîlü'z-zeyl ve memdûdü'l-küm esvâba a'dâ sarılacağı derkâr olup, ammâ dar esvâb bu mahzûrdan berîdir. Gazve-i merkûme-i Tebûk, *Sahîh-i Buhârî* ve kütüb-i sâ'ire-i sahîhada muharrer olduğu üzere harâretin şiddetinde vukû' bulup, dar sevb, eser-i harârete takviyet verirken, Hazret-i Şâh-ı Rusûl sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem, yine dar cübbe telebbüs buyurdıkları, fevâ'id-i mezkûre için olduğunu te'yîd eylediğinden fazla, a'dâya keyd u hud'a için, ya'nî Hazret-i 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz'i hîn-i mukâbelede küffâr, kendilerine imdâda gelmiş 'ummâl-i Rûm'dan zannedüp, bu vechile a'dâya mugâlata etmek için telebbüs buyurmuş oldukları dahi muhtemeldir. Zîra telebbüs olunan cübbe-i Peygamberî, ber-vech-i muharrer a'dânın siyâbı cinsinden idi. Ve Hazret'in işbu seferde cins-i esvâb-ı kefereden olarak giydikleri cübbe-i dayyika haberi, İmâm-ı Ahmed ve Ebû Dâvud, İbn-i 'Ömer radiyallâhu Te'âlâ 'anhümâ'dan rivâyet etdikleri: "*Men teşebbehe bi-kavmin fe-hüve minhüm*"³²³ hadîs-i şerîfinin³²⁴ 'umûmî üzere olmamasını iktizâ eder. Ya'nî "*Men teşebbehe*" hadîsi, teşebbühde maslahat-ı dîniyye ve dünyeviyyeden bir garaz bulunmayup, mücerred: "Benzeyem" niyyetinde olur ise, ol zaman teşebbüh olur. Hattâ maslahat-ı dünyeviyyeyi mutazammın olarak, Mecûs'e altmış bir ineği ehl-i İslâm'dan biri iştirâ [47a] edüp, sütünü sağdırmasa, ol Mecûs'un başına giydiği nesneyi: "İnek kendini sâhib-i evveli sanup tevahhuş etmesün" deyü Müslim-i merkûm'un başına giymesinde ve maslahat-ı

³²² البس من الثياب ما يخدمك ولا يستخدمك

³²³ Ebû Dâvud, Libâs, 4; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 50 (bkz. Winsinck, III, 62).

من تشبه بقوم فهو منهم = Kim bir kavme benzerse, onlardan olur.

³²⁴ Sayfa kenarında **Matlab-ı Hadîs-i Men Teşebbehe** başlığı vardır.

dîniyye zımında, hadî‘a-i harb için ziyy-i küffâr ile tezeyyîde³²⁵ her ne kadar Sâhib-i *Muhît* ikfâra kalkmış, ya‘nî: “Kâfir olur” demiş ise de be’s olmayup, câ‘iz ve murahhas olduğu meşâyih-i Hanefiyye‘den ekserînin kavlidir. Sâhib-i *Muhît*‘in ikfâra senedi, teşebbüh hadîsinin ‘umûmuna göredir. Lâkin *Makâsîdü‘l-Hasene* nâm kitâb mü‘ellifinin nassı ve gayrilerinin tasrîhi üzere hadîs-i teşebbühü, E‘imme-i hadîs taz‘îf etmişlerdir. Ve hadîs-i za‘îf, ikfârı müfid olsa bile temessük u istidlâlê sâlih değildir. Ve ammâ kısa esvâb giymek dahi meşrû‘ olduğuna Cenâb-ı Hakk‘ın ‘azze ve celle Habîbi‘ne: “Siyâbımı tathîr eyle” ma‘nâsına olup, inzâl eylediği: “*Ve siyâbeke fe-tahhir*”³²⁶ nass-ı celîliyle istidlâl olunur ki³²⁷, *Tefsîr-i İmâm-ı Begavî*‘de “*Fe-tahhir*” kelîme-i şerîfesi “*Fe-kassir*” ile tefsîr olunmuşdur. Zîra esvâbın kısa olması tahâretini müstelzimdir.

Sâhibü‘l-asl cedd-i ekberinin *Tefsîri*‘nden nâkilen, âyet-i mezkûrenin sebab-i nüzûlünü bu vechile îrâd eder ki: “Zemân-ı cehâletde müşrikîn, uçları necâsete dokunur haysiyyetiyle uzun etekli esvâb giyerler idi. Esvâb-ı mezkûre necâsete dokunduğundan başka, fahr u kibr esbâbından olmağla, âyet-i mezkûre ile tatvîl-i sevb husûsunda nehy-i İlâhî vârid olup, taksîriyle emr olunmuşdur. Ve ‘âdât-ı mezmûme-i câhiliyyenin rafz u terki [47b] bâbında nâzile olan âyâtın evveli, işbu âyet-i celîledir”.

Ve cerr-i ezyâlin câ‘iz olmadığına, Ebû Hureyre radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh‘dan merviyen Buhârî‘nin zikr eylediği: “*Kâle Rasûlüllâhi sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve selleme mâ esfele mine‘l-ka‘beyni mine‘l-izâri fi‘n-nâr*”³²⁸ hadîsi delâlet eder. Hadîs-i mezkûrun ma‘nâsı: “Bedene bürünecek sevbden topuklarından aşağı geleni nârdadır” demektir. Yine Buhârî‘nin Müslim ile İbn-i ‘Ömer radiyallâhu Te‘âlâ ‘anhümâ‘dan rivâyeten zikr eyledikleri: “*İnehû sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve selleme kâle men cerra sevbhû huyelâ‘e lem yenzurillâhu ileyhi yevme‘l-kıyâmeti*”³²⁹ hadîsi ki, ma‘nâsı: “Kangı kimesne ki, sevbini kibren ve ‘ucben arkasına doğru uzatup çeke, Bârî Te‘âlâ ve

³²⁵ Sayfa kenarında şu Arapça not vardır: “Hâze‘l-mebhasü muharrarun fi‘l-fâsli‘-s-sâmini ve‘-selâsine fi elfâzi‘l-küfri min kitâbi *Câmi‘i‘l-Fusûleyn*, felyurâci” (هذا المبحث محرر في الفصل الثامن والثلاثين في الفاظ الكفر من كتاب جامع) = Bu konu *Câmi‘u‘l-Fusûleyn* adlı kitabın otuz sekizinci bölümündeki küfür lafızları bahsinde anlatılmıştır, oraya bakılsın.)

³²⁶ Müddessir Sûresi, 74/4.

وثيابك فطهر = Elbiseni tertemiz tut.

³²⁷ Sayfa kenarında **Matlab-ı Kasr-ı Sevb** başlığı vardır.

³²⁸ Buhârî, Libâs, 4; Ebû Dâvud, Libâs, 27 (bkz. Wensinck, VI, 24).

قال رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم ما اسفل من الكعبين من الارار في النار

³²⁹ Buhârî, Fezâ‘ilü‘-s-Sahâbe, 5; Ebû Dâvud, Libâs, 25 (bkz. Wensinck, II, 105).

انه صلى الله تعالى عليه وسلم قال من جر ثوبه خيلاء لم ينظر الله اليه يوم القيامة

tekaddes ol kimesneye yevm-i kıyâmetde rahmet etmez” demektir; tatvîl-i sevâb menhî olduğuna dâldir. Buhârî’de hadîs-i mezkûrda “*Hüyelâ*” yerinde “*Min mahiletin*” (من مخيلة) vâki’ olmuştur. Hüyelâ’, hâ’-i mu‘cemenin zammı, yâhud kesri ve yâ’-i müsennât-ı tahiyyenin fethi ve lâm’ın meddiyle kibr u ‘ucb ma‘nâsına ve mahîle, vesîle vezninde kibr u istihkâr-ı nâs ma‘nâsınadır.

Ve Ebû Sa‘îd-i Hudrî radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh’dan râviyen Ebû Dâvud’un zikr eylediği: “*İnnehû kâle sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem izratü’l-Mü’mini ilâ nısfı’s-sâki ve lâ ceraha ve lâ cünâha fîmâ beynehû ve beyne’l-ka’beyni ve mâ kâne mine’l-ka’beyni fe-hüve fi’n-nâri ve men cerra izârahû betaran lem yenzurillâhu ileyhi*”³³⁰ hadîsi dahi mü’eyyid-i müdde‘âdır. Ma‘nâsı demektir ki: “Mü’minin izresi baldırının nısfına kadardır. Ya‘nî memdûh ve matlûb olan budur. [48a] Nısf-ı sâkıdan topuklarına kadarında cünâh u harac, ya‘nî be’s yokdur. Ve topuklarından aşağı olan nârdadır. Ve kangı kimse ki, izârını kibren cerr eylese, Cenâb-ı Hak ol şahsa nazar etmez, ya‘nî râzı olmaz”. İzre, hemzenin kesriyle binâ’-i nev‘idir. Bir türlü ve bir nev‘ izâr tutunmak ma‘nâsınadır ki, hâlete dâldir. Lisânımızda andan tutunuş ile ta‘bîr olunur.

Ehâdîs-i şerîfe-i mezkûrede olan “*Fi’n-nâri*” kavî-i Nebevîsî’nin te’vîli, İmâm-ı Hattâbî’nin, *Me‘âlim-i Süneni*’nde beyân kıldığı üzere iki vechiledir. Vech-i evvel: “Topukdan aşağı olan izâr nârdadır” demek: “Sâhib-i izârın topuğundan aşağısı fi‘line ‘ukûbeten nârdadır” demektir. Vech-i sâni: “Fi‘li ve sanî’i böyle olan, ya‘nî menhî olan tatvîl-i izârı irtikâb fi‘li, ehl-i nârın ef‘âlinden ma‘dûd ve mahsûbdur” demektir. Sâhibü’l-asl der ki: “Benim ‘indimde evceh-i vücûh olan, müsebbib olan nârın ismini, sebep olan ma‘siyyete beynlerinde olan kemâl-i irtibâtta mübâlağa kasdıyla itlâk kabîlinden olmakdır”. Bu sû[re]’de: “*Mâ esfele mine’l-ka’beyni fi’n-nâr*”ın ma‘nâsı; “Topukdan aşağıdaki izâr nâra mûsıla olan ma‘siyyetüllâhda dâhildir” demektir. Hülâsa işbu haber-i hazret-i Seyyidü’l-beşer’de, baldırın nısfına kadar siyâb[ın] efdal olmasını ve andan topuklara kadar olması murahhas, ya‘nî günâh olmamasını ve topuklardan aşağı kılınmasında [48b] ruhsat olmayup, belki nâr ile müteva‘id olduğunu beyân vardır.

³³⁰ Ebû Dâvud, Libâs, 26; İmâm-ı Mâlik, *Muvatta*, Lebs, 12 (bkz. Wensinck, I, 60).

ازرة المؤمن الى نصف الساق ولا جرح ولا جناح فيما بينه وبين الكعبين وما كان من الكعبين فهو في النار ومن جر ازاره بطر لم ينظر الله اليه

Ve haber-i evvel-i mezkûr, ya'nî İmâm-ı Buhârî'nin rivâyet eylediği: “*Mâ esfele mine'l-ka'beyni mine'l-izâri fi'n-nâri*” hadîsinin zâhiri, topukdan uzun esvâb giymek, kibir kasdıyla olmasa dahi 'ale'l-ıtlâk harâm olmasını iktizâ eder. Zîra hadîs-i mezkûrda, kibir ile kayıd vâki' olmamıştır. Lâkin İmâm-ı Nevevî *Sahîh-i Müslim* şerhinde: “Kibir kasdıyla tatvîl eder ise harâm olur” deyü haber-i mezkûru tahsîs edüp, ahbâr-ı sâ'ire-i sâbika, “Hüyelâ” ve “Kibr” kayıdlarıyla geldiğinden, haber-i mezkûr dahi ol kayıd ile olmasını îcâb eder deyü ta'lîl etmiş ve Birgivî Mehmed Efendi merhûm dahi *Tarîkat-i Muhammediyyesi*'nde: “Topukdan aşağı doğru esvâbı uzatmak kibir için olur ise, kerâhet-i tahrîmiyye ile mekrûhdur ve eğer kibren olmazsa, kerâhet-i tenzîhiyye ile mekrûhdur” deyü İmâm-ı Nevevî'nin revîş u zehâbına eğerçi gitmiştir. Ammâ Sâhibü'l-asl bu kavle mu'ârâza edüp der ki: “Fi'l-hakîka mutlakı mukayyede haml etmek kâ'ide-i usûldendir. Lâkin ol mutlakda irâde-i ıtlâka, ya'nî ıtlâk murâd olduğuna bir delîl kâ'im olmadığı vakitte olur. Haber-i mezkûrda ise ıtlâk murâd olduğuna delîl kâ'imdir. Zîra racül hakkında bilâ-tekebbür topukdan aşağı uzun esvâb giymek isrâf olmağla, nass-ı kitâb mücebince harâm olduğundan mâ'adâ, Ahmed ve Nesa'î ve İbn-i Mâce rahimehümüllâhu *Sihâhi*'nda, 'Ömer b. Şu'ayb'dan rivâyet edüp, ol dahi [49a] vâlidinden, ol dahi ceddinden rivâyet eyledikleri: “*Külû v'eşrabû ve tesaddekû v'elbesû mâ lem yuhâlit isrâfin ve lâ mahîletin*”³³¹ hadîsi te'kîd-i müdde'â ve isbât-ı kavli-âharı eder”.

İşte işbu hadîs ve sâ'ir ahbâr, serf ile kibrin her biri men'-i tatvîl-i siyâba 'illet-i müstakille olduklarını ifâde etmekle, siyâbı tatvîl[in], kibren olmadığı sûrette dahi harâm olduğundan, kerâhet-i tahrîmiyyeye hasr etmek sahîh olduğu zâhir olur. Zeyl-i siyâbı topukdan aşağı tatvîl, harâm olduğu gibi, yenlerini uzun ve bedenini ifrât üzere bol kılmak dahi isrâf olmağla harâm olur. Zîra sıfat-ı libâs, Hazret-i seyyidü'l-cânni ve'n-nâs'da, Ebû Dâvud ve Tirmizî, Esmâ bint Yezîd radiyallâhu Te'âlâ 'anhâ'dan, libâs-ı Hazret'in yenleri rusğa, ya'nî bileğe kadar olduğunu ve İbn-i Mâce, İbn-i 'Abbâs radiyallâhu Te'âlâ 'anhümâ'dan hazret-i Bâ'is-i îcâd-ı 'âlem sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem, kolları ve boyu kısa gömlek telebbüs buyurdıklarını ve Hâkim yine İbn-i 'Abbâs'dan kamîs-i Risâlet-penâhî'nin boyu topuklarına kadar ve yenleri

³³¹ Buhârî, Libâs, 1; Nesâî, Zekât, 66; İbn-i Mâce, Libâs, 23; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 181,182 (bkz. Wensinck, II, 105).

كلوا واشربوا وتصدقوا والبسوا ما لم يخالف اسراف ولا مخيلة

şakk-ı kınında(?)³³² kamer olan(?)³³³ mübârek parmaklarının uçlarına kadar olduğunu ve İbn-i Asâkir, ‘Âyişe radiyallâhu Te‘âlâ ‘anhâ’dan, Rasûlüllâh sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem, tûlû şeref-endâz-ı hâk-i pâk-i ka‘ba olan mübârek ka‘blarının fevkine kadar ve yenleri etrâf-ı esâbi‘-i şerîfelerine kadar olan kamîsi telebbüs eylediklerini rivâyet kılmışlardır. Ebû Dâvud ve Tirmizî’nin libâs-ı Hazret’in yenleri bileğe kadar olduğunu ifâde eden [49b] rivâyet ile parmaklarının uçlarına kadar olduğu rivâyât-ı muharrere beyenlerinde, münâfât görünüyor ise de, İmâm-ı Suyûtî rahimehullâhu Te‘âlâ *Zehrûl-Hamâ’il* nâm kitâbında: “Bileğe kadar olan libâsı seferde ve sâ’irini hizada telebbüs buyururlar idi” deyü tevfiik eder.

Sâhibü’l-asl der ki: “İmâm-ı Suyûtî’nin kavli, Hazret-i sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem, iktizây-ı vakt u hâle ri‘âyet buyurmuş olduklarına işâret etmişdir. Fi’l-hakîka hâl-i sefere lâyük olan siyâbı taksîr olmağla, aksar-ı siyâb, ya’nî bileğe kadar olan rivâyet, hâl-i seferde olmasına haml olunur. Zîra sefer, ber-vech-i muharrer taksîr-i esvâbı müsted‘î ve muktezîdir”.

Mukteziyyât-ı ahvâle ri‘âyet-i Peygamberî derkâr olduğuna³³⁴ İbn-i ‘Asâkir, ‘Abdullâh b. ‘Abbâs radiyallâhu Te‘âlâ ‘anhümâ’dan rivâyet eylediği: “*İnnêhû sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve selleme kâne yelbesü’l-kalânise tahte’l’amâ’imi ve bi-gayri’l-‘amâ’imi ve yelbesü’l-‘amâ’ime bi-gayri kalânisi ve kâne yelbesü’l-kalânise’l-yemâniyyeti ve mine’l-beydi’l-müdarrebeti ve yelbesü zevâti’l-âzâni fi’l-harbi*”³³⁵ eseri delâlet eder. Ya’nî: “Hazret-i sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem, gâh mübârek başlarına kisvet giyüp, üzerine destâr sararlar idi ve gâh yalnız sarık sararlar idi. Ve gâh Yemen’e mensûb olan kalansüve, ya’nî kisveti giyerler ve gâh beyzu’l-mudarrebe ki, eyyâm-ı cengde başa giyilen togulga -ki zırh ile geyilen tasdan ‘ibâretidir- anı telebbüs buyururlar. Ve esnây-ı harbde [50a] kolluklara doğru ucu olan togulgayı giyer idi”.

Netîce-i kelâm işbu ahbâr ile nakl olunan sâ’ir âsâr, taksîr-i esvâb itlâkı üzere bir emr-i fâzıl olup, iktizây-ı ahvâl-i harbiyyeye ri‘âyeten tağyîr-i ziyî u hey’et ve

332

333

334 Sayfa kenarında **Matlab-ı Cevâz-ı Lebsü’l-Kalensüve fi’l-Harbi bi-gayri-i ‘İmâme** başlığı vardır.

335 Muhammed b. Emir Ali, *Avnî’l-Mabûd Şerhu Süneni Ebî Dâvud*, IX, 107.

انه صلى الله تعالى عليه وسلم كان يلبس القلائس تحت العمام ويغير العمام ويلبس القلائس بغير قلائس وكان يلبس القلائس البيمانية ومن البيض المضربة ويلبس ذوات الاذان في الحرب

tazyîk-i esvâb, emr-i meşrû‘ olduğuna delâlet etmekle: “‘Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye esvâblarına niçün dar ve kısadır” deyü istikrâhda asla vecih yoktur. Belki vâcib olan emr-i cihâdı ikâmete medâr olmağla, hey’et-i mezkûre vâcibi mükemmel olan umûrdan olarak ekall-i mâ-yekûn müstehab olduğu bî-raybdır. Hattâ fasl-ı evvelde işâret olunduğu üzere tırnak kesmek, emr-i mesnûn ve müstahsen iken, Müsedded *Müsnedî*’nde rivâyet kıldığı üzere, Hazret-i ‘Ömer radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh: “‘Harbde tırnaklarınızı uzaltın, zîra silâhdır” deyü guzâta emir buyurup ve mecmû‘-ı meşâyih, muhârib olanlara tırnaklarını uzatmak istihbâbını tasrîh eylemiştir. Tırnağın silâh olması za‘f üzere iken ve kesmesi mesnûn iken: “A‘dâyı cerh eder” ihtimâliyle uzatılması müstehab olacak isrâfdan nâşî tatvîl u tevsî‘-i siyâb menhî olduğundan başka, ‘Aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm, sâlifü’z-zikr cübbe-i dayyika-i Şâmiyye’yi esnây-ı gazavâtda geyüp, mesnûn olmuşiken ve esvâb-ı dayyikanın hîn-i muhârebede, ber-vechi-i meşrûh menâfi‘-i kesîresi zâhir iken müstehabbâtdan ma‘dûd olduğu, evleviyyetde kalur su‘âl vârid olursa ki, dar esvâb giymek keferenin ‘âdeti olmağla **[50b]** “*Men teşebbehe*” haberinin zâhiri bu husûsa şâmil olur. Ve her ne kadar dar esvâb geymek câ’iz olduğuna dâ’ir haber u eser vârid olmuş ise de, cevâz ve ‘adem-i cevâzda edille te‘âruz eylediği vakitte, ‘adem-i cevâza dâ’ir olan delîl takdîm olunmak kâ‘ide-i usûldendir. Cevâb verilir ki, vâkı‘a bir husûsun hall u hürmetine edille cem‘ olsa, cânib-i hürmet tercîh olunur. Lâkin işbu tercîh, zikr olunan edillenin tevfi‘k u te’vîli müte‘azzir olduğu vakitdedir. Ammâ te’vîli mümkün olduğu sûretde cânib-i hürmet tercîh olunmayup, her birinin mahmili ne ise ana haml olunur. Mâ nahnü fihî dahi bu kabîldendir ki, teşebbühün harâm olduğu uhrevî ve dünyevî bir garaz-ı sahîh zımnında olmayup, mücerred benzemek kasdına göredir. Hattâ mücerred kasd-ı teşebbüh ile olduğuna teşebbüh sîgası dahi delâlet eder. Zîra ‘ilm-i sarfda mukarrerdir ki, tefe‘ul sîgası tekellûf için olup, tekellûfün ma‘nâsı dahi ol fi‘li kasd eden kimesnenin maksûdu ancak fi‘l-i mezkûru tahsîl etmek demektir. Meselâ: “*Tehalleme Zeydün*” (تحلم زيد) ‘ibâresinde fâ‘il olan Zeyd’in garaz u matlûbu ancak halîm olmaklıktır. İşte bu tahkîkden, teşebbühden mücerred teşebbüh kasd etmeyüp, garaz-ı âhar için teşebbüh eden kimesneyi ikfâr eden kâ‘ilin -ki bâlâda zikri sebk eden sâhib-i muhîtdir- hatâ vü butlânı tebeyyün eylediğinden başka, mûma-ileyhin kavlı-i mezkûru, İmâm-ı A‘zam radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh’ın: “‘Bir Müslim’de ‘alâmet-i dalâl **[51a]** olup, salâhını işrâb eder bir ednâ şübhe dahi olsa, ol Müslim’i tadrîl etmeyüp, salâhına hükm olunmak lâzımdır”

deyü beyân buyurdıkları asl u kâ‘ideye muhâlifdir. Ma‘a-zâlik Asker-i Mansûre-i Muhammediyye vefferahümüllâhu Te‘âlâ bi’t-te’yîdâti’s-sermediyye’nin hey’etleri cemî‘-i cehele-i kefereye benzemeyüp, bi’l-iktizâ ancak esvâblarının dar ve sıkı ve kısa olmasında müşâbihdir. Bu ise teşebbühü müsbet olmaz. Zîra hadîs-i teşebbüh mutlakdır. ‘İlm-i usûlde beyân olduğu üzere, mutlak kemâline masrûf olup, nâkisa mütenâvel olmaz. Bu sûretde yukarıdan beri beyân olunan edille üzere, hey’et-i Asker-i Mansûre teşebbühdan hâric ve mertebe-i mubâha ‘âricdir. “*Ve leyse yesihhu fi’l-ezhâni şey’ün iza’htâce’n-nehâru ilâ delîlin*”³³⁶

el-Faslü’s-Sâmin: fî Ta’yîni Mevâkıf’l-Cüнди ve Tahsîsi ‘Amelîhim, sekizinci fasıl, askerinin mahall-i vukûflarını ta’yîn ve her birinin ‘amelini tahsîs u tebyîn beyânındadır.

Bu dahi Sîret-i seniyye-i Rasûlüllâh sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem’den me’hûz bir emr-i ma‘rûf ve bu husûsda kusûr etmek, ya’nî emîrin ta’yîn etdiği mevkıf u mersadda durmayup ve i‘tinâ etmemek, mûcib-i ‘itâb-ı İlâh ve müstevcib-i günâh olduğu Kur’ân-ı Kerîm’de mezkûr ve mevsûfdur. Ma‘lûm ola ki bu husûsda, Kur’ân-ı Kerîm’de olan âyet, este‘îzü billâh: “*Ve lekad sadekakümüllâhu va‘dehû iz tehussûnehüm bi-iznihî hattâ izâ feşiltüm ve tenâza’tüm fi’l-emri ve ‘asaytüm min ba‘di mâ erâküm [51b] mâ tuhibbûne minküm men yurîdü’d-dünyâ ve minküm men yurîdü’l-ahirate sümme sarafeküm ‘anhüm li-yebteliyeküm ve lekad ‘afâ ‘anküm vallâhu zû fadlin ‘ale’l-Mü’minîn*”³³⁷ nass-ı cemîlidir. Âyet-i mezkûre Uhud gazâsında tenbîh-i Nebvî üzere hareket olunmadığından, bi-hikmetillâhi Te‘âlâ Sûrât(?)³³⁸ hezîmetiyle Medîne’ye ‘avdet olundukda nâs: “Bize bu seferde bâ-lisân-ı Rasûlüllâh, Cenâb-ı Bârî nusratla va‘d buyurmuş iken neden böyle musâb olduk?” deyü makâle eyledikleri hinde nâzile olduğunu Ebussu‘ûd *Tefsîri*’nde tahrîr eder. Âyet-i mestûre me‘ânîsinin îzâh u

³³⁶ *ولقد صدقكم الله وعده اذ تحسونهم باذنه حتى اذا قتلتم وتنازعتم في الامر وعصيتم من بعد ما اريكم ما تحبون منكم من يريد الدنيا ومنكم من يريد الآخرة* = Siz Allah’ın izni ile düşmanlarınızı öldürürken Allah size olan vadini yerine getirmiştir. Nihayet öyle bir an geldi ki, Allah arzuladığımızı (galibiyeti) size gösterdikten sonra zaafa düştünüz; (Peygamberin verdiği) emir konusunda tartışmaya kalkıştınız ve âsi oldunuz. Dünyayı isteyeniniz de vardı, ahireti isteyeniniz de. Sonra Allah, denemek için sizi onlardan (onları mağlup etmekten) alıkoydu. Ve and olsun ki, sizi bağışladı. Zaten Allah, müminlere karşı çok lütûfkârdır.

³³⁷ Âl-i İmrân Sûresi, 3/152.

³³⁸ *صورت*

beyânı gazve-i merkûmenin keyfiyyetini tahrîre mevkûf olup ve her ne kadar Sâhibü'l-asl *Tefsîr-i İbn-i Cerîr*'den nâkilen, gazve-i merkûmenin mahall-i istişhâd olan rivâyetlerini zikr etmiş ise de, mebd'e'inden müntehâsına dek sırasıyla mezkûr olmamağla, ol haber-i mutavvelin *hâme-i kûtâh-câme-i Mütercim* ile muhtasarı budur ki³³⁹: “Hicret-i Nebeviyye'nin üçüncü senesinde vukû' bulan Bedir gazây-ı ekberinden, müşrikîn-i Kureyş, hezîmet u haybetle 'avdet etdiklerinden sonra, mukaddemâ Ebû Süfyân'ın Şâm'dan ityân edüp, Dâru'n-nedve dedikleri yerde hıfz etdikleri emvâl-i ticâretin re'sü'l-mâli bin deve ve elli bin miskâl zer-i hâlise bâliğ olup, za'fî mertebe kâr u nemâ hâsıl olmuşıdi. Este'îzü billâh: *İnnellezîne keferû yünfikûne emvâlehim li-yesuddû 'an sebîlillâhi fe-se-yünfikûnehâ sümme tekûnü 'aleyhim hasraten sümme yuğlebûn*³⁴⁰ nass-ı kâtı'ı **[52a]** müşîr u nâtık olduğu üzere emv[â]l-i mezkûre sermâyesini ashâbına edâ vü teslîm ve sûd u kârından bi'l-ittifâk techîz-i leşker ve etrâf u cevânibden dahi cem'-i asker edüp, Bedir Gazâsı'nda maktûl olan kefereyi tezkâr u tegannî ederek harbi teşvîk etsünler dâ'iyyesiyle zenân-ı reh-zenânların dahi bi'l-istishâb İslâmiyân kasdına Medîne-i tayyibeye 'azîmete âmâde oldular. Küffârın işbu kasd-ı fâsidlerini ol zemânda henüz Dârü's-sekîne-i Medîne'ye hicret etmamiş olan 'Abbâs radiyallâhu Te'âlâ 'anh, hafiyen dersa'âdet-güster-i Risâlet-penâhî'ye tahrîr ve Beniyyü'l-Gıfâr'dan bir merd ile tesyîr eyledi. Mektûb-ı mektûm Mescid-i Kubâ'da iken dest-i mu'cize-peyvest-i Hazret'e resîde oldu. Hıdmet-i 'aliyyelerinde bulunan Übeyy İbn-i Ka'b'a kırâ'at kıldırıp, mazmûnu ma'lûm-ı hümâyunları oldukda: 'Haber-i mezkûru bir ferde fâş etme' deyü te'kîd-fermây-ı fermân ve tayyibe-i mutayyebeye sa'âdetle revân oldular. Vaktâ ki küffâr, Ebû Süfyân pîşvâ ve serdârları eşrâf-ı Kureyş'den Esved b. Muttalib ve Cübeyr b. Mut'im ve Safvân b. Ümeyye ve 'İkrime b. Ebî Cehil ve Hâris b. Hişâm ve 'Abdullâh b. Ebî Rebî'a ve Huveytib b. 'Abdü'l-'uzzâ ve Ebû Garre Cumahî şâ'ir -ki Bedir Gazâsı'nda kayd-ı esre girmişiken, min-ba'd ceng-i İslâmiyân'a gelmamek şartıyla âzâd-kerde-i Peygamberî olan şahısdır-. Bunlar ve bunların akrânları olan sâ'ir sanâid u hanâzîr pâ-dâşları olarak Mekke'den Bedir ve kurb-ı Medîne'de Zü'l-Huleyfe nâm mevzi'e kesâfet-âver **[52b]** oldular. Re'y-i zerrîn-i

³³⁹ Sayfa kenarında **Gazve-i Uhud** başlığı vardır.

³⁴⁰ Enfâl Sûresi, 8/36.

ان الذين كفروا ينفقون اموالهم ليصدوا عن سبيل الله فسينفقونها ثم تكون عليهم حسرة ثم يغلبون = Şüphesiz ki inkar edenler mallarını, (insanları) Allah yolundan alıkoymak için harcıyorlar. Daha da harcıyacaklar. Ama sonunda bu, onlara yürek acısı olacak ve en sonunda mağlup olacaklardır.

Risâlet-destgâh, sûr-ı Medîne-i münevvere'ye istihkâm-pîrâ olup, bîrûn olmamak üzere olmuş ise de, Muhâcirîn ve Ensâr'ı bir cum'a gün huzûr-ı envâr-zuhûrlarına ihzâr u ityân ve bu bâbda müşâvere olunmasını fermân buyurdular. Ekser-i kibâr-ı ashâb, re'y-i Rasûlü istishâb eylemişler iken, Bedir ma'rekesinde bulunan civânân-ı ashâb: 'Biz dil-teşne-i şehd-i şehâdetiz, a'dâ üzerlerine hurûclarını recâ ederiz' deyü ve 'alâ rivâyetin, Hamza b. Abdilmuttalib ve Sa'd b. 'Ubâde ve Nu'mân b. Mâlik ve Evs u Hazrec'den sâ'irleri, radiyallâhu Te'âlâ 'anhüm: 'Yâ Rasûlallâh! Medîne'den hurûc etmediğimiz sûretde korkarız ki düşmenân-ı dîn: 'Bizden havf etmeleriyle üzerimize gelmediler' deyü gümân edeler' deyerek mübâlağaten niyâza âğâz eylediklerinde, ol sezâ-vâr-ı tekrîm, 'Inneke le'alâ hulukin 'azîm'³⁴¹, dahi niyâzlarına ba'de'l-müsâ'ade salât-ı cum'ayı edâ, ba'dehû cihâdda cidd ü ictihâd emrini hâvî ve sabr u sebât olunduğu hâlde nusrat-ı İlâhiyye'ye makrûn olunacağını muhtevî nesâyih-i hûbu şâmil ve mevâ'iz-i mergûbu müştemil, cevâhir-i nesâyihi mengûş-ı binâgûş-ı ashâb-ı Hüdâ edüp ve cemâ'at-ı Müslimîn'e kâr-sâzî-i ceng ile iştigâllerini tenbîh emrinde nâtika-pîrâ oldukdan sonra, Ebû Bekir ve 'Ömer radiyallâhu Te'âlâ 'anhümâ ile hücre-i şerîfelerini teşrîf buyurdular. Hazret-i Şeyhayn ser-i Server-i kâ'inâta tekvîr-i destâr ve beden-i hümâyûnlarına libâs-ı seferiyyeyi ilbâs hıdmetkârlığıyla kesb-i iftihâr [53a] kıldıklarından sonra, teklîf-i hurûc eden zevâtdan Sa'd b. Mu'âz ve Useyd b. Hudayr, sâ'irlerine hitâb-ı 'itâb-âmîz edüp: 'Her âyine(?)³⁴² re'y-i Rasûlüllâh sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem rûşen u sedîd ve emr-i 'âlîleri reşîddir. Vâcib olan zimâm-i ihtiyârımız müsellemler-i yed-i mü'eyyedleri kılınup, ol İmâm-ı sufûf-ı asfîyâyâ iktidâ ile kazây-ı mâ-fât etmektedir' deyü meşveretde iken, Hâce-i kâ'inât, 'aleyhi efdalü's-salavâti ve't-tahiyyât, libâs-ı ceng ile âraste ve zırh-ı hıfz-ı İlâhî ile pîraste olarak sa'âdet-serâlarından bîrûn olduklarını, bâb-ı hümâyûnlarında saff-ı keşîde-i intizâr olan Muhâcirîn ve Ensâr gördükleri gibi dâ'iyye-i hurûcdan pişman olup: 'Ey Rasûl-i Hüdâ! Hâtır-ı mu'cize-i mekâtırın her ne ki isterse anı işle! [mısra]':

Bende baş üzere tutar her ne ki fermân buyurur'

³⁴¹ Kalem Sûresi, 68/4.

انك لعلى خلق عظيم = Elbette sen yüce bir ahlâk üzeresin.

³⁴² هر آینه

dediler. Hazret: ‘Evvelce size söylediğimi işitmediniz, Peygamberlere silâh kuşandıktan sonra çıkarmak olmaz. Hüdâvend-i ‘azîmü’ş-şân anınla düşmenâni beyninde ne hükm ü irâde buyurmuş ise, ol vâki‘ olur. Ba‘de-ezîn size fermânım sabr u sebâtınızdır. Tâ ki Hak Te‘âlâ nusrat vere. ‘*Hasbünallâhu ve ni‘me’l-vekil. Allâhümme bike ehûlü ve bike esûlü*’³⁴³ deyüp, üç ‘aded nîze taleb ve üç ‘aded livâ ‘akd buyurup, livâ’-i Evs’i Üseyd b. Hudayr’a ve livâ’-i Hazrec’i Habbâb b. Münzir’e ve ‘alâ rivâyetin, Sa‘d b. ‘Ubâde’ye ve livâ’-i Muhâcirân -ki hâssa-i hazret-i Peygamberî’dir- ‘Ali b. Ebî Tâlib ve bir kavilde Mus‘ab b. ‘Umeyr’e i‘tâ **[53b]** ve ‘Abdullâh b. Mektûm’u rıdvânullâhi Te‘âlâ ‘aleyhim ecma‘în, Medîne-i münevvere’ye halîfe nasb buyurup, esb-i burak-sîmâlarına süvâr ve yedi yüz ten asker-i müsella-ı Müslimîn -ki içlerinde yüz neferi zırh-pûş idi-, eşher-i rivâyet üzere Şevvâl’in altıncı sebt günü maktel-i a‘dâ olan Cebel-i Uhud cânibine sâ‘ik-i ketîbe-i kâr-zâr oldular. Esnây-ı râhda Menzil-i Şeyhayn nâm merhaleye nüzûlde miyân-ı askerde huşûnet üzere şemâtet u şirrete derkâr bir takım eşhâs manzûr-ı Nebevî olup, su‘âl buyuruldukda: ‘Mu‘asker-i İslâmiyân’da olan ‘Abdullâh b. Übeyy nâm münâfıkın tebe‘asından olan tâ’ife-i Yehûd’dan bir gürûhdur’ denildikde: ‘*Lâ testensirû bi-ehli’ş-şirki ‘alâ ehli’ş-şirki*’³⁴⁴ buyurup, ol gürûhu Medîne’ye ircâ‘ buyurdular. Ve menzil-i mezkûrda asker, ma‘rûz-ı Risâlet-penâhî olup, içlerinde ‘Abdullâh b. ‘Ömer b. el-Hattâb ve Zeyd b. Sâbit ve Üsâme b. Zeyd ve Berâ b. ‘Âzib ve Üseyd b. Zuheyr ve ‘Urâbe b. Evs ve Ebû Sa‘îd-i Hudrî ve Semüre b. Cündüb ve Râfi‘ b. Hudeyc sağîru’s-sinn olmalarıyla anların dahi Medîne’ye ric‘atlerine irâde buyuruldu. Ashâbdan sâlifü’z-zikr Züheyr: ‘Râfi‘ sağîru’s-sinn ise de tîr-endâzlıkda mâhir ve sefere hurûcda sâ‘irinden ziyâde hubb u şegafı vâfir idi’ deyü istihâm eyledikde, rikâb-ı kâm-yâbda alıkondu. Sâlifü’z-zikr Semüre dahi: ‘Ben Râfi‘i musâra‘a edüp, yere urmuşiken ol tevkîf olundu’ deyü kalmasını vâsıta-i şufe‘â ile ifâde **[54a]** ve recâ etmekle, pîş-gâh-ı Risâlet-penâh’da mûma-ileyhimâ güleş tutup, Semüre, Râfi‘i yenmekle, ol dahi alıkondu.

“Vaktâ ki, menzil-i merkûmdan hareket ve kenâr-ı cebel-i Uhud’da nasb-ı râyât ikâmet olundu. Vakt-ı salât-ı fecr dühûl etdikde, hazret-i Bilâl, hıdmet-i celîle-i ezân u

³⁴³ حسبنا الله ونعم الوكيل اللهم بك احوال وبك اصول = Allah bize yeter, O ne güzel vekildir. Allahım sana havale ediyorum, sana bırakıyorum.

³⁴⁴ Vâkîdî, *Meğâzi*, I, 215.

لا تستنصروا بأهل الشرك على أهل الشرك = Müşriklere karşı müşriklerden yardım istemeyin!

ikâmeti yerine getirüp, salât-ı subhu, Hazret-i sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem, cemâ‘atle edâdan sonra miğfer u zırhlarına ve silâhlarına takvîyet-endâz-ı üstüvâr ve esb-i feyz-kesblerine süvâr olup, cebel-i Uhud verâda ve cihet-i Medîne-i münevvere pîşde ve cebel-i ‘Ayneyn semt-i yesârda olmak üzere sufûf-ı guzât tertîbini ashâba fermân ve zikr olunan ‘Ayneyn dağında bir şikâf var idi. Şikâf-ı mezkûrdan düşmenân-ı dîn, kemîn-gîr olarak asker-i İslâm üzerine gelmeleri melhûz olup, ol vechile cebel, mahall-i hatar olmağla, ‘Abdullâh b. Cübeyr radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh’ı elli nefer-i kemânkeşlere emîr nasbıyla: ‘Düşmen-i dîn ol şikâfdan hücum ederler ise, tîr-endâz olarak men‘ edin!’ deyü şikâf-ı mezkûrun muhâfazasına ta‘yîn ve: ‘Biz gerek gâlib ve gerek mağlûb olursak dahi siz asla bu mahalden hareket ve muhâfazadan gayrı bir emre mübâderet etmeyin’ deyü sebât-ı kadem emrinde ihmâl u müsâheleden tahzîr-i belîğî tebyîn ve ‘Ukkâşe b. Mihsan-ı Esedî’yi meymeneye ve Ebû Seleme b. ‘Abdî’l-esed-i Mahzûmî’yi meysereye ve Ebû ‘Ubeyde b. Cerrâh ile Sa‘d b. Ebî Vakkâs’ı mukaddimeye, [54b] Mikdâd b. ‘Amr’ı sâka me’mûr buyurdular. Müşrikân dahi sufûfun[u] düzüp, Hâlid b. Velîd’i meymeneye ve ‘İkrime b. Ebî Cehl’i meysereye ta‘yîn ve Safvân b. Ümeyye ile ‘Amr b. el-‘Âs’ı süvârîlerine ser-gerde ve içlerinden olan yüz nefer okçulara ‘Abdullâh b. Ebî Rebî‘a’yı serdâr ve bayraklarını Talha b. Ebî Talha’ya i‘tâ etdiler. Zikr olunan Talha, Benî ‘Abdü’l-dâr’dan olmağla, Hazret-i salallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem dahi livâ’-i şerîfî, kabîle-i mezkûreden ve ashâb-ı ihtidâdan olan Mus‘ab b. ‘Umeyr radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh’a: *‘Nahnü ehakku bi’l-vefâ’i minhüm*³⁴⁵ kelâmıyla i‘tâ buyurup, cenge âmâde oldular. Taraf-ı küffârdan Ebû ‘Âmir-i fâsık kırk nefer şahısla kemân ber-dest olarak: ‘Benim Ebû ‘Âmir’ deyü tecebbürâne ileri geldi. Küffârın bi’l-ma‘iyye getirdikleri zenân dahi:

‘Nahnü benâtü Târik

Nemşî ‘ale’n-nemârik

În tukbilû nu ‘ânîk

Ev tüdbirû nüfârik

³⁴⁵ Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, III, 238, hn. 1075.
نحن احق بالوفاء منهم = Biz vefalı olmaya onlardan daha çok layıkız.

misillü recezler ile tegannî ve defler çalarak maktûlîn-i Bedr'i yâd u tezkâr ile küffârî harbe tahrîz ederler idi. Ebû 'Âmir-i mesfûr'a ehl-i İslâm: '*Lâ merhaben bike ve lâ ehlen yâ fâsiku*³⁴⁷ deyerek karşı vardılar. Tarafeynden tîr u seng endahtıyla cenge germiyyet gelüp, âhir tîr-endâzân-ı İslâmiyân galebe edüp, Ebû 'Âmir kavmiyle firâr ve asker-i Müslimîn-i süvâriyân sâ'ir müşrikân üzerlerine hücûma ibtidâr eylediklerinde, ma'iiyyet-i küffârda olan Hevâzin Kabîlesi dahi firâr etdiler. Ol esnâda 'alemdâr-ı Kureyş olan Talha b. Ebî Talha nidâ ederek meydâna **[55a]** gelüp, mübâriz taleb eyledi. Hemân-dem Hazret-i 'Ali radiyallâhu 'anh karşısına varup, miyân-ı saffeynde birbirine mukâbil oldular. Cenâb-ı Kerrâr tîğiyle hamle ve Talha'nın ser-i nuhûset-eserini iki şakk ve 'alâ rivâyetin ayağını kat' etmekle zemîn-i helâke düşüp, 'uzv-ı mestûru açıldı. Hazret-i 'Ali katlini kasd eyledikde kasem billâh ile yalvarmağla terk eyledi. Sebeb-i terkenden su'âl olundukda: "Avret yeri mekşûf olduğundan başka kasem etmekle katline ta'arruz etmedim' buyurdular. Talha'nın bergeşte olmasıyla taraf-ı İslâmiyân'a meserret gelüp, zebân-ı mu'cîz-beyân-ı Peygamberî ile tekbîr-i bülendi âsumân-gîr ederek, temâmiyle hücûma şitâb ve sufûf-ı düşmeni pür-ıztırab kıldılar.

"Talha'dan sonra 'alem-i küffârî karındaşı 'Osmân kaldırdı. Nerre-şîr muhârib hazret-i Hamza b. 'Abdilmuttalib şemşîr-i düşmen-gîrini anın iki küreği miyânına bir sûretle urdu ki küreğiyle bir destini düşürüp: '*Ene İbn-i Sâki'l-huceyc*³⁴⁸ deyerek, 'avdet kıldı. Ba'dehû 'alem-i küffârî karındaşı Sa'd aldı. Ana dahi Sa'd b. Ebî Vakkâs bir tîr-i can-hırâş atup, gerdenine râst gelmekle, dili kelb gibi dehân-ı helâhil-feşânından taşra sarkdı. Ba'dehû 'alemi Talha-i mersûm'un veled-i nâ halefî Müsâfi' alup, ana dahi: '*Lâ 'âsime'l-yevme min emrillâhi*³⁴⁹ kemânından 'Âsım b. Sâbit b. Ebî el-Eflah bir sehmi atup, katli sadedinde üzerine varmış ise de, nîm can olarak küffâr kapup, mâderi Sülâfe bt. Sa'd'ın yanına ityân etdiler. **[55b]** Mesfûre: 'Bu tîri sana kim remy etdi?' deyü sordukda, Müsâfi': 'Görmedim ancak al bunu, benim İbn-i Ebî el-Eflah nidâsını

³⁴⁶ Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 225; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, III, 247, hn. 1082.

نحن بنات طارق نمشي على النمارق ان تقبلوا نعالق اوتدبروا نفاق فراق غير وامق = Biz Târık (sabâh yıldızı)'ın kızlarıyız. Nemârik üzerinde yürürüz. Kabul ederseniz sarılalım, yoksa birbirimize acımaksızın sırtımızı dönüp ayrılalım.

³⁴⁷ Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 222.

لا مرحبا بك ولا اهلا يا فاسق = Sana selam ve kelam yoktur ey fasık!

³⁴⁸ انا ابن ساقى الحجيج

³⁴⁹ Hûd Sûresi, 11/43.

لا عصم اليوم من امر الله = Bugün Allâh'ın emrinden (azabından) koruyacak kimse yoktur.

işitdim' dedikde Sülâfe, kâse-i ser-i 'Âsım ile şarâb-âşam olmasını nezr birle, 'Âsım'ı getirenlere yüz deve va'd etdi.

“Pes, Müsâfi‘ can verüp, dûzah-makar olduktan sonra karındaşı Hâris ‘alemi kaldırdı. Anı dahi hazret-i 'Âsım zahm-ı tîr ile cahîm-i masîr etdi. Ba‘dehû karındaşı Kilâb ‘alemdâr olup, ol dahi Zübeyr b. el-Avvâm destiyle maktûl oldu. Pes, karındaşı Celâs yerine ‘alemdâr oldu. Anı dahi Talha b. ‘Ubeydullâh katl etdi. Ba‘dehû Ertât b. Şurahbil ‘alemi kapup, ol gebr dahi yed-i mü‘eyyed-i ‘Aliyy-i murtezâ ile geberup, yerine Şûrayh b. Kârız geçdi. O dahi güm-nâm oldu. Pes, Benî ‘Abdü’d-dâr takımından Savâb nâm bir gulâm-ı nâ-savâb ‘alem kaldırdı. Ol dahi bir kavilde Sa‘d b. Ebî Vakkâs ve ‘alâ kavlin ‘Ali b. Ebî Tâlib yedleriyle ve bir rivâyetde Kazmân nâm münâfıkın darbıyla maktûl oldu ki, makbûl akvâldir. Çün ‘alemdârân-ı Kureyş yegân yegân berminvâl-i meşrûh bî-cân ve Benî ‘Abdü’d-dâr’dan ‘alemdâr olmağla çesbân bir ehad kalmayup, nerre-şîrân-ı ehl-i îmân, katî‘-i müşrikîne rîzân olup, [Mısra]‘:

‘Benzedi yanlış yazılmış satıra saff-ı düşmenân’

ma‘nâsı nümâyân ve râyet-i nuhûset-‘alâmet-i küffâr nigûn-sâr ve küffârda hezîmet-i fâhişe bedîdâr oldu. Ol esnâda livây-ı nekbet-ihativây-ı müşrikîni zenân-ı ehl-i şirkden ‘Amra bt. ‘Alkemetü'l-Hârisiyye ref ile sayha-zen olduğu mervîdir. [56a] Menküldür ki, yevm-i mezkûrda hazret-i Sultân-ı her dü-serâ sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem’in dest-i mübâreklerinde bir şemşîr-i ebrâr var idi ki, bir cânibinde:

‘Fi'l-cübni ‘ârun ve fi'l-ikbâli mekrametün

*Ve'l-mer’ü bi'l-cübni lâ yencû mine'l-kaderi*³⁵⁰

beyt-i metîni yazılmış idi. Hazret: ‘İşbu şemşîri benden kim alup, hakkını îfâ<da> ede’ buyurdularında, bi'l-cümle ashâb eğerçi ol mühimmi kıyâma talebkâr olmuşlar ise de, içlerinden hazret-i Ebû Dücâne-i Ensârî -ki dilîrlikde yektâ ve ceng deminde başlarına destâr-ı hamrâ sarmağa mu‘tâd bir şecî‘-i bî-hemtâ idi- anlara i‘tâ buyurdular. Ol dahi

³⁵⁰ في الجين عار وفي الاقبال مكرمة والمرء بالجين لا ينجو من القدر = Korkaklık zillettir, atılganlıkta şeref vardır. Kişi korkaklıkla kaderden kurtulamaz.

alup ve 'isâbe-i hamrâyı başına sarup, tebahtur(?)³⁵¹-künân meydân-ı heycâya revân oldu. Bâlâda işâret olunduğu üzere Hazret-i Sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem, Ebû Dücâne'nin yürüyüşüne: *'Innehâ meşyetün yübğidühellâhu illâ fi hâze'l-mevtini'*³⁵² buyurmuşlardır. Pes, Ebû Dücâne küffârı birbirine katup ve ekserisini nâr-ı cahîme atup, tâ kenâr-ı cebelde def ve çeng-zenân olan nisvân ile cengi teşvîk eden Hind<u> nâm fâcîreye doğru varup, seyfiyle iki pâre kılmak kasdını etmiş iken: 'Tîğ-i Peygamberî böyle bir zen-i murdârın hûnıyla âlûde olmak lâyük değildir' deyü terk birle sâ'ir dilîrân-ı ashâbla bir mertebede cenge ikbâb kıldılar ki, rimme-i küffârın çoğu karîn-i kahr u demâr ve şîrzime-i kalîlesi ma'reke-gâhdan firâr ve def-zenân olan karılar dahi deflerini yere çalup, sâk u halhalları görünür sûretde dâmen u girîbânların[1] **[56b]** çâk ve feryâd ü vâveylâ ederek, semt-i kûha doğru firâr ve asker-i İslâm dahi firâr eden küffârı ta'kîb ve gâret ü ganîmetle iştigâl etdiler. Bu hâlde Hâlid b. Velîd bir cemâ'at-i müşrikîn ile ehl-i İslâm'ın verâlarını almak üzere çend nevbet şikâf-ı cebele gelmişler ise de, anda olan tîr-endâzân zahm-ı tîr ile geri döndürdüler. Âhir me'yûs olup, lâkin Hâlid, dem-i fırsat gözeterek der-kemîn oldu. Şikâf-ı cebel-i 'Ayneyn muhâfazasına me'mûr olan tîr-endâzân keferenin girîzân ve asker-i İslâm'ın ganîmete şitâbân olduklarını[1] müşâhede kıldıklarında: 'Min-ba'd bizim burada tevakkufumuza vecih yokdur" deyüp, taraf-ı ganîmete tevcîh-i 'inân-ı 'azîmet niyyetinde oldular. Her çend emîrleri 'Abdullâh b. Cübeyr hazretleri, sade-i gûşunu yer eden mervârid-i tenbîhât-ı Hazret'i nisâr etmiş ise de: 'Murâd-ı Rasûlüllâh sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem inhizâm-ı a'dâya kadar burada sebât-kademimiz olup, inhizâm-ı a'dâdan sonra tevakkufumuza dâ'ir vârid olan emr-i Nebvî te'kîd içündür' deyüp, emr-i İbn-i Cübeyr'i 'adem-i ısgâ ile ahz-ı ganâyime revân oldular. Ammâ hazret-i İbn-i Cübeyr 'aded-i kalîl ile kayd-ı bend-i hayâtdan kat'-ı peyvend etmeyince, 'ukde-i peymânına inhilâl gelmeyüp, rumâtdan me'mûr olduğu mahalden yek-kademe tecâvüz etmamişdi; radiyallâhu Te'âlâ 'anh. Vaktâ ki, kâ'id cenâhı, asker-i müşrikîn olup, verây-ı şikâfdan müterassıd-ı fırsat olan Hâlid b. Velîd ve 'İkrime b. Ebî Cehil, 'Abdullâh **[57a]** b. Cübeyr'in 'aded-i yesîr ile kaldığını ve bünyân-ı mersûs-ı sufûf-ı İslâm'ın pâyendesini olan rumâta rahne-i külliyye târî olduğunu gördükleri anda, bir takım küffâr ile 'Abdullâh b. Cübeyr üzerine hamle

351

352 Taberânî, *El-Mucemü'l-Kebîr*, VI, 218, hn. 6388.

انها مشية يبيغضها الله الا في هذا الموطن = O yürüyüş, bu yerin dışında, Allah'ın buğz ettiği bir yürüyüştür.

ve müşârun-ileyhi ve rüfekâsını şehd-i şehâdetle sîrâb ve sufûf-ı Müslimîn'e îrâs-ı perîşânî kıldılar ki, sebebi, rumâtıdan sâdır olan 'adem-i ısgây-ı fermân-ı Risâlet-penâhî şe'âmetidir. Bu esnâda İbn-i Kumiyye nâm la'în, livâ'-ı Muhâcirîn'i hâmil olan Mus'ab b. 'Umeyr'i şehîd edüp, 'alâ kavlin la'în-i mersûm ve 'alâ rivâyetin Cu'âl b. Sürâka sûretine temessül eden şeytân-ı mercûm: *'Elâ innî kateltü Muhammeden'*³⁵³ nidâsıyla ref'-i enker-i esvât etmekle, mecmû'-ı sipâh-ı İslâm'a tefrika vü perîşânî ve dehşet ü hayret gelüp, bilâ-şu'ûr ne işleyeceklerin[i] bilemeyüp, kemâl-i hayretlerinden birbirlerine mudârebe ve mukâteleye başladılar. Hattâ peder-i Huzeyfe Yemân radiyallâhu Te'âlâ 'anhümâ kazâ'en merhûm olmağla, diyetini hazret-i sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem Huzeyfe'ye i'tâ ve ol dahi erbâb-ı ihtiyâca tasadduk etmişdir. İşbu keşmekeşte Hazret muhâfazasında ancak on dört nefer kaldı ki, Muhâcirîn'den Hazret-i Siddîk-i ekber ve Fârûk-ı a'zam ve 'Aliyy-i murtezâ ve Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Talha b. 'Ubeydullâh ve Ebû 'Ubeyde b. el-Cerrâh ve Zübeyr b. el-'Avvâm ve 'Abdurrahmân b. 'Avf ve dilâverân-ı Ensâr'dan Habbâb b. Münzir ve 'Âsım b. Sâbit ve Sehl b. Hanîf ve Üseyd b. Hudayr ve Sa'd b. Mu'âz ve Hâris b. es-Simme ve Ebû [57b] Dücâne'den 'ibâretdir.

“Ekser-i leşker-i İslâm'da bi-hikmetillâhi Te'âlâ firâr nümâyân ve cem'iyet-i esbâb-ı müdâfa'a perîşân iken, yine Seyyidü's-sakaleyn sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem, sâbit-kadem-i merkez-i ceng olup, kemân-ı şerîflerinden taraf-ı düşmene tîr-i berrân ve düşmenden gelen seng u tîre siperkeş-i müdâfa'a olurlar idi. Ve işbu rûzda melâ'ike-i kirâm nüzûl u bürûz edüp, lâkin 'umûm üzere, bi-hikmetillâhi Te'âlâ, ceng etmeyüp, fekat Cebra'il ve Mikâ'il 'aleyhime's-selâm iki merd-i sefid-câme sûretine temessül ile yemîn u yesâr-ı Hazret'de ve hıdmet-i muhâfazada olup, küffâr ile muhârebeye ikdâm ederler idi. Hazret-i 'Aliyy-i Murtezâ'dan mervîdir ki: 'Rûz-ı Uhud'da ehl-i İslâm'a sûret-i mağlubiyet göründükde, Bedr-i münîr-i sipîhr-i Nübüvvet nazarımdan gâ'ib oldu. Her çend cüst u cûda ikdâm etmiş isem de göremedim. Kendi kendime hâşâ ki, Hazret ceng-i küffârdan bir kenâra çekile. Bu ancak bizim 'isyânımız sebebiyle Cenâb-ı Rabbü'l-'âlemîn Habîbi'ni zemînden âsumâna ref' etmişdir, 'Ba'de-zîn bana bu hayât-ı müste'âr lâzım değildir' deyü şemşîrimi sel edüp, saff-ı müşrikîne

³⁵³ İbni Hişâm, *Siyer*, II, 93.
الا اني قتلت محمدا = Bilesiniz ki ben Muhammed'i öldürdüm.

daldım. Nâgâh, bi-hamdillâhi Te‘âlâ, der-ân-miyân Hazret’i selâmetle buldum. Ve bildim ki Hazret-i Hak Te‘âlâ Habîbi’ni melâ’ike-i kirâm ile muhâfaza buyurmuşdur’. Eşkiyâ’-i müşrikînden ‘Utbe b. Ebî Vakkâs ve ‘Abdullâh b. Kamiyye ve ‘Abdullâh b. Şihâb ve Übeyy b. Halef ve ‘alâ kavlin ‘Abdullâh b. Hamîd-i Esedî, [58a] Hazret-i Sultân-ı kevneyn’i hâşâ katl kasdıyla mu‘âhede etmişler idi. ‘Utbe, birkaç def’a cânib-i Hazret’e seng atup, fem-i mükerremine tesâdüf etmekle, dürer-i dendânlarından sol cânibde olan sinn-i zîrînlerin şikest ve İbn-i Kamiyye dahi pertâb etdiği taş ile pîrâye-i gülzâr-ı ahsen-i takvîm olan verd-i vech-i besîmlerini mecrûh edüp, ser-i enverlerinde olan miğferin iki dâne halkası ‘ârız-ı şerîflerine saplandı. Ve İbn-i Şihâb dahi ‘alâ kavlin cebîn-i mübînlerin ve bir rivâyetde dirseklerini idmâ etdi. Hûn-ı zahm, mübârek lihye-i şerîfelerine revân oldukda, dest-i kerem-peyvestleriyle mesh edüp: *‘Keyfe yüflihu kavmün hadabû veche Nebiyyihim bi’d-demi ve hüve yed’ûhum ile’l-İslâmi*³⁵⁴ buyururlar idi. Ya’nî: ‘Ne gûne felah bulur bir kavim ki, anları Hakk’a da’vet edici olduğu hâlde olan Nebîleri’nin mehâsinini kan ile boyayalar’ demektir. ‘Alâ ihtilâfî’l-kavl İbn-i Kamiyye, yâhud ‘Utbe, Hazret’e şemşîr havâle edüp, beden-i eyemen-i Hazret’de iki zırh olmağla, sıkletden ve darb-ı mel‘ûn-ı mesfûrdan: *‘Ekme’ekallâhu ve ezelleke*³⁵⁵ inkisârıyla yanlarında bulunan bir çukur mahalle sukût buyurup, dîde-i yârândan mestûr oldular. Talha b. ‘Ubeydullâh hazretleri koltuklarına girüp, zemînden kaldırdılar. ‘Alâ kavlin mel‘ûn-ı mesfûrun şemşîrine Talha hazretleri destini siper etmekle zahm-dâr ve eşl(?)³⁵⁶ olup, ‘amelden sâkıt oldu. La‘în-i nâ-halef Übeyy b. Halef ol kâfile-sâlâr-ı hidâyeti [58b] ashâbdan ceyl-i kalîl miyânında görüp, cânib-i kerîm-i Nebevî’ye ‘inân-rîz oldukda, Hazret bizzât Zübeyr b. el-‘Avvâm’ın nîzesin[i] alup, yek-hamle ile mel‘ûnu zîn-i esbinden zemîn-i hasâra salup, lâyük-ı halka-i la’net olan gerdeni mecrûh ve iki eyegü kemiği şikest olup, tâ âteşdân-ı cahîme kadar firâr ve karîn-i demâr oldu. Zikr olunan penc nefer-i eşkiyâdan inkisâr-ı Peygamberî ile her biri, kable hulûlî’l-havl, ya’nî senesine kalmayup, birer tarîk-i es‘abdan bendergâh-ı dûzaha revân olmuşlardır. Ol rûz-ı ciğer-sûzda kibâr-ı ashâbdan Hamza b. ‘Abdülmuttalib radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh’ı Cübeyr b. Mut‘im’in gulâmı olup, ba‘de eyyâmin kabûl-i İslâm eden Vahşî nâm gulâmın pusudan atdığı nîze eseriyle ve ‘amm-ı Enes b. Mâlik, Enes b.

³⁵⁴ İbn-i Mâce, Fiten, 23; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 179, 206 (bkz. Wensinck, II, 38).

³⁵⁵ كيف يفلح قوم خضبوا وجه نبيهم بالدم وهو يدعوهم الى الاسلام

³⁵⁵ اقمالك الله وانك = Allah seni zelil u hakir etsin.

³⁵⁶

en-Nadr radiyallâhu te‘âlâ ‘anhümâ: ‘*Elâ inne Muhammeden kad kutile*³⁵⁷ nidây-ı kâzibini gûş etdikde, can siperâne miyân-ı küffâra ceng ederek girüp, mukâtelede şehîd olmuşlardır.

“Pes ceng faysal buldukda, Hazret yanlarında bulunan ashâbla cebel-i Uhud’un bir kenârına geldiler. Ol esnâda Ebû Süfyân kasd-ı gezend ile bâlây-ı cebelden mahall-i Hazret’e hüçûm ‘azminde olmuş ise de: ‘*Allâhümme leyse lehüm en ya ‘lûnâ*³⁵⁸ du‘ây-ı icâbet-ârây-ı Nebevî’si ile kalbine haşyet düşüp, bir hatve ileri tecâvüze kudret-yâb olamayup, Mekke’ye mürâca‘at eylediler. Lâkin Ebû Süfyân, zât-ı Hazret’den gereği gibi tahsîl-i vukûf edemeyüp: ‘*E-fi’l-kavmi Muhammeden e-fi’l-kavmi’bnü Ebî Kuhâfe ya ‘nî Ebâ Bekr [59a] e-fi’l-kavmi’bnü’l-Hattâb*³⁵⁹ deyü nidâyaya başladı. Emr-i Nebevî ile: ‘*Cevâbü’l-ahmaki es-sükût*³⁶⁰ mu‘âmelesi olundu. Ebû Süfyân bu mu‘âmeleden dil-gîr olup, cümlesi maktûl olmuş hezeyânıyla kasd-ı eziyyet etdikde, hazret-i Fârûk tahammül edemeyüp: ‘Ya ‘adüvvellâh! Sana hızlân vereceklerin cümlesini Bârî Te‘âlâ ibkâ buyurdu’ cevâbıyla ciğer-dûz-ı Ebû Süfyân oldu. Ol dahi Hübel adında olan büte ta‘zîmen: ‘*U’lü Hübel*³⁶¹ dedikde, emr-i Hazret ile: ‘*Allâhu a ‘lâ ve ecell*³⁶² deyü cevâb verildi. Ba‘dehû Ebû Süfyân: ‘Uzzâ adında olan sanem bizimdir, sizin ‘Uzzâ’nız yokdur’ dedikde: ‘*Allâhu mevlânâ ve lâ Mevlâ leküm*³⁶³ denildi. Ba‘dehû Ebû Süfyân: ‘Bu gün rûz-ı Bedir’e mukâbil oldu, hâl-i ceng böyledir. Gâh fırsat bizim ve gâh sizin olur’ dedikde, hazret-i ‘Ömer radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh: ‘Bu gün ile ol gün berâber değildir, ya’nî siz ahz-ı sâr etdik zu‘muna düşmeyin, zîra rûz-ı Bedir’de bergeşte olan küffârın makarrı nîrân ve bu günde dilsîr-i şerbet-i şehâdet olan ashâbın menzili ravza-i rıdvândır’ cevâb-ı isâbet-me’âbına ibtidâr buyurdular. Ba‘dehû Ebû Süfyân: ‘Beynimizde va‘de, sâl-i âtfide ma‘reke-gâh Bedir olsun’ dedi. Emr-i Hazret ile: ‘Öyle olsun’ deyü cevâb verildi. Ba‘dehû Ebû Süfyân leşker-i müşrikânı alup, Mekke’ye

³⁵⁷ İbni Hişâm, *Siyer*, II, 77.

الا ان محمدا قد قتل = Bilesiniz ki, Muhammed öldürülmüştür.

³⁵⁸ Vâkîdî, *Meğâzi*, I, 294.

اللهم ليس لهم ان يعلونا = Allahım, onları bize üstün kılma!

³⁵⁹ افي القوم محمدا افي القوم ابن ابي قحافة يعني ابا بكر افي القوم ابن الخطاب = Muhammed, İbn-i Ebî Kuhâfe, yani Ebûbekir ve İbnü’l-Hattâb içinizde mi?

³⁶⁰ جواب الاحمق السكوت = Ahmaka verilecek cevap sükuttur.

³⁶¹ Vâkîdî, *Meğâzi*, I, 298; İbn-i İshâk, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, I, 118.

اعل هبل = Hübel’i yücelt.

³⁶² İbn-i İshâk, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, I, 118.

الله اعلا واجل = Allah en yüce ve en uludur.

³⁶³ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, I, 297.

الله مولانا ولا مولى لكم = Allah bizim dostumuzdur, sizin dostunuz değildir.

‘avdet etdi. Hazret-i sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem dahi şühedâ’-i Uhud’u ziyâret ve Hazret-i Hamza’nın ve sâ’ir şühedânın, ‘alâ ihtilâfi’l-akvâl nemâzların kılıp: *‘Zemmilûhüm fî siyâbihim [59b] ve dimâ’ihim fe-innehû leyse min kelmin kelmün fillâhi illâ ve hüve ye’tî yevme’l-kıyâmeti ellevnü levnü’d-demi ve’r-rîhu rîhul-misk*³⁶⁴ buyurup, bilâ-gasl câme-hây-ı hûn-âlûdlarıyla, dâr-ı dünyada ülfet ü mehabbeti olan yârân bir kabirde olmak üzere definlerin[i] fermân buyurdular. Ez-cümle Hamza ile hemşîre-zâdesi olan ‘Abdullâh b. Cahş bir kabre ve ‘Abdullâh b. Harâm ile ‘Amr b. Cemûh bir kabre ve Hârice b. Zeyd ile Sa’d b. Rebi’ bir kabre ve Nu’mân b. Mâlik ile ‘Ubeyde b. el-Haşhâş ve Müczir b. Ziyâd bir kabre defn olunup, yine emr-i Hazret ile Kur’ân’a intisâbı olanlar birbirine karîb defn olunup, sâ’irleri durdukları mahallerde defn olundu. ‘Aded-i şühedâ’-i Uhud yetmiş ve mecrûhları dahi yetmiş olduğu ve işbu hezîmete hikmet, rûz-ı Bedir’de küffârdan esîr olan yetmiş nefer fidye ahzıyla itlâk olunduğu olup, hattâ kavlühü Te‘âlâ: *‘Evelemmâ esâbetküm musîbetün kad esabtüm misleyhâ kultüm ennâ hâzâ kul hüve min ‘indi enfüsiküm*³⁶⁵ bu kazıyyeyi nâtik olduğu hazret-i ‘Ömer’den mervîdir.

“Ve ‘aded-i kutelây-ı küffâr otuz şahs-ı tebehkârdır. Ba‘dehû Hazret-i sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem: ‘Küffâr-ı Kureyş bundan sonra bize zafer-yâb olamazlar, âhir-ı istidrâclarıdır. Ve Mekke-i Mükerreme’yi feth ve anları bi’l-külliyeye istisâl ederiz’ deyü ashâbı karîn-i beşâret ve Medîne-i münevvere’ye nehzat buyurdular. Esnây-ı râhda uğradıkları kabâ’ilin merdân ü zenânı istikbâl edüp, zindegânı Rasûlüllâh’a şâdimân olurlar idi. Belde-i [60a] tayyibe’ye ba‘de’d-dühûl Hazret ve bi’l-cümle Müslimîn, kemâl-i hâhiş ile ferec-i karîb-i ‘Azîz-i z’antikâma intizâr buyurdular.

“Hamrâ’-i Esed nâm menzilde ehl-i İslâm küffârdan iki nâ-kesi giriftâr ve dest ve gerden-beste Medîne’de huzûr-ı Hazret’e ihzâr etdiler. Biri Mu‘âviye b. Muğîre ve diğeri sâbiku’z-zikr Ebû Gurre nâm şâ’ir –ki rûz-ı Bedir’de esîr olmuşken min-ba’d ceng-i Müslimîn’e gelmamek şartıyla meccânen âzâd olan kâfirdir-. Mu‘âviye’ye hazret-

³⁶⁴ Ebû Nuaym el-İsfahanî, *Marifetü’s-Sahâbe*, XI, 306, hn. 3577.

زملوهم في ثيابهم ودمانهم فانه ليس من كلم كلم في الله الا وهوياتي يوم القيامة اللون لون الدم والريح ريح المسك = Onları kanlı elbiseleri ile örtünüz. Çünkü o durum Allah yolunda bir yaralanmadır. Ve o kıyamet gününde rengi kan rengi kokusu da misk kokusu olarak gelir.

³⁶⁵ Âl-i İmrân Sûresi, 3/165.

اولما اصابتكم مصيبة قد اصبتم مثلها قلتتم اتي هذا قل هو من عند انفسكم = (Bedir’de) iki katını (düşmanınızın) başına getirdiğiniz bir musîbet, (Uhud’da) kendi başınıza geldiği için mi “Bu nasıl oluyor!” dediniz. De ki: o, kendi kusurunuzdandır.

i ‘Osmân radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh, hâk-i pâ-yi Hazret’den emân diledi. Hâtır-ı ‘Osmân’a ri‘âyeten üç gündün sonra Medîne’de durmamak ve bulunur ise katl olunmak şartıyla emân verildi. Lâkin bi-hikmetillâhi Te‘âlâ, Medîne’den bedr(?)³⁶⁶ olmağa kudret-yâb olamayup, pinhân olduğu yer haber alınmağla, Zeyd b. Hâris ve ‘Ammâr b. Yâsir’e sâdır olan fermân-ı Nebevî üzere bulup ve fi’l-hâl katl etdiler. Ammâ Ebû Gurre, pîş-gâh-ı Risâlet-penâhî’de tekrâr âzâd olmasını Server-i kâ’inât’a recâ etmiş ise de: ‘Lâ yüldeğü'l-Mü’minu min hucurin vâhidin merrateyni’³⁶⁷ ya‘nî: ‘Mü’min’e lâyük değildir ki bir sûrâhdan iki kerre sokula’ ve: ‘Öyle mu‘âmele etmem ki bu def‘a dahi Mekke’ye varup ve hücrede oturup ve destinle sakalını sığayup, ‘Muhammed’i iki kerre lu‘be etdim’ deyesin’ buyurup katl etdirdiler. Kâtil-i musîbi ‘Âsım b. Sâbit’dir; radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh. İntehâ.”

İbn-i Cerîr *Tefsîr-i dil-pezîrinde*: “*Ve lekad sadakakümüllâhu va‘dehû*” kavlı kerîmini: “*Ve lekad sadakakümüllâhu va‘dehû [60b] eyyühe'l-Mü’minüne min ashâbi Muhammedin sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve selleme bi-Uhudin va‘adehullezî kâne ve‘a‘deküm ‘alâ lisâni Rasûlillâhi sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem ve‘l-va‘düllezi kâne va‘dehüm ‘alâ lisânihî bi-Uhudin kavlihû lirrümâti usbutû mekâneküm ve lâ tebrahû ve in ra‘eytümünâ kad hezennâhüm fe-innâ len nezâle gâlibüne mâ sebtüm mekâneküm ve kâne ve‘adehüm Rasûlüllâhi sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem ennasra yevme‘izin in‘intehû ilâ emrihî*”³⁶⁸ ile tefsîr eder. Ma‘nâsı: “Ey Mü’minîn ve ey ashâb-ı Rasûl-i Rabbü’l-‘âlemîn! Tahkîken cenâb-ı Hak, Uhud Gazâsı’nda lisân-ı sıdk-beyân-ı Rasûlî vâsıtasıyla size va‘d eylediği nusratda sıdk eyledi. Ve gazây-ı merkûmda olan va‘d-i Rasûlüllâh sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem, sâbiku’z-zikr şikâf-ı cebel-i ‘Ayneyn muhâfazasına ta‘yîn edüp, emîrleri ‘Abdullâh b. Cübeyr olan tîr-endâzân-ı guzâta: ‘Sakının! Mekânınızdan ayrılmayın ve sâbit-kadem olun! Eğer bizi küffârî münhezim eylediğimiz hâlde görseniz dahi yine durun! Zîrâ siz mekânınızda sâbit olduğunuz müddetde biz anlara gâlib oluruz’ dediği emr-i Nebevî’dir. Galebe-i tâmmeyi

³⁶⁶

³⁶⁷ Buharî, Edeb, 83; Müslim, Zühd, 63; Ebû Dâvud, Edeb, 29; İbn-i Mâce, Fiten, 13; Dârimî, Rikâk, 65; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 115, 379 (bkz. Wensinck, VI, 111).

³⁶⁸ لا يلدغ المؤمن من حجر واحد مرتين

Taberî, *Tefsîr*, VII, 281.

و لقد صدقكم الله وعده ايها المؤمنون من اصحاب محمد صلى الله تعالى عليه وسلم باحد وعده الذي كان وعدهم على لسانه باحد قوله للرماة اثبتوا مكاتكم ولا تبرحوا وان رأيتمونا قد هزمتناهم فانا لن نزال غالبين ما ثبتتم مكاتكم وكان وعدهم رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم النصر يومئذ ان انتهوا الى امره

ve nusratı, hazret-i Pâdişâh-ı kevneyn, rumâtın sâbit-kadem olmaları üzere sâdır olan fermânına imtisâle ta'lik buyurmuşlar iken, ba'zı rumât *-kalem-i Mütercim-i kasır* ile yazılan tafsîl-i sâbıkdan ma'lûm olduğu üzere- imtisâl etmeyüp, küffârın der-ceng-i evvel bozulduklarını ve İslâmiyân'ın ahz-ı ganîmete başladıklarını gördükleri gibi, oldukları mahalden hareket birle iğtinâma **[61a]** isti'câl etmeleriyle, pusuda der-kemîn ve fırsat-bîn olan a'dâ dahi, sufûf-ı Müslimîn'e hücûm etdiklerinden hezîmet vâki' oldu. Eğer rumât sebât etseler idi, nusrat-ı tâmme vukû' bulurdu" demektir. "Va'dehû", "sadeka" fi'linin mef'ûlun bih sarîhi ve ba'za göre nez'-i harf-i câr ile mef'ûlun fihidir. Takdîr-i kelâm: "Fî va'dihî" demektir. "Ûz tehussûnehüm bi-iznihî", "Sadakakümüllâhu bi-iznihî" cümlesinin zarfıdır. Ya'nî: "Siz küffârı izn ve teysîr u tevfi'k-i Hak ile hislerini ibtâl eder haysiyyetiyle kîtâl-i kesîr ile katl ettiğiniz vakitte, Bârî Te'âlâ size nusratla olan va'dinde sâdık oldu". "Hattâ izâ feşiltüm ve tenâza'tüm fi'l-emri ve 'asaytüm min ba'di mâ erâküm mâ tuhibbün"³⁶⁹. "Feşel" cübñ, ya'nî korkmak ve za'f-ı re'y ma'nâsına, yâhud bu makâmda za'f-ı kalbden nâşî hâsıl olan hırsıla ganîmete meyl ma'nâsınadır. Ve "Tenâzu'" tecâzüb, ya'nî çekişmek ma'nâsınadır. "Ve tenâza'tüm fi'l-emri" cümlesi, "Ûzâ feşiltüm" cümlesine ma'tûf ve "Ûzâ"nın cevâbı ki: "Mene'aküm nasruküm" cümlesidir, mahzûfdur. Ve "Hattâ" gâyet içündür. Me'âl-i şerîfi: "Bi-tevfikhî Te'âlâ siz küffâr ile kîtâl-i kesîr ile kîtâl eylediğiniz vakitte, Bârî Te'âlâ ve tekaddes, küffârın kulûbuna ilkâ'-i ru'b ederek, nusrat-ı ma'neviyye ile, lisân-ı Rasûl ile size va'd eyledi ve va'dinde sâdık idi, tâ ki siz korkdunuz ve re'yinizde za'f oldunuz. Ve emr-i harbde birbirinizle çekişüp **[61b]** ve cenâb-ı Hakk'ın size irâde edüp ve mehabbet ettiğiniz zafer u ganîmet ve inhizâm-ı 'adûyu gördüğünüz gibi, emîriniz olan 'Abdullâh b. Cübeyr'in nasîhatına muhâlefet ve hılâf-ı emr-i Rasûl üzere hareket birle şikâf-ı cebeli terkle mübtelây-ı 'isyân ve ganîmete şitâbân olduğunuzdan, Hak Te'âlâ nusratı sizden men' etmekle, a'dâ dahi fûrce bulup, şikâf-ı mezkûrdan hücûm ile hezîmet vâki' oldu" demektir. "Minküm men yürüdü'd-dünyâ": "Sizden ba'zınız, dünyayı irâde edenler, ya'nî şikâf muhâfazasını terkle nehb u gârete ikbâl kılanlardır". "Ve minküm men yürüdü'l-âhirati": "Ve ba'zınız dahi, âhireti irâde edenlerdir". Bunlar, mekânında sâbit olan 'Abdullâh b. Cübeyr ile yanında bulunan ondan ekal ashâbdan 'ibâretidir ki, şerbet-i hoş-güvâr-ı şehâdeti nûş ve

³⁶⁹ حتى إذا فشلتم وتنازعتم في الأمر وعصيتهم من بعد ما أريكهم ما تحبون

hulle-i hadrâ'-i na'îmi berdûş eylediler. “*Sümme sarafeküm ‘anhüm li-yebteliyeküm*”, ya'nî: “Feşel u tenâzu’ ve ‘isyân sebebiyle nusratı sizden men‘den sonra, dünyâyı ihtiyâr eylediğimize ‘ukûbeten: ‘Belâ ‘inde Mü‘min, münâfıktan ve muhlis, gayr-i muhlisden temyîz olunsun’ deyü, sizi imtihân mu‘âmesiyle rûyunuzu müşrikînden döndürdü. “*Ve lekad ‘afâ ‘anküm*”: “Muhâlefet-i emr-i Rasûlüllâh ile irtikâb eylediğiniz günâhın cezâsı, sizi ‘adûya bi‘l-külliyeye istisâl ettirmek iken, Bârî Te‘âlâ nedâmetinizi bildiğinden size ‘afv ile mu‘âmele eyledi”. “*Vallâhu zû fazlin ‘ale‘l- [62a] Mü‘minîn*”: “Allâhu ‘azîmü‘ş-şân Mü‘minîn üzerine fazl sâhibidir, ya'nî Mü‘minîn’e tefaddul ve ihsân edüp, müstahak oldukları ‘ukûbeti temâmiyle icrâ ederek anlara mücâzât etmez” demektir. Şikâf-ı cebelde emr-i Rasûl üzere tevakkuf etmeyüp, ganîmete sür‘at edenler askere nisbetle şirzime-i kalîle iken: “‘İsyân etdiniz” deyü itâ‘at etmeyenlerin ismi tasrîh olunmayarak mecâzen cümlesine hitâb sûretinde âyet-i kerîmede vâki‘ olan ‘itâb, nehy olunan fi‘li irtikâb edenleri lutfen ve ihsânen setr ve fi‘li-i mezkûru işlemeyenleri dahi bu makûle menhiyyâtı min-ba‘d işlememelerine zecr nüktesiyçün olduğunu Ebû Hayyân *Tefsîri*’nde beyân eder. “*Ve lekad ‘afâ ‘anküm*”, *Tefsîr*’inde İbn-i Cerîr, İmâm-ı Hasan radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh’dan merviyen: “Bârî Te‘âlâ ve tekaddes, irtikâb-ı ‘isyân edenler bi‘l-külliyeye a‘dâya istisâl etdirilmekle mücâzâta sezâ-vâr iken, yine karîn-i ‘afv u gufrân buyurdular. Zîrâ anlar ma‘iyyet-i Rasûlüllâh şerefinde bulunup, fi sebîlillâh a‘dâ’-i dîn ile kıtâl ederler iken, menhî olan fi‘li ve sezâ-vâr olmayan biraz kebîreleri dahi irtikâb edüp, yanımıza kalur zu‘muyla siyâb-ı ahfâyı üzerine çekdiler. Allâh’a kasem ederim ki, katl u cerh ve galebe-i a‘dâ ve katl-i Rasûl erâcîfiyle mağmûm olduklarından başka, nice gam ve endûhe dahi mübtelâ olurlar idi” deyü İmâm-ı müşârun-ileyh’in buyurdıklarını zikr etmiş ve bunların hitâb u ‘itâb-ı [62b] Rabbü‘l-erbâb’a mazhar iken, karîn-i ‘afv olduğu mahzâ bereket-i sohbet-i Risâlet-penâhî’yle olup, ashâbdan olmayan sâ’irlerinin menhiyyâtı irtikâblarında ‘ukûbetleri şiddet üzere olacağına işâret kılmıştır.

Ve‘l-hâsıl âyet-i şerîfe-i mezkûrenin mevridi Uhud Gazâsı’na hâs ise de, hükmü kıyâm-ı kıyâmete dek ‘âmm olmağla, emîr-i ceysin ta‘yîn eylediği merkezden tezahruh, ya'nî mübâ‘adet ve kable temâmi‘l-feth ganîmete müsâra‘at, bi‘l-cümle Mü‘minîn’e harâm olduğunu ve bu bâbda hükmüllâha muhâlefet edenler hızlân-ı dîn ve hıyânet-i

Müslimîn'e bâdî olmalarıyla nefsinin gazab-ı Cebbâr'a ve ta'cîl-i 'ukûbet-i Kakhâr'a 'arz etmiş olduğunu ifâde eder.

Hîn-i muhârebede ta'yîn olunan merkezden ayrılmak câ'iz olmadığına kavluhû Te'âlâ: *"Ve iz gadevte min ehlike tübevvi'ü'l-Mü'minîne mekâ'ide lil-kitâli vallâhu Semî'un 'Alîm"*³⁷⁰ âyeti dahi delâlet eder. *Tefsîr-i Ebussu'ûd* ve sâ'ir tefsîr mücebelerince *"Îz"*, vakt ma'nâsına olup, mef'ûliyyet üzere mansûbdur ve 'âmili mahzûfdur. Takdîr-i kelâm *"V'ezkür lehüm vakte guduvvike li-yetezekkerû mâ veka'a fihi mine'l-ahvâli'n-nâşi'eti 'an 'ademi's-sabri fe-ya'lemûne ennehüm in lüzimu's-sabra ve't-takvâ lâ yedurruhüm keydü'l-keferati"*³⁷¹ demektir. *"Tübevvi'ü"*, tef'îl bâbindan fi'l-i muzârî'in müfred muhâtabıdır, inzâl, yâhud tehyi'e, yâhud tesviye ma'nâsınadır. *"Makâ'id"*, mak'adın cem'i ve mak'ad, mekân-ı ku'ûddur. Lâkin maksûd mutlakâ mevâkıf u mevâtındır. **[63a]** *"Gudve"*, sabah vakti demektir. Lâkin bu makâmda, yevm-i hurûc-ı gazâ ile mevkıf-ı cengde askeri, yerlerine tenzîl ve bunlara müterettib olan bi'l-cümle umûru hâvî olan bir zemân-ı mümted murâddır. *"Tübevvi'ü'l-Mü'minîn"* cümlesi, *"gadevte"* nin fâ'ilinden hâldir. Ve işbu âyet-i celîle dahi esahh-ı akvâl üzere Uhud Gazâsı'na dâ'irdir. Ya'nî 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm bâlâda beyân olunduğu üzere, gazây-ı mezkûrda küffârın üzerine çıkmayıp, guzâtın Medîne-i münevvere hısnını istihkâm ile orada sebât u karârları re'y-i sa'âdetleri iken, her ne kadar sonradan nedâmet birle tevakkufu guzât recâ etmişler ise de, evvel emirde hılâf-ı re'y-i 'âlî hareket birle, a'dânın üzerine hurûca ikdâm etmeleriyle ve Hazret dahi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem, ba'de salâti'l-cumu'ati, hazret-i 'Âyişe radiyallâhu Te'âlâ 'anhâ'nın hücrelerine varup, eslihalının[1] bi'l-istishâb Medîne'den hurûc ve ertesi günü Cebel-i Uhud kenârında, Şevvâl'in nısfında sabahlayup, mâşiyen berây-ı kıtâl-i sufûf-ı ashâbı yedlerinde olan sehm ile hilâl-i sufûfdan ilerüce olanları ve gerüce kalanları: *"Sen te'ahhur ve sen tekaddüm eyle!"* deyü tesviye ve Cebel-i Uhud arkada kalarak askeri ta'biye ve 'Abdullâh b. Cübeyr'i dahi biraz rumâta emîr edüp ve şikâf-ı

³⁷⁰ Âl-i İmrân Sûresi, 3/121.

= واذ غدوت من اهلك تبوء المؤمنین مقاعد للقتال والله سمیع علیم = Hani sen, sabah erkenden müminleri savaş mevzilerine yerleştirmek için ailenden ayrılmıştın... Allah hakkıyla işiten ve bilendir.

³⁷¹ Ebussu'ûd, *Tefsîr*, I, 444.

= واذا لهم وقت غدوك ليتذكروا ما وقع فيه من الاحوال الناشئة عن عدم الصبر فيعلمون انهم ان لموا الصبر والتقوى لا يضرهم كيد الكفرة = Sabırsızlıktan kaynaklanan durumların meydana getirdiği hususu hatırlamaları için sabah vakti ayrılmanı hatırlat. Ve onlar kendilerine, sabır ve takvanın gerektiğini ve kafirlerin tuzaklarının da onlara zarar veremeyeceğini bilsinler.

cebele ta'yîn ve: "Mahall-i mezkûrdan hücûm eden a'dâyı arkamızdan gelmemeleriçün remy-i sihâm ile def' eyle!" deyü te'kîd buyurmuşlar iken, [63b] ber-vech-i muharrer emr-i Rasûl üzere hareket etmediklerinden hezîmet vukû' buldu. İşte âyet-i mezkûre husûs-ı mezkûru mübeyyin olup, me'âl-i şerîfi: "Ey Habîbim! Sen Medîne'den ehlinin 'indinden, ya'nî 'Âyişe'nin menzilinden Mü'minîn'i mevâkıf-ı kîtâle ik'âd edici olduğun hâlde çıktığın günden tâ vukû'-ı hezîmete kadar vukû' bulan hâlâtı ashâba tezkîr et ki, 'adem-i sabırdan nâşî anların mübtelâ oldukları ahvâli tezekkür edüp ve sabr u takvâyâ mülâzemet edeler idi. Keyd-i kefere anlara zarar vermeyeceğini bileler" demektir. "*Vallâhu Semî'un 'Alîm*", ya'nî: "Allâhu 'azîmü's-şân akvâlinizi kemâliyle işidici ve zamâ'irinizi bi-künhihâ bilicidir". İşbu kavî-i kerîmin ityânı gazve-i merkûmede ba'zı guzâtdan kendülerine lâyık olmayan biraz ef'âl u akvâl sudûr eylediğini îzân u i'lâm içündür. Kavî-i İbn-i 'Atiyye rahîmehüllâhu Te'âlâ işâretince, âyet-i mestûrede ber-vech-i muharrer, gerek mahall-i ku'ûd ve gerek mahall-i kıyâm murâd olunduğu hâlde, lügatda ancak oturacak mahallerden 'ibâret olan mekâ'id zikr olunduğu, emîrin: "Şurada durun!" deyü askeri îkâf eylediği mahalde, ke'ennehû oturur gibi sebât eylemelerine tenbîh nüktesiçündür. Eğer ku'ûdları murâd ise sebât etmeleri asl-ı maksûd olduğunda iştibâh yokdur ki, mütekaddimîn cenginde olduğu gibi sufûf tesviye olunduktan sonra sufûfda olanlar asla hareket etmeyüp, içlerinden fekat mübârizler [64a] çıkup, cevelân ederler. Ve yine İbn-i 'Atiyye der ki, mak'ad masdar olup, cinse şâmil iken, cem' sîgasıyla mekâ'id zikr olunması meymene ve meysere ve kalb u sâka gibi mevkîfın ta'addüdüne işâret içündür ki, bunların her birinin duracakları mahalleri başka başkadır. İmâm-ı Mâtürîdiyye Ebû Mansûr radiyallâhu Te'âlâ 'anh, *Tefsîri*'nde âyet-i mezkûrede: "İmâmü'l-Müslimîn ve seraskerlerinin üzerine hasbe'l-vüs' mekâ'id-i mezkûre, ya'nî meymene ve meysere ve kalb u sâkadan her birine sezâvâr olan sergerdeleri intihâb u ta'yîn ve nizâm-ı ahvâllerini ta'âhüd ve halel îrâs edecek nesnelere def' etmek ve askerinin dahi 'uhdelerine: '*Etî'ullâhe ve etî'u'r-Rasûle ve uli'l-emri minküm*'³⁷² nassı mûcebince, İmâm-ı Müslimîn'e itâ'at ve emâreti kabûle müsâra'at etmek vâcib olduğuna delâlet vardır" deyü zikr etmişlerdir.

³⁷² Nisâ Sûresi, 4/59.

اطيعوا الله واطيعوا الرسول واولى الامر منكم = Allâh'a itâ'at edin, Peygamber'e ve sizden olan ülûlümre (idarecilere) de itâ'at edin.

Tartûşî *Sirâci*'nda bu vechile iş'âl-i mişkât-ı makâl eder ki: "Kâr-âgâhân-ı kâr-zâr u hurûb olanlar 'inde hazm, me'lûf ve ihtiyât, ma'rûfdur ki, humât-ı ricâl ve kümât-ı abdâl, ya'nî dilîrân-ı askeri dâ'imâ kalb-i askere ta'yîn ve bu vechile binây-ı üstüvâr-ı ma'rekeyi tarsîn ederler. Zîrâ cenâhayn münkesir olsa dahi 'uyûn-i kalbe nâzıra olup, kalbin nahl-i râyesi tahrîk-i bâd-ı gayretle hareket ve tabl-ı harbi sît-endâz-ı dehşet oldukça cenâhayna bir hısn-ı hasîn olup, münherim olanlara me'vâ ve mecrûh olanlara merhem-res-i devâ [64b] olup, lâkin inkisâr-ı kalbde cenâhayn tâ'ir gibi bi'l-külliyeye hareketden sâkıt olsa mâdam ki, kalb sağdır, münkesir olan cenâhın ve-lev ba'de hîn olsun 'avdeti müstercâdır. Kalbi münkesir olan asker felâh bulunduğu katî nâdirdir, meğer ki emîr-i ceşş hîle kasdıyla kalbi tahrîk ve bir nâhiyeye çeker ki a'dâ: 'Kalb firâr etdi' zu'muyla verây-ı kalbden hücûm u nehble meşgûl oldukça, cenâhayn üzerlerine yürüyüp, a'dâyı ortaya alalar".

el-Faslü't-Tâsi': fî 'Akdi'l-Elviyeti Ve'r-Râyâti, dokuzuncu fasıl, askerde 'alem cinsinin 'akdi ve ana dâ'ir olan sâ'ir husûs-ı fevâ'id-nusûs beyânındadır.

"*Elviye*", livâ'nın cem'î olup, livâ'-i 'alem, sağîra ve "*Râyât*" râye'nin cem'î olup, râye livâdan ekber ve bendden aşğar olana itlâk olunur. Ya'nî 'alem cinsinin sağîrine livâ' ve vasatına râye ve kebîrine bend denilir. İttihâz-ı 'alemin sünnet-i Ahmediyye'den olduğu bâlâda güzerân eden nukûlden müstefâd olur ki, hazret-i Sâhibü'l-livâ' sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem Gazve-i Bedir'de, müte'addid elviye 'akd buyurup, Evs u Hazrec ve Muhâcirîn'e birer dânesin[i] i'tâ buyurmuşlardır. Ve *Siyer-i Mu'teber-i Halebî*'de İbn-i İshâk ile İbn-i Sa'd'dan merviyen nakl olunmuşdur ki, Gazây-ı Hayber'de Hazret-i sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem 'akd-i râyât buyurup, Siddîk-ı ekber ve Fârûk-ı 'adâlet-güster ve Habbâb b. Münzir ve Sa'd b. 'Ubâde radiyallâhu Te'âlâ 'anhüm'den [65a] her birini râyât 'inâyâtıyla mümtâz buyurmuşlardır. Ashâb-ı sünen-i erba'a, ya'nî İmâm-ı Ahmed ve İbn-i Mâce ve Ebû Dâvud ve Tirmizî, Câbir radiyallâhu Te'âlâ 'anh'dan rivâyet ederler ki: "Hazret-i Seyyidü'l-beşer sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem, bi'l-fethi ve'z-zafer Mekke-i mükerreme'ye duhûlleri günü livâlarının rengi beyâz idi". Ve *Siyer-i İbn-i İshâk*'da hazret-i Âyişe radiyallâhu Te'âlâ 'anhâ'dan rivâyet olunduğu üzere, yevm-i feth-i Mekke'de livâ'-i sa'âdet, ebyaz ve 'ikâb ile müsemmâ olan râyet-i envâr-'alâmet, siyâh

olup, yünden mensûc zencefilî bir nev'-i kumâşdan masnû' idi. *Siyer-i Dimyâtî'*de râye-i Risâlet-penâhî, saçaklı ve üzeri benekli çâr-kûşe bir bezden olduğu muharrer ve *Siyer-i Halebî'*de ba'zı rivâyâtda, livâ'-i Rasûlüllâh sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem beyâz olup, üzerinde midâd-ı siyâh ile: "*Lâ ilâhe illallâh Muhammedün Rasûlüllâh*"³⁷³ kelimeteyn-i tayyibeteyni mektûb olduğu mesturdur. *Fetâvây-ı Zahîriyye'*de elviye-i Müslimîn beyâz ve râyâtı sevâd olması lâyük olup, livâ', İmâm-ı Müslimîn'e ve râye sâ'ir sergerdegâna tahsîs olunmak sezâ-vâr olduğu mezkûrdur. Zîrâ Hazret-i sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem râyeti dâ'imâ kâ'id-i ceyš, ya'nî gazâda emîr nasb buyurulan zevâta i'tâ buyurdıkları sîret-i seniyyelerinden ve bu husûsu İmâm-ı Buhârî'nin rahimehüllâhu Te'âlâ, Mesleme b. Ekva' Radyallâhu Te'âlâ 'anh'dan rivâyet kıldığı: "*Kâle kâne 'Aliyyün radyallâhu Te'âlâ 'anhü tehallefe 'an Rasûlillâhi sallallâhu [65b] Te'âlâ 'aleyhi ve selleme fî Haybera*"³⁷⁴ ve *kâne bihî ramedün fe-kâle ene etehallefu 'an Rasûlillâhi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme fe-harece 'Aliyyün fe-lahika bi'n-Nebiyi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme fe-lemmâ kâne mesâ'ülleyletiletî fetehahâ fî sabâhihâ fe-kâle Rasûlüllâhi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme le-u'tiyenne'r-râyete ev le-yü'hazenne gaden raculün yuhibbühullâhu ve Rasûlühü ev kâle yuhibbüllâhu ve Rasûlehü yeftihullâhu 'aleyhi fe-izâ nahnü bi-'Aliyyin ve mâ nercûhu fe-kâlû hâzâ 'Aliyyün fe-a'tâhu Rasûlüllâhi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme fe-fetehallâhu 'aleyhi*"³⁷⁵ haberi nâtıkdır. Ya'nî: "Gazavât-ı Risâlet-penâh'dan olan Hayber Gazvesi'nde Hayber kılâ'ının muhâsarası hengâmında, 'alâ rivâyetin uhrâ ser-i sa'âdet-efser-i Peygamberî'ye sudâ' ârız olmak takrîbi, nefis-i nefis-i hümâyûnları bi'z-zât ma'reke-i muhârebede çend eyyâm mevcûd bulunmamağla, feth-i kılâ' husûsu imtidâd bulmuş idi. Hazret-i sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem Ebû Bekir ve 'Ömer radyallâhu Te'âlâ 'anhümâ'yı birer gün başka başka feth-i kal'aya me'mûr ve anlar dahi sa'y-i bisyâr ve gayret-i bî-şümâr kılmışlar ise de, hasbe'l-kader fetih müyesser olmayup, mu'asker-i hümâyûna 'avdet eylediler. Meğer hazret-i 'Ali radyallâhu Te'âlâ 'anh ramede, ya'nî göz ağrısına ziyâde ibtilâ ile sefer-i mezkûrdan tehallûf edüp, Medîne-i

³⁷³ لا اله الا الله محمد رسول الله = Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed, Allah'ın elçisidir.

³⁷⁴ Sayfa kenarında şu not vardır: Gazve-i Hayber, hicretin yedinci sâli Hudeybiye Gazvesi'nden sonra vukû' bulmuştur.

³⁷⁵ Buhârî, Megâzî, 38, Fezâilü's-Sahâbe, 9; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 35 (bkz. Wensinck, II, 66).

قال كان علي رضي الله تعالى عنه تخلف رسول الله صلى الله عليه وسلم في خيبر وكان به رمذ فقال انا اتخلف عن رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم فخرج علي فلحق بالنبي صلى الله تعالى عليه وسلم فلما كان مساء الليلة التي فتحتها في صباحها فقال رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم لا عطين الراية او لياخذن غدا رجل يحبه الله ورسوله او قال يحب الله ورسوله يفتح الله عليه فاذا نحن بعلي وما نرجوه فقالوا هذا علي فاعطاه رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم ففتح الله عليه

münevvere'de kalmışlar idi. Ol hâlde: 'Benim rikâb-ı Risâlet-me'âbdan tahallüfüm lâyük değildir' deyü hareket ve hâk-i pâk-i kadem-i Seyyid-i kâ'inât'dan iktihâle sür'at eyledi. Vusûlü gününün gicesi Hazret-i sallallâhu Te'âlâ [66a] 'aleyhi ve sellem: 'Ben râyet-i zafer-'alâmeti elbette bir racüle versem', yâhud şekk-i râviy-i hadîs üzere: 'Bir racül olsa gerekdir ki ol racülü Hüdâ ve Rasûl'ü sever', yâhud yine şekk-i râvî üzere: 'Ol racül Hüdâ ve Rasûl'ünü sever ve Hüdâvend-i kerîm feth u firûzu anın yediyle müyesser eder' buyurdularında ashâb: 'Âyâ ferdâ râyeti bizden kime verir?' deyü intizârda, 'ale'l-husûs bir rivâyetde, sâhib-i menzile ve rütbe olanlardan her biri, ol racül kendisi olmasını ümmîd birle istihbârda iken, nâgâh ol esnâda hazret-i 'Ali'nin kudûmu mesmû'ları olduğu gibi: 'İşte ol racül 'Ali'dir!' deyü kat'-ı ümmîd etdiler". İmâm-ı Ahmed'in rivâyeti üzere, ashâbdan ba'zıları gelüp, râyeti talep eylediklerinde, Hazret-i sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem: 'Siz değilsiz, maslahatınıza gidin!' me'âlinde cevâb buyurdular idi.

"Vaktâ ki, hazret-i 'Ali müşâhede-i dîdâr-ı bâhiru'l-envâr-ı Peygamberî ile müşerref ve Hazret'in vaz' buyurdıkları mübârek âb-ı dehânlarıyla derd-i çeşmi fi'l-hâl bertaraf olduktan sonra, râyet-i sa'âdeti yed-i Murtazaviyye'ye teslîm ve: 'Ey 'Ali! 'Arsa-i a'dâya nüzûl eylediğin zemânda kîtâle isti'câl gösterme! Evvelâ anları İslâm'a da'vet ve Müslimânlık'da olan hukûk-ı vâcib-i Te'âlâ'yı anlara bir bir ihbâr u işâ'at kıl! Hüdâ'ya kâsem olsun ki, senin yedinle tarîk-i Hakk'a bir racülün ihtidâsı, kızıl tüylü develer [66b] tasaddukundan bihter u a'lâdır' deyü evâmir u tenbîhâtı tefhîm buyurdular. 'Ali kerremellâhu vechehû hazretleri, derhâl imtisâlen lil-emri'l-'âlî hareket ve varup:

'Zi-kârî cünân tarfa ez-rûy-i dest

*Der-i dîn küşâd ve der-i küfr best*³⁷⁶

sadmeyeyle mecmû'-ı kılâ'-ı Hayber'i feth u küşâd ve envâ'-ı ganâyimle feth-i bâb murâd edüp, hattâ: "'Aliyyün ramâ bâbe'l-medîneti Haybera semânîne şîran vâfiyen lem yüsüm'³⁷⁷ mantûkunca sekiz yüz kantar gelen bâb-ı kal'a-ı Hayber'i bi'z-zât kal' edüp,

³⁷⁶ زکاري چنان طرفه از روی دست در دين كشاد و در كفر بست

³⁷⁷ علي رمي باب المدينة خيبر ثمانين شيرا و افيا لم ينلم

seksen karış, ‘alâ rivâyetin seksen âdim mikdârı dûr mahalle atdığı ve sâ’ir havârik u merdâneliği ber-vech-i tafsîl kütüb-i siyerde mestûrdur”.

İşte bu haberde Hazret-i sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem emr-i râyeye ri‘âyet buyurup, hukûk-ı râyete vefâsı mücerreb olan zevâta ‘inâyet buyurdıklarına sarâhat vardır. Zîrâ hazret-i ‘Ali’nin³⁷⁸ harbe basîreti ve ikdâm u şecâ‘ati Hayber Vak‘ası’ndan evvel müşâhede buyurulmuş idi. Ebû ‘Amr b. ‘Abdilber, *Kitâbü'l-İstî‘âbı*’nda İmâm-ı ‘Ali’nin Tebûk Gazâsı’nda Medîne’de halîfe nasb buyurulduğuna binâ’en bulunamayup, ol gazveden mâ‘adâ Bedir ve Hudeybiye ve sâ’ir meşâhid u gazavâtta mevcûd olup, Bedir ve Uhud ve Hendek melâhiminde rütbe-i bedâhetde olarak envâ‘-ı şedâ’ide tahammül ile, makâm-ı ‘azîmde bulunduğu ve mevâtın-ı kesîrede livâ’-i sa‘âdeti hâmil olup, hattâ Uhud Gazâsı’nda Mus‘ab **[67a]** b. ‘Umeyr şehîd oldukda, yedinde olan livâyı Hazret-i sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem, Kerrâr cenâbına verdikleri mezkûr ve *Kitâbü'l-Mustezraf*’da, Mus‘ab b. Zübeyr radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh’dan menkûlen: “Hazret-i Kerrâr hurûbda hazir u müteyakkız ve mübâreze etdiği akrândan şedîdü’r-revgân, ya’nî bir vechile mukâtele eder ki bir ehad kendini tutamaz ve zafer-yâb olamaz idi. Ve zırhı fekat sadr-ı şerîfnde olup, arkasında zırh yoğidi. ‘Arkandan gelen a‘dâdan havf etmez misin?’ diyenlere: ‘Ben duymadan eğer benim a‘dâm zahrımdan bana galebe ederse, ‘Ali’nin bekâsı lâzım değıldir’ buyurdıkları ve: ‘Abdâl-ı ricâl, ya’nî bu kadar dilrânı nice katl edebildin?’ deyü sorduklarında: ‘Ben a‘dâma hamle eylediğimde a‘dâ hamlemi görüp, kendiyi katl edeceğimi cezm u îkân ve kendiyi havf tareyân eder. Bu sûretde benimle a‘dâmın nefsi birleşüp, a‘dâmın galebesine i‘âne eder’ deyü şecâ‘atlerini beyân buyurdıkları” mestûrdur.

Ve’l-hâsıl Hazret-i sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem’in hazret-i ‘Ali’yi Hayber Gazâsı’nda ihtibâr buyurdıkları, sebkâat eden tecribesi ve Hazret’e münkeşif olan sıdk u ihlâsı ve ‘inâyet-i Rabbâniyye ile te’yîdi içündür. Bu sûretde İmâmü’l-Müslimîn üzerine lâzım olan, râyeyi, ya’nî emâret-i ceysi muhârebede sedâd-ı re’yine ve mevâtın-ı akdâmda kuvvet-i kalb u ikdâmına **[67b]** tecrîbe şehâdet eden ve sıdk-ı niyyet ve diyânetine ferâset delâlet eden kimesnelere tefvîz etmek ve hakk-ı râyeyi³⁷⁹ îfâya ‘aczi maznûn olanlara tefvîz etmamekdir. Zîrâ râye, rafaka-i dîn ve i‘lây-ı kelime-i Rabbü’l-

³⁷⁸ Sayfa kenarında **Matlab-ı Fezâ’-il-ı ‘Aliyyü’l-Murtezâ radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh** başlığı vardır.

³⁷⁹ Sayfa kenarında **Matlab-ı Ahz-ı Râye** başlığı vardır.

‘âlemîn için nasb olunmuş ve emâret için nusrat-ı dîn ve ikâmet-i şerî‘at-ı Seyyidü’l-mürselîn için ta‘yîn kılınmış ve icrây-ı hevây-ı nefsâniyye ve huzûzât-ı dünyeviyye için temkîn kılınmamıştır. İmâm-ı Tartûşî *Sirâci*’nda yazar ki: “İsticvâd-ı kuvvâd, ya‘nî taleb-i ciyâdet-i ser-gerdegân ve intihâb-ı ümerâ ve ashâb-ı elviyede ziyâde ihtiyât lâzımdır”. Hattâ hukemâ’-i kudemâ: “*Esedün yekûdu elfe sa‘lebin hayrun min sa‘lebin yekûdu elfe esedin*”³⁸⁰ demişlerdir. Ya‘nî: “Bin tilkiye kıyâdet eden bir arslan, bin arslana kıyâdet eden bir tilkiden hayırlıdır” demektir.

Ve emâret-i ceyš, ancak besâlet u necdet ve şecâ‘at ü cür‘et ashâbı olup, mevâzı‘-ı hurûbu ve mevâkı‘-ı kalbi ve meymene ve meysereye, ya‘nî her bir mevsimde cârî olan usûl-i ma‘rekeyi bilür, sunûf-ı a‘dâ ve hiyel-i eşirrâyı basîr ve mahall-i kerr u ferri habîr kimesnelere ihâle lâyıkdır ki, ol makûle dâna kimesnelerden hîn-i muhârebede sudûr eden ef‘âl-i müstahseneyi ma‘iyyetinde olan asker görüp, icrâ eylediklerinde cümlesi metbû‘ları misillü dâna ve kâr-âşinâ olur.

Kibâr-ı meşâyih-i Hanefiyye‘den *Siyer-i Kebîr* şârihi Şemsü’l-e‘immeti’s-Serahsî *Mebûtu*’nda, Nasr b. Seyyâr’dan nâkilen **[68a]** tahrîr eder ki: “Hukemâ’-i mütekaddimîn: ‘Emîr-i ceyš olanlara³⁸¹ behâyim hisâlinden on haslet olmak çesbândır’ deyü icmâ‘ etdiler ki, hisâl-i mezkûre; horosun şecâ‘ati ve tavukun merhameti ve arslanın kalbi ve tilkinin hîlesi ve kurdun gâreti ve karganın ihtirâzı ve turnanın hırsı ve kelbin sabrı ve hınzırın hamlesinden ve Horasân atları gibi semend[d]en ‘ibâretidir”.

İmâm-ı Suyûtî *Câmi‘-i Kebîri*’nde Medâyinî‘den nâkilen, şerâ‘it-i emâret ve fevâ‘id-i kıyâdeti hâvî işbu eser-i mu‘teberi tahrîr eder ki: “Serfirâz-ı sahâbe-i kirâm hazret-i Sıddîk-ı ekber radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh³⁸² evâ‘il-i hilâfetlerinde feth-i diyâr-ı Şâm’a ma‘iyyetinde olan askere emîr nasbıyla tevcîh u irsâl buyurdıkları Yezîd b. Ebî Süfyân’a bu vechile tenbîh buyurdular ki: ‘Ey Yezîd! ‘Alâ bereketillâhi Te‘âlâ, seyr u hareket eyle! Ve bilâd-ı a‘dâya duhûl eylediğin vakitte, hamle eden a‘dâdan ba‘îd ol, ya‘nî cenge dalma! Zîrâ sana bir hatar gelse, sâ‘ir askere sirâyet etmekle cenge girmenden emîn olamam. Ve zâd u zevâdını hâzır ve âmâde kıl! Ve tevâzu‘la yürü! Mecerûh ve ‘ameliyyâtda olan asker ile mukâtele etme! Zîrâ mecerûhun ba‘zısı

³⁸⁰ اسد يقود الف ثعلب خير من ثعلب يقود الف اسد

³⁸¹ Sayfa kenarında **Matlab-ı Hisâl-i Sergerde** başlığı vardır.

³⁸² Sayfa kenarında **Matlab-ı Tenbîh-i Sıddîk-ı Ekber radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh** başlığı vardır.

ma'iyette değildir, ya'nî mecrûhları askerden 'addetme! Ve beyât ve şebhândan, ya'nî askerini gice baskın sûretiyle gelecek a'dâdan hirâset kıl! Zîrâ a'rab gaflet üzere olur. Hâcet mikdârı [68b] tekellüm eyle! Ve benim sana bi'l-iktizâ ısdâr u tesyâr edeceğim fermânımı infâz eyle! Ve emrim hasebiyle 'amel edüp, ziyâde ve noksân etme! Ve vurûd eden vüfûd-ı a'dâyı, ya'nî elçilerini âhâd-ı askerinin yanlarına müsâfir verme! Ser-gerdegâna müsâfir ver! Ve ikrâm u infâklarını isbâğ ve hadd-i lâyıkmına iblâğ eyle! Ve herkesi anlarla görüşürme, tâ ki ordunun ahvâline vâkif olmayarak 'avdet etsünler. Taht-ı hükûmetinde olanlardan bir cinâyet sudûrunda iktizâ eden 'ukûbet-i şer'iyede hatâ etmeye! Ve 'ukûbetin gayrisıyla zecr kâfi olduğu hâlde icrây-ı 'ukûbete sür'at etme! *'Nahnü nahkümü bi'z-zâhiri vallâhu a'lemu bi's-serâ'ir*³⁸³ vefkınca 'alâniyyet-i nâsı kabûl ve serâ'irlerini Cenâb-ı Hakk'a mevkûl kıl, askerini ne ziyâde teccessüs kıl, tâ ki müftezih olmayalar, ne [de] teccessüsü dahi külliyyen terk et, tâ ki fâsid olmayalar. Seni, vedâyî'i zâyî' etmeyen Bârî Te'âlâ ve tekaddes hazretleri'ne vedî'a kıldım' buyurdular; intehâ."

Bundan sonra bâlâda beyân olunduğu üzere, livâ', asğar ve râye, ekber iken, *Zahîriyye*'de tahrîr olunan mes'ele mûcebince livâ, İmâmü'l-Müslimîn'e ve râye emîr-i ceşşe verilmek, ya'nî Hazret-i sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem'in bu vechile 'amel buyurmaları 'âdet iken, ehl-i kibre muhâlefet ve bu makûle mevâzı'da tevâzu', matlûba ri'âyet içündür. Hattâ Beyhakî, Enes radiyallâhu Te'âlâ 'anh'dan rivâyet kıldığı üzere, hazret-i Seyyidü'r-rusul [69a] ve Hâdî's-sübül sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem, yevm-i fetihde, Mekke-i mükerreme'ye mübârek çeneleri râhilelerinin üzerinde olduğu hâlde mütehaşşî'an dühûl, ya'nî kusvâ nâmında süvâr oldukları şütür-i beyzâ üzerinde kemâl-i huşû'la inhinâ buyurdıkları hâlde girdiler. Ve İshâk'ın 'Abdullâh b. Ebî Bekr radiyallâhu Te'âlâ 'anhümâ'dan rivâyeti üzere, yevm-i mezkûrda Hazret-i 'aleyhi'-salâtü ve's-selâm kurb-ı Ka'be'de olan Zî Tuvâ nâm makâma geldiklerinde, cenâb-ı Fâtihu'l-ebvâb zât-ı Risâlet-penâhî'ye fetih cihetinden eyledikleri ihsânı gördükleri gibi, Hüdâ'ya tevâzu'an re'slerini vaz' etmek, ya'nî secde kılmak için, bir şukka bir dahbere(?)³⁸⁴ mu'teciran, ya'nî 'âdet-i eşrâf-ı 'Arabü'l-'urebâ destârlarının bir katını zekânı altından alup, ol vechile sarmak iken, Hazret-i sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem, tevâzu'an ol

³⁸³ نحن نحكم بالظاهر والله اعلم بالسرائر = Biz zâhire göre hüküm veririz, bütün gizlilikleri en iyi Allâh bilir.

³⁸⁴ بردجهم

‘âdeti terk ve boyuna doğru gelmiş alacalı bir kumâş parçasını sarınup, râkib oldukları şütürün palanına doğru bir mertebede inhinâ kıldılar ki, mübârek ‘usnûnları, ya’nî lihye-i envâr-hilyeleri az kaldı ki vâsıta-i rahlini, ya’nî palanın ilerüsünü mess eyleye. İşte hâl-i ümerâ’-i İslâm ve cünûd-ı zafer-encâm dahi bunun gibi olmak vâcibdir. Bir kal‘ayı feth u küşâd ve a‘dâya galebe ile ber-murâd oldukları vakitte nefslerinin ‘aczini i‘tirâf u ikrâr ve feth u firûzu mahzâ menn-i Mennân olduğunu kalben ve kâliben izhâr ile **[69b]** şükren li’n-ni‘meti tevâzû‘ ve huşû‘u âşikâr kılmaktır. Yoksa i‘lân-ı kibr u ceberût ile hâlleri süfehâ’-i Benî İsrâ’il’e dönüp, mezemmet-i Hâlık-ı Settâr’a sezâ-vâr olmamaktır. Zîrâ Benî İsrâ’il, hazret-i Mûsâ ve Harûn ‘alâ nebiyyinâ ve ‘aleyhime’s-salâtü ve’s-selâm ma‘iyyetlerinde Cebâbire-i Şâm kıtâline me’mûr olduklarında, Cebâbire’nin dahâmet-i ecsâmları ‘inân-gîr-i ‘azîmetleri olup, nass-ı Kitâb mantûkunca: “*İzheb*³⁸⁵ *ente ve Rabbüke fe-kâtilâ innâ hâhünâ kâ'idûn*”³⁸⁶, ya’nî: “Rabbin ile sen git ve mukâtele et! Biz burada oturucuyuz” dediler. Bu vaz‘-ı kerîh sebebiyle giriftâr-ı vâdî’-i Tîh olup, kırk sene altı fersenk mesâfede meks u dernek edüp, zehâbları ‘ayn-ı iyâb, ya’nî gündüz hareket ettikleri yere döne döne yine varırlar idi. İşbu ibtilâdan sonra, karîn-i ‘afv olup, ‘ahd-i Kelîmüllâh’da Erîha beldesinin ve Enbiyâ’-i Benî İsrâ’il’den ‘ahd-i Yûşâ‘ ‘aleyhi’s-selâm’da Beyt-i mukaddes fethine me’mûr ve feth-i belde ile mesrûr olduklarından sonra: “*Udhulû hâzihi'l-karyete fe-kulû minhâ haysü şî'tüm rağaden v'edhulû'l-bâbe sücceden ve kûlû hittatün nağfirleküm hatâyâküm ve senezîdü'l-muhsinîn*”³⁸⁷ emr-i İlâhîsi’yle me’mûr olmuşlarken: “*Fe-beddelellezîne zalemû kavlen gayrallezî kîle lehüm fe-enzelnâ ‘ale'llezîne zalemû riczen mine's-semâ’i bimâ kânû yeşukûn*”³⁸⁸ kavli-i kerîmi nâtık olduğu üzere imtisâl etmeyüp, müstahakk-ı ‘azâb oldular. Me’âl-i şerîfi budur ki: “Benî İsrâ’il’i Tîh ibtilâsından **[70a]** ba‘de’l-halâs: ‘İşbu karyeye, ya’nî Kudüs’e yâhud Erîha’ya girin ve karye-i mezkûrede rağaden ve vâsi‘an istediğiniz ni‘meti ekl edin! Ve Tîh’den necât bulduğunuza teşekküren bâb-ı karyeye

³⁸⁵ Ayet-i kerîmede şöyle geçer: Fezheb (فذهب)

³⁸⁶ Mâide Sûresi, 5/24.

اذهب انت وربك فقاتلا انا ههنا فاعدون = Şu halde sen ve Rabbin gidin savaşın; biz burada oturacağız.

³⁸⁷ Bakara Sûresi, 2/58.

ادخلوا هذه القرية فكلوا منها حيث شئتم رغدا وادخلوا الباب سجدا وقولوا حطة نغفرلكم خطاياكم وسنزيد المحسنين = (İsraioğullarına) Bu kasabaya girin, orada bulunanlardan dilediğiniz şekilde bol bol yeyin, kapısından eğilerek girin, (girenken) “Hıtta” (Yâ Rabbi bizi affet) deyin ki, sizin hatalarınızı bağışlayalım; zira biz iyi davrananlara (karşılığını) fazlasıyla vereceğiz, demiştik.

³⁸⁸ Bakara Sûresi, 2/59.

فبذل الذين ظلموا قولا غير الذي قيل لهم فانزلنا على الذين ظلموا رجزا من السماء بما كانوا يفسقون = Fakat zalimler kendilerine söylenenleri başka sözlerle değiştirdiler. Bunun üzerine biz yapmakta oldukları kötülükler sebebiyle zalimlerin üzerine gökten acı bir azap indirdik.

secde edici olduğunuz hâlde girin! Ve: ‘Yâ Rabbî! Zünûbumuzu hatt u tenzîl eyle!’ ma‘nâsına olan hıttta kavlini deyin, tâ ki Biz ‘azîmü’ş-şân, hatâlarınıızı mağfîret edelim. Ve dahî: ‘Muhsinîne sevâbı ziyâde ederiz’ dediğimiz vakitte anlar ki me‘mûr oldukları tevbe ve istiğfârı etmeyerek zulümle muttasıf olan eşhâsdir. Tevbe ve istiğfârı istihfâfen bi-emrillâhi Te‘âlâ anlara denilen kavlin gayrı lâ-hayr olan kavli-âhara tebdîl eylediklerinin ‘akabinde semâdan mukadder olan ‘azâbı anlara fisk-ı müstemirleri sebebiyle inzâl eyledik” demektir. Ne‘ûzü billâhi Te‘âlâ min sehatihî, âmîn.

Tefsîr-i Ebussu‘ûd’da hıttta yerine ityân etdikleri hinta kavli olduğu mervîdir. Ve ‘inde’l-ba‘z lisân-ı nebâtıyye üzere kızıl buğday ma‘nâsına olan hataşkata(?)³⁸⁹ kavli olduğu mahkîdir. Ve ricz, ya‘nî ‘azâbdan murâd tâ‘ûn olup, bir sâ‘at içinde yirmi dört bini bî-cân olduğu mukayyedir.

Ve yine hâmil-i râyeye dikkat ve i‘tinâ lâzım olduğuna İmâm-ı Buhârî’nin İbn-i ‘Ömer radiyallâhu Te‘âlâ ‘anhümâ’dan rivâyeten: “*Emmera Rasûlüllâhi sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve selleme fî gazveti Mu’tete Zeyde’bne Hârise fe-kâle Rasûlüllâhi sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve selleme in kutile Zeydün fe-Ca’ferun ve in kutile Ca’ferun fe-‘Abdullâhi’bnü [70b] Revâhate*”³⁹⁰ hadîsiyle yine İmâm-ı müşârun-ileyh’in Enes radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh’dan rivâyet kıldığı: “*Enne Rasûlüllâhi sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve selleme ne‘â Zeyden ve Ca’feran v’ebne Revâhate li’n-nâsi kable en ye’tiyehüm haberühüm fe-kâle ehaze’r-râyete Zeydün fe-usîbe sümme ehaze Ca’ferun fe-usîbe sümme ehaz’ebnü Revâhate fe-usîbe ve ‘aynâhu tezrifâni hattâ ehaze’r-râyete seyfün min süyûfillâhi hattâ fetehallâhu ‘aleyhim*”³⁹¹ hadîsi vâhiden ba‘de vâhidin delâlet eder.

Yekülü’l-Mütercimü’l-fakîr bi’l-icmâl: “Hadîs-i şerîfde olan Mu’tete³⁹² hemze ile arz-ı Şâm’dan Beyt-i mukaddes’e karîb bir mevzi’dir. Meyânları iki merhale mesîresidir. Harb-i mezkûr, ehl-i siyer beyânınca, hicriyyenin dokuzuncu sâli vekâyi‘indendir. Sebebi bu oldu ki; Busra hâkimine mektûb-ı hidâyet-üslûb-ı da‘vet-i

³⁸⁹ هَطَاشَانَا

³⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 256 (bkz. Wensinck, V, 273).

امر رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم في غزوة مؤتة زيد بن حارثة فقال رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم ان قتل زيد فجعفر وان قتل جعفر فعيد الله بن رواحه

³⁹¹ Buhârî, *Menâkıb*, 25, Fezâilü Ashâbi’n-Nebî, 25, Megâzî, 44 (bkz. Wensinck, VI, 496).

ان رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم نعى زيدا وجعفرًا وابن رواحة للناس قبل ان يأتيهم خبرهم فقال اخذ الراية زيد فاصيب ثم اخذ جعفر فاصيب ثم ابن رواحة فاصيب وعيناه تدرقان حتى اخذ الراية سيف من سيوف الله حتى فتح الله عليهم

³⁹² Sayfa kenarında **Gazve-i Mu’tete** başlığı vardır.

İslâm ile taraf-ı zâhirü'ş-şeref-i Hazret'den giden Hâris b. 'Umeyr radiyallâhu Te'âlâ 'anh, esnây-ı râhda Mu'te semtinde ru'esây-ı kayser-i Rûm'dan Şurahbil b. 'Amr-ı Gassânî nâm bî-dîne râst geldi. Şurahbil-i şerr-i kefil-i mesfûr, sefir-i müşârun-ileyhi bi'l-istintâk, rasûl-i Rasûlüllâh olarak cânib-i Şâm'a 'azîmetinden habîr olup, şehîd etdi. Haber-i şehâdet ma'lûm-ı Hazret oldukda, ashâbdan Zeyd b. Hâris ve Ca'fer b. Ebî Tâlib ve 'Abdullâh b. Revâha radiyallâhu Te'âlâ 'anhüm'ü intihâb u imtiyâz ve ammâ mansıb-ı emâret ve i'tâ'-i râye-i sa'âdet ile Zeyd'i ser-firâz buyurup: 'Eğer Zeyd'e şehâdet mukadder olur ise Ca'fer, ana **[71a]** dahi müyesser olursa 'Abdullâh, ol dahi hükm-i şehâdetle cennet-makar olur ise ihtiyâr-ı asker-i İslâm ile içlerinden biri emîr olsun!' emriyle du'â vü senâ ve nesâyih u vesâyâyı edâ ederek, Şurahbil-i mersûm üzerine sevk-i seriyye buyurdular. Mervîdir ki, işbu harbde leşker-i Hirakl, ya'nî kayser ve mütenassıra-i 'Arabdan yüz binden ziyâde kefere, dâhil-i dâ'ire-i cem'iyet ve ehl-i İslâm ise üç bin dilîrden 'ibâret idi. Cenge âgâz olundukda, izhâr-ı dilîri ile ümerâ'-i müşârun-ileyhim, yegân yegân matıyye-i şehâdetle hırâmân-ı ravza-i rıdvân oldular.

“Ba'dehû 'alem-i emâreti ihtiyâr-ı Muvahhidîn ile Hâlid b. Velîd hazretleri aldı. Ve tabur-ı a'dâya daldı. Küffârın yüzlerin[i] döndürüp ve ta'kîb ve elinde dokuz kılıç pârelenince tîğ-zenlik edüp ve el çekmeyüp, hülâsa cümle küffâr firâr birle Mu'te hisârını feth ve sekenesinden hayli ser-i eşrârı dahi sekar-makar kıldılar. Sûret-i mâcerây-ı kable'l-inhâ, vahy ile zamîr-i münîr-i Peygamberî'de cilve-nümâ oldukda, ashâb-ı kirâma ahvâl-i keyfiyyet-i vâkı'ayı haber verüp: 'Râyeyi evvelâ Zeyd aldı ve musâb oldu, sonra Ca'fer aldı ve musâb oldu, sonra İbn-i Revâha aldı ve musâb oldu. Ve hazret-i Hâlid'i murâd ederek, gâyetinde râyeyi Hüdâ'nın şemşîrlerinden bir şemşîr alup ve feth anın yediyle müyesser oldu' buyurup, 'alâ rivâyetin dergâh-ı Rabbü'l-'izzet'e teveccüh birle Hâlid hakkında: 'Suyûfundan bir seyfdir, ana nusrat ver!' deyü du'â buyurdular. Binâ'en 'aleyh hazret-i **[71b]** Hâlid, Seyfullâh ile mülakkab oldu; intehâ.”

Ve hadîs-i mezkûrda Hazret-i 'aleyhi's-salâtü ve't-tahiyye'nin emr-i râye ve vâhidin ba'de vâhidin istihlâf-ı emâreye mezîd-i i'tinâları zâhir ve bilâ me'mûriyye, düşen râyeyi ahz edeni senâ buyurdıkları bâhir olup, bu husûs ümmet-i merhûmeye teşrî' ve tenbîh kabîlinden olmağla, İmâmü'l-Müslimîn'e dahi mevâtın-ı şiddetde sukût-ı

râye ile askere perîşânî gelmamek için istihlâf-ı emâret maslahatına³⁹³ te'kîd u dikkat ve asker-i İslâm'a dahi 'alem-i dîne hürmeten ve kulûb-ı Müslimîn'i tesbîten evân-ı muhârebede sâkıt olan 'alemi kapmak ve yere düşürmamek bundan me'hûzdur. 'Alem zemân-ı sa'âdetde siyâh ve beyâz ve reng-âmîz olup, kırmızı olduğuna dâ'ir bir eser görülmamiş ise de, Sâhibü'l-Müntehabü'l-Muhtâr, Sıffîn Vak'ası'nda tarafeynin, ya'nî İmâm bi'l-hak ve Müctehid-i musîb hazret-i 'Ali radiyallâhu Te'âlâ 'anhü ve kerreme ve chehû'nun ve Mu'âviye radiyallâhu Te'âlâ 'anh'ın râyeleri kırmızı olduğunu tahrîr ve hattâ müdde'âsını, hazret-i Kerrâr'ın vak'a-i mezkûrede Hasîn b. Münzir'e i'tâ kıldığı râye-i hamrâsıyla Hasîn vasfında inşâd buyurdıkları:

"Lene'r-râyetü'l-hamrâ yuhakkiku zillehâ

İzâ kîle kaddimhâ Hasînü tekaddemâ

Fe-yûridühâ fi's-saffi hattâ yeravhâ

Sihâmü'l-menâyâ takturu'l-mevte ve'd-demâ

Ve ecmelü sabran hîne yud'â ile'l-veğâ

İzâ kâne esvâtü'r-ricâli teğamğamâ

Ezakne'bne Hindin ta'nenâ ve dirâbenâ

Bi-esyâfinâ hattâ tevellâ ve ehcemâ

Cezellâhu kavmen kâtelû [72a] fî likâ'ihim

Lede'l-mevti kademâ mâ e'azzü ve ekramâ

Rebî'atü a'nâ ennehüm ehlü necdetin

Ve bi'se izâ lâ kû hamîsen 'aramramâ³⁹⁴

³⁹³ Sayfa kenarına şu not düşülmüştür: Devlet-i 'Aliyye eyyedehellâhu Te'âlâ bi't-tevfikâti's-samedâniyye'de Seraskerlere verilen ruhsat-ı tevcihât.

³⁹⁴ لنا الراية الحمراء يخفق ظلها اذا قيل قدمها حصين تقدا فيوردها في الصف حتى يروها سهام المنايا تقطر الموت والدماء واجمل صبيرا حين يدعى الى الوغا اذا كان اصوات الرجال تغمغما ادقنا ابن هند طعننا وضرابنا باسيافنا حتى تولى واحجما جزى الله قوما قاتلوا في لقابهم لدى الموت قدما ما اعز واكرما ربيعة اعنى انهم اهل نجدة وباس اذا لا قو حميسا عرمرما

şi'r-i şerîfinin beyt-i evveliyle tenvîr eder. Bu sûretde zemân-ı sa'âdet-nişânda râye-i hamrâ mevcûd olmadığı görülmemiş ise de, Hulefây-ı Râşidîn-i mehdiyyinden şâh-ı velâyet hazretlerinin ittihâzları: “*Aleyküm bi-sünneti ve sünnete'l-Hulefâ'e'r-Râşidîne min ba'di*”³⁹⁵ hadîs-i sıhhat-tahdîsi mücebince, bize isti'mâl-i livâ'-i hamrânın cevâzına³⁹⁶ delîl ve bir asl-ı asıldır.

el-Faslü'l-Âşir: fi't-Tedrîbi 'ale'l-A'mâli'l-Harbiyyeti, üçüncü fasıl, a'mâl u sanâyi'-i harbiyye üzere tedrîbin lâzım olduğu beyânındadır.

Ve 'umde-i fusûl olup, hayli fevâ'idle dahi meşmûdür. “*Tedrîb*” lügatda bir kimesneye bir nesneyi huy ve âdet etdirmek ma'nâsındır ki, bundan dadandırmak ile ta'bîr olunur. “*Derrabtü'l-bâzî 'ale's-saydi*”³⁹⁷ denilir. Ya'nî: “Doğanı şikâra alıştırdım ve dadandırdım” demektir. Ve ceng deminde inhizâm hâletinde firâr etmeyüp, sabr u sebât etmek ma'nâsına da gelür.

Lâkin bu makâmda tedrîbden murâd, ta'lîm-i sînâ'at-ı harbiyyedir. Ve sînâ'at dahi: “Meleke-i harbi tahsîl için keyfiyyet-i i'mâl-i harbe mübâşeretiyile bilebilmek” ile ta'rîf olunmuş ve meleke dahi: “Nefisde rusûh bulmuş bir hâletdir ki, bilâ ru'yetin ve mütâla'atin ef'âl-i ihtiyâriyye nefisden sâdır olur” demekle tavsîf kılınmıştır. Ta'lîm-i harb emr-i meşrû' olduğuna asl-ı asîl, sâl-i hicriyenin ikinci yılında vukû' bulan [72b] Gazve-i Bedir'de, min kibelillâhi Te'âlâ medede gelen melâ'ike-i kirâm'a, yâhud e'imme-i tefsîr beynlerinde olan ihtilâf-ı akvâle göre Mü'minîn'e hitâben inzâl buyurulan: “*İz yûhî Rabbüke ile'l-melâ'iketi ennî me'aküm fe-sebbitüllezîne âmenû se-ulkî fi kulûbillezîne keferu'r-ru'be fedribû fevka'l-a'nâki v'edribû minhüm külle benânin. Zâlike bi-ennhüm şâkkullâhe ve Rasûlehû ve men yüşâkkiküllâhe ve Rasûlehû fe-innellâhe şedîdü'l-'ikâb*”³⁹⁸ âyet-i cemîlesinde olan: “*F'edribû fevka'l-a'nâki v'edribû*

³⁹⁵ Tehavî, *Müşkilü'l-Âsâr*, III, 183, hn. 998.

عليكم بسنتي وسنة الخلفاء الراشدين من بعدي = Benim sünnetime ve benden sonraki Hulefâ-i Râşidîn sünnetine ittibâ etmeniz gerekir.

³⁹⁶ Sayfa kenarına şu not yazılmıştır: *Siyer-i Kebîr* şerhinde dahi, “Min ciheti'ş-şer' bayraklar ebyaz ve asfar ve ahmer olmasında be's u zarar yoktur” deyü muharrerdir.

³⁹⁷ *دربت البازي على الصيد*

³⁹⁸ Enfâl Sûresi, 8/12-13.

اذ يوحى ربك الى الملائكة اني معكم فثبتوا الذين امنوا سألقي في قلوب الذين كفروا الرعب فاضربوا فوق الاعناق واضربوا منهم كل بنان = *ذلك بانهم شاقوا الله ورسوله ومن يشاقق الله ورسوله فان الله شديد العقاب* = Hani Rabbin meleklerle: “Muhakkak ben sizinle beraberim, haydi iman edenlere destek olun, Ben kafirlerin yüreğine korku salacağım, vurun boyunlarına! Vurun onların bütün parmaklarına!” diye vahyediordu. Bu söylenenler, onların Allah'a ve Rasûlene karşı gelmelerinden ötürüdür. Kim Allah ve Rasûlüne karşı gelirse, bilsin ki Allah azabı şiddetli olandır.

minhüm külle benânin” nass-ı celflidir. İmâm-ı Mâverdî Tefsîr’inde: “İşbu nasda beş kavil olup, evvelkisi a’nâk, ya’nî boyun murâd olup, fevk kelimesi ehl-i tefsîr istilâhınca sıladır. İkincisi: *F’edribu’r-ru’ûse fevka’l-a’nâki* demektir. Ve işbu kavil İbn-i ‘Atıyye ve Dahhâk’a mensûbdur. Üçüncüsü ‘İkrime’nin kavli ki: *İdribû ale’l-a’nâki* demektir. Dördüncüsü: *İdribû a’le’l-a’nâki* demektir. Beşincisi: *İdribû cilde’l-a’nâki* demektir”. Sâhibü’l-asl der ki: “Akvâl-i mezkûrenin savâba eşbehi dördüncü kavildir. Zîrâ kavil-i mezkûrda lafzı ma’nây-ı hakîkîsi üzere ibkâ olduğundan mâ’adâ i’lây-ı ‘unuk, ya’nî gerdenin ilerüsü mahall-i mafsâl olup, ol mahal darb olundukda baş tenden cüdâ olmak ve darb-ı seyfe suhûlet gelmek ve baş, tenden düşdükte a’dâya irâ’e ile irhâb etmek fevâ’idini müstevcib olur”.

İşbu âyet-i i’câz-‘alâmet, cemî’-i mekâtil ve mehâlikin [73a] beyânını ve âlât-ı harbiyyenin ‘adem-i itlâf ile muhâfazası tenbîh u îsâsını ve itlâf sebebiyle nefsin ma’raz-ı helâka düşmesinden tahzîrini mütezammına olup, işbu ma’nâda ise cemî’-i ‘aded-i mühimmât-ı harbiyyenin indiracı delîle gayr-ı muhtâcdır. Siyyemâ mühimmât-ı bârût -ki el-yevm a’zam-ı mühimmât ve ‘ayn-ı kuvvet olduğu vâreste-i kayd-ı isbât olup, emvâl-i ‘azîme ve külfet-i cesîme sarfiyla i’mâl u tedârük olunan, hâl-i ‘ârız-ı cânândan e’azz bir şey- nefis olmağla, anın her hâlde tehaffuzuna dikkat ve ceyyîdini i’mâle sarf-ı miknet etmek vâcibdir. Hattâ itlâf-ı asker ve tazyî’-i mühimmât-ı sefer gayr-ı câ’iz olduğuna İmâm-ı Şâfi’î ve Beyhakî, Enes b. Mâlik’den radiyallâhu Te’âlâ ‘anhüm rivâyeten zikr eyledikleri işbu eser ki: *“Enne ‘Ömere’bni’l-Hattâb radiyallâhu Te’âlâ ‘anhü se’elehû izâ hâsartümü’l-medînete keyfe tasna’üne kâlû neb’asü lirrâcüli ile’l-medîneti ve nasna’u lehû heneten min cülûdin kâle era’eyte enne rumiye bi-hacerihî kâle izâ yaktulü kâle fe-lâ tef’alû fe-vellezî nefsi bi-yedihî mâ yüsirrunî en teftahû medînete fihâ erba’ate mekâtilin bi-tazyî’i racûlin Müslimin”*³⁹⁹ kelâm-ı metânet-irtisâm-ı ‘Ömerîsi’dir. Ya’nî: “Hazret-i ‘Ömer Enes’den radiyallâhu Te’âlâ ‘anhümâ: ‘Siz bir medîneyi muhâsara etdiğiniz vakitte ne keyfiyyetle hareket edersiniz?’ deyü su’âllerinde: ‘Ol medîneye âdem gönderi[ri]z ve ol âdeme hayvân derisinden cebe, ya’nî zırh tasnâ’ ederiz’ deyicek, hazret-i ‘Ömer: ‘Ya ol âdem taş ile urulur ise ne olur?’ buyurdularında, Enes [73b] dahi: ‘Katl olunur’ dedikde, hazret-i

³⁹⁹ Şâfi’î, *Müsned*, III, 355, hn. 1390; Beyhakî, *Marifetü’s-Sünen*, XIV, 258, hn. 555. ان عمر بن الخطاب رضي الله تعالى عنه سألته اذا حاصرتم المدينة كيف تصنعون قالوا نبعث الرجل الى المدينة ونصنع له هنة من جلود قال ارايت ان رمي بحجر قال اذا يقتل قال فلا تفعلوا فوالذي نفسي بيده ما يسرنى ان تفتحوا مدينة فيها اربعة مقاتل بتضييع رجل مسلم

Fârûk: ‘Zimâm-ı nefsim yed-i kudretinde olan Hüdâvend’e kasem ederim ki, sizin içinde dört mekâtil bulunan bir medînenin bir racül-i Müslim zıyâ’ıyla fethiniz bana meserret vermez’ buyurdular”. İşte hazret-i ‘Ömer radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh, bir racül-i Müslim’in helâkdan hıfzı, lâ şey’ mukaddimesinden ‘addedikleri irâka-i dem-i müşrikîn ve feth-i bilâd-ı kâfirinden efdal olduğuna kelâm-ı mezkûruyla tenbîh buyurmuşlardır.

Şânına i‘tinâ olunacak emr-i ehemmin biri dahi bârûtu hîn-i i‘mâl ve sâ’ir ahvâlinde isâbet-i nârdan tehaffuzdur. Zîrâ bunda hatar-ı ‘azîm derkâr ve hıfz u hirâsetine mü’ekkel olanların, zikri âtî muhârese hakkında vârid olan âsârda mezkûr, va‘d-i sevâba mazhar olacak zevât ‘umûmuna duhûlleri bedîdârdır. Âsâr-ı mezkûreden biri, İmâm-ı Ahmed ve Buhârî ve Ebû Ya‘lâ ve Taberî’nin yegân yegân Mu‘âz b Enes’den rivâyet kıldıkları: “*Men harese min verâ’i’l-Müslimîne fî sebîlillâhi mütetavvi’an lâ ye’huzuhû sultânun lem yera’n-nâre bi’aynihî illâ tahillete’l-kasemi fe-innellâhe yekûlû ve in minkûm illâ vâridühâ*”⁴⁰⁰ hadîsi ki ma’nâsı: “Kangı kimesne muhârebe eden Müslimîn’i verâsından fî sebîlillâh taraf-ı Sultânî’den bilâ me’mûriyye kendi kendiyeye gidüp, muhârese, ya’nî ‘akabgîr olacak a‘dâ keydinden hıfz ede, bi’aynihî ‘azâb-ı nârı görmez, illâ tahilletü’l-kasem⁴⁰¹ mikdârı gâyet az ve suhûletle görür. Zîrâ Vâcib Te‘âlâ: “*Ve in minkûm illâ vâridühâ*”⁴⁰² buyurmuşdur. [74a] Ya’nî: “Cahîme mecmû‘-ı insân duhûl edicidir” demektir. Lâkin fâcir olmayan Mü’minîn’in duhûlü ‘azâb tarîkiyle değildir. Belki küffârın ‘azâbını müşâhade ile na‘îmde olan lezzetlerinin mezîd olması hikmetine binâ’en cahîmin içine vürûd ve ‘alâ kavlin mürûr ve ‘alâ kavlin nazar ve ‘alâ kavlin takarrub ederler. Nâr-ı cahîm-i nîrân hazret-i İbrâhim ‘alâ nebiyyinâ ve ‘aleyhi’s-salâtü ve’t-teslîm gibi hâmda, ya’nî sönmüş, yâhud sönmeyüp, ızrâr etmeyecek üzere, yâhud ısıtma harâreti kadar ızrârı olduğu hâlde demektir. Hadîs-i mezkûrda olan va‘d: “*Mütetavvi’an lâ ye’huzuhû sultânun*” kaydına göre hod-be-hod gönüllü olarak muhârese edenler hakkında ise de emr-i Sultânî’yle ta’yîn olunup, şer‘in tecvîz ettiği vazîfe ve mâhiyyeyi alarak ve münşerihu’s-sadr olarak

⁴⁰⁰ Taberânî, *el-Mucemü’l-Kebîr*, XV, 211, hn. 16809; Ebû Ya‘lâ, *Müsned*, IV, 14, hn. 1460.

من حرس من وراء المسلمين في سبيل الله متطوعا لا يأخذه سلطان لم ير النار بعينه الا تحلة القسم فان الله يقول وان منكم الا واردها

⁴⁰¹ Sayfa kenarına şu not düşülmüştür: Tahilletü’l-kasem, ifrât üzere kalîl olan şeyde meseldir. Ya’nî meselâ: “Şu sudan içerim” deyü bir âdem kasem eylese ve ol sudan bir katre içmekle yemîninde yâr olup hânis olmaz. Ve hurmet-i kasemden ol katreyi içmek anı tahlîl eder. Kezâ fî *Şurûhi’l-Meşârik*.

⁴⁰² Meryem Sûresi, 19/71.

وان منكم الا واردها = İçinizden oraya uğramayacak hiçbir kimse yoktur.

kemâl-i rızâ ve itâ'atle muhârese emrine kıyâm eden asker-i Şâhî'nin dahi va'd-i mezkûra dâhil ve eltâf-ı İlâhiyye'ye nâ'il olacakları bî-raybdır.

Ve Hatîb'in hazret-i 'Âyişe radiyallâhu Te'âlâ 'anhâ'dan rivâyet eylediği: “*Men râbeta fîvâka nâkatin vecebet lehü'l-cenneti*”⁴⁰³ hadîsi ki ma'nâsı: “Kangı kimesne ki deveden süt sağıldığı müddet, yâhud iki sağlıklı beyninde olan müddet kadar fî sebîlillâh murâbata, ya'nî muhârese-i asker eylese, ol kimesneye cennet vâcib olur, ya'nî cennete dâhil olur” demektir. “*Fuvâk*” fâ'nın zammıyla İbn-i Habîb kavline göre ber-vech-i muharrer: “Deveden süt sağılan müddet” demektir. [74b] Ve gayrılara göre iki sağlıklı beyninde olan müddetden 'ibâretir. Ve *Medhal*-i İbnü'l-Hâc'da İbn-i 'Ömer radiyallâhu Te'âlâ 'anhümâ'dan mervî olan: “*el-Harsü efdalü mine'l-ğazvi*”⁴⁰⁴ hadîsi ki ma'nâsı: “Tergîben muhârese, gazâdan efdaldır” demektir; birer birer delâlet eder.

Ta'allümü'l-âlât-ı harbiyyenin lâzım ve hass u tergîbi, emr-i mütehattim olduğuna delâlet eden ahbârdan biri, Muhyi's-sünne İmâm-ı Begavî *Kitâbü'l-Mesâbihi*'nde Esleme b. Ekva' radiyallâhu Te'âlâ 'anh'dan rivâyet kıldı: “*Harece Rasûlüllâhi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme 'alâ kavmin min Esleme yetenâdalüne bi's-sûki fe-kâl'ermû Benî İsmâ'île fe-inne ebâküm kâne râmiyen ve ene me'a Benî fülânin li-ehadi'l-ferîkayni fe-emsekû bi-eydîhim fe-kâle mâleküm lâ termûne kâlû keyfe nermî ve ente me'a Benî fülânin kâl'ermû ve ene me'aküm küllüküm*”⁴⁰⁵ hadîsidir.⁴⁰⁶ “*Sûk*” sîn'in zammıyla ma'rûf olduğu üzere çarşu demektir. Yâhud Tayyibî kavli üzere bir meydânın ismidir. Ve 'inde'l-ba'z mecâz tarîkıyla oka itlâk olunan sâkın cem'idir. 'Aliyy-i Kârî *Şerhi*'nde: “Azhar olan sûk, meşiyden kinâye olup, ok atanlar râkib değiller idi demektir” deyü tahrîr eylemiştir. Ve İbn-i Melek *Meşârik Şerhi*'nde: “Sûk sîn'in fethiyle bir mevzi'in ismi ve üzerine dâhil olan bâ harfî fî ma'nâsnadır” demiştir. “*Bi-eydîhim*”deki bâ, zâ'ididir. “*V'ermû*” emera'nın tekrârı ziyâde-i tergîbe işâretidir. “*Benü İsmâ'il*” münâdâ olup, harf-i nidâsı mahzûfdur. [75a] Me'âl-i şerîfi: “Hazret-i

⁴⁰³ Hatîb el-Bağdâdî, *Tarih-i Bağdâd*, III, 255.

⁴⁰⁴ İbnü'l-Hâc, *el-Medhal*, III, 62.
الحرس أفضل من الغزو

⁴⁰⁵ خرج رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم على قوم من اسلم يتناضلون باسوق فقال ارموا بني اسمعيل فان اباكم كان راميا وانا مع بني فلان للاحد الفريقين فامسكوا بايديهم فقال مالكم لاترمون قالوا كيف نرمي وانت مع بني فلان قال ارموا وانا معكم كلكم

⁴⁰⁶ Sayfa kenarında şu not vardır: İşbu hadîs-i şerîfin şerhinde, Şârih-i *Buhârî* Mevlânâ 'Aynî: “Sultân-ı zemâna ta'allümü-i fûrûsiyyet, 'ale'l-husûs remy-i sihâm ile emr etmek vâcib olduğuna hadîs-i mezkûr delâlet eder” deyü tahrîrleri manzûr-ı *Mütercim-i Fakîr* olmuştur.

sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem, Eslem Kabîlesi’nden olup, birbirleriyle tenâzul, ya‘nî ok atan biraz kimesnelerin üzerlerine varup, yine kabîle-i mezkûreyi murâd eyledikleri hâlde: ‘Ey Benî İsmâ‘îl, ya‘nî ey evlâd-ı İsmâ‘îl ‘aleyhi’s-selâm! Ben bir tarafda olduğum hâlde remyinizde devâm edin! Zîrâ babanız İsmâ‘îl üstâd atıcı idi’ buyurup ve anları iki fırka kılup, kendileri bir firkadan olduklarında, ahad-ı ferîkayn, ya‘nî Hazret ma‘iyyetlerinde olmayan taraf âhir ellerini çekdiler, ya‘nî remyi terk eylediklerinde, Hazret: ‘Niçün atmıyorsunuz?’ buyurdularında: ‘Ya biz ne keyfiyyetle atalım ki siz anlarla, ya‘nî taraf-ı âharlasız, yanî mu‘însiniz’ dediklerinde Hazret: ‘Atınız! Ben cümlemlerle beraberim’ buyurdular” demektir.

Ve ahbâr-ı mezkûreden biri dahi ‘Ukbe b. ‘Âmir radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh’dan rivâyet-kerde-i Müslim olan: “*Se-tüftehu ‘aleykümü’r-rûme yekfikemüllâhu fe-lâ ya ‘cizü ehadüküm en yelhüve bi-eshümihi*”⁴⁰⁷ hadîsidir.⁴⁰⁸ Ya‘nî: “Hazret-i sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem Mü‘minîn’e hitâben bi-vahyillâhi Te‘âlâ gelecekden ihbâren: ‘Karîben diyâr-ı Rûm sizin üzerinize feth olunur. A‘dâ üzerine galebe ve ganîmete Allâh ‘azze ve celle size kâfidir’ buyurup ve: ‘Husûl-i feth-i bilâda Hüdâ kâfidir’ deyü esbâb kabîlinden olan mümârese-i âlât-ı harbiyyeyi ihmâl ve ancak melâz ile iştigâl mazanne olduğundan, bu ihtimâli men‘ için sihâm u nibâl ile lehv, ya‘nî: ‘Lu‘b eylemeniz birinizi ‘âciz kılmasun’ buyurdular, [75b] ya‘nî hedefe ok atmak melâhî ise de, kîtâl-i ‘adûya mu‘în olduğundan câ’izdir”.

Ve haber-i âhar dahi: “*Men ‘alime’r-remye sümme terakehû fe-leyse minnâ*”⁴⁰⁹ hadîsidir. İşbu hadîsi İmâm-ı Müslim, ‘Abdurrahmân b. Şimâse radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh’dan rivâyet kılmışdır ki ma‘nâsı: “Bir kimesne ‘ilm-i remyi ta‘allüm ede, sonra terk ede, bize müttebi‘ ve bizim hidâyetimizle mühtedî değildir” demektir.

Ve biri dahi: “*Men ta‘allem’e’r-remye sümme terakehû fekad ‘asânî*”⁴¹⁰ hadîsidir ki: “Kangı kimesne ki remyi-sihâmı ta‘allüm edüp, sonra terk ede, tahkîk bana

⁴⁰⁷ Müslim, İmâre, 168; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 157 (bkz. Wensinck, III, 10).

⁴⁰⁸ *ستفتح عليكم الروم يكفكم الله فلا يعجز احدكم ان يلهو باسهمه*
⁴⁰⁸ Sayfa kenarına şu not düşülmüştür: Kibâr-ı muhaddisînden Mazhar hazretleri işbu hadîsin şerhinde, *يعني اهل الروم* *غالب حربهم الرمي وانتم تتعلمون الرمي ليتمكنكم محاربة اهل الروم* deyü hadîs-i mezkûru şerh eylediklerini ‘Ali Kârî *Mişkât-ı Mesâbih Şerhi*’nde nakl eylediği *manzûr-ı Mütercim* olmuşdur.

⁴⁰⁹ *من علم الرمي ثم تركه فليس منا*

⁴¹⁰ *من تعلم الرمي ثم تركه فقد عصاني*

‘isyân etmişdir” demekdir. İşbu hadîsi İbn-i Mâce, ‘Ukbe b. ‘Âmir radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh’dan rivâyet etmişdir.

Ve ahbâr-ı mezkûreden biri dahi: “*Men terake'r-remye ba'de mâ 'alimehû rağbeten 'anhü fe-innehâ ni'metün terakehâ ev kâle keferahâ*”⁴¹¹ kelâm-ı vahy-irtisâmıdır. ‘Aliyy-i Kârî tahkîkine nazaran, “*Men terake*” cümlesi şarttır. Ve cevâbı dahi mahzûf olan: “*Fe-leyse minnâ*”, yâhud: “*Kad 'asâ*” cümlesidir. “*Fe-innehâ ni'metün terakehâ*” şart-ı mahzûfun ta'lîlidir. Ya'nî: “Bir kimesne ki ba'de't-ta'allüm i'râz edici olduğu hâlde remyi terk ede, 'âsî olmuş olur. Zîrâ ni'metden 'ibâret olan 'ilm-i şerîf-i mezkûru terk, yâhud şekk-i râvî üzere ol ni'meti inkâr ve setr etmişdir” demekdir. Hadîs-i mezkûrun muharrici Ebî Dâvud'dur. Ve râvîsi sâbiku'z-zikr sahâbîy-i bâhiru's-su'ûddur. Ve meşâyih-i muhaddisînden Bezzâz'ın rahimehullâhu Te‘âlâ: “Oğullarınıza remyi ta'lim edin, zîrâ remy 'adûya nikâye, ya'nî âlet-i katl [76a] u cerhdir” me'âlinde olan: “*Allimû benikümü'r-remye fe-innehû nikâyetü'l-'adüvvi*”⁴¹² hadîsiyle *Fazîlet-i Remy*'de Kurâb'ın Huzeyfe radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh’dan rivâyet kıldığı: “*Kâle ketebe 'Ömeru ilâ ehli's-Şâmi eyyühe'n-nâs'ürmû v'erkebû ve'r-remyü ehabbu ileyye mine'r-rukûbi fe-innî semî'tü Rasûlüllâhi sallallâhu Te‘âlâ 'aleyhi ve sellem yekülü innellâhu yüdhilü bi's-sehmi'l-vâhidi'l-cennete men 'amelehû ve men kuviye bihî fî sebîlillâhi*”⁴¹³ hadîsi dahi ahbâr-ı mezkûredendir. Ya'nî: “Hazret-i ‘Ömer radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh zemân-ı hilâfetlerinde ehl-i Şâm'a hitâben: ‘Eyyühe'n-nâs! Ok atın ve atlara binin! Lâkin remy bana rukûbdan ziyâde sevgilidir. Zîrâ ben Rasûlüllâh sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem'in: ‘Vâcib Te‘âlâ hazretleri fî sebîlillâh yalnız bir sehm ile i'mâl eden ve anınla kendüye takviyet hâsıl eden kimesneleri cennete idhâl eder’ buyurdıklarını işitdim” deyü tahrîr u fermân buyurmuşlardır.

İşte işbu ahbâr-ı sıhhat-âsârda hazret-i Nebiyy-i Zîşân, ta'allüm-i remye ve ba'de't-ta'allüm 'adem-i terke ve i'râzan terk etmek küfrân-ı ni'am-ı İlâhiyye'den ma'dûd olduğunu tasrîh birle hass u tergîb buyurmuş oldukları musarrahdır. Hattâbî

⁴¹¹ Tehâvî, *Müşkilü'l-Âsâr*, II, 345, hn. 719.

من ترك الرمي بعد ما علمه رغبة عنه فإنها نعمة تركها او قال كفرها

⁴¹² Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, XVI, 443, hn. 45341.

علموا بترككم الرمي فإنه نكايه العدو

⁴¹³ İshak el-Kurâb, *Fezâilü'r-Remy*, I, 4, hn. 3; Müttakî Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, IV, 461, hn. 11371.

قال كتب عمر الى اهل الشام ايها الناس ارموا واركبوا والرمي احب الي من الركوب فاني سمعت رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم يقول ان الله يدخل بالسهم الواحد الجنة من عمل ومن قوي به في سبيل الله

*Me'âlimü's-Sünen'*de, 'Ukbe-i müşârun-ileyh radiyallâhu Te'âlâ 'anh isnâdıyla: "Her bir nesne ki, racül anınla lehv ü lu'b ede bâtıldır, ya'nî sevâbı yokdur, illâ üç nesne ki, biri yayıyla ok atması ve atını niyyet-i gazâ için te'dîben ve ta'lîmen oynatması ve zevcesiyle mülâ'abe [76b] ve mülâtafesi bâtıl değildir. Zîrâ bunlar hak olan umûrdandır" ma'nâsına olan: "Küllü şey'in yehlû⁴¹⁴ bihi'r-raculü bâtulün illâ remyehû bi-kavsihî ve te'dîbehû feresehû ve mülâ'abetehû'mra'etehû fe-innehünne mine'l-hakk"⁴¹⁵ hadîsini zikr etmiş ve işbu hadîsde cemî'-i melâhî mahzûra ve harâm olduğunu beyân u ifhâm olup, Hazret-i sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem: "Cümle-i melâhîden işbu umûr-ı selâseyi her birinin lede't-te'emmül hakka mu'în ve umûr-ı hayriyyeye vesîle oldukları için istisnâ buyurdıklarını tebyîn etmiş ve bu ma'nâya silâhla ve akdâm ile ve dahi takviyet-i beden ve tetarruben dimâğ için tenezzühen meysereye gitmek ve âlât-ı mutribe-i muharremeden olmayarak istimâ'-ı tegannî ve elhân ve bunlara şebîh bedene riyâzat ve mücâdele-i a'dâda cesede miknet îrâs edecek nesnelere telehhî ve mülâ'abe dâhil ve mücerred telezzüz-i nefis zımında batalenin inhimâk eyledikleri tavla ve şatranc ve güvercin uçurup, taklak kıldirtmak ve sâ'ir aslâ kendi ile isti'ânet-i Hak olunmayacak lu'bun cümlesi bâtıldır" deyü kesmiş atmıştır.

'Ahd-i Risâlet-penâhî'de ma'hûd olan âlât-ı harbiyenin biri dahi mancınıktır ki⁴¹⁶, İmâm-ı Şâfi'î radiyallâhu 'anh *Emâlîsi'*nde, hazret-i Sâhib-i Risâlet sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem Tâ'if'i muhâsara buyurdıkları hengâmda, mancınık, yâhud mancınıktan aşğar, râ'nın teşdîdiyle 'arrâde denilen nesneyi nasb buyurmuş olduklarını tahrîr ve mancınık-ı mezkûr kırk [77a] gün gazve-i merkûmede i'mâl olduğunu İbn-i Sa'd rahimehullâh, Mekhûl radiyallâhu Te'âlâ 'anh'a isnâd ile: "*Enne'n-Nebiyye sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme nasabe'l-mancenîki 'alâ ehli't-Tâ'ifi erba'îne yevmen*"⁴¹⁷ eseriyle tezkîr ve İbn-i İshak dahi *Siyer-i mu'teberinde* işbu nakli îrâd ile müdde'âyı tenvîr etdiğinden başka, Tâ'if Gazâsı'nda ehl-i İslâm 'ahd-i kadîmde ceng âlâtından, sığır yününden çuval tarzında düzüp, kalın olmak hasebiyle kal'adan atılan ok

⁴¹⁴ يهلُو (yanış), doğrusu: yelhû (يلهو)

⁴¹⁵ Ebû Dâvud, Cihâd, 23; Tirmizî, Fezâilü'l-Cihâd, 11; Nesâî, Hayl, 8; İbn-i Mâce, Cihâd, 19; Dârimî, Cihâd, 19; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 144, 146, 147 (bkz. Wensinck, VI, 121).

كل شى يهلُو به الرجل باطل الا رميه بقوسه وتاديبه فرسه وملاعيته امراته فانهن من الحق

⁴¹⁶ Sayfa kenarında **Matlab-ı Mancınık** başlığı vardır.

⁴¹⁷ İbn-i Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, II, 159.

ان انبي صلى الله تعالى عليه وسلم نصب المنجنيق على اهل الطائف اربعين يوما = Nebî (a.s.) Taiflilere karşı kırk gün mancınık kullandı.

ve taş te'sîr etmamek için içine girerek yabça yabça kal'a dibine gelüp, hisâr-ı kal'ayı nakb eyledikleri ve el-ân metrûk olan debbâbe ta'bir olunan nesnenin içine girüp, hâ'it-i cidâr-ı hisârı ihrâk eylemek için yürüyüp, kenâr-ı kal'aya vardıklarında, derûnunda mahsûr olan Sakîf Kabîlesi kızgın timür parçalarını asker-i İslâm'ın üzerine atup, derûn-ı debbâbeden ihrâc ve ekserîsini ok ile şehîd edüp, sâ'irlerini iz'âc eylediklerin[i] tezbîr etmişdir. Mancınık mîm'in fethi, yâhud kesriyle bir âletdir ki, anınla taraf-ı a'dâya taş atulur ve bunun mûcidi iblîsdir. Bâ'is-i îcâdı dahi budur ki; Nemrûd 'aleyhime'l-la'ne hazret-i İbrahim 'alâ Nebiyyinâ ve 'aleyhi's-salâtü ve't-teslîm'i kenâr-ı cebelde îkâd etdirdiği âteş-i zebânekeşe ilkâ'-i emr-i kerîhinde mütehayyer oldukda, mel'ûn-ı mersûm neccâr sûretine temessül edüp, zikr [77b] olunan mancınığı tasnî' ve ifâdesiyle re's-i cebele nasb ve içine refi'u'l-cenâb olan hazret-i İbrâhim'i vaz' birle nâra ilkâsına ictisâr etdiklerini Ebissu'ûd *Tefsîri*'nde ve Halebî *Siyeri*'nde zikr etmişlerdir. Ve *Siyer-i İbn-i Hişâm*'da mancınığı taraf-ı İslâmiyân'da ibtidâ isti'mâl, zemân-ı sa'âdetde olup, zikr olunan tâ'ife-i hisâr-ı Tâ'ife anınla remy-i hicâr olduğu mezkûr ve *Siyer-i Vâkıdî*'de Selmân-ı Fârisî ve 'alâ kavlin Zeyd b. Sâbit radiyallâhu 'anhümâ işâret ü ihtârıyla ibtidâr olduğu mestûrdur. *Siyer-i Halebî* ve sâ'ir siyer-i sıhhat-eserde mazbût olduğu üzere, hazret-i Seyyidü'l-beşer sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem kılâ'-ı Hayber fethine 'azîmet buyurup, hıyâm-ı mu'asker-i hümâyûnları kurb-ı kılâ'-ı merkûmede kurulduğu ve seyf-i sa'âdetleriyle a'nâk-ı a'dâ urulduğu eyyâmında her gice hırâset-i leşkeri, ya'nî karavulluk hıdmetini ashâb-ı güzînden birerine tefvîz buyurdular. Bir gice -ki vardıklarının yedinci gicesidir- nevbet-i hırâset, hazret-i 'Ömer b. el-Hattâb radiyallâhu 'anh'a gelüp, emr-i hırâsetde kıyâm üzere iken, tâ'ife-i Yehûd'dan birini giriftâr ve nezd-i 'Ömer'e ityân u ihzâr eylediklerinde, anlar dahi katliyle eğerçi emir buyurdular. Lâkin Yehûdî-yi mersûm: "Beni Peygamberiniz'in nezdine götürün! Bir ifâdem vardır" demekle hâk-i pâ-yi Hazret'e götürdüler. Yehûdî selâm verüp, huzûrlarında kıyâm eyledikde: "Nedir ifâden?" [78a] buyurdıklarında, Yehûdî: "Yâ Eba'l-Kâsım! Bana emân verirsen sana doğru söylerim" deyicek mes'ûlüne müsâ'ade-i 'aliyyeleri derkâr oldukda Yehûdî: "Ben kılâ'-ı Hayber'de olan Netât hısnından çıktım, içinde olan kavm-i Yehûd'u bî-nizâm ve perîşân ve senden havf üzere lertzân bıraktım. Zannım budur ki bu gice Netât kal'asından çıkup, Şikka'ya gideler ve anda evlâ[d] u 'ıyâl ve mâl ü menâlleriyle tahassun edeler. Ve hısn-ı mezkûrda tahte'l-arz içi mancınık ve zırh ve debbâbât ve suyûf ve sâ'ir âlât ile meşhûn bir beyt ve mahzen vardır. Ben

yarın hısn-ı mezkûra duhûl ederim. Siz dahi dâhil olursuz” deyicek Hazret-i sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem: “İnşâallâh” buyurdularında, Yehûdî dahi: “İnşâallâh ben bu husûsa delâlet ederim. Zîrâ benden gayrı bir ehad mahzen-i mezkûru bilmez” dedi. “Keyfiyyet-i feth-i kal‘a ne vechile olur?” deyü su‘âl buyuruldukda, Yehûdî: “Mancınıkları ihrâc u şakk üzere nasb ve debbâbât tahtına ricâl-i abdâl girüp, hısnı hafr eylediklerinde, ol gün kal‘a-i mezkûreyi ve sâ‘ir kılâ‘ı dahi işbu ‘amel ile feth edersiz” dedikden sonra: “Yâ Eba'l-Kâsım! Demimi hakkın kıl, ya‘nî bağışla!” deyü istirhâm edicek: “*Ente emine*”⁴¹⁸ deyü i‘tây-ı emân eyledikde, Yehûdî: “Benim zevcem de vardır” deyü anın emânını dahi isti‘tâf etdikde: “*Hiye leke*”⁴¹⁹ kelâm-ı şerîfiyle zevcesini dahi bağışlayup, ihsân buyurdular. *Siyer-i Halebî*’de [78b] husûn-ı Hayber’den Berrâ hısnına sahâbe-i kirâm nasb-ı mancınık eyledikleri ber-âvurde-i erkâmdır. Lâkin işbu kavî: “Mancınık ancak Gazve-i Tâ‘if’de nasb olundu” dedikleri kavle muhâlif ise de: “Hayber ve Tâ‘if Gazveleri’nde nasb olunmuş olup, Gazve-i Tâ‘if’de isti‘mâl ve Gazve-i Hayber’de hâcet messetmediğinden i‘mâli terk u ihmâl olunmuşdur” denmekle tevfiğ olunur.

Mütercim-i Fakîr der ki: “Bâlâda sebkât eden ahbâr-ı sahîha ve nukûl-i sarîha delâlet etdiği üzere, şeytân gibi bir mel‘ûn-ı merdûdun i‘mâl ve Nemrûd gibi da‘vây-ı Ulûhiyyet etmiş bir gebr-i kibr-âlûdun isti‘mâl eylediği mancınık -ki ber-vech-i muharrer- ulû‘l-‘azm olan Halîlullâh’a ihânet kasdıyla yapılmış ve: ‘Maslahat-ı ihâneti tezkîr eder’ deyü nesyen mensiyyen rütbesine götürmek melhûz iken, hazret-i Risâlet-penâh, tenkîl-i a‘dây-ı rû-siyâh için cengde kullanup ve keyfiyyet-i isti‘mâlini bir Yehûdî’den istifsâr eyledikleri me‘âşir-i ehl-i İslâm’a üsve-i hasene ve şevâhid-i müstahsene iken: ‘Gavurun kullandığı âlâtı kullanmak ve gavurdan ceng ta‘allüm etmek câ‘iz değildir’ deyü hezeyân-tırâzlık gâyet-i hamâkat ve nihâyet-i cehâletdir. “*Asemenallâhu ve iyyâküm min sū‘i’z-zanni ve mine’d-dâhiyeti ve’l-fiten*”⁴²⁰.”

İktinâ‘-i hayl⁴²¹, ya‘nî at beslemek ve binmek ve müsâbaka, ya‘nî atı koşuya salıvermek husûslarına hass u tergîb ve atların memdûh ve fâzıl ve gayr-ı memdûh ve

⁴¹⁸ انت امن = Sen artık emniyettesin.

⁴¹⁹ هي لك = O da emniyettedir.

⁴²⁰ عصمنا الله واياكم من سوء الظن ومن الداهية والفتن = Allâh bizi ve sizi sū-i zandan, felâket ve fitnelerden muhâfaza buyursun.

⁴²¹ Sayfa kenarında **Matlab-ı Hayl** başlığı vardır.

mefzûlünü beyân bâbında vârid olan ahbâr, [79a] bî-şümârdır. Ez-cümle İmâm-ı Buhârî'nin Ebû Hureyre radiyallâhu Te'âlâ 'anh'dan rivâyeten tahrîc edüp, fasl-ı evvel kabîlinde zikri ve mefhûmu mürûr eden: “*Men ihtebese feresen fî sebîlillâhi îmânen billâhi ve tasdîkan bi-va'dihi fe-inne şib'ahu ve riyyehu ve ravsehu ve bevlehu fî mîzânihi yevme'l-kıyâme*”⁴²² hadîs-i şerîfidir ki iktinâ'-i hayli tergîb eder.

Ve biri dahi İmâm-ı Müslim'in Cerîr b. 'Abdillâh-ı Becelî radiyallâhu Te'âlâ 'anh'dan merviyen: “*Kâle ra'eytü Rasûlallâhi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme yelvî nâsiyete feresin bi-ısb'e ihî ve hüve yekülül-haylû ma'küdün bi-nevâsiha'l-hayrû ilâ yevmi'l-kıyâmeti'l-ecrü ve'l-ganîmetü*”⁴²³ hadîsidir. Ya'nî râvî-yi hadîs der ki: “Hazret-i Peygamber sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem'i mübârek parmaklarıyla bir feresin alını, ya'nî cebhesinde olan saçlarını çeküp ve salıverüp, ya'nî ohşayup: ‘Nâsiye-i haylda kıyâmete kadar hayr bağıdır ve hayr dahi ecr u ganîmetdir’ deyü tekellüm buyurdıkları hâlde gördüm” dediler. Me'âli: “At cinsinden hayr u bereket, kurb-ı kıyâmete kadar münfek olmaz” demek olup, *Şerhu's-Sünen*'de zikr olunduğu üzere, cihâd kıyâmete kadar munkatı' olmadığına işâret ve cihâd için ittihâz-ı hayle tergîbdır. Nâsiyeden, zikr-i cüz' ve irâde-i kül tarîkıyla mecâzen zât-ı feres murâd olunduğunu, Hattâbî beyân etmiştir. “*el-Ecrü ve'l-ganîmetü*” ya haberden bedel, yâhud mübtedây-ı mahzûfun haberleridir. *Câmi 'u's-Sağîr* ve *Şerh-i Mişkât*'da beyân olunduğu üzere, hadîs-i şerîf-i mezkûru: “*el-Haylû ma'küdün bi-nevâsiha'l-hayrû ilâ yevmi'l-kıyâmeti*” lafzıyla İmâm-ı Ahmed ve Mâlik ve Buhârî ve Müslim [79b] ve İbn-i Mâce, İbn-i 'Ömer'den radiyallâhu Te'âlâ 'anh ve yine İmâm-ı Ahmed ve Buhârî ve Müslim ve Nesâ'î ve İbn-i Mâce, 'Urvetü'bnü'l-Cehd radiyallâhu Te'âlâ 'anh ve yine Buhârî, Enes radiyallâhu Te'âlâ 'anh'dan ve yine Müslim ve Nesâ'î ve İbn-i Mâce ile Tirmizî, Ebû Hureyre radiyallâhu Te'âlâ 'anh'dan ve yine İmâm-ı Ahmed, Ebû Zer ve Ebû Sa'îd radiyallâhu Te'âlâ 'anhümâ'dan ve Taberânî, Sevâd b. Rebî' ve Nu'mân b. Beşîr ve Ebû Kebşe radiyallâhu Te'âlâ 'anhüm'den ve yine Taberânî *Evsatı*'nda: “*el-Hayrû ma'küdün bi-nevâsi'l-hayli ilâ yevmi'l-kıyâmeti ve'l-münfikü 'ale'l-hayli ke'l-bâsiti keffehû bi'n-*

⁴²² Buhârî, Cihâd, 45; Nesâî, Hayl, 11; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 374 (bkz. Wensinck, II, 413).
من احتبس فرسا في سبيل الله ايمانا بالله وتصديقا بوعده فان شبعه وريه وروثه و يوله في ميزانه يوم القيامة (Manası için bkz. vr.13b).

⁴²³ Müslim, İmâre, 97 (bkz. Wensinck, VI, 468).
قال رايت رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم يلوي ناصية فرس باصبعه وهو يقول الخيل معقود بنواصيها الخير الى يوم القيمة الاجر والغنيمة

nafakati lâ yakbiduhâ”⁴²⁴ ‘ibâresiyle Ebû Hureyre radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh’dan ve yine İmâm-ı Ahmed ve Buhârî ve Müslim ve Tirmizî ve Nesâ’î: “*el-Haylû ma’kūdün bi-nevâsîha’l-hayrû ilâ yevmi’l-kıyâmeti’l-ecrû ve’l-mağnemü*”⁴²⁵ lafzıyla ‘Urvetü’l-Bârıkî radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh’dan ve işbu rivâyeti yine İmâm-ı Ahmed ve Müslim ve Nesâ’î, Cerîr radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh’dan ve yine Taberânî *Evsat*’nda: “*el-Haylû ma’kūdün bi-nevâsîha’l-hayrû ilâ yevmi’l-kıyâmeti ve ehlühâ mu‘âvinûne ‘aleyhâ kallidühâ ve lâ tükallidûhe’l-evtâr*”⁴²⁶ lafzıyla ve *Kebîri*’nde: “*el-Haylû ma’kūdün bi-nevâsîha’l-hayrû ve’n-neblü ilâ yevmi’l-kıyâmeti ve ehlühâ nu‘âvinûne ‘aleyhâ ve’l-münfikü ‘aleyhâ kebâsîtu yedehû fî sadakatihî ve ebvâlihâ ve evrâsühâ li-ehlihâ ‘indellâhi yevme’l-kıyâmeti min miski’l-cenneti*”⁴²⁷ lafzıyla ve yine İmâm-ı Ahmed, Câbir radiyallâhu ‘anh’dan: “*el-Haylû ma’kūdün fî nevâsîha’l-hayrû ilâ yevmi’l-kıyâmeti ve ehlühâ mu‘âvinûne ‘aleyhâ femsehû bi-nevâsîhâ v’ed‘û lehâ bi’l-bereketi ve kallidühâ ve lâ tükallidûhe’l-evtâr*”⁴²⁸ lafzıyla rivâyet ve tahrîc etmişlerdir. Hadîs-i mezkûr [80a] mütevâtir, yâhud mütevâtire karîb olup, hele meşhûr olduğunda şübhe yoktur.

Ve ahbâr-ı tergîb-i medârdan biri dahi İbn-i Mâce ve İbn-i Hibbân’ın Temîm ed-Dârî radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh’dan rivâyeten: “*Men’irtebeta feresen fî sebîlillâhi sümme ‘âlece ‘alefehû bi-yedihî kâne lehû bi-küllî habbetin hasenetün*”⁴²⁹ hadîsidir ki ma’nâsı: “Kangı kimesne ki fî sebîlillâh bir feres sakladıkdan sonra, yemini ve samanını yediyle yedire, anın içün her bir habbesi mukâbelesinde bir hasene, ya’nî bir sevâb hâsıla olur” demekdir.

Ve biri dahi Tirmizî ve İbn-i Mâce’nin sebt-sahîfe-i sünenleri kılup, lafzı ve ma’nâsı bâlâda sebk eden: “*Urmû v’erkebû ve en termû ehabbü ileyye min en terkebû*

⁴²⁴ Taberânî, *el-Mucemü’l-Evsat*, VII, 176, hn. 3206.

الخيل معقود بنواصي الخيل الى يوم القيمة والمنفق على الخيل كالباسط كفه بالنفقة لا يقبضها

⁴²⁵ Buhârî, *Cihâd*, 43-44, Hums, 8, Menâkıb, 28; Müslim, *Zekât*, 26, *İmâre*, 97, 98; Tirmizî, *Fezâilü’l-Cihâd*, 10; Nesâ’î, *Hayl*, 1, 7; İbn-i Mâce, *Cihâd*, 14; Dârimî, *Cihâd*, 33; İmâm-ı Mâlik, *Muvatta*, *Cihâd*, 44, Ahmed b. Hanbel, *Müsne*d, II, 13, 28, 49, 57, 101, 102, 112, 262, 383, III, 39, 352, IV, 104, 183, 361, 376, V, 181, VI, 455 (bkz. Wensinck, VI, 469).

الخيل معقود بنواصيها الخير الى يوم القيمة الاجر وامم

⁴²⁶ Taberânî, *el-Mucemü’l-Evsat*, XIX, 313, hn. 11036.

الخيل معقود بنواصيها الخير الى يوم القيمة واهلها معاونون عليها قلدوها ولا تقلدوها الاوتار

⁴²⁷ Taberânî, *el-Mucemü’l-Kebîr*, XII, 132, hn. 13940.

الخيل معقود بنواصيها الخير الى يوم القيمة واهلها معاونون عليها والمنفق عليها كباسط يده في صدقته وابوالها واوراتها لاهلها عند الله يوم القيمة من مسك الجنة

⁴²⁸ Ebû Dâvud, *Cihâd*, 45; Nesâ’î, *Hayl*, 3; Ahmed b. Hanbel, *Müsne*d, III, 352, IV, 345 (bkz. Wensinck, VII, 127).

الخيل معقود في نواصيها الخير الى يوم القيمة واهلها معاونون عليها فامسحوا بنواصيها وادعوا لها بالبركة وقلدوها ولا تقلدوها الاوتار

⁴²⁹ İbn-i Mâce, *Cihâd*, 14, Edeb, 10; Ahmed b. Hanbel, *Müsne*d, I, 12, 395, VI, 458 (bkz. Wensinck, II, 212).

من ارتبط فرسا في سبيل الله ثم عالج علفه بيده كان له بكل حبة حسنة

küllü şey'in yelhüve bihi'r-racülü bâtulün illâ remyehû bi-kavsihî ve te'dîbehû feresehû ve mülâ'abetehümra'etehû fe-innehünne mine'l-hakki"⁴³⁰ hadîsidir ki, yegân yegân ma'nây-ı terğîbi beyân eder. Hadîs-i ahîr ok atmak, ata binmek efdal olduğunu ifâde etmekle, bu sûretde ikisini dahi icrâ edüp, fazîletine nâ'il olmak şân-ı İslâmiyân'a şâyândır.

Ammâ müsâbaka-i hayl, sünnet-i hikmet-'alâmet olduğuna Buhârî ve Müslim'in 'Abdullâh b. 'Ömer radiyallâhu Te'âlâ 'anhümâ'dan rivâyet kıldıkları: "*Enne Rasûlellâhi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme sâbeka beyne'l-haylilletî udmirat mine'l-Hufyâ ve emedühâ seniyyete'l-Vedâ'i ve beynehümâ sittetü emyâlin ve sâbeka beyne'l-haylilletî lem tudmer mine's-Seniyyeti ilâ mescid-i Benî Züreykân ve beynehümâ mîl*"⁴³¹ eseri delâlet eder. Ya'nî: "Aleyhi's-salâtü ve's-selâm [80b] Efendimiz hazretleri tazmîr olunmuş atları kurb-ı Medîne-i münevvere'de olan Hufyâ nâm mevzi'den Seniyyetü'l-Vedâ' nâm makâma dek koşuya salıverdiler -ki ol iki mevzi'in beynleri altı mîldir-. Ve tazmîr olunmamış atları Seniyyetü'l-Vedâ'dan Mescid-i Benî Züreyk'a kadar salıverdiler -ki beynleri bir mîldir-" demekdir.

İmâm-ı Begavî *Şerhu's-Sünne*'de: "Tazmîrû'l-hayl, at kısmını barındırmak ve hâzır eylemek ma'nâsınadır, ya'nî uzak mahalle gidecek ve koşdurulacak olduklarında, evvelâ yemini ve yiyeceğini gereği gibi verüp, tavlandıkdan sonra ziyâde çölleri örtüp, derledüp ve tadrîcle tâ eski Yemen'e varıncaya dek yemini uzaltmağla yaranması ve hıffet bulması hâsıl olur" deyüp ve: "Eser-i mezkûrda olan '*Emed*' gâyet ma'nâsına olup, hazret-i Risâlet-menkabet, ber-vech-i muharrer yarandırılmış atların mesâfelerini akvâ olduklarıyçün yarandırılmamış atların mesâfesinden eb'ad ve uzak kaldıklarını tahrîr ve işbu müsâbaka⁴³² husûsu: '*Ve e'iddû lehüm m'esteta'tüm min kuvvetin ve min ribâti'l-hayli*'⁴³³ kavli-i Samedânesi'ne imtisâlen i'zâz-ı dînde i'dâd-ı kuvvet ve tehyi'e-i

⁴³⁰ Tirmizî, Fezâilü'l-Cihâd, 11; Ebû Dâvud, Cihâd, 23; Nesâî, Hayl, 8; İbn-i Mâce, Cihâd, 19; Dârimî, Cihâd, 14 (bkz. Wensinck, II, 310).

⁴³¹ Buhârî, Salât, 41, Cihâd, 58; Müslim, İmâre, 95; Nesâî, Hayl, 13, 45; İmâm Mâlik, *Muvatta*, Cihâd, 45 (bkz. Wensinck, III, 521).

ان رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم سابق بين الخيل التي اضمرت من الحفا و امدها ثنية الوداع وبينهما ستة اميال وسابق بين الخيل التي لم تضمر من الثنية الى مسجد بني زريق وبينهما ميل

⁴³² Sayfa kenarında **Matlab-ı Müsâbaka** başlığı vardır.

⁴³³ Enfâl Süresi, 8/60.

واعدوا لهم ما استطعتم من قوة ومن رباط الخيل = Sizler de onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve savaş için beslenen atlardan hazırlayın...

esbâb-ı miknetdir” deyü ta‘bîr etmişdir. Ahz-ı sebakın, ya‘nî koşuda öndül dedikleri mâlî, zikri âtî vechile ilerüki ceng ahz etmesi câ‘iz idüğüne, İbn-i Ebî Şeybe’nin Zührî’den rivâyeten, “‘Ahd-i Rasûlullâh sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem’de terâhün, ya‘nî müsâbaka üzere vaz‘-ı mâl ederler idi, ya‘nî öndül korlar idi’. Ve öndülü ibtidâ i‘tâ eden ‘Ömer b. el-Hattâb idi” dedikleri eser ile **[81a]** Tirmizî ve Ebû Dâvud ve Nesâ’î, Ebû Hüreyre radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh’dan merviyen rivâyet kıldıkları: “*Lâ sebeka illâ fi nadlin ev haffin ev hâfirin*”⁴³⁴ hadîsi şâhid-i ‘âdildir. Sebak, bâ’nın fethiyle lisânımızda öndül ta‘bîr olunup, yarış ve koşu edenler miyânına koydukları mâl-ı meşrûtun ismidir. Ve bâ’nın sükûnuyla bir kimesneyi savuşup, ilerüsüne geçmek ve takaddüm eylemek ma‘nâsına olan: “*Sebaktü*” (سبقت) fi‘linin masdarıdır. İmâm-ı Hattâbî *Me‘âlimü’s-Sünen*’de: “Bâ’nın fethiyle olması rivâyet-i sahîhadır” deyü tercîh etmişdir. “*Nadl*”⁴³⁵ ok yarışmakta hasmını geçmek ma‘nâsınadır. Ve “*Haff*” hâ’nın fethi ve fâ’nın teşdîdiyle devenin tabanı birikdiği yer olup, at ve katır kısmının hâfiri, ya‘nî tırnağı menzilesinde, Sâhibü’l-asl, Tayyibî ve İbn-i Melek’in şerhinden ahzan: “Nadldan murâd sehm ve haffden maksûd deve ve hâfirden murâd hayldır” deyüp: “*Ey zî-haffin ev hâfirin*”⁴³⁶ ile tefsîr etmişdir. Ve muzâf, ya‘nî sâhib ma‘nâsına olan: “*Zî*” lafzı mahzûf olduğunu işâret kılmış ise de, haff ve hâfir cüz’-i a‘zam olmalarıyla haffi ve hâfiri zikr ile kinâyeten deve ve at murâd olunduğu kütüb-i lügatda mestûrdur.

Begavî *Şerh-i Sünne*’de: “Ma‘nây-ı hâfırde himâr ve ma‘nây-ı haffda fil dahi dâhil, belki fil kıtâlde ibilden müstağnîdir” dediği, karîn-i mütâla‘a-i **Mütercim** olmuştur. Me‘âl-i hadîs-i mezkûr: “Koşuda ahz-ı mâl câ‘iz olmaz, illâ şu üç nesnede câ‘iz olur” demektir. Yine İmâm-ı Begavî şerh-i mezkûrda: “İşbu hadîsde **[81b]** nadlde ve müsâbaka-i hayl u ibilde ahz-ı mâlın mübâh olduğuna delâlet olup, ehl-i ‘ilimden çoğu buna zâhibdir. Zîrâ umûr-ı mezkûre kıtâl-i ‘adûya ‘udde olup, bu makûle esbâb-ı kıtâle bezl-i cu‘l ü mâl ile halkı farz olan cihâda terğîb olacağı bî-raybdır” demiştir. Lâkin bunda biraz suver olup, suver-i mezkûrenin ‘alâ ihtilâfî’l-akvâl ba‘zısı câ‘iz ve ba‘zısı gayr-i câ‘izdir ki, *Zübdetü’d-Dirâye* ve sâ’ir kütüb-i mu‘tebere-i fikhıyyede

⁴³⁴ Ebû Dâvud, Cihâd, 60; Tirmizî, Cihâd, 22; Nesâî, Hayl, 14; İbn-i Mâce, Cihâd, 44; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 256, 358, 425, 474 (Wensinck, II, 51).

⁴³⁵ لا سبق الا في نضل او خف او حافر
Şayfa kenarına muhtemelen mütercim el yazısıyla şu not düşülmüştür: Nadl nasldır, bakıla. [Kaynaklarda “Nadl” (نضل) kelimesi “Nasl” (نصل) şeklinde geçer.]

⁴³⁶ اي ذي خف او حافر

beyân olunmuştur. Tafsîli budur ki, eğer sebak, ya'nî öndül Pâdişâh-ı İslâm tarafından, yâhud koşuya gidecek iki kimesneden olmayup, bir gayri kimesne tarafından verilecek olsa, yâhud ol iki kimesnenin ancak biri: “İşte vaz‘ u şart eylediğim öndülü eğer sen beni geçer isen senin olsun, yok ben seni geçersen senden bir nesne alınmasun” deyü şart ederse ve öndül dahi mechûl olmayup, ma'lûm olur ise, suver-i mezkûrenin cümlesi mezhebimizde câ'iz ve müsâbaka eden iki kimesne taraflarından olur ise, ya'nî: “Ben geçdiğimde sen bana şunu ver, sen geçdiğinde ben dahi sana şunu vereyim” dese, mertebe-i sıhhati gayr-ı hâ'izdir. Ammâ İmâm-ı Mâlik: “Pâdişâhın i'tâsından mâ'adâsı câ'iz değildir” demiştir. Câ'iz olan sûretin biri dahi budur ki, müsâbaka eden ol iki kimesnenin her biri mâl koyup, yine müsâbaka edecek bir âhar kimesneye -ki üçüncüdür ve ıstılâh-ı fikh-ı şerîfde **[82a]** muhallil ta'bîr olunur: “Eğer sen ikimizi birden geçersen mâl senin olsun, eğer biz seni geçsek senin için bir nesne yoktur” deyü şart ederler, bu dahi sahîhdır. Muhallil ikisini birden geçerse mâl anındır, geçemeyüp, ol ikilerin kangısı âharı sebkât eder ise mâl-ı meşrûd anındır. Lâkin bu dahi şol şartla meşrûtdur ki, ol muhallilin râkib olduğu hayvân ol iki müsâbıkın hayvânlarını geçüp ve geçmemek beynlerinde müsâvî olur ise, câ'iz olur. Yok eğer muhallilin hayvânı ötekilerin hayvânlarından tüvânâ ve cerî olup, geçeceği müte'ayyin olur ise câ'iz olmayup, kumar olur. Telâmize-i İmâm-ı Mâlik'den Eşheb rahimehümüllâh: “Muhallili -ya'nî ber-minvâl-i meşrûh üç kimesnenin müsâbakasını- İmâm'dan su'âl etdim: ‘Sevmem’ ta'bîriyle ‘adem-i cevâzını işâret etdi” demiş ise de mezheb-i Hanefiyye'de şart-ı mezkûr üzere mücevvedir. Ve delîl-i Hanefiyye, Ebû Dâvud'un, Ebû Hureyre radiyallâhu Te'âlâ 'anh'dan rivâyet kıldığı işbu hadîsdir ki: “*Kāle 'aleyhi's-salâtü ve's-selâmü men edhale feresen beyne fereseyni ve hüve lâ yü'menü en yebika fe-leyse bi-kimârin ve in en ümine en yebika ve hüve bi-kimârin*”⁴³⁷, ya'nî: “Kangı kimesne ki, feresini iki kimesnenin feresleri beynlerine feresi ilerüleyeceğinde cezmî ve yakînî olmadığı hâlde idhâl ederse, kumâr değildir, ya'nî câ'izdir. Ve geçeceğine emîn olursa kumârdır, ya'nî câ'iz değildir” demektir.

Ve dahi hayvân ve sıhâm ile müsâbakada mesâfeyi tahdîd u ta'yîn etmek **[82b]** şart kılınmıştır. İmâm-ı Mâlik: “Hadîs-i merkûmda akdâm ile müsâbaka-i mezkûre

⁴³⁷ İbn-i Mâce, Cihâd, 44; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 505 (bkz. Wensinck, V, 103).
قال عليه الصلاة والسلام من ادخل فرسا بين فرسين وهو لا يامن ان يسبق فليس يقمار وان امن ان يسبق وهو قمار

câ'iz değildir” deyü öndül ile müsâbaka-i akdâmı, ya'nî yayan yarışı tecvîz etmemiştir. Lâkin Hanefiyye: “Öndül bir cânibden şart kılındığı vakitte tecvîz ve hadîsde üç nesnenin zikrinden murâd cihâdda müsâbakaya ziyâde hâcet messeden ancak ol nesneye derler” demekle te'vîl ve cevâz-ı müsâbaka-i akdâmı, hazret-i Rasûl-i Ekrem sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem 'Âyişe-i sadıka ile müsâbaka buyurdıkları fi'l-i Nebevî'si ile te'sîl kılmışlardır. Ve *Hülâsatü'l-Fetâvâ*'da tasrîh olunduğu üzere, işbu müsâbaka zımında beyân olunan cevâz-ı ahz-ı mâl, ya'nî öndülü almak helâl olduğunu ifâde olup, yohsa istihkâk değildir. Bu sûretde mâl i'tâsını şart kılan kimesne edâdan ibâ vü imtinâ' eylese cebren ahzıyla kazâ olunmaz.

Ve el-ân harbiyyenin ta'allüm ve telhîsine delîl-i kavî olan ahbârdan biri dahi İmâm-ı Buhârî'nin *Sahihi*'nde zikr edüp, râvîsi Ebû Hüreyre radiyallâhu Te'âlâ 'anh olan: “*Kâle beynâ el-habeşetü yel'abûne 'inde'n-Nebiyi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme bi-hirâbihim dehale 'Ömerü fe-ehvâ ile'l-hasâ fe-hasabehüm bihâ fe-kâle da'hüm yâ 'Ömerü ve zâde 'Aliyyün kâle haddesenâ 'Abdürrezzâk kâle ahberanâ Ma'merün fi'l-mescidi*”⁴³⁸ hadîsiyle 'Âyişe radiyallâhu Te'âlâ 'anhâ rivâyet kıldığı: “*Kâlet ve kâne yevmü 'idin yel'abu's-sûdânü bi'd-derakı ve'l-hirâbi fe-immâ se'eltü Rasûlellâhi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme ve immâ kâle teştehîne tenzurîne*”⁴³⁹ *fe-kâlet*⁴⁴⁰ *ne'am fe-ekâmenî verâ'ehü haddî [83a] 'alâ haddihî ve yekülü dûneküm Benî Erfidete hattâ izâ meliltü kâle hasbüki kultü ne'am*”⁴⁴¹ hadîs-i şerîfidir. “*Hirâb*”, kitâb vezninde harbenin cem'î ve Benû Refide, *Nihâye-i İbn-i Esîr*'de yazıldığı üzere Habeş Kabîlesi'nin lakabı, 'alâ kavlin Refide, fâ'nın kesriyle, yâhud fethiyle eb-i kabîlenin ismidir. “*Derak*”, şafak vezninde derkanın, ya'nî diyâr-ı 'Arab'da cild-i hayvândan i'mâl eyledikleri kalkanın ismidir. Husât ufak taş ma'nâsınadır ki, cem'î: “*Hasâ*” gelür. Ma'nây-ı hadîs-i evvel: “Ebû Hüreyre radiyallâhu Te'âlâ 'anh der ki, Habeş tâ'ifesinden biraz kimesneler huzûr-ı Bedrû'l-büdûr sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem'de, 'alâ kavlin mescidde harbeleriyle oynarlar iken, hazret-i 'Ömer radiyallâhu Te'âlâ 'anh

⁴³⁸ Buhârî, Salât, 69, İdeyn, 2, Cihâd, 81, 82; Müslim, İdeyn, 19, 22 (bkz. Wensinck, I, 444). قال بينا الحبشة يلعبون عند النبي صلى الله تعالى عليه وسلم بحرابهم دخل عمر فاهوى الى الحصا فحصبهم بها فقال دعهم يا عمر وزاد علي قال حدثنا عبد الرزاق قال اخبرنا معمر في المسجد

⁴³⁹ Sayfa kenarına şu not düşülmüştür: Nûsha: En tenzurî (ان تنظري).

⁴⁴⁰ Sayfa kenarında şu not vardır: Nûsha: Fe-kultü (فقلت).

⁴⁴¹ Buhârî, İdeyn, 2, Cihâd, 81; Müslim, İdeyn, 19 (bkz. Wensinck, II, 121). قالت وكان يوم عيد يلعب السودان بالدرق والحراب فاما سنلت رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم واما قال تشتتهين تنظرين فقلت نعم فاقامني وراءه خدي على خده ويقول دونكم بني ارفدة حتى اذا مللت قال حسبك قلت نعم

huzûra dâhil olup, ufak taşlardan biraz seng ahzını kasd u ahz edüp, ol kimesnelere men' için⁴⁴² atdığı anda, Hazret-i sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem: 'Yâ 'Ömer! Anları terk eyle!' buyurdular" demektir. Ma'nây-ı hadîs-i sâni: "Hazret-i Sıddîka buyurur ki, yevm-i 'idde Sûdân, ya'nî Habeş tâ'ifesi kalkân ve harbeleriyle oynarlar idi. 'Ya ben taleb etdim, yâhud nazar etmeği ister misin?' buyurdularında: 'İsterim' dediğimde, haddim mübârek hadlerine muhâzî olarak arkaları taraflarına beni ikâme buyurup, oynayanlara hitâben: 'Göreyim sizi ey Benî Erfede!' deyü teşvîk u iğrâ buyurdular. 'Tâ yetişir mi temâşân' buyurup, ben dahi: 'Yeter' dememle: 'Kalk git deyinceye dek temâşâ etdim' demişlerdir", radiyallâhu 'anhâ. **[83b]** Meşâyih-i Muhaddisînden İbn-i Battâl işbu hadîsde, lehv-i mübâhî temâşâ câ'iz olduğuna ve hazret-i Sıddîka'ya nazarda ruhsat-ı seniyye-i Nebeviyye'leri sünnet olan umûru zabt ile o makûle harekât-ı muhkemeyi ebnây-ı Müslimîn'den geleceklere ta'rîf eylemeleri için olduğu muhtemel olduğunu beyân kılmıştır.

Ve 'ahd-i kadîm ve peşinde 'âdet-i dirîn olarak pehlevânların hurûbda birbirlerine icrâ eyledikleri musâra'a, ya'nî güleş⁴⁴³ dahi sünnet-i seniyyeden olduğuna Ebû Nu'aym *Delâ'ilü'n-Nübüvve'*de Ebû Ümâme'den rivâyet kıldığı eser delâlet eder. Me'âli budur ki: "Medîne-i münevvere kurbunda Ezam (اضم) nâm vâdide ra'y-i ganemiyle müşteğil müşrikânın cerî ve mikdâm ve bahâdırı Rükâne derler bir şahs-ı pür-dil var idi. Yevmen mine'l-eyyâm, yektâ-süvâr-ı meydân-ı Risâlet 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm, beyt-i şerîfe-i Sıddîka radiyallâhu Te'âlâ 'anhâ'dan tek ü tenhâ vâdiy-i mezkûra bi's-sa'âdet ve'l-ikbâl teveccüh ve hirâm buyurdular. Rükâne, Zât-ı sa'âdetlerine mülâkât edüp: 'Yâ Muhammed! Bizim ilâhımız olan Lât ve 'Uzzâ'ya şetm birle 'azîz ve hakîm olan İlâhî'na da'vet eden sen misin? Eğer beynimizde rahm, ya'nî şefkat olmasa sana tekellüm-i kelâm etmeden hâşâ katline cür'et ederdim. Lâkin 'azîz ve hakîm olan İlâhî'na du'â kıl, bugün benden sana necât versin. Sana karîben bir nesne 'arz edeceğim, ya'nî seninle musâra'a edelim. 'Azîz ve hakîm olan İlâhî'nı çağır! Benim üzerime galebede sana i'âne etsin! Ben dahi Lât ve 'Uzzâ'yı çağırayım. **[84a]** Eğer sen beni yere çalar ve yener isen, işbu ganemim içinden on 'aded beğendiğin ganem senin

⁴⁴² Sayfa kenarına şu not düşülmüştür: **Manzûr-ı Mütercim** olmuştur ki, Şârih-i Buhârî 'Aynî rahimehullâh: "Hirâb ile lu'b, likây-ı 'adûya 'udde ve esbâb olduğuyçün ve nâs ta'allüm ve tederrüb etmeleriçün sünnet-i takrîriyye iken, hazret-i Fârûk henüz sünnet olduğuna ittîlâ'ı olmadan remy-i hasâ ile men' etdiler" demiştir.

⁴⁴³ Sayfa kenarında **Matlab-ı Musâra'a, ya'nî Güleş** başlığı vardır.

olsun' dedikde, hazret-i Nebiyyullâh sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem: 'Murâd edersen öyle olsun' buyurup, İlâh-ı 'azîz ve hakîm'e teveccüh ve Rükâne dahi Lât ve 'Uzzâsı'na nidâ edüp, Hazret-i sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem Rükâne'yi tutduğu gibi yere urup, sadrı üzerine çıktılar. Rükâne zât-ı Peygamberî'ye: 'Sen bu fi'li bana işlemedin, ancak teveccüh ve perestiş kıldığın İlâh-ı 'azîz ve hakîm işledi. Ve Lât ve 'Uzzâ beni mahzûl kıldı. Zîrâ senden evvel beni bir ehad yanım üzerine götürmedi' deyü tekrâr dîğêr on re's ganem şartıyla musâra'a recâ ve ke'l-evveli Rükâne'nin rükn-i zahırî darb-ı dest-i kerâmet-peyvest-i Nebevî ile zemîne pest ve dilîr-i halbe-i Nübüvvet hazretleri kebedi üzerine çıktıklarında yine Rükâne: 'Seni 'azîz eden İlâh-ı hakîm ve beni mahzûl eden Lât ve 'Uzzâ'dır. Senden mukaddem beni bir ehad böyle kılmadı' deyü def'a-i sâlisede yine dîğêr on re's koyun şartıyla musâra'a istedi. Yine mağlûb olup, kezâlik kudret-i Hakîm-i 'ale'l-ıtlâk'ı tasdik ve 'acz-i esnâmı tahkîk edüp: 'Al mev'ûd olan otuz re's ganemi!' dedikde, Hazret-i sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem: '*Mâ ürîdü zâlike ve lâkin ed'ûke ile'l-İslâmi yâ Rükâne ve enfüsü bike en tesîra ile'n-nâri inneke in tûslim teslem*⁴⁴⁴ buyurdular ki ma'nâsı: 'Benim şâhbâz-ı bülend-i pervâz-ı himmetim senin ganemine tenezzül etmez. Lâkin ben seni İslâm'a da'vet ederim yâ Rükâne! [84b] Ve senin masîrin nâr olmaklıktan seni teb'îd ederim. Eğer Müslim olursan müsellemler olursun' buyurdular. Rükâne eğerçi meyl-i İslâm edüp, lâkin bir âyet-i i'câz-mâhiyyet taleb eyledi. Hazret-i sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem dahi: 'Eğer ityân-ı mu'cize⁴⁴⁵ eder isem, tev'hîdi kabûl eder misin?' buyurdukda, Rükâne râzı olacak, kurblarında bulunan mugaylân nev'inden olan semüre nâm şecereye: '*İkbelî biznillah*⁴⁴⁶ deyü işâret buyurdıkları gibi şecere-i mezkûre iki pâre olup, bir parçası dalları ve budaklarıyla berâber ikbâl u hırâm ve Rükâne mahzarında beyn-i yedeyy-i Rasûlüllâh'a gelüp, kıyâm ve Rükâne: 'Fi'l-hakîka bana bir emr-i 'azîm irâ'e eyledin tekrâr rucû'una emr eyle! deyecek, emr-i Nebevî ile yerine rucû' ve nısf-ı âharı ile iltiyâm eyledi. Hazret ba'de-ezîn: 'Hemân dâ'ire-i İslâm'a durma gir!' buyurdıklarında Rükâne: 'Tahkîkan emr-i 'azîmi müşâhede etdim, lâkin nisvân u sıbyân medînesinden havfımdan İslâm'a gelmiş deyü işüdüp kıl ü kâl ederler. Zîrâ bilürler ki, asla benim cebînim yere urulmamış ve leylen ve nehâran, ya'nî müddetü'l-'ömr kalbime ru'b u

⁴⁴⁴ Ebû Nu'aym el-İsfahanî, *Delâilü'n-Nübüvve*, I, 342, hn. 288.

ما ارید ذلك ولكن ادعوك الى الاسلام يا ركاتة وانفس بك ان تصير الى النار انك ان تسلم تسلم

⁴⁴⁵ Sayfa kenarında **Matlab-ı Mu'cizetü'n-Nebî 'aleyhi's-selâm** başlığı vardır.

⁴⁴⁶ اقبلي بأذن الله

haşyet dâhil olmamışdır. İşbu makâle bana girye gelür' deyerek gayret-i câhiliyyeye başlayup: 'Ağnâm-ı mev'ûdeyi ihtiyâr eyle!' deyü imtinâ' eyledikde, Hazret-i sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem: 'Çünkü, İslâm'dan ibâ eyledin, senin ganemine ihtiyâcımız yoktur' buyurup, **[85a]** tayyibe-i mübârekeye mürâca'at buyurdular. Lâkin Medîne-i münevvere'de hazret-i Ebû Bekir ve 'Ömer radiyallâhu Te'âlâ 'anhümâ hücre-i şerîfe-i 'Âyişe-i Sıddîka'ya varup, Hazret'i iltimâs eylemişler idi. Bulamayup, mahall-i teşriflerini su'âl eylediklerinde, Sıddîka hazretleri vâdiy-i Ezam (اضم) cânibine teveccühlerini haber verecek, vâdiy-i mezkûr Rükâne'nin mekânı olup, hatâsı tırâz-ı Sa'âdet'e dokunur havfıyla bi'ş-şafaka taharrîsine berçide-i dâmen-i gayret edüp, pest u bâlâya su'ûd u seyre sür'at eylediler. Nâgâh iyâb u 'avdet-i Hümâyûnları'nda dîdâr-ı bâhiru'l-envâr-ı Hazret'i gördükleri gibi memnûn ve mesrûr olup: 'Yâ Nebiyyellâh! İşbu vâdinin zât-ı Nübüvvet-simât'ı eşedd-i tekzîb ile mükezzib ve nâsın bahâdırı olan Rükâne'nin semti olduğu ma'lûm-ı sa'âdet iken ne keyfiyyetle yegâne hurûc buyurdunuz?' dediklerinde, Hazret-i sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem, müşârun-ileyhimâ'ya dîhk buyurup: 'Allâh Te'âlâ hakkımda: *'Vallâhu ya 'sımuke mine'n-nâsi'*⁴⁴⁷ nassıyla beni keyd-i nâsdan mahfûz ve masûn buyurmadılar mı? Cenâb-ı Hak bana mu'în olmağla keyd-i Rükâne bana vâsıl olmadı" deyüp, Rükâne ile olan muhâdese ve mu'âmeleyi birbir takrîr buyurdularında Ebû Bekir ve 'Ömer radiyallâhu 'anhümâ: 'Ya Rasûlellâh! Siz Rükâne'yi sar', ya'nî yendiniz mi?' deyü ta'accüb birle: 'Allâh'a kasem ederiz ki, anın cebînini bir ehad yere vaz' etmedi' dediklerinde, Hazret-i sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem: 'Bana Allâh Te'âlâ i'âne ve kudretimi **[85b]** Rükâne'nin kudretinden on kat ziyâde eyledi' buyurdular".

Matlab-ı Nefis:

Ma'lûm ola ki, bâlây-ı bâbdan beri zikr olunan âsâr-ı râstı şî'ârda ta'lîm u ta'allüme hass u tergîb-i Nebevî remy ve kavs ve hayle tahsîs buyurulmuş ise de, murâd-ı hikmet-nihâd-ı Hazret-i Şâri' sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem, kendisiyle katl u cerh u tenkîl-i a'dâ hâsıl olacak şeyler demektir. Ve ahbâr-ı mezkûrede olan kavs ve sehm zikri mahrec-i 'âdete hâric ve silm-i me'lûfe 'âric olanlardır. Zîrâ zemân-ı sa'âdet-nişân-ı Fahr-i cihânda taraf-ı a'dâda top ve tüfenk ve sâ'ir âlât-ı nâriyye olmayup,

⁴⁴⁷ Mâide Sûresi, 5/67.
والله يعصمك من الناس = Allâh seni insanlardan koruyacaktır.

mu'tâd olan âlât-ı harbiyye ok ve sinân ve gürz ve şemşîre münhasır idi. Bu sûretde her zemânda tenkîl-i a'dâda mu'tâd âlât ne ise, anı i'dâd etmek maksûd olduğu mütebeyyin olur. Hattâ tenkîl-i a'dâ maslahatına yaramayan hazf dedikleri şey -ki remyden iken isti'mâlinde nehy-i Nebevî sâdır olmuşdur- ki İmâm-ı Buhârî'nin 'Abdullâh b. Mugaffel el-Müzenî'den rivâyeten zikr eylediği: “*Nehe'n-Nebiyü sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme 'ani'l-hazfi ve kâle innehû lâ yaktülü's-sayde ve lâ yenki'l-'adüvve ve innehû yefka 'ü'l-'ayne ve yeksirü's-sinne*”⁴⁴⁸ hadîsi ol nehye dâ'irdir. *Nihâye-i* İbn-i Esîr'de zâl-i mu'ceme ile hazfî sebbâbeteyn, ya'nî şehâdet parmaklarının ucuna ufak taş, yâhud çekirdek sıkışdırup, kuvvetle fırlatmak deyü mu'arrefdir. Ya'nî: “‘Aleyhi's-salâtü ve's-selâm hazf-ı mezkûru katl-i sayd **[86a]** ve tenkîl-i tâmm-ı 'adû maslahatlarına yaramayup, göz çıkarmak ve diş kırmak gibi mazarratı olduğundan nehy buyurdular” demekdir. İşte 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm, hazf-ı mezkûru nehy ile remyden maksûd olan nesnenin 'illetine ve remyin hükmü sübûten ve intifâ'en 'illet ile bile dâ'ir olduğuna işâret buyurmuşlardır. Ve 'illet-i mezkûre tenkîl-i a'dâdan 'ibâret ve hükm-i mezkûr fazîlet ve ibâhat-ı remyden kinâyetdir. Bu sûretde remy-i sihâmda sâbit olan fazîlet ve ibâhat el-ân bârût ve top ve tüfenkde dahi ziyâdesiyle sâbit olur. Zîrâ cevâz-ı i'mâl, kahr u tenkîl-i a'dâ 'illetiyle ma'lûl olup ve nikâyet dahi kuvvet u za'f sebebiyle muhtelif olduğu vakitte, kahr-ı a'dâda ziyâde te'sîri olan nesnenin tefâvüt-i rütbe-i fazîletini muktezî olur. Hattâ şer'in maksûdu mutlakâ tenkîl-i a'dâyı mûcib olan umûr olduğuna fasl-ı evvelde mürûr edüp, rivâyet-kerde-i 'Ukbe b. 'Âmir radiyallâhu Te'âlâ 'anh olan: “*Kâle semi'tü Rasûlallâhi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme yekûlu ve hüve 'ale'l-minberi ve e'iddû lehüm m'esteta'tüm min kuvvetin elâ inne'l-kuvvete er-remyü elâ inne'l-kuvvete er-remyü elâ inne'l-kuvvete er-remyü*”⁴⁴⁹ hadîsinde kuvvet-i mezkûreyi, “kavs” maslahat-ı tenkîl-i a'dâda ol esnâda cemî' âlâtın akvâsı olduğundan remye itlâk buyurdıkları kuvvet, itlâk üzere olup ve itlâk mu'teber olduğuna, ya'nî kangı âlât ile tenkîl-i a'dâ tahakkuk eder ise, kuvvetden maksûd ol âlât olduğuna delâlet **[86b]** eder.

⁴⁴⁸ Buhârî, Edeb, 122, Tefsîr-i Sûre, 48; Müslim, Sayd, 54 (bkz. Wensinck, II, 15).

⁴⁴⁹ Müslim, İmâret, 167; Ebû Dâvûd, Cihâd, 23; Tirmizî, Tefsîru Sûre, 8; İbn-i Mâce, Cihâd, 19; Dârimî, Cihâd, 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 157 (bkz. Wensinck, II, 310).

قال سمعت رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم يقول وهو على المنبر واعدوا لهم ما استطعتم من قوة الا ان القوة الرمي الا ان القوة الرمي = Rasûlullâh sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem minberdeki iken şöyle buyurduğunu işittim: “Gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın! Ve bilirsiniz ki, kuvvet remydir (ok ve benzeri şeyleri atma), kuvvet remydir, kuvvet remydir. bkz. 11a.

Rükn-i a‘zam-ı muhârebe olan saffin⁴⁵⁰ meşrû‘iyyeti derkâr ve asl u esâsı dahi sûretü’s-safda saf-zede-i sûtûr olan âyât-ı tebeyyünâtıdan: “İnnellâhe yuhibbullezîne yukâtilüne fî sebîlihî saffen ke-ennehüm bünyânün mersûs”⁴⁵¹ nass-ı kerâmet-fassı olduğu âşikârdır. Me’âl-i şerîfi *Tefsîr-i Ebussu‘ûd*’dan ahz olunduğu üzere: “Tahkîkan Allâh Te‘âlâ rızâsı yolunda nefisleri gill u gışdan sâf olduğu, yâhud masfûf oldukları hâlde mukâteleye ikdâm ve bezl-i rûha ihtimâm edenleri sever, ya‘nî râzı olur. Anların safları dahi ehadühümâ âhara yetişmekte birbirine kalay ile kenedlenmiş binâ gibi bilâ fûrce ve halel olup, ke-ennehû şey‘ün vâhidün olduğu hâlde” demektir. Âyet-i şerîfe-i mezkûre ile kablinde olan: “Yâ eyyühellezîne âmenû lime tekûlûne mâ lâ tef‘alûn, kebûra makten ‘indellâhi en tekûlû mâ lâ tef‘alûn”⁴⁵² âyetlerinin sebep-i nüzûllerini İmâm-ı Begavî’nin *Tefsîri*’nde rivâyet kıldığı: “‘An Muhammedi’bni Ka‘bin radiyallâhu ‘anhü kâle ahbera Rasûlüllâhi sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve selleme bi-sevâbi şühedâ’i Bedrin fe-kâleti’s-sahâbetü le’in lekînâ ba‘dehû kitâlen le-nüfriğanne vüs‘anâ fe-ferrû yevme Uhudin, fe-ayyerehümüllâhu bi-hâzihi’l-âyeti, ya‘nî yâ eyyühellezîne âmenû lime tekûlûne mâ lâ tef‘alûn el-âyeteyni ba‘dehû”⁴⁵³ eseri hâkîdir. Ya‘nî: “‘Aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm, şühedâ’-i Bedr’in nâ’il oldukları sevâbı haber verdiklerinde sahâbe-i kirâm: ‘Bedir’den sonra bir kîtâle mülâkât edersek ferâğ-ı küllî ile vüs‘ümüzü ifrâğ u bezl ederdik’ demişler iken, Gazve-i Uhud vukû‘ buldukda [87a] firâr etmeleriyle, hazret-i Hak ‘azze ve celle, ma‘nâları: ‘Ey Mü‘minîn kangı sebebe mebnî hayr u ma‘rûfdan işleyemeyeceğiniz fi‘li işleriz dersiz, sizin işlemeyeceğiniz fi‘li-i hayrı işleriz demeniz, ‘indellâh makt, ya‘nî kubh yönünden bir emr-i ‘azîmdir’ demek olan âyeteyn-i sâbikateyn ile âyet-i saffi inzâl buyurdular”.

Âyet-i safda olan marsûs, rasâs, ya‘nî kalay ile bağlanılmış demektir. Ba‘z-ı müfessirîn: “İşbu âyetde mâşiyen kîtâl etmek, râkiben kîtâl etmekden efdal olduğuna delâlet vardır. Zîrâ fâris u râkib olanlar işbu sıfatda, ya‘nî birbirine kenedlenmiş dîvâr

⁴⁵⁰ Sayfa kenarında **Matlab-ı fi’s-Saff** başlığı vardır.

⁴⁵¹ Saf Sûresi, 61/4.

ان الله يحب الذين يقاتلون في سبيله صفا كانهم بنيان مرصوص = Allah, kendi yolunda kenetlenmiş bir yapı gibi saf bağlayarak savaşanları sever.

⁴⁵² Saf Sûresi, 61/2-3.

يا ايها الذين امنوا لم تقولون ما لاتفعلون كبر مقتا عند الله ان تقولوا ما لاتفعلون = Ey iman edenler! Yapmayacağımız şeyleri niye söylüyorsunuz? Yapmayacağımız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük bir nefretle karşılanır.

⁴⁵³ Begavî, *Tefsîr*, VIII, 104.

عن محمد بن كعب رضي الله عنه قال اخبر رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم بثواب شهداء بدر فقالت الصحابة لنن لقبنا بعده قتالا لنفر عن وسعنا ففروا يوم احد فغيرهم الله بهذه الآية يعني يا ايها الذين امنوا لم تقولون ما لاتفعلون الايتين بعده

gibi şey'-i vâhid olarak saf bağlayamazlar” demiştir. Lâkin İbn-i ‘Atiyye kavli-i mezkûru taz‘îf birle: “Âyetden nefsi-i tesâf murâd olmayup, belki her bir vatar ve ahvâl-i kitâlde bi'l-cümle asker cidd u ihtimâm ederek nefsi-i vâhid olmalarına işâret iken, kâ'il-i mezbûra işbu ma'nâ hafî olmuşdur” deyü tezyîf etmiş ve Sâhibü'l-asl dahi: “İbn-i ‘Atiyye'nin tevcîh-i mezkûrdan maksûdu, âyetde olan saff u tarsîs zâhiri üzere olmayup, sebât-ı kalb ve ictimâ'-ı kelime ve kulûb-ı askerinin birbirine şedd u rabtından kinâyeye olduğunun beyân olup ve benim 'indimde dahi vech-i evceh kinâyeye olması olup, zîrâ lafz-ı nas zâhiri üzere icrâ olunduğu sûrette safdan çıkup, müteferrikan ve cem'an 'adûya doğru takaddüm edenlerin zemmini iktizâ eder. Ma'a zâlik böyle safdan ilerü **[87b]** kerretmek dahi meşrû'dur” deyü İbn-i ‘Atiyye revişine gitmiştir.

Su'âl vârid olursa ki: “Eğer âyet-i mezkûrede saff u tarsîsden murâd kinâyeten ictimâ'-ı kelime olduğu vakitte saffin fazîleti olmamak lâzım gelür”. Cevâb veririz ki: “Kinâyeye maksûd olduğu vakitte 'adem-i fazîlet-i saf lâzım gelmek müselleme değildir. Zîrâ kinâyede karînenin kıyâmında ma'nây-ı aslî ve ma'nây-ı kinevî ikisi birden irâde olunmak mümteni' olmaz. Bu makâmda dahi ikisinin maksûd olduğuna karîne mevcûdedir. Ve karîne-i mezkûre dahi irhâb-ı 'adûdur”.

Kütüb-i siyer ise, hazret-i Risâlet-penâh'ın asker-i İslâm'ı saf kıldıkları ahbâr ile meşhûndur. Ve ahbârdan birini Vâkıdî hadîs-i Gazve-i Bedir'de rivâyet kılmış ve **Mütercim-i Fakîr** dahi siyer-i kesîre-i sahîhada görmüşdür ki, rûz-ı firûz-ı Bedir'de hazret-i Kâ'idü'l-gurri'l-muhaccelîn sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem yed-i mübârekelerinde olan kıdh, ya'nî çûb-i hûbla sufûf-ı selâmet-mahfûf-ı ashâbı ta'dîl u tesviye buyurup, hattâ içlerinde olan Sevâd b. Guziyye radiyallâhu Te'âlâ 'anh, safdan ilerüce çıkmış bulunmağla, ol çûb-i mergûbla sîne-i sefid-i Sevâd'a: “*İstevi yâ Sevâd*”⁴⁵⁴, ya'nî: “Yerine gel ey Sevâd” deyüp, darb buyurdular. Sevâd dahi: “Yâ Rasûlallâh! Sen meb'ûs bi'l-hak Peygamber-i muhikk-ı muhakkaksın. Darb-ı şerîfin bana veca' verdi. Kaved u kısâs isterim” dedikde, ol Münşerihu's-sadr-ı Risâlet hazretleri: “Kısâs eyle!” deyü âyine-i 'avâlim- **[88a]** nümâ olan sîne-i bî-kîne-i sa'âdetlerini açup, tenvîr-bahş-ı merdümek-i Sevâd olduğu anda, bîzu'l-vech-i sa'âdet-i dâreyn olan Sevâd, fî'l-hâl rûyunu sadr-ı safâ-efzây-ı Nebevî'ye sürüp, mu'ânaka, 'alâ

⁴⁵⁴ استو يا سواد

rivâyetin nâ`il-i devlet-i takbîl oldu. Hazret-i sallallâhu Te`âlâ `aleyhi ve sellem: “Ey Sevâd! Niçün böyle etdin?” buyurdularında: “Ey bâ`is-i îcâd-ı kevneyn! İşbu cengde necât bulacağımızda yakînîm yokdur. İsterim ki, âhir-i vakitte bedenim beden-i sa`âdetinizi mess ede” dedi. Ve Hazret dahi Sevâd`ı du`â-i bi`l-hayr ile dilşâd ve karîru`l-`ayn buyurdular. Sevâd radiyallâhu Te`âlâ `anh, muhârebe-i Huneyn`de Hazret`den darba kısâs talebiyle mizâh ve latîfesi kat`-ı süyûf ve mehleke ve havfa bakmayup, rızâ`-ı Hüdâ ve irtizâ`-ı Nebiyy-i müctebâ`da bezl-i cân birle mahzâ likâ`ullâhda ferah u neşâtını izhâr ve `ale`l-husûs dem-i muhârebede dost dostdan zâhil olur iken, mu`ânaka-i mahbûb-ı Bârî ile hubb-ı Rasûl`de kemâlini beyân için olduğu âşikârdır. Ve Hazret`in dahi Sevâd`ın niyâzına müsâ`adesi bu bâbda zuhûr eden re`y-i Sevâd`ı tasvîb ve istihsân ve ma`rekegâhda makbûl olan tevâzu`u izhâr u i`lân içündür. İşte işbu sünnet-i fî`lî ve takrîrî mu`cebince, asker-i İslâm`a dahi hîn-i muhârebede tesbît-i kulûb-ı Mü`minîn ve tatyîb-i havâtır-ı Müslimîn `ale`l-husûs fî sebîlillâh-i mücâhidîne mev`ûd olan ni`met-i şehâdeti tergîb ve a`dây-ı dîni tahyîb için izhâr-ı beşâset u neşât **[88b]** ve ibrâz-ı rağbet u inbisât etmek sezâdır -ki fevâ`id-i mezkûreyi mûcib olduğundan mâ`adâ dünyây-ı deniyeden i`râz ve i`lây-ı kelimetüllâhda ihlâs niyyetiyle kavlühû Te`âlâ: “*In tensurullâhe yensurküm*”⁴⁵⁵ ve kavlühû Te`âlâ: “*Innemâ yüveffe's-sâbirûne ecrahüm bi-gayri hisâbin*”⁴⁵⁶ fezâ`ilini dahi müstevcib olur-.

Ve İmâmü`l-Müslimîn ve ümerâ`-i ceys-i mansûrîne dahi esnây-ı harb u kîtâlde tevâzu` etmek çesbân u revâdır. El-hamdülillâhi Te`âlâ hâlâ râ`îy-i hakk-ı ra`iyyet ve gâzîy-i müceddid-menkabet, ya`nî Pâdişâhımız hazretlerinin cümle bendegânı, siyyemâ asâkir-i mansûre-i gayret-keşânı haklarında lutfen ve `atfen tarh-ı tekellûf ile meydân-ı ihsâna getürdükleri tevâzu` ve telattufu sünnet-i Nebeviyye-i mezkûreye muvâzabet buyurdıkları vâreste-i kayd-ı kitâbetdir. Hemân bi-`inâyeti`l-Meliki`-l-Mennân `an karîb bi`l-cümle a`dâsına gâlib ve memâlik-i ehl-i `udvânı yed-i habîselerinden sâlib olsun. Âmin bi-hürmeti`n-Nebbiyyi`l-Emîn.

Meşrû`iyyet-i saffa delâlet eden ahhârdan biri dahi Taberânî ve Hâkim`in `Umrân b. Hasîn radiyallâhu Te`âlâ `anh`dan rivâyet kıldıkları: “*Makāmu'r-racūli fi's-*

⁴⁵⁵ Muhammed Sûresi, 47/7.

ان تتصروا الله ينصركم = Eğer siz Allah'a (Allah'ın dinine) yardım ederseniz O da size yardım eder.

⁴⁵⁶ Zümer Sûresi, 39/10.

انما يوفى الصابرون اجرهم بغير حساب = Yalnız sabredenlere mükâfatları hesapsız ödenecektir.

saffi fi sebîlillâhi efdalü 'ibâdetin min sittîne senetin"⁴⁵⁷ hadîsidir ki ma'nâsı: "Rızây-ı Hak'da olan saff-ı kıtâlde duran racülün ecr u sevâbı altmış sene gazânın gayrı olan 'ibâdet sevâbından efdaldır" demektir. Lâkin şârih-i *Câmi'-i Sağîr* Münâvî'nin beyânına göre, işbu ecr, ihtilâf-ı eşhâs ve niyyât ve ahvâl [89a] ve mevâzı' ile muhtelif olur.

Ve biri dahi Hâkim'in Sehl b. 'Amr radiyallâhu Te'âlâ 'anh'dan rivâyet kıldığı: "*Makâmu ehadiküm fi's-saffi fi sebîlillâhi sâ'aten hayrun lehû min 'amelihî fi ehlihî 'umrihî*"⁴⁵⁸ hadîsidir ki me'âli: "Safda bir sâ'at mikdârı duran kimesnenin ecri, müddet-i 'ömründe evlâd u 'iyâline eylediği infâk 'amelinden hayırlıdır" demektir.

Ve biri dahi yine Taberânî'nin 'Umrân-ı müşârun-ileyh radiyallâhu Te'âlâ 'anh'dan rivâyeten zikr ettiği: "*Kıyâmu sâ'atin fi's-saffi lil-kıtâli hayrun min sittîne senetin*"⁴⁵⁹ hadîsidir ki ma'nâsı: "Bir sâ'at mikdârı saff-ı kıtâlde kıyâm, 'ibâdet-i sâ'ireden altmış sene mikdârı kıyâmdan hayırlıdır" demektir.

Ve cümle-i i'mâl-i harbiyyeden olan iğâre ki⁴⁶⁰, a'dâyı sokulduğu mahalden hücum ile ihrâc ve şebhûn ve baskın ma'nâlarına gelür. Sünen-i Nebeviyye'den olduğuna delâlet eden ahbârdan biri Taberânî'nin Ümmü Mübeşşir radiyallâhu Te'âlâ 'anhâ'dan rivâyet kıldığı: "*Elâ uhbiruküm bi-hayri'n-nâsi kâlû belâ kâle racülün âhızün bi-'inâni feresihî fi sebîlillâhi yenteziru en yuğîra ev yuğâra 'aleyhi*"⁴⁶¹ hadîs-i şerîfidir ki ma'nâsı: "Hazret-i Rasûl-i sakaleyn sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem: 'Âgâh ve mütenebbih olun ey Ashâb ki size nâsın hayırlısından haber vereyim!' buyurdular. Ashâb-ı güzîn: 'Buyurun!' deyü serâpâ gûş olduklarında: 'Ol hayırlı racül, fi sebîlillâh atının dizgininden tutup, a'dâ üzerine iktihâm ve a'dânın kendü üzerine ihticâm şıklarına ez-cân u dil intizâr edendir'" demektir.

⁴⁵⁷ Taberânî, *el-Mucemü'l-Kebîr*, XIII, 38, hn. 14791; Hâkim, *el-Müstedrek*, V, 494, hn. 2344.

⁴⁵⁸ Hâkim, *el-Müstedrek*, XII, 129, hn. 5227.

⁴⁵⁹ Hâkim, *el-Müstedrek*, XII, 129, hn. 5227.

⁴⁵⁹ Taberânî, *el-Mucemü'l-Kebîr*, XIII, 73, hn. 14831.

⁴⁶⁰ *Qiyâm Saa'ati fî al-ṣaffi li'l-qitāl khayr min sittayn sanat*

⁴⁶⁰ Sayfa kenarında **Matlab-ı İğâre** başlığı vardır.

⁴⁶¹ Taberânî, *el-Mucemü'l-Kebîr*, XVIII, 279, hn. 20780.

الا اخبركم بخير الناس قالوا بلى قال رجل اخذ بعنان فرسه في سبيل الله ينتظر ان يغير او يغار عليه

[89b] Ve biri dahi İbn-i Hibbân'ın Ebû Hüreyre radiyallâhu Te'âlâ 'anh'dan rivâyet kıldığı: “*Ye'tî 'ale'n-nâsi zemânün yekûnu hayru'n-nâsi fîhi racülün âhîzün bi-'inâni feresihî fî sebîlillâhi küllemâ semî'a bi-hey'atin'istevâ 'alâ metnihî sümme yetlubu'l-mevte mezânehû*”⁴⁶² hadîsidir ki ma'nâsı: “Nâs üzerine bir zemân gelür ki, ya'nî bir vakit olur ki, ol zemânda fî sebîlillâh atının dizgininden tutup, her bâr ki bir hey'a, ya'nî korkulacak bir sayha işi de atının metnine, ya'nî arkasına doğru ve râbitalı bindikten sonra ölümü talep ve ölümden bedel mazanne-i mevt olan yerleri talep eden kimesne, nâsın hayırlısıdır” demektir. Me'âli: “Zemân-ı âtîde kesret üzere mukâtele-i a'dâ vukû' bulup, lâkin herkesde rızâ'en lillâhi Te'âlâ hâhiş-i kıtâl olmadığından, ol vakitte ölümden korkmayup, a'dâ üzerine sür'at eden kimesneyi senâdan 'ibâretdir”.

Ve biri dahi İmâm-ı Şâfi'î ve Buhârî ve Müslim, İbn-i 'Ömer radiyallâhu Te'âlâ 'anhüm'den rivâyet kıldıkları: “*İnne Rasûlellâhi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme eġâra 'alâ Beniyyi'l-Mustaliki ve hüm gârrûne fî ne'amihim bi'l-Müreysi'i fe-katele'l-mukâtelete ve sebe'z-zürriyyeti*”⁴⁶³ haberidir ki me'âli: “Müşrikînden Beniyyü'l-Mustalik, Müreysi' nâm mevzi'de ra'y u iskây-ı hayvânlarıyla meşgûl u gâfiller iken, hazret-i Nebiyy-i Ekrem sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem, üzerlerine hüçûm ve mukâtilleri katl ve zürriyetlerini seby u esîr eyledi” [90a] demektir. **Mütercim-i Fakîr** der ki: “Gazve-i merkûme⁴⁶⁴ Buhârî ve 'ulemâ'-i siyer beyânlarına göre, hicretin ya altıncı veya dördüncü veya beşinci senesinde vâki' olmuşdur. Mustalik, Huzâ'a'dan münşe'ib Beniyyü'l-Mustalik'in cedd-i ekberleri olan Huzeyme b. Sa'd b. 'Amr b. Rebî'a b. Hâris'in lakabıdır. Müreysi' mîm'in zammı ve râ'-i mühmelenin fethi ve yâ'-i tahtâniyyenin sükûnu ve sîn'in kesr u meddiyle Huzâ'a Kabîlesi miyânında bir suyun ismidir. Gazâ'-i mezbûr ol mevzi'de vukû' bulmağla, Gazve-i Müreysi' dahi derler. Benî Mustalik kavminin sergerdeleri olan Hâris b. Ebî Dırâr, müşrikîni harb-i Hazret için cem' eylediği haber, resîde-i âsitân-ı Seyyidü'l-beşer oldukda, Büreyde b. el-Husayb-ı Eslemî radiyallâhu Te'âlâ 'anh'ı hâl-i a'dâyı tecessüs garazıyla bi't-tebdîl Medîne'den evvele mirde irsâl, anlar dahi renk vermeyerek kavm-i mesfûr miyânına varup: ‘Ceng-i Muhammediyân dâ'iyyesiyle ictimâ'ınızı işitdim. Vâki' ise ben dahi

⁴⁶² İbn-i Hibbân, *Sahîh*, XIX, 205, hn. 4683.

⁴⁶³ Buhârî, *Itk*, 13; Müslim, *Cihâd*, 1 (bkz. Wensinck, V, 21); Şâfiî, *Müsned*, III, 346, hn. 1382.

⁴⁶⁴ an رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم اغار على بني المصطلق وهم غارون في نعمهم بالمريسيه فقتل مقاتلته وسبي الذرية
Sayfa kenarında Gazve-i Beniyyü'l-Mustalik başlığı vardır.

kavmimi alup, imdâd u i'âneniz için mecma'ınıza geleyim' deyü istifsâr eyledikde, Büreyde'nin kudûmüne ta'zîm ile: 'Fi'l-hakîka niyyetimiz budur' deyü keşf-i hâl eylediler. Büreyde: 'Varayım leşkerimi alup, geleyim' deyerek mu'âvedet ve sür'atle gelüp, mâ-cerâyı hâk-i pâ-yi Hazret'e hikâyet eyledikde, hemân-dem Fâhr-i 'âlem sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem dâru'l-hücrede Zeyd b. Hârîse'yi mesned-nişîn-i hilâfet ve râye-i Muhâcirîn'i [90b] Ebû Bekir es-Siddîk'a ve 'alâ kavlin 'Aliyyü'l-Murtezâ'ya ve râye-i Ensâr'ı Ebî Sa'd b. Ebî 'Ubeyde'ye 'inâyet ve 'Ömer b. el-Hattâb'ı rıdvânullâhi Te'âlâ 'aleyhim ecma'în, mukaddeme-i leşkere ta'yîn ile vâye-dâr-ı 'âtîfet buyurup, Muhâcirîn'den on ve Ensâr'dan yirmi -ki cem'an otuz- süvârî ve sâ'ir bî-gerân piyâde asker ile ol gazâyâ 'azîmet buyurup, münâfıkından mâl-ı dünyâ garazıyla katı çok kesân dahi mürâfakat eylemişlerdir. Esnây-ı râhda bir casus tutulup, ibtidây-ı emirde casus olduğunu inkâr etmiş ise de, hazret-i Fârûk'un katl tehdîdiyle Beniyyü'l-Mustalik'den olduğunu ikrâr etmekle, hazret-i 'Ömer huzûr-ı sa'âdete götürüp, hâl-i a'dâyı birer birer ba'de't-takrîr İslâm'a da'vet buyuruldukda, ibâ vü imtinâ' edüp: 'Eğer kavmim kabûl ederse, ben dahi itâ'at ederim. Yok dîn-i kadîmlerinde sâbit olurlar ise ben de onlardan biriyim' demekle, bâ-izni-i Rasûl dest-i Fârûk ile katl olundu. Haber-i katl-i câsûs taraf-ı küffâra ma'kûs olup, kalb-i küffâra ru'b u haşyet düşmekle çoğu müteferrik oldular. Ba'dehû Rasûl-i Hüdâ 'aleyhi efdalü's-salâti ve't-tahâyâ hareket ve Müreysî'de ikâmet buyurup, evvelâ nidâ'-i 'Ömer ile küffârı kelime-i tayyibeye da'vet ve: 'Tâc-ı İslâm'ı zîver-i ser-i ibtihâc ederseniz cân u mâl ve evlâd u 'ıyâliniz emîn olur' deyü istimâlet buyurdular. Birisinden cevâb-ı itâ'at istimâ' olunmamağla, fermân-ı Rasûl ile tîr-endâzân ve sâ'ir müslimânân yek-bâr hamle [91a] ve hücûma şitâbân olduklarında, taraf-ı düşmene mağlûbiyyet gelüp, on neferi sekar-makar ve sâ'iri evlâd u emvâliyle esîr olup, taraf-ı İslâmiyân'dan ancak bir zât-ı sa'âdet-mend şehîd olmuşdur. Ba'de-zâ Medîne'ye mu'âvedet buyuruldu. Esnây-ı râhda vukû' bulan ahvâl-i nusrat-iştimâl kütüb-i siyerde mufassaldır; mürâca'at buyurula".

Sâhibü'l-asl a'dânın oldukları mahalle hücûm münâsebetiyle nisvân u sıbyân ve bunlar gibilerin katl u esri cevâzına dâ'ir İmâm-ı Buhârî ve Müslim'in rivâyet kıldıkları: "*Sü'ile Rasûlüllâhi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem 'an ehli'd-diyâri yübeyyitûne mine'l-müşrikîne fe-yüsâbu min nisâ'ihim ve zerâriyyihim kâle hüm*

minhüm ve fi rivâyetin min âbâ'ihim"⁴⁶⁵ hadîsini îrâd etmiştir. Ya'nî: "Belde-i müşrikinde olan nisâ ve evlâd-ı sığâr-ı küffârdan ba'zıları esnây-ı harb ve kâr-zârda musâb u maktûl olmalarıyla hükmünden Hazret'e su'âl olundukda: '*Hüm minhüm*' ve bir rivâyette: '*Min âbâ'ihim*', ya'nî: 'Nisvân ve sıbyân-ı küffâr a'dâdandır' kavli-i belâgat-evilleriyle babalarına ve ezvâclarına tebe'an zerârî ve nisâ'-i müşrikînin demleri heder olduğuna işâretle cevher-pâş-ı cevâb olmuşlardır". Lâkin bu dahi sığârın bi'z-zât katlerini guzât kasd etmedikleri vakitte küffâr ile mukâtele ederken, isâbet ettiği haysiyetle câ'iz olur. Sıbyân olduklarını bildikleri sûrette câ'iz olmaz. Zîrâ Buhârî ve Müslim'in İbn-i 'Ömer radyallâhu Te'âlâ 'anhümâ'dan **[91b]** rivâyet kıldıkları: "*Nehâ Rasûlüllâhi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme 'an katli'n-nisâ'i ve's-sıbyâni*"⁴⁶⁶ hadîs-i şerîf-i kerâmet-redîfî mücebince, kasden katli-i nisâ' ve sıbyânı hazret-i Sâhib-i şerî'at nehy buyurdular. Lâkin bu dahi itlâkı üzere değildir. Ya'nî sıbyân ve nisvânın katli câ'iz olmadığı kıtâle mübâşeret eylemedikleri sûrettedir. Eğer katle mübâşeret ederler ise, şerlerini def' için kıtâlleri câ'iz ve kezâlik bunlardan biri ya sâhib-i memleket, yâhud harbde sâhib-i re'y olur ise, katleri rûtbe-i cevâzı fâ'izdir. Sâhibü'l-asl: "Mecnûn ve harfî, ya'nî akli zâ'il olmuş pîr-i fânîye: 'Sıbyâna mülhaktır' deyü matlab-ı mezkûru tekmi'l etmiş ise de, a'mâ ve muk'ad ve zemin ve ma'tûh ve râhib ve kenâyisde inzivâ etmiş olan eşhâs dahi mukâtil, yâhud zî-re'y, ya mâldâr, yâhud mülkdâr olurlar ise zararları 'ibâd-ı Müslimîn'e te'addî tecâvüz etmekle kasden katli câ'iz olduğu ve zikr olunan eşhâsdan biri ahvâl-i mezkûre ile muttasıf olmadığı sûrette katli meşrû' olmayup, lâkin bu hâlde kasd-ı mukârenetle katli oldukları vakitte, dem-i küffâr ancak emân ile mütekavvim olup, henüz emân mütehakkık olmadığından kâtîli üzere diyet, yâhud keffâret veyâ kısâs şıklarından bir nesne lâzım gelmeyüp, fekat sâ'ir ma'âsî irtikâbı gibi tevbe ve istiğfâr lâzım geldiği kütüb-i mu'tebere-i **[92a]** fikhyyede musarrahdır; intehâ".

İ'mâl-i harbiyyeden biri dahi ictimâ' ve iftirâkdır.⁴⁶⁷ Ya'nî fenn-i harb iktizâsınca, asker-i İslâm fırka fırka, ya'nî tabur tabur olarak, yâhud cümlesi

⁴⁶⁵ Buhârî, Cihâd, 146; Müslim, Cihâd, 26 (bkz. Wensinck, I, 236).

⁴⁶⁶ سنل رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم عن اهل الديار يبيتون من المشركين فيصاب من نساءهم وذرائهم قال هم منهم وفي رواية من ابانهم
Ebû Dâvud, Cihâd, 111; İbn-i Mâce, Cihâd, 30; Dârimî, Siyer, 25; İmâm Mâlik, *Muvatta*, Cihâd, 9; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 22, 33, 76, 100, 115 (bkz. Wensinck, V, 292).

⁴⁶⁷ نهى رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم عن قتل النساء والصبيان
Sayfa kenarında **Matlab-ı İctimâ' ve İftirâk** başlığı vardır.

müctemi'an, ya'nî bir tabur olarak muhârebe etmektir. Bu dahi kitâb ve sünnet ile sâbit ve zuhûr-ı hüsn-i şer'î ve 'aklîsî mânend-i envâr-ı sevâbitdir. Ammâ kitâbdan delîli kavluhû Te'âlâ: "*Yâ eyyühellezîne âmenû huzû hizraküm fenfirû sübâtin ev'infirû cemî'an*"⁴⁶⁸ nass-ı kâtı'dır. "*Hizr*", lügatda perhîz ve ihtirâz, ya'nî sakınmak ma'nâsınadır. Ve mecâzen korkulacak nesneden ihtirâz ve teyakkuz olunduğu vakitte: "*Ehaze hizrahû*"⁴⁶⁹ denilir ki, ke'enne sakınmağı kendisiyle ittikâ ve ihtirâz olunacak âlet kılmaktır. Ve 'inde'l-ba'z silâhdan ve hazm u ihtiyât olunacak nesnelere kendiyeye sığınacak şeyleri ahz u tedârük ile tefsîr olunmuştur. Ve "*Nefîr*", 'adûya hurûc ma'nâsınadır. "*Sübât*", sâ'-i müselleseinin zammı ve bâ'-i muvahhidenin tahfîfiyle 'aşerenin fevkında olan cemâ'at ve 'alâ kavlin bir bölük süvârî ma'nâsına olan "*Sebe*" lafzının cem'idir. Me'âl-i âyet-i şerîfe: "Ey Mü'minîn! 'Adûdan teyakkuz ve ihtirâz edüp, a'dâyı nefsinize galebeye muktedir kılmayın! Gazâyâ hurûc edin! Ve hurûc eylediğiniz vakitte cemâ'at cemâ'at, yâhud cümleiniz bir süvârî olduğunuz hâlde müctemi'an cihâd edin! Münferid ve müteferrikan hurûc edüp, nefsinizi tehlûkeye ilkâ etmeyin!" demektir. Ve bu âyet-i kerîmede şuna işâret vardır ki; [92b] sipehsâlâr ve emîru'l-ceyş olan zât üzerine bir kemîn-gâha asker ta'biye edüp ve câsûs irsâd ve seriyye sevk eylediği vakitte, ol askeri kifâyet mikdârı leşker-i dîğeri ta'yîniyle muhâfaza etmek vâcib olur. Zîrâ âyet-i mezkûrede olup, me'mûr olduğumuz ihtirâz yalnız sipehsâlârın nefsinde hâs olmayup, ma'iyetinde olan Mü'minîn'e dahi şümûlü derkâr ve bu ma'nâyı Buhârî ve Müslim ve Tirmizî ve Nesâ'î, Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallâhu 'anh'dan merviyen zikr eyledikleri: "*el-Mü'minü lil-mü'mini ke'l-bünyâni yeşüddü ba'duhû ba'dan*"⁴⁷⁰ hadîsi te'yîd eylediği âşikârdır. Ma'nâsı: "Ba'zı Mü'min ba'z-ı Mü'min'e dîvâr gibidir, ya'nî emr-i dîn ve emr-i dünyâda birbirinin mu'âvenetine muhtâcdır; ba'zı binâ ba'zı binâ'-i âhara takvîyet verdiği gibi" demektir.

Ve İmâm-ı Ahmed'in Nu'mân b. Beşîr radiyallâhu Te'âlâ 'anh'dan rivâyet kıldığı: "*el-Mü'minü ke-racûlin vâhidin in'iştekâ ra'sühû iştekâ küllühû ve in'iştekâ*

⁴⁶⁸ Nisâ Sûresi, 4/71.

يا ايها الذين امنوا خذوا حذرکم فانفروا ثبات وانفروا جميعا = Ey İman edenler! Tedbirinizi alın; bölük bölük savaşa çıkın, yahut (gerektiğinde) topyekün savaşın.

⁴⁶⁹ اخذ حذره

⁴⁷⁰ Buhârî, Salât, 88, Edeb, 36, Mezâlim, 5; Müslim, Birr, 65; Tirmizî, Birr, 18; Nesâî, Zekât, 67; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 104, 405, 409 (bkz. Wensinck, I, 223).

المؤمن للمؤمن كالبنيان يشد بعضه بعضا

'aynühû iştakâ küllühû"⁴⁷¹ hadîs-i belâgat-tahdîsi ki me'âli: "Bi'l-cümle Mü'minîn bir racülün cesedi gibidir. Eğer ol racülün başı iştikâ etse, ya'nî ağrısı mecmû'-ı cesedi ağrır. Ve eğer gözü ağrısı cümle bedeni ağrır. Kezâlik Mü'minîn'den biri bir vechile müte'ezzî ve müte'ellim olsa, cümle ihvân-ı Mü'minîn dahi müte'ezzî olup, ol Mü'min'in def'-i ezâsına sa'y etmek lâıyıkdır" demekdir.

Ve husûs-ı mezkûra sünnetden delîl, Ebû Dâvud'un Ebû Sa'lebe el-Haşenî radiyallâhu Te'âlâ 'anh'dan rivâyet kıldığı: **[93a]** "*Kâne'n-nâsü izâ nezelû menzilen teferrakû fi's-şi'âbi ve'l-evdiyeti fe-kâle Rasûlüllâhi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme inne teferrukaküm fi hâzihi's-şi'âbi ve'l-evdiyeti innemâ zâliküm mine's-şeytâni felem yenzilû ba'de zâlike menzilen ill'endamme ba'duhüm ilâ ba'dın hattâ yükâle lev büsita 'aleyhim sevbün le'ammehüm"*⁴⁷² hadîs-i şerîfidir. Mefhûmu budur ki: "Sahâbîy-i müşârun-ileyh buyururlar ki: 'Asker-i İslâm bir merhaleye nüzûllerinde dağda olan yollara ve iki dağ arasında olan vâdiye dağılırlar idi. Hazret-i Sipehsâlâr-ı Enbiyâ' 'aleyhi ve 'aleyhimü's-salâtü ve't-tahâyâ: 'Sizin işbu şu'belere ve vâdilere teferrukunuz şeytânın iğvâsından nâşîdir' buyurdular. İşbu tenbîhden sonra asker-i İslâm bir menzile nüzûllerinde birbirlerine munzam olup, inzımâm ve ictimâ'ları şol vâdîde idi ki, üzerlerine bir sevb örtülse, ol sevb-i besît cümlesini şâmil ve muhît olur demek câ'iz olur idi'" demekdir.

Ve dahi ikdâm u ihcâm ve kerr u fer ve rükûb ve zuhûr ve nüzûl ve tahrîz ve tesbît ve ref'-i savt ve hafz-ı savt ve redd-i münhezim ve hirâset ve rükûb-ı bahr mukteziyyât-ı fenn-i harbden olan umûrdandır. Ve bunların cümlesi mesnûn olduğu bî-rayb u zunûndur. Ammâ ikdâm⁴⁷³, ya'nî gerü kalmayup, ilerüye yürüme sünnetden olduğuna Hennâd ve Taberânî'nin Yezîd b. Şecera radiyallâhu Te'âlâ 'anh'dan rivâyet kıldıkları: "*Mâ tekaddeme racülün hutveten fi sebîlillâhi 'azze ve celle ill'ettela'ne ileyhi'l-hûru'l-'ayni ve in te'ehhara hutveten istahyeyne minhü [93b] v'esteterne minhü fe'in'istüşhide kânet evvelü şecetin min demihî keffâratün li-hatâyâhu ve yenzilû 'aleyhi insâni mine'l-hûri'l-'ayni fe-yenfüdâni't-türâbe 'an vechihî ve yekûlâni*

⁴⁷¹ Müslim, Birr, 68; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 271, 276 (bkz. Wensinck, III, 171).

⁴⁷² Ebû Dâvud, Cihâd, 88; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 193, 195 (bkz. Wensinck, VII, 180).

كان الناس اذا نزلوا منزلا تفرقوا في الشعاب والادوية فقال رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم ان تفرقكم في هذه الشعاب والادوية انما ذلكم من الشيطان فلم ينزلوا بعد ذلك منزلا الا انضم بعضهم الى بعض حتى يقال لو بسط عليهم ثوب لعلمهم

⁴⁷³ Sayfa kenarında **Matlab-ı İkdâm** başlığı vardır.

merhaben fe-kad ân leke ve yekûlû hüve merhaben fe-kad ân lekümâ”⁴⁷⁴ hadîsidir ki me’âli: “Fî sebîlillâhi ‘azze ve celle gazâda bir hatve ilerü giden kimesneye hûrîler zuhûr eder. Eğer bir hatve gerü kalur, ya’nî döner ise ol hûrîler andan gizlenir. Eğer gazâda ilerü gidüp, şehîd olur ise evvel deminden günâhları mağfîret olunup, iki dâne hûrî âna nüzûl edüp: ‘*Merhaben fe-kad ân leke*’, ya’nî: ‘Muzâyakasız istiskâl şâ’ibesinden ‘ârî şen ve âbâdân yere geldin, vüs‘at-i kalble üns ü ülfet üzere olup, aslâ dilgîr ve mütevahhiş olmamak me’mûldür. Ve tahkîk sana vüs‘at hâsıldır’ deyerek ol şehîdin yüzünde olan türâbı temizlerler. Şehîd dahi kemâl-i tena‘umundan ol hûrîlere ber-vech-i muharrer terhîb (ترحيب) eder” demekdir.

Ammâ ihcâm ki⁴⁷⁵, bir şeyden keff-i yed etmek ma’nâsınadır. Ve bu makâmda: “İktizâ hasebiyle, ya’nî feth u galebe düşvâr görüldüğü sûretde vakt-i âhara ta’lîk ile kitâli terk etmek” demekdir. Bunun dahi mesnûn olduğuna Buhârî’nin ‘Abdullâh b. ‘Ömer radiyallâhu Te‘âlâ ‘anhümâ’dan rivâyet kıldığı: “*Kâle lemmâ hâsara Rasûlüllâhi sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve selleme et-Tâ’ife fe-lem yenel minhüm şey’en kâle innâ kâfilûne in şâ’ellâhü Te‘âlâ fe-sekule ‘aleyhim ve kâlû nezhebü ve lâ neftehuhû fe-kâl’eğdû ‘ale’l-kitâli [94a] fe-gadev fe-esâbehüm cirâhun fe-kâle innâ kâfilûne gaden in şâ’ellâhü Te‘âlâ fe-a‘cebehüm fe-dahike’n-Nebiyü sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve selleme*”⁴⁷⁶ hadîsi sarâhaten delâlet eder. Ya’nî: “Bâlâda fi’l-cümle zikri sebkât etdiği üzere hazret-i Fahr-i ‘âlem sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem, ba‘de fethi’l-Mekketi’l-mükerreme ve ba‘de Gazveti’l-Huneyn, sene-i hicriyenin sekizinde, Tâ’if fethine ‘azîmet ve ‘ale’l-kavli’l-eşheri kırk gün muhâsara buyurup, lâkin bi-hikmetillâhi Te‘âlâ ol vak‘ada feth neyl mukadder olmayıcak, Hazret-i sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem ashâba hitâben: ‘İnşâallâhü Te‘âlâ biz bu mahalden Medîne’ye kufûl u rucû‘ ediciyiz’ buyurdularında, bu söz ashâbın gayretlerine güç gelüp: ‘Feth etmeden ne şekil gidelim’ dediler. Hazret dahi: ‘Varın ol nehârda kitâle sür‘at edin!’ buyurdular. Vaktâ ki, ashâb ‘ale’s-sabâh kitâle isti‘câl etmişler ise de, kal‘adan sihâm u ahcâr ve kızgın demirden müşâhede cirâh edüp, ya’nî mecrûh olduklarında, yine Hazret-i sallallâhu

⁴⁷⁴ Taberânî, *el-Mucemü’l-Kebîr*, XVI, 116, hn. 18099; Hennâd, *ez-Zühd*, I, 175, hn. 155.

ما تقدم رجل خطوة في سبيل الله عز وجل الا اطلعن اليه الحور العين وان تأخر خطوة استحيين منه واستترن منه فان استشهد كانت اول شجة من دمه كفارة لخطاياها وينزل عليه اثنان من الحور العين فينفضان التراب عن وجهه ويقولان مرحبا فقد ان لك ويقول هو مرحبا فقد ان لكما

⁴⁷⁵ Sayfa kenarında **Matlab-ı İhcâm** başlığı vardır.

⁴⁷⁶ Buhârî, *Megâzî*, 56; Müslim, *Cihâd*, 82; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 11 (bkz. Wensinck, I, 336).

قال لما حاصر رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم الطائف فلم يزل منهم شيئا قال انا قافلون ان شاء الله تعالى فنقل عليهم وقالوا نذهب ولا نفتح فقال اغدوا على القتال فغدوا فاصابهم جراح فقال انا قافلون غدا ان شاء الله تعالى فاعجبهم فضحك النبي صلى الله تعالى عليه وسلم

Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem, sa‘âdetle evvelki kelâmını, ya‘nî: ‘Sabâh bi-meşiyetillâhi Te‘âlâ gideriz’ buyurdular. Bu söz ashâbın âmâline mutâbık gelmekle müte‘accib, ya‘nî ferah-yâb olduklarından, Hazret dahi tebessüm buyurup, fethi vakt-i mukadderine te‘hîr ile kufûl buyurdular”. *Siyer-i Halebî*’de Hazret-i ‘aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm, bu husûsu Nevfel b. Mu‘âviye radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh ile meşveret buyurdularında: “Yâ Rasûlallâh! [94b] Tâ‘if derûnunda hâ‘ifen mütehassınîn olan a‘dâ yuvasında ve deliğinde olan tilkiye benzer, ürkütür ve kaldırırın ahz eder, ya‘nî ısırır ve eğer terk edersen zarar etmez” deyü ‘avdeti re’y ü tasvîb eylediği muharrerdir.

Ammâ kerr u fer ki⁴⁷⁷, muhârebede iktizâ hasebiyle gerüleyüp ve kaçamak gösterdikden sonra, a‘dâ üzerine sûr salmak ve dönmekden ‘ibâretir. Bunun dahi sünnetden ma‘dûd olduğunu Tirmizî, İbn-i ‘Ömer radiyallâhu Te‘âlâ ‘anhümâ’dan merviyen zikr eylediği: “*Kâle be‘asenâ Rasûlüllâhi sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve selleme fî seriyyetin fe-hâsa'n-nâsü haysaten fe-eteyne'l-Medînete f'ehtefeynâ bihâ ve kulnâ heleknâ sümme eteynâ Rasûlellâhi sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve selleme fe-kulnâ yâ Rasûlellâhi nahnü'l-ferrârûne kâle bel entümü'l'akkârûne ve ene fî'etüküm*”⁴⁷⁸ hadîs-i latîfî ta‘rîf eder. “*Hays*”, hâ ve sâd-ı mühmele ile ferr u ‘akr ma‘nâsınadır. Ebû Dâvud rivâyetinde: “*Entümü'l'akkârûne ve ene fî'etüküm*” yerinde: “*Entümü'l-mütehayyizûne ilâ fî'etüküm*”⁴⁷⁹ vâki‘ olmuştur. Ya‘nî: “İbn-i ‘Ömer buyurlar ki, hazret-i Fahr-i mevcûdât ‘aleyhi’s-salâtü ve’t-tahiyât, bizi bir seriyye ile gazâyâ ba‘s buyurdular idi. Esnây-ı muhârebede nâs firâr etmekle Medîne-i münevvereye gelüp ve: ‘Hâlik olduk’ deyüp, hicâbımızdan ihtifâ etdikden sonra kemâl-i hicâbla huzûr-ı Sa‘âdet’e rûmâl olup, isti‘fâ niyâzıyla: ‘Yâ Rasûlallâh! Biz ferrâr olduk’ deyü i‘tirâf-ı kusûr eylediğimizde, Hazret-i sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem, ‘özürlerine [95a] temhîden ve ‘adûdan mukâbeleye imkân olmadığı sûretde kesb-i kuvvet için kıtâlden ‘avdet meşrû‘ olduğunu ifâdeten: ‘Yok siz ferrâr değilsiz. Belki bana tahayyüz ve ilticâ edici ‘akkâr, ya‘nî fî sebîlillâh kıtâle râci‘ olan kerrârsız. Ben dahi size kuvvet ve medâr-ı takviyetim. Ve yine kıtâle ‘avdet u kufûlünüz müceddeden benimle fî sebîlillâh cihâda rücû‘

⁴⁷⁷ Sayfa kenarında **Matlab-ı Kerr u Fer** başlığı vardır.

⁴⁷⁸ Ebû Dâvud, Cihâd, 96; Tirmizî, Cihâd, 36; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 70, 86, 100, 111 (bkz. Wensinck, IV, 303).

قال بعثنا رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم في سرية فحاص الناس حيصه فاتينا المدينة فاخترقنا بها وقتلنا هلكنا ثم اتينا رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم فقلنا يا رسول الله نحن الفرارون قال بل انتم العكارون وانا فنتكم انتم المتحيزون الى فنتكم

içündür. Size imdâd u nusrat edüp, yine a‘dâya i‘âde ederim’ buyurdular”. Seriyeye-i mezkûre bâlâda dokuzunca fasılda zikri mürûr etdiği üzere Gazve-i Mu‘te‘dir ki, hicretin sekizinci sâli arz-ı Şâm‘da vukû‘ bulmuşdur. Ve ol harbde küffâr-ı Rûm ve mütenassıra-i ‘Arab, asker-i bî-gerân ve asker-i İslâm ancak üç bin kadar idi. Mukâtele eylemiş iseler de, a‘dâ kesret üzere olduklarından Müslimîn azlıklarına bakmayup, mukâtele-i ‘azîme ve küffârın ekserîsini ihlâktan sonra yine ganâyimle Medîne-i münevvere‘ye ric‘at buyurdular.

Ammâ rükûb⁴⁸⁰, ya‘nî süvârî olmak mesnûn olduğu bâlâda beyân olunan emr-i Nebevî‘den başka Buhârî‘nin Cerîr radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh‘dan rivâyet kıldığı: “*Kâle kâle Rasûlüllâhi sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve selleme elâ türîhunî min Zi‘l-Halasati fe-kultü belâ f‘entalaktü fî hamsîne ve mi‘eti fârisin min ahmese ve kânû eshâbe haylin ve küntü lâ esbütü ‘ale‘l-hayli fe-darebe fî sadrî hattâ ra‘eytü esera esâbi‘ihî fî sadrî ve kâle Allâhümme sebbithü v‘ec‘alhü hâdiyen mehdiyyen kâle fe-mâ vaka‘tü ‘an feresin ba‘dü kâle ve kâne Zü‘l-Halasati beyten [95b] bi‘l-Yemeni li-Has‘ame ve Becîlete fîhi nusubun tu‘bedü yukâlû lehe‘l-Ka‘betü kâle fe-etâhâ fe-harrekahâ bi‘n-nâri ve keserahâ*”⁴⁸¹ hadîsinden rûnümündür. Hadîs-i mezkûrun me‘âli vak‘a-i me‘sûre-i mezkûrenin tafsîli zımnında tebeyyün edeceğinden, **hâme-i Mütercim-i Fakîr** ile bu gûne takrîr olunur ki: “Sâl-i hicriyyenin dokuzuncu yılında diyâr-ı Yemen‘de kâ‘in Becîle Kabîlesi‘nden Cerîr b. ‘Abdillâh-i Becelî kavminden yüz elli nefer-i merd-i güzîn ile hâk-i kadem-i Fahr-i ‘âlem sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem‘e yüz sürmek ve şeref-i İslâm ile müşerref olup, tomâr-ı cehâleti dürmek üzere yerlerinden hareket eylediler. Henüz Medîne-i münevvere‘ye vusûllerinden evvel Hazret-i sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem ashâb-ı kirâma ber-tarîka-i mu‘cize: ‘İşbu râhdan size bir merd-i dindâr gelecekdir ki, anın rûyunda eser-i mesh-i Melik bedîdârdır’ deyü kudûm-i Cerîr‘den haber verirken, rüfekâsıyla Cerîr huzûr-ı Sa‘âdet‘e rûmâl ve ‘arz-ı kabûl-i İslâm ile münevverü‘l-bâl oldular. Cerîr‘den mervîdir ki, Rasûlüllâh sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem mübârek dest-i mekârim-peyvestlerin bast birle: ‘Vahdâniyyet-i Hüdâ‘ya ve benim Risâletim‘e şehâdet ve ‘imâdü‘d-dîn olan salâtı ikâmet ve zekâtı i‘tâ ve savm-ı

⁴⁸⁰ Sayfa kenarında **Matlab-ı Rükûb** başlığı vardır.

⁴⁸¹ Buhârî, Cihâd, 154, 162, 192, Megâzî, 62, Edeb, 68 (bkz. Wensinck, I, 448, II, 104).

قال قال رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم الا تريحني من ذي الخلصة فقلت بلى فانطلقت في خمسين ومائة فارس من احمس وكانوا اصحاب خيل وكنت لاثبت على الخيل فضرب في صدري حتى رأيت اثر اصابعه في صدري وقال اللهم ثبته واجعله هاديا مهديا قال فما وقعت عن فرس بعد قال وكان ذو الخلصة بيتا باليمن لختعم وبخيلة فيه نصب تعبد يقال لها الكعبة قال فاتاها فحرقها بالنار وكسرها

Ramazân'ı edâ ve bi'l-cümle Müslimîn'e nîk-hâh olarak şefkat, velev 'abd-i Habeşî olsa dahi vâlî ve emîrinize itâ'at etmek üzere benimle mübâya'a edin' buyurup, Cerîr ve rüfekâsı dahi bunun üzerine [96a] 'akd-i bey'at eylediklerinden sonra, hazret-i Peygamber 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm, mâ ittesaleti'l-'aynü bi'n-nazar, diyâr-ı Cerîr'in etrâf u nevâhîsinde olan kabâ'ilin ahvâlinden su'âl buyurdularında Cerîr dahi: 'Yâ Rasûlallâh! Hazret-i Hak 'azze ve celle dîn-i İslâm'ı anların miyânında zâhir kıldı. Büt-hâneleri harâb edüp: 'Mesâcid ve sâhalarda işâ'at-ı ezân ve ikâmet-i salât farîzasını kıyâmdadırlar' deyü haber vericek, Hazret-i sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem hadîs-i şerîf-i mezkûr nâtik olduğu üzere, Yemen'de Has'am ve Becîle Kabîlesi'nde vâki', Zü'l-Halasa nâmında Ka'be-i Yemâniyye ile mülakkab olup, derûnunda nasb denilüp, zebh-i kurbân ile 'ibâdet eyledikleri hacet-i maslûb olan büt-hânenin keyfiyyetinden su'âl buyurdular. Cerîr dahi: 'Ol büt-hâne hâlâ durup, münhedim olmamışdır' dedi. Hazret-i 'aleyhi's-salâtü ve't-tahiyye: 'Ey Cerîr! Zü'l-Halasa hâtırasından beni vâreste edüp, vâsıl-ı ferâğ ve kalbimi irâha ile nâ'il-i refâğ kılmaz mısın' deyü hedmini taleb ile emirlerin[i] işrâb buyurdularında: 'Ey Rasûl-i Hüdâ! Şeb u rûz arzûy-ı derûnum ol kâr-ı savâbın itmâmı benim elimle encâm bulmasıdır. Zîrâ benden gayrı bir ehad ânı hedm edemez' dedikde, Hazret-i sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem: 'Var git ve sezâ-vâr olduğu vechile ânı harâb et!' deyü eğerçi fermân buyurdular. Lâkin Cerîr: 'Yâ Rasûlallâh! Ol yeri bir an akdem berâber-zemîn etmek imdâd-ı dîn ve bâ'is-i duhûl-i kusûr-i illiyyîn ise de, mesâfe-i ba'idede olmağla deve ile gitmekde [96b] korkarım ki, maslahat-ı hayriyye-i mezkûrenin uzamasını iktizâ eder. Ve sür'at-i seyr içün refiklerim gibi ata dahi binemem. Zîrâ her bâr ki esb-süvâr olsam beni düşürür' deyü 'adem-i sür'atine i'tizâr eyledikde, yine hadîs-i mezkûr mantûkunca, hazret-i Fârisü'l-hayl meydân-ı Risâlet-yed-i mü'eyyedlerin eser-i latîfini Cerîr müşâhede eder haysiyyetle sîne-i Cerîr'e darb ve: '*Allâhümme sebbithu v'ec'alhü hâdiyen mehdiyyen*' münâcâtıyla Cerîr'e du'â buyurdular. Cerîr'den menkûdür ki: 'Min ba'd bereket-i darb ve du'ây-ı Peygamber ile ne rükûbdan korkmak ve ne feresden düşmek bana vâki' oldu'. Ba'dehû Cerîr, Ahmes Kabîlesi'nden yüz elli nefer süvârî ile bâ-sür'at-i seyr varup, ol büt-hâneyi hedm ve ahşâbını ihrâk u kesr, kulûb-ı Müslimîn'i cebr eyledi haberini âsitân-ı Hazret-i sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem'e irsâl eyledikde, izhâr-ı sürûr ile Cerîr'e du'â-i mevfûr ve 'alâ rivâyetin secde-i şükr ile nâsiye-sây-ı dergeh-i Rabb-ı Şekûr oldular.

Menküldür ki, ehl-i Zi'l-Halasa dahi ba'de'l-hedim ihtidâ edüp, hazînesinde olan akmişe ve emti'ayı ve sâ'ir 'itr-ı nâbı Medîne-i mutahhara'ya ihdâ eylediler”.

Ammâ zuhûr u nüzûl ki⁴⁸², sergerdegânın a'dâya ibrâz-ı celâdet ve izhâr-ı şecâ'at ve tesbît-i akdem ve tahrîz-i asker-i İslâm için a'dâya görünmeleri ve hîn-i muhârebede atından inüp, sebât-ı kademlerinden 'ibâretidir. Bunların dahi cümle-i sünen-i [97a] hazret-i Rasûl-i zi'l-minen'den olduğuna İmâm-ı Buhârî'nin tahrîc eylediği: “*An Ebî İshâka kâle semi'tü'l-Berâ'e radiyallâhu Te'âlâ 'anhü ve câ'ehü racülün fe-kâle yâ Ebâ 'Umârete etevelleyte yevme Huneynin fe-kâle emmâ ene fe-şhedü 'ale'n-Nebiyi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme ennehü lem yüvelli ve lâkin 'acile ser'ânü'l-kavmi fe-raşekathüm Hevâzinü ve Ebû Süfyâne'bnü'l-Hârisi âhizün ra'si bağletihî'l-beydâ'i yekülü ene'n-Nebiyü lâ kezibe ene'bnü 'Abdilmuttalib'*”⁴⁸³ hadîsiyle tarîk-i âhar üzere yine Buhârî'nin: “*An Ebî İshâka semi'a'l-Berâ'e ve se'elehü racülün min Kaysin eferartüm 'an Rasûlillâhi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme yevme Huneynin fe-kâle lâkinne Rasûlellâhi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme lem yefirra kânet Hevâzinü rümâten ve innâ lemmâ hamelnâ 'aleyhim'inkeşefü fe-ekbebnâ 'ale'l-ganâ'imi festükbilnâ bi's-sihâmi ve lekad ra'eytü Rasûlellâhi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme 'alâ bağletihî'l-beydâ'i ve inne Ebû Süfyâne âhizün bi-zimâmihâ ve hüve yekülü ene'n-Nebiyü lâ kezibe'*”⁴⁸⁴ hadîsi delâlet eder. Huneyn, Mekke ile Tâ'if miyânında bir vâdinin ismidir. Muhârebe ol vâdide vâkı'a olmağla, Gazve-i Huneyn ile şöhret bulmuş ve ol vak'ada taraf-ı İslâmiyân'dan sûret-i firâr nümâyân olmuşken, hazret-i Sâhib-i Risâlet sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem'in sebât-ı vusûle ve tahrîz u herveleleriyle küffâr perîşân ve asker-i İslâm iğtinâm-ı firâvân ile şâdı-mân olmuşlardır ki, tafsîli beşinci fasılda [97b] güzârîş-pezir-i *hâme-i Mütercim*-i kesîru'n-noksân olmuşdur. Haber-i mu'teber-i mezkûrun me'âli: “Gazve-i merkûmede bulunan Ebû 'Umâre, Berâ'e b. 'Âzib radiyallâhu Te'âlâ 'anhümâ'ya Kays Kabîlesi'nden bir kimesne gelüp: ‘Yâ Ebâ 'Umâre! Huneyn Gazvesi gününde tevellâ, ya'nî münhezim olup,

⁴⁸² Sayfa kenarında **Matlab-ı Zuhûr u Nüzûl** başlığı vardır.

⁴⁸³ Buhârî, Megâzî, 54 (bkz. Wensinck, VII, 327).

عن ابي اسحق قال سمعت البراء رضي الله تعالى عنه وجاءه رجل فقال يا ابا عماره اتوليت يوم حنين فقال اما انا فاشهد على النبي صلى الله تعالى هوازن وابو سفيان بن الحارث اخذ رأس بقلته البيضاء يقول انا النبي لاكذب انا ابن عليه وسلم انه لم يول ولكن عجل سرعان القوم فرشقتهم عبدالمطلب

⁴⁸⁴ Buhârî, Cihâd, 52, Megâzî, 74; Müslim, Cihâd, 78, 80 (bkz. Wensinck, V, 91).

عن ابي اسحق سمع البراء وسأله رجل من قيس افررتم عن رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم يوم حنين فقال لكن رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم لم يفر كانت هوازن رماة وانا لما حملنا عليهم انكشفوا فاكبنا على الغنائم فاستقبلنا بالسهم ولقد رأيت رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم على بقلته البيضاء وان ابا سفيان اخذ بزمامها وهو يقول انا النبي لاكذب

cümleniz firâr etdiniz mi?’ deyü istihbâr eyledikde, hazret-i Berâ’ kendinin ve sâ’irlerinin ‘adem-i firârlarına işâreten ‘ale’l-husûs Hazret-i sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem’in sebâtlarına sarâhaten: ‘Ammâ ben ‘alâ vechi’ş-şehâdeti haber veririm ki, Nebiyy-i zî-şân sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem tevellâ ve firâr etmediler. Lâkin asker-i İslâm’da serî‘u’s-seyr olanlar a‘dâ üzerine hücumda ‘acele ve a‘dâ münhezim oldukda, asker-i İslâm ahz-ı ganâ’im üzere sa‘y u ikbâb etdiklerinde, a‘dâdan tîr-endâzân olan Hevâzin Kabîlesi zuhûr ve oklarını reşk, ya‘nî remy ederek bizi istikbâl, ya‘nî hücum eyledikleri esnâda hazret-i Rasûlüllâh sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem’i: ‘Ene’n-Nebiyyü lâ kezibe ene’bnü ‘Abdilmuttalib’⁴⁸⁵ recz-i şerîfini tekellüm eyledikleri hâlde bağle-i beyzâları üzerinde ve Ebû Süfyân’ı dahi zimâm-ı bağleyi tutucu gördüm’’ demekdir.

Fi’l-hakîka İbn-i Kesîr ve bi’l-cümle müfessirîn ve şurrâh-ı hadîs ve ‘ulemâ’-i ehl-i siyerin zikr etdikleri üzere, Hazret-i sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem kerr u ferre sâlih olmayup, batî‘u’s-seyri ve’l-hareke olan bağleye süvâr olmuşlar iken ve yanlarında ashâbdan evvel emirde **[98a]** şîrzime-i kalîle kalup, a‘dâ her taraftan hücum etmişken ve Ebû Süfyân ve ‘alâ rivâyetin ‘ammü’n-Nebî ‘Abbâs radiyallâhu Te‘âlâ ‘anhümâ ikisi birden ilerü gitdikde: “Şâyed bir gezend erişür” havfıyla bağlenin dizgininden tutup, sür‘at-i seyrine mâni‘ olmuşlar iken, Zât-ı şerîflerini bilmeyen a‘dâya ism-i şerîflerini i‘lân ile Müslimîn’i: “Yâ ‘ibâdellâh! İleyye ene Rasûlüllâh”⁴⁸⁶ kelâmıyla firârdan rücû‘a da‘vet ile vücûh-ı a‘dâya karşı matıyyelerinden inüp, durmak gâyet-i şecâ‘at ve nihâyet-i hamâsetdir. İşte işbu eserden re’îs-i asker ve bi’l-cümle sergerde-i leşkere a‘dâ takarrüb ve ceys-i İslâm, a‘dâdan münkeşif ve tebe‘ud kıldığı vakitte, ma‘rekegâhdan savuşmayup, ma‘iyyetinde olan ‘asâkir-i Müslimîn’e ta‘attüfen hazret-i Risâlet-penâh’ın sünnet-i şerîfeleri gibi a‘dâya görünüp, izhâr-ı celâdet ve bi’n-nefs hamle ile sebât ve metânet etmek lâyük ve sezâ-vâr olduğu müstefâd olur. Fi’l-hakîka şecâ‘at ve cesâretle meşhûr olan ümerânın ber-vech-i meşrû‘ ‘amel ü hareketleri a‘dânın havflarına dâ‘î ve cünd-i İslâm’ın cenge mürâca‘atlarına bâdî olur. Ve merd-i dilîre bu misillü mahalde lâyük ve sezâ-vâr olan bu makûle hareket u girdârdır. Hele ma‘rekegâhda firâr etmeyüp,

⁴⁸⁵ *انا النبي لا كذب انا ابن عبدالمطلب* = Ben Nebîyim, yalan değıl, ben Abdülmuttalib’in oğılum.

⁴⁸⁶ *يا عباد الله الي انا رسول الله* = Ey Allah’ın kulları bana dönün, ben Allah’ın Rasûlüyüm.

a‘dâya karşı nüzûl-i firârdan eb‘ad ve râh-ı hayâta bir ‘azîm sed olmağla, aksây-ı gâyet-i şecâ‘at ve müntehây-ı mesâfe-i metânetdir.

Ammâ tahrîz⁴⁸⁷ [98b] u tesbît, ya‘nî rağbete sâlih olan her bir umûr ile asker-i İslâm’ı ikdâm-ı cenge tahrîz u tehyîc ü teşvîk ve sebât-ı kademlerini mûcib ahvâli tahkîk emr-i vâcib olduğunu: “*Yâ eyyühe'n-Nebiyü harridi'l-Mü'minîne 'ale'l-kitâli*”⁴⁸⁸ kerîmesi nâtıktır. Mâdde-i tahrîzin a‘zamı, asker-i Müslimîn sabr u sebât eyledikleri zemânda ol sabrın üzerine Bârî Te‘âlâ ve tekaddes hazretleri’nin va‘d buyurdıkları galebe ve nusratı beyân u tezkîr eylemekdir. Ve sabr üzerine nusrat terettüb edeceğine: “*Îz yûhî Rabbüke ile'l-melâ'iketi ennî ma‘aküm fe-sebbitüllezîne âmenû se‘ulki fi kulûbillezîne keferu'r-ru‘be*”⁴⁸⁹ nass-ı mübîni asdak-ı şâhiddir ki, me‘âli: “Ey Muhammed! Sen Rabbi’nin Bedir Gazâsı’nda küffâr ile kîtâle gönderdiği melâ’ikeye: ‘Ey melâ’ike! Ben emr-i tesbîtte tevfiğ u imdâd ile sizinle bileyim. Ve elbette kâfirlerin kulûbuna ru‘b u havf ilkâ ederim’ deyü vahiy ve dahi ol melâ’ikeye: ‘Siz îmân eden kimesneleri tesbît edin’ deyü emr edüp, melâ’ike dahi Mü‘minîn’e: ‘Siz küffârın kesretine ve kendünüzün killetinize bakmayın. Zîrâ Bârî Te‘âlâ bizlere mu‘îndir’ deyerek nusratla beşâret eyledikleri vakti şükren zikr eyle” demekdir.

Ammâ ref‘-i savt⁴⁹⁰, ya‘nî esnây-ı kîtâlde askere ba‘zı umûr-ı mukteziyyeyi tefhîm ve sûret-i hareket-i cengi ta‘lîm, yâhud ba‘zan mübârizîn ve mukâtilîni ref‘-i savtla iktisâb-ı mezîd-i neşât u kuvvet ve ba‘zan derûn-ı a‘dâya ilkâ’-i ru‘b u haşyet etmek gibi menfa‘at olduğu vakitte, [99a] ref‘-i savt ve çağırma câ‘iz ve cevâzına İmâm-ı Müslim’in kîssa-i Gazve-i Huneyn’de, ‘Abbâs radiye ‘anhü Rabbü’n-nâs’dan rivâyet kıldığı: “*Fe-kâle Rasûlüllâhi sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve selleme ey ‘Abbâsü nâdi ashâbe's-Semüreti kâle fe-kâle ‘Abbâsü ve kâne racülen sayyiten fe-kultü bi-a‘lâ savtî eyne ashâbü's-Semüreti fe-vallâhi le-ke‘enne ‘atfetühüm hîne semî‘ü savtî ‘atfetül-bakari ‘alâ evlâdihâ fe-kâlû yâ lebbeyke yâ lebbeyke kâle f’aktetelü'l-küffâra*”⁴⁹¹ eser-i

⁴⁸⁷ Sayfa kenarında **Matlab-ı Tahrîz u Tesbît** başlığı vardır.

⁴⁸⁸ Enfal Sûresi, 8/65.

⁴⁸⁹ Enfal Sûresi, 8/12. يا ايها النبي حرض المؤمنين على القتال = Ey Peygamber! Mü‘minleri savaşa teşvik et.

⁴⁹⁰ Enfal Sûresi, 8/12.

⁴⁹¹ اذ يوحى ربك الى الملائكة اني معكم فثبتوا الذين امنوا سألني في قلوب الذين كفروا الرب = Hani Rabbin meleklere; “Muhakkak ben sizinle beraberim, haydi iman edenlere destek olun, Ben kafirlerin yüreğine korku salacağım”.

⁴⁹⁰ Sayfa kenarında **Matlab-ı Ref‘-i Savt** başlığı vardır.

⁴⁹¹ Müslim, Cihâd, 76 (bkz. Wensinck, III, 437).

فقال رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم اي عباس ناد اصحاب السمره قال فقال عباس وكان رجلا صيتا فقلت باعلا صوتي اين اصحاب

şerîfidir. Ya'nî: “Ânifen zikri mürûr eden Gazve-i Huneyn'de etrâfa müteferrik olan ashâbı cem' u celb için sayyit, ya'nî savt-ı bülendi olan 'ammü'n-Nebî radiyallâhu Te'âlâ 'anh'a: 'Ashâb-ı Semüre'yi nidâ eyle!' deyü Hazret-i sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem emir buyurdular. 'Abbâs dahi: 'Ben a'lây-ı savtımla: 'Eyne Ashâbü's-Semüre!' nidâsıyla çağırduğımda, Allâh'a kasem ederim ki, ashâb savtımı işitdikleri hinde 'atfeleri, ya'nî kıtâl cânibine dönmeleri, evlâdına süt vermeğe seğirden bakarin 'atfelerine dönüp: 'Yâ 'Abbâs! Lebbeyk lebbeyk' deyü müctemi' olup, kıtâl-i a'dâya koyuldular' demişdir”.

Siyer-i Halebî'de muharrer olduğu üzere, hazret-i 'Abbâs'ın savtı⁴⁹² şol rütbede idi ki, sekiz mîl yerden istimâ' olunurdu. Ve Medîne'de Sel' dedikleri cebelden âhir-ı leylde Gâbe nâm mevzi'de olan gılmânına nidâ eyledikde, işitirler idi. Sel' ile Gâbe'nin beyni sekiz mîldir. Ve zikr olunan Semüre bâdiye eşcârından ve mugaylân cinsinden dikenli bir ağaçtır. Ba'zı [99b] ashâbın şecere-i mezkûreye izâfetine sebep, zikri sebk ettiği üzere hicretin sekizinci sâli zi'l-ka'desinde vâkı'a olan Gazve-i Hudeybiye'de Risâlet tarîkiyle 'Osmân radiyallâhu Te'âlâ 'anh'ı hazret-i Sâhib-i Risâlet sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem Mekke'de olan Kureyş'e irsâl buyurdularında Kureyş, sefir-i müşârun-ileyh hazretlerini habs eylediler. Katli havâdisi taraf-ı Peygamberî'ye bâliğ oldukda, ashâbı tahtına da'vet ve ceng deminde sâbit-kadem ve semt-i kıtâlden rû-gerdân olmayup, Hazret ile her hâlde hem-dem olmak üzere, 'akd-i bey'at eylediler ki - bey'at-ı mezkûre Bey'atü'r-Rıdvân ile şöhret-yâbdır: “*Lekad radiyallâhu 'ani'l-Mü'minîne iz yübâyi 'üneke tahte's-şecerati*”⁴⁹³ nassı nâtıktır. Ve ba'de'l-bey'a: “*Entüm hayru ehli'l-arzi*”⁴⁹⁴ ile haklarında senâ buyurulmuşdur. Ve 'adedleri bin beş yüz yirmiye bâliğdir. Rıdvânullâhi Te'âlâ 'aleyhim ecma'în.

Hazret-i sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem'in sâ'irini çağırılmayup, ashâb-ı Semüre'yi tahsîsleri anların sâlifü'z-zikr mübâya'ada ve sâ'ir megâzîde ve her hâlde hizmetleri sebk ve nâsih li-dîmillâh olup, a'dâ ve ehl-i dalâl ile cidâlde tayakkun ve ta'allümlerine tecrîbe şehâdet ettiği içündür. Sâ'irleri ise bu ahvâl ile gereği gibi

السمره فوالله لكان عطفتهم حين سمعوا صوتي عطفة البقر على اولادها فقالوا يا لبيك يا لبيك قال فاقتتلوا الكفار

⁴⁹² Sayfa kenarında *Matlab-ı Savt-ı 'Abbâs radiyallâhu 'anh* başlığı vardır.

⁴⁹³ Fetih Sûresi, 48/18.

لقد رضي الله عن المؤمنين إذ يبايعونك تحت الشجرة = Andolsun ki, o ağacın altında sana biat ederlerken Allah, o mü'minlerden razı olmuştur.

⁴⁹⁴ انتم خير اهل الارض = Siz, yer ehlinin en hayırlısısınız.

muttasıf olmadıklarından başka, Gazve-i Huneyn'de evvel emirde vukū' bulan sûret-i hezîmete bâdî olmuşlardır. Ma'lûm ola ki, hadîs-i mezkûrda işâret vardır ki, rü'esây-ı cünûda ma'ıyyetlerinde esvât-ı cehûriyye, ya'nî [100a] bülend sesli kimesneleri istishâb lâıyk olur ki, anların ref'-i savtı teşcî'-i ricâl-i abdâlı mûcib ve terhîb-i a'dâyı müstevcibdir. Ve ref'-i savtıyla müşecci' ve müstencid olanlara dahi muhâribînden ihlâs-ı niyyet ve sıdk-ı taviyyet ile ma'rûf olanları çağırıp, cenge tergîb ile teşdîd ve bed-dil ve cebânet-kâr olanları çağırmayup, teb'îd lâzımdır. Ve cebân ve korkak olanların işe yaramayup, belki mazarratları olduğuna lisân-ı cebândan söylenilen işbu kıt'a güvâhdır:

“Yekûlü liye'l-emîru bi-gayri 'ilmin

Tekûmu hîne cedde bihi'l-mirâsü

Fe-mâ lî en eta 'tüke min hayâtin

Ve mâ lî gayra hâze'r-re'si re'sün”⁴⁹⁵

Ve'l-hâsıl *Fetâvây-ı Zahîriyye*'de ve *Siyer-i Kebîr*'de dahi beyân olunduğu üzere, ref'-i esvât, vakt-i harbde fevâ'id-i sâbıkayı müştemil olduğu sûretde min ciheti'd-dîn mekrûh ve menkûr değil ise de, Ebû Dâvud'un Kays b. 'Ubâd radyallâhu Te'âlâ 'anh'dan rivâyet kıldıkları: *“Kâne ashâbu Rasûlillâhi yekrahûne's-savte 'inde'l-ktâli ey min gayri hâcetin limâ kaddemnâhu”⁴⁹⁶* eseri mücebince, 'alâmet-i cübñ ve feşel olmağla müstehab ve meşkûr değildir. Lâkin fâ'ide-i mezkûre var ise be's-i şer'î yokdur. Hattâ *Siyer-i Kebîr*'de muharrer: *“Savtü Ebî Dücânete fi'l-harbi fi'etün”⁴⁹⁷* hadîsi fâ'ideyi müntic olduğu vakitte cevâz-ı ref'-i savta delîldir. Ma'nây-ı hadîs-i mezkûr; *“Hengâm-ı harbde Ebî Dücâne'nin savtı bir cemâ'at-ı asker makâmına kâ'imdir”* demekdir.

⁴⁹⁵ يقول لي الامير بغير علم تقوم حين جد به المراس فما لي ان اطعك من حياة وما لي غير هذا الرأس رأس

⁴⁹⁶ Ebû Dâvud, Cihâd, 102 (bkz. Wensinck, III, 435).

= كان اصحاب رسول الله يكرهون الصوت عند القتال اي من غير حاجة لما قدمناه de geçtiği gibi, gereksiz yere ses çıkarmayı sevmezlerdi.

⁴⁹⁷ صوت ابي دجانه في الحرب فنة

[100b] Ammâ redd-i münhezim ki⁴⁹⁸, muhârebeden firâr edenleri geri döndürmekden 'ibâret olup, cevâzına İmâm-ı İbn-i Cerîr *Tefsîri*'nde İbn-i 'Abbâs radiyallâhu Te'âlâ 'anhümâ'dan rivâyet kıldığı: “*Enne Rasûlallâhi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme be'ase nâsen mine'n-nâsi, ya'nî yevme Uhudin fe-kânû min verâ'ihim fe-kâle Rasûlüllâhi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme kânû hâhünâ fe-raddû veche min kadimnâ ve kûnû hâresen lenâ min kâbeli zuhûrinâ*”⁴⁹⁹ hadîsi delîldir. Ya'nî: “Uhud Gazâsı'nda Hazret-i sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem, verây-ı asker-i zafer-ârâya askerden biraz guzât ba's u tesyîr ve asker-i meb'ûseye ta'yîn eyledikleri makâmda: ‘Mevcûd-ı evvelin, ya'nî duran askerden firâr edenlerin ve gerü dönenlerin vecihlerini orduya çevirüp döndürün ve bu vechile arkamızdan bize hâris ve nigebân olun’ tenbîhâtını dahi ber-vech-i ekîd tezkîr buyurdular”.

Ammâ hirâset ki⁵⁰⁰, asker-i İslâm'ı keyd-i a'dâdan muhâfazadır. Bu ma'nâya lisânımızda karavulluk derler. Lüzûm u cevâzına ehâdîsden biri Buhârî'nin Ebî Hüreyre radiyallâhu Te'âlâ 'anh'dan rivâyet kıldığı: “*Tûbâ li-'abdîn âhızın bi-'inâni feresihî fi sebîlillâhi eş'ase ra'sühû muğberratin kademâhu in kâne fi'l-hirâseti kâne fi'l-hirâseti ve in kâne fi's-sâkati kâne fi's-sâkati in'iste'zene lem yü'zen ve in şefe'a lem yüşeffe*”⁵⁰¹ hadîsidir ki ma'nâsı: “Cennet u na'îm, 'inân-ı feresi fî sebîlillâh, ya'nî râh-ı gazâda tutucu ve re'si eş'as, ya'nî başının saçı, toz u toprağla [101a] âlûde ve kademleri tozlanmış olan bir 'abd için hâsıldır. Eğer 'Ol 'abd-i 'adû, asker-i İslâm'a hücum etmesün’ deyü mukaddeme-i ceşde hirâsete me'mûr olmuş ise ol hirâsetdedir. Ve eğer sâka, ya'nî askerinin mu'ahhar ve dümende hirâsete me'mûr ise sâkadadır, ya'nî sevâb-ı 'azîm dedir. Eğer ol 'abd me'mûr olduğu hirâseti terk etmek üzere emîr-i ceşden izin ister ve ve şefâ'at eder ise izin verilmez ve şefâ'ati kabûl olunmaz, ya'nî ol mertebe-i 'azîmede olan 'abde lâyıık değildir ki, öyle bir fazîleti terk ile hayât-ı müste'âr-ı dünyâ ve a'râz-ı fâniyye-i ûlâyâ rağbet ede. Belki âna lâyıık olan sebât-ı kadem edüp, 'indellâh vecîh ve âhiretde sâ'irine şefî' ola” demekdir.

⁴⁹⁸ Sayfa kenarında **Matlab-ı Redd-i Münhezim** başlığı vardır.

⁴⁹⁹ Taberî, *Tefsîr*, VII, 290, hn. 8024.

ان رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم بعث ناسا من الناس يعني يوم احد فكاتوا من ورائهم فقال رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم كونوا هاهنا فردوا وجه من قدمنا وكونوا حرسا لنا من قبل ظهورنا

⁵⁰⁰ Sayfa kenarında **Matlab-ı Hirâset** başlığı vardır.

⁵⁰¹ Buhârî, Cihâd, 70 (bkz. Wensinck, IV, 389).

طوبى لعبد اخذ بعنان فرسه في سبيل الله اشعث رأسه مغيرة قدماه ان كان في الحراسة كان في الحراسة وان كان في الساقاة كان في الساقاة ان استأذن لم يؤذن وان شفع لم يشفع

Ve biri dahi Tirmizî'nin İbn-i 'Abbâs radiyallâhu Te'âlâ 'anhümâ'dan rivâyet kıldığı: “‘*Aynâni lâ temessühüme'n-nâru 'aynün beket min haşyetillâhi ve 'aynün bâtet tahrusu fî sebîlillâhi*”⁵⁰² hadîsidir. Ve 'alâ rivâyetin: “‘*Aynâni lâ temessühüme'n-nârü ebeden*”⁵⁰³ ve bir rivâyetde: “‘*Aynün beket fî cevfi'l-leyli min haşyetillâhi*”⁵⁰⁴ vârid olmuştur ki mefhûmu: “İki 'ayna ednâ mertebede nâr-ı cahîm isâbet etmez, ya'nî iki kimesnenin 'ameli 'indellâh makbûl olup, mu'azzeb olmaz. 'Aynın biri havfullâhdan bükâ eden ve dîğeri sügür-ı İslâmiyye, yâhud cüyûş-ı İslâmiyye'de hirâsetle beytütet edendir”. Evvelkisi meritebe-i mücâhede bi'n-nefs, ikincisi meritebe-i mücâhede bi'l-'ibâdedir ki, hac ve taleb-i 'ilm **[101b]** ve cihâd ve sâ'ir 'ibâdâta şâmildir. “Havfullâhdan nâşî cereyân eden göz yaşı nîrândan olan deryâları itfâ eder” denmiş ve fî'l-hakîka: “Haşyet-i Hak, kalbi hark ve şahm-ı fu'âdı izâbe birle akın-ı eşk-i çeşm nâr-ı 'isyânı gark eder” kelâmı söylenmiştir.

Ve biri dahi Hâkim ve Taberânî ve Beyhakî'nin 'Osmân radiyallâhu Te'âlâ 'anh'dan rivâyet eylediği: “‘*Haresü leyletin fî sebîlillâhi 'azze ve celle efdalü min elfi leyletin yukâmü leylühâ ve yusâmü nehâruhâ*”⁵⁰⁵ hadîsidir ki me'âli: “Fî sebîlillâh 'azze ve celle iştidâd havfıyla bir gicede muhârese, her gicesi teheccüd ü 'ibâdetle ve her gündüzü sıyâm ile ihyâ olunan bin giceden hayırlıdır” demektir.

Ve biri dahi İbn-i Mâce'nin Enes radiyallâhu Te'âlâ 'anh'dan rivâyet kıldığı: “‘*Haresü leyletin fî sebîlillâhi 'alâ sâhili'l-bahri efdalü min sıyâmi racülin ve kıyâmihî fî ehlihî elfe senetin es-sünnetü selâsü mi'etin ve sittüne yevmen el-yevmü ke-elfi senetin*”⁵⁰⁶ hadîsidir ki me'âli: “Sâhil-i bahr üzerinde bir giceyi fî sebîlillâh hirâset, vatanında ve 'iyâli beyinde mukîm iken, bin sene ki, her sene üç yüz altmış gün olup, beher günü bin sene gibi olsa ol eyyâm u leyâlîde gicesi kâ'im ve gündüzü sâ'im olan kimesnenin 'ibâdetinden efdaldır” demektir ki, ol hirâset olunan gicenin fazîleti üç yüz

⁵⁰² Tirmizî, Fezâilü'l-Cihâd, 12 (bkz. Wensinck, IV, 451).

عينان لا تمسهما النار عين بكت من خشية الله وعين باتت تحرس في سبيل الله

⁵⁰³ Muttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, III, 141, hn. 5875.

عينان لا تمسهما النار ابدا

⁵⁰⁴ Taberânî, *Müsned*, VII, 140, hn. 2370.

عين بكت في جوف الليل من خشية الله

⁵⁰⁵ Hâkim, *el-Müstedrek*, VI, 33, hn. 2383; Taberânî, *el-Mucemü'l-Kebîr*, I, 62, hn. 143; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, IX, 261, hn. 4068.

حرس ليلة في سبيل الله عز وجل افضل من الف ليلة يقام ليلاها ويصام نهارها

⁵⁰⁶ حرس ليلة في سبيل الله على ساحل البحر افضل من صيام رجل وقيامه في اهله الف سنة السنة ثمانمائة وستون يوما اليوم كالف سنة

altmış bin kerre yüz bin fazîletden ziyâde ve berter olur. *Yekûlü'l-mütercim*: “*Hâzâ ‘alâ mâ kâlellâhu Te‘âlâ: İnnemâ yüveffe's-sâbirûne ecrâhüm bi-gayri hisâb*”⁵⁰⁷

[102a] Ammâ rükûb-ı bahr⁵⁰⁸, ya‘nî deryâda a‘dâ ile muhârebe ve veğâ, karada olan harbden efdal ve evlâ olduğuna Buhârî'nin *Sahîhi*'nde, Bâbü Gazveti'l-Mer'e fî'l-Bahr ve Bâbü Men Yesra‘u fî Sebilillâhi ve Bâbü Rükûbi'l-Bahr dediği ebvâbda, ‘ale'l-husûs Bâbü'd-Du‘â bi'l-Cihân'da, Enes b. Mâlik radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh’dan rivâyet kıldığı işbu hadîsinde delâlet vardır: “*Haddesenâ ‘Abdullâhi'bnü Yûsufe ‘an Mâlikin ‘an İshâka'bni ‘Abdillâhi'bni Ebî Talhate ‘an Enesi'bni radiyallâhu ‘anhü ennehû semi‘ahû yekûlü kâne Rasûlüllâhi sallallâhu ‘aleyhi ve selleme yedhulü ‘alâ Ümmi Harâmin binti Milhâne fe-tüt‘imuhû ve kânet Ümmü Harâmin tahte ‘Ubâdete'bni's-Sâmiti fe-dehale ‘aleyhâ Rasûlüllâhi sallallâhu ‘aleyhi ve selleme fe-et‘amethu ve ce‘alet teflî ra’sehû fe-nâme Rasûlüllâhi sallallâhu ‘aleyhi ve selleme sümm'esteykaza ve hüve yedhaku kâlet fe-kultü ve mâ yudhikuke yâ Rasûlellâhi kâle nâsün min ümmetî ‘uridü ‘aleyye guzâten fî sebilillâhi yerkebûne sebece hâze'l-bahri mülûken ‘ale'l-esirrati ev misle'l-mülûki ‘ale'l-esirrati şekke İshâku kâlet fe-kultü yâ Rasûlellâh'id‘ullâhe en yec‘alenî minhüm fe-de‘âlehâ Rasûlüllâhi sallallâhu ‘aleyhi ve selleme sümme veda‘a ra’sehû sümm'esteykaza ve hüve yedhaku fe-kultü ve mâ yudhikuke yâ Rasûlellâhi kâle nâsün min ümmetî ‘uridü ‘aleyye guzâten fî sebilillâhi kemâ kâle fî'l-evveli kâlet fe-kultü yâ Rasûlellâh'id‘ullâhe en yec‘alenî minhüm kâle enti mine'l-evvelîne fe-rakibeti'l-bahra fî zemâni Mu‘âviyete'bni Ebî Süfyâne fe-suri‘at ‘an dâbbetihâ hîne haracet mine'l-bahri fe-heleket*”⁵⁰⁹ hadîsi delâlet eder. Zikr olunan Ümmü Harâm radiyallâhu Te‘âlâ ‘anhâ, Hazret-i sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem'in sût vâlideleri Ümmü Süleyym radiyallâhu Te‘âlâ ‘anhâ'nın hemşîreleri ve Enes b. Mâlik radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh'ın halalarıdır. Bu sûretde Hazret'in rıdâ‘an halaları olur. Ve ‘alâ

⁵⁰⁷ Zümer Sûresi, 39/10.

= هذا على ما قال الله تعالى : انما يوف الصابرون اجرهم بغير حساب

⁵⁰⁸ Sayfa kenarında **Matlab-ı Rükûb-ı Bahr** başlığı vardır.

⁵⁰⁹ Buhârî, Cihâd, 3, İsti‘zân, 41, Ta‘bîr, 12; Müslim, İmâre, 160-162 (bkz. Wensinck, I, 289).

كان رسول الله صلى الله حدثنا عبد الله بن يوسف عن مالك عن إسحاق بن عبد الله بن أبي طلحة عن أنس بن مالك رضي الله عنه أنه سمعه يقول عليه وسلم يدخل على أم حرام بنت ملحان فتطعمه وكانت أم حرام تحت عبادة بن الصامت فدخل عليها رسول الله صلى الله عليه وسلم فأطعمته وجعلت تغلي رأسه فنام رسول الله صلى الله عليه وسلم ثم استيقظ وهو يضحك قالت فقلت وما يضحك يا رسول الله قال ناس من أمتي عرضوا علي غزاة في سبيل الله يركبون ثبج هذا البحر ملوكا على الأسرة أو مثل الملوك على الأسرة شك إسحاق قالت فقلت يا رسول الله ادع الله أن يجعلني منهم فدعا لها رسول الله صلى الله عليه وسلم ثم وضع رأسه ثم استيقظ وهو يضحك فقلت وما يضحك يا رسول الله قال ناس من أمتي عرضوا علي غزاة في سبيل الله كما قال في الأول قالت فقلت يا رسول الله ادع الله أن يجعلني منهم قال أنت من الأولين فركبت البحر في زمان معاوية بن أبي سفيان فصرعت عن دابتها حين خرجت من البحر فهلكت

kavlin bunlar dahi Hazret'i irdâ' ile müşerrefe olmuş ve bir rivâyetde Hazret'in hâlâtı tarafından mahremidir. Zîrâ ceddü'n-Nebî olan 'Abdumuttalib'in vâlidisi Neccâr Kabîlesi'ndendir. Me'âl-i hadîs-i şerîf: "Günlerde bir gün, Hazret-i Risâlet-penâh sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem rıdâ'an halaları olup, Ensârdan 'Ubâde b. Sâmit radiyallâhu 'anh'ın zevceleri olan Ümmü Harâm'ın, radiyallâhu Te'âlâ 'anhâ, menzilini teşrîf buyurdular. Ümmü Harâm Hazret'i it'âm ve şefekaten mübârek re's-i sa'âdetlerini fely, ya'nî konak makûlesi şeylerden tanzîf esnâsı, Hazret uykuya vardılar. Birazistirâhatdan sonra gülerek bîdâr olurlar. Ümmü Harâm: 'Ya Rasûlallâh! Vahiyden 'ibâret olan rüyânızda ne müşâhede size dıhk verdi, ya'nî güldürdü?' deyü sordukda: 'Ümmet-i nâciyemden biraz kimesneleri fî sebîlillâh guzât oldukları ve işbu bahrin arkasına rükûbları mülûkun serîr üzere rükûbları gibi, ya'nî fazîlet-i gazâ'-i bahr ile serîr-i cennet-i a'lâda mülûk gibi oturdukları hâlde, bana 'arz olunup, böylece müşâhede eyledim' buyurdular. Ümmü Harâm işbu peyâmı istimâ' eyledikde: 'Yâ Rasûlallâh! Du'â eyle ben dahi anlardan, ya'nî bahrda gazâ [103a] eyleyenlerden olayım' deyü recâ eyledikde, Hazret, Ümmü Harâm'a du'â buyurdular. Ba'dehû yine hâba varup, dıhk ederek teyakkuz buyurdular. Yine Ümmü Harâm sebep-i dıhki su'âl ve dahi ke'l-evvel cevâb verdikde, yine Ümmü Harâm du'â recâ edicek, Hazret: 'Sen evvelîndensin, ya'nî bana 'arz olunan ümmetimden olup, ibtidây-ı gazây-ı bahra gidenlerdensin' buyurdular".

Şârih-i Buhârî 'Aynî'nin beyânına göre, ba'de eyyâm Hazret-i 'Osmân hilâfetinde Şâm'da hâkim bulunan Mu'âviye radiyallâhu 'anhümâ, izn-i Halîfe ile hicretin yirmi sekizinci ve 'alâ kavlin yirmi yedinci senesi küffâr cezîrelerine gazâ eylediği zemânda, Ümmü Harâm, zevceleri 'Ubâde⁵¹⁰ ve ashâbdan Ebû Zer ve Şeddâd b. Üveysir ve Ebü'd-Derdâ radiyallâhu Te'âlâ 'anhüm ile Medîne'den Şâm'a gelüp, oradan bahren Kıbrıs cezîresine vardılar. Ve i'tâ'-i mâl üzere sulhen ve 'alâ kavlin kahren ve 'anveten cezîre-i merkûmeyi⁵¹¹ feth eylediler. Cezîre-i mezkûreye sâ'ir 'asâkir-i İslâm'la Ümmü Harâm hurûc eyledikde, bir bağleye râkib olmuşlar idi. Bağleden sâkit olup, müte'essire olmağla, intikâl-i dâr-ı bekâ edüp, cezîre-i mezkûrede

⁵¹⁰ Sayfa kenarına şu not düşülmüştür: 'Ubâde b. es-Sâmit radiyallâhu Te'âlâ 'anh Filistin'de kâdı olup, yetmiş iki sinninde iken, Remle'de, 'alâ kavlin Kudüs-i şerîf'de hicretin otuz dördüncü senesi intikâl-i dâr-ı bekâ eyledi. Kezâ fi'l-'Aynî.

⁵¹¹ Sayfa kenarında **Matlab-ı İbtidâ'-i Feth-i Kıbrıs** başlığı vardır.

defn olundu ki, medfeni⁵¹² hâlâ Tuzla dedikleri nâhiyedir ve kabr-i mübâreki ziyâret-gâh olup, hattâ cezîre-i mezkûreyi tekrâr küffâr istîlâdan sonra: “Kabir-i mer’e-i sâlihadr” deyü ta’zîm ve istiskâ eylediklerini şârih-i Buhârî ‘Aynî tasrîh eder. ‘Aynî’nin tahrîrine nazaran, vakt-i ferahda gülmek câ’iz olduğuna işbu hadîs delîldir. Zîrâ Hazret-i sallallâhu Te’âlâ ‘aleyhi [103b] ve sellem kendilerinden sonra ümmeti, mütezâhirîne ‘ale’l-hak oldukları hâlde bâkiye ve dâ’ime ve umûr-ı İslâm berr u bahrda cihâd ile kâ’ime olduklarını müşâhede birle, ferahan ve mesrûren dîhk buyurdular.

Ebû Dâvud’un Ümmü Harâm radiyallâhu Te’âlâ ‘anh’dan rivâyet kıldığı: “*el-Mâ'idü fi'l-bahrillezî yusîbuhu'l-kay'u lehû ecrü şehîdin ve'l-gariku lehû ecrü şehîdeyni*”⁵¹³ hadîsiyle kütüb-i sitte ve sâ’ir kütüb-i sahîhada olan ehâdis, serâpâ fazîlet-i gazâ’-i bahra delîldir. Ma’nây-ı hadîs-i mezkûr: “Gazâ niyyetiyle, yâhud hac ve taleb-i ‘ilm niyyetiyle bahra râkib olup, rîh ile hâsıl olan emvâcdan nâşî sefinenin ızdırâbından mâ'id olan, ya’nî başı dönüp kendiyeye kay’ isâbet edene, ecr-i şehîd hâsıl ve zikr olunan tâ’ât niyyetiyle seffîneye binüp, garîk olan kimesne iki şehîd ecrine nâ’ildir. Ecrin biri tâ’at için, diğeri gark içündür. Ve bunların her biri müstakillen hükmen şehâdetdir.

el-Faslü'l-Hâdî ‘Aşera: fi'l-Husûni ve'l-Hanâdiki ve'l-Eslihati ve ‘Uddeti’r-Remyi, ya’nî onbirinci fasıl; kal’a ittihâzı ve tahassunu ve hendek hafri ve esliha ve âlât-ı remy tedârükü mesnûn olduğu beyânındadır.

Ammâ husûn u hendek husûsunun sünnet-i Şeh-i kişver-i Risâlet ‘aleyhi’s-salâtü ve’t-tahiyye’den olduğuna delîlin biri, Buhârî’nin Üsâme radiyallâhu Te’âlâ ‘anh’dan rivâyet kıldığı: “*Kâle eşrafe’n-Nebiyü sallallâhu Te’âlâ ‘aleyhi ve selleme ‘alâ utumîn min âtâmi’l-Medîneti fe-kâle hel teravne mâ erâ innî le-erâ mevâkı ‘a’l-fiteni [104a] hılâle büyûtiküm ke-mevâkı ‘i’l-katri*”⁵¹⁴ hadîsidir ki, “*Utum*” elifin ve tâ’nın zamlarıyla ve sâhib-i *Sihâh* kavlince, harfeyn-i mezkûreynin zamları, yâhud tâ’nın sükûnuyla veznen ve ma’nen ucum gibi köşk ve mutlakâ taşdan yapılmış hısn u hisâra ve palanka ve kule ve tabyaya denir. Elifin meddiyle cem’i, âtâm ve âcâm gelür. Husûn-

⁵¹² Sayfa kenarında **Matlab-ı Medfen-i Ümmü Harâm Hâletü’n-Nebî ‘aleyhi’s-selâm** başlığı vardır.

⁵¹³ Ebû Dâvud, Cihâd, 9 (bkz. Wensinck, V, 502).

⁵¹⁴ Buhârî, Fezâilü’l-Medîne, 8, Mezâlim, 25, Fiten, 4, Menâkıb, 25; Müslim, Fiten, 9; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 200 (bkz. Wensinck, I, 67).

قال اشرف النبي صلى الله تعالى عليه وسلم على اطم من اطام المدينة فقال هل ترون ما ارى اني لارى مواقع الفتن خلال بيوتكم كمواقع القطر

ı medîne bundandır ki, selefde tâmları üzere tahassun edecek kuleler binâ ve anda mütehasın olurlar idi.

Ve edilleden biri dahi Ebû Leylâ İbnü ‘Abdirrahmân el-Ensârî radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh’dan mervî: “İnne ‘Âyişete Ümme'l-Mü'minîne radiyallâhu Te‘âlâ ‘anhâ kânet fî husni Benî Hârisete yevme'l-Hendeki ve kâne min ehsani husûni'l-Medîneti”⁵¹⁵ haberidir ki ma'nâsı: “Gazve-i Hendek'de Ümmü'l-Mü'minîn ‘Âyişe-i Sıddîka radiyallâhu Te‘âlâ ‘anhâ, husûn-ı Medîne'den ziyâde metîn olup, Benî Hârise'ye mensûb olan hısnda iskân buyurulmuş idi” demekdir.

Ammâ hafır-i hendek husûsu mesnûn ve a'zam-ı ihtiyâtdan olduğuna delîl Nesâ'î, Berâ' radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh’dan rivâyet eylediği: “Kâle lemmâ emeranâ Rasûlillâhi sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve selleme bi-hafri'l-hendeki ‘arada lenâ haceran lâ ye’huzuhü'l-mi‘velü feştekeynâ zâlike li-Rasûlillâhi sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve selleme ve elkâ sevbehü ve ehaze'l-mi‘vele”⁵¹⁶ ve kâle bismillâhi fe-darabe darbeten fe-kesera sülüsü's-sahrati fe-kâle Allâhu Ekber u‘tîtu mefâtîhe'ş-Şâmi vallâhu innî le-enzuru ilâ kasrihe'l-ahmeri min mekânî hâzâ kâle sümme darabe uhrâ fe-kâle bismillâhi [104b] ve kebbera selâsen ve kâle Allâhu Ekber u‘tîtu mefâtîha Fârisin vallâhu innî le-enzuru ilâ hadari'l-Medâ'ine ve ile'l-kasri'l-ebiyazi sümme darabe's-sâlisete ve kâle bismillâhi fe-kata‘a'l-hacera ve kâle Allâhu Ekber u‘tîtu mefâtîha'l-Yemeni vallâhu innî le-enzuru ilâ bâbi San‘â”⁵¹⁷ hadîsidir. Ehâdîs-i şerîfe-i mezkûrenin îzâh-ı me‘ânîsi: “Hendek, nâm-ı dîğēr Ahzâb Gazvesi'nin beyânına vâbeste olmağla, nass-ı Buhârî üzere hicretin dördüncü sâli vukû‘ bulan gazây-ı merkûm, Siyer-i Halebî ve Siyer-i İbn-i Seyyidü'n-nâs ve sâ'ir esfâr-ı siyer-i şerîfeden ahz ve **kilk-i Mütercim-i Hakîr** ile bu tarz üzere ifâde kılınır ki⁵¹⁸: ‘Vaktâ ki Seyyid-i ‘âlem sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem Benî Nadîr Kabîlesi'nden olan Yehûd tâ'ifesinin cenâbetlerine binâ'en havâliyi-

⁵¹⁵ İbn-i Hişâm, *Siyer*, II, 226; Taberî, *Tarih*, II, 240; İbn-i Kesîr, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, III, 207.

⁵¹⁶ Sayfa kenarında şu not vardır: el-Mi‘velü hiye hadîfetün yenkuru bihe'l-cibâl (المعول هي حديدة ينقر بها الجبال), ya‘nî mi‘vel minber vezninde, taşçıların külünk ta‘bîr etdikleri âlete denir. Cem‘i, me‘âvil gelür.

⁵¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 303 (bkz. Wensinck, V, 56).

قال لما امرنا رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم بحفر الخندق عرض لنا حجر لا يأخذه المعول فاشتكتنا ذلك لرسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم فجاء رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم والقي ثوبه واخذ المعول وقال بسم الله ف ضرب ضربة ف كسر ثلث الصخرة فقال الله اكبر اعطيت مفاتيح الشام والله اني لانظر الى قصرها الاحمر من مكاني هذا قال ثم ضرب اخرى فقال بسم الله وكبر ثلثا وقال الله اكبر اعطيت مفاتيح فارس والله اني لانظر الى حضر المدائن والى القصر الابيض ثم ضرب الثالثة وقال بسم الله فقطع الحجر وقال الله اكبر اعطيت مفاتيح اليمن والله اني لانظر الى باب صنعاء

⁵¹⁸ Sayfa kenarında **Gazve-i Hendek** başlığı vardır.

Medîne-i münevvere'den tard u iclâlarına fermân buyurdularında, tâ'ife-i menhûse-i mesfûrenin her biri birer kûşe-i idbârda vaz'-ı sıklet-i karâr ve içlerinden Huyey b. Ahtab ve Selâm b. Ebî el-Hakîk ve Kinâne b. er-Rabî' tebe'alarıyla Hayber semtini kudûm-ı nuhûset-lüzûmlarıyla zulmet-âbâd edüp, 'akd-i peyvend-i ahz-ı sâr ve sanâdîdinden mârru'l-beyân Huyey ve Kinâne ile Ebû 'Âmir ve Hevze ve sâ'ir yirmi şahsa karîb nâ-kesân Mekke'ye gidüp, küffâr-ı Kureyş'i harb-i Hazret-i sallallahu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem'e tahrîza sa'y-i bî-şümâr etdiler. Zimâm-ı mesâlih-i Kureyş dest-i idâresinde olan Ebû Süfyân b. Harb, tâ'ife-i Yehûd'u terhîb u ikrâm edüp, kabâ'il-i Kureyş'den beş batnın sergerdegânını başına cem' ve pîşgâh-ı [105a] Ka'be'de kasd-ı İslâmiyân'a helâklarına kadar dönmemek üzere zencir-bend-i 'ahd u peymân oldular. Bu esnâda Kureyş'den ba'zıları: 'Ehl-i kitâbdan olan Yehûd nezdimize geldiler. Bunları hakem edelim. Dîn-i Muhammedî ile âyînimizden kangısı Hakk'a akreb ise tebeyyün etsün' deyü ihtâr etmeleriyle, Ebû Süfyân, Yehûd-ı merdûdu mecma'-ı Kureyş'e çağırıp: 'Ey Yehûd! Siz ehl-i kitâb ve ahbârdansınız. Dîn-i Muhammedî mi bâlâ-ter bizim dînimiz mi bihterdir? Biz ise ta'mîr u ta'zîm-i Ka'be'ye mülâzım ve huccâcı kebâb ile it'âm ve leben ve sâ'ir eşribe-i latîfe ile ikrâm ederiz. Ve tarîk-i meslûke âbâ vü ecdâdımız olan büt-perestliğe müdâvimiz. Muhammed ise bir yeni dîn peydâ ve resm-i muhdes hüveydâ eylemişdir' dedikde, dinlerini dünyâya satan Yehûd dahi: 'Sizin dîniniz Hakk'a akrebdir. Sakın dönmeyin!' deyü idlâl u iğvâ eylediler ki, esta'îzü billâh: *'Elem tera ilellezîne ûtû nasîben mine'l-kitâbi yü'minûne bi'l-cibti ve't-tâğûti ve yekûlûne lillezîne keferû hâ'ülâ'i ehdâ minellezîne âmenû sebîlâ. Ulâ'ikellezîne le'anehümüllâhu ve men yel'ani'llâhu fe-len tecide lehû nasîrâ. Em lehüm nasîbün mine'l-mülki fe-izen lâ yü'tûne'n-nâse nakîrâ. Em yahsüdûne'n-nâse 'alâ mâ âtâhümüllâhu min fadhîhî fekad âteynâ âle İbrâhîme'l-kitâbe ve'l-hikmete ve âteynâhüm mülken 'azîmâ. Fe-minhüm men âmene bihî ve minhüm men sadde 'anhü ve kefâ bi-cehenneme se'îrâ'*⁵¹⁹ nusûsu işbu husûsu hâkî ve la'net-i küffârı muhâkîdir. Yehûd-ı

⁵¹⁹ Nisâ Sûresi, 4/51-55.

ألم تر إلى الذين أتوا نصيبا من الكتاب يؤمنون بالجيب والطاغوت ويقولون للذين كفروا هؤلاء أهدى من الذين آمنوا سبيلا أولئك الذين لعنهم الله ومن يلعن الله فلن تجد له نصيرا أم لهم نصيب من الملك فإذا لا يؤتون الناس نقيرا أم يحسدون الناس على ما آتاهم الله من فضله فقد اتينا آل إبراهيم الكتاب والحكمة وآتيناهم ملكا عظيما فمنهم من آمن به ومنهم من صد عنه وكفى بجهنم سعيرا = Kendilerine Kitap'tan nasip verilenleri görmedin mi? Putlara ve bâtıla (tanrılara) iman ediyorlar, sonra da kafirler için: "Bunlar Allah'a iman edenlerden daha doğru yoldadır" diyorlar. Bunlar Allah'ın lanetlediği kimselerdir; Allah'ın rahmetinden uzaklaştırdığı (lanetli) kimseye gerçek bir yardımcı bulamazsın. Yoksa onların mülkten (hükümlerlikten) bir nasipleri mi var? Öyle olsaydı insanlara çekirdek filizi (kadar bir şey bile) vermezlerdi. Yoksa onlar, Allah'ın lütfundan verdiği şeyler için insanlara hased mi ediyorlar? Oysa İbrahim soyuna Kitab'ı ve hikmeti verdik ve

merdûd hâtır-ı Kureyş'i perîşân, ya'nî ceng-i İslâmiyân'a teşvîk ile îkâd-ı nâ'ire-i **[105b]** isyân etdiklerinden sonra 'avdet ve Kabîle-i Gatafân'a uğrayup, anları dahi Hayber'de hâsıl olan hurmanın bir senelik mahsûlünü, 'alâ kavlin nısf-ı mahsûlünü i'tâ va'diyle iğvâ ve pîşvây-ı Gatafân olan 'Uyeyne b. Hısn-ı Fezârî ile rabt-ı şart etmeleriyle ol dahi taht-ı itâ'atında olan Benî Esed takımlarına imdâda gelmeleri için kağıt yazup, bu vechile hıyânetlerini izhâr eylediler. Pes, Ebû Süfyân Kureyş'den üç yüz süvârî ve bin deve ile cem'an bin nefer ile Mekke'den çıkup, Merru'z-Zahrân nâm merhaleye geldiklerinde, Eslem ve Esca⁵²⁰ ve Benû Mürre ve Kinâne ve Fezâre ve Gatafân kabîlelerinden cem'-i kesîr gelüp, Kureyş'e mülhak oldular ki, cümleten on bin nefere bâliğ oldu. Oradan bi'l-ittifâk rûy-ı idbâr-bûy-ı 'azîmetlerin Medîne râhına nihâde eylediler. Bu gazvede etrâfdan hizb, ya'nî kabâ'ilden asker birikmekle, Gazve-i Ahzâb ile şöhret-yâb olmuşdur. Çün haber-i ictimâ' ve kasd-ı küffâr, sem'-i şerîf-i Seyyid-i kâ'inât sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem'e resîde oldukda, eşrâf-ı ashâb-ı Muhâcirîn ve Ensâr radiyallâhu Te'âlâ 'anhüm'ü şem'-i huzûrlarına cem' ve ahzâb bâbında meşverete ruhsat buyurdular. Miyân-ı ashâbdan Selmân-ı Fârisî radiyallâhu Te'âlâ 'anh: 'Bizim bilâdımızda, ya'nî iklim-i Fars'da kâ'ide budur ki, ne zemân ki bir leşker bir beldeyi kasd edüp, ehl-i beldede açıktan mukâvemete kuvvet-i **[106a]** çendân bulunmadığı sûrette, ol şehrin etrâfına hendek hafr ederler. Biz dahi havâlîy-i Medîne-i münevvere'ye hendek hafriyle istihkâm verelim' deyü hendek husûsunu ihtâr eyledikde, re'y-i mezkûr, Hazret-i sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem'e ve ashâba mergûb gelüp, 'Abdullâh İbn-i Ümm-i Mektûm'u Medîne'de halîfe ve livâ'-i Muhâcirîn'i Zeyd b. Hârise'ye ve livâ'-i Ensâr'ı Sa'd b. 'Ubâde'ye ta'yîn ve nevsâl-i ashâbı Medîne'de bırakup, üç bin nefer-i ashâb-ı hidâyet rehber ile Medîne'den nehzat buyurup, Sel' nâm cebel kenârına, zât-ı bergüzîde sıfâtlarına tahsîs kılınan kırmızı sahtiyândan masnû' hayme-i hümâyûnlarına şeref-res-i nüzûl ve ol mevzi'de ihtiyâr olunan hendek hafriye meşgûl oldular. Şöyle kim, evvelâ hendek mevzi'i hat çekilerek misâha ve ta'yîn ve her on nefer ashâba kırk ve bi-rivâyetin her ona on zirâ' mahallin hafri taksîm ve ol eyyâmda taraf-ı İslâmiyân ile musâlîh olup, sâlifü'z-zikr isyân eden Beniyyü'n-Nadîr Yehûdîleri'nin ber-vech-i muharrer küffâr-ı Kureyş'i tahrîk eylediklerine i'tirâz üzere

onlara büyük bir hükümlanlık bahsettik. Onlardan bir kısmı İbrahim'e inandı, kimi de ondan yüz çevirdi; (onlara) kavurucu bir ateş olarak cehennem yeter.

⁵²⁰ Yanlış, doğrusu: Esca' (اشجع) bkz. Muhammed Hamîdullah, "Hendek Gazvesi", *DİA*, XVII, 195.

olan Benî Kureyza Yehûdîleri'nden kazma ve kürek ve zenbîl isti'âre olunup, hendek hafrine mübâşeret ve ol esnâda Medîne'de kaht u galâ ve şiddet-i sermâ vukû'uyla ashâbın açlık ve soğuktan zahmet ve meşakketleri derkâr ve bedenleri nizâr iken, yine kemâl-i hâhiş ile hendekden arkalarıyla toprağı taşıdıkların[1] Hazret müşâhede **[106b]** buyurdularında, bizzât tatbîkan li-havâtiri'l-ashâb şikem-i şerîf ve sîne-i latîfeleri hâk-âlûd olarak hendekden toprak taşımak tekellûfünü ihtiyâr birle ashâb-ı kirâma: 'Allâhümme inne'l-'ayşe 'ayşü'l-âhirati v'agfir lil-Ensâri ve'l-Muhâcirati'⁵²¹ deyüp ve bir rivâyetde:

'Vallâhi lev lâ Allâhu m'ehtedeynâ

Ve lâ tesaddaknâ ve lâ salleynâ

Fe-enzilenne sekîneten 'aleynâ

Ve sebbiti'l-akdâme in lâkaynâ

İnne'l-evlâ kad begav 'aleynâ

İzâ erâdû fitneten ebeynâ'⁵²²

münâcâtını serd ve şatr-ı ahîri tekellümde tekrâr ile savt-ı şerîflerini ref' ve du'â'-i bi'l-hayr ile 'inâyet ve ashâb dahi:

'Nahnüllezîne bâye'û Muhammeden

'Ale'l-cihâdi mâ bekaynâ ebeden'⁵²³

ya'nî: 'Biz ki me'âşir-i ashâbız, Muhammed'e bezl-i rûh edinceye dek cihâd üzere mübâya'a eyledik' deyü izhâr-ı rızâ ve itâ'at ederek, hafr-i hendekde sa'y-i belîğ eylediler; radıyallâhu Te'âlâ 'anhüm.

⁵²¹ اللهم ان العيش عيش الآخرة واغفر لانتصار والمهاجرة = Allahım, hayat, ahiret hayatıdır; ensar ve muhacirini bağışla.

⁵²² والله لو لا الله ما اهتدينا ولا تصدقنا ولا صلينا فأنزلن سكينة علينا وثبت الاقدام ان لاقينا ان اولى قد بغوا علينا اذا ارادوا فتنة ابينا = Allah olmasaydı, hidayet bulamazdık. Tasadduk etmez, dua yapamazdık. Ey Allahım! Bize bol bol sekînet ver. Ayağımız kayarsa ayağımızı sabit kıl. Fitne çıkarmak istedikleri zaman taşkınlık yapanlara bizim direktmemiz evlâdır.

Sayfa kenarına şu not düşülmüştür: İşbu recez, Abdullah b. Revaha'nın olup, Hazret'den sudûru, 'alâ sebîli't-tevârüd olduğunu şurrâh-ı hadîs yazmışlardır.

⁵²³ Buhârî, Cihâd, 33, 34, Megâzî, 29; Müslim, Cihâd, 13 (bkz. Wensinck, I, 207).

نحن الذين بايعوا محمدا على الجهاد ما بقينا ابدًا

“Mervîdir ki, Hâce-i kâ'inât 'aleyhi efdalü's-salavât ve ekmelü't-teslîmât, hafr-i hendekde Muhâcirîn'e bir tarafı ve Ensâr'a bir tarafı ta'yîn buyurdular. Hazret-i Selmân ki, hem kaviiyyü'l-bünye ve hem 'ilm-i hafr-i hendekde sâhibü'l-meleke olmağla her gün 'umku ve 'araz ve tûlu beşer zirâ' yer hafr eder idi. Muhâcirîn: 'Selmân bizdendir' ve Ensâr dahi: 'Selmân bizden ve biz Selmân'a sizden ehakkız' deyüp, Selmân'ın tarafeynden her biri kendi câniblerinde bulunmasını recâ ile münâkaşa eylediler. Muhâcirîn ve Ensâr'ın münâkaşaları **[107a]** vâsıl-ı sem'-i Risâlet-penâhî oldukda: '*Selmânü racülün minnâ ehlü'l-beyti*'⁵²⁴ deyü senâ buyurdular. Sâlifü'z-zikr hadîs-i Nesâ'î'de mestûr olduğu üzere, Berâ'e b. 'Âzib radiyallâhu Te'âlâ 'anh'dan ve rivâyet-i uhrâda Câbir b. 'Abdillâh-ı Ensârî radiyallâhu Te'âlâ 'anh'dan mervîdir ki: 'Vaktâ ki, Hazret-i sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem bizleri hafr-i hendekte me'mûr edüp, hafr ile meşgûl iken, hendekde gâyet-i salâbetde bir taş zuhûr eyledi ki, kesrine kazma ve kürek kâr etmez idi. Kesrinden 'âciz olup, keyfiyyet-i hâli Hazret-i 'aleyhi salavâtüllâhi ve selâmühû m'estekâmeti'n-nücûmü ve mâ race'at Efendimiz'e 'arz eylediğimizde, sa'âdetle mübârek nâfelerinin üzerine ta'lîmen lil-ümmeti cû'dan nâşî bir taş bağlamışlar idi. Ol hâlde zikr olunan taşın başına geldiler. Biz dahi üç gün idi ki ta'âm tatmamış idik'.

“Hâsılı Hazret, hadîs-i sâbık medlûlünce mütebeyyin, ya'nî külünkü dest-i kerâmet-peyvestlerine alup, ol seng-i mefîne: 'Bismillâh' ile darb buyurup, sülüsü pârelendikde: 'Allâhu Ekber, iklîm-i Şâm'ın miftâhları bana i'tâ olundu. Hüdâ'ya kasem olsun ki, ben bu sâ'atde Şâm'ın kasr-ı ahmerlerin[i] görürem' buyurdular. İkinci darblarında sülüs-i dîğeri dahi pârelenüp, yine tekbîr ve kasem ile: 'Mefâtîh-i Fâris bana verildi. Ben Medâyin'in, ya'nî diyâr-ı kistrây-ı 'Acem'in karasını ve beyaz kasırlarını **[107b]** görürem' buyurdular. Üçüncü kerre yine darb edüp, bi't-temâm sahra-i sammâ'-i (?)⁵²⁵ mezkûre şikest oldukda, yine tekbîr alup: 'Hakk'a yemîn ederim ki, mefâtîh-i Yemen bana verildi. Bu sâ'atde ebvâb-ı San'a'yı görürem' buyurdular. Ve bir rivâyetde böyle vâki' olmuşdur ki; ol hacir derûnundan her darbda bir berk zâhir olup, her birinde Hazret ile ashâb tekbîr aldılar. Hazret-i sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem: 'İşbu zuhûr edüp, benim müşâhede kıldığım nûru gördünüz mü? Evvelkisinde Şâm, ikincisinde

⁵²⁴ Vâkîdî, *Meğazi*, I, 446.

سلمان رجل منا أهل البيت = Selman, bizden yani ehl-i beyt'tendir.

⁵²⁵ صماء

Yemen kasırlarını, üçüncüsünde Medâyin’de kasr-ı sefid-i kistrâyı gördüm’ deyü ashâba su’âl eylediklerinde, envârı müşâhede kıldıklarını beyân eylediler. Ba’dehû Selmân’a Medâyin köşkünün vasfını takrîr buyurdularında, Selmân: ‘Seni râstı ve hak üzere firistâde ba’s eden Hüdâ-i dâna’dır ki, köşk-i mezkûr bi’aynihî buyurduğunuz sıfat üzeredir. Senin Peygamber-i Hüdâ olduğuna şehâdet ederim’ dedikten sonra, Hazret-i sallallâhu Te’âlâ ‘aleyhi ve sellem, ashâba: ‘Benim ümmetimin mülkü müşâhede kıldığım yerlere resîde olur ve benden sonra ehl-i İslâm ol memâliki feth ve hazâyin-i kayser u kistrâyı iğtinâm edüp, râh-ı Hüdâ’da infâk u bezl ederler’ buyurdular.

“Vaktâ ki, hafr-i hendek altı günde serencâm buldukda, ehl-i İslâm evlâd u ‘ıyâl ve mâl u menâllerin[i] hisâr-ı Medîne’ye vaz’ edüp, muntazır-ı muhârebe [108a] oldular. Benî Kureyza Yehûdîleri mâdâm ki, düşmen-i Server-i ‘âlem’e mu’in olmayalar, cânib-i Hazret-i sallallâhu Te’âlâ ‘aleyhi ve sellem’den kendilerine ta’arruz olunmamak şartıyla ‘akd-i musâlaha olunmuşidi. Hazret’e ‘adâvete kalkup, küffâr-ı Kureyş ve sâ’ir müşrikîni tahrîk eden Benî Nadîr-i Yehûd-i cühûdları ahbârından Huyey b. Ahtab, Benî Kureyza Kabîlesi’nin⁵²⁶ sergerdeleri olan Ka’b b. Esed’in kal’asına gelüp, her ne kadar evvel emirde Ka’b, der-i kal’ayı, mesfûr-ı Huyey’e açmayup, red etmiş ise de, yine azdırup, Benî Kureyza takımını dahi nakz-i ‘ahde cür’et etdirdiler. Haber-i nakz-i ‘ahd-i Benî Kureyza, cânib-i Hazret’e mün’akis oldukda, emr-i mezkûr-i bisyâr düşvâr görünüp: ‘Haber-i mezkûrun sıdk u kizbini tecessüs ve tahkîk için ashâbdan kimdir ki bu husûsu göre?’ deyü hitâb buyurdularında, Zübeyr radiyallâhu Te’âlâ ‘anh, ta’ahhüd-i hîdmet-i tecessüs edüp ve varup, tahkîk kıldıkdan sonra, huzûr-ı hümâyûn-ı Server’e mu’âvedet ve fi’l-hakîka Benî Kureyza takımını kılâ’ ve kulelerini ıslâh ve devâbb u mevâşîlerin[i] cem’ ile turuk u me’âbirini muhâfaza iştigâlinde olduklarını haber verdikde, Seyyid-i kâ’inât ‘aleyhi efdalü’s-salavât, işbu hîdmet mukâbelesinde: *‘Inne li-küllî Nebiyyin havâriyyen ve havârî ez-Zübeyrû’*⁵²⁷ sitâyîşiyle Zübeyr’e ‘inâyet buyurdular. Ba’dehû Ensârdan [108b] Sa’d b. Mu’âz ve Sa’d b. ‘Ubâde ve Useyd b. Hudayr ve bir rivâyetde ‘Abdullâh b. Revâha ve Havvât b. Cübeyr’i radiyallâhu Te’âlâ ‘anhüm, miyân-ı Benî Kureyza’ya nakz-i ‘ahidleri vâki’ ise, nush u

⁵²⁶ Sayfa kenarında **Matlab-ı Nakz-ı ‘Ahd-i Yehûd-i Benî Kureyza** başlığı vardır.

⁵²⁷ Buhârî, Cihâd, 40, 41, 135, Fezâilü’s-Sahâbe, 13, Megâzî, 29; Müslim, Fezâilü’s-Sahâbe, 48 (bkz. Wensinck, I, 526).

ان لكل نبي حواريا وحواري الزبير = Her peygamberin havârîleri vardır, benim havârîm de Zübeyr’dir.

pend ile yine ‘akd-i mu‘âhedeyi tecdîde gönderdiler. Bunlar Ka‘b b. Esed’e mülâkât edüp, nesâyih yolunda hayli cevâhir-nisâr etmişler ise de, kefce-gûş-ı Ka‘b müste‘id-i kabûl olmayup, âhir şân-ı Hazret u ashâba dâ’ir nâ-sezâ ba‘zı kelimât tefevvühüne ictirâ eder. Sa‘d b. ‘Ubâde cevâbına ta‘arruz etmişken, Sa‘d b. Mu‘âz teskîn edüp, mürâca‘at ve nakz-ı ‘ahidleri vâki‘ olduğunu Hazret’e hikâyet ederler. Kazıyye-i nakîsa-i nakz-ı ‘ahd mesmû‘-ı Hazret oldukda: *‘Hasbünallâhu ve ni‘me‘l-vekîl*⁵²⁸ münâcâtıyla ma‘a‘l-ashâb tahrîk-i zencîr-i tekbîr ve ‘avn u nusrat-ı Hak ile cümleyi tebşîr buyurdular. Nakz-ı ‘ahd-i Benî Kureyza miyân-ı ehl-i îmânda fâş olup, hasbe‘l-beşeriyye havf u haşyet iştidâd ve belây-ı ‘azîm müzdâd bulduğu esnâda, gürûh-ı mekrûh-ı düşmen peydâ olup, Benî Esed ve Gatafân ve Fezâre ve Yehûd, Medîne-i münevvere’nin şark semtine düşen vâdinin firâzından hücum etdiler -ki kâ‘id u pîşvâları Mâlik b ‘Avf ile ‘Uyeyne b. Hısn-ı Fezârî idi-. Ve fevc-i Kureyş ve Kinâne ol vâdinin taraf-ı âharından geldiler -ki kâ‘idler Ebû Süfyân b. Harb idi-. Kesret-i küffâr ve heybet-i eşrârı [109a] müşâhede eden zu‘afânın kalblerine rikkat ve ğâyet-i ru‘b ile çeşmlerine hîre ve hayret geldi ki: *‘Îz câ‘ûküm min fevküküm ve min esfele minküm ve iz zâğati‘l-‘ebsâru ve beleğati‘l-kulûbü‘l-hanâcira ve tezunnûne billâhi‘z-zunûnâ. Hünâlik‘ebtûliye‘l-Mü‘minûne ve zülzilû zilzâlen şedîdâ*⁵²⁹ nassı işbu ahvâl-i hayret-iştimâli beyân eder. Çün cüyûş-ı ahzâb ve cünûd-ı A‘râb kenâr-ı hendeke gelüp, berüya tecâvüze bir sedd-i sedîd olmağla, beynlerinde müte‘ârif nesne olmadığından ta‘accüb edüp, hayretde kalarak, ihtilâf-ı akvâl üzere yirmi, ya yirmi iki, yâhud yirmi yedi gün hâric-i hendekde tavakkuf ile Medîne’yi muhâsara eylediler. Müddet-i mezkûrede ehl-i İslâm’a bir mertebe tengî ve müzâyaka elverdiği hattâ Medîne’de olan gürûh-ı münâfikîn kelimât-ı kabîha ile neşr-i erâcîfe başlayup, içlerinden Mu‘attib b. Kasîr nâm jâj-hây: ‘Muhammed bize gencîne-i kisrâ ve kayserin iğtinâmıyla va‘de vermişidi. Hâl bu ki, şimdi kazây-ı hâcet için fezâyâ çıkup, dönmeğe emniyetimiz yoktur. Hüdâ ve Rasûl hâşâ bize gurûr u firîb verdi’ deyü dînsizlik ve bî-hayâlîğe ictisâr eyledikde bunun üzerine: *‘Îz yekûlü‘l-münâfikîne vellezîne fî kulûbihim marazun mâ ve‘adenallâhu ve Rasûlühû illâ ğurûrâ*⁵³⁰ âyeti

⁵²⁸ *حسبنا الله ونعم الوكيل* = Allah bize yeter, o ne güzel vekildir.

⁵²⁹ Ahzâb Sûresi, 33/ 10-11.

اذ جاؤكم من فوقكم ومن اسفل منكم واذا زاعت الابصار وبلغت القلوب الحناجر وتظنون بالله الظنونا هنالك ابتلي المؤمنون وزلزلوا زلزالا شديدا = Onlar hem yukarıınızdan hem aşağı tarafınızdan (vadinin üstünden ve alt yanından) üzerinize yürüdükleri zaman; gözler yıldığı, yürekler gırtlığa geldiği ve siz Allah hakkında türlü türlü şeyler düşündüğünüz zamanda; işte orada iman sahipleri imtihanından geçirilmiş ve şiddetli bir sarsıntıya uğratılmışlardı.

⁵³⁰ Ahzâb Sûresi, 33/12.

nâzile olmuşdur. Ba‘dehû, Yehûd-ı merdûd-ı Benî Kureyza, Kureyş-i bed-kîşden şehr-i mübârek Medîne‘yi şebhûn kasdına istimdâd [109b] eylediler. Bu hâlden Seyyid-i ‘âlem sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem haberdâr oldukda, Seleme b. Eslem‘i iki yüz nefer ve Zeyd b. Hârise‘yi üç yüz nefer ile kulel ve mahallât-ı Medîne‘yi muhârasaya ta‘yîn buyurdıkları hilâlde, Evs b. Kıbtî misillü ba‘zı münâfikîn, leşker-i İslâm‘ı tenfir ve: ‘Menâzil ve mesâkininizi muhâfaza edin!’ deyü tağrîr etmeleriyle, bir cemâ‘at: ‘Mahallelerimiz hâlîdir, şâyed düşmen zuhûr edüp, zafer buldukda, gâret edeler’ behânesiyle hânelerine gitmek için, Hazret‘den izin istediler ki, bu hâlden: *‘Ve iz kâlet tâ‘ifetün minhüm yâ ehle Yesribe lâ mükâme leküm f‘erci‘û ve yeste‘zinü ferîkun minhümü'n-Nebiyye yekûlûne inne büyûtenâ ‘avratün ve mâ hiye bi‘avratin in yürîdüne illâ firârâ’*⁵³¹ âyet-i kerîmesi haber verir. Menkûldür ki; eyyâm-ı muhâsarada bârgâh-ı Habîbullâh‘ı her gice ‘Abbâd b. Bişr bir cemâ‘at-ı ashâbla, radiyallâhu Te‘âlâ ‘anhüm, hıfz u hirâsete kâ‘im ve nevbet-be-nevbet sû‘i kasd-ı dergeh-i Nübüvvet eden müşrikleri tîr u seng endâhtıyla def‘a müdâvim olurlar. Ve hazret-i Peygamber sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem dahi her şeb, hazret-i Sıddîka radiyallâhu Te‘âlâ ‘anhâ‘dan rivâyet olunduğu üzere, bizzât ba‘zı mevâzı‘-ı hendeki hirâset ederler. Ve hevâ Bürûdet üzere olmağın, gâh u bî-gâh hayme-i hümâyûnlarına gelüp, fî‘l-cümle ısınup veistirâhatdan sonra yine hirâsete giderler idi. Bir gice hirâsetde iken üslûb-ı sâbık üzere, [110a] ısınmak için haymelerini teşrîf edüp: ‘Âyâ! Bu şeb bir merd-i nîgû-kâr zuhûr etse ve hendekin ‘aceleye tesâdüf ile lâykıyla hafır olunmayan bir mahalli vardır -ki küffârın geçmelerine suhûletli bir yerdir- ol mahalli hirâset etse ve ben dahi uykuya varsam’ deyü tekellüm esnâsı bir ka‘ka‘a-i silâh avâzı işidilüp, Sa‘d b. Ebî Vakkâs radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh olduğu haber verildikde, mevâzı‘-ı mezkûrun hirâsetini anlara ta‘yîn buyurup, kendileri istirâhata vardılar.

“Hülâsa evkât-ı muhâsarada şeb u rûz hendekden berüye geçmeğe küffâr defâ‘atle sa‘y-i bî-şümâr etmişler ise de, ashâbın, ‘ale‘l-husûs ‘Abbâd b. Bişr‘in atdıkları seng u tîr ile me‘yûs olmuşlardır. Bu bâbda ‘Abbâd radiyallâhu ‘anh: *‘Allâhümme‘rham*

واذ يقول المنافقون والذين في قلوبهم مرض ما وعدنا الله ورسوله الا غرورا = Ve o zaman münafıklar ile kalplerinde hastalık (iman zayıflığı) bulunanlar; “Meğer Allah ve Rasûlü bize sadece kuru vaadlerde bulunmuşlar” diyorlardı.
⁵³¹ Ahzâb Sûresi, 33/13.
 = واذا قالت طائفة منهم يا اهل يثرب لا مقام لكم فارجعوا ويستنذون فريق منهم النبي يقولون ان بيوتنا عورة وما هي بعورة ان يريدون الا فرارا = Onlardan bir grup da demişdi ki: Ey Yesribliler! Artık sizin için durmanın sırası değil, haydi dönün! İçlerinden bir kısmı ise: Gerçekten evlerimiz emniyette değil, diyerek Peygamber‘den izin istiyordu; oysa evleri tehlikede değildi, sadece kaçmayı arzuluyorlardı.

'Abbâd b. Bişr'⁵³² du'âsına mazhar olmuşlardır. Gazve-i merkûmede meşakkat ve ta'b-i bisyâr ve ehl-i İslâm ziyâdece mecrûh olup ve hevâ dahi gâyet bürûdetde ve kaht u galâ dahi kesretde olmağla, hazret-i Hâce-i kâ'inât 'aleyhi efdalü's-salavâti ve't-teslîmât, Medîne-i münevvere'de hâsıl olan harmânın sülüsünü mahallerine gitmeleri için, Gatafân ve Fezâre kabîlelerine beher sene i'tâ etmek üzere sulhü maslahat 'addiyle küffâr-ı Kureyş'in bu vechile tenhâ kalmalarını mütâla'a birle 'Uyeyne b. Hısn-ı Fezârî ve Hâris b. 'Avf -ki Gatafân ve Fezâre'nin pîşvâlarıdır- bir kimesneyi <maslahat> **[110b]** maslahat-ı mezkûreyi ifâde için, onların nezdine gönderdi. Kabîleteyn-i mezkûreteyn sülüse râzı olmayup: "Nısf" deyü haber gönderdiklerinde, Hazret'den müsâ'ade sûreti nümâyân olmayıcak, sülüs haberiyle giden rasûl-i Rasûl'ü ircâ' ve 'alâ kavlin 'Uyeyne ve Hâris dahi kavminden çend nefer eşhâsla nezd-i Hazret'e geldiler. Hazret-i 'Osmân b. 'Affân'ı sulh-nâme tahrîriyçün taleb ve mahzar-ı ashâbda yazılıp, şehâdet-i ashâb dahi tahrîr olunacağı esnâda Üseyd b. Hudayr gelüp, meclis-i üns-â-üns-i Peygamberî sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem'de 'Uyeyne-i mersûm'un ayağını bî-edebâne uzatdığını gördükde ve ne maslahat için geldiğini bildikde, yüzünü 'Uyeyne'ye döndürüp: 'Yâ 'Ayne'l-hicris, ya'nî ey tilki gözlü ayağını doğrult! Hüdâ'ya kasem olsun ki, hürmet-i meclis-i Rasûl olmayaydı, işbu nîze ile senin pehlünü sûrâh sûrâh ederdim' deyüp, andan Hazret cânibine teveccüh birle: 'Yâ Rasûlallâh! Eğer bu husûs vahy-i İlâhî ile olduysa, yâhud re'y-i 'âlniz bunun üzerine karâr bulduysa, semi'nâ ve eta'nâ ve eğer işbu iki emrin biriyle olmayup, ma'kûl-i fehm etdiğimizizi 'arza izn-i hümâyûnunuz var ise, i'lâm edelim' dedikde, Hazret dahi: 'Bu husûsda vahy-i İlâhî nâzil olmayup, lâkin çünkü, mecmû'-ı kabâ'il-i 'Arab sizin üzerinize bir kemândan ok atup, her tarafınızı ihâta **[111a]** etdiler. Anları tefrîk murâd edüp, bu sulhü münâsib fehm eyledim. Sizin dahi re'yinizde ma'kûl ne ise, i'lâm ediniz' buyurdıklarında, ol esnâda berây-ı meşveret ihzâr olunan Sa'd b. Mu'âz ve Sa'd b. 'Ubâde, Üseyd'in re'yi üzere: 'Yâ Rasûlallâh! Biz dahi bu cemâ'at gibi mukaddemâ küfr u dalâl üzere iken, anlar tarîk-i şîrâ ve vetîre-i ziyâfet ve kurâdan gayrı vechile Medîne'nin hurmasından bir dânesini bile bizden almağa kudretleri yoğidi. El-minnetü lillâhi Te'âlâ, bu zemânda -ki Hak bizi İslâm'la mükerrerem ve senin vücûd-ı şerîfin ile mu'azzez ve muhterem eyledi- mâlımızı niçün düşmen-i dîne verelim, anlar bizden almaz, illâ kılıç ile. Bârî Te'âlâ nusrat ve zaferi

⁵³² اللهم ارحم عباد بن بشر = Allahım! Abbâd b. Bişr'e merhamet et.

kime müyesser etdiyse zuhûr eder' deyüp, ba'dehû Sa'd b. Mu'âz, emr-i Hazret ile sulh-nâmeyi pâreleyüp ve 'Uyeyne ve Hâris'e: 'Elinizden geleni dirîğ etmeyin!' deyü meclisi sa'âdetden tard eyledi. Mervîdir ki, bir gün, Kureyş'den 'Amr b. 'Abdüved ve 'İkrime b. Ebî Cehl ve Nevfel b. 'Abdullâh ve Dırâr b. el-Hattâb ve Hübeyre b. Ebî Vehb ve Benî Muhârib'den Mirdâs silâh-pûş olup, hendekin bir dar yerinden atlarını sıçratup, asker-i İslâm tarafına geçdiler. 'Amr -ki Bedir Gazâsı'nda 'azîm mecrûh olup, kemâl-i za'findan Uhud'a dahi gelmamiş idi- kendüyi göstermek için ilerü gelüp, mübâriz taleb eyledi. **[111b]** Leşker-i İslâm anın kemâl-i şecâ'atine vukûflarından bir ehad mukâbeleye ikdâm edemediler. Hazret: 'Bana bir dost var mıdır, işbu düşmenin şerrinden bize kifâyet ede' buyurdıklarında, hazret-i Murtezâ: '*Yâ Rasûlallâhi ene übârizuhû*'⁵³³ dedi, Hazret bir nesne buyurmadılar. Tekrâr 'Amr, mübâriz taleb eyledikde, yine cenâb-ı Kerrâr izin istedi. Bu def'a dahi ruhsat olmadı. Yine 'Amr, mübâriz isteyicek, 'Ali yine istîzân kıldıkda, Hazret, mübârek elleriyle zülfekârı miyânına takup ve zırhlarını arkasına geydürüp ve destârını başlarına sarup: '*Allâhümme e'inhü 'aleyhi*'⁵³⁴ deyü du'â ve 'alâ rivâyetin: 'Îlâhî! Rûz-ı Bedir'de 'Ubeyde ve rûz-ı Uhud'da Hamza senin yolunda canlarını fedâ eylediler. 'Ali ki, benim birâderim ve hem 'ammım oğludur, bu gün ana zarar erişdirme ve: '*Lâ tezernî ferden ve ente Hayru'l-vârisîn*'⁵³⁵ deyü münâcât buyurdu. Cenâb-ı 'Ali piyâde meydâna varup: 'Ey 'Amr! 'Bir Kureşî üç emrin birine da'vet eylese elbette biriyle: 'Amel ederim' deyü 'ahd etmişidin. Şimdi yine ol 'ahd üzere misin?' deyüp, ol dahi: 'Belî öyledir' deyü tasdîk eyledi. Hazret-i Murtezâ: 'Yâ 'Amr! Seni evvelâ tevhd-i Perverdigâr'a da'vet ederim' deyüp, kabûlden imtinâ' edicek, Şâh-ı velâyet, 'Amr'a: 'Çünkü îmânımı kabûl etmedin, diyârına git ve muhârebeyi terk et! Eğer İslâmiyân'a revnak ve dîn-i Muhammedî'ye şevket **[112a]** gelüp, a'dâsı üzerine zafer müyesser olur ise, sen selâmetde bulunursun. Ve illâ bizim cânibimize nesîm-i zafer vezân olmaz ise, sen yine bilâ-ceng murâdına erersin' dedi. 'Amr: 'Ben Muhammed'den intikâma nezr etmişim. Bu olmaz şeydir' dedikde, cenâb-ı Haydar: 'İmdi atından in, benim gibi piyâde ol! Seninle mukâtele edelim' dedikde, 'Amr: 'Ey benim birâderim oğlu! Baban ile babamın dostluğu var idi. Seni i'dâm etmek istemem' deyicek, hazret-i 'Ali: 'Yâ 'Amr! Ammâ

⁵³³ يا رسول الله انا ابارزه = Ey Allah'ın Rasûlü! Ben onunla mübâreze ederim.

⁵³⁴ اللهم اعنه عليه = Allahım, ona yardım et!

⁵³⁵ Enbiyâ Sûresi, 21/89.

لا تذرني فردا وانت خير الوارثين = Beni yalnız bırakma! Sen vârislerin en hayırlısısın (her şey sonunda senindir).

ben senin hûnuna teşneyim’ demekle, ‘Amr gazaba gelüp, hemân atından nüzûl ve atını bir kılıç ile urup ve seğirleyüp, cânib-i Murtezâ’ya seyfini havâle eyledi. Hazret-i Haydar siperini berâber eyledikde, siper iki pâre olup, mübârek serine dahi cüz’î zahm erişdi. Ol dahi zülfekârı ile ol la’îne bir darb eyledikde, tepesinden ayağına varınca iki pâre oldu. Ba‘dehû tekbîr edüp, ‘Amr’ın rüfekâsına dahi hamle eyledi. Ol küştenîler firâr edüp, lâkin Nevfel b. ‘Abdullâh hendek düşdü. Asker-i İslâm anı seng-sâr edüp, yere düşürdüler. Hazret-i Kerrâr varup, başını kesdi. ‘Amr ile Nevfel’in lâşelerini müşrikîn satın almak murâd eylemişler ise de, hazret-i Bâ’is-i îcâd-ı ‘âlem sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem: ‘Ol murdârların lâşeleriyle mukâbelesinde verecekleri semen ‘indimizde **[112b]** lâ şeydir’ deyü cîfe-i mezkûreleri kilâb-ı müşrikîne verdiler.

“Hazret-i ‘Âyişe radiyallâhu Te‘âlâ ‘anhâ’dan mervîdir ki: ‘Gazve-i Hendek’de biz Medîne’de Benî Hârise hisârında idik. Bir gün Sa’d b. Mu‘âz elinde bir harbe ve arkasında ayakları ve kolları görünür haysiyyetle bir teng ve kûteh zırh olduğu hâlde, olduğumuz mahalden geçdi. Vâlidesi yanımızda olmağla: ‘Ey oğul! Geç kalmışsın cenge, tîzce yürü ve Rasûl-i Hüdâ’ya mülhak ol!’ deyü teşvîk eyledi. Ben vâlidesine: ‘Sa’d’ın zırhı dahi uzun ve böylece olaydı, mebâdâ ki, koluna ve ayağına ok isâbet ede’ dedim. Ümmü Sa’d: ‘*Yakdillâhu mâ hüve kâdin*’⁵³⁶ dedi’. Pes, Sa’d ma‘rekegâha vardıkda, Habbân b. Kays b. ‘Araka: ‘*Huzhâ ve ene İbnü ‘Araka*’⁵³⁷ deyü mübâhât ederek bir ok atup, Sa’d’ın kolunda ekhal nâm damar ki, munkatı‘ oldukdan sonra, vefâta kadar kanı asla sâkin olmayan damardır, ana isâbet eyledi. Peygamber sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem, İbnü’l-‘Araka’ya: ‘*Arrakallâhu vecheke fi’n-nâri*’⁵³⁸ deyüp, beddu‘â eyledi. Sa’d hayâtından ye’s ile rûyunu kıble-i hâcâta döndürüp: ‘İlâhî! Eğer Peygamber ile Kureyş beyninde henüz harb bâkî ise, Rasûl’ün Hazretine ezâ ve cefâ eden tâ’ife ile hasbe’l-makdûr ceng edecek mikdâr bana hayât ihsân eyle ve eğer kıtâl bertarâf olduysa, bu zahmı bana sebep-i şehâdet eyle. Ve kemâl-i kereminden niyâz-mendim ki, vakt-i **[113a]** cehâletde ülfetim olan Benî Kureyzâ Yehûd-ı merdûdları ki, hazret-i Rasûl ile ‘akd etdikleri rişte-i sulhu kat’ u nakz etmişlerdir, ol tâ’ife-i câ’ifeyi murâdımca nekbet ve hızlânda görmedikce rûhumu kabz buyurma’ deyüp, nâsiye-i

⁵³⁶ يقضي الله ما هو قاض = Allah yerine getireceği şeyi yapar.

⁵³⁷ خذها وانا ابن عرقه = Al sana bunu da, ben İbn-i Arakayım.

⁵³⁸ عرق الله وجهك في النار = Allah cehennemde yüzünü terletsin. (Allah sana azap versin.)

münâcâtı sâbîde-i(?)⁵³⁹ dergâh-ı Kâdî'l-hâcât etdiği dem bi-iznihî Te'âlâ akan kan sâkin oldu.

“Mervîdir ki, bu gazvede çekilen meşakkat ve zahmet diğer gazâda çekilmemiştir. Asker-i İslâm'da evvel-i eyyâmında gâyet teng-destlik ve açlık ve tevehhüm-i gâret ve havf-ı katl ve ilhâk-i bürüdet müstevlî olup, hattâ kesîran mâ Hazret-i sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem, mücâhedeten lâ 'aczen istilây-ı cû'dan mübârek şikem-i şerîflerine taş bağladılar idi. Cenâb-ı Kâşifü'l-kürûb işbu mihneti ni'met ve minhata kalb buyurup, ya'nî ehl-i İslâm mazîk-i meşakkatden ve teng-nây-ı sıkletden fezây-ı râhata çıkmak karîb oldukda, tâ'ife-i küffâr-ı hâksâra hîle vü hud'a ta'lîm eden Nu'aym b. Mes'ûd b. 'Âmir-i Gatafânî'ye rehber-i hidâyet erişüp, İslâm'a meyl birle, bir gice beyne'l-'işâ'eyn huzûr-ı Hazret'e yüz sürüp, Müselmân oldu. Ve: 'Yâ Rasûlallâh! Benim İslâmı'mı kavmim henüz duymadılar. Eğer iktizây-ı makâm ile lâzım geleni söylemeğe destûr olur ise, ben bunların cem'iyetlerini bi-fazlihî Te'âlâ tefrîk ederim' deyü istîzân ve istirhâs etdikde, **[113b]** Hazret-i sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem: 'Yâ Nu'aym! Sen de bizim içimizden bir âdemsin. Var her ne ki îcâb eder ise, öylece 'amel eyle. Zîrâ harb hud'adır' deyü ruhsat buyurdular. Nu'aym ol gice bi'l-izni'n-Nebevî Benî Kureyza'ya varup: 'Ey Benî Kureyza! Bilürsüz ki, ben sizin muhibbinizim. Ve Kureyş ve Gatafân bi'l-ittifâk Muhammedîler ile cenge gelüp, siz dahi anlara mu'âvenet ve imdâd etdiniz. Eğer fırsat bu tarafda olur ise, fe-hüve'l-murâd, yok feth u zafer taraf-ı Müslimîn'e müyesser olur ise, Kureyş ve Gatafân çekilüp, vatanlarına giderler. Lâkin siz bu şehirde rızık u mâl ve evlâd u 'iyâlinizle kalursuz. Artık pençe-i İslâmiyân'dan nice kurtulursuz bilmem. İmdi benden nasîhat ve hayır-hâhâne meşveret istersiz. Kureyş ve Gatafân'ın eşrâfindan birkaç kimesneyi rehin alasız, tâ ki sonra sizi birağup, gitmeğe kâdir olmayalar' dedi. Cümle Benî Kureyza bu re'yi istihsân ile kabûl eylediler. Ba'dehû cenâb-ı Nu'aym, Ebû Süfyân ve sâ'ir rü'esâyâ varup: 'Ey cemâ'at-i Kureyş! Bilürsüz ki, ben sizi candan severim. Hâlâ bir sırr-ı nühüfteye vâkıf oldum. Eğer işâ'a vü ifşâ etmezseniz ifâde edeyim' dedikde, anlar dahi: 'Ey Nu'aym! Bize olan mehabbet ve hayır-hâhlığın ma'lûmumuzdur. Mahzâ dostlukdan nâşî edeceğinizi, hâşâ ki, ketm etmeyelim' dediler. Nu'aym dahi: 'Ey ekâbir-i Mekke!

539 سَابِئَةٌ

Benî Kureyza sizinle ‘akd etdikleri ‘ahd u mîsâka pîşmân olup, [114a] sizden müte‘ayyin kesânı bir takrîb ele götürüp, Muhammed’e teslim etmek üzere anınla tecdîd-i mebânî-yi sulh etmişlerdir. Eğer Benî Kureyza sizden rehin nâmına âdem isterler ise, zinhâr müsâ‘ade etmeyesiniz ve illâ sonra nâdim olursunuz’ deyüp, iğfâl ve ba‘dehû Benî Gatafân’a varup, Kureyş’e söylediği sözleri bi’t-temâm anlara dahi söyleyüp, karîn-i ihtilâl eyledi. Ebû Süfyân ve Benî Gatafân, Nu‘aym’ın kelâmından temâm mertebe münfa‘il ve müte’essir olup, tahsîl-i yakîn ve kesb-i ittilâ‘ için ‘İkrime b. Ebî Cehl’i her kabîleden birer kimesne ile Benî Kureyza’ya gönderdiler. ‘İkrime varup: ‘Ey Benî Kureyza! Medîne’ye gelüp, muhâsara edeli hayli müddet oldu. İle’l-ân elimizden bir nesne gelmedi. Kurb-ı Medîne’de mer‘â olmadığından devâbbımız helâk oluyor. Eğer bizimle hakîkî yek-dil ve yek-cihet iseniz, âmâde olun. Yarın bi’l-ittifâk İslâmiyân üzerine hücum edelim. Âhir ne olacak ise, bir gün evvel olsun bitsin’ dediklerinde, Benî Kureyza cevâblarında: ‘Yarın cum‘a ertesidir. Bizden mukaddem bir gürûh, yevm-i mezkûrda balık sayd etdikleriyçün, maymun ve hınzır oldular. Elimizden sebt günü bir nesne gelmez. Ehad günü hâzır olalım. Lâkin biz henüz size i‘timâd edemedik. Fursat ve galebe Muhammedîler tarafında olursa, câ‘iz ki bizi anların ellerinde koyup, vatanlarınıza firâr edersiz. İmdi bizden imdâd murâdınız ise, mu‘teberânınızdan bir kaçını bize irhân [114b] edesiz. Zîrâ anlar elimizde oldukça siz bizi bırağup, gidemezsiniz. Mâdâm ki böyle olmaya, yardım elimizden gelmez’ deyü cevâb verdiler. ‘İkrime dönüp, bu haberi Kureyş ve Gatafân’a ‘arz eyledikde: ‘Nu‘aym, haberinde sâdik imiş’ deyüp, tekrâr: ‘Biz âdem vermeyiz. Eğer şöyle ceng ederseniz, fe-bihâ ve illâ sizin i‘âneniz lâzım değildir’ deyü Benî Kureyza’ya haber gönderdiler. Benî Kureyza bu kelâm ile Nu‘aym’ın sıdk-ı makâline istidlâl edüp: ‘Rehin vermedikçe biz dahi i‘âne etmeyiz’ dediler. Takdîr-i Rabbânî, muvâfık-ı tedbîr-i Nu‘aym-ı Gatafânî olup, e‘âdî-yi dîn miyânına ihtilâf ve kalblerine havf düşdü.

“Rivâyet olunur ki ol esnâda, Hazret-i ‘aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm evâhir-ı harb-i Hendek’de üç gün muttasılan: ‘*Allâhümme münzile’l-kitâbi serî‘a’l-hisâbi ehzimi’l-ahzâbe Allâhümme’ehzimhüm ve zelzilhüm v’ensurnâ ‘aleyhim*’⁵⁴⁰ deyü leşker-i küffâra

⁵⁴⁰ Buharî, Megâzî, 29, Tevhîd, 34; Tirmizî, Cihâd, 8; İbn-i Mâce, Cihâd, 15; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 353, 355, 381 (bkz. Wensinck, VI, 420).

اللهم منزل الكتاب سريع الحساب اهزم الاحزاب اللهم اهزمهم وزلزلهم وانصرنا عليهم = Ey kitap indiren ve hesap gören Allahım! Ahzâbî hezimete uğrat! Ey Allahım onları hezimete uğrat! Onları sars! Onlara karşı bize yardım et!

bed-du‘â ve hezîmetlerin[i] recâ buyurdular. Dördüncü gün -ki yevm-i erbi‘â idi- ‘asra karîb nesîm-i icâbet vezân olup, hazret-i Mürsilü’r-riyâh, bir rîh-i şedîd irsâl buyurdular. Ol rîh, leşker-i küffâra zelzele verüp, çadırların[i] yıkup ve ateşlerin[i] söndürüp ve kazgânların[i] ser-nigûn eyledi. Rîh-i mezkûr, bâd-ı sabâ olmak mervîdir. ‘*Alâ mâ-kâle ‘aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmu nusırtü bi’s-sabâ ve ühliket ‘âdün bi’d-debûr*’⁵⁴¹ karîne-i hâl-i fermân-ı **[115a]** Sübhânî birle melâ’ike-i kirâm dahi nüzûl edüp, a‘dâyı ber-vech-i muharrer perîşân etmişlerdir. *Haysü kâlellâhu Te‘âlâ: ‘Yâ eyyühellezîne âmen ‘üzkürû ni‘metellâhi ‘aleyküm iz câ’etküm cünûdün fe-erselnâ ‘aleyhim rihan ve cünûden lem teravhâ ve kânellâhü bi-mâ ta‘melûne basîrâ*’⁵⁴². *Ve kâlellâhu Te‘âlâ fî âyetin uhrâ: ‘Ve raddellâhullezîne keferû bi-gayzihim lem yenâlû hayran ve kefallâhü’l-Mü‘minîne’l-kıtâle ve kânellâhü kaviyyen ‘azîzâ*’⁵⁴³. Hâsılı o gürûh-ı mekrûh başına kıyâmet kopup, firârdan gayrı çâre bulmadılar. Ebû Süfyân: ‘Ey cemâ‘at-i Kureyş! Olduğumuz yer me‘men değil ve devâbbımız helâk olmakda ve Benî Kureyza ise, bize muhâlefet etdi, ben giderim’ deyüp, cümlesi bi’l-ittifâk hemân göçmeğe başlayup, ferdâsı bir ehad kalmadı.

“Huzeyfe radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh’dan mervîdir ki: ‘Perîşânî-yi a‘dâ gicesi Hazret-i sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem, ashâba hitâb ve: ‘Kimdir ki varup, ahvâl-i düşmenden haber-i hayr getüre ve mukâbelesinde benimle âhiretde haşr olmak şerefine nâ’il ola’ deyü üç def‘a isticvâb edüp, şiddet-i bürûdetden nâşî, bir ehaddan bu husûsa ikdâm cevâbı gelmedikde: ‘Yâ Huzeyfe! Korkma, sen git’ deyü fermân buyurdular. Emirlerine imtisâlen ‘âzim oldum ve yümn-i himmet-i Rasûl ile gûya ki hammâm içinde gider gibi bürûdeti duymayarak ordu-yi idbâr-bûy-ı a‘dâya vardım, gördüm ki, Ebû Süfyân hezâr **[115b]** tekellûf ve zahmetle bir mikdâr ateş yakup, kenârında ısınur idi. Ok ile urup, helâkını kasd etdim. Lâkin Hazret’in: ‘Korkutma’ buyurdıkları der-hâtır olmağla sabr eyledim. Ol hâlde Ebû Süfyân: ‘Ey Kureyş! Burda meksimiz encâma

⁵⁴¹ Buharî, İstiskâ’, 26, Megâzî, 29, Bed’ü’l-Halk, 5, Enbiyâ, 1; Müslim, İstiskâ’, 17 (bkz. Wensinck, II, 110) *على قال عليه الصلاة والسلام نصرت بالصبا واهلكت عاد بالدبور* = Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Ad kavmi batı rüzgarı ile helak oldu, ben ise saba rüzgarıyla yardım olundum.

⁵⁴² Ahzâb Sûresi, 33/9.

يا أيها الذين آمنوا اذكروا نعمة الله عليكم إذ جاءتكم جنود فأرسلنا عليهم ريحا وبنودا لم تروها وكان الله بما تعملون بصيرا = Ey İman edenler! Allah’ın size olan nimetini hatırlayın; hani size ordular saldırmıştı da, biz onlara karşı bir rüzgar ve sizin görmediğiniz ordular göndermiştik. Allah ne yaptığınızı çok iyi görmektedir.

⁵⁴³ Ahzâb Sûresi, 33/25.

ورد الله الذين كفروا بغيظهم لم ينالوا خيرا وكفى الله المؤمنين القتال وكان الله قويا عزيزا = Allah o inkar edenleri hiçbir fayda elde edemedi. Allah’ın yardımıyla savaştaki Mü’minlere yetti. Allah güçlüdür, mutlak galiptir.

erdi. Zîrâ develerimiz açlıktan helâk olmakda ve Benî Kureyza bize muhâlefet etdi. Rîh-i şedîd ise, cümlemizi bî-mecâl edüp, elimizden bir şey gelmez oldu. İşte ben gitdim’ deyüp, ğāyet-i ‘acelesinden devesinin ayağını çözmeden süvâr oldu. ‘İkrime b. Ebî Cehl: ‘Yâ Ebâ Süfyân! Sen cümlemizin pîşvâ ve melce’isin. Bizi mihnetde koyup, kande gidersin?’ demekle hicâb edüp, deveden nüzûl ve ayakların[1] çözüp, göç nidâsın[1] etdi. Cümlesi ‘acele ve şitâb ile yüklenmekde iken, ben rücû’ edüp, huzûr-ı Hazret’e geldim ve meşhûdum olan ahvâli ‘arz etdiğim sâ‘at, vücûduma üşümek ‘arız olup, Hazret-i Nebî ‘aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm beni mübârek ‘abâlarının bir tarafıyla örttüler. Kadem-i mükerrerlerine yüzümü sürüp, huzûr ile hâba vardım. Sabâh oldukda, Hazret beni: ‘Kum, yâ nevmân!’⁵⁴⁴ deyü hâbdan bîdâr buyurdular’.

“Mervîdir ki, ‘ale’s-sabâh asker-i İslâm, küffâr-ı li’âmdan nâm u nişân görmeyicek takdîm-i şükr u sipâs-ı Hâliku’n-nâs edüp, Hazret: ‘Ey ashâb! Min ba‘d Kureyş ceng için üzerimize gelmezler. Belki biz **[116a]** bi-havillâhi Te‘âlâ ve kudretihî anların üzerine varırız’ deyüp tebşîr buyurdular. Ve fi’l-vâki‘ andan sonra Kureyş gelemeyüp, Hazret, asker-i İslâm’la varup, Mekke-i mükerreme’yi feth buyurdular. Müddet-i muhâsara-i Hendek, yirmi dört gün ve ‘alâ rivâyetin yirmiden eksik idi. Ehl-i İslâm’dan altı kimesne şehîd ve küffârdan üç nâ-merd, mürd ü nâ-bedîd olmuşdur.

“Cümle muvahhidîn tazyîk-ı ferîk-i müşrikînden ba‘de’l-halâs nakz-ı ‘ahd eden Benî Kureyza Gazvesi’ne⁵⁴⁵ ‘azîmet buyuruldu. Keyfiyyeti bu vecih üzeredir ki, çün leşker-i küffâr ye’s u hırmân ile hendekden rû-gerdân olup, her kabîle diyârına ba‘de’r-ric‘a, Hazret-i ‘aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm cünûd-ı mü’eyyede-i İslâmiyye ile Medîne-i dâru’s-sekîne’ye ‘avd buyurup, hâne-i ‘Âyişe-i siddîka ve ‘alâ rivâyetin menzil-i Fâtımatü’z-zehrâ radiyallâhu Te‘âlâ ‘anhümâ’ya envâr-endâz-ı dühûl ve esvâb-ı seferiyye ve eslihalarn[1] çıkarup, vakt-i zuhr oldukda, cesed-i mutahharların[1] âlâyiş-i gubârdan gasle meşgûl iken, nâgâh Cibrîl-i emîn ‘aleyhi’s-selâm, sâhib-i cemâl olan Dihyetü’l-Kelbî radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh sûretinde nâzil olup: ‘Yâ Rasûlallâh! ‘Afallâhu ‘anke, melâ’ike kırk gündür ki müsellağ olup, henüz silâhların[1] çıkarmamışlardır. Sen nîçün çıkardın? Fermân-ı İlâhî bu vecche üzere sâdır olmuşdur ki, bir an te’hîr

⁵⁴⁴ قم يا نومان = Kalk ey uyuyan!

⁵⁴⁵ Sayfa kenarında **Matlab-ı Gazve-i Benî Kureyza** başlığı vardır.

olunmayup, asker-i İslâm'la nakz-ı 'ahd eden Benî Kureyza'ya gazâ [116b] edesin. Ben mukaddem varup, hâne ve hisârlarına zelzele bırakayım' dedi. Pes, Hazret-i 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm: 'Her kim ki, Hakk'ın emrine mutî'dir, salât-ı 'asrı Benî Kureyza'da kılsun' deyü esvâk-ı Medîne'de Bilâl radiyallâhu Te'âlâ 'anh'a nidâ etdirüp, 'Aliyy-i murtezâ radiyallâhu Te'âlâ 'anh'ı 'alem-i sa'âdet ile mukaddem irsâl ve 'Abdullâh b. Ümm-i Mektûm radiyallâhu Te'âlâ 'anh'ı Medîne'de halîfe ta'yîn buyurup, âlât-ı harbiyye ile âraste ve Lehîf nâm esb-i bâd-ı pâlarına süvâr olup, yemîn u yesârlarına Ebû Bekir ve 'Ömer radiyallâhu Te'âlâ 'anhümâ'yı alup, ber-vech-i isti'câl 'azîmet buyurdular. Ashâb-ı kirâm verâlarından şitâb edüp, cem'an üç bin nefere bâliğ oldular. Atlı otuz altı idi. Esnây-ı râhda Beniyyü'n-Neccâr Kabîlesi'ne vardıklarında, cümlesini müsella ve muntazır gördüklerinde: 'Size kim haber verdi?' deyü su'âl-i Nebevî sudûr buldukda: 'Yâ Rasûlallâh! Taraf-ı bâhirü's-şerefinden Dihyetü'l-Kelbî gelüp, âmâde olmamızı tenbîh etmekle biz dahi hâzır olduk' dediler. Hazret: 'Ol muhbîr, Cibrîl-i emîn idi. Benî Kureyza hisârlarına zelzele verüp, kalblerine havf ilkâsiyçün evvel gitti' buyurdular. 'Aliyyü'l-murteza radiyallâhu Te'âlâ 'anh -ki 'alem-i mükerrerem ile ilerü gitmiş idi- hisâr-ı a'dâya varup, 'alemi pîşgâhlarına dikdikde, Yehûd-ı merdûd, bâlây-ı hisârdan sebb u düşnâma ictisâr eylediler. Cenâb-ı Murteza nezd-i 'alemde Ebû Katâde-i Ensâr [117a] radiyallâhu Te'âlâ 'anh'ı birağup, rucû' birle, yolda Hazret'e mülâkî oldukda: 'Yâ Rasûlallâh! Kurb-ı hisâra yakîn varılmasun ki, Yehûd-ı 'anûd, bî-hûde söz söylerler' dedikde, Hazret: 'Yâ 'Ali! Anlar beni gördüklerinde nutka mecâlleri olmayup, mebhût olurlar' buyurup, dostdoğru kurb-ı hisâra varup: 'Ey ihve-i kırade ve hanâzir! Hak sizi rahmetinden dûr kılsun, Hüdâ ve Rasûlü'nün hükmü üzere kal'alarınızdan ininiz ki, cezây-ı a'mâlinizi göresiz' buyurdular. Yehûd-ı Benî Kureyza: 'Yâ Eba'l-Kâsım! Asla senden böyle söz işidilmemişken şimdi ne sebab oldu ki, hiddet-âmîz kelâm söylersin' dediler. Mervîdir ki, Hazret-i sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem'e Yehûd'un bu sözünden ziyâde hayâ 'ârız ve mübârek ellerinde olan nîm nîze yere düşüp, zahr-ı şerîflerinden ridâ sâkıt oldu. Ba'dehû emr-i Hazret'le Sa'd b. Ebî Vakkâs Yehûdîler'e biraz zemân tîr bârân edüp, leşker-gâha rucû' buyurdular. Ashâb-ı kirâm emr-i Nebiyy-i enâm ile hisârı dâ'iren mâ-dâr ihâta edüp, on beş, bir kavilde yirmi beş gün ol gürûh-ı mekrûhu tazyîk etdiler. Yehûd-ı Benî Kureyza, a'mâl-i seyyi'elerinin cezâsı verilmedikçe, hazret-i Sultânü'l-Enbiyâ mürâca'at buyurmayacaklarını bilüp, garaka-i deryây-ı hayret oldular. Bir gün içlerinden Nebbâş

b. Kays'ı huzûr-ı sa'âdete gönderüp: 'Yehûd-ı Beniyyü'n-Nadîr gibi biz dahi develerimizi yükledüp, celây-ı vatan **[117b]** etmeğe râzı olduk' dediler. Sûret-i rızâ görmediklerinde: 'Bari cümle mâlımızı terk ile ehl ü 'iyâlimizi alup, gidelim' dediler. Hazret-i 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm: *'Lâ illâ tenzilû 'alâ hükmî'*⁵⁴⁶ buyurup, ana dahi sûret-i rızâ izhâr buyurmadılar. Ka'b b. Esed -ki pîşvâsıdır- rü'esây-ı Benî Kureyza'yı husûsan bâdî-yi nakz-ı 'ahd olan Huyey b. Ahtab-ı Nadîr'i -ki 'ahdine binâ'en içlerinde idi- anı başına cem' edüp: 'İşte hâlimiz bu minvâl üzere oldu. Bizim için şimdi üç vecihden gayrı bir nesne yokdur. Ya müselmân olup, ehl ü 'iyâl ve rızk u mâlımız bizim ola; zîrâ vallâhi ki, Tevrât'da mevsûf olan Peygamber-i âhirü'z-zemân ve 'ulemâ'-i Tevrat'dan olup, kable'l-bi'se fevt olan İbn-i Cevvâs'ın bu karyede zuhûruyla haber verüp, tasdîk eylediği size mütâba'atıyla vasiyyet kıldığı zât budur' dedi. Cümlesi: 'Biz dîn-i kadîmi terk ile Tevrat üzerine âhir kitâb ihtiyâr edemeyiz' dediler. Ka'b: 'Vech-i sâni, evlâd u ezvâcımızı kendi yedimizle katl ve ashâb-ı Muhammed'e hamle edüp, ölünceye dek ceng etmektir' dedi. Cevâbında: 'Biz bî-günâh etfâl ve nisâyı katl edemeyiz' dediklerinde, Ka'b: 'Vech-i sâlis bu gice cum'a ertesi gicesidir. Asker-i İslâm bizden emîndir. 'Ale'l-gafle şeb-hûn edüp, belki bir iş görürüz' dedi. Tâ'ife-i Yehûd: 'Bu hûn bir vechile kâbil değildir. Bizden evvel sebt gününe hürmet etmeyüp, balık sayd etdikleriyçün **[118a]** maymun ve hıncır olanlar gibi biz dahi memsûh mu olalım' deyüp, Ka'b'ı tesfih etdiler. Ba'de'l-işâ, pîş-i Rasûlüllâh sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem'e haber gönderüp, beynlerinde ülfeti olan Ebû Lübâbe b. 'Abdilmünzir-i Evsî radiyallâhu Te'âlâ 'anh'ı meşveret için istediler. İşâret-i 'aliyye ile Ebû Lübâbe, hisâra girdikde, ricâl ve nisâ ağlamağa başlayup: 'Yâ Ebâ Lübâbe! Senin re'yin nicedir. Biz hazret-i Muhammed'in hükmü üzere hisârlarımızdan çikalım mı?' dediler. Ebû Lübâbe dahi: 'Ne'am, çıkın!' deyüp, ammâ eliyle boynuna işâret eyledi. Ya'nî çıkarsanız cümlenizin boynun[u] urur demeyi îmâ eyledi. Rivâyet olunur ki, Ebû Lübâbe'den bî-ihtiyâr bu zelle bedîdâr olduğu ân pişmân olup, istircâ' ya'nî: *'İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râci'ûn'*⁵⁴⁷, sad hayf, Allâh ve Rasûl'üne hıyânet etdim' deyüp, hisârdan çıkdı. Ve huzûr-ı Rasûl'e varmağa cesâret edemeyüp, Medîne-i münevver'e 'azîmet ve mescid-i Nebevî'de olan direklerden birine kendüyü bağladup, tevbesi karîn-i

⁵⁴⁶ لا الا تنزلوا على حكمي = Hayır, ancak benim hükmümü kabul edeceksiniz.

⁵⁴⁷ Bakara Sûresi, 2/156.

انا لله وانا اليه راجعون = Biz Allah'ın kullarıyız ve biz O'na döneceğiz. [Bu ayeti okumaya istircâ' denir.]

kabûl olmadıkça çözmemeğe niyyet eyledi. Ancak evkât-ı salavâtta çözdürüp, edâdan sonra bağladur. Ve ta'âm vaktinde sağîre kızı gelüp, ağzına bir hurma verir idi. Haber-i Lübâbe Hazret'e 'arz olundukda: 'Keşke doğru bana geleydi, hakkında istiğfâr ederdim. Ammâ çünkü böyle olmuş, hazret-i Hak tarafından tevbesi makbûl olmadıkça itlâk etmem' buyurdular. Müddet-i rabtı 'alâ rivâye on beş gündür. **[118b]** Ba'de'l-'avde bir gice Hazret-i 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm ümmehât-ı Mü'minîn'den Ümmü Seleme radiyallâhu Te'âlâ 'anhâ hücresinde iken, sabâha karîb vahy-i İlâhî nâzil olup, Hazret, tebessüm buyurdular. Ümmü Seleme: 'Yâ Rasûlallâh! Allâhu Te'âlâ seni dâ'imâ handân u şâdân eylesin. Sebeb-i tebessüm nedir?' deyü su'âl eyledikde, Ebû Lübâbe'nin tevbesi nezd-i Bârî'de kabûl olduğunu ifâde buyurdular. Ümmü Seleme izn-i 'âlîleri üzere Ebû Lübâbe tarafını tebşîr eyledikde, ashâb çözmeğe seğırtmişler ise de: 'Beni Nebiyy-i zîşân'dan gayrı kimse çözmez' deyü yemîn etmeğın, fâriğ oldular. Hazret sabâh nemâzına 'azîmet buyurup, mübârek elleriyle çözdüler.

“El-kıssa: Benû Kureyza, Ebû Lübâbe ile meşveretden sonra 'âciz kalup, âhir-i kâr hisârdan çıkup, hükm-i Rasûlüllâh'a râzı oldular. Pes, Evsiyân huzûr-ı Hazret'e gelüp: 'Yâ Rasûlallâh! Mukaddemâ Yehûd-ı Benî Kaynukâ', Hazreciyân'a bağışlanmış idi. İşbu Benî Kureyza dahi bize bahş buyurula' deyü demlerin[i] recâ etdiklerinde, Hazret: 'Bu bâbda içinizden biri hakem olup, ne hükm ederse râzı olur musuz?' buyurdularında, Evsiyân, sûret-i rızâ gösterdiklerinde: 'İşte ol hakem, Sa'd b. Mu'âz'dır' deyüp, bâlâda güzerân etdiği üzere mecrûh olmak takrîbî işbu gazveden tahallûf edüp, Medîne'de Mescid-i Nebevî kurbunda ahyânen 'iyâdet etmek için Hazret anı bir haymeye inzâl buyurmuşlar idi. İhzârına Evs'den bir gürûh ta'yîn buyuruldu. Emr-i Rasûl ile **[119a]** Muhammed b. Seleme Benî Kureyza ricâlinin ellerin[i] bağlayup, sıbyân ve nisvânı hisârdan ihrâc ve emti'a ve akmişe ve eslihaları cem'ine 'Abdullâh b. Selâm me'mûr oldu. Bin beş yüz şemşîr ve üç yüz zırh ve iki bin nîze ve bin beş yüz sipere bâliğ oldu. Ve esâs-ı beyt ve emti'a-i bisyâr ve cimâl ve mevâşî-yi bî-şümâr nasîb-i ehl-i İslâm oldu. Vakta ki, Sa'd b. Mu'âz'ın ihzârına me'mûr olanlar anı bir merkebe süvâr edüp götürürlerken, nevâhî-i Benî Kureyza'ya geldikerinde, Evsiyân'dan bir cemâ'at karşı gelüp: 'Ey Sa'd! Rasûlüllâh sallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem Benî Kureyza hükmünü senin re'yine tefvîz buyurdu. Anların şânında ihsân eyle!' deyü şefâ'at-hâh olduklarında, aslâ bir nesne söylemedi. Ve ordugâh-ı

Peygamberî hudûduna erdikde: ‘Ey yârân! Bana Sa‘d derler. Bu vakitte ben levm-i lâ’ime bakmam ve şakî olmam’ dedikde, bu sözünden katl ile hükm edeceğini bilüp, nâ-ümmîd oldular. Çün Sa‘d, meclis-i sa‘âdete karîb oldukda, Hazret: ‘*Kûmû li-seyyidiküm*⁵⁴⁸ ya’nî: ‘Pişvânızı istikbâl edin!’ deyü cemâ‘at-i Evs‘e hitâb buyurmalarıyla karşı varup ve ta‘zîm ile merkebinden indirüp, huzûr-ı Rasûlüllâh’a getürdüler. Ve: ‘Yâ Sa‘d! Rasûl-i ekrem seni Benî Kureyza mâddesine hakem ta‘yîn buyurmuşlardır’ dediler. Sa‘d, Evsiyân’a hitâb edüp: ‘Benim hükmümden çıkmamağa Allâh ile ‘ahd olsun mu?’ dedikde, cümlesi: ‘Olsun’ deyüp, **[119b]** ba‘dehû Hazret cânibine teveccüh edüp, lâ‘übâliyâne ve bî-tekellüfâne: ‘Bu tarafda olanlar dahi bu re‘y üzere midir?’ deyicek, Hazret-i ‘aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm: ‘Yâ Sa‘d! Bu husûsda ne hükm edersen bizim dahi makbûlümüzdür’ buyurdular. Sa‘d: ‘İmdi benim hükmüm ricâlini katl ve nisâ ve etfâlini esîr ve bi’l-cümle mâlların[1] guzât beyninde taksîm etmektir’ dedikde, Hazret: ‘Yâ Sa‘d! İşbu hükmün bâlây-ı âsumânda olan hükm-i Bârî’ye mutâbık düşmüşdür’ buyurdular. Ba‘dehû Medîne’ye nehzat ve üserâyı dahi gerden-beste olarak zu‘afây-ı ehl-i İslâm’a kuvvet-i dîn ve şevket-i İslâm’ı irâ‘et için berâber götürüp, bintü’l-Harrâs ve Üsâme b. Zeyd hânelerinde habs ve bâzâr-gâh-ı Medîne’de bir ‘azîm hendek hafr ve hazret-i ‘Ali ve Zübeyr radıyallâhu Te‘âlâ ‘anhümâ emr-i Nebevî ile cümlesinin boyunların[1] urup, ol hendeke ilkâ olundu. ‘Aded-i maktûlîn altı yüz veyâ yedi yüz ve ‘alâ kavlin, sekiz yüzden eksik idi.

“Benî Kureyza’nın nakz-ı ‘ahdine bâlâda sebk etdiği üzere, sebep-i tâmm olan Huyey b. Ahtab⁵⁴⁹, miyân-ı üserâda idi. Arkasında bir yeşil câme olup: ‘Nasîb-i Müslimîn olmasun’ deyü pâre pâre kılmışidi. Meydân-ı siyâsete gelüp, Hazret’i göricek: ‘Müslimîn’e ‘adâvete nefsimi levm etmem. Benim murâdım ‘izzet bulmak idi. Ammâ ne çâre Hüdâ’nın zelîl eylediği kes elbette zelîl olur. Ey halâyık! Allâhu Te‘âlâ’nın hükmünü tağyîre mecâl yokdur. Benî İsrâ’îl’e **[120a]** bunun gibi belâlar çok isâbet etmişdir’ deyü boynun[u] uzatdı. ‘Aliyy-i kerrâr ol mel‘ûnu cehenneme gönderdi. Mervîdir ki, Benî Kureyza’nın hadd-i bulûğa erişenleri katl olunup, ba‘de ihrâci’l-humus nisâ’ ve etfâl ve sâ’ir mevâşî ve emvâl-i ganâyim guzât beynlerinde kısmet olundu. Nisâyı Necid Vilâyeti’ne gönderüp, bey‘ ve esmâniyla esb ve esliha iştirâ etdiler.

⁵⁴⁸ قومو لسيدكم

⁵⁴⁹ Sayfa kenarında **Matlab-ı Katl-i Huyey, Pişvây-ı Yehûd** başlığı vardır.

“Mukaddemâ zikr olunduğu üzere, Sa‘d b. Mu‘âz radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh⁵⁵⁰ mecruh olup: ‘Ya Rabbi! Bana Benî Kureyza’nın nekbetini göstermedikçe rûhumu kabz eyleme’ deyü recâ etdikde, bi-emrillâhi Te‘âlâ kanı sâkin olmuşidi. Kazıyye-i Benî Kureyza, hükmüyle temâm oldukda, kanı seyelâna başlayup, tâ’ir-i rûhu şahsâr-ı cinâna pervâz eyledi. Hazret-i ‘Âyişe radiyallâhu Te‘âlâ ‘anhâ’dan mervîdir ki: ‘Dem-i ihtizârında Hazret-i sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem, Ebû Bekr ve ‘Ömer radiyallâhu Te‘âlâ ‘anhümâ ile yanında hâzır idiler. Şeyhayn hazerâtı şiddet ile bükâ ve Hazret girye buyurmayup, mehâsin-i şerîfelerin[i] yed-i mü’eyyedleriyle tutarlar idi -ki gam-gîn oldukları zemânda vaz‘ları budur- ve cenâzesini götürmekde melâ’ikenin i‘ânetleri nakl-i sahîh ile sâbitdir; intehâ”.

Ammâ ahz-ı silâh⁵⁵¹, ya‘nî harb için i‘dâd olunup, timurdan ve gerek gayrıdan tasannu‘ olunan âlâtı ahz etmek, ya‘nî istishâb ve taşımak askere me‘mûrun bih ve vâcib olduğuna este‘îzü billâh: “*Ve izâ künte fihim fe-ekamte lehümü's-salâte felteküm tâ'ifetün minhüm ma'ake [120b] ve'l-ye'huzû eslihatehüm, fe-izâ secedû felyekünû min verâ'iküm velte'ti tâ'ifetün uhrâ lem yusallû felyusallû ma'ake ve'l-ye'huzû hizrahüm ve eslihatehüm veddellezîne keferû lev teğfulüne 'an eslihatiküm ve emti'atiküm fe-yemîlüne 'aleyküm meyleten vâhideten ve lâ cünâha 'aleyküm in kâne bi-küm ezen min matarin ev küntüm merdâ en teda'û eslihateküm ve huzû hizraküm innellâhe e'adde lil-kâfirîne 'azâben mühînâ*”⁵⁵² âyet-i kerîmesi delâlet eder. İşbu âyet, ma‘rekegâhda ‘adû yaklaşup ve nemâz vaktinin hurûcu dahi karîb oldukda, guzâtın edâ eyledikleri farîza ki, ıstılâh-ı fukahâda salât-ı havf ile mu‘arrefedir; anın keyfiyyetini mübeyyinedir. Me‘âl-i şerîfi budur ki: “Ey Habîbim Muhammed! Sen asker-i İslâm’da bulunup, anlara nemâz kıldırmağı murâd eylediğinde, askeri iki tâ’ife kıldıkdan sonra, bir tâ’ifesi nemâz kılanları muhârese için hizâ’-i ‘adûda tevakkuf etsün. Ve ma‘iyyetinde olan tâ’ife-i

⁵⁵⁰ Sayfa kenarında **Matlab-ı Rihlet-i Sa‘d b. Mu‘âz radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh** başlığı vardır.

⁵⁵¹ Sayfa kenarında **Matlab-ı Ahz-ı Silâh** başlığı vardır.

⁵⁵² Nisa Süresi, 4/102.

وإذا كنت فيهم فأقمت لهم الصلاة فلتقم طائفة منهم معك وليأخذوا أسلحتهم فإذا سجدوا فليكونوا من ورائكم ولتأت طائفة أخرى لم يصلوا فليصلوا معك وليأخذوا حذرهم وأسلحتهم ود الذين كفروا لو تغفلون عن أسلحتكم وأمتعتكم فيميلون عليكم ميلة واحدة ولا جناح عليكم إن كان بكم أذى من مطر أو كنتم مرضى أن تضعوا أسلحتكم وخذوا حذرکم إن الله أعد للكافرين عذابا مهين = Sen de içlerinde bulunup onlara namaz kıldırmağı zaman, onlardan bir kısmı seninle beraber namaza dursunlar, silahlarını (yanlarına) alsınlar, böylece (namazı kılıp) secde ettiklerinde (diğerleri) arkanızda olsunlar. Sonra henüz namazını kılmamış olan (bu) diğer grup gelip seninle beraber namazlarını kılsınlar ve onlar da ihtiyat tedbirlerini ve silahlarını alsınlar. O kafirler arzu ederler ki, siz silahlarınızdan ve eşyalarınızdan gâfil olsanız da üstünüze birden baskın yapsalar. Eğer size yağmurdan bir eziyet olur yahut hasta bulunursanız silahlarınızı bırakmanızda size günah yoktur. Yine de tedbirinizi alın. Şüphesiz Allah, kafirler için alçaltıcı bir azap hazırlamıştır.

uhrâ kalksunlar ve: ‘Salât ile iştigâl, silâhı istishâba ve gayrısı ile iştigâle mâni‘dir’ zannıyla silâhlarını yere ilkâ eylemeyüp, ahz ve istishâb eylesünler. Ve seninle secde ile rek‘at-ı ûlâyı itmâm eylediklerinde, hirâset için mukâbele-i ‘adûya gidüp, mukâbele-i ‘adûda duran ol tâ’ife -ki nemâzı kılmayanlardır- gelsünler, rek‘at-ı sâniyeyi seninle berâber kılsunlar. Ve bu tâ’ife dahi mâ bihi‘l-ihtirâz olan silâhlarını yine nemâz için bırakmayup, istishâb etsünler ve silâhları olarak [121a] nemâzı kılsınlar. Zîrâ küfr ile muttasıf olan a‘dâ sizin eslihanızdan ve mâdde-i harbde temettu‘ eylediğiniz şeylerden gafletinizi ve aldanmağınızı temennî ederler. Ve fursata müntehizdirler. Hemân fürce ve fırsat buldukları gibi şiddet-i vâhide ile üzerinize teşdîd ederler. Ve dahi bârândan, yâhud marazdan nâşî sizde ezâ olduğu sûretde, silâhınızı yere vaz‘da sizin üzerinize güçlük yoktur. Ve ma‘a-zâlik, yine hücûm-ı ‘adûdan teyakkuzan ve ihtiyâten ihtirâzınızı ahz, ya‘nî matar ve maraz hâlinde silâhınızı ahzda ve terkde ruhsat vardır. Siz hemân umûrunuzda ihtimâm edin ve mübâşeret-i esbâbda ihmâl etmeyin! Zîrâ Allâhu Te‘âlâ kâfirin için ‘azâb-ı mühîni i‘dâd etmiştir, tâ ki ‘azâb-ı a‘dâ yediniz ile anlara hulûl ede” demektir.

Âyet-i kerîme-i mezkûrede tâ’ifeteynin rek‘at-ı bâkiyeyi ne keyfiyyetle edâ edecekleri beyân olunmayup, mücmel olmağla, İbn Zübeyr ve İbn Mes‘ûd radiyallâhu Te‘âlâ ‘anhümâ’dan rivâyet olunan işbu sünnet ile mübeyyen ve müfesserdir, ya‘nî: ‘*Enne'n-Nebiyye sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve selleme hîne sallâ salâte'l-havfi sallâ bi't-tâ'ifeti'l-ûlâ rek'aten ve bi't-tâ'ifeti'l-uhrâ rek'aten ke-mâ fi'l-âyeti. Sümmе câ'eti't-tâ'ifeti'l-ûlâ ve zehebet ilâ mukâbeleti'l-aduvvi hattâ kadati'l-ûlâ er-rek'ate'l-uhrâ bi-lâ kırâ'etin ve sellemû sümmе câ'eti't-tâ'ifeti'l-uhrâ ve kada'r-rek'ate'l-ûlâ bi-kırâetin hattâ sâra li-küllî tâ'ifetin rek'atâni*’⁵⁵³ [121b] intehâ.

Yekûlü'l-Mütercimü'l-fakîr; “Kütüb-i fihhiyyede salât-ı mezkûre⁵⁵⁴ bu vechile beyân olunmuşdur ki: “Adûnun, yâhud sibâ’dan bir hayvânın, yâhud hayye-i ‘azîmenin zuhûr u huzûrunda ber-vech-i muharrer cemâ‘at iki tâ’ife, ya‘nî iki firka kılınup, bir

⁵⁵³ Ebussu‘ûd, *Tefsîr*, II, 149; Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, I, 418.

أن النبي صلى الله عليه وسلم حين صلى صلاة الخوف صلى بالطائفة الأولى ركعة وبالطائفة الأخرى ركعة كما في الآية الكريمة ثم جاءت الطائفة الأولى وذهبت إلى مقابلة العدو حتى قضت الأولى الركعة الأخيرة بلا قراءة وسلموا ثم جاءت الطائفة الأخرى وقضى الركعة الأولى بقراءة حتى صار لكل طائفة ركعتان = Nebî (a.s.) korku namazını kıldığı zaman ilk grupta önce bir rekat namaz kıldı, sonra ayette belirtildiği gibi diğer grupla bir rekat kıldı. Sonra, düşmanla çatışmaya giden (ilk rekati kılan) grup geldi, kiraatsiz olarak son rekati kılıp selam verdiler. Sonra, düşmanla çatışmaya giden (ilk rekati kılan) grup geldi ve ikinci rekati kıldılar ve böylece iki rekat da tamamlanmış oldu.

⁵⁵⁴ Sayfa kenarında **Salâtü'l-Havf** başlığı vardır.

fırkası ‘adûyu irhâben ve Müslimîn’i muhâreseten izâ’-i ‘adûya ta’yîn olunup, fırka-i uhrâ, mâşiyen bir rek‘atı ma‘a’l-cemâ‘a edâdan sonra, bunlar izâ’-i a‘dâya gidüp, fırka-i ûlâ, ya‘nî hizâ’-i ‘adûda duran tâkım gelürler. Ve anlar ile imâm bâkî kalan rek‘atı yine mâşiyen edâ edüp, yalnız imâm selâm verir. Ba‘dehû fırka-i ûlâ yine hizâ’-i a‘dâya gidüp, fırka-i uhrâ -ki rek‘at-i ûlâyı kılup, muhârasaya gidenlerdir- gelüp, bâkî kalan rek‘atı dahi lâhik olmalarıyla bi-lâ-kırâ’etin edâ ile salâtı itmâm ve selâm verüp, muhârasaya giderler. Ba‘dehû fırka-i ûlâ -ki rek‘at-ı sâniyeyi kılup, muhâreseye gitmişler idi- gelüp, mesbûk olmalarıyla bi’l-kırâ’et nemâzlarını itmâm ederler’ demektir. Sûret-i mezkûre imâmları bir olduğuna göredir. Eğer her bir tâ’ifenin başka başka işbu salâtda imâmları olsa efdaldır. Eğer havf müştedd olup, atdan inmek mümkün olmaz ise, süvârî olarak mümkün olduğu cihete doğru îmâ ile kılmak câ’izdir. Ve salât-ı mezkûreyi taz‘îf ve sebk-i hades için meşyden gayri şey ve mutlakâ rûkûb ve kıtâl-i kesîr bozar. Lâkin [122a] meselâ bir ok atmak gibi kıtâl-i kalîl bozmaz. Deryâda yüzen kimesne îmâ ile nemâzı kılacak müddetde a‘zâsını irsâl, ya‘nî durdurtmağa kâdir ve yüzmekte mâhir ise, îmâ ile kılar. Ve illâ ma‘zûrdur; intehâ”.

Hulâsa, âyet-i sâbıkada olan: “*Li-ye’huzû*” emri, matar ve maraz hâlinde vaz‘ına olan ruhsat karînesiyle vücûb içündür. Ve mazınne-i ilkây-ı silâh olan musallîn, ahz-ı silâhla me‘mûr oldukları sûretde salâtda olmayan muhârisînin me‘mûr olacakları bi’t-tarîki’l-evlâdır. Ve matar nüzûlü hiffet-i hareket-i a‘dâya mâni‘ olmağla, ol hâlde ve meşakkat ve maraz hâllerinde ‘özre binâ’en ilkây-ı silâha her ne kadar ruhsat buyurulmuş ise de, ahvâl-i mezkûrede velev meşakkatle bile ahzına kudret oldukda, ahzında ‘azîmetle ‘amel vardır. Hattâ işbu ‘azîmetle ‘amel fazîletine neyl için İbrâhîm b. Edhem kuddise sırruhû hazretleri Bahr-i Rûm Cezîresi’ne gazâ edüp, bir maraz-ı şedîde mübtelâ olmuşiken, ol hâlde kendinde aslâ harekete kudret yoğiken, rûfekâsına kemânının çilesini geçirdüp, kabz ve kemânı keffinde olduğu hâlde intikâl-i dâr-ı bekâ ve iktisâb-ı feyz-i likâ eylediği hikâyet olunur.

Ve mütekallid-i seyf hakkında vârid olan ahbârdan biri, Hatîb’in İmâm-ı ‘Ali radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh’dan rivâyet kıldığı: “*İnnellâhe ‘azze ve celle yübâhî bi’l-mütekallidi seyfihi fi sebîlillâhi melâ’iketehû ve hüim yusallüne ‘aleyhâ mâ dâme*

mutekallidühû”⁵⁵⁵ hadîsidir. Ya’nî: “Allâh ‘azze ve celle, seyfini fî sebîlillâh [122b] kuşanan gâzînin melâ’ikesine fazlını izhâr ve ta’rîf eder ve melâ’ike mâdâm seyfini mütekallid ol gâzî üzerine istiğfâr ederler”.

Ve biri dahi Hatîb’in yine râvi-yi müşârun ileyhden tahrîc kıldığı: “*Salâtu'r-racûli mütekalliden seyfehû yüfeddilü ‘alâ salâtihî gayri mütekallidin seb‘a mi’eti da’fin*”⁵⁵⁶ hadîsidir. Ya’nî: “Bir kimesne seyfini mütekallid olduğu hâlde kıldığı nemâz gayr-ı mütekallid olduğu hâlde kıldığından yedi yüz kat tefaddul eder”. Ol kimesneden maksûd gâzîdir.

Ve biri dahi Buhârî’nin Ebû Hüreyre radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh’dan rivâyet kıldığı: “*Men tekallede seyfen fî sebîlillâhi kalledehullâhu Te‘âlâ yevme'l-kıyâmeti vişâhayni mine'l-cenneti lâ tekûmu lehe'd-dünyâ ve mâ fihâ min yevmi hulikahâ ilâ yevmi yüfnâhâ ve sallet ‘aleyhi'l-melâ’iketü hattâ yeda‘ahû ‘anhü ve innellâhe le-yübâhî melâ’iketehû bi-seyfi'l-gâzî fî sebîlillâhi ve rumhihî ve silâhihî ve izâ bâhallâhu melâ’iketehû bi-‘abdin min‘ ibâdihî lem yü‘azzibhu ba‘de zâlike*”⁵⁵⁷ hadîsidir. Ya’nî: “Kangı kimesne ki, fî sebîlillâh bir seyf tekallüd eylese, Allâh Te‘âlâ ol kimesneye rûz-ı kıyâmetde ikrâmen ve sevâben cennetden iki vişâh, ya’nî iki askı taklîd eder ki, ol askıların kıymetlerine yevm-i hilkatden fenâ-pezîr oluncaya değin dünyâ ve mâ-fihâ mukâvim olmaz. Ve dahi ol kimesneye melâ’ike-i kirâm ölünceye dek istiğfâr ederler. Ve tahkîkan Allâhu Te‘âlâ, fî sebîlillâh gâzî olan kimesnenin seyfiyle ve rumhuyla ve silâhıyla mübâhât eder, ya’nî senâ eder. ‘İbâdından bir kuluyla Allâhu Te‘âlâ [123a] mübâhât etdiği vakitte, ba‘de'l-mübâhât ol ‘abde ‘azâb etmez”.

Ve biri dahi Hâkim’in Zübeyr radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh’dan rivâyet kıldığı: “*Men ye’huz hâze's-seyfe bi-hakkihî kîle ve mâ hakkahû kâle innehû lâ yaktülü bihî Müslimen ve lâ yefirru bihî ‘an kâfirin*”⁵⁵⁸ hadîsidir. Ya’nî: “Hazret-i sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve

⁵⁵⁵ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, II, 226; Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, IV, 338, hn. 10787.

⁵⁵⁶ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, II, 226; Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, IV, 338, hn. 10791.

⁵⁵⁷ Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, IV, 338, hn. 10789.

من تقلد سيفاً في سبيل الله قلده الله يوم القيامة وشاحين من الجنة لا تقوم لها الدنيا وما فيها من يوم خلقها إلى يوم يفنيها وصلت عليه الملائكة حتى يضعه عنه وإن الله ليباهي ملائكته بسيف الغازی ورمحه وسلاحه وإذا باهى الله بعبد من عبادته لم يعذب به بعد ذلك

⁵⁵⁸ Müttakî, el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, IV, 339, hn. 10792; farklı metin için bk: Hâkim, *el-Müstedrek*, XI, 373, hn.5007.

من يأخذ هذا السيف بحقه قيل وما حقه قال لا يقتل به مسلماً ولا يفر به عن كافر

sellem: ‘İşbu seyfi hakkıyla kimdir ahz eden?’ buyurup: ‘Hakkı nedir?’ deyü su’âl olundukda: ‘Seyfin hakkı anınla Müslim’i katl etmeyüp ve seyfle kâfirden kaçmamaktır’ buyurdular”.

Ve biri dahi İmâm-ı Ahmed’le Ebû Dâvud’un Yezîd b. Şühayr-ı⁵⁵⁹ ‘Âmirî radiyallâhu Te’âlâ ‘anh’dan rivâyet kıldıkları: “*es-Süyûfu mefâtihu'l-cenneti*”⁵⁶⁰ ya’nî: “Süyûf-ı guzât, ya’nî anınla a’dâyı darb etmek cennete duhûlü mübîh kılar, zîrâ ebvâb-ı cennet kilitli olup, anı ancak tâ‘at, ‘ale’l-husûs cihâd açar” demek me’âlinde olan hadîsidir.

Ve biri dahi Ebû Ya‘lâ’nın Hasan radiyallâhu Te’âlâ ‘anh’dan mürselen rivâyet eylediği: “*Erdiyetü'l-guzâti es-süyûfu*”⁵⁶¹ hadîsidir.

Ve ammâ âlât-ı remyin sitâyişinde⁵⁶² vârid olup, Taberânî’nin Ebû Hüreyre radiyallâhu Te’âlâ ‘anh’dan rivâyet kıldığı: “*İnnellâhe le-yüdhilü bi’s-sehmi'l-vâhidi selâsete neferin fi'l-cenneti sâni‘ahû yahtesibü fihî ve'l-mümidde bihî ve'r-râmiye*”⁵⁶³ ve İmâm-ı Ahmed’in ve Ebû Dâvud ve Tirmizî ve Nesâ’î, ‘Ukbe b. ‘Âmir radiyallâhu Te’âlâ ‘anh’dan: “*İnnellâhe le-yüdhilü bi’s-sehmi'l-vâhidi selâsete neferin el-cennete sâni‘ahû yahtesibü fi san‘atihî'l-hayra ve'r-râmiye bihî ve münbilehû*”⁵⁶⁴ [123b] lafzıyla rivâyet eyledikleri hadîs-i şerîf, bir asl-ı latîfdir. “*Nebl*”, habl vezninde, oklara denir. Lâkin ‘Arablar’ın kullandıkları ve uzun olmayup, latîf olan oklara mahsûsdur. Ve “*Münbil*”, inbâlden ism-i fâ‘ildir. İnâb masdar olarak neblen müştakdır. Nebl, bir âdeme ok vermek ma’nâsınadır. Ammâ Hattâbî, *Me‘âlimü’s-Süneni*’nde: “Münbil iki vechile olup, vech-i evvel kemânkeşlerin yanında, yâhud arkasında durup, sehmi birer birer i’tâ eden ve vech-i sâni, ok atanlar için atılan okları devşirüp, veren olup ve hadîsde olan “*Mümid*”e işbu iki vechi icrâ edenler dâhil olur” demişdir. Me’âl-i hadîs-

⁵⁵⁹ Hadîs metninin geçtiği kaynaklarda “Şecere” (شجرة) şeklinde geçer.

⁵⁶⁰ Hâkim, *el-Müstedrek*, XIV, 149, hn. 6134; Taberânî, *el-Mucemü'l-Kebîr*, XVI, 116, hn. 18098; Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, IV, 298, hn. 10580.

⁵⁶¹ Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, IV, 357, hn. 10886.

⁵⁶² Sayfa kenarında **Matlab-ı Senâ’ü Âlâtî’r-Remy** başlığı vardır.

⁵⁶³ Biraz farklı şekilde bkz. Taberânî, *el-Mucemü'l-Kebîr*, XII, 311, hn. 14354.

⁵⁶⁴ Ebû Dâvud, Cihâd, 23; Tirmizî, Cihâd, 11; Nesâ’î, Cihâd, 26, Hayl, 8; İbn-i Mâce, Cihâd, 19; Dârimî, Cihâd, 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 144, 146, 148, 154 (bkz. Wensinck, III, 9).

ان الله ليدخل بالسهم الواحد ثلاثة نفر الجنة صانعه يحتسب فيه والممد به والرامي ان الله ليدخل بالسهم الواحد ثلاثة نفر الجنة صانعه يحتسب في صنعته الخير والرامي به ومنبله

i mezkûr: “Allâhu Te‘âlâ küffâra atılan bir remyi sebebiyle üç kimesneyi cennete idhâl eder. Üçden biri, oku tasnî‘inde hayr u sevâbı talep ederek yapan ve biri atan ve biri dahi atana, ya yanında durup, yâhud atdığı yerden devşirüp, veren kimesnelerdir” demektir. Sâhibü’l-asl: “‘*Yahtesibu fî san‘atihi’l-hayra*’ kavlı-i Nebevîsi’ni, oku tasnî‘ eden kimesne tasnî‘i mukâbelesinde, yâhud “*Fi*” kelimesi zarf olup ve zarfiyyet istî‘âb-ı mazrûfu iktizâ etmamekle, tasnî‘inin ba‘zı mukâbelesinde Hakk’ın rızâsını talep ve sevâbını recâ ederek, ya teberru‘an, yâhud tasnî‘inin ecr-i mislini az almak ile tasnî‘ ve i‘mâl ede. Tenâvül-i sehm cenneti müstevcib oldukda, ol sâni‘in ecr-i mislini **[124a]** tenkîsî, bi-fazlihî ve keremihî Te‘âlâ, cenneti istîcâb edeceği evlâdır” demişlerdir. Su‘âl edersen ki: “Âlât-ı bârûdiyye fazîletde sehm gibi midir?”. Cevâb veririm ki: “Belki bârûdun fazîleti sehmden evlâdır. Zîrâ bârût mevki‘an a‘zam ve tenkîl-i a‘dâda eşedd ve i‘mâl ve tasnî‘inde külfet cihetinden sehmden ekser olup ve cümleye ma‘lûm olduğu üzere, cennet sevâbıyla tergîb, zât-ı sehme râci‘ olmayup, tenkîl-i eşirrà ve ta‘diye-i a‘dâda olan maslahatı için olmağla, te‘addî cihetinden akvâ olan bârût ve sâ‘ir o makûle âlâtı i‘dâd ve tasnî‘ ve i‘mâl, mûcib-i cennet olduğu âsâr-ı mezkûrenin delâlet-i nassı müfâdınca evleviyyetle olur; fe‘fhem”.

el-Faslü’s-Sânî ‘Aşera: fî Hiyeli’l-Harb, ya‘nî on ikinci fasıl, hiyel-i harbiyye beyânında şânına i‘tinâ olunan matlab-ı fevâ‘id-i vasıldır.⁵⁶⁵

Harbde a‘dâya hidâ‘, ya‘nî aldamak ve tevriye, ya‘nî bi-hasebi’l-lüga iki ma‘nâya ihtimâli olup, ma‘nây-ı gayr-ı zâhir ve mütebâdiri izhâr etmek mâdâm ki, nakz-ı ‘ahd ve nakz-ı emânı mûcib olmaya ne tarikle olur ise, ittifâk-ı ‘ulemâ ile câ‘iz ve mesâğ-ı şer‘îyi hâ‘izdir. Ve işbu husûsun cevâzına Buhârî ve Müslim’in rahimehümüllâhü Te‘âlâ, Câbir b. ‘Abdillâh radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh’dan rivâyet kıldıkları: “*el-Harbu had‘atün*”⁵⁶⁶ ve Tirmizî’nin Esmâ bt. Yezîd radiyallâhu Te‘âlâ ‘anhâ’dan rivâyet kıldığı: “*Lâ yehillü’l-kezibü illâ fî selâsin racülün kezebe’mra’etehû* **[124b]** *li-yurdiyehâ ve racülün kezebe fî’l-harbi fe-inne’l-harbe had‘atün ve racülün*

⁵⁶⁵ Sayfa kenarına muhtemelen mütercimim el yazısıyla şu not düşülmüştür: Hud‘a, hâ‘nın fethi ve kesri ve dâl’in sükûnuyla üçüncü olarak ... ma‘nâsına masdardır. Ya‘nî bir kimseye ... olmadığı cihedden zarar hisse eylemek ma‘nâsıdır ki, aslı ihfâ eylediği kasdın hilâfını izhâr etmektedir. İsti‘mâlimizde andan renk ve âl ve dubara ile ta‘bîr olunur. Ve sefîne vezninde hadî‘a, bir ma‘nânın ismidir ve kitâb vezninde hidâ‘ men‘ ma‘nâsına olduğu gibi hîle ma‘nâsına da gelir. Hadîs-i şerîfde ...

⁵⁶⁶ Buhârî, Cihâd, 157, Menâkıb, 25, İstîtâbe, 6; Müslim, Cihâd, 18,19, Zekât, 153 (bkz. Wensinck, II, 13).
الحرب خدعة

kezebe beyne'l-Müslimîne li-yusliha beynehümâ"⁵⁶⁷ ve Ebû Dâvud'un Ka'b b. Mâlik radiyallâhu Te'âlâ 'anh'dan rivâyet eylediği: "Enne'n-Nebiyye sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme kâne izâ erâde gazveten verrâ bi-gayrihâ ve kâne yekülül-harbu had'atün"⁵⁶⁸ ehâdîsi, delâlet-i nass kâ'idesince delîldir. Hud'a, Matarzî'nin Sa'leb'den nakline ve Demîrî ve sâ'ir şurrâh-ı hadîs ve 'ulemâ'-i lügatın beyânına göre, üç lügatla mervîdir. Biri, hâ'nın fethi ve dâl'ın sükûnuyla, binâ'-i merredir; ya'nî bir kerre aldama ma'nâsına, bu sûretde ma'nây-ı hadîs: "Ceng hâli düşmen düşmeni bir def'a aldamağla temâm olur. İkiye hâcet kalmaz" demektir. İkinci, hâ'nın zammı ve dâl'ın sükûnuyla lu'be, âlet-i lu'b ma'nâsına olduğu gibi, hud'a dahi âlet-i hidâ' ma'nâsınadır⁵⁶⁹. Üçüncüsü, hâ'nın zammı ve dâl'ın fethiyle hude'a, hümeze vezninde mübâlağadır, haddâ' ve mekkâr ma'nâsına. **Mütercim-i fakîr** der ki: "İşbu rivâyet-i sâliseye göre, hadîs-i mezkûrun ma'nâsı: 'Harbde hidâ' ve mekrin kesret-i vukû'iyçün harb kesîrül-hud'adır' demek olup, bu sûretde hud'ayı harbe isnâd mecâz olur; intehâ".

Lâkin lügât-ı mezkûreden lügat-ı sâlise ecved ise de, evvelki [125a] lügat, lügat-ı Risâlet-penâhî olduğundan efsah olduğunu Matarzî, *Mağribü'l-Lüga*'da beyân etmiştir. Tirmizî'nin rivâyet kıldığı hadîsin zâhiren ma'nâsı: "Yalan söylemek câ'iz olmaz, ancak üç kimesneye câ'iz olur. Biri zevcesini irzâ ve tatyîb için olan ve biri harb hud'a olmağla, harbde olan ve biri dahi birbirleriyle muhâsama eden Müslimîn'in beynlerini ıslâh niyetiyle olan kizblerdir" demektir. Her ne kadar ba'zı 'ulemâ: "Zâhir-i hadîsden ahz ile mezâlimi def' ve imhâ ve hakkı ihyâ için kizb-i mahz zikr olunan üç mahalde câ'izdir" deyü kâ'il olmuşlar ise de, mezhebimizde kat'â kizbe ruhsat olmayup, meşâyih-i Hanefiyye, hadîs-i şerîfde olan kizbi isti'mâl-i me'ârîze haml eylemişler. Ya'nî, bi-hasebi'l-lüga iki ma'nâyâ ihtimâli olan bir lafızdan berây-ı maslaha, ma'nây-ı gayr-ı mütebâdiri murâd ederek, îhâm ve tevriye tarîkiyla meselâ a'dâya melikleri sağ iken, ezmân-ı sâbıkada hâlik olmuş olan meliklerini niyyet ederek: "Sizin melikiniz öldü" demek gibi iki yüzlü kelâm söylemeğe ruhsat vardır, demişlerdir. Ve tevriyesiz umûr-ı selâse-i mezkûrede kizbin kerâhetine mâ'il olmuşlardır. Ve

⁵⁶⁷ Tirmizî, Birr, 26; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 459, 461 (bkz. Wensinck, V, 554).

⁵⁶⁸ Buharî, Cihâd, 103, Megâzî, 79; Müslim, Tevbe, 54; Ebû Dâvud, Cihâd, 92 (bkz. Wensinck, VII, 198).
ان النبي صلى الله تعالى عليه وسلم كان اذا اراد غزوة ورى بغيرها وكان يقول الحرب خدعة

⁵⁶⁹ Sayfa kenarına şu not düşülmüştür: **Mütercim-i fakîr** der ki; Harb nefsi hud'a olmayup, belki zât-ı hud'a, yâhud mu'zamu ahvâlî'l-harb, hud'a takdîrindedir.

kizbden murâd ma'nây-ı mezkûr olduğuna Buhârî ve Beyhakî ve Taberânî rahimehümüllâhu Te'âlâ'nın, 'İmrân b. Husayn radiyallâhu Te'âlâ 'anh'dan rivâyet kıldıkları: "*İnne fi'l-me'ârîzi le-mendûhaten 'an [125b] el-kezibi*"⁵⁷⁰ hadîsi delâlet eder ki, ma'nâsı: "Me'ârîz-i kelâmı kizbden vüs'at, ya'nî mahlas vardır" demektir.

Ve Ebû Dâvud'un tahrîc eylediği hadîs-i şerîfin me'âli dahi: "Hazret-i Nebiyy-i enâm 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm bir mahalle gazâ irâde buyurdularında, ol mahalli âhar mahal ile tevriye buyurlar idi" demektir⁵⁷¹. **Kâle'l-Mütercim**: "Ya'nî meselâ Mekke-i mükerreme'ye 'azîmet irâdelerinde olduklarında: '*el-Harbu hiletün*'⁵⁷² kâ'idesince: 'Mekke'de olanlar duyup, tedârükde olmasunlar' deyü nâsa Hayber'in keyfiyyetini ve yolunu sorarlar idi. Yoksa meselâ kasd-ı Mekke ile bile: 'Ben Hayber'e gideceğim' demezler idi. Zîrâ bu murahhas olmayan kizb-i sarîhdir. Ammâ sûret-i evveli murahhas olan ta'rîzdir. *Kezâ fi Şerhi'l-Mesâbih* li-Mazhariddîn".

Hülâsa, makâm-ı Nübüvvet, kizb-i mahzdan ma'sûm olmağla, ehâdîs-i mezkûre ile: "*İnne İbrâhîme kezebe selâse kizbâtin*"⁵⁷³ hadîsinde vârid olan kizbden murâd, tekellüm bi'l-me'ârîzdir. Hud'a-i harbiyye ve ta'rîz fi'l-kıtâl ki, mücâhid mübârizîne zâhirî vâkı'a muhâlif bir kelâmı tekellüm ve ifâde ve zamîrinde ol kelâmı hilâf-ı zâhiri kasd ve irâde eder. Bunun câ'iz olduğuna ahbâr-ı mezkûre delîl olduğundan mâ'adâ, bizzât Hazret-i sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem'den sudûru ve ashâb-ı kirâma ruhsatları kütüb-i siyerde mestûrdur. Ez-cümle fasl-ı sâbıkda mürûr eden Hendek Gazvesi'nde beyne'l-Ahzâb ve'l-Kureyş [126a] tefrika düşürmek bâbında Hazret'den ruhsatla eyledikleri makâlât-ı me'ârîz, siyyemâ *Siyer-i Kebîr*'de nakş-ı harîr-i tahrîr olduğu üzere: "Hazret-i 'Ali'nin radiyallâhu Te'âlâ 'anh, 'Amr b. 'Abdüved ile mübâreze eylediği hengâmda 'Amr'a: 'Sen benim meydânıma yalnız çıkup, kimseden istimdâd etmeyecek idin. Ya ol da'vet ettiğin âdemler kimdir?' dedikte, 'Amr dahi: 'Ben kimi da'vet etmişim?' deyü arkasına bakdığı anda, hazret-i Kerrâr 'Amr'ın iki

⁵⁷⁰ Buhârî, Edeb, 116 (bkz. Wensinck, V, 555); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 199; Taberânî, *el-Mucemü'l-Kebîr*, XII, 487, hn. 14623.

ان في المعارض لمنذوحة عن الكذب

⁵⁷¹ Sayfa kenarında şu not vardır: Li-maslahatin mâ, Tebûk Gazvesi'nden mâ'adâ olan gazevâtın ibtidâ'-i şurû'[un]da mahallerini sarâhaten, Hazret-i sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem, nâsa ifşâ buyurmayup, tevriye tarîkiyle zikr buyurulduğun[un] sikât-ı ehl-i siyer beyân kılmışlardır. **Lil-Mütercim**.

⁵⁷² الحرب حيلة = Harb hiledir.

⁵⁷³ Makdisî, *el-Bed' ve't-Tarih*, I, 140.

ان ابراهيم كذب ثلاث كذبات = İbrahim (a.s.) üç kez yalan söylemiştir.

ayağına birden darb u kat‘ ile şecere-i habîse vücûdunu nâ-pâyidâr kıldı. İşte İmâm-ı ‘Ali’nin kelâm-ı merkûmu istifhâm kabîlinden olup, anda kizb cârî olmaz ve hadîs-i şerîf-i: *‘İnne’l-cennete lâ tedhulühe’l-‘acâyizü*⁵⁷⁴ ki ma‘nâsı: ‘Elbette cennete ‘acûz karılar dâhil olmaz’ demektir. Me‘ârîz makûlesindedir. Hattâ hadîs-i mezkûru ba‘zı ‘acâyiz işidüp, ağlamağa başladıkda, Rasûlüllâh sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem: ‘Acûz olduğu hâlde karılar cennete girmezler’ demek murâdları olduğunu tebyîn ile: *‘İnnâ enşe’nâhünne inşâ’en, fe-ce’alnâhünne ebkâren*⁵⁷⁵ nâtık olduğu üzere, sıfat-ı ehl-i cenneti vasf ile hâtırını teskîn buyurdular. Ve nev‘-i ta‘rîzin bir sınıfı dahi: ‘Kâ’il, kelâmını cezm u te’kîd etmeyüp, belki ümmîddir ve me’mûldür’ me‘âlini müfid olan *‘Le’alle’* ve *‘Asâ’* ve *‘In-şâ’allâhu Te‘âlâ’* ile kelâmı, ‘azîmet-i kat‘iyyetü’l-müfâd olmakdan ihrâc ve ib‘âd etmektedir. Nitekim Gazve-i Hendek’de Nu‘aym b. Mes‘ûd **[126b]** es-Sakafî ‘alâ rivâyetin, henüz kabûl-i İslâm etmeden Hazret’e gelüp: ‘Ya Muhammed! Benî Kureyza Yehûdîleri sana hıyânet edüp, Kureyş cânibine bî‘at etdiler’ dedikde, Rasûlüllâh sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem: *‘Fe-le’allenâ nahnü emernâhüm bi-hâzâ*⁵⁷⁶ buyurdular ki, ma‘nâsı: ‘Me’mûldür ki, biz anlara böyle emr etmiş olalım’ demektir. Ol dahi Kureyş’e varup: ‘Rasûlüllâh sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem’in emriyle Benî Kureyza size bî‘at etmişler, bunda bir hîle vardır’ deyü beynerine tefrika düşürmüşdür; intehâ”.

Ve turuk-ı me‘ârîzin ta‘bîri kesîr olup, makâm ve eşhâsın ihtilâfı hasebiyle muhtelif olur. Hülâsa harbde hiyel ve re‘yin istihbâbına ehâds-i mezkûrede işâret olduğundan başka, hülâsa-i hülâsa, şer‘ ve ‘akl olarak Ebü’l-Velîd Tartûşî’nin te’lif eylediği *Sirâcü’l-Mülûk* nâm kitâbında der ki: “Ma‘lûm ola ki, cemî‘-i ‘ukalâ ve mecmû‘-ı ehl-i nühâ ‘indlerinde harb, hud‘adan ‘ibâret olup, a‘dâya mukâbele için tertîb-i ketâ‘ib u cüyûş olundukdan sonra, evvel emirde zafere neyl ümniyesiyle hîleye başlanılıp, taraf-ı a‘dâya ahvâllerini isti‘lâm için sâ‘at be-sâ‘at müte‘âkiben câsûslar gönderile. Ve lede’l-imbân içlerinde rü’esâ ve şecî‘ânı va‘d-i cemîl ile itmâ‘ ve hedâyây-ı girân-behâ ile taraflarına ircâ‘ edeler. Ve bu bâbda bezl-i mâla bakmayalar. Zîrâ mukâtele vaktinde fedây-ı cân olacağına kable’l-mukâtele galebe için itlâf-ı mâl

⁵⁷⁴ Şeybânî, es-Siyerü’l-Kebîr, I, 120.

⁵⁷⁵ ان الجنة لا تدخلها العجايز

⁵⁷⁵ Vâkıa Süresi, 56/36-36.

⁵⁷⁵ انا انشأناهن انشاء فجعلناهن ابقارا = Gerçekten biz onları apayrı biçimde yeni yarattık ve onları dokunulmamış yaptık.

⁵⁷⁶ فلعلنا نحن امرناهم بهذا

olmak evlâ [127a] ve ahrâdır. Ve dahi tedlîs ile meşhûn kağıtlar göndermek ve kendi lisânlarıyla beyinlerine tefrika düşürmek için evrâk yazup, bir takrîb içlerine bırakmak gibi turuk-ı hud‘anın nihâyeti yokdur. Hemân bu bâbda erbâb-ı basîret âdemler bulup ve ihtiyâçdan vâreste kılup, kullanmak rü‘esâ-i askere lâzım ve vâcibdir. Hattâ ‘asr-ı Emeviyye’de olan dühâtdan Mehleb nâm sâhib-i asker ve re’yi, Ezârika tâ’ifesiyle olan harbde isti‘mâl için Haccâc da‘vet ve isti‘câl eyledikde, Mehleb, Haccâc’a yazdığı cevâbda: ‘Sen re’yinde müstebid olup, sana yardım eden a‘vânın ile istişâre etmezsin’ deyü ta‘rîz eyledi. Ve sâhib-i ‘akl u tedbîr olan mülûk-ı Meğâribe’den biri hasmının üzerine ta‘yîn eylediği vezîrine: ‘A‘dânın üzerine re’yinde gayr-i müstakil ve cezminde gayr-i müttekil olarak kebt, ya‘nî kendi re’yine mağrûr olma! Ve ma‘iyyetinde olan erbâb-ı basîret ile cümle ahvâlinde istişâre ile ve devlet u şevkete rükûn u gurûr etme! Zîrâ kudretin za‘fa inkılâbı ednâ behâne ile vukû‘ bulur. Ve senin mesnedinde gözü olan kimesne ile istişâre etme! Zîrâ seni mesnedine geçmek ümniyyesiyle tağlît eder. Ve galebene aslâ mesrûr olma! Zîrâ harb, sicâl olmağla, mağlûbiyyet dahi cüz’î emr ile vukû‘ bulur. Ve mukâteleye ikdâmından evvel cemî‘-i havl u kuvvetinden teberrâ edüp, hazret-i Bârî Te‘âlâ’ya istihâre ve rucû‘ eyle, tâ ki galebeye muvaffak olasın’ [127b] deyü emr ve tenbîh etmişdir ki, serâpâ dikkat olunacak ma‘nâlardır.

“Ve Ümmü’d-Deyyâli’l-‘Absiyye, kabâ’il-i ‘Arab’ın eşiddâsından fettâk olan oğluna bu vechile vasiyyet etmişdir ki⁵⁷⁷: ‘Ey oğlum! Mahall-i firârını ta‘yîn etmedikçe şiddet u kuvvetine mağrûr olup, cenge dalma. Zîrâ nefis, sebîl-i hîleyi buldukda kuvvet bulur. Ve sebîl-i hîleyi bulmayınca ez‘af olur. Ve şiddet u kuvvetin güzeli hîle şiddete müdebbire olduğu zemânda olur. Ve muhârebede kurt gibi kap, karga gibi kaç, zîrâ hazer şecâ‘atin zimâmı ve tehevür, şiddet u kuvvetin âfet ve ‘adûsudur’.

“Ve yine şüc‘ân-ı ‘Arab’dan Ebü’s-Serrâ nâm dilîr, oğluna böyle vasiyyet etmişdir ki: ‘Ey oğulcuğum! Hîlene kuvvetinden ve hazerine şecâ‘atinden ziyâde vüsûk ve i‘timâd kıl. Zîrâ tahkîkan harb, tehevür ve hazer beyinlerinde hâsıldır. Ve dahi harbde mekâyid ve hîlenin a‘zamı der-kemîn olup, iş görmektir. Zîrâ kesret, hiyel-i harbiyyeden gâfil olduklarında, kuvvetden sayılmaz. Çok asker vardır ki, kemîn-gâha rağbet etmediklerinden perîşân olurlar. Der-kemîn olup, meydânda kalan asker dâ’imâ

⁵⁷⁷ Sayfa kenarında şu not vardır: Kaddimi’l-hurûc kable’l-vulûc (قدم الخروج قبل الولوج).

nefsini gözedür. ‘Ale’l-gafle verâsından ve kemîn-gâhdan üzerine gelen askerın livâ’-i mensûrunu görüp ve âvâz-ı tablını işitdiği gibi kıtâle bakmayup, himmeti nefsinı halâsa masrûf olur. Hülâsa himmetin, kesret-i askerın verâsında hiyel-i harbiyye ve nizâmât-ı ceşşiyede olsun, hem askeri çoğalt ve hem medâr-ı hurûb olan **[128a]** şüc‘ân ve erbâb-ı basîreti istîshâb eyle. Ve istîshâb-ı sâhib-i re’y, lâzım olduğunu iş‘âr eden şâ‘irin;

‘Ve’n-nâsü elfin minhüm ke-vâhidin

Ve vâhidün ke-elfi in emra‘anâ⁵⁷⁸

beytini unutma ki, ma‘nâsı: ‘Bin nefer asker işe yarar makûle olmadıklarında, birbirine geçer. Ammâ şecî‘ ve sâhib-i re’y olup, bizi imrâ‘, ya‘nî ihâfe ile tebevül etdirdiği sûretde bir âdem binin yerini tutar’ demektir”.

el-Faslü’s-Sâlisü ‘Aşera: fi’l-Hazm, ya‘nî on üçüncü fasıl, hazm u ihtiyât ile ‘amel beyânındadır.

Sihâh’da ve *Kâmûs*’da beyân olunduğuna göre, hazm, bir kimesne umûrunu dâ‘imâ rüşd ü reviyyetle mazbût edüp, i‘timâd hâsıl olur vechile ahz etmektir. Ve ba‘zısı ihtizâr maslahatında re’y-i hüsn ile tedbîr etmekle, tefsîr etmişdir. Ve ba‘zısı: “Umûr-ı matlûbeyi icrâda ehl-i re’y ve nühâ ile istişâre edüp, re’yleri nerede karâr bulur ise, öylece ‘amel etmek demektir” demişdir. Lâkin hazmın ahsen-i tefsîri, *Kitâbü’s-Sevâb*’da ‘Aliyyü’l-murtezâ radiyallâha Te‘âlâ ‘anh’dan merviyen zikr olunan: “*el-Hazmü sû‘ü’z-zanni*”⁵⁷⁹ hadîsinde beyân buyurulmuşdur. Ya‘nî: “Bir maslahat-ı mübâhada hasbe’z-zâhir hüsn görünür ise de, anın zımnında bir şer hâsıl olur mu?” deyü ol maslahata evvel emirde sû‘-i zan edüp, ol şerden tevakkî için kemâliyle ‘âkıbetini teharri ve te‘emmül etmektir”. Ve hazm u ihtiyâtın lâzım olduğuna asl u delîl: “*Huzû hizraküm*”⁵⁸⁰ nass-ı celîlidir ki, beyânı onuncu fasılda **[128b]** kifâyet mikdârı güzerân etmişdir. Ma‘lûm ola ki, her hâlde ve heme mahâlde re’îs-i asker ve müdebbir-i leşkere şânına i‘tinâ olunacak ehemmi umûr, hazm u ihtiyâtdır. Ya‘nî a‘dâ tarafından gelecek medâhil-i mekîdet ve esbâb-ı mazarratın def‘i bâbında dâ‘imâ kemmiyyet fikrini icâle

⁵⁷⁸ والناس الف منهم كواحد وواحد كالف ان امرنا

⁵⁷⁹ *Keşfü’l-Hafâ*, I, 55, hn. 134, I, 355, hn. 1129; *Kenzü’l-Ummâl*, III, 403, hn. 7154, III, 818, hn. 8853.

⁵⁸⁰ الحزم سوء الظن
Nisâ Süresi, 4/71.

خذوا حذرکم = Tedbirinizi alın.

ve sahîfe-i hayâlinden sevâd-ı gafleti izâle edüp, aksây-ı vüs'unu sarfla keyd-i a'dânın ebvâbını sedde ve sâ'id-i himmetini semt-i ihtiyâta medde sa'y ede, tâ ki: "*Men teharraze mine'l-mekâyidi kable hulûlihâ lem yeteda'da' minhâ 'inde nüzûlihâ*"⁵⁸¹ me'menesine mazhar düşe. Kavl-i mezkûrun ma'nâsı: "Kangı kimesne ki, keyd-i a'dâdan hulûl u vusûlünden evvel teharrüz ede, hasbe'l-kader nüzûl u vukû'unda 'alâ gafletin vukû'u kadar mütekeddir olmaz" demekdir.

Hazm u ihtiyât bâbında vârid olan ahhârdan biri, İbn-i Hibbân *Sahîhi*'nde, 'Amr b. el-Âs radiyallâhu Te'âlâ 'anh'dan mervî olan: "*Enne Rasûlallâhi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme be'asehû fî gazveti Zâti's-Selâsili fe-se'elehû ashâbühû en yûkidû nâran fe-mene'ahüm fe-kellemû Ebâ Bekrin fe-kellemehû fe-kâle lâ yûkidü ehadün minhüm nâran illâ kazeftühû fihâ kâle fe-lekavü'l-'aduvve fe-hezemühüm fe-erâdû en yetbe'ühüm fe-mene'ahüm felemm'ensarafe zâlike'l-ceyşü zekerû zâlike linnebiyyi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme ve şekevhi ileyhi fe-kâle yâ Rasûlallâhi innî kerihü en âzene lehüm en yûkidû nâran fe-yerâ 'aduvvühüm kiletühüm ve kerihü en yetbe'ühüm fe-yekûnü lehüm mededün fe-yutî'û 'aleyhim fe-hamide Rasûlullâhi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme emrahû*"⁵⁸² hadîsidir ki, [129a] mefhûmu 'alâ vechi't-tafsîl evvelki fasılda mürûr etmişdir.

Ve ahhârdan biri dahi İbn-i 'Abdi'l-Hakem'in tahrîc eylediği: "*Enne 'Amre'bni'l-'Âs lemmâ feteha'l-İskenderiyyeti ve re'â büyûtehâ ve binâhâ mefrûğan minhâ hemme en yeskünehâ ve kâle mesâkinü kad kesebnâhâ fe-ketebe ilâ 'Ömeri'bni'l-Hattâb yeste'zenehû fî zâlike fe-se'ele 'Ömeru'r-rasûle hel yehûlü beynî ve beyne'l-Müslimîne mâ'un kâle ne'am yâ Emîra'l-Mü'minîne izâ cera'n-Nilü fe-ketebe 'Ömeru ilâ 'Amrin innî lâ uhibbu en yenzile'l-Müslimîne menzilen yehûlü'l-mâ'u beynî ve beynehüm fî şitâ'in ve lâ sayfin fe-tehavvelü 'Amru'bni'l-'Âs mine'l-İskenderiyyeti ile'l-Fustâtî*"⁵⁸³ eseridir. Me'âli: "Taraf-ı hazret-i 'Ömer'den bi'l-me'mûriyye İskenderiyye-i

⁵⁸¹ من تحرز من الماكيد قبل حلولها لم يتضعض منها عند نزولها

⁵⁸² İbn-i Hibbân, *Sahîh*, XIX, 86, hn. 4623.

أن رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم بعثه في ذات السلاسل فسأله أصحابه أن يوقدوا نارا فمئتهم فكلوا أبا بكر فكلمه فقال لا يوقد أحد منهم نارا إلا قذفته فيها قال فلقوا العدو فهزموهم فأرادوا أن يتبعوهم فمئتهم فلما انصرف ذلك الجيش ذكروا ذلك للنبي صلى الله تعالى عليه وسلم وشكوه إليه فقال يا رسول الله إني كرهت أن أذن لهم أن يوقدوا نارا فيرى عدوهم قلتهم وكرهت أن يتبعوهم فيكون لهم مدد فيطيعوا عليهم فحمد رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم أمره

⁵⁸³ Muttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, V, 739, hn. 14232.

أن عمرو بن العاص لما فتح الاسكندرية ورأى بيوتها وبنائها مفروغا منها هم أن يسكنها وقال مساكن قد كسبناها فكتب إلى عمر بن الخطاب يستأذنه في ذلك فسأل عمر الرسول هل يحول بيني وبين المسلمين ماء قال نعم يا أمير المؤمنين إذا جرى النيل فكتب عمر إلى عمرو أني

Mısır'ı feth edüp, İskenderiyye'de sükûnunu zât-ı halîfeden istîzân için, âdem gönderdikde, hazret-i Fârûk gelen âdeme: 'Müslimîn ile benim beynime deryâ hulûl eder mi?' deyü su'âl buyurdularında: 'Cereyân-ı Nîl mevsiminde hulûl eder' deyicek, ahvâl-i Müslimîne kemâl-i ihtiyâtlarından: 'Gerek sayf ve gerek şitâda asker-i Müslimîn ile beynime mâ' hulûl edecek mahalde sükûn-ı asker-i İslâm'ı sevmem' deyü nehvi müştemil 'Amr'a emirnâme gönderdi. Ol dahi kalkup, hâliyen harâb olan eski Mısır nâm mahalde ikâmet eyledi" demekdir. Hülâsa gerek zemân-ı sa'âdet-i hazret-i Seyyidü'l-verâ sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem'de ve gerek Hulefâ'-i Râşidîn, rıdvânullâhi Te'âlâ 'aleyhim ecma'în hazerâtı 'ahd-i 'adl-âyînlerinde ihtiyât bâbında olan dikkat [129b] ve ihtimâm, kütüb-i sahîha-i siyer ve tevârîhde mersûm-ı hâme-i a'lâmdır.

Ve dahi zikr olunan mâdde-i hazm u ihtiyâtı tahsîle sebîlin a'zamı olan meşveret⁵⁸⁴ ki: "*Ve şâvirhüm fi'l-emri*"⁵⁸⁵ nassı nâtık olduğu üzere, sarâhatiyle hazret-i Nebiyy-i zîşân ve işâretiyle cümle ehl-i îmân bu husûsda min kıbelillâhi Te'âlâ me'mûrlardır. Hazret-i Mülhemü's-savâbi 'aleyhi's-salavâtü ve't-teslîmât Rabbü'l-Vehhâb, ef'âl u akvâlinde ümmetinin re'y ve meşveretinden ez-her-cihet müstağnî iken maslahat-ı harbiyyede ve 'âdetâ meşveret cârî olan umûrda vahiy yoğise meşveretle me'mûr olduklarına, İmâm-ı Mâverdî 'aleyhi'r-rahme kavlince, dört kavli hikmet-evl zikr olunmuş ise de, akvâl-i mezkûrenin a'deli budur ki: "Vâcib Te'âlâ hazretlerinin Rasûlü'ne ashâbıyla meşveret bâbında olan emirleri, ümmeti, Rasûlüllâh'ın bu bâbda olan sünnetine ittibâ' edüp, birbirleriyle meşveret ve hod-re'ylikden mübâ'adet eylemelerine tenbîh hikmetine mebnîdir. İşbu kavli Süfyân-ı Sevrî'ye mensûbdur. Ebû Ca'fer b. Cerîr dahi *Tefsîri*'nde bu kavli te'yîden der ki, Cenâb-ı Hak 'azze ve celle Peygamberi'ne a'dânın ef'âl u mekâyid-i kütâllerinde Nebiyy-i enâm'ın tecrîbe eyledikleri şeylerde ashâbıyla müşâvereye emir buyurdularına 'illet, henüz İslâm'da basîretleri tâm olmadığından nâşî fitne-i şeytân ile 'adem-i itmînânları itkân olunmayanları te'lîf ve ümmet-i merhûmesi beynlerinde bir hâdise vukû'unda hazret-i Meb'ûs bi'l-Hak'dan müşâhede eyledikleri üzere, iktidâ'en [130a] bi'r-Rasûl ol hâdisenin def'i tedârükünde müşâvereye mübâderet eylemelerini ta'rîfdir. Yohsa,

لا أحب أن تنزل المسلمين منزلاً يحول الماء بيني وبينهم في شتاء ولا صيف فتحول عمرو بن العاص من الإسكندرية إلى القسطنطينية

⁵⁸⁴ Sayfa kenarında **Matlab fi'l-Meşveret** başlığı vardır.

⁵⁸⁵ Âl-i İmrân Sûresi, 3/159.

مشاورهم في الامر = İş hakkında onlara danış.

Nebiyi-i âhirü'z-zemân sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem vahy u ilhâm şıklarıyla zuhûr eden umûrun vech-i hüsnünü ve tedbîr-i savâbını bilür. Ammâ ümmeti, sünnet-i seniyyeye ittibâ'an cümlesinin re'yleri bir olarak emr-i savâbda ittifâk ve sıdk üzere şedd-i nitâk ederek hevây-ı nefslerinden mübâ'adet ve semt-i hüdâya müsâra'at eylediklerinde, Allâhu Te'âlâ umûrlarını tesdîd ve pâyende-i tevfiik ile binây-ı maslahatların[1] teşyîd eder; intehâ”.

Hazret-i Rasûlüllâh sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem'in emr-i meşveretde dikkatlerine Tirmizî, Ebû Hüreyre radiyallâhu Te'âlâ 'anh'dan rivâyet kıldığı: “*Mâ ra'eytü ehaden eksera meşvereten li-ashâbihî min Rasûlillâhi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme*”⁵⁸⁶ eseri delâlet eder ki, ma'nâsı: “Hazret-i Rasûl'den başka ashâbıyla ziyâde meşveret eder bir ehadı görmedim” demektir. Ve *Siyer-i İbn-i İshâk*'da mestûr olup, **kalem-i Mütercim** ile fasl-ı sâbıkda mürûr eden Hendek Gazvesi'nde Benî Gatafân ile Fezâre kabîlelerinin sulhu husûsunda, Hazret, kibâr-ı Ensârdan Sa'dân hazerâtıyla meşveret buyurup, onların re'yleri üzere kabîle-i mezkûreye cevâb verdikleri, hem meşveret sünnet olduğuna ve hem meşveret, şedâ'id-i harbe 'ârif ve germ u serd-i rüzgâra vâkıf zevâtla olmak lâıyk olduğuna delîldir. Zîrâ Ensâr-ı kirâm şedâ'id-i harbi Câhiliyyet ve İslâm'da [130b] bilürler idi. 'Ale'l-husûs Sa'dân ise, bi't-tecribe fenn-i harbi 'ârifân ve bereket-i sohbet-i Risâlet-penâhî ile sâhib-i 'irfân olduklarından başka, beyne'l-Ensâr cevdet-i re'y ve sebât-ı kalb ile müşârun bi'l-benân olup, Sa'd b. Mu'âz ise, seyyid-i Kavm-i Evs ve Sa'd b. 'Ubâde ise, seyyid-i Kabîle-i Hazrec idi. Hattâ Sa'dân-ı müşârun-ileyhimâ'nın fazlları bâbında Ebû 'Amr b. 'Abdilber *Kitâbü'l-İstî'âbı*'nda işbu haber-i me'sûru yazar ki, kable'l-hicre gice vakti Cebel-i Ebî Kubeys üzerinden: “*Fe-in yüslimi's-Sa'dâni yusbih Muhammedün bi-Mekketelâ lâ yahşâ hilâfe'l-muhâlifî*”⁵⁸⁷, ya'nî: “Eğer Sa'dân vâsıl-ı zümre-i ehl-i îmân olurlar ise, Muhammed hilâf-ı muhâlifden korkmaz olduğu hâlde Mekke'de sabâhlar” kelâmıyla bir sayha zuhûr edüp, Kureyş istimâ' eylediklerinde, Sa'dân'ı Sa'd b. Zeyd ve Sa'd b. Hüzeym'e haml ve zu'm etdiler. Ertesi gice oldukda yine cebel-i mezkûr üzerinden: “*E yâ Sa'de Sa'de'l-Evsi künte fâtıran ve yâ Sa'de Sa'de'l-Hazrecîne'l-gatâriñi ecibâ ilâ dâ'i'l-hüdâ ve*

⁵⁸⁶ Tirmizî, Cihâd, 34 (bkz. Wensinck, III, 212).

ما رأيت احدا اكثر مشورة لاصحابه من رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم

⁵⁸⁷ Hâkim, *el-Müstedrek*, XI, 483, hn. 5099.

فان يسلم السعدان يصبح محمد بمكة لا يخشى خلاف المخالف

*temennâ 'alellâhi fi'l-firdevsi münyete 'ârîfi fe-inne sevâbellâhi li-tâlibi'l-hüdâ cinânün mine'l-firdevsi zâtâ refâriî*⁵⁸⁸ savtını Kureyş işitdiklerinde: “Vallâhi Sa’dân’ın biri İbn Mu‘âz ve diğeri İbn ‘Ubâde’dır” deyü cezm etdiler. Netîce-i merâm ‘azâyım-i umûrda ancak diyânet ve fetânetine vusûk u i’timâd olunur ve ‘ömr ü zemân sebebiyle ahvâl-i vefîre ve takallübât-ı kesîreyi [131a] tecrîbe ederek aklını üstüvâr kılmış kimesneler ile olması sezâ-vârdır. Zîrâ hükemâ: “Âdeme te’dîb cihetinden tecrîbe kâfî ve va‘z yönünden takallüb-i eyyâm vâfîdir” demişlerdir. Ve li-zâlîke a‘kal-i-esinnin re’yi memdûhdur ki, şâ‘irin:

“E lem tera enne'l-‘akle zeynün li-ehlihî

*Ve lâkin temâmü'l-‘akli tûlü't-tecârîbi”*⁵⁸⁹

kavliyle şâ‘ir-i âharın:

“İzâ tâle ‘ömrü'l-mer’i min gayri âfetin

*Efâdet lehü'l-eyyâmü fî kerrihâ ‘aklen”*⁵⁹⁰

beyti müdde‘âyı tenvîr eder. Ve eski sözdür ki: “Nâsın ihtiyârı eşcâr-ı vekâr ve çeşme-sâr-ı ahbârdır. Anların sehm-i fehmleri hedef-i isâbetden hatâ etmez. Ve sukût-ı vehm ile anlar nâ-savâba gitmez. Her ne kadar hesâbda pîr-i bî-‘akl ile siyyân ve zekâ’-i tab‘larına vehn, karîn-i tareyân ise de, yine re’ylere ile ‘amel eyle. Zîrâ anlar mir’ât-ı kâ’inâtta ‘ibret verecek çok sûretler görmüşler ve âsâr-ı takallübât-ı dehri işitmişlerdir”.

Ve bu dahi ma‘lûm ola ki, müsteşîr olan zât her ne kadar istişâre kılacağı kimesneden a‘kal ise de, yine terk-i meşveret kılmamak bâbında, Hazret-i sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem, kemâl-i ‘akl ve te’yîd-i Rabbânî ile mahsûs iken, ashâbıyla istişâre buyurdıkları, rü’esâ’-i ümmete ‘akl ve rütbe-i dehâda, dûnunda bulunanlar ile

⁵⁸⁸ Hâkim, aynı yer.

ايا سعد سعد الاوس كنت فاطرا ويا سعد سعد الخزرجين الغطارف اجيبا الى داعي الهدى وتمنيا على الله في الفردوس منية عارف فان ثواب الله لطالب الهدى جنان من الفردوس ذاتا رفارف = Ey Sa’d, Evs’in bahtı! Sen fâtırsın. Ey Sa’d, Hazreçliler’in bahtı! Arifin temennisi gibi Firdevs cennetinde Allah’dan temenni ederek hidayet vericinin çağrısına icâbet edin! Hidayet tâlibi için Allah’ın vereceği karşılık, refrefler sahibi Firdevs cennetleridir.

⁵⁸⁹ الم تر ان العقل زين لاهله ولكن تمام العقل طول التجارب = Bilmez misin ki, akıl, sahibi için bir süsdür. Akıl, tecrübelerin çoğalmasıyla kemâle erer.

⁵⁹⁰ اذا طال عمر المرء من غير افة افادت له الايام في كرها عقلا = Kişinin ömrü sıkıntısız geçtiği zaman, günler, ardı sıra geldiğinde, bu durum kişinin akıllı olduğunu gösterir.

istişâreye üsve-i hasenedir. Ebü'l-Velîd Tartûşî *Sirâcü'l-Mülûku*'nda der ki: "Ma'lûmunuz ola ki, taleb-i re'y ve meşveret eden, her ne denli müşîrden efdal ise de, yine meşveretden i'râz etmesün. Zîrâ ihrâk u inârede **[131b]** izâfe-i nâr-ı âhara muhtâc olmayan bir nâr-ı 'azîm üzerine cüz'î yağ serpilmekle ziyâsı artar ve parlar. Ashâb-ı ârâ ile meşveret etdiğin zemânda: 'Gayrın re'yine muhtâc olup, kendisinde re'y yoktur' deyü: "Avâm-ı nâs bana ta'n ederler' havfıyla meşvereti terk etme! Zîrâ sen re'yi, gayri fahr etsünler için irâde etmeyüp, belki intifâ' garazına mebnî râğbet edersin. Zevî'l-elbâbın sana: 'Falân, re'yinde müstebid olmayup, hüsn-i siyâsetine ve kemâl-i dirâyetine binâ'en a'vân ve Ensâr'dan erbâb-ı ârâ ile meşveret eder' demeleri sana fahr-i 'azîmdir. Bir emrin savâb olduğuna, nezdinde tahakkuk etse, yine bilâ-meşveret infâzına 'azîmet etme! Görmez misin ki, hazret-i İbrâhîm 'aleyhi's-salâtü ve't-teslîm zebh-i ibn <Allâh> ile min kibelillâhi Te'âlâ me'mûr olup, meşverete yer kalmamışiken, yine hüsn-i edebe ve nefse evka' olduğuna binâ'en necl-i celîlleri hazret-i İsmâ'îl ve 'alâ kavlin hazret-i İshâk 'aleyhime's-selâm ile husûs-ı zebhde meşveret buyurdular ki, este'îzü billâh: *'Yâ büneyye innî erâ fi'l-menâmi ennî ezbehuke fenzur mâ zâ terâ'*⁵⁹¹ nass-ı kâtı'ı, nâtik ve meşveret, emr-i müstahsen olduğuna bir şâhid-i sâdıkdır. 'Ömer b. el-Hattâb radiyallâhu Te'âlâ 'anh: "Re'y-i vâhid, haytu'l-habl gibi, ya'nî yalın kat iplik gibi ve iki re'y, iki kat iplik gibi olup, bunların kırılması suhûletlidir. Lâkin üç re'y, üç dâne hayt gibi olup, kırılmaz' buyurmuşlardır. Ve ba'zı mülûk-i pîşîn, meşvereti tercîh bâbında evlâdına **[132a]** vasiyyeten bu vechile bast-ı mukaddimât-ı müselleme edüp, der ki: 'Her çend bâtımında şiddet-i re'y ve be'sin âşikâr ve nefsinde 'uluvv-ı mekânın derkâr ise dahi, re'yine gayrın re'yini zamm etmekde kibr etme! Eğer meşveretle bile işlediğin işi nâs beğenir ve seni senâ eder ise, mesrûr ve eğer beğenmezler ise, hod-be-hod işlemediğin için ma'zûr olursun'.

"Hülâsa-i sühan, istişârede fevâ'id-i kesîre ve 'avâ'id-i vefîre olup, ez-cümle eğer senin kevkeb-i re'yin, gayrın re'yine muvâfık gelür ise, ol re'y u tedbîr kuvvet ve ciyâdet yönünden ziyâde revnak bulup, hem-reng-i bedr-i müstenîr olur. Yok, eğer muhâlif gelür ise, bir kerre nazar-ı sâ'ibine 'arz edersin, re'yinden bâlâ-ter görürsen kabûl eder ve nefsü'l-emri bulur ve re'y-i âharı za'îf anlarsın. Egerçi terk edüp,

⁵⁹¹ Sâffât Süresi, 37/102.

يا بني اني ارى في المنام اني اذبحك فانظر ماذا ترى = Yavrucuğum! Rüyada seni boğazladığımı görüyorum, bir düşün, ne dersin?

müstağnî olursun; lâkin bu sûretde dahi fâ'ide derkârdır. Zîrâ her ne kadar müşâvere kıldığı kimesnenin re'yini noksân ve za'fî sebebiyle terk etmiş isen de: 'Benimle istişâreye râğbet ve kadrime hürmet etmiştir' deyü ol kimesnenin sana meveddet ve hulûsu tâm ve hayırhâhlığı ber-devâm olur. Meşveretsiz, müstebid bi'r-re'y olarak bir kâr-ı savâba isâbet etdiğin zemânda: 'Meşverete hâcet kalur mu?' deyü zann u gümân etme! Zîrâ lisân-ı hasede ve efvâh-ı fesedeye düşersin, ya'nî halk senin istibdâd-ı re'y ve cevdet-i karîhanı çekemeyüp: 'Şöyle işlese idi dahi ahsen olurdu' deyerek itâle-i lisân **[132b]** ederler. Bu sûretde anların akvâl-i garaz-iştimâlleri hirâş-ı sâmi'an olup, lezzet-i isâbetden mahrûm olursun. Ammâ ol re'y-i musîbi cümleye 'arz ve istişâre edüp, anların inzımâm-ı re'yleriyle eylediğin vakitte, müsteşâr olanlar: 'Bizim re'yimiz muvâfık oldu' deyü dâ'îye-i hasedi ortadan kaldırıp, senin re'yini istihsân ederler. Ve eğer ma'a'l-meşvere bir tedbîrde hatâ olsa dahi, müsteşâr olanlar ol hatâyı yalnız sana haml edemeyüp, dâhil-i dâ'ire-i meşveret olduklarından, kendüleri yüklenmek lâzım gelüp, sana i'tirâz etmekden şerm-sâr olurlar. İşte ber-vech-i muharrer meşveret ber-heme-hâl fazîlet olduğu vâreste-i rişte-i işkâldir"; intehâ.

Ezraf-ı kütüb-i edebiyye olan *Müstazraf* da mestûrdur ki: "Mülûk-ı kadîm, bir husûsu vüzerâ, ya'nî ashâb-ı ârâ ile meşveret etdikleri vakitte, zikri âtî mahzûrları mütâla'a birle her birini âharı vâkıf olmayarak, yegân yegân ityân ve istişâre ederler. Ve her birini def'aten sırlarına vâkıf edüp, cümlesiyle meclis-i vâhidde istişâre etmezler imiş. Zîrâ ictimâ'la olan istişârede biri re'y-i savâbı sevk eyledikde, tabî'at-ı beşeriyede olan galebe dâ'îyesiyle âhara hased edüp, re'y-i savâb sâhibine ta'n ve mu'âraza etmekle, ol re'y-i haseni tezyîf edeceği câ'iz olduğunu mütâla'a, yâhud cümlesi re'y-i savâbda ittifâk etseler dahi, sırr-ı meşveret, ma'raz-i işâ'aya 'arz olunmağla, içlerinden lâ-'ale't-ta'yîn ol sırrı işâ'a edüp ve kim olduğu bilinemediği **[133a]** takdîrce melik sırrını fâş edeni mu'âkabeye muktedir olamaz. Zîrâ cümlesini birden 'ikâb etse, bir kimesnenin zenbiyle biraz kesân bi-gayr-i hak tevbîh olunmak, yok ikâb etmeyüp, afv eylediği sûretde cinâyet edenler ile etmeyenlere bir mu'âmele olunmak mahzûrunu mülâhaza ederler imiş"; intehâ.

Mu'tenây-ı hazm u ihtiyâtdan biri dahi, hîn-i muhârebede re'îs-i asker olanlar şeb u rûz mehmâ-emken tebdîl-i ziyî ile mekânını 'uyûn-ı a'dâdan saklamak ve

muhârebe sükûn buldukda, etrâf u eknâfa ‘aded-i kalîl ile seyr u hareket etmamek lâzımdır. Zîrâ işbu husûsa ri‘âyet etmeyen rü‘esâ ve ‘asâkir zararını çeküp, ya‘nî bu makûle ihtiyât etmeyen ser-gerdeye ednâ behâne ve sevk-i fedâyi ile a‘dâ zafer bulup, ordusunu perîşân etdiği, kütüb-i tevârîhde meşhûn olup, hattâ sâhibü'l-asl, Ifrîkıyye‘de, ya‘nî Meğâribe ve Kayâsıra ve Tebâyı‘a, ya‘nî Yemen melikleri devletlerinde işbu ihtiyâta ‘adem-i ri‘âyetden nâşî vukû‘ bulan hezîmet ve zararı hâvî kadîmen ve hadîsen birkaç hikâye zikr ü îrâd etmiştir. Lâkin mûcib-i itnâb olmağla tercüme olunmamıştır.

Ve hazm-ı elzem ve ihtiyât-ı akdemden biri dahi, miyân-ı askerden ehl-i ‘inâd ve fesâdı ihrâc ve intikâd ve her bir cinâyet ve hıyânet ve fesâd taviyyeti tecrîbe ile bilinmiş olan erbâb-ı şürûr ve ashâb-ı ‘inâd u fücûru tard u ib‘âd etmektir. Ve erbâb-ı nifâkı tard u teb‘îd iktizâ eylediğine: “*Ve lev erâdü'l-hurûce [133b] le-e‘addû lehû ‘aduvveten ve lâkin kerihellâhu'n-bi‘âsehüm fe-sebbetahüm ve kîl'ek‘udû me‘a'l-kâ‘idîn, lev haracû fiküm mâ zâdüküm illâ habâlen ve lâ evda‘û hulâleküm yebğûnekümü'l-fitnete ve fiküm semmâ‘üne lehüm vallâhu ‘Alîmun bi'z-zâlimîne*”⁵⁹² nass-ı sarîhi delâlet eder. Me‘âl-i şerîfi budur ki: “Münâfikîn, gazâyâ hurûcu, ‘an samîmi‘l-bâl istemeyüp, gûyâ i‘tizâren huzûr-ı Peygamberî‘ye gelüp: ‘Biz hurûcu irâde eyledik, lâkin vakt-i irtihâl karîb olup, biz ise tehyi‘e-i esbâb edemedik’ dediklerinde, Bârî Te‘âlâ anları tekzîben: ‘Eğer münâfikîn, hurûcu irâde edeler idi, hurûc için vaktinde zâd u râhile ve silâhlarını âmâde ederler idi. Lâkin hurûcu irâde eylemediler’. Zîrâ Allâhu Te‘âlâ anların inbi‘âs, ya‘nî gazâyâ hurûclarını mefâsidi müştamil olduğundan girye görmekle, cübûn ve kesel sebebiyle anları tesbît (تشبيط), ya‘nî habs ile anlara: ‘Kâ‘idîn ile siz dahi oturun!’ dendi. Ya‘nî kulûblarına vesvese-i şeytân ilkâ olundu. Ey Müslimîn! Münâfiklar sizler ile muhâlit olarak hurûc etseler idi, sizlere fesâd ve şerden gayrı bir nesne îrâs etmezler idi. Ve beyinizde îkâ‘-i hilâf ile fitneye muhâvil oldukları hâlde, nemâyim ve fesâda sa‘y ederler idi. Zîrâ sizin içinizde anların iğvâsına aldanır, za‘îfü‘l-bâl kavim dahi vardır. Ve Allâh Te‘âlâ’nın ‘ilmi, sâmi‘în ve kâ‘idînden rızâ‘-i Hakk‘ı gözetmeyenlerin zamîrini ve zâhirini ve ef‘âllerini muhîtdir” demektir.

⁵⁹² Tevbe Sûresi, 9/46-47.

ولو أرادوا الخروج لأعدوا له عدة ولكن كره الله انيعاتهم فثبطهم وقيل أقعدوا مع القاعدین لو خرجوا فيكم ما زادوكم إلا خبالا ولا اوضعوا خلالكم
يبيغونكم الفتنة وفيكم سماعون لهم والله عليهم بالظالمين = Eğer onlar (savaşa) çıkmak isteselerdi elbette bunun için bir hazırlık yaparlardı. Fakat Allah onların davranışlarını çirkin gördü ve onları geri koydu; onlara “Oturanlarla (kadın ve çocuklarla) beraber oturun!” denildi. Eğer içinizde (onlar da savaşa) çıksalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmazdı ve mutlaka fitne çıkarmak isteyerek aranızda konuşurlardı. İçinizde, onlara iyice kulak verecekler de vardır. Allah zalimleri gayet iyi bilir.

İmâm-ı Şâfi'î hazretleri *Emâlîsi*'nde buyurur ki: **[134a]** “Gazavât-ı Rasûlüllâh sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem’den Uhud Gazâsı’nda, ba‘zı ehl-i nifâk bulunmağla, perîşânlık vâki‘ oldu -ki tafsîli **kalem-i Mütercim** ile bâlâda güzerân etmişdir- ve yevm-i Hendek’de münâfikîn[in] iğvâsıyla asker-i İslâm’dan cemm-i gafîr, hılâf-ı rızâ’-i Rasûl, Medîne’ye dönmüşdür ki, iğvâlarını: ‘*Mâ ve‘adenellâhu ve Rasûlühû illâ gurûrâ*’⁵⁹³ mükerreremesi nâtıktır -keyfiyeti ke-zâlik **imlâ-pezîr-i kalem-i nâmıktır**-. Ve Beniyyü’l-Mustalik Gazvesi’nde münâfikînden ba‘zıları bulunup, mûcib-i şemâtet olacak neşr-i erâcîf etdiler ki, este‘îzü billâh: ‘*Le’in reca’nâ ile’l-Medîneti le-yuhricenne’-e‘azzü minhe’l-ezelle*’⁵⁹⁴ kavli kerîmi ol kıssayı hâkîdir. Ve Tebûk Gazâsı’nda bulunan münâfikîn-i fesâd-âyîn, leyle-i ‘Akabe’de Hazret’e sû’-i kasd edüp, lâkin bi-vikâyetillâhi Te‘âlâ mahfûz olup ve ba‘zıları dahi ol gazâda kîtâlden tehallûf eylediler ki, Bârî Te‘âlâ ve tekaddes ol gazâda, yâhud insırâfda ahbâr-ı münâfikîne dâ’ir inzâl buyurdıkları: ‘*Ve lev erâdü’l-hurûce*’ el-âyetü, âyetiyle ahvâllerini beyân buyurmuşdur. Ve’l-hâsıl Allâh ‘azze ve celle, Rasûlü’ne münâfikînin esrârlarını ve anları dinleyenlerin haberini ve kizb ve dürûğ ile ma‘iyyetlerinde olan askeri idlâl ile iftitânlarını izhâr ve bu makûle müfsidînin gazâda bulunmaları Müslimîn’e zarardan ‘ibâret olmağla, ol hâl-i fesâd-iştimâl ile mevsûf ve niyyet-i habâ’is ile ma‘rûf olanlar gazâyâ hurûcları ‘indallâh mekrûh **[134b]** olduğunu ihbâr ve fesâdlarını ziyâde beyân ve te’kîd-i tibyânda: ‘*Ferîha’l-muhallefûne bi-mek’adîhim hilâfe Rasûlillâhi*’⁵⁹⁵ mükerreremesini: ‘*Fek’udû me’a’l-hâlifîn*’⁵⁹⁶ kavline kadar inzâl buyurmuşdur. İşbu emr, ‘indallâh mekrûh olduğu sûretde, Allâhu Te‘âlâ’nın vasf eylediği münâfikîn vasfî misillü olanları, İmâmü’l-Müslimîn gazâda bulunmaktan men‘ etmek lâzım olur’; intehâ kelâmü’l-İmâm.

Yekûlü’l-Mütercimü’l-fakîr, “*Le’in reca’nâ*” el-âyetü, mükerreremesinin sebebi nüzûlünü fi’l-cümle tafsîl, fevâ’id-i kesîreye medâr-ı tahsîl olmağla, bu gûne beyân

⁵⁹³ Ahzâb Sûresi, 33/12.

ما وعدنا الله ورسوله الا غرورا = Meğer Allah ve Rasûlü bize sadece kuru vaadlerde bulunmuşlar!

⁵⁹⁴ Münâfikûn Sûresi, 63/8.

لئن رجعنا الى المدينة ليخرجن الاعز منها الا نل = Andolsun, eğer Medîne’ye dönersek üstün olan, zayıf olanı oradan mutlaka çıkaracaktır.

⁵⁹⁵ Tevbe Sûresi, 9/81.

فرح المخلفون بمقعدهم خلاف رسول الله = Allâh’ın Rasûlüne muhalefet etmek için geri kalanlar (sefere çıkmayıp) oturmaları ile sevindiler.

⁵⁹⁶ Tevbe Sûresi, 9/83.

فأفعدوا مع الخالفين = Şimdi de geri kalanlarla (kadın ve çocuklarla) beraber oturun!

olunur: “Vaktâ ki, üçüncü fasılda zikri mürûr eden Beniyyü'l-Mustalik Gazâsı'ndan rucû' buyuruldukda, esnây-ı râhda Hazreciyân'dan Sinân ile Muhâcirîn'den Cemcâh beylerinde bir husûsdan nâşî muhâsama vukû' bulup, biri Ensâr ve diğeri Muhâcirîn'den istimdâd eyledikde, tarafeynden sell-i seyf ile cemm-i gafîr biriküp, bir vak'a-i 'azîme zuhûru görünmüş iken, Muhâcirîn'den ba'zıları himmetleriyle ehadühümâ âharla barışdırılıp, teskîn-i nâ'ire-i nizâ' olundu, rıdvânullâhi Te'âlâ 'aleyhim ecma'în. Lâkin re'îsü'l-münâfıkîn İbn Übeyy-i Selûl -ki ehl-i Medîne'dendir- nizâ'-ı mezkûr mesmû'u oldukda, biraz münâfıkîn ve muvâfıkîn miyânında, zât-ı Risâlet-penâhî'yi murâd ederek: 'Muhâcirîn bizimle kuvvet u şevket bulmuşlar iken, şimdi Ensâr'a böyle mu'âmele ederler, artık Medîne'ye vardıkdan sonra, 'azîz olanlar gayri 'azîzâmı tard u teb'îd eder' deyü bu gûne şebîh ba'zı kelîmât-ı habîse **[135a]** söylemekle, yanlarında bulunup, kurb-ı 'ahdde evân-ı bülûğa bâliğ olan Zeyd b. Erkam radiyallâhu Te'âlâ 'anh dahi, huzûr-ı Hazret'e gelüp, mâ-cerâyı, Ebû Bekr ve 'Osmân ve Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Muhammed b. Mesleme ve Evs b. Havlî ve 'Abbâd b. Bişr radiyallâhu Te'âlâ 'anhüm, hâzırîn iken 'arz eder. Rûy-ı enver-i Hazret, bu haber-i kerîhden girih-bend-i tağyîr olup, lâkin ol hatâ-pûş-ı mücrimân, Zeyd'e hitâben: 'Ey civân! Câ'iz ki, sen nezd-i İbn-i Übeyy'e gazab hâliyle varup, ol dahi kahr u gazabla söyleye, yâhud senin(?) gevşek hatâ edüp, gevşek işide” buyurdıklarında, Zeyd: 'Hayır hatâ etmedim' deyüp, kavlinde sâdık olduğuna yemîn eyledi. Kelâm-ı bâtıl-ı münâfık-ı merkûm, vasat-ı leşker-i İslâm'da fâş olup, hattâ ba'zı Ensâr: 'Sen İbn-i Übeyy-i Selûl hakkında dürûğ söyleyüp, kat'-ı rahme sebep oldun' deyü Zeyd'e serzeniş etdiler. Ol dahi: 'Kasem billâh ki, kavlimde kizb etmedim. Ümmîd-vârım ki Bârî Te'âlâ bu bâbda beni tasdîkan Habîbi'ne inzâl-i vahy eder. *'Allâhümme enzil 'alâ Nebiyyike mâ tûsaddiku hadîsî'*,⁵⁹⁷ deyü niyâzda oldu. 'Ömer-i Fârûk radiyallâhu Te'âlâ 'anh: 'Yâ Rasûlallâh! Fermân eyle, şu münâfıkın vücûdunu kaldırayım' dedikde, Hazret: 'Ey 'Ömer! Anın katlini tecvîz eylesem, sâdât-ı Medîne'ye havf düşer' buyuracak, cenâb-ı Fârûk: 'Ben olmaz isem, Ensâr'dan Muhammed b. Seleme ve 'Abbâd b. Bişr ve Sa'd b. Mu'âz'dan birine emr eyle, tâ ol münâfıkı katl edeler' dedi. Tekrâr Hazret: 'Yâ 'Ömer! İstemem ki, Muhammed ashâbını **[135b]** katl edeyor havâdisi beyne'l-halk şöhret bula' deyüp, hevâ gâyet harâretde olup, öyle mevsimde hareket mu'tâd-ı Hazret değil iken:

⁵⁹⁷ Vâkidî, *Meğâzî*, I, 415.

اللهم انزل على نبيك ما تصدق حديثي = Allahım, sözümü doğrulayan şeyi peygamberine indir!

‘Münâfık-ı merkûmun hakkında kıl ü kâl mürtefi‘ olsun’ deyü fi’l-hâl ol merhaleden nehzat ve irtihâle fermân buyuruldu. Ol hılâlde Ensâr’dan Üseyd b. Hudayr radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh, nezd-i Server-i kâ’inât ‘aleyhi’s-salavâtü ve’t-tahiyyât’a gelüp, hılâf-ı mu‘tâd-ı hareket ve irtihâlin sebebinden su‘âl eyledikde, Hazret: ‘İbn-i Übeyy’in makâlesini işitdin mi?’ deyü tafsîl-i mâ-veka‘a eyledikde, cenâb-ı Üseyd: ‘Ey Peygamber-i Sakaleyn! E‘azz-ı halâyık sen ve Mü‘minân ve zelîl u hâr ol şahs-ı hased-nişândır. Murâd edersen, anı Medîne‘den bîrûn buyurursun. Lâkin mülâyemet ve rıfk buyur! Zîrâ seni Medîne-i münevvere‘ye sevk eden Allâh’a kasev ederim ki, teşrîf-i şerîf-i Nebevî‘den mukaddem İbn-i Übeyy’in kavmi anı makâm-ı emârete getirmeğe ittifâk edüp, başına cevâhir ve sevâkîb ile mükellel bir tâc tehyi‘e edüp, tekmiîli bir ‘aded cevhere kalup, anı bir Yehûdî‘de buldular. Narh-ı vakt ile satmayup, behâsına sûret vermek esnâsı, hazret-i Celâl-ı ehadiyyet bi-hamdihî Te‘âlâ, makdem-i mübârek-i Risâlet-penâhînin ile ol belde-i tayyibeyi reşk-endâz-ı ravza-i rıdvân kıldıkda, anın emâreti kelâmı gibi bâtıl oldu. Lâ-cerem derûnuna nâr-ı hased düşmekle bu makûle suhan-ı ‘âtıla tesaddî eyledi’ dedi. Mervîdir ki, münâfık-ı merkûmun katline dâ‘ir ‘Ömer radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh’dan sâdır olan kelâm-ı mezkûru ol münâfıkın, [136a] hilye-i kemâl-i îmân ile mütehallî (متحلي) ve nifâk-ı fesâddan mütehallî (متخلى) olan ‘Abdullâh nâm veled-i sâlihi istimâ‘ eyledikde, huzûr-ı E‘azz-ı halâyık ‘aleyhi salavâtü’l-Hâlik’a gelüp: ‘Yâ Rasûlallâh! Pederimin katline fermân buyurulmuş, sem‘an ve tâ‘aten, lâkin babamın Kabîle-i Hazrec üzerinde kadîmden beri hakkı olup, ta‘âmını yemedik ve ikrâmını görmedik kimesne yokdur. Anların biri yediyle maslahat-ı katl görölür ise şâyed hasbe’l-beşeriyye kâtilini gördükce nefsimde kîn peydâ olup, dâ‘iye-i intikâm ile yedimden bir kâr-ı nâ-fercâm çıkup, müstahakk-ı duhûl-i dûzah olam. Lâkin senin ‘afv u ihsânın a‘zamdır’ deyü recâ vü niyâzda oldukda, Hazret-i sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem: ‘Ey ‘Abdullâh! Ben anın katline irâde etmedim. Mâdâm ki, bizim miyânımızdadır, anı iyilikle yerine getiririm’ deyü ‘Abdullâh’a ihsân buyurdular. Cenâb-ı Zeyd b. Erkam’dan menkûldür ki: ‘Halkın beni tekzîbinden ziyâde melûl ve matiyeme sūvâr olup, gâyet-i hüzn ü endûh ile gider iken, nâgâh Seyyid-i kâ’inât ‘aleyhi efdalü’s-salavâti ve ekmelü’t-tahiyyât’a tesâdüf eyledim. Kulağımı rıfkla tutup ve rûy-ı tegayyür-âlûduma tebessüm-künân nigâh birle: ‘Ey Zeyd! Sana beşâret olsun ki, Hak Te‘âlâ seni tasdik ve münâfık-ı merkûmu tekzîb buyurdu’ deyüp, nâzil olan sûretü’l-münâfıkîni: *‘Hümüllezîne yekülûne lâ tünfikû ‘alâ men ‘inde Rasûlillâhi hattâ*

yenfeddû⁵⁹⁸ âyetine kadar, v'este'îzü billâh: 'Le'in reca'nâ ile'l-Medîneti le-yuhricenne'-e'azzü minhe'l-ezelle ve lillâhi'l-'izzetü ve li-Rasûlihî ve lil-Mü'minîne ve lâkinne'l-münâfikîne lâ yefkahûne^{599,600} âyetini [136b] dahi kırâ'at buyurdular'. Vaktâ ki, hîn-i mürâca'atda kurb-ı Medîne'de vâdî'-i 'Atîk nâm mevzi'e gelindikde, sâlifü'z-zikr Püser b. Übey ilerüleyüp ve ser-i râhı alup, İbn-i Übeyy'i miyân-ı asker-i İslâmiyân'da birer birer tefahhus ederek bulup, râkib olduğu deveyi çökertüp: 'Hak Te'âlâ'ya kasem ederim ki, sana tâ âhir-ı zemân Peygamberi izn vermedikce Medîne'ye gitmeye koymam. Ve bilesin ki, E'azz-ı halâyık, Zât-ı Nübüvvet-destgâh ve ezell-i nâs sensin' deyüp, zimâm-ı nâkasın[1] tutdu. Ve mürûr edenler, İbn-i Übeyy'i oğlu yedinde zelif u hakîr gördüklerinde, ta'accüb ederler idi. Nâgâh Hazret, sa'âdet ve ikbâlle gelüp, Medîne'ye gitmekden İbn-i Übeyy'i oğlunun men'ini ve babasının: 'Li-ene ezillü mine's-sıbyâni li-ene ezillü mine'n-nisâ'i'⁶⁰¹, ya'nî: 'Ben, tahkîk, sıbyândan ve nisâdan hâr u hakîrim, koyuver beni!' deyü yalvardığını gördükde: 'Salıver, gitsün!' deyü fermân buyurmalarıyla 'Abdullâh dahi, imtisâlen lil-emr terk eyledi.

"Menküldür ki, 'Ubâde b. es-Sâmit radiyallâhu Te'âlâ 'anh, münâfik-ı merkûmun yanına gelüp: 'Ne durursun tîz ol nezd-i Hazret'e git ve istiğfâr eyle!' deyü ihtâr etmişiken, ol bedbaht 'inâd eyledi. Tekrâr 'Ubâde: 'Hüdâ'ya sevgend ederim ki, senin gerden pîçide-i 'inâd olduğuna Kur'ân nâzil olup, ilâ kıyâmî's-sâ'a nemâzda okunur' dedi ki, bu husûsu este'îzü billâh: 'Ve izâ kîle lehüm te'âlev yestağfirleküm Rasûlüllâhi levvev ru'ûsehüm ve ra'eytehüm yesuddûne ileyke ve hüm yestekbirûne'^{602,603} âyeti beyân eder. Ve âyet-i sâbika-i 'Ve lev erâdû' el-âyetü ile, 'Feriha'l-muhallefûne' el-âyetü [137a] mükerremelerinin sebab-i nüzûlleri dahi budur ki, maksad-ı evvelde icmâlen zikri mürûr eden Tebûk Gazvesi ki, 'aleyhi's-salâtü ve's-

⁵⁹⁸ Münâfikûn Sûresi, 63/7.

هم الذين يقولون لاتنفضوا على من عند رسول الله حتى ينفضوا = Onlar, Allah'ın elçisinin yanında bulunanlar için hiçbir şey harcamayın ki dağılıp gitsinler, diyenlerdir.

⁵⁹⁹ Yanlış, ayette şöyle geçer: lâ ya'lemûne (لا يعلمون).

⁶⁰⁰ Münâfikûn Sûresi, 63/8.

لئن رجعنا إلى المدينة ليخرجن الاعز منها الأذل والله العزة ولرسوله وللمؤمنين ولكن المنافقين لا يفقهون = Onlar, andolsun, eğer Medîne'ye dönersek, üstün olan, zayıf olanı oradan mutlaka çıkaracaktır, diyorlardı. Halbuki asıl üstünlük, ancak Allah'ın, Peygamberinin ve mü'minlerindir. Fakat münâfiklar bunu bilmezler.

⁶⁰¹ لاتا اذل من الصبيان لاتا اذل من النساء

⁶⁰² Yanlış, ayette yesuddûne ve hüm müstekbirûn (يصدون وهم مستكبرون) şeklinde geçer.

⁶⁰³ Münâfikûn Sûresi, 63/5.

واذا قيل لهم تعالوا يستغفركم رسول الله لووا رؤسهم وأرأيتهم يصدون اليك وهم يستكبرون = Onlara: Gelin Allah'ın Peygamberi sizin için mağfîret dilesin, denildiği zaman başlarını çevirirler ve sen onların, büyüklük taslayarak uzaklaştıklarını görürsün.

selâm Efendimiz hazretleri teşrîf buyurdıkları gazavâtı, tâ yola revân olmadıkca kimesneye fâş buyurmazlarken, ehl-i tefâsîr ve siyerin beyânına göre, mesâfe-i ba‘îde ve şiddet-i bürûdet ve kesret-i a‘dâ ve killet-i zâd ve vukû‘-ı cedb ve kaht takrîbi, asker-i İslâm bu ahvâli düşünüp, ana göre hasbe‘l-vüs‘ tedârükde bulunsunlar hikmetine mebnî kable‘l-‘azîme sâ‘ir gazavâtta olan mu‘tâdlarına mugâyir tasrîh buyurdıkları gazây-ı garrâdır. Ve bu gazvede olan ‘usret ol mertebede olmuş ki, on nefere bir deve düşüp, nevbetle râkib olurlar ve ancak birer hurma yerler ve susuzluktan muhtâc oldukları develeri boğazlayup, bağırsağında olan rutûbetle ağızlarını ısladırlar ve vakit idrâk-ı hurmaya dahi tesâdüf etmekle, sâye-i eşcâr-ı hurmada istizlâl ve te‘ayyüş için, ekser-i nâs Medîne‘den hurûcu istemezler idi ki: *‘Yâ eyyühellezîne âmenû mâ leküm izâ kîle leküm‘ünfirû fî sebîlillâhi‘s-sâkaltüm ile‘l-erdi eradîtüm bi‘l-hayâti‘d-dünyâ mine‘l-âhirati fe-mâ metâ‘u‘l-hayâti‘d-dünyâ fi‘l-âhirati illâ kalîlün*⁶⁰⁴ bu bâbda nâzil olmuştur. Ya‘nî: ‘Hazret-i Peygamber sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem, ashâbı işbu gazâyâ hurûca ve techîz-i leşkere tergîb buyurdıklarında, hazret-i Ebû Bekr radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh, evlâd u ‘iyâline nafakasiyçün bir nesne bırakmayup, mecmû‘-ı mâlını ve hazret-i ‘Ömer radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh, nısf-ı mâlını ve Hazret-i ‘Osmân **[137b]** radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh, ticâret için, sermâyesi olan iki vukiyye gümüş ve ‘alâ kavlin üç yüz deve ile bin miskâl altın ve hazret-i ‘Abdurrahman b. ‘Afv radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh, kırk vukiyye altın ve hazret-i ‘Abbâs ve Talha b. ‘Abdullâh ve Sa‘d b. ‘Ubâde ve Muhammed b. Seleme radiyallâhu Te‘âlâ ‘anhüm, vâfir-i mâl ve ‘Âsım b. ‘Adiyy-i Ensârî radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh, yüz deve yükü hurma ve nisvân-ı Müslimât‘dan ba‘zıları dahi haleblerini satup, semenlerini ve sâ‘irleri dahi hasbe‘t-tâka emvâllerini techîz-i leşkere ez-cân u dil harc etdiler. Hattâ Ebû ‘Akîl-i Ensârî radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh, tehîdest olmağla, iki sâ‘ hurma ücret mukâbelesinde bir gice sabâha kadar birine kuyudan su çeküp, aldığı hurmanın bir sâ‘ını ‘iyâline terk ve dîğeri huzûra getürdükde, Hazret-i sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem, ol sâ‘ı müctemi‘ olan sadakâtın üzerine neşr ile Ebû ‘Akîl‘i memnûn buyurdular. Bu esnâda münâfikayn-ı yek-zebân, ‘Abdurrahman ve ‘Âsım riyâ için mâl-i bisyâr bezl eylediler. ‘Hüdâ ve Rasûl anların sadakasına muhtâc

⁶⁰⁴ Tevbe Sûresi, 9/38.

يا أيها الذين آمنوا ما لكم إذا قيل لكم انفروا في سبيل الله انما قلتم إلى الأرض أرضيتم بالحياة الدنيا من الآخرة فما متاع الحياة الدنيا في الآخرة إلا قليل = Ey imân edenler! Size ne oldu ki, “Allah yolunda savaşa çıkın!” denildiği zaman yere çakılıp kalıyorsunuz? Dünya hayatını ahirete tercih mi ediyorsunuz? Fakat dünya hayatının faydası ahiretin yanında pek azdır.

değildir' deyü lemez ve 'ayb, ya'nî hışm u ta'n ile işârete başladılar ki, ol münâfikaynı redden: *'Ellezîne yelmizûne'l-muttavvi'îne mine'l-Mü'minîne fi's-sadakâti vellezîne lâ yecidûne illâ cühdehüm fe-yesharûne minhüm sehirallâhu minhüm ve lehüm azâbun elîmun*⁶⁰⁵ âyeti nâzil oldu. Ve sulehâ'-i ashâbdan çend nefer -ki esâmî-yi sâmiyeleri, Sâlim b. 'Umeyr ve 'Ulbe b. Zeyd ve Ebû Leylâ 'Abdurrahman b. Ka'b-ı Mâzinî ve 'Amr b. Ganeme⁶⁰⁶ ve Seleme b. Sahr ve 'İrbâz b. **[138a]** Sâriye ve 'Abdullâh b. Mugaffel ve bir rivâyetde Ma'kıl b. Yesâr ve bi-rivâyetin Mehdî b. 'Abdirrahman b. Ka'b ve bi-rivâyetin 'Amr b. Hümâm b. el-Hamûh⁶⁰⁷ ve bi-rivâyetin Sahr b. Hansâ' radiyallâhu Te'âlâ 'anhümdür- nezd-i Rasûl-i Hüdâ 'aleyhi's-salavâtü ve't-tahâyâ'ya gelüp: 'Yâ Rasûlallâh! Biz piyâde kalup, binek tedârükünden ye's ile gazâdan mahrûm kaldık. Bize süvâr olacak matıyye ihsân buyur' deyü istirhâm eylediklerinde, 'özürlerini kabûl ile: 'Sizlere matıyye bulamam' buyurdularında, meclis-i Server-i 'âlem'den giryân giryân bîrûn olmalarıyla, bunlar bekkâ'ûn ile mülekkab oldular ki, âyet-i kerîme-i *'Ve lâ 'alellezîne izâ mâ etevke li-tahmilehüm kulte lâ ecidü mâ ahmilüküm 'aleyhi tevellev ve a'yünühüm tefidü mine'd-dem'i hazenen ellâ yecidü mâ yünfiküne*⁶⁰⁸ hakikat-i hâl ve şânlarını haber verir.

"Ve mervîdir ki, yine bunları, ashâbdan ba'zıları, birer sûretle hasbe'l-imbân techîz etmeleriyle, gazâyâ 'âzim olmuşlardır. Menküldür ki, ehl-i nifâkdan seksan iki ve bi-rivâyetin otuz dokuz şahıs nezd-i Peygamber sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem'e gelüp, gazve-i merkümeden tehallüfe ruhsat için biraz a'zâr-ı nâ-becâ serd etdiler. Ve Benî Esed ve Gatafân kabîlelerinden bir tâ'ife dahi gelüp: 'Bizim evlâd u 'iyâlimiz kesîr ve mâlımız kalîldir' deyü tehallüfe ruhsat istediler. Ve 'Âmir b. Tufeyl kavmi dahi: 'Biz gazâyâ gitsek, nâ-hemvâre A'râb-ı Tayy ahâlî ve mevâşîmizi gâret ederler' deyü i'tizâr-ı nâ-sezâ-vâra ibtidâr etdiler. Hazret-i 'aleyhi's-salâtü ve't-tahiyye karîbdır ki: 'Hüdâvend-i çâre-sâz bizi, sizin i'ânenizden **[138b]** bî-niyâz eder' deyü bunları def'

⁶⁰⁵ Tevbe Sûresi, 9/79.

الذين يلمزون المطوعين من المؤمنين في الصدقات والذين لا يجدون إلا جهدهم فيسخرون منهم سخر الله منهم ولهم عذاب أليم = Sadakalar hususunda, müminlerden gönüllü verenleri ve güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanları çekiştirip onlarla alay edenler var ya, işte Allah onları maskaraya çevirmiştir. Ve onlar için elem verici azap vardır.

⁶⁰⁶ غنمة Yanlış, doğrusu: 'Aneme (غنمة) İsmail L. Çakan, "Bekkâin", *DİA*, V, 364.

⁶⁰⁷ الحموح Yanlış, doğrusu: Cemûh (جموح). İsmail L. Çakan, "Bekkâin", *DİA*, V, 364.

⁶⁰⁸ Tevbe Sûresi, 9/92.

ولا على الذين إذا ما أتوك لتحملهم قلت لا أجد ما أحملكم عليه تولوا وأعينهم تفيض من الدمع حزنا ألا يجدوا ما ينفقون = Kendilerine binek sağlaman için sana geldiklerinde: Sizi bindirecek bir binek bulamıyorum, deyince, harcayacak bir şey bulamadıklarından dolayı üzüntüden gözleri yaş dökerek dönen kimselere de (sorumluluk yoktur).

buyurdular ki, âyet-i celîle-i *'Ve câ'e'l-mu'azzirûne mine'l-A'râbi li-yü'zene lehüm ve ka'adellezîne kezebullâhe ve Rasûlehû se-yüsübüllezîne keferû minhüm 'azâbün elîmün'*⁶⁰⁹ anların zimmetini ve münâfıkînin encâmını beyân eder. Münâfıkînden bir cemâ'at, gazâdan tehallûf irtikâbından başka, gazâyâ hâhiş-ger olan leşkeri şiddet-i harâret-i hevâ tahvîfiyle tenfîre başladılar ki, işbu münâfıkların mezemmetini: *'Feriha'l-muhallefûne bi-mek'adhim hılâfe Rasûlillâhi ve kerihû en yücâhidû bi-emvâlihîm ve enfüsîhim fî sebîlillâhi ve kâlû lâ tenfirû fî'l-harri kul nâru cehenneme eşeddü harran lev kânû yefkahûne'*⁶¹⁰ şerh eder. Hazret-i sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem, Benî Seleme Kabîlesi'nin pîşvâsı olan Ced b. Kays'a: 'Benî Asfar Gazâsı'na rağbet etmez misin?' buyurdularında: 'Bana ruhsat ver, Medîne'de kalayım. Zîrâ zenâna mâ'ilim, zenân-ı Benî Asfar'ı göricek, korkarım ki meyl edüp, fitne-i 'isyânda bulunurum' deyü bî-ma'nâ a'zâra âğâz eyledikde, Hazret andan i'râz eyledi. Ve anın hakkında: *'Ve minhüm men yekülû'zen lî velâ teftinnî elâ fî'l-fitneti sekâtû ve inne cehenneme lemuhâtatiin bi'l-kâfirîne'*⁶¹¹ âyeti nüzûl etmiştir. Ve Seniyyetü'l-Vedâ' nâm mevzi'den otuz bin ve 'alâ kavlin yetmiş bin ve bi-rivâyetin kırk bin asker ile savb-ı gazâyâ nehzat esnâsı İbn-i Übeyy-i Selûl-i mârru'l-beyân, re'îsü'l-münâfıkîn kendi müteallikâtıyla: 'Benim Benî Asfar cengiyle işim yokdur, karîben bu asker-i müselsel ve mukayyed, etrâf u eknâfa perişân olurlar' kavli-i bâtıyla tehallûf ve Medîne'ye [139a] mürâca'at kıldı. Anın haber-i tehallûfı mesmû'-ı Hazret oldukda: 'Eğer İbn-i Übeyy'de bir hayr olaydı, bizimle berâber gider idi. Lâkin şerr-i eşrârdan halâs bulduğunuz ihsâna, ya'nî andan kurtulduğunuza şükr edin' deyü ashâba hitâb buyurdular. Ve ganîmet tama'ıyla ba'zı münâfıkîn asker-i İslâm'a hem-râh olmuşlar ise de, dâ'imâ anlardan âsâr-ı nifâk zuhûr edüp, Müslimîn'e tahvîf ve tenfîr şıklarıyla ızrârdan hâlî olmadılar. Ve Medîne-i münevver'e ye mürâca'at esnâsında, bir gece Hazret bir 'akabe, ya'nî bir sarb yokuş

⁶⁰⁹ Tevbe Sûresi, 9/90.

وجاء المعذرون من الأعراب ليؤذن لهم وقعد الذين كذبوا الله ورسوله سيصيب الذين كفروا منهم عذاب أليم = Bedevilerden, (mazeretleri olduğunu) iddia edenler, kendilerine izin verilsin diye geldiler. Allah ve Rasûlüne yalan söyleyenler de oturup kaldılar. Onlardan kafir olanlara elem verici bir azap erişecektir.

⁶¹⁰ Tevbe Sûresi, 9/81.

فرح المخلفون بمقعدهم خلاف رسول الله وكرهوا أن يجاهدوا بأموالهم وأنفسهم في سبيل الله وقالوا لا تتفروا في الحر قل نار جهنم أشد حرا لو كانوا يفقهون = Allah'ın Rasûlüne muhalefet etmek için geri kalanlar (sefere çıkmayıp) oturmaları ile sevindiler; mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda cihad etmeyi çirkin gördüler; "Bu sıcakta sefere çıkmayın" dediler. De ki; "Cehennem ateşi daha sıcaktır" keşke anlasalardı.

⁶¹¹ Tevbe Sûresi, 9/49.

ومنهم من يقول انذن لي ولا تفتني ألا في الفتنة سقطوا وإن جهنم لمحيطة بالكافرين = Onlardan öylesi de var ki: "Bana izin ver, beni fitneye düşürme" der. Bilesiniz ki, onlar zaten fitneye düşmüşlerdir. Cehennem kafirleri mutlaka kuşatacaktır.

başına geldiklerinde, Rasûl-i Hüdâ: ‘Bu ‘akabeden geçmedikce bir ehad tecâvüz eylemesün’ deyü emr-i Rasûl ile münâdî nidâ eyledi. Pes, Hazret-i sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem, Huzeyfe b. el-Yemânî nâkalarının zimâmını tutarak ve ‘Ammâr b. Yâsir ‘akabinde olarak, radiyallâhu Te‘âlâ ‘anhümâ, ser-i ‘akabeye vardıklarında, Huzeyfe’den mervîdir ki, nâgâh on iki, yâhud on dört süvârî cânib-i Hazret’e müteveccih olduklarını Huzeyfe görüp, Hazret’e haber verdikde, hazret-i Server-i mevcûdât, hemânden üzerlerine bir sayha-i mu‘cize-i sarîha eyledikde, firâr etdiler. Ba‘dehû: ‘Bu kavmi bilür müsün?’ deyü Huzeyfe’ye sorduklarında: ‘Yâ Rasûlallâh! Yüzleri bağlı olduğundan bilemedim’ dedi. Hazret: ‘Bunlar bir cemâ‘atdır ki, rûz-ı kıyâma kadar münâfik ile be-nâmdır ve beni bu ‘akabede katl kasdıyla geldiler’ buyurdıklarında, Huzeyfe: ‘Yâ Rasûlallâh! Niçün bunları ‘aşîre[t] ve kabîlelerine göndermediniz ki, başlarını kat‘ edeler’ dedikde: **[139b]** ‘Bana hoş gelmez ki, ‘Muhammed bir kavim ile gazâyâ gidüp, düşmenân ile mukâbeleden sonra ol kavmi katl etmiş’ deyerek Kureyş makâle edeler’ deyüp, kasd-ı sû’ eden ol münâfikların zebîleye mübtelâ olmalarını dergâh-ı ‘İzzet’den recâ ve: ‘Zebîle bir şu‘le-i âteş olup, anların derûnuna düşüp, bâ‘is-i helâkları olur’ deyü beyân ve Huzeyfe ve ‘Ammâr’a: ‘Sakinin! Bu kazıyyeyi fâş etmeyin tâ ki, bu kavim rüsvâ olmasunlar’ deyü yine haklarında ihsân buyurdular’; intehâ ***naklû'l-Mütercim***.

el-Faslü'r-Râbi‘ ‘Aşera: fî Rahmeti'z-Zu‘afâ’i ve İcrâ’i'l-‘Adli ve Bezli'l-Hukûki li-Müstehakkîhâ ve fihâ Tercîhu Âli ‘Osmâni ‘alâ Sâ’iri Mülûki'l-İslâmi, ya‘nî ondördüncü fasıl, zu‘afâyâ merhamet ve ahkâm-ı şer‘iyye üzere icrâ-i ‘adl u nasfet ve müstehakkına bezl-i hukûk ve mekremet beyânındadır. Bu bâbda Âl-i ‘Osmân, dâmet silsiletühüm ilâ âhiri'd-devrân’ın sâ’ir Mülûk-ı İslâm üzerlerine vech-i rüchânı cilve-ger-i mir‘ât-i tibyândır.

Ma‘lûm ola ki, kıvâm-ı nizâm-ı devlet ve devâm-ı intizâm-ı saltanat, umûr-ı mezkûreye ri‘âyet ve ‘aksi dahi ol umûra muhâlefet olduğunu âyât-ı Kur‘âniyye nâtika ve ehâdîs-i Nebeviyye muhakkıka olup, hattâ kütüb-i tevârîhde îzâh olunduğu üzere, vâhiden ba‘de vâhidin gelen Emeviyye ve sâ’ir düvel, ‘ale'l-husûs ‘Abbâsiyye Devleti’nin evâhirinde inhimâk-ı cevri u fücûr ve galebe-i erbâb-ı şürûr sebebiyle şîrâze-i mecmû‘a-i nizâmları güsiste-târ ve evrâk-ı hey’et-i ictimâ’iyyeleri târumâr olup,

ma‘âzallâhu [140a] Te‘âlâ, cihân, zulm u ‘udvân ile dolmuş ve gül-i zîbây-ı ahvâl-i berâyâ solmuş ve her tarafı a‘dây-ı küffâr yakup, yandırmış ve âteş-gede-i âyîn-i kefereyi uyandırmış iken, Devlet-i ‘Aliyye, a‘lallâhu Te‘âlâ makâmehâ ve rafe‘a bi’n-nasri a‘lâmehâ, Hızır-âsâ zuhûr edüp, şöyle kim, sebkat eden ‘inâyet-i ezeliyye ve tevfkât-ı lem yezeliyye ile ol silsile-i tayyibeden güzerân eden hulefâ’-i zîşân ve selâtîn-i ‘adâlet-‘unvânın her biri habl-i metîn-i şer‘-i mübîne i‘tisâm ve sünnet-i seniyye-i Nebeviyye’ye ihtirâm ile me‘âlim-i dîni tecdîd ve binây-ı müstahkemü’l-esâs-ı şerî‘atı teşyîd ve süyûf-ı kâtı‘alarıyla bilâd-ı küffârı feth u küşâd ve kat‘-ı gerden-i ehl-i bid‘at u ‘inâd etdiler.

‘Ale’l-husûs Hâkim’in *Müstedrek*’de: “Hadîs, sahîhu’l-isnâddır” deyü tasrîh birle zikr eylediği: “*Le-tüftehanne’l-Kostantîniyyetü ve le-ni‘me’l-emîrû emîruhâ ve le-ni‘me’l-ceyşü zâlike’l-ceyşü*”⁶¹² hadîsi nâtık olduğu menkabet-i ‘azîme ve me’âsir-i cesîmesine, Vâcibü’l-vücûd hazretleri, Nebiyy-i sâdıkımı tasdîkan Ebü’l-feth ve’l-meğâzî Sultân Mehemed Hân ‘aleyhi şâbibü’r-rahmeti ve’l-gufrân’ı mazhar edüp, Pâdişâh-ı müşârun-ileyh yediyle vukû‘ bulacak fütühât-ı seniyye, lâ siyyemâ belde-i tayyibe-i Kostantîniyye’nin fethiyle ümmet-i merhûmeye ikrâm-ı beşâret buyurdular. İşte zulm ve i‘tisâf, bâ‘is-i zevâl-i ni‘met ve ‘adl u insâf, bâdîy-i kıvâm-ı devlet olduğuna mülûk-ı pîşînin zevâlleri ve sülâle-i tâhira-i Âl-i ‘Osmân’ın yevmen fe-yevmen tezâyüd-i ikbâlleri ecillây-ı edilledendir. [140b] Hadîs-i şerîf-i mezkûrda olan: “*Ve le-ni‘me’l-emîru emîruhâ ve le-ni‘me’l-ceyşü zâlike’l-ceyşü*” midhat-ı Nebeviyyesi’ne misdâk olmak ümniyyesiyle tevârîh nâtık olduğu üzere, Mervâniyye ve ‘Abbâsiyye hulefâlarından ba‘zıları Kostantîniyye fethine sevk-i emîr ve ceyş kılmışlar ve Kostantîniyye tekfûr-ı kefûrunu taht-ı galebeye almak sûretinde izhâr-ı celâdet etmişler ise de, feth denilecek mertebede olmayup, tekfûr tarafından gâh bezl-i mâl sanî‘asıyla ve gâh i‘tây-ı cizye ve harâc hadî‘asıyla iğfâl olunup, nakz-ı ‘ahd ile anları müdâfa‘a eylemişlerdir. Ammâ, tebşîr-i mezkûre sezâ-vâr olur haysiyyetiyle olan feth-i tâm ve istîlây-ı mâ lâ kelâm, Ebü’l-feth, kaddesellâhu Te‘âlâ rûhahû ve nevvera darîhahû hazretlerinin fethidir ki, küffârın ilâ hâzihi’l-eyyâm ve bi-‘inâyetillâhi Te‘âlâ ilâ

⁶¹² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 335 (bkz. Wensinck, I, 405); Hâkim, *el-Müstedrek*, XIX, 175, hn. 8413; Taberânî, *el-Mucemü’l-Kebîr*, II, 24, hn. 1200.

لتفتحن القسطنطينية ولنعم الامير اميرها ولنعم الجيش ذلك الجيش = İstanbul muhakkak fetholunacaktır. Onu feth eden komutan ne güzel komutandır, onu feth eden ordu ne güzel ordudur.

yevmi'l-kıyâm, yed-i te'allukları kat' olunmuştur. Ve fetihden maksûd, vech-i mezkûr üzere olan fetih olduğuna karîne-i siyâk-ı hadîs –ki: “*Ve le-ni'me'l-emîru emîruhâ*” ‘ibâresidir- delâlet eder. Zîrâ “*Emîruhâ*” kelimesinde olup, Kostantîniyye'ye râci' olan zamîrin “*Emîr*”e izâfeti, istiğrâk için olmağla, ol belde-i tayyibede ‘umûm tasarruflarını ifâde ve iktizâ eder. İşbu vechile tasarruf, hazret-i Ebü'l-feth'den evvel ehl-i İslâm'dan bir ehada vâki' olmadı. Eğer “*Emîr*”de olan elif, lâm'dan bi-husûsihî bir ferd-i mu'ayyen kasd olunursa, ol ferd-i vahîd, mülûk-ı sâbika miyânında ancak hazret-i Ebü'l-feth'dir. Ve eğer cins murâd olunursa, hem hazret-i Ebü'l-feth ve hem de nesl-i nesîlinden taht-nişîn-i belde-i Tayyibe olup, ilâ yevminâ hâzâ, eser-i Hüdâvendigâr-ı [141a] müşârun-ileyhe iktifâ ile icrây-ı nasfet ü dâd ve ifây-ı hakk-ı sekene-i bilâd eden zât-ı sûtûde-simât, be-tahsîs Emîrül-Mü'minîn ve Kurre-i 'aynü'l-muvahhidîn olan Pâdişâhımız Şehriyâr-ı Mahmûdü's-sıfât Efendimiz, ol cins-i nefis efrâdından olduğu vâreste-i şübehâtdır.

Ve'l-hâsıl harf-i ta'rîf-i mezkûrda zikr olunan iki ma'nânın her biri irâde olunmak, 'ind-i ehli'l-'Arabiyye sahîha olmağla, Devlet-i 'Aliyye-i 'Osmâniyye, meddellâhu Te'âlâ zılâle re'fetihâ 'ale'l-'ibâdi ilâ yevmi'l-âhira'ya hadîs-i mezkûr ile beşâret-i beyne sâ'iri'l-mülûki'l-İslâmiyye bir menkabe-i fâhira ve bir mevhibe-i bâhiradır. El-hamdu lillâhillezî bi-ni'metihî tetimme's-sâlihâti.

Ve dahi husûs-ı merhamet, bâ'is-i nusrat olduğuna delâlet eden, ahbâr-ı bî-şümâr olup, ol cümleden ba'zıları Taberânî'nin, İbn-i Mes'ûd radiyallâhu Te'âlâ 'anh'dan rivâyet kıldığı: “*Men lâ yerhamü'n-nâse lem yerhamullâhu*”⁶¹³ ve Cerîr radiyallâhu Te'âlâ 'anh'dan rivâyet kıldığı: “*Men lâ yerham men fi'l-arzı lâ yerhamuhû men fi's-semâ'i*”⁶¹⁴ dir.

Ve Buhârî'nin, yine Cerîr radiyallâhu Te'âlâ 'anh'dan rivâyet kıldığı: “*Lâ yerhamullâhu men lâ yerhamü'n-nâse*”⁶¹⁵ ve Ebû Dâvud ve Tirmizî'nin, 'Abdullâh b.

⁶¹³ Taberânî, *el-Mucemü'l-Kebîr*, II, 486, hn. 2335.

من لا يرحم الناس لم يرحمه الله = İnsanlara merhamet etmeyene Allah da merhamet etmez.

⁶¹⁴ Taberânî, *age*, III, 24, hn. 2435.

من لا يرحم من في الارض لا يرحمه من في السماء = Yeryüzünde bulunanlara merhamet etmeyene gökteki (Allâh) merhamet etmez.

⁶¹⁵ Buhârî, *Tevhîd*, 2; Müslim, *Fezâil*, 66 (bkz. Wensinek, II, 236).

من لا يرحم الله من لا يرحم الناس = İnsanlara merhamet etmeyene Allah da merhamet etmez.

‘Ömer radiyallâhu Te‘âlâ ‘anhümâ’dan rivâyet kıldığı: “*er-Râhimûne yerhamühü’-Rahmân’irhamû men fi’l-arzı yerhamküm men fi’s-semâ’i*”⁶¹⁶ ehâdîsidir.

el-Faslü’l-Hâmis ‘Aşera: fî İctimâ’i’l-Kelime ve’l-İttifâki, ya‘nî on beşinci fasıl, metînü’l-asıl ‘illet-i tâmmе-i galebe-i tâmmе olan **[141b]** ictimâ‘-ı kelime ve ittifâk-ı ârâ beyânındadır. Ve bu husûsa delîl: “*Etî‘ullâhe ve etî‘u’r-Rasûle ve uli’l-emri minküm*⁶¹⁷ *ve lâ tenâze‘û fe-tefşelû ve tezhebe rîhuküm*”⁶¹⁸ kavlı celflidir. Ya‘nî: “Allâh Te‘âlâ’ya, dahi Rasûlü’ne ve içinizden ulu’l-emr olanlara itâ‘at ediniz. Ve ihtilâf-ı kelime ile nizâ‘ etmeyiniz ki, teferruk-ı ehvâ sebebiyle cübn u havfa mübtelâ olmayasız ve yine ol sebeble bâd-ı nusratınız gitmeye” demektir. İmâm-ı Neseî rahimehümullâh, *Tefsîri*’nde: “İtâ‘at-i Hüdâ ve Rasûl’ü nusrat-ı dînde Müslimîn’in birbirleriyle te‘ellüf ve ittifâkiyla tefsîr etmiş ve ‘inde’l-ba‘z itâ‘at-i Bârî kîtâl bâbında vârid olan emr-i İlâhî’ye itâ‘at ve itâ‘at-i Rasûl, hîn-i muhârebede hazret-i Rasûl’ün guzâta ilerü varmaları ve gerü çekilmeleri ve kîtâlden keff-i yed ve ikdâmları ve dahi tedbîr-i harb muktezâsından olarak zuhûr eden evâmirine imtisâlden ‘ibâretidir” demişdir. Ve rîhi dahi, bâlâda beyân olduğu üzere, Hazret’in du‘âsıyla zuhûr eden rîh-i şedîdden nâşî Hendek Gazâsı’nda küffâr perîşân olduklarında: “*Nusirtü bi’s-sabâ ve ühliket ‘âdün bi’d-debûri*”⁶¹⁹ buyurdıkları kavlı Nebevî’si mantûkunca, rîh-i nusrat ile tefsîr ve tefsîr-i mezkûru: “*Ve*⁶²⁰ *erselnâ ‘aleyhim rîhan ve cünûden lem teravhâ*”⁶²¹ nassıyla te’yîd ve tenvîr etmişdir.

Ve kibâr-ı müfessirînden İmâm-ı Mücâhid ve Katâde: “*Ve tezhebe rîhuküm*” kavlı kerîmini: “*Tezhebe nasraküm*”, ya‘nî zehâb-ı nusrat ve İmâm-ı Süddî, zehâb-ı cür’et ve hiddet ve İmâm-ı ‘Atâ, zehâb-ı celâdet ve Nadr b. Şümeyl, zehâb-ı kuvvet **[142a]** ve Yemân b. Rebâb, zehâb-ı galebe ve İbn-i Keysân, zehâb-ı zafer ve ‘adûnun

⁶¹⁶ Ebû Dâvud, Edeb, 58; Tirmizî, Birr, 16 (bkz. Wensinck, II, 236).

الراحمون يرهمهم الرحمن ارحموا من في الارض يرهمكم من في السماء = Merhamet edenlere Allâh da Rahmân sıfatıyla merhamet eder. Yeryüzünde bulunanlara merhamet ediniz ki, gökteki (Allâh) size merhamet etsin.

⁶¹⁷ Nisa Süresi, 4/59.

اطيعوا الله واطيعوا الرسول واولي الامر منكم = Allah’a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ülûl-emre (idareciler) de itaat edin.

⁶¹⁸ Enfal Süresi, 8/46.

ولا تنازعوا فتفشلوا وتذهب ريحكم = Birbirinizle çekişmeyin, sonra korkuya kapılırsınız da kuvvetiniz gider.

⁶¹⁹ Buharî, İstiskâ’, 26, Megâzî, 29, Bed’ü’l-Halk, 5, Enbiyâ, 1; Müslim, İstiskâ’, 17 (bkz. Wensinck, II, 110)

نصرت بالصبا واهلكت عاد بالدبور = Ad kavmi batı rüzgarı ile helak oldu, ben ise saba rüzgarıyla yardım olundum.

⁶²⁰ Ayette fe (ف) şeklinde geçer.

⁶²¹ Ahzâb Süresi, 33/9.

وارسلنا عليهم ريحا و جنودا لم تروها = Biz onlara karşı bir rüzgar ve sizin görmediğiniz ordular göndermiştik.

Mü'minîn'den zehâb-ı havfiyla tefsîr eylemişlerdir. Lâkin Ahfeş, beyne'l-'Arab: "*Hebbet li-fülânin rîhun izâ câ'et devletühû*"⁶²² denilüp, ya'nî devletden rîh ile ta'bîr olunduğuna binâ'en, âyetde olan zehâb-ı rîhî zehâb-ı devletle tefsîr, hattâ ba'zı müte'ahhirîn, işbu ma'nâdan ahz ile:

"İzâ hebbet riyâhuke feğtenimhâ

Fe-'ukbâ külli hâfikatin sükûnu

Ve lâ teğful 'ani'l-ihsâni fihâ

Fe-lâ tedri'r-rukûdü metâ yekûnü"⁶²³

kıt'asını nazm u tahrîr etmiştir.

Ve husûs-ı rîhde Ebû Dâvud, Nu'mân b. Mukarrin radiyallâhu Te'âlâ 'anh'dan merviyen: "*Kâle şehidtü'l-kitâle ma'a Rasûlillâhi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme izâ lem yukâtil evvele'n-nehâri intezara hattâ tezûle's-şemsü ve tehübbe'r-riyâhu ve yenzile'n-nasru*"⁶²⁴ hadîsini ve Tirmizî, Katâde'den, ol dahi Nu'mân radiyallâhu Te'âlâ 'anh'dan: "*Kâle gazevtü ma'a'n-Nebiyi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme ve kâne izâ tale'a'l-fecru emseke hattâ tetlu'a's-şemsü fe-izâ tale'at kâtele fe-iz'entesafe'n-nehâru emseke hattâ tüsalliye'l-'asra sümme yükâtilü, kâle Katâde, kâne yukâlü 'inde zâlike tüheyyicü riyâhu'n-nasri ve ted'u'l-Mü'minîne li-cüyûšihim fî salâtihim*"⁶²⁵ hadîsini rivâyet kılmışlardır.

⁶²² = Birisinin şansı yaver gidince, rüzgar onun için esmiş olur. هبت لفلان ریح اذا جاءت دولته

⁶²³ = Rüzgarın estiği zaman onu اذا هبت رياحك فاعتمها فعبى كل خافقة سکون ولا تغفل عن الاحسان فيها فلا تدري الركود متى يكون fırsat bil! Her esintinin (rüzgarın) sonu sükûnettir. Esintili günlerde ihsân et! Çünkü sükûnun ne zaman olacağını bilmezsin.

⁶²⁴ Ebû Dâvud, Cihâd, 101; Tirmizî, Siyer, 46; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 445 (bkz. Wensinck, VII, 58). = قال شهدت القتال مع رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم اذا لم يقاتل اول النهار انتظر حتى تزول الشمس وتهب الرياح وينزل النصر = Nu'mân b. Mukarrin anlatıyor: Rasûlüllâh (s.a.v.) ile birlikte savaşa şahit oldum. O, günün ilk vaktinde savaştığı zaman, güneş batıncaya, rüzgar esinceye ve yardım gelinceye kadar beklerdi.

⁶²⁵ Tirmizî, Siyer, 46 (bkz. Wensinck, VI, 217).

قال غزوت مع النبي صلى الله تعالى عليه وسلم و كان إذا طلع الفجر أمسك حتى تطلع الشمس فإذا طلعت قاتل فإذا انصرف النهار أمسك حتى تصلي العصر ثم أمسك ثم يقاتل قال قتاده وكان يقال عند ذلك تهيج رياح النصر وتدعو المؤمنین لجيوشهم في صلاتهم

Nebî (s.a.v.) ile savaşa gittim. Allah'ın Rasûlü, şafak söktünce, güneş doğuncaya kadar kendini tuttu, güneş doğunca da savaştı. Gün yarılınca ikindi namazı kılmıncaya kadar kendini tuttu, sonra savaştı. Katâde dedi ki: "Böyle bir anda denilir ki, namazlarında orduları için mü'minleri çağırma halinde iken yardım rüzgarları (insanları) harekete geçirdi.

Yekûlü'l-Mütercimü'l-Fakîr: “Şems-i e’imme Serahsî rahimehümüllâhu Te’âlâ, asker-i İslâm emîrlerinin emr ettiği nesne kendülere nâfi‘ midir, değil midir, bilmeseler dahi yine emîre itâ‘at, üzerlerine vâcibdir. Zîrâ tâ‘atın farz olduğu nass-ı kâtî‘ ile, ya‘nî: ‘*Etî‘ullâhe ve etî‘u'r-Rasûle ve uli'l-emri minküm*’ ile sâbit olmağla, asker-in nâfi‘ midir, [142b] değil midir, deyü re’y-i mütereddidler-i nass-ı kâtî‘a mu‘âriz olamaz. Zîrâ ba‘zan berây-ı maslaha emîr, terk-i kîtâl ile emr eder ki, ol emre itâ‘at, kîtâl-i kesîrden enfa‘ olur. Ve ba‘zan emîr, hakîkatini askere bildirmekte hatar mütâla‘asıyla bir nesne ile emr eder ki, âhâd-ı asker, ol emirde zâhirine nazaran ba‘zı fesâd ü ihtilâl tefehhüm ederler. Bu sûretde mâdâm ki, ekser-i asker-in ekser-i fehm ve idrâkleri üzere, şübhesiz havf u helâkların mütezammın olur emirden mâ‘adâ olan emrinin itâ‘at ü inkıyâdı cümle üzerine vâcib olur, deyü *Şerh-i Siyer-i Kebîr*’de tahrîr eylemişlerdir”.

el-Faslü’s-Sâdisü ‘Aşera: fî Cevâzi Ta‘allümi'l-'Ulûmi'l-Âliyeti mine'l-Kefere, ya‘nî on altıncı fasıl; âlât-ı harbiyyeye müte‘allik olan fûnûnu kefereden ta‘allüm câ’iz olduğu beyânındadır.

Ve bu husûsun ‘inde’s-şer‘ mücevvez olduğuna ekser-i hadîs ve siyer, ‘ale'l-husûs İmâm-ı İbn-i Seyyidü'n-nâs *Siyer-i*nde: “*Rüviyenâ ‘an İbni Sa’d kâle ahberanâ el-Fazlû’bnü Dükeyn kâle haddesenâ İsrâ’îlü ‘an Câbirin, ya‘nî el-Füheyri ‘an ‘Âmirin, ya‘nî eş-Şa’bî kâle esira Rasûlüllâhi sallallâhu Te’âlâ ‘aleyhi ve selleme yevme Bedrin seb’îne esîran ve kânet tüfâdî bi-him ‘alâ kadri emvâlihîm ve kâne ehlü Mekkete yektübüne ve ehlü'l-Medîneti lâ yektübüne fe-men lem yekün ‘indehü fidâ’ün defe‘a ileyhi ‘aşrate gılmânin min gılmâni'l-Medîneti yü‘allimühüm fe-izâ hazekü fe-hüm fidâ’uhü*”⁶²⁶ haberi delâlet eder. “*Hizk*” zâl-i mu‘ceme ile bir nesneyi ta‘allüm edüp, ol nesnede mehâret kesb etmek ma’nâsınadır. [143a] Ya‘nî: “Hâce-i ‘âlem sallallâhu Te’âlâ ‘aleyhi ve sellem, Gazve-i Bedr-i Kübrâ’da küffârdan yetmiş neferi esîr edüp ve fidye, ya‘nî ahz-ı mâl ile anları âzâd murâd buyurdularında, ağniyâsı i’tâ’-i mâl ile rehâ bulup, ba‘zılarının mâlî olmayup, lâkin san‘at-ı kitâbetde mâhir olmalarıyla ehl-i Medîne’de çendân kitâbet bilür bulunmamağla, ol kitâbet bilür esîrlerin her biri mâla

⁶²⁶ İbn-i Sa’d, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, II, 22.

روينا عن ابن سعد قال اخبرنا الفضل بن دكين قال حدثنا اسراويل عن جابر يعني الفهيري عن عامر يعني الشعبي قال اسر رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم يوم بدر سبعين اسيرا وكان يقادى بهم على قدر اموالهم وكان اهل مكة يكتبون واهل المدينة لا يكتبون فمن لم يكن عنده فداء دفع اليه عشرة غلمان من غلمان المدينة يعلمهم فاذا حذقوا فهو فداؤه

bedel sıbyân-ı Medîne'den on nefer sabî alup ve sıbyân-ı merkûmeye, tâ kesb-i mehâret edinceye dek, ta'lim-i hatt u kitâbet edüp ve ta'lim-i mezkûr anlara fidâ olmak üzere âzâd buyurdular”.

Yekülü'l-Mütercimü'l-fakîr; “Gazve-i merkûme⁶²⁷, hicretten ikinci sâlde vâki' olmuştur. İcmâli budur ki, berây-ı ticâret bir kâfile-i müşrikîn ile Ebû Süfyân müdürleri olarak Mekke'den Şâm'a 'azîmet eylediği mesmû'-ı Hazret olmağla, kâfile-i mezkûre kaskına Zü'l-'Uşeyre nâm mevzi'e dek varup, kâfile mürûr etmiş bulundu. Şâm'dan rucû'larında kasdlarıyla eğerçi Medîne'den hurûc buyuruldu. Lâkin Ebû Süfyân haber-dâr olup, kârvân-ı mezkûru râh-ı hılâf u gürîzden Mekke'ye kaçırdı. Anların vusûlünden evvel muhâfaza-i kâfile zu'muyla, Ebû Cehl dokuz yüz nefer ehl-i şirk ile, Bedr nâm câh olan karyeye geldi. Cibrîl 'aleyhi's-selâm, küffârın Mekke'den bedr ve Bedr'i makarr etdiklerinden haber vermekle, Hazret-i 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm kâr-zâra karâr ve Muhâcirîn ve Ensâr'dan üç yüz nefer ashâbla mukâbelelerine **[143b]** vardılar. Asker-i İslâm, taraf-ı İlâhî'den bâlâda işâreti sebkât ettiği üzere, başlarında 'allâkalarının müntehâsı miyân-ı şânede olan 'alâyimli 'amâyim sarınmış cünûd-ı melâ'ike imdâdıyla mukâbele ve a'dây-ı dîni târumâr kıldılar. Altısı Muhâcir ve sekizi, cem'an ancak on dört sahâbî, rûz-ı Bedr'de bedr-i semâ'-i şehâdet olup, küffârdan istidrâcları nihâyete yetmiş olan yetmiş neferi dûzah-makarr oldular. İbn-i Mes'ûd radiyallâhu Te'âlâ 'anh, intifâ'-i âteş-i harbden sonra, miyân-ı maktûlînde Hazret'in fir'avnı olan Ebû Cehl'i hayâtdan bir ramak-ı yesîr bâkî olduğu hâlde, hâk-i mezelletde pest bulup, sîne-i pür-kînesi üzerine oturup, kendi kılıcıyla serini teninden cüdâ ve keşân keşân Server-i beşer nazarına getürdükde, edây-ı vezâ'if-i şükr-i Hüdâ eylediler”; intehâ.

Ve küffârdan ta'allümün câ'iz olduğunu ihbâr eden ahbârdan biri dahi, Hâkim'in *Müstedrek*'de rivâyet ettiği: “*Haddesene'l-İmâmü Ebu'l-Velîd ve Ebû Bekri'bni Kureyş kâlâ haddesene'l-Hasenü'bnü Süfyân kâle haddesenâ Kuteybetü'bnü Sa'd kâle haddesenâ Cerîr 'ani'l-A'meşi 'an Sâbiti'bni 'Ubeyd 'an Zeydi'bni Sâbit kâle kâle lî Rasûlüllâhi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme tuhsinü's-Süryâniyyete fe-kultü lâ, fe-te'allehâ fe-innehû ye'tînâ kütübün fe-te'allemtühâ fî seb'ate 'aşera yevmen*

⁶²⁷ Sayfa kenarında **Matlab-ı Gazve-i Bedr-i Kübrâ** başlığı vardır.

kāle'l-A-meşü kânet te'tîhu kütübün lâ yeştehî en yettali'a illâ men yesiku bihî"⁶²⁸ hadîsidir. Ya'nî: "Kâtibü'l-vahy Zeyd b. Sâbit radiyallâhu Te'âlâ 'anh: 'Hazret-i sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem bana: 'Lügat-ı Süryâniyye'yi güzel bilür müsün?' buyurdular. Ben dahi: 'Bilmem' [144a] dedikde: 'Ta'allüm eyle! Zîrâ ol lisânda bize tahrîrât gelür' deyü emr buyurmalarıyla, ben dahi on yedi günde ta'allüm etdim' dediler. A-meş'in kavline göre, Hazret'in bi'l-husûs Zeyd b. Sâbit'e: 'Ta'allüm eyle!' emirleri, ol lisânda vürûd eden tahrîrâta mu'temed ve emîn olan kimesneden gayrı bir ehadın muttali' olmaması matlûb-ı Peygamberî olduğuyçündür". Hattâ Zeyd'e emirleri işbu ma'nâ için olduğuna İbn-i Hacer *İsâbe* nâm kitâbında ve Ebû 'Amr b. 'Abdi'l-ber *İstî'âb* nâm kitâbında: "*Ruviye İbnü Hamîd 'an Zeydi'bni Sâbitin kâle kâle Rasûlüllâhi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme innî ektübü ilâ kavmin fe-ehâfû en yezîdû 'aleyye ev yenkusû fe-te'allemi's-Süryâniyyete fe-te'allemtühâ fi seb'ate 'aşera yevmen*"⁶²⁹ lafzıyla zikr etdikleri rivâyet, sarâhaten delâlet eder. Rivâyet-i mezkûrenin me'âli: "Hazret-i sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem: 'Süryânî lisânını tekellüm eden bir kavme kitâb, ya'nî nâme yazacağım, korkarım ki, emrimden ziyâde, yâhud nâkıs yazalar. Sen emînim olduğundan Süryâniyye'yi ta'allüm eyle!' deyü Zeyd'e emir buyurmalarıyla, ol dahi on yedi günde ta'allüm eylemiştir" demektir.

Ve biri dahi Ebû Dâvud'un *Süneni*'nde rivâyet kıldığı: "*Haddesenâ Ahmedü'bnü Yûnuse kâle haddesene'bnü Ebî Ziyâd 'an ebîhi 'an Carihate, ya'ni'bne Zeydi'bni Sâbitin kâle kâle Zeydü'bnü Sâbitin emeranî Rasûlüllâhi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme fe-te'allemtü lehû kitâbe Yehûde ve kâle innî vallâhi mâ âmenü yehûden 'alâ kitâbî fe-te'allemtühû fe-lem yemurra bî illâ nisfu şehrin hattâ hazaktuhû fe-küntü ektübü lehû izâ ketebe ve akra'u lehû izâ kütibe ileyhi*"⁶³⁰ hadîsidir ki, bunun dahi [144b] me'âli: "Hazret-i sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem, Yehûd tâ'ifesine

⁶²⁸ Hâkim, *el-Müstedrek*, XIII, 263, hn. 5809.

حدثنا الإمام أبو الوليد وأبو بكر بن قريش قال حدثنا الحسن بن سفيان قال حدثنا قتيبة بن سعيد قال حدثنا جرير عن الأعمش عن ثابت بن عبيد عن زيد بن ثابت قال قال لي رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم أتحسن السريانية فقلت لا فتعلمها فاتنه باتينا كتب فتعلمتها في سبعة عشر يوما قال الأعمش كانت تأتيه كتب لا يشتهي أن يطلع إلا من يثق به

⁶²⁹ İbn-i Hacer, *el-İsâbe*, I, 390.

روي ابن حميد عن زيد بن ثابت قال قال رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم اني اكتب الى قوم فاخاف ان يزيدوا على او ينقصوا فتعلم السريانية فتعلمتها في سبعة عشر يوما

⁶³⁰ Ebû Dâvud, *İlm*, 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 186 (bkz. Wensinck, I, 439).

حدثنا أحمد بن يونس حدثنا ابن أبي زياد عن أبيه عن جراحة يعني ابن زيد بن ثابت قال قال زيد بن ثابت أمرني رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم فتعلمت له كتاب يهود وقال إني والله ما آمن يهودا على كتابي فتعلمته فلم يمر بي إلا نصف شهر حتى حذفته فكتب له إذا كتب وأقرأ له إذا كتب إليه

‘adem-i emniyyetlerinden nâşî Zeyd’e ‘İbrânî lisânı ta‘allümüne emir buyurup, ol dahi nisf-ı şehrde, lisân-ı mezkûrda kesb-i hazâkat birle, iktizâ eden emir-nâmeyi tahrîr ve ol lisânda gelen kağıdları dahi kırâ’at ve takrîr ederler imiş” demektir.

Mütercim-i Fakîr der ki; “Ahbâr-ı mezkûre medlûlünce, serâ’ir-i dîn u devlete müte‘allik umûru, mu‘temed olmayan kesândan, ‘ale’l-husûs ehl-i şirkden ketm u ihfâ etmek lâzım olduğuna, Zeyd b. Sâbit radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh’dan mervî olan ahbâr bi’s-sarâha, delâlet eder. El-minnetü lillâhi Te‘âlâ, Mu‘înü’l-İslâm ve’l-Müslimîn, Halîfe-i Rasûl-i Rabbü’l-‘âlemîn, ya’nî Pâdişâhımız, Pâdişâh-ı memdûhu’l-harekât Efendimiz hazretleri bu sünnetin icrâsında dahi karîn-i tevfiik olup, kâr-gâh-ı devletden tercümân kâfirlerini tard ü teb‘îd buyurdular. Cenâb-ı ikdâr-fermây-ı Müslimîn ve imdâd-bahşây-ı Muvahhidîn, cellet kudretühû ve ‘ammet ni‘metühû, ol Pâdişâh-ı ‘azîmü’l-câh kulunu bi’l-cümle ümmet-i Muhammed’e bağışlayup, ez-şark tâ be-garb ile’l-ebed zıll-ı zalîlini memdûd ve nice nice âsâr-ı hayriyyeye mazhar ve ef‘âl-i müstahseneye masdar olarak nusrat ve şevketle etemm-i gâlibiyetle a‘dâsına mahsûd eyleye; âmîn Allâhümme âmîn”.

İşte hadîs-i evvel zarûret îcâb etmez iken bile, ‘ale’l-ittlâk küffârdan fenn-i hattı ta‘allüm câ’iz olduğuna delîl-i edeldir. Zîrâ Hazret-i sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem’in hizmetlerinde Muhâcirîn’den hatt-ı nefis ile küttâb-ı vahy mevcûd iken, sıbyân-ı Medîne’ye [145a] üserâdan, ta‘lîm-i kitâbet ile emir buyurdular. Ve işbu emr-i Nebevî, emr-i dînde menfa‘atı olan ‘ulûm-ı âliyenin küffârdan ta‘allümü, ‘ale’l-ittlâk câ’iz olduğunu ifade eder. Zîrâ kendiyse tahrîr-i kelâm-ı kadîm ve tilâvet ve hıfzına tevessül olunacak fenn-i kitâbeti bilâ-îcâb-ı zarûret, kefereden ta‘allüm câ’iz olduğu sûrette, zarûretin kıyâmıyla bile anlardan ta‘allümüne ihtiyâc derkâr olan umûr-ı harbiyyenin cevâz-ı ta‘allümü evleviyyetde kalur. Ve ehâdis-i bâkiye-i mezkûre dahi kefereye muhtass olan ma‘ârif ki, umûr-ı dîniyyeden bir nesnenin icrâsı anın ta‘allümüne mevkûf olduğu vakitte, ol ma‘ârifi kefereden ta‘allüm câ’iz olduğuna delâlet eder. Zîrâ Hâkim ve Ebû ‘Ubeyd’in rivâyet-kerdeleri olan hadîs mücebince, lûgat-ı Süryâniyye’nin ta‘allümü ve Ebû Dâvud’un rivâyet kıldığı hadîs medlûlünce, lûgat-ı ‘İbrâniyye ta‘allümüyle, lûgateyn-i mezkûreteyn kitâbetini ta‘allüm câ’iz olduğu vakitte, mâ nahnü fih olup, ikâme-i emr-i dînde mevki‘i olan sanâyi‘-i harbiyye-i

küffârı, anlardan ta'allümün câ'iz olduğu evlâdır. Ve meşâyih-ı Hanefiyye'den cem'-i kesîr, 'ulûm-ı küffâr-ı felâsifeden iken 'ilm-i tıb ve ilm-i hesâb ta'allümünü furûz-ı kifâyeden olan 'ulûmdan 'add etdiler. Hattâ muhaddisinden sâlifü'z-zikr Ebû 'Amr b. 'Abdilber *Kitâbü'l-İstî'âbi*'nda: “‘Tabîb-i hâzık olan kâfir ile tıbda müşâvere câ'izdir’ deyüp, miyân-ı 'Arab'da hikmet ve tabâbetle meşhûr olan Hâris b. Kelede-i Sekafî ki, evâ'il-i bi'sete yetişüp, lâkin İslâm'ı sahîh olduğu, ya'nî kabûl-i İslâm etdiği gayr-ı sarîh olan hakîmden, **[145b]** Sa'd b. Ebî Vakkâs radiyallâhu Te'âlâ 'anh'a bir maraz 'arız oldukda, Hazret-i sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem: 'Hakîm-i mersûme varup, 'illetini 'arz u vasf eyle!’ deyü tedâviyçün Cenâb-ı Sa'd'a emir buyurdular” rivâyetiyle müdde'âsını isbât etmişdir. Ve 'ibâre-i Ebû 'Amr dahi budur: *“İnne'l-Hârise'bine Keledete's-Sekafî kâne tabîben fi'l-'arabi hakîmen mâte fi evveli'l-İslâmi ve lem yesihha İslâmühû sümme kâle ve rüviye enne'n-Nebiyye sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme emera Sa'de'bine Ebî Vakkâsin en ye'tiyehû yestefsifehû fi marazin nezele bihî kâle Ebû 'Amrin fe-delle zâlike ennehû câ'izün en yüşâvira ehle'l-küfri fi't-tıbbi izâ kânû min ehlihî”*⁶³¹; intehâ.

Sâhibü'l-asl der ki: “Şemsü'l-e'imme es-Serahsî'nin zikri âtî bastı üzere, ehl-i zimmetden nefsi cihâdda isti'âne câ'iz oldukda, vesâ'il-i cihâd makûlesinden olan ta'allüm-i fûnûn-ı harbiyyenin mesâğı bi't-tarîki'l-evlâ olur. Şemsü'l-e'imme-i müşârun-ileyh *Mebûtu*'nda yazar ki: 'İbn-i 'Abbâs radiyallâhu Te'âlâ 'anhümâ'dan rivâyet olunduğu üzere, Hazret-i sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem, nakz-ı 'ahd eden Benî Kureyza Yehûdîleri üzerine hurûclarında, mu'âhid olan Benî Kaynukâ' Yehûdîleri'nden isti'âne buyurdular. Ve işbu fi'l-i Rasûl'de Müslimîn'in müşrikîn ile kıtâlde ehl-i zimmetden isti'âne eylemeleri câ'iz olduğuna delîl vardır. Ve her ne kadar ba'zı nâs işbu isti'âneyi mekrûh 'add ederek: 'Fi'l-i müşrik cihâddan ma'dûd olmamağla, müşrikin i'ânesini karışdırmak lâyık değildir’ deyüp ve kerâhet-i isti'âneyi: 'Yevm-i Bedir'de Rasûlüllâh sallallâhu **[146a]** Te'âlâ 'aleyhi ve sellem ile ehl-i zimmetden iki kimesne beraber çıkdıkda, Hazret: 'Bizimle beraber bir ehad gazâ etmez, illâ dînimiz üzere olanlar eder’ deyü ol kimesneleri gazâdan men' eylediklerinde, anlar İslâm'ı kabûl ile, beraber gitdiler’ deyü rivâyet olunan eser ile istidlâl etmişler ise de, biz yine tecvîz

⁶³¹ ان الحارث بن كلدة الثقفي كان طبيبا في العرب حكيمًا مات في أول الإسلام ولم يصح إسلامه ثم قال وروي أن النبي صلى الله تعالى عليه وسلم أمر سعد بن أبي وقاص أن يأتيه يستوصفه في مرض نزل به قال أبو عمرو فدل ذلك على أنه جائز أن يشاور أهل الكفر في الطب إذا كانوا من أهله

ederiz. Zîrâ ehl-i zimmetle a'dâ üzerine isti'ânemizde ziyâde-i kebt ve gayz, ya'nî a'dâyı ziyâdesiyle öfkelenmek hâsıldır. Ve anlar ile a'dâ üzerine isti'ânemiz kilâbla isti'ânemiz gibidir. Ammâ, Hazret'in ol iki kimesneyi Bedir Gazâsı'nda, men'î ehl-i zimmet oldukları için olmayup, men' eyledikde, İslâm'ı kabûl eyleyeceklerini nûr-ı Nübüvvet'le keşf buyurdıkları hikmete mebnî olmak câ'izdir. İslâm'ı kabûl eyledikleri, hikmet-i mezkûreye karînedir. Ve 'inde'l-ba'z, men'-i mezkûr yevm-i Bedir'de evvel emirde: *'Ve lekad nasarakümüllâhu bi-Bedrin ve entüm ezilletün'*⁶³² nassı nâtik olduğu üzere, Müslimîn'de sûret-i za'f nümâyân olmağla, ol kimesnelerin gadri mütâla'ası içündür. Fi'l-hakîka gayret-i cinsiyyet dâ'iyesince, ehl-i zimmetin Müslimîn'e gadri ve hîlelerinden korkulduğu sûretde, anlardan isti'âne olunmak ve Müslimîn ile ihtilât ettirmek İmâmü'l-Müslimîn'e lâyük değildir. Ve yevm-i Uhud'da Kabîle-i Yehûd'dan bir tâ'ife, ma'iyet-i asker-i Müslimîn'de bulunup, Hazret'in: *'Lâ neste'inü bi'l-küffâri'*⁶³³ deyü men'leri: 'Ya gadrleri mülâhazasıyla, yâhud asker-i Müslimîn'den mümtâz ve hey'et-i mecmû'alarıyla ayrıca olup, râye-i Müslimîn tahtında Müslimîn ile beraber kıtâl etmeyecekleri **[146b]** ma'lûm-ı Nebevî olmağla men' olunmuşdur' deyü te'vîl olunur. Hattâ rivâyet-i uhrâda: *'Lâ testedî'û bi-nâri'l-müşrikîne'*⁶³⁴ hadîsiyle Müslimîn'i ihtilât-ı müşrikînden men'-i Nebevî te'vîl-i mezkûr ile mü'evveldir"; intehâ kelâmü's-Serahsî.

EL-MAKSADÜ'S-SÂNÎ: Fİ'L-AHVÂLİ'S-SİYÂSETİ, ya'nî kitâbın ikinci maksadı, ahvâl-i siyâsiyye beyânındadır.

Siyâset: *"Sâse'r-ra'yyete"*⁶³⁵ fi'linin masdarı olup, lügatde re'âyâya re'y-i savâba isâbet şartıyla bi'l-iktizâ emr u nehy etmek ma'nâsındır. Ve hüsn-i tedbîr ve cevdet-i re'ye dahi itlâk olunur. Ve ıstîlâhda: "İntizâm-ı ahvâl ve mesâlih ve âdâba ri'âyet için vaz' olunmuş bir kânûndur" demekle ma'rûfdur. Mu'teberât-ı kütüb-i şer'iyeden *Mu'inü'l-Hükkâm*'da zîver-i erkâm olduğu üzere, siyâset, iki nev' olup, biri siyâset-i zâlimedir ki, icrâsı 'inde's-şer' câ'iz değildir. Ve biri siyâset-i 'âdiledir ki, bunu

⁶³² Âl-i İmrân Sûresi, 3/123.

⁶³³ *ولقد نصركم الله بيدر وانتم اذلة* = Andolsun, sizler güçsüz olduğunuz halde Allah, Bedir'de size yardım etmişti.

⁶³⁴ İbn-i Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 660.

⁶³⁵ *لا نستعين بالكفار* = Kafirlerden yardım istemiyoruz.

⁶³⁴ Nesâî, *Zînet*, 51; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 99 (bkz. Wensinck, III, 524).

⁶³⁵ *لا تستضيوا بنار المشركين* = Müşriklerin ateşiyle aydınlanmayın!

⁶³⁵ *ساس الرعية* = Reayâyı idare etti.

icrâ, def'-i mezâlîme bâdî ve tarîk-i müstakîme hâdî olduğundan tecvîz-kerde-i şerî'at-ı garrâdır. Hülâsa, emr-i siyâset, mezâlîk-i akdâm ve madâlle-i efhâm bir bâb-ı vesî' olup, ihmâli mûcib-i tazyî'-i hukûk ve müstevcib-i envâ'-ı fesâd u 'ukûk ve tevsî'i, müsted'iy-i sefk-i dimâ' ve müntic-i gasb-ı emvâl-i berâyâdır. Ve li-hâzâ ba'zı tâ'ife, siyâsetde mezmûm olan meslek-i tefrît u ihmâle sülûk ile: "Siyâset, kavâ'id-i şer'iyeden hâricdir" zu'muyla bu bâbda vârid olan nusûsu inkâr ve Hulefâ'-i Râşidîn'i tağlîta ictisâr etdiler. Ve tâ'ife-i uhrâ, dînde mezmûm olan meslek-i ifrâta zehâb ile cenâb-ı Hak [147a] 'azze ve celle hitâben: "*El-yevme ekmeltü leküm dîneküm*"⁶³⁶ buyurmuşiken ve Rasûl-i müctebâ dahi: "*Teraktü fiküm mâ in temessektüm bihî len tedillû kitâbellâhi ve sünneti*"⁶³⁷ demişiken: "Siyâset-i şer'iyeye siyâset-i halk ve maslahat-ı ümmetden kâsırdır" kavî-i bâtılyla cehl-i celî ve galat-ı fâhişe ibtidâr etdiler. Eğer 'âmme-i mesâlih-i 'ibâda dâ'ir, gerek 'ibâdât ve gerek mu'âmelât ve gerek mübâhât ve mahzûrât ve gerek mekârim-i ahlâk ve gerek tedbîr-i mülk ve menzil ve nefis zımnında, bi'l-cümle siyâsâtı sarâhaten ve delâleten ve işâreten ve ictihâden ve kıyâsen kitâb ve sünnet hâvî ve nâtik olmadığı takdîrce, hâşâ sümme hâşâ, dîn-i mübîn nâkis olmak lâzım geleceği vâreste-i ihtâr u işâretidir. Ve maslahat-ı siyâsetde bir tâ'ife dahi, ifrât ve tefrît şıklarından ictinâb ve hadd-i makbûl-i vasatı ihtiyâr ve intihâb birle siyâsetle şerî'at beynini cem' ve umûr-ı bâtılayı esâsından kam' ile şer'-i şerîfe nusrat ve ümmet-i merhûmeye i'ânet kıldılar. "*Vallâhu yehdî men yeşâ'ü ilâ sırâtin müstakîm.*"⁶³⁸

Sâhibü'l-asl işbu mukaddimeyi temhîdden sonra keyfiyyet-i siyâsete dâ'ir biraz akvâl serd ve tahrîr edüp ve husûs-ı siyâset, fûrû'-ı kesîreyi müştemil bir mebhas olup, bu matlabda resâ'il-i kesîre te'lîf kılınup ve bi-teysîrillâhi Te'âlâ, müstakillen kaleme alınması *menvî-kerde-i Mütercim-i Fakîr* ise de, havfen lil-itnâb ve ihtirâzen li't-tatvîl hülâsa-i hâlisası tercümesine, belki şerhine bu vechile ibtidâr [147b] olunur ki, her bir ahvâl-i hâriciyye ve dâhiliyye, kâ'ide-i şer'iyeye tatbîkan mihver-i lâyıkında rü'yet

⁶³⁶ Mâide Sûresi, 5/3.

⁶³⁷ اليوم اكملت لكم دينكم = Bugün size dininizi ikmal ettim.

⁶³⁷ İmâm Mâlik, *Muvatta*, Kader, 3; Tirmizî, Menâkıb, 31, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 51, III, 59 (bkz. Wensinck, III, 516).

⁶³⁷ تركت فيكم ما ان تمسكنم به لن تضلوا كتاب الله وسنتي = Size, tutduğunuz zaman asla sapıtmayacağımız iki şey bıraktım: Allâh'ın kitâbı ve benim sünnetim.

⁶³⁸ Bakara Sûresi, 2/213; Nûr Sûresi, 24/46.

⁶³⁸ والله يهدي من يشاء الى صراط مستقيم = Allah dilediğini doğru yola iletir.

etmek, mümkün ve bu dahi hakāyık-ı ahkām-ı şer‘iyyeye kemâliyle ittılâ‘a mevkûf ve mebnây-ı siyâset-i şer‘iyye dahi: “*Fe-bimâ rahmetin minellâhi linte lehüm ve lev kunte fezzan ğalîze'l-kalbi l'enfeddû min havlike fa 'fü 'anhüm v'estağfirlehüm ve şâvirhüm fi'l-emri fe-izâ 'azemte fe-tevekkel 'alellâhi innellâhe yuhibbü'l-mütevekkilîne*”⁶³⁹ kavlı kerîmi muktezâsınca, leyyin ve terk-i gılzat ve mübâşeret-i meşveret ve bu dahi aslâ hazz-ı nefis ve garaz-ı fâsid karışmayarak, ihlâs-ı niyyet ve safây-ı taviiyete mütevakkıf olmağla, bu sûretde üss-i esâs-ı siyâset-i şer‘iyye evvel emirde, este‘îzü billâh, “*Innellâhe ye'muruküm en tü'eddü'l-emânâti ilâ ehlihâ*”⁶⁴⁰ nassının hükmünü icrâ ve “*A 'ti'l-kavse bârihâ*”⁶⁴¹ mesel-i sâdıkının hakkını îfâdan ‘ibâret ve hükûmet ve emârete hâhiş-ger olanları ‘adem-i isti‘mâlden kinâyet olmak lâzım gelür.

Tartûşî *Sirâcü'l-Mülûku*'nda der ki: “‘*Fe-bimâ rahmetin minellâhi linte lehüm*’ el-âyetü, mükerreresinde iki işâret olup, birisi fezâzet ve şiddetin, mûcib-i nefret olmasına dâ’irdir. Fi'l-hakîka leyyin ile görülecek umûr, gılzatla görülmez. Görmez misin ki, rûzgâr, mu‘tedil esdiği zemânda nihâl-i eşcâr nâzân nâzân iki tarafa temâyül ve birbirlerine in‘itâf ve âmîzişe tevağğul eder. Ammâ ifrât üzere hübüb etdikde, dal ve budak komayup, kırar. Ve su, leyyin üzere olmağla, eşcâr-ı kibârı kökünden devirir. Ve su‘ûbet [148a] ve kuvvet üzere olan hayye-i zî-semm bir sûrâha girdikde, ihrâcî düşvâr iken, kavlı leyyin ile sûrâhdan çıkar. Ya‘nî tatlı dil hayyeyi deliğinden çıkarır. Artık insânın kavlı leyyin ve hüsn-i nutk ile istimâlet olunacağı hüveydâdır. İkinci işâret dahi, meşveret, merci‘-i halk olan zevâta lâzım olduğuna mütedâ’irdir. Hazret-i Şefî‘u’l-ümem sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem, mehbıt-ı vahy-i Rabb-ı ekrem olup, emrinin dûnunda olan fi‘li, ashâb işlemeyüp ve anın re‘y u tedbîri cümlelerin delîli ve metbû‘uyken: ‘*Ve şâvirhüm fi'l-emr*’ mantûkunca, meşveret-i ashâbla me‘mûriyyetleri, mahzâ ümmetinden sâhib-i emr olan zevâta bir üsve-i hasene ve bir me‘debe-i müstahsene olmak içündür. Zîrâ cülesâ‘-i sulehâ ile meşveret olunduğu vakitte, nüfûs-ı karîn ve cülesâ ziyâdesiyle seyyid ve emîrine meyl ve rükûn ve hudû‘ ve itâ‘at ve sükûn

⁶³⁹ Âl-i İmrân Sûresi, 3/159.

فبما رحمة من الله لنت لهم ولو كنت فظا غليظ القلب لانفضوا من حولك فاعف عنهم واستغفر لهم وشاورهم في الأمر فإذا عزمت فتوكل على الله إن الله يحب المتوكلين = O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın. Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet; bağışlanmaları için dua et; iş hakkında onlara danış. Kararımı verdiğin zamanda artık Allah'a dayanıp güven. Çünkü Allah, kendisine dayanıp güvenenleri sever.

⁶⁴⁰ Nisâ Sûresi, 4/58.

ان الله يؤمركم ان تؤدوا الامانات الى اهلها = Allah size mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi emreder.

⁶⁴¹ اعط القوس باريها = Yay ustasına ver (İşi ehline ver).

edeceği bî-rayb u zunûndur. Ve hazret-i Hatem-i Nübüvvet, ‘uluvv-ı mansıb-ı celîl-i Risâlet ile re’y-i ashâba rağbet buyurdıkları, kütüb-i sahîha-i ehâdisde meşhûndur. Ez-cümle gazâ’-i garrâ’-i Seyyidü’l-verâ’nın birinde, ‘aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm Efendimiz hazretleri, ashâba bir merhaleye nüzûl ile emir buyurdıklarında Sa’d hazretleri: ‘Yâ Rasûlallâh! İşbu emr-i celîlin kat’iyyü’l-müfâd ise, sem’an ve tâ’an, fe-emmâ kat’i olmayup, istişâre tarîkiyla ise, mahall-i mezkûr hatar-nâk olmağla, nüzûle sâlih değıldir’ dedikde, hazret-i Serdâr-ı ketîbe-i Enbiyâ ‘aleyhi’s-salâtü ve’t-tehâyâ, **[148b]** ol mahalden irtihâl ile emir buyurdular”. “*F’efhem v’amel bi-mûcibihî hattâ tehtediye ile’t-tarîki’l-eslem.*”⁶⁴²

Ez-cân ü dil tâlib-i câh ve mansıb olanlar, isti‘mâle sâlih olmadığına Buhârî ve Müslim’in rahimehümüllâhu Te‘âlâ rivâyet kıldıkları: “*İnne racülen kâle yâ Rasûlallâhi ista‘milni fe-kâle’n-Nebiyü sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve selleme innâ lâ nesta‘milü ‘alâ ‘amelinâ men erâdehü*”⁶⁴³ hadîsidir. Ya’nî: “Hazret’e bir racül gelüp: ‘Yâ Rasûlallâh! Beni bir mahalle ‘âmil ve vâlî kıl’ deyü recâ eyledikde, Nebiyy-i ekrem sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem: ‘Biz icrây-ı hevâ ve nefsiyçün tâlib-i ‘amel olanı isti‘mâl eylemeyiz’ deyü cevâb verdiler”. Şârih-i *Mişkât* ‘Aliyyü’l-Kârî, ‘adem-i isti‘mâli: “Zîrâ taleb ve hâhişyle mütesaddî-yi umûr olan kimesne, min-kıbelillâh mu‘ân ve muvaffak olmaz” kavliyle ta‘lîl eylediği **manzûr-ı Mütercim** olmuştur. Tartûşî der ki: “Tâlib-i hükûmet olanı istihdâm etmamekde sırr u hikmet budur ki, hükûmet, fi’l-hakîka emânet ve halkın cân ve mâlında tasarrufdan ‘ibâret olmağla, kabûl-i emânete sür‘at, delîl-i hıyânet ve anı hitbe vü taleb, ekle ‘alâmet olup, bu makûle kesâna emâneti teslîm, kurda koyunu ra’y etdirmek kabîlinden olduğu vâreste-i tefhîmdir. Ma‘lûm ola ki, milket, beden-i âdeme benzeyüp, re’si, mülk-dâr ve kalbi, vezîr-i sadâkat-kâr ve yedleri, a‘vân u ensâr ve ayakları, re‘âyây-ı mâl-dâr ve rûhu, ‘adl-i hareket-medârdır. Cins-i ra‘iyye, sağır ve vasat ve kebîrden hâlî olmayup, sığârını “İbn” ve kühûlünü “Ah” ve kebîrini “Eb” menzilesine tenzîl ile, eb’e birr u ihsân ve ah’a menn-i bî-pâyân ve evlâda merhamet-i bî-gerân kılarak **[149a]** vâsıl-ı eltâf-ı Rabb-i Mennân olmak, ‘adlin zirvesi olduğu bî-gümândır. Hükemây-ı ‘Arab ve ‘Acem bunun üzerine müttefikdir ki, mülk ve devlet bir binâ ve cünûd esâsı olup, devâm-ı binâ, kuvvet-i esâs ile olduğu bî-murâddır.

⁶⁴² فافهم واعمل بموجبه حتى تهتدي الى الطريق الاسلام = Anla ve en selîm yolu bulana kadar gereğini yap.

⁶⁴³ Buhârî, İcâre, 1; Müslim, İmâre, 15 (bkz. Wensinck, IV, 379).

ان رجلا قال يا رسول الله استعملني فقال النبي صلى الله تعالى عليه وسلم انا لا نستعمل على عملنا من اراده

Ve mülk, askersiz ve asker, mâlsız ve mâl, zirâ‘at ve ticâretsiz ve bu dahi, ‘imâretsiz ve ‘imâret, dahi ‘adlsiz husûl-pezîr olmayup, bu sûretde ‘adl, esâsât-ı sâ‘ire-i mezkûrenin esâsı ve cem‘-i hey‘et-i intizâmın şem‘ ve nebrâsı(?)⁶⁴⁴ olmak lâzım gelür. Kemâ kâle‘l-‘Atâ‘î:

“Devlet-i Sultan-ı felek-bâr-gâh

Olmağa pâyende gerekdir sipâh

Lîk sipâh olmaz imiş mâlsız

Mâl-ı re‘âyâyâ ra‘iyyet gerek”

nazm-ı cihân bunlara vâbestedir. Dördü de birbirine peyvestedir. Hamele-i ‘ilm olan ‘âmilîn ki, delîl ‘alellâh ve kâ‘im bi-emrillâh ve hâfız li-hudûdillâh ve nâsîh li-‘ibâdillâh olan muhlisîndir, anları istîshâb etmek, ‘adl-i Nebevî‘dir. Görülmez mi ki, ol makûle zevâtın senâsına: “Şehidellâhu ennehû lâ ilâhe illâ Hüve ve‘l-melâ‘iketü ve ulu‘l-‘ilmi kâ‘imen bi‘l-kıstı lâ ilâhe illâ Hüve‘l-‘azîzü‘l-hakîm”⁶⁴⁵ âyet-i kerîmesi a‘del-i şâhiddir. Zîrâ Bârî Te‘âlâ işbu âyetde tevhîdine evvelâ zâtıyla, ba‘dehû melâ‘ikesiyle, üçüncü mertebede ulu‘l-‘ilm ile şehâdeti tasrîh birle, şânlarını ta‘zîz etmişdir. Verese-i Enbiyâ olmaklığıla, tavsîf ve tekrîm kılınmışdır. Bu takdîrce, verese-i Enbiyâ olan ‘âlimîn-i ‘âmilînin ta‘zîm ve takrîbi emr-i Bârî‘ye imtisâl ve celb-i [149b] kalb ve isticlâb-ı du‘âları, mûcib-i ihlâs-ı berâyâ olduğu bî-kîl u kâldir. eş-Şükrü lillâhi sübhânehû bu husûsa dahi Pâdişâhımız ve melce‘ ve penâhımız muvaffak olup, ya‘nî ehl-i ‘ilme rağbet ve envâ‘-ı nevâl ve kerem ile hürmet buyurdıkları âşikârdır: “Ve ene ‘alâ zâlike mine‘ş-şâhidîne bi-kalbin selîmin.”⁶⁴⁶

Ve yine Tartûşî *Sirâcî*‘nda der ki: “Cünûd-i kerrâr, Melik-i cihândâr‘ın kılâ‘ ve evtâd ve husûn ve ‘inâdı mesâbesinde olup, anlarla beyza-i İslâmiyye himâyet ve ‘ırz u nâmûs vikâyet olunup, anlar suğûr-ı İslâmiyye‘nin kalkânı ve ebvâbının derbânı ve def-

⁶⁴⁴ بَرَأْسِي

⁶⁴⁵ Âl-i İmrân Sûresi, 3/18.

شهد الله انه لا اله الا هو والملئكة واول العلم قانما بالقسط لا اله الا هو العزيز الحكيم = Allah adaleti ayakta tutarak (delilleriyle) şu hususu açıklamıştır ki, kendisinden başka ilah yoktur. Melekler ve ilim sahipleri de (bunu ikrar etmişlerdir. Evet) mutlak güç ve hikmet sahibi Allah‘tan başka ilah yoktur.

⁶⁴⁶ وانا على ذلك من الشاهدين بقلب سليم = Ben buna kalb-i selîm ile şahitlik edenlerdenim.

i havâdise ‘udde ve âlât ve imdâd-ı Müslimîn ve Müslimât ve a‘dâya ilkâ olunacak hadîd-i sâkıb ve remy olunacak sehm-i sâ‘ib ve eslihalarıyla harâm, memnû‘ ve kuttâ‘-ı tarîk, medfû‘ olup, hâsılı ‘izzet-i zemîn ve a‘dâ üzerine bir şevket-i metfîndir. Her bir cünd, ‘uhdesine mukâbele-i a‘dâda cidd u ikbâb ve belâ ‘indinde, sabır ve ‘adem-i ızdırâb lâzım olmağla, eğer ‘alâ vechi’l-matlûb zafer müyesser olur ise, ilerüye şitâb etmeyüp, eğer ma‘âzallâh ‘aksi zuhûr eder ise, tenkîs-i ‘inân ve himâyet-i sinân edüp, ya‘nî sûret-i perîşânî, ‘inân-gîr-i fütûr olmayup, yine vaktinde cem‘iyyet ve ahz-ı sâra gayret edeler. Ve sâhib-i milket ve saltanata dahi lâyıık-ı şân olan dâ‘imâ sâhib-i büstânın, büstânını tefekkudu gibi ahvâl-i cünûdu tefekkud, ya‘nî miyân-ı sebze biten giyâh-ı muzırır kal‘ ve def‘i gibi, askerın yaramaz ve uygunsuzlarını miyâneden kaldıra. Ve intizâm-ı ahvâl-i cünd, ancak muhtâc [150a] oldukları erzâkını tekâmîl ve hâcâtını tahsîl ve çekdikleri emeklere göre mükâfât ile tahsîl olunur. Mülûk-ı kadîmden ba‘zıları velî‘ahdına: ‘Cünûda ihsânda tevessü‘ ve mübâlağa etme! Zîrâ kesb-i refâh ile sende müstağnî olurlar. Ve ziyâdesiyle tazyîk dahi etme ki, sende rû-gerdân olurlar’ deyü vasıyyet etmişdir. Hulefây-ı ‘Abbâsiyye’den Ebû Ca‘fer-i Mansûr ‘aleyhi rahmetü’r-Rabbi’l-ğafûr, bir yere sevk eylediği askerinin başbûğuna zehâyir ve vezâyif-i askerde ‘adem-i isrâfla tenbîh ve ‘Arab’ın: ‘Eci‘ kelbeke yettebi‘ke⁶⁴⁷ meseli -ki ma‘nâsı: ‘Hayvânı aç ko, tâ ki sana tâbi‘ ola’ demektir-, ol meseli tezkîr eyledikde, kurenâsından Ebu’l-‘Abbâs et-Tûsî: ‘Korkaram ki, ol aç kelbe, sâhibinin gayrısı bir nân-pâre göstermekle, ana tâbi‘ ve sâhibini terk ede’ deyüp, ifrât mertebe tazyîk[in], bâ‘is-i nefret-i kulûb olduğu[nu] ihtâr eyledi”.

EL-HÂTİMETÜ: FÎ UMÛRİN ŞETTÂ MİN ESBÂBİ’N-NASRİ VE’L-KUVVETİ; ya‘nî hâtıme-i kitâb, bâ‘is-i nusrat ve mûcib-i kuvvet olan esbâb-ı ma‘neviyye-i mütenevvi‘a beyânındadır.

Mâdde-i kuvvet ve medâr-ı nusrat, este‘îzü billâh: “*Ve le-yensurannellâhu men yensuruhû innellâhe le-kaviyyün ‘azîzün, ellezîne in mekkennâhüm fi’l-arzı ekâmü’s-salâte ve âtü’z-zekâte ve emerû bi’l-ma‘rûfi ve nehev ‘ani’l-münkeri*”⁶⁴⁸ âyet-i kerîmesi

⁶⁴⁷ اجمع كلبك يتبعك

⁶⁴⁸ Hac Sûresi, 22/40-41.

= ولينصرن الله من ينصره إن الله لقوي عزيز الذين إن مكناهم في الأرض أقاموا الصلاة وآتوا الزكاة وأمرؤا بالمعروف ونهؤا عن المنكر
Allah kendisine (kendi dinine) yardım edenlere muhakkak surette yardım eder. Hiç şüphesiz Allah, güçlüdür,

nâlık olduğu üzere, ikâme-i salât ve îtâ'-i zekât ve emr bi'l-ma'rûf ve nehy 'ani'l-münkerden 'ibâretidir. Ve esbâb-ı mezkûreden biri dahi: “*Ve men yetevekkel 'alellâhi fe-hüve hasbühü*”⁶⁴⁹ medlûl-i şerîfince, zuhûr eden [150b] havâdisin def'inde Hüdâ'ya vüsûk u i'timâd ve umûrunu tefvîz-i Rabbü'l-'ibâd kılmaktır. Zîrâ mühimmât-ı umûrda, Hak Te'âlâ kâfi ve gayra ihtiyâcı mütâla'a, makâm-ı 'ubûdiyyete münâfidir. İmâm-ı Hâfizü'd-dîn rahimehüllâhu Te'âlâ, *Müstasfâ*'da tevekkülü: “*et-Tevekkülü men vekkele ileyhi'l-emru ey fevveda*”⁶⁵⁰ ile tefsîr etmiştir. Ya'nî: “Tevekkül, Hüdâ'ya, umûrunu nice işlerse işlesün: 'Râzıyım' deyü tefvîz etmektir” demektir. Ve kibâr-ı sûfiyyeden Ebû Türâb kuddise sırruhû, tevekkülü: “Meydân-ı 'ubûdiyyete bedeni ve kalbi tarh ve kalbi, irâde-i Rubûbiyyet'e ta'lik etmek” ile tefsîr etmiştir ki, bu ma'nâdan: “*Vekeltü ile'l-Mahbûbi emrî küllehü fe-in şâ'e ehyânî ve in şâ'e etlefâ*”⁶⁵¹ denmiştir. Ya'nî: “Ben Mahbûb-ı hakîkî'ye umûrumun hepsini tefvîz eyledim. Dilerse beni ihyâ, dilerse itlâf etsün” demektir. Zü'n-nûn-ı Mısırî kuddise sırrihû, tevekkül ve tefvîz beyânında: “*Hal'u'l-erbâbi ve kat'u'l-esbâbi ve hüve min e'azzi'l-makâmâti 'inde erbâbi't-tarîka*”⁶⁵² demiştir. Ya'nî: “Rabbü'l-erbâb'dan gayriye, 'arz-ı ihtiyâcdan ictinâb ve esbâbdan kat'-ı rişte-i intisâb etmek, erbâb-ı tarîkat 'indinde, e'azz-ı makâmâtdır” demektir.

Sâhibü'l-asl der ki: “Kat'-ı esbâbdan murâd, 'inde'l-hâce, esbâba mübâşereti terk demek değildir. Zîrâ mübâşeret-i esbâbı terk, kânûn-ı şer'iyyenin hilâfidir. Belki kat'-ı esbâbdan maksûd, huzûr-ı kalble: 'Zât ve sıfât ve ef'âlinde şerîk ve nazîri olmayan Vâcib-i Te'âlâ hazretlerinden gayrıya ilticâ ve i'timâd [151a] edecek yoktur’ deyüp ve fi'line ve hükmüne ez-dil ü cân, izhâr-ı rızâ ve iz'ân ederek, şer'in tecvîz etmediği umûrdan nefsinin ve cevârihini çekerek ve hayır ve şerden ef'âlullâha mûcib-i i'tirâz olan kelimâtdan lisânını keff kılarak, esbâb-ı 'âdiyyeye i'timâdı terk etmektir. Ve ef'âlullâha i'tirâz, münâfi-yi tevekkül olduğu bî-irtiyâbdır”. Ve bu müdde'âya, Müslim'in rahimehümüllâhu Te'âlâ, Ebû Hüreyre radiyallâhu Te'âlâ 'anh'dan rivâyet kıldığı: “*el-Mü'minü'l-kaviyyü hayrun ve ehabbu ilellâhi mine'l-Mü'mini'z-za'îfi ve fi*

galiptir. Onlar (o müminler) ki, eğer kendilerine yeryüzünde iktidar verirsek namazı kılar, zekatı verirler, iyiliği emreder ve kötülükten nehyederler.

⁶⁴⁹ Talâk Süresi, 65/3.

⁶⁵⁰ التوكل من وكل اليه الامر اي فوض = Kim Allah'a güvenirse O, ona yeter.

⁶⁵¹ وكلت الي المحبوب امري كله فان شاء احيائي وان شاء اتلفا

⁶⁵² خلع الارباب وقطع الاسباب وهو من اعز المقامات عند ارباب الطريقة

küllin hayrun'ihris 'alâ mâ yenfa'uke v'este'in billâhi ve lâ ta'cez ve in esâbeke şey'un fe-lâ tekul lev ennî fe'altü kâne kezâ ve kezâ ve lâkin kul kaderullâhi ve mâ şâ'ellâhu fe'ale fe-inne lev teftehu 'amele's-şeytânî"⁶⁵³ hadîs-i şerîf-i belâgat-elîfidir. Me'âl-i fezâlet-iştimâli: "Mü'min-i kavî, ya'nî kuvvet-i bâtınıyçün esbâba iltifât etmeyüp, belki müsebbibü'l-esbâb olan Bârî Te'âlâ'ya vüsûk ve tevekkül eden Mü'min, Allâh Te'âlâ'ya Mü'min-i zâ'îf, ya'nî tevekkül-i tâmdan 'âciz olan Mü'min'den ziyâde hayırlı ve ehabbdır. Mü'min-i za'îfin asl-ı îmânda, makâm-ı tevekkülde olan Mü'min-i kaviyy-i mezkûra şerîk olup, yine îmân cihetiyle kendinde hayır var ise de, Mü'min-i kavînin hayriyyeti andan ziyâdedir. Ey hitâb şânından olan Mü'min! Âhiretde sana nâfi' olan tâ'ât ve kurbâtı icrâda harîs olup ve sana menfa'at verecek nesneleri 'amelden 'âciz olma. **[151b]** Eğer sana bir âfet isâbet ederse, ya'nî dünyâ, dâr-ı belâ ve insân dahi, za'f-ı cibilletle mübtelâ olmağla, vukû' bulan musîbete 'adem-i sabr ile kable vukû'î'l-musîbe: 'Ben eğer şu sebebe teşebbüs ve bu tedbîri ede idim, şöyle ve böyle olur idi, ya'nî bana musîbet gelmez idi' deme. Ve lâkin hayr ve şer her ne isâbet eder ise, Allâh Te'âlâ takdîr etmiş ve Hüdâ her neyi dilerse işlerdi. Zîrâ, eğer ma'nâsına olan "*Lev*" kelimesi, 'amel-i şeytânî feth eder, ya'nî bâb-ı vesvese-i şeytânîyyeyi açar" demektir. Şurrâh-ı hadîs: "Eğer şöyle edeydim, böyle olurdu" kelâmını, Hüdâ'nın kaderi bozulmadığını i'tikâd ile mâ-fâta te'essüfen zikr etmek, kadere 'adem-i münâza'a ile: "*Lev küntüm fi büyûtiküm le-berazellezîne kütibe 'aleyhimü'l-katlü*"⁶⁵⁴ nassıyla: "*Lev ennî istakbeltü min emrî m'estedbertü mâ sebaktü'l-hedye*"⁶⁵⁵ hadîsinde vâki' olmağla, mekrûh olmadığımı beyân kıldıkları, **manzûr-ı Mütercim-i Fakîr** olmuştur.

Ve'l-hâsıl Allâh Te'âlâ'ya bu ma'nâca tevekkül, def'-i savle-i a'dâya a'zam-ı esbâb ve böyle 'an-kalbin olan tevekküle nutkuyla: "*Hasbünallâhu ve ni'me'l-vekîlü*"⁶⁵⁶ kavlini zamm etmek, 'akîbet-i hamîdeyi müntic olduğu bî-irtiyâbdır. Hattâ:

⁶⁵³ Müslim, Kader, 34; İbn-i Mâce, Mukaddime, 10, Zühd, 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 366, 370 (bkz. Wensinck, III, 512).

المؤمن القوي خير وأحب إلى الله من المؤمن الضعيف وفي كل خير احرص على ما ينفعك واستعن بالله ولا تعجز وإن أصابك شيء فلا تقل لو أني فعلت كان كذا وكذا ولكن قل قدر الله وما شاء الله فعل فإن لو تفتح عمل الشيطان

⁶⁵⁴ Âl-i İmrân Sûresi, 3/154.

لو كنتم في بيوتكم لبرز الذين كتب عليهم القتل = Evlerinizde kalmış olsaydınız bile, öldürülmesi takdir edilmiş olanları ölüm bulur.

⁶⁵⁵ Buhârî, Hac, 81, Umre, 6, Şirket, 15, Temennî, 3, İ'tisâm, 27; Müslim, Hac, 130, 141 (bkz. Wensinck, II, 109).

لو أني استقبلت من أمري ما استدبرت ما سبقت الهدى = Arzu etmediğim bir işimle karşılaşırsam şayet, Allâh'ın önüne geçemem.

⁶⁵⁶ Âl-i İmrân Sûresi, 3/173.

الله و نعم الوكيل = Allah bize yeter, O ne güzel vekildir.

“*Ellezîn'estecâbû lillâhi ve'r-Rasûli min ba'di mâ esâbehümü'l-karhu lillezîne ahsenû minhüm v'ettekav ecrün 'azîmün, ellezîne kâle lehümü'n-nâsü inne'n-nâse kad ceme'û leküm f'ehşevhüm fezâdehüm îmânen ve kâlû hasbünallâhu ve ni'me'l-vekilü, f'enkalebû bi-ni'metin minellâhi ve fadlin lem yemseshüm sû'ün v'ettebe'û rıdvânellâhi vallâhu zû fadlin 'azîmin*”⁶⁵⁷ âyetleri [152a] burhân-ı müdde'âdır. Ma'nâları: “Şol Mü'minîn ki, kendülere gazâda karh ve cerâhat isâbet etdikden sonra, Allâh Te'âlâ'nın ve Rasûlü'nün emrine isticâbet ve itâ'at ve ittikâ ve ihsân eylediler. Anlara ecr-i 'azîm hâsıldır. Şol Mü'minîn ki, anlara biraz kimesneler tahkîk nâs, ya'nî: 'A'dâ sizin için cem'iyet etdi' deyü haber verüp, korkutmuşiken, haber-i mezkûra iltifât etmeyüp, belki Allâh Te'âlâ'ya vüsûkları ve itmînânları ziyâde olup: 'Allâh Te'âlâ bize kâfidir ve Allâh Te'âlâ ne güzel müvekkeldir' deyüp, tevekkül ve itmînân ile a'dâ üzerine hurûclarından sonra, ni'met-i Bârî ve fazl-ı Kirdgârî'ye mülâbisîn ve sû'dan sâlimîn oldukları hâlde, makâmlarına munkalib ve râci' oldular. Ve menât-ı fevz-i hayr-ı dâreyn olan rızâ'ullâha ittibâ' etdiler. Allâh Te'âlâ, fazl-ı 'azîm sâhibidir” demekdir. Müfessirîn ve ashâb-ı siyer beyânınca, âyet-i ûlânın sebab-i nüzûlü budur ki, sekizinci fasılda rakam-zede-i ***hâme-i Mütercim-i Hakîr*** olan Uhud Gazâsı hitâmında⁶⁵⁸, müşrikîn Mekke'ye gitdiklerinden sonra, 'alâ zu'mihim cümle muvahhidîni katl edüp, Medîne'yi gâret etmediklerine nâdim olup, yine dönmek istedikleri, vâsıl-ı sem'-i Rasûl oldukda, kulûb-ı müşrikîn-i pür-kîne, ilkâ'-i ru'b için, ancak Uhud Cengi'nde hâzır olan guzâta, a'dâ ardınca gidilmek emrini tenbîh buyurdular. A'yân-ı Muhâcirîn ve eşrâf-ı Ensâr, mübtelây-ı cerâhat-i bisyâr iken, imtisâl-i emre isti'câl kıldılar ki: “*Ellezîn'estecâbû lillâhi ve'r-Rasûli [152b] min ba'di mâ esâbehümü'l-karhu lillezîne ahsenû minhüm v'ettekav ecrün 'azîmün*” bu husûsda nâzil olmuşdur. Pes, hicretin üçüncü sâlinde vâki' şevvâlin on altıncı ehad günü, İbn-i Ümm-i Mektûm Medîne'de halîfe nasb ve Sıddîk-i ekber ve 'alâ kavlin 'Ali radiyallâhu Te'âlâ 'anhümâ 'alemdâr ta'yîn buyurulup, Medîne-i münevvere'den sa'âdetle çıkılıp, on mîl, yâhud sekiz mîl ba'îd olan

⁶⁵⁷ Âl-i İmrân Sûresi, 3/172-174.

الذين استجابوا لله والرسول من بعد ما أصابهم القرع للذين أحسنوا منهم واتقوا أجر عظيم الذين قال لهم الناس إن الناس قد جمعوا لكم فاخشوهم فزادهم إيماناً وقالوا حسبنا الله ونعم الوكيل فاتقلبوا بنعمة من الله وفضل لم يمسسهم سوء واتبعوا رضوان الله والله ذو فضل عظيم = Yara aldıktan sonra yine Allah'ın ve Peygamber'in çağrısına uyanlar (özellikle) bunların içlerinden iyilik yapanlar ve takva sahibi olanlar için pek büyük bir mükafat vardır. Bir kısım insanlar, müminlere: “Düşmanlarınız olan insanlar, size karşı asker topladılar; aman sakının onlardan!” dediklerinde bu, onların imanlarını bir kat daha arttırdı ve “Allah bize yeter, O ne güzel vekildir” dediler. Bunun üzerine, kendilerine hiçbir fenalık dokunmadan, Allah'ın nimet ve keremiyle geri geldiler. Böylece Allah'ın rızasına uymuş oldular. Allah büyük kerem sahibidir.

⁶⁵⁸ Sayfa kenarında **Matlab-ı Gazve-i Hamrâ'-i Esed** başlığı vardır.

Hamrâ'ü'l-Esed nâm mevzi'e nüzûl buyuruldu. Kable'l-hurûc, Benî Eslem'den teccessüs-i ahbâr-ı müşrikîn için, ilerü irsâl buyurulan iki Müslim'i küffâr, mevzi'-i mezkûrda şehîd etmişler idi. Ol mevzi'de ikisi bir kabirde defn buyuruldu. Ol gice asker-i İslâm emr-i Nebevî ile beş yüz yerde âteş yakup, âvâze-i tekbîrleri âfâka münteşir oldu. Ve merhale-i mezkûrede, kefereden şâ'ir Ebû 'Azze ve Mu'âviye b. Muğîre tutulup, 'alâ kavlin Ebû 'Azze'nin boynu orada urulup, re'si rumh üzerinde Medîne'ye getirilüp ve Mu'âviye b. Muğîre, Medîne'de katl olundu -ki tafsîli fasl-ı mezkûrda mestûrdur- ve Ma'bed b. Ebî Ma'bed-i Huzâ'î -ki henüz Müslimân olmayup, lâkin Hazret'e kemâl-i mehabbet üzere idi- ticâret için Mekke'ye 'azîmet ve menzil-i merkûmda mülâkât-ı Hazret ve şühedâ'-i Uhud'a te'essüf birle ta'ziyet edüp, ba'dehû yoluna gitdi. Revhâ nâm mahalde, Medîne üzerine dönmeğe karâr üzere olan müşrikîni buldu. Ma'bed, ahvâl-i Hazret'den su'âl etdiklerinde, ol dahi: "Muhammed sizden sonra Muhâcirîn ve Ensâr ile intikâm kaskına Medîne'den çıkup, **[153a]** ben anları Hamrâ'ü'l-Esed'de bıraktım" dedi. Ebû Süfyân ve sâ'irleri bu haberden ta'accüb edüp, i'timâd etmamek sûretini gösterdiklerinde, Ma'bed: "Eğer kalkmazsanız şimdi İslâmiyân'ın mukaddime-i askeri bu mahalle erişüp, sizi rüsvây eder" deyü âyinlerince and içmeğın, Hak sübhânehû ve Te'âlâ, kalblerine ru'b u hirâs müstevlî edüp, 'acele ve şitâb ile Mekke'ye kaçdılar. Ve Ma'bed dahi, keyfiyyeti bir kimesne ile Hazret'e i'lâm eyledi. Bu hâl ile kaçarken yolda, 'Abdükays Kabîlesi'nden Medîne'ye gider bir cemâ'ate tesâdüf eylediklerinde, Ebû Süfyân anlara biraz nesne i'tâ edüp, asker-i İslâm'a: "Ebû Süfyân işte geliyor" deyeler deyü sipâriş etdi. Ol cemâ'at Hamrâ'ü'l-Esed'de Hazret'e mülâkî olup, Ebû Süfyân'ın sözünü söylediklerinde, ehl-i İslâm bî-bâk ve bî-haşyet: "*Hasbünallâhu ve ni'me'l-vekîlü*" deyüp, habl-i metîn-i tevekküle tevessül eylediler. İşbu sefer-i zafer-eserde beş gice durulup, sa'âdetle cum'a günü Medîne-i münevver'e ye duhûl buyuruldu. "*Ellezîne kâle lehümü'n-nâsü inne'n-nâse kad ceme'û leküm fehşevhüm fezâdehüm îmânen ve kâlû hasbünellâhu ve ni'me'l-vekîlü*" âyeti bu bâbda nâzil olmuşdur. Ve ammâ, 'alâ kavlin: "*Ellezîne kâle lehümü'n-nâsü*" âyeti ile bi'l-husûs: "*F'enkalebû bi-ni'metin minellâhi ve fadlin lem yemseshüm sû'ün v'ettebe'û ridvânellâhi vallâhu zû fadlin 'azîmin*" mükerremesi, hicretin dördüncü sâli vukû' bulan Gazve-i Bedr-i mev'id, nâm-ı diğger Bedr-i suğrâ'da nâzil olmuşdur. Gazve-i

merkūmenin⁶⁵⁹ **[153b]** keyfiyeti, berâ‘a-i mefkūdū‘l-berâ‘a-i **Mütercim** ile bu sûretde beyân olunur ki: “Zikri bâlâda sâbık olduğu üzere, Ebû Süfyân Uhud‘dan ‘avdetinde ehl-i İslâm‘a: ‘Miyânemizde va‘de-i ceng, sâl-i âtîde olsun’ dedikde, ‘Ömer b. el-Hattâb radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh, fermân-ı Nebevî ile: ‘İnşâallâhu Te‘âlâ öyle olsun’ deyü Ebû Süfyân‘a cevâb vermişidi. Vaktâ ki, vakt-i va‘de karîb oldukda, Ebû Süfyân ol sâlde Mekke ve nevâhîsinde kaht olmağla, her ne kadar derûnunda Mekke‘den çıkmağı istemez ise de, hulf-ı va‘d kendi tarafından olmasun ve sît-i hareketi ve cür‘et u celâdeti Medîne‘de toplayup, ‘alâ zu‘mihî ehl-i İslâm‘a havf gelerek Medîne‘den hurûc etmeyüp, muhâlefet taraf-ı İslâmiyân‘dan olsun deyüp ve husûsan leşker-i İslâm va‘de mûcebince, mevzi‘-i Bedir‘e varırlar ise de, sît-i şevketleri etrâf u cevânibe münteşir olur havfiyla zâhiren tehyi‘e-i edevât-ı cenge başlayup, ehl-i Mekke‘yi tahrîs ve tergîbe meşgûl oldu. Ol esnâda Nu‘aym b. Mes‘ûd-ı Eşca‘î Medîne‘den Mekke‘ye gelmişidi. Ebû Süfyân andan isti‘âne ile: ‘Ey Nu‘aym! Ben rûz-ı Uhud‘da Muhammed ve ashâbıyla: ‘Felân vakitte Bedir‘de sizinle muhârebeye hâzır olurum’ deyü va‘de kılmışidim. Vakit takarrub etmekle eğerçi tedârük-i leşkere meşgûlüm. Lâkin bu sâl, sâl-i kaht olup, hayvanât cinsine sahrâda ‘alef yoktur. Eğer sen gidüp, anları Medîne‘den bir takrîble çıkarmamak ve hulf-ı va‘d, anlar tarafından zuhûr etmekde bir kâr-güzârlık **[154a]** edebilürsen, Damâ bt. Süheyl b. ‘Amr kefâletiyle: ‘Sana üçer yaşında olarak tüvânâ yirmi deve vereyim’ dedi. Nu‘aym: ‘Yâ Ebâ Süfyân! Ben dahi Muhammed‘in tertîb-i silâh ve cem‘-i leškere meşgûl olduğunu Evs ve Hazreciyân mededine geldiklerini size ifâdeye geldim’ deyüp, Ebû Süfyân‘ın dediği maslahatı icrâda ta‘ahhüd birle gûyâ Mekke‘ye, ‘Umre‘ye gitmiş yollu başını tıraş edüp, Medîne‘ye ‘avdet ve hâl-i Ebû Süfyân‘ı soranlara ve bir bir varup, ashâba: ‘Ebû Süfyân‘ın başına kabâ‘il-i ‘Arab cem‘ oldu, bi‘l-ittifâk sizinle cenge geleceklerdir. Sakının, olduğunuz mahalde sâkin olup, taşra çıkmayın! Eğer mukâtele ederseniz zannım budur ki, selâmet güç olup, kaçan kurtulur’ deyü ifsâda cür‘et eyledi. İstimâ‘ edenler Nu‘aym‘ın sözünü tasdîk birle Medîne‘den hurûcu kerîh görüp, tersân ve münâfıkân ise, şâdân ve Yehûdân dahi, hoş-vakit ve ferhân oldular. İşbu haber-i gayr-ı vâki‘, sem‘-i şerîf-i Nebevî‘ye resîde oldukda, vücûd-ı bihbûdlarından gayrısını taşra çıkmağa havf edeceklerine gümân-ı Nebiyy-i zî-şân derkâr oldu. Bu hilâlde hazret-i Şeyhayn, ya‘nî Ebû Bekir ve ‘Ömer

⁶⁵⁹ Sayfa kenarında **Gazve-i Bedr-i Aşğar** başlığı vardır.

radıyallâhu Te‘âlâ ‘anhümâ, nezd-i Hazret-i sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem’e gelüp: ‘Yâ Rasûle’s-sakaleyn! Hakka ki, Hak Te‘âlâ dînini izhâr ve Peygamberi’nin a‘zârını(?) bedîdâr edecektir. Biz düşmenân ile va‘de etmişdik. Lâyık değildir ki, anlardan gerü kalalım ve a‘dâ bizi korkak zannedeler, hemân mev‘ide gidelim. Hüdâ’ya kasem **[154b]** olsun ki, işbu ‘azîmetde bize hayât-ı tâze hâsıldır’ dediler. Pes, Hazret, ziyâdesiyle kelâmlarından mahzûz olup: ‘Nefsim yed-i kudretinde olan Bârî’ye yemîn ederim ki, bir ehad ma‘iyyetime gelmez ise de, ferîd u vahîd a‘dâ üzerine çıkarım’ buyurdular. Hazret’in işbu kelâm-ı dürer-intizâmlarından sonra, Müslimîn-i dilîr ve pür-dil ve vesvese makûlesinden olan havf-ı mezkûr ber-teraf ve zâ’il olup, âmâde-i kıtâl oldular. Hazret-i sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem, livâ’-i a‘zam-ı sa‘âdetlerini ‘Aliyy-i murtezâ radıyallâhu Te‘âlâ ‘anh’a i‘tâ ve ‘Abdullâh b. Revâha radıyallâhu ‘anh’ı Medîne’de halîfe ta‘yîniyle mazhar-ı âlâ buyurup, bin beş yüz merd-i dilîr-i dindâr ile -ki içlerinde onu esb-süvâr idi- Medîne’den hurûc ve zî’l-ka‘denin evvelki gicesi Bedr’e vülûc buyurdular. Ol yerde sekiz gün ârâm olunup, Müslimîn’in yanlarında bisyâr mâl-ı ticâret olmağla, satup, kâr-ı bî-şümâr hâsıl kıldılar. ‘Osmân b. ‘Affân radıyallâhu Te‘âlâ ‘anh: ‘Yanımda olan her bir dînâr, bir dînâr kâr etmiştir’ deyü rivâyet kılmışdır. Ammâ Ebû Süfyân iki bin şahısla -ki kırkı atlı idi- Mekke’den bîrûn olup, Mecenne nâm mevzi’e kadar gelmişiken, müsteşârlarının re’yiyle kıtlık ve rûy-ı zemîn bî-‘alef olup, mevâşîleri dahi südsüz olmağla, geri döndüler. Ehl-i Mekke anlara, sevîk içdiklerinden Ceyşü’s-Sevîk tesmiye etmişlerdir. Ve haber-i kesret-i leşker-i İslâm ile sekiz gün Bedir’de ârâmlarını Ebû Süfyân **[155a]** ve sâ’ir Kureyş’e resîde oldukda, Safiyye bt. Ümeyye, Ebû Süfyân’a: ‘Sen Müslimîn’e va‘de kılmışiken, vefâ edemeyüp, anları bizim üzerimize dilîr etdin’ deyü serzeniş ve i‘tirâz etmekle, Harb-i Hendek’de vukû‘ bulan ceng için, tehyi’e-i leşkere tedârük ve kuvvet-i ferre meşgûl oldular. Ve Hazret-i sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem dahi, ashâb-ı kirâm ile Bedir’den cem‘iyyet-i hâtır ve refâhiyyet-i temâmla Medîne-i münevver’e ye mürâca‘at buyurdular. *‘Haysü kâlellâhu Te‘âlâ, fenkalebû bi-ni‘metin minellâhi ve fadlin lem yemseshüm sū’ün v’ettebe’û ridvânellâhi vallâhu vâsi’un ‘alîmun’*”⁶⁶⁰; intehâ.

⁶⁶⁰ Ayet aslında “Vallâhu zû fadlin ‘azîmin” (والله ذو فضل عظيم) şeklinde biter, bkz. Âl-i İmrân Sûresi, 3/174. Ayet yukarıda da geçmiştir, bkz. 151b.

İbn-i Cerîr rahimehullâhu Te‘âlâ, “*Ve kâlû hasbünallâhu ve ni‘me'l-vekîlü*” kavlı kerîmini: “*Hiye kelimetü İbrâhîme ‘alâ Nebiyyinâ ve ‘aleyhi's-salâtü ve't-teslîmü hîne ulkiye fi'n-nâri kâle hasbünallâhu ve ni‘me'l-vekîlü*”⁶⁶¹ ile tefsîr etmiştir. Ya‘nî: “Ol Nebiyy-i zî-şân'ı Nemrûd-ı la‘în, nâra ilkâ kıldığında: ‘*Hasbünallâhu ve ni‘me'l-vekîlü*’ deyüp, bi-‘inâyetillâhi Te‘âlâ nâr-ı ‘azîm kendüsüne berd-i selâm ve gülşen-i na‘îm olmuşdur”, intehâ.

Ve esbâb-ı ma‘neviyyeden biri, sabr u sebât ve biri dahi, mutlakâ du‘â ve ‘ale'l-husûs ceng esnâsında olan du‘âdır. Ve işbu müdde‘âya delîl: “*Ve lemmâ berezû li-câlûte ve cünûdihî kâlû Rabbenâ efrîğ ‘aleynâ sabran ve sebbit akdâmenâ v'ensurnâ ‘ale'l-kavmi'l-kâfirîne, fe-hezemûhüm bi-iznillâhi ve katele Dâvûdü câlûte*”⁶⁶² nass-ı celîlidir. Me‘âl-i şerîfi: “Vaktâ ki, Tâlût ve ma‘iyyetinde olan Mü‘minîn, Câlût ile cenge bürûz u zuhûr ve Câlût’un kesret-i leşker ve vefret-i eslihalarını **[155b]** müşâhede edüp, ‘âdetâ anlarla mukâvemete tâkatleri olmadıklarına teyakkun ve iz‘ân eylediklerinde, mecmû‘u birden: ‘Yâ Rabbi! Sen bize şedâ‘id-i harbi tahammülde sabrı ifrâğ ve akdâmımızı sâbit kıl, ya‘nî ‘inde‘l-mukâtele kemâl-i kuvvet ihsân kıl ve bizi kâfir olan kavmin üzerine kahr u hezîmetleriyle mansûr kıl’ deyü du‘â kıldıklarında, bilâ-meks asker-i Tâlût, Câlûtîler’i Allâh Te‘âlâ’nın izin ve nusrat ve te‘yîdiyle kesr edüp ve Dâvud dahi Câlût’u katl eyledi” demektir. İşbu nass-ı celîlde ba‘zı şerâ‘it-i du‘â ve esbâb-ı icâbete işâret vardır. Sebebin biri, du‘â cem‘iyyetle olmaktır ki, “*Kâlû*” kavlı kerîmi ol şarta ve biri dahi insân havl ve kuvvetinden teberrâ edüp, tevekküle nefsinî tecrîd ve ‘ubûdiyyete i‘tirâfdır ki, “*Rabbenâ*”da Rubûbiyyet vasfı bunu inbâ eder. Zîrâ terbiye, şey‘en fe-şey‘en, yanî tedrîcen ‘abdi kemâline îsâldir. Ve Rubûbiyyet vasfını ihtiyârda matlûbun ekmel vechile icâbetine ta‘rîz dahi vardır. Ve ifrâğ, lügatte dökmeğe derler. Bu makâmda: “*Esıb ‘aleynâ sabran hattâ yesta‘liye fevkânâ küfüven bihî ‘an kemâlihî*”⁶⁶³ demektir, ya‘nî: “Sabrı şol haysiyyetle ver ki, üzerimizden taşüp, kemâline ere”. Ve sabr-ı mezkûr, kitâl için nefsi habs ve şedâ‘id ve meşâkk-ı harbi tahammüldür. Ve tesbît-i akdâm, kulûbu şecî‘ kılmak ve kulûba takviyet vermektir kinâyetdir. Ve

⁶⁶¹ هي كلمة ابراهيم على نبينا وعليه الصلاة والتسليم حين القي في النار قال حسينا الله ونعم الوكيل

⁶⁶² Bakara Sûresi, 2/250-251.

= Câlût ve askerleriyle savaşa tutuştuğlarında: Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır. Bize cesaret ver ki tutunalım. Kafir kavme karşı bize yardım et, dediler. Sonunda Allah’ın izniyle onları yendiler, Davud da Câlût’u öldürdü.

⁶⁶³ اصب علينا صبيرا حتى يستعلي فوقنا كفوا به عن كماله

âyet-i mezkûrede ‘adûya mülâkât hîninde du‘â, karîn-i icâbet-i Hüdâ olduğuna dahi işâret vardır. Ve ‘inde’l-muhârebe bi-‘aynihî âyetde olan du‘â ile du‘â [156a] etmek makâm-ı edebe lâyıktır. Zîrâ tansîs-i Şâri‘ ile vârid olan du‘â, ‘ibâre-i uhrâdan efdaldır. Ve ‘abdin kavlinden hayırlıdır, kemâ fî Şerhi’l-İhyâ li’ş-Şeyhi’l-Murtezâ.

Yekûlü’l-Mütercimü’l-Fakîr: “Âyet-i mezkûrede işâret olunan kıssa-i hazret-i Dâvud ‘aleyhi’s-selâm’ın keyfiyeti budur ki, Benî İsrâ’il’in ‘isyânları sebebiyle Cebâbire -ki arz-ı Filistin taraflarında sâkin olan ‘Amâlîka nâmındaki müttesellitîndir-zuhûr edüp, Benî İsrâ’il’e tasallut ile hunlarını rîzân ve cem’iyyetlerini perîşân etmeleriyle, ol eyyâmda Benî İsrâ’il’i meslek-i sedâda irşâd eden Enbiyây-ı Benî İsrâ’il’den, ‘alâ kavlin Hârûn ‘aleyhi’s-selâm neslinden olan İşmûyîl ‘aleyhi’s-selâm’a gelüp, Cebâbire’nin def’-i te‘addîleri bâbında bir pâdişâh-ı zî-câh talebinde oldular. Zîrâ ol ‘ahde kadar Benî İsrâ’il miyânında şevket sâhibi bir melik olmayup, umûrların[1] ru’yet edenler, mülûk menzilesinde değiller idi. ol Nebiyy-i zî-şân, dergâh-ı Hak’dan istid‘â etdikde, bâ-vahy-i İlâhî, ‘alâ kavlin Nübüvvet’le şeref-yâb olan Tâlût -ki nesli on bir vâsıta ile İbrâhîm ‘aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm’a peyveste olan zât- melik ta’yîn olundu ki: *‘E lem tera ile’l-mele’i min Benî İsrâ’il’ile⁶⁶⁴ iz kâlû li-Nebiyyin lehümü’b’as lenâ meliken nükâtil fî sebîlillâhi⁶⁶⁵* nass-ı kerîmi bunu nâtıktır. Lâkin hükûmet-i Benî İsrâ’il, dâ’imâ evlâd-ı kirâm-ı Ya’kûb ‘aleyhi’s-selâm’dan Yehûdâ sıbtından olagelüp, Tâlût, birâder-i Yehûdâ olan Bünyâmîn’den olduğundan başka, dibâğat ve sakalık ile [156b] meşgûl olmağla, saltanatı kabûl etmeyüp, emr-i İlâhî ile me’mûr olduğuna burhân istediler. ‘Alâ kavlin hazret-i İşmûyîl dahi: ‘Zâyi‘ olan -zikri âti- tâbût-ı sekîne, ya’nî sandûk-ı Tevrât, Tâlût eline girmek burhândır’ buyurdular. Tâbût-ı sekîne-i mezkûre ki, İbn-i Kesîr kavlince, Este’îzü billâh: *‘İnne âyete mülkihî en ye’tiyekümü’-tâbûtü fîhi sekînetün min Rabbiküm ve bakıyyetün mimmâ terake âlü Mûsâ ve âlü Hârûne tahmilühü’l-melâ’iketü inne fî zâlike le-âyeten leküm in küntüm Mü’minîne⁶⁶⁶*

⁶⁶⁴ Ayette bundan sonra “*min ba’di Mûsâ*” (من بعد موسى) ibaresi vardır.

⁶⁶⁵ Bakara Sûresi, 2/246.

الم تر الى الملا من بني اسرائيل اذ قالوا لنبي لهم ابعت لنا ملكا نقاتل في سبيل الله = Benî İsrâ’il’den ileri gelen kimseleri görmedin mi? Kendilerine gönderilmiş bir peygambere: “Bize bir hükümdar gönder ki (onun konutasında) Allah yolunda savaşalım” demişlerdi.

⁶⁶⁶ Bakara Sûresi, 2/248.

ان اية ملكه ان ياتيكم التابوت فيه سكينه من ربكم وبقية مما ترك ال موسى وال هارون تحمله الملكة ان في ذلك لاية لكم ان كنتم مؤمنين = Onun hükümdarlığının alameti Tabut’un size gelmesidir. Meleklerin taşıdığı o Tabut’un içinde Rabbinizden size bir ferahlık ve sükunet, Musa ve Harun hanedanlarının bıraktıklarından bir kalıntı vardır. Eğer inanmış kimseler iseniz sizin için bunda şüphesiz bir alamet vardır.

âyet-i şerîfesinde mezkûr olan tâbûttur. ‘Alâ kavlin vaz’-ı elvâh-ı Tevrât için zeheb-i hâlisden tûlû iki buçuk ve ‘arzı iki ve irtifâ’ı bir buçuk zirâ‘ olarak, hazret-i Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm ihdâs buyurmuşdur. Ve ‘alâ rivâyetin servi ağacından tûlû üç ve ‘arzı iki buçuk zirâ‘ olarak, hazret-i Âdem ‘aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm’a taraf-ı Sübhânî’den irsâl olunup, ba‘dehû evlâdı beyninde tedâvül-i eyâdî ile hazret-i İbrâhîm ‘aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm’a intikâl edüp, Tevrât vaz’ olunur. Ve bi-rivâyetin ol tâbût hîn-i muhârebeye sufûf önüne konup, anınla kulûb, sükûn ve ârâm bulurdu. İntikâl-i hazret-i Kelîmullâh’dan sonra bir müddet Benî İsrâ’îl elinde kaldı. Âhir me‘âsî ve âsâmları sebebiyle Cebâbire-i mersûmeden Câlût cebr ile ellerinden aldı. Lâkin kavm-i Câlût ol tuhfeye ta‘zîm etmeyüp, ihânet eylediklerinden yanlarında oldukça belâlardan kurtulmamalarıyla, teşe’üm edüp, iki gâve bend **[157a]** ve sahrâya salıverdiler. Melâ’ike kuvveti ile Tâlût-ı müşârun-ileyhe vusûl buldu. Bir kavilde hazret-i Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm’dan sonra semâya ref’ olunmuşıdi. Hazret-i İşmûyîl ‘aleyhi’s-selâm du‘âsıyla âsumândan melâ’ike indirüp, mahzar-ı Benî İsrâ’îl’de pîş-gâh-ı Tâlût’a vaz’ etdiler. Pes, Tâlût, hükûmet-i Benî İsrâ’îl ile müte‘ayyin olduktan sonra Beytü’l-Makdis’den Benî İsrâ’îl ile ‘azm-i Filistin etdiler. Hazret-i Dâvûd ‘aleyhi’s-selâm -ki pederi İşâ olup, dokuz vâsita ile nesl-i nesîli hazret-i Ya’kûb ‘aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm’a muntehî olan Nebiyy-i zî-şândır- pederleri İşâ altı nefer evlâdıyla asker-i Tâlût miyânında olup, hazret-i Dâvûd ‘aleyhi’s-selâm, cümlesinin sağîri olmağla, mu‘askerde bulunmayup, ra’y-i ganem ile meşgûl idi. Hazret-i Dâvûd’un Câlût’u katl edeceği hazret-i İşmûyîl’e vahy olunmağla, pederinden taleb eyledi. Ol dahi çağırdup, Tâlût ordusuna gelür iken yolda üç ‘aded taş, bi-iznillâhi Te‘âlâ nutka gelüp, her biri: ‘Beni yanına al ki, bizimle Câlût’u katl edersin’ demeleriyle, zikr olunan ahcârı yanına alup, öylece pederinin yanına geldi. Karındaşları mesâff-ı kîtâlden geç gelmeleriyle, pederleri teecessüsleri için hazret-i Dâvûd’u mesâffa irsâl eyledi. Vaktâ ki, gelüp, karındaşlarını buldu ve Câlût bi’n-nefs dahi mübâriz talebiyle meydân-ı kîtâlde tebahtür(?)⁶⁶⁷-kûnân gezdi. Gâyet-i cesâmet ve nihâyet-i şecâ‘atine binâ’en bir ehad karşusuna varamadı. Ve Tâlût dahi, ma‘reke-gâhda nâsı **[157b]** kîtâle tahrîz ederdi. Hemân-dem Dâvûd, Tâlût’a: ‘İşbu iklefi(?)⁶⁶⁸ ya’nî Câlût’u katl edene ne makûle ikrâm olunur?’ dedikde, Tâlût: ‘Anın

667

668

kātiline duhterimi nikâh ve memleketimin nisfinı veririm’ demekle, hazret-i Dâvûd yanında olan ahcâr-ı mezkûrenin birini sapan ile fırlatdıkda, Câlût’un sadrından geçüp, ilhâk etdiğinden başka, otuz nefer eşhâsı dahi sakar-makar eyledi. Bu vechile kavm-i Câlût münhezim oldukdan sonra, Tâlût, ‘alâ kavlin hazret-i Dâvûd hakkında incâz-ı va‘d eyledi. Taberî kavlince, müddet-i mülk-i Tâlût kırk yıldır. Ba‘dehû hazret-i Dâvûd mülkte müstakil olup, şeref-i Nübüvvet’e dahi nâ’il, ya’nî ‘amme-i Benî İsrâ’îl hükmüne tâbi‘în olup, Câmi‘u’r-riyâseteyn oldu”.

Ve hılâl-i kîtâlde du‘â müstecâb olduğuna delîl, Ebû Nu‘aym’ın ‘Âyişe radiyallâhu Te‘âlâ ‘anhâ’dan rivâyet kıldığı: “*Selâsü sâ‘âtin lil-mer’i’l-Müslimi mâ de‘â fî-hinne illâ üstecîbu lehû mâ lem yüs‘el katî‘ate rahmin ev me’semen hîne yü’ezzinü’l-mü’ezzinü bi’s-salâti hattâ yeskute ve hîne yeltekiyâni’s-saffâni hattâ yahkümallâhu beynehümâ ve hîne yenzilü’l-mataru hattâ yeskute*”⁶⁶⁹ ve yine Sehl b. Sa‘d radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh’dan rivâyet kıldığı: “*Sintâni lâ türeddâni’d-du‘â’ü ‘inde’n-nidâ’i ve ‘inde’s-saffi fî sebîlillâhi hîne yülhimü ba‘duhüm ba‘dan*”⁶⁷⁰ ve Taberânî’nin İbn-i ‘Ömer radiyallâhu Te‘âlâ ‘anhümâ’dan rivâyet kıldığı: “*Tüftehu ebvâbü’s-semâ’i li-kırâ’eti’l-Kur’âni ve li-likâ’i’z-zahfi ve li-nüzûli’l-katri ve li-da‘veti’l-mazlûmi ve li-ezâni*”⁶⁷¹ ehâdis-i şerîfeleridir ki, mefhûmları: “Mü’ezzin ezâna başlayup, [158a] fâriğ oluncaya dek ve fî sebîlillâh kîtâle başlanılıp, ceng faysal buluncaya dek ve yağmur nüzûl eyleyüp, münkatı‘ oluncaya kadar olan evkâtta ve hadîs-i sâlis mantûkunca, kırâ’at-ı Kur’ân için ve da‘vet-i mazlûm için ebvâb-ı semâ meftûh olup, mâdâm ki, kat’-ı karâbeti mûcib ve harâmı müstecib olan umûrda olmadığı sûrette, niyâz ve du‘â elbette isticâbet olunur” demektir.

Ve lisân-ı Şâri‘ sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem’den sâdir ve ‘inde’l-harb tilâveti lâzım olan ed‘iye-i icâbet-i ev‘iye-yi hısn-ı hasîn müşt Emil olup, ezcümle Buhârî ve Müslim, ‘Abdullâh b. Evfâ radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh’dan rivâyet kıldığı: “*İnne Rasûlallâhi sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve selame fî ba‘di eyyâmihilleti lekıye fihe’l-‘adüvv’entezıra hattâ mâleti’s-şemsü sümme kâme ve kâle yâ eyyühe’n-nâsü lâ*

⁶⁶⁹ Müttakî el-Hindî, *Kenzü’l-Ummâl*, II, 101, hn. 3335.

ثلاث ساعات للمراء المسلم ما دعا فيهن الا استجيب له ما لم يسأل قطيعة رحم أو مأثما حين يؤذن المؤذن بالصلاة حتى يسكت وحين يلتقيان الصغان حتى يحكم الله بينهما وحين ينزل المطر حتى يسكت

⁶⁷⁰ ثنتان لاتردان الدعاء عند النداء وعند الصف في سبيل الله حين يلحم بعضهم بعضا

⁶⁷¹ Taberânî, *el-Mucemü’l-Evsat*, VIII, 288, hn. 3759.

تفتح أبواب السماء لقراءة القرآن وللقاء الزحف ولنزول القطر ولدعوة المظلوم ولأذان

tetemennev likā'e'l-'adüvvi v'es'elüllâhe Te'âlâ el-'âfiyete fe-izâ lekîtümûhüm f'esbirû va'lemû enne'l-cennete tahte zilâli's-süyûfi sümme kâle Allâhümme münzile'l-kitâbi ve mücriye's-sehâbi ve hâzime'l-ahzâb'ihzimhüm v'ensurnâ 'aleyhim"⁶⁷² ve bir rivâyetde "*Allâhümme'ehzimhüm ve zelzilhüm*"⁶⁷³ hadîsinde olan: "*Allâhümme münzile'l-kitâbi ve mücriye's-sehâbi ve hâzime'l-ahzâb'ihzimhüm v'ensurnâ 'aleyhim*" ile: "*İhzimhüm ve zelzilhüm*" du'âlarıdır.

Ve du'â-i me'sûreden biri dahi, Ebû Dâvûd ve Nesâ'î ve Tirmizî'nin Üseyd radiyallâhu Te'âlâ 'anh'dan rivâyet eyledikleri: "*Kâne Rasûlüllâhi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme izâ gazâ kâle ente 'adudî ve nasîrî bike ehûlü ve bike [158b] ehûlü*"⁶⁷⁴ ve *bike ukâtilü*"⁶⁷⁵ du'âsıdır.

Ve biri dahi Ebû Dâvûd ve Nesâ'î'nin Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallâhu Te'âlâ 'anh'dan rivâyet kıldığı: "*Enne'n-Nebiyye sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme kâne izâ hâfe kavmen kâle Allâhümme innâ nec'alüke fî nuhûrihim*"⁶⁷⁶ du'âsıdır.

Ve biri dahi İbnü's-Sünnî'nin Câbir b. 'Abdillâh radiyallâhu Te'âlâ 'anhümâ'dan rivâyet kıldığı: "*Kâle Rasûlüllâhi sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve selleme yevme Huneynin lâ tetemennev likā'e'l-'adüvvi fe-inneküm lâ tadrûne mâ tübtîlûne bihî minhüm fe-izâ lekîtümûhüm fe-kâlû Allâhümme ente Rabbünâ ve Rabbühüm ve kulûbunâ ve kulûbühüm bi-yedike ve innemâ tağlibühüm ente*"⁶⁷⁷ du'âsıyla Enes b.

⁶⁷² Buharî, Cihâd, 22, 156; Müslim, Cihâd, 20, İmâret, 146 (bkz. Wensinck, III, 51).

أن رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم كان في بعض أيامه التي لقي فيها العدو انتظر حتى إذا مالت الشمس قام وقال يا أيها الناس لا تتمنوا لقاء العدو واسألوا الله العافية فإذا لقيتموهم فاصبروا واعلموا أن الجنة تحت ظلال السيوف ثم قال اللهم منزل الكتاب ومجري السحاب وهازم الأعداء وانصرنا على من كفرنا يا ذا الجلال والإكرام = Rasûlüllâh (s.a.v.) düşmanla karşılaştığı bazı günlerde güneşin batmaya yaklaştığı zamana kadar beklerdi. Sonra ayağa kalkıp şöyle derdi: "Ey insanlar! Düşmanla karşılaşmayı arzulamayın, Allâh Te'âlâ'dan âfiyet isteyin. Düşmanlarla karşılaştığınız zaman sabredin ve bilin ki, cennet, kılıçların gölgesi altındadır.

⁶⁷³ اللهم اهزمهم وزلزلهم = Allahım, onları hezimete uğrat ve onları sars!

⁶⁷⁴ Ebû Dâvûd'da "*Esûlü*" (اصول) şeklinde geçer.

⁶⁷⁵ Ebû Dâvûd, Cihâd, 90; Tirmizî, De'avât, 121; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 184 (bkz. Wensinck, IV, 257).
كان رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم إذا غزا قال اللهم أنت عضدي ونصيري بك أحول وبك أحول وبك أقاتل سافشتي زمان şöyle derdi: "Allahım! Bana yardım eden ve destek veren sensin. Allahım (işlerimi) sana havâle ediyorum ve senin için savaşıyorum".

⁶⁷⁶ Ebû Dâvûd, Vitr, 30; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 414, 415 (bkz. Wensinck, VI, 377).

= Nebî (s.a.v.) bir kavimden korktuğu zaman şöyle derdi: "Allahım! Onları sana havâle ediyoruz.

⁶⁷⁷ Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, IV, 361, hn. 10907.

قال رسول الله تعالى عليه وسلم يوم حنين لا تتمنوا لقاء العدو فاتكم لا تدرون ما تبتلون به منهم فإذا لقيتموهم فقولوا اللهم أنت ربنا قال رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم إذا غزا قال اللهم أنت عضدي ونصيري بك أحول وبك أحول وبك أقاتل سافشتي زمان ne ile uzaklaşacağınız bilemezsiniz. Onlarla karşılaşırsanız da şöyle deyin: 'Yâ Rabbi! Sen bizim de onların da Rabbisin. Bizim de onların da kalpleri senin elindedir. Yâ Rabbi! Sadece sen onlara galip gelebilirsin".

Mâlik radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh’dan rivâyet kıldığı: “*Künnâ me‘a'n-Nebiyi sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve selleme fî gazvetin fe-lekîne'l-‘adüvve fe-semi‘tühû yekülü yâ Mâlike yevmi'd-dîn iyyâke e‘budü ve iyyâke este‘înü*”⁶⁷⁸ ve İbn-i Hibbân’ın yine Enes radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh’dan rivâyet kıldığı: “*Kâne Rasûlüllâhi sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve selleme izâ gazâ kâle Allâhümme ente ‘adudî ve nasîrî ve bike ukâtîlü*”⁶⁷⁹ du‘âlarıdır.

Ve bu makāma müte‘allik olan ed‘iyeden biri dahi, Buhârî ve Müslim’in İbn-i ‘Abbâs radiyallâhu Te‘âlâ ‘anhümâ’dan rivâyet kıldıkları: “*Enne Rasûlallâhi sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve selleme kâne yekülü ‘inde'l-kerbi lâ ilâhe illallâhu'l-‘Azîmü'l-Halîmü lâ ilâhe illallâhu Rabbü'l-‘arşi'l-kerîmi*”⁶⁸⁰ ve Tirmizî’nin Enes radiyallâhu Te‘âlâ ‘anh’dan rivâyet kıldığı: “*İnehû kâne izâ kerabehû emrun kâle yâ Hayyü yâ Kayyûmu bi-rahmetike esteğîsü*”⁶⁸¹ ve Ebû Dâvûd ve Tirmizî’nin, ‘Amr b. Şu‘ayb’dan, [159a] ol dahi pederinden, ol dahi ceddinden rivâyet kıldığı: “*Enne Rasûlallâhi sallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve selleme kâne yu‘allimühüm mine'l-feze‘i'l-ekberi kelimâtin e‘üzü bi-keleimâtillâhi't-tâmmeti min gadabihî ve şerri ‘ibâdihî ve min hemezâti'ş-şeyâtîni ve en yehdurûni*”⁶⁸² rivâyâtında olan ed‘iye-i Peygamberî’dir ki, her birinin hulûs-ı bâlle ‘inde'l-kerb ve'l-meşakka tilâveti bir hırz-ı ‘azîmdir.

Ve İbn-i Sünnî’nin Ebû Katâde’den rivâyet kıldığı: “*Men kara‘e âyete'l-kürsiyyi ve havâtîme sûrati'l-bakarati ‘ani'l-kerbi eğāsehullâhu ‘azze ve celle*”⁶⁸³ hadîsi mantûkunca, kerb ve meşakkat vaktinde, Âyete'l-kürsî ve Sûre-i Bakara’nın havâfîmini,

⁶⁷⁸ Taberânî, *el-Mucemü'l-Evsat*, XVII, 475, hn. 8397.

= Enes b. Mâlik’den şöyle rivayet olunmuştur: Nebî (s.a.v.) ile bir gazvede beraber idik. Düşmanla karşılaştığımız zaman şöyle dediğini duydum: “Ey din gününün sahibi! Yalnız sana kulluk ederim ve yalnız senden yardım isterim.

⁶⁷⁹ İbn-i Hibbân, *Sahîh*, XX, 37, hn. 4847.

Rasûlüllâh (s.a.v.) savaştığı zaman şöyle dedi: “Allâhım! Bana yardım eden ve destek veren sensin! Ben senin için savaşıyorum”.

⁶⁸⁰ Buhârî, De‘avât, 27, Tevhîd, 22, 23; Müslim, De‘avât, 83 (bkz. Wensinck, V, 558).

Rasûlüllâh (s.a.v.) sıkıntı halinde iken şöyle dedi: Azim ve Halim olan Allâh’tan başka ilah yoktur. Arşın Rabbi olan Kerim Allâh’tan başka ilah yoktur.

⁶⁸¹ Tirmizî, De‘avât, 91 (bkz. Wensinck, V, 557).

Allâh’ın Rasûlü’nü bir şey üzdüğü zaman şöyle dedi: Ey Hayy u Kayyûm! Senin rahmetinle yardım istiyorum.

⁶⁸² Ebû Dâvud, Tıb, 19; Tirmizî, De‘avât, 93 (bkz. Wensinck, VII, 108).

An Rasûl Allah صلى الله عليه وسلم كان يعلمهم من الفرع الاكبر كلمات اعوذ بكلمات الله التامة من غضبه وشر عباده ومن همزات الشياطين وأن يحضرون

⁶⁸³ Muttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, II, 123, hn. 3437.

من قرأ آية الكرسي وخواتيم سورة البقرة عند الكرب اغاثه الله عز وجل

ya'nî: “*Âmene'r-Rasûlû*”⁶⁸⁴ âyetinden âhir-i sûreye kadar kırâ'at edene Bârî 'azze ve celle yardım eder. Ve esnây-ı kıtâlde Sûretü'l-Enfâl kırâ'eti, sünnet-i seniyyedendir. İmâm-ı Bikâ'î *Mesâ'idü'n-Nazar* nâm kitâbında yazar ki: “Siyer ve fütûhâtı hâvî olan kütüb mantûkunca, 'ahd-i 'adl-i 'Ömerî'de, 'Irâk-ı 'Acem'den Kâdisiyye vak'asında, sipeh-sâlâr olan Sa'd b. Ebî Vakkâs radiyallâhu Te'âlâ 'anh, salât-ı zuhru edâdan sonra, halîfe tarafından ma'iyyetine ta'yîn buyurulup, kurrâdan olan Gulâm'a sûretü'l-cihâd, ya'nî Sûre-i Enfâl'i kırâ'etle emir buyurdular. Kırâ'etden ferâğdan sonra hazret-i Sa'd tekbîr edüp, der-'akab cemâ'at dahi tekbîr aldılar. Ba'dehû nâs ve asker-i Müslimîn ta'allüm edüp, her bir ketîbede kırâ'etleriyle kuvvet-i kalb ve sekîne peydâ oldu. Ve Mus'ab b. Sa'd rivâyeti üzere, sûre-i şerîfe-i mezkûrenin zuhûf [159b] ve kıtâl hılâlinde tilâveti, sünnet-i seniyye-i Seyyidü'r-rusul 'aleyhi's-salavâtü ve't-teslîmât m'ehtede'n-nâsü bi's-sübül'dendir. 'Abdurrahmân b. Ceş ile tilmîzi Hâfız Ebü'r-Rabî' b. Sâlim el-Kilâ'î'nin siyerlerinde Gazve-i Yermûk evâhırında yazıldığı üzere, gazve-i merkûmede sûre-i mezbûreyi tilâvet eden Mikdâd b. el-Esved radiyallâhu Te'âlâ 'anh'dır. Ve ibtidây-i kırâ'eti, Bedir Gazvesi'nde olup, ba'de-zâ her bir gazvede 'inde likâ'i'l-a'dâ kırâ'et olunur idi”; intehâ kelâmü'l-Bikâ'î.

Ve esbâb-ı nusrat-ı ma'neviyyenin biri dahi, kıtâle zu'afâ' ve zühhâd ve fukarâ ile ibtidâ olunmaktır. Ve bu husûsun sünnet-i Risâlet-menkabetden olduğuna delîl, İmâm-ı Begavî'nin *Şerh-i Sünne*'de, Hâlid b. Üseyd radiyallâhu Te'âlâ 'anh'dan rivâyet kıldığı: “*İnehû kâne yestefihu bi-sa'âlîki'l-Muhâcirîne*”⁶⁸⁵ eseridir. Ya'nî: “Hazret-i sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem, kıtâle zâhiren ve bâtınan terk-i te'âtî-yi umûr-ı dünyâviyye eden zühhâd-ı ashâbla teyemmünen istiftâh ve ibtidâr buyururlar imiş”. Ve 'inde'l-ba'z este'îzü billâh: “*În testeftihû fekad câ'ekümü'l-fethu*”⁶⁸⁶ tefsîrinde rivâyet olunduğu üzere, istiftâh, istinsâr ma'nâsınadır. Ve nass-ı mezkûr: “*În testensirû fekad câ'ekümü'n-nasru*”⁶⁸⁷ ile tefsîr olunmuşdur. Ve Suyûtî dahi işbu ma'nâyâ cezm ile kasr etmişdir. Ya'nî istiftâhdan murâd, zu'afâdan taleb-i du'âdır. Ve zu'afâdan taleb-i du'â,

⁶⁸⁴ Bakara Sûresi, 2/285.

امن الرسول = Peygamber iman etti.

⁶⁸⁵ Begavî, *Tefsîr*, VIII, 75; Taberânî, *el-Mucemü'l-Kebîr*, I, 367, hn. 845.

أنه كان يستفتح بصعاليك المهاجرين

⁶⁸⁶ Enfâl Sûresi, 8/19.

ان تستفتحوا فقد جاءكم الفتح = (Ey kafirler!) Eğer siz fetih istiyorsanız, işte size fetih geldi (Yenelim derken yenildiniz).

⁶⁸⁷ ان تستنصروا فقد جاءكم النصر = Yardım isterseniz, size mutlaka yardım gelir.

tarîkat-ı Habîb-i Hüdâ olduğuna İmâm-ı Ahmed ve Ebû Dâvûd ve Tirmizî ve Nesâ'î ve Hâkim rahimehümüllâhu Te'âlâ'nın, ezhed-i ashâb Ebu'd-Derdâ' radiyallâhu Te'âlâ 'anh'dan rivâyet kıldıkları: **[160a]** “*Ubğûni'd-duafâ'e fe-innemâ türzekûne ve tunsarûne bi-du'afâ'iküm*”⁶⁸⁸ hadîsidir ki, manâsı: “Benim için ey ashâb, siz zu'afâyı ziyâde taleb ile taleb edin, ya'nî bana zu'afâyı sevk ve anlara ri'âyet edin! Zîrâ siz anlar sebebiyle merzûk ve mansûr olursunuz” demektir. Ve lûgatde za'îf, kavînin zıddıdır. *Câmi'-i Sağîr* şârihi Münâvî'nin yazdığı üzere, hadîsde olan za'îfden murâd, ya fukarâ, yâhud bedenleri za'îf olanlardır. Fukarâyâ za'îf itlâkı, nâsın anları fakrları ve kıyâfetlerinin pejmürdeliğinden za'îf gördükleriyçün ve zu'afânın sebab-i rızk ve bâ'is-i nusrat oldukları, iktisâbdan munkatı' olarak kavmin miyânında buldukları, yâhud anlar hüsn-i hulk ile muttasıf olduklarından, hükm-i mukârenetle kavim dahi, anların ahlâk-ı hamîdelerine iktifâ etdikleri, yâhud zu'afânın du'aları berekâtıdır. Fi'l-hakîka ya bedenlen, yâhud mâlen za'îf olanlar 'aczi ve 'adem-i kuvvetini görüp, kendi havl ve kuvvetlerinden teberrâ edüp, ihlâs-ı tâm ve irtibât-ı mâ-lâ-keâm ile Hüdâvend-i 'azîmü's-şân'dan isti'âne etmeleriyle, anlar için galebe hâsıla olup: “*Kem min fi'etin kalîletin galebet fi'eten kesîraten bi-zinillâhi*”⁶⁸⁹ sırr-ı İlâhî'si rû-nümâ ve 'iyân olur. Ammâ akviyâ, galebe-i ricâl, kuvvetleriyle olduğunu zann u gümân etmeleriyle nefislerine gâliben ve ekseriyâ 'ucb gelüp, ne'üzü billâhi Te'âlâ, mûcib-i hızlân olur ki, este'îzü billâh: “*Lekad nasarakümüllâhu fi mevâtine kesîratin ve yevme Huneynin iz a'cebetküm kesratüküm fe-lem tuğni 'anküm şey'en ve dâkat [160b]* ‘*aleykümü'l-erdu bi-mâ rahubet sümme velleytüm müdbirîne*”⁶⁹⁰ âyet-i i'câz-'alâmeti nâtık olduğu üzere, altıncı fasılda zikri sâbık olan Huneyn Gazvesi'nde, 'aded-i asker-i Müslimîn, on dört bin mertebesine dâhil ve a'dâdı dört binden 'ibâret olan a'dâyı münhezim edüp, ganâ'ime nâ'il olmuşlar iken, Müslimîn'den bir neferin: “*Len tüğlebe'l-yevme min kalletin*”⁶⁹¹ deyü i'câbı işrâb eder bir kelimesi, her ne kadar sonradan nesîm-i galebe,

⁶⁸⁸ Ebû Dâvud, Cihâd, 70; Tirmizî, Cihâd, 64; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 198 (bkz. Wensinck, III, 513), Hâkim, *el-Müstedrek*, VI, 116, hn. 2464.

ابغوني الضعفاء فإنا تترزون وتنصرون بضعفانكم

⁶⁸⁹ Bakara Sûresi, 2/249.

كم من فئة قليلة غلبت فئة كثيرة باذن الله = Nice az sayıda bir birlik Allah'ın izniyle çok sayıda birliği yenmiştir.

⁶⁹⁰ Tevbe Sûresi, 9/25.

لقد نصركم الله في مواطن كثيرة ويوم حنين إذ اعجبكم كثيركم فلم تغن عنكم شيئا وضاقت عليكم الأرض بما رحبت ثم وليتم مدبرين = Andolsun ki Allah, birçok yerde (savaş alanlarında) ve Huneyn savaşında size yardım etmişti. Hani çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat sizi hezime uğramaktan kurtaramamıştı. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti, sonunda (bozularak) gerisin geri dönmüştünüz.

⁶⁹¹ لن تغلب اليوم من قلة = Bugün az kişi olsak da yenilmeyeceğiz.

taraf-ı İslâmiyân'da vezân olmuş ise de, ibtidây-ı cengde biraz perîşânlığa bâ'is olmuşdur.

Ve biri dahi, tevbedir⁶⁹². Haysü kâlellâhu Te'âlâ: “*Ve tûbû ilellâhi cemî'an eyyühe'l-Mü'minûne le'alleküm tüflihûne*”⁶⁹³, ya'nî: “Vâcibü'l-vücûd ve Fâ'izu'l-cûd 'azze ve celle hazretleri, felâh ki, matlûba neylden 'ibâretdir, anı tevbe üzerine tertîb eyledi. Bu sûretde felâh müsebbeb ve tevbe sebep olmak lâzım gelür”. Lâkin tevbe: “Hemân tevbeler olsun” lafzını tekellüm demek olmayup, belki erkânıyla olan tevbedir. Rûknün biri, günâhın min-ba'd işlememesine 'azîmet ve biri, mâ-fâta nedâmet ve biri dahi me'âsîden hukûkuna îfâ, ya'nî ta'addiyât makûlesinden ise, istihlâl ve yalnız kendüye râci' ise, şer'in ta'yîn eylediği keffâretini edâ ederek, nefsini ihlâ', ya'nî me'âsîden nefsini tahlîse gayretidir.

Ve'l-hamdü lillâhi kesîran 'alâ cezîli nevâlihî ve sallallâhu ve selleme 'alâ seyyidînâ ve senedînâ Muhammedin ve 'alâ âlihî.

*Kad kemüle naklü hâzihi't-tercemeti mine'l-kalemi ilâ sahâ'ifi'l-beyâzi ve beleğa'n-nihâyete ğarsü eşcârin tilke'r-riyâzi bi-yümni te'attüfi Sultânine'l-A'zami ve bi-menni telattufi Hâkânine'l-Efhami el-Mahmûd ke-ismihî's-şerîfi fî husâlihî ve'l-Memdûh ke-resmihî'l-latîfi fî fî 'âlihî, edâmallâhu Te'âlâ idâme'd-devleti fî simâti 'izzetihî m'ebtehece'd-dehru bi-zükâ'ihî ve gurretihî ve ce'ale seğre's-süğri mübtesimen 'an şenebi nasrihî ve'l-fethü'l-mübîni makrûnen li-'asrihî. Âmin bi-hurmeti tâhâ ve yâsîn ve zâlike fî leyleti's-sebti'l-hâdî ve'l-'işrîn min şevvâli'l-mükerremi li-sene erba'a ve erba'in ve mi'eteyn ve elf min hicretin. Min şer'in lil-müdde'i el-beyyinetü ve 'ale'l-münkiri el-hulfu. Temmet.*⁶⁹⁴

⁶⁹² Sayfa kenarında **Matlabü't-Tevbe** başlığı vardır.

⁶⁹³ Nûr Sûresi, 24/31.

⁶⁹⁴ والحمد لله حمدا كثيرا على جزيل نواله وصلى الله وسلم على سيدنا وسندنا محمد وعلى اله قد كمل نقل هذه الترجمة من القلم الى صحائف البياض وبلغ النهاية غرس اشجار تلك الرياض بيمن تعطف سلطاننا الاعظم وبمن تلتف خاقاننا الافخم المحمود كاسمه الشريف في خصاله والممدوح كرسمة اللطيف في فعالة ادم الله تعالى ادم الدولة في سماط عزته ما ابتهج الدهر بذكائه وغرته وجعل ثغر الثغر مبتسما عن شنب نصره والفتح المبين مقرونا لعصره امين بحرمة طه ويس وذلك في ليلة السبت الحادي والعشرين من شوال المكرم لسنة اربع واربعين وماتين والالف من الهجرة من شرع للمدعي البيئنة وعلى المنكر الحلف م = Verdiği bol nimetlere karşı Allâh'a çokça hamd ve efendimiz ve dayanağımız Hz. Muhammed ve ailesine salât u selâm olsun. Bu tercümenin kalemden beyaz sayfalara dökülmesi işi tamamlandı. Bu bahçeye ağaç dikme işi, büyük Sultanımız'ın uğurlu ve şefkatli alakalarıyla; hususiyetleri ile şerefli ismi gibi övülmüş ve icraatlarıyla oluşturduğu güzel düzeni gibi medh u senâya layık olan büyük Hâkânımız'ın lütüf ve iltifâtlarıyla nihayete erdi. Allâh Te'âlâ Devlet-i Aliyye'yi, Sultanımız'ın izzet ve şerefi içinde devam ettirsin. Sultanımız'ın kıvrak ve parlak zekasıyla zaman feraha kavuştu. Sultanımız,

yardımlarıyla -bu eserin yazılmasıyla- bu alandaki boşluğu doldurdu. Feth-i mübîn onun asrına çok yakındır. Tâhâ ve Yâsîn'in hürmetine –bu çabaları- Allâh inşallah kabul eder. Bu eser, 21 Şevvâl 1244 [26 Nisan 1829] cumartesi gecesi (tamamlandı). İddia sahibinin, delili sunması ve inkar edenin, yemin etmesi şeriattandır. Bitti.

5. SONUÇ

XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin değişmeye başlamasını, dönemin ilmiye ve kalemiye mensupları bir tür bozulmuş olarak değerlendirmiş ve bu durumdan kurtulmak için eski düzene tekrar dönmeyi tavsiye ederek “kanûn-ı kadîm”e riayet kaidelerini, kaleme aldıkları ıslahat lâyhalarında vurgulu bir şekilde kullanmışlardır.

XVIII. asırdan itibaren Batı ile diplomatik temaslarını yoğunlaştıran Osmanlı yöneticileri, Batı karşısında alınan ağır mağlubiyetlere bir son verme düşüncesiyle Batı tarzı askerî yeniliklere girişmiş ve fakat yüzyıllardır rakip bir medeniyet ve kafir bir millet olarak düşman telakki edilen batıların icat ettikleri herhangi bir şeyi sorunsuz bir şekilde uygulamaya koymanın elbette mümkün olamayacağını görmüşlerdi. Askerî ıslahatlardan yana olan saray, çeşitli devlet adamlarından, yapılması gerekli düzenlemeleri içeren risaleler yazmalarını istemiştir. Bu risalelerde artık “kanûn-ı kadîm” kavramı belirleyici olmaktan çıkmış ve ideal düzen olarak Avrupa, dikkatlerin çevrildiği yer olmuştur. Sultan III. Selim döneminde (1789-1807) pek çok ıslahat lâyihası kaleme alınmış ve batı tarzı pek çok yenilik gerçekleştirilmiş, ancak asker-ulema ittifakı sonucu 1807'de çıkan Kabakçı Mustafa isyanı ile III. Selim tahttan indirilerek yeniliklerin önüne geçilmiştir.

1808'de Osmanlı tahtına oturan Sultan II. Mahmud da yenilik taraftarıydı, ancak önceki dönemlerden dersler çıkararak hemen yeniliklere başlamamış, ıslahatlar için elverişli ortamı sağlamaya çalışmıştı. Asker-ulema ittifakını bozmuş, yerel güç olan ayanları itaat altına alarak merkezî otoritesini güçlendirmişti. Yenilik taraftarı ilmiye mensuplarını üst makamlara getirerek halkın nazarında büyük nüfuz sahibi olan ulemanın ıslahatlara desteğini sağlamıştı.

Sultan Mahmud, yapılan batı tarzı (askerî) yeniliklerin muhalif çevrelerde ve halk nazarındaki meşruiyetini sağlamak için ulemanın nüfuzunu kullanmış ve ilmiye mensupları, kaleme aldıkları risalelerle yeniliklerin dine de uygun çok gerekli girişimler olduğunu ispatlamaya çalışmışlardır. Sultan Mahmud'un çevresindeki ilmiye

mensuplarının aynı zamanda birer devlet adamı olmaları hasebiyle yapılan yenilikleri meşrulaştırma hamleleri normal ve beklenebilir bir durumken, İskenderiyye müftüsü İbnü'l-‘Annâbî'nin İstanbul'a uzak bir diyardan, Batı usûlü yeniliklerin Müslümanlar tarafından da uygulanması gerekliliğini savunan bir risale kaleme alması çok manidar görünmekte, “ulema ıslahatlara karşı çıkmıştır” ön kabulünün yersizliğini ortaya koymakta ve “makam mevki için siyasî otoritenin her icraatını destekleyen ulemanın yenilikleri de desteklemek zorunda kalacağı” yargısını umûmîleştirmenin yanlışlığını ifade etmektedir. İbnü'l-‘Annâbî, *es-Sa'yû'l-Mahmûd fî Nizâmi'l-Cünûd* adlı eserinde II. Mahmud'un yaptığı (askerî) ıslahatları hararetle savunmuş ve yapılan yeniliklerin akîl ve dinî elzemiyetini ortaya koymuştur.

İlmiye mensuplarından, o sırada Üsküdar kadısı olan ve vak'anüvislik vazifesini icra eden Es'ad Efendi, İbnü'l-‘Annâbî'nin eserini *el-Kevkebü'l-Mes'ûd fî Kevkebeti'l-Cünûd* adıyla ilavelerle Türkçe'ye tercüme etmiş ve bu risaleye bir nevi -kendi deyimiyle- şerh yazmıştır. Es'ad Efendi'nin tercümesi bir ıslahat metni olmasının ötesinde aynı zamanda Hz. Peygamber'in özellikle savaşlarının anlatıldığı bir siyer ve megâzî kitabıdır. Eser, iki maksad (bölüm) ve bir hâtimeden (sonuç) oluşmaktadır. İbnü'l-‘Annâbî Avrupalıların icad ettikleri yeni ordu nizamının, umûr-ı harbiyye (askeriye) ve umûr-ı siyâsiyye olmak üzere iki temele dayandığını belirtmektedir. Bu yüzden eser iki temel konu (askerî ve siyasî ahvâl) üzerine kaleme alınmıştır. Birinci bölümde, askerî eğitimin gerekliliği, askerî düzenlemeler, askerlerin sınıflandırılması, askerlerin disiplini, orduya subay ve zâbit takviye edilmesinin gerekliliği, askerî elbiselerin daraltılması ve kısaltılması, askerlerin mevkilerinin tayini ve işlerinin belirlenmesi, bayrak, alamet vb. konular, savaş talimi, hendek kazma, ok ve diğer silahları kullanma, harp taktikleri, istişâre (meşveret), zayıflara merhamet, adaletin tesisi, hak sahibine hakkını vermek ve Osmanlıların diğer İslam milletlerine olan üstünlüğü, Allah'ın kelimesinde toplanmak ve ittifak etmek, Allah'a, Rasûlü'ne ve yöneticilere itaat etmek, âlet ilimlerini kafirlerden öğrenmenin caiz olması gibi konular uzun uzadıya anlatılır. İkinci bölümde, siyasetle ilgili konular (âdil siyaset, zâlim siyaset, İslamın öngördüğü siyaset etme ilkeleri) izah edilir. Sonuç bölümünde ise, güç ve zaferin çeşitli sebepleri, kulluk, itaat, tevekkül, dua, Kur'ân okuma, tevbe gibi

konular işlenir. Es'ad Efendi, eserinde İbnü'l-'Annâbî'nin işaret ve atflarla geçtiği meseleleri, özellikle Hz. Peygamber'in savaşlarını mufassalan tahkiye eder.

Risaleye göre, son yıllarda kafirler icat ettikleri yeni metot ve askerî talimlerle Müslümanlara saldırmaktadır. Kafirlerin icat ettikleri bir takım yeni teknik bilgileri ve savaş aletlerini onlardan alıp kullanmak caizdir ve kafirlerle cihat etmek için gereklidir. Ayrıca meşru bir işte sultana itaat etmek farzdır. Ancak batılıların askerî alandaki yenilikleri alınırken onların pozitif hukukları ve siyaset ilkeleri benimsenmemelidir. Bu konuda İslamın emrettiği siyaset etme tarzının Müslümanların ihtiyaçlarını karşıladığı özellikle vurgulanmıştır. Yani esere göre, o dönemde pek çok devlet adamı ve ilmiye mensubunun da paylaştığı gibi Müslümanların meselesi oldukça pratiktir, kavramsal çerçevede bir problem yoktur. Pratikte teoriyi birbirinden bağımsız düşünme şeklinde değerlendirdiğimiz, “Avrupalıların ilmini, teknolojisini alalım; hayat tarzını, ahlakî yapısını ve temel ilkelerini almayalım” cümlesinde ifade edilen bu problemlilik bakış açısı, sonraki dönemlere de damgasını vuracaktır.

KAYNAKÇA

- Afyoncu, Erhan, “İbrahim Müteferrika”, *DİA*, XXI, İstanbul 2000.
- Akgündüz, Murat, *Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık*, Beyan Yay., İstanbul 2002.
- Aksan, Virginia, *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmed Resmî Efendi*, (çev. Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1997.
- Akyıldız, Ali, “Meclis-i Meşveret”, *DİA*, XXVIII, Ankara 2003.
- Alkan, A. Turan, “Bir Toplum Pusulası Olarak, Kaybettiğimiz Nirengileri Yeniden Hatırlamanın Önemi Üzerine”, *Ateş Tecrübeleri*, 3.bs., Ötüken Yay., İstanbul 1997.
- Armağan, Mustafa, *Osmanlı Geriledi mi?*, Etkileşim Yay., İstanbul 2006.
- Aruçi, Muhammed, “Hasan Kâfi Akhisârî”, *DİA*, XVI, İstanbul 1997.
- Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usûlü*, 5.bs., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul 2002.
- Ayvansarayî Hüseyin Efendi, *Hadikatü'l-Cevâmi*, (haz. Ahmed Nezh Galitekin), İşaret Yayınları, İstanbul 2001.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, II, (nşr. İbnülemin, Avni Aktuç), İstanbul 1955.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *Îzâhu'l-Meknûn*, II, (nşr. Kilisli Rifat Bilge), 2.bs., İstanbul 1972.
- Baykara, Tuncer, “Osmanlı Reformunun İlk Zamanları: Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması ve İlk Tatbikat”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, X, 1995.
- Beydilli, Kemal, “Küçük Kaynarca'dan Tanzimât'a Islahat Düşünceleri”, *İlmî Araştırmalar*, sayı:8, İstanbul 1999.
- “Islahat”, *DİA*, XIX, İstanbul 1999.
- “Mahmud II”, *DİA*, XXVII, Ankara 2003.
- “Mahmud Râif Efendi”, *DİA*, XXVII, Ankara 2003.
- “Mühendishane-i Bahrî-i Hümâyûn”, *DİA*, XXXI, İstanbul 2006.

- “Mühendishane-i Berrî-i Hümâyûn”, *DİA*, XXXI, İstanbul 2006.
- “Nizâm-ı Cedîd”, *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007.
- Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, Supplementband, II, Leiden, 1938.
- el-Cezâirî, *es-Sa'yü'l-Mahmûd fî Nizâmi'l-Cünûd*, Süleymaniye Ktp., Es'ad Efendi Bölümü, nr.1885.
- Cici, Recep, “İmamzâde Es'ad Efendi” *DİA*, XXII, İstanbul 2000.
- Cihan, Ahmet, *Reform Çağında Osmanlı İlimiye Sınıfı*, Birey Yay., İstanbul 2004.
- Çetin, Atilla, “Garp Ocakları”, *DİA*, XIII, İstanbul 1996.
- Ergin, Osman Nuri, *Türk Maarif Tarihi*, I-II, İstanbul 1977.
- Es'ad Efendi, *Üss-i Zafer*, (haz. Mehmed Arslan), Kitabevi Yay., İstanbul 2005.
- Es'ad Efendi, *el-Kevkebü'l-Mes'ûd fî Kevkebeti'l-Cünûd*, Süleymaniye Ktp, Es'ad Efendi Bölümü, nr.2363.
- Erşahin, Seyfettin, “Ulema ve Osmanlı Yenileşmesi: II. Mahmud'un Bazı Islahatı Karşısında Ulemanın Tutumu Üzerine Tespitler”, *Diyanet-İlmî Dergi*, XXXV, sayı:1 (Ocak-Şubat-Mart 1999).
- Eyice, Semavi, “Nusretiye Camii”, *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007.
- Fazlıoğlu, İhsan, “İbnü'l-Annâbî ve es-Sa'yü'l-Mahmûd fî Nizâmi'l-Cünûd Adlı Eseri”, *Divan*, 1996/1.
- el-Haj, Rıfâ'at Ali Abou, *Modern Devletin Doğası – 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, (çev. Oktay Özel – Canay Şahin), İmge Yay., Ankara 2000.
- Hallâf, Abdülvahhab, *İslam Hukuk Felsefesi*, (çev. Hüseyin Atay), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1973.
- Hanioğlu, Şükrü, “Türkiye Malezya Olacak mı?”, *Zaman*, 22 Ekim 2007.
- Heyd, Uriel, “III. Selim ve II. Mahmud Dönemlerinde Batılılaşma ve Osmanlı Uleması”, (çev. Sami Erdem), *Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine*, (haz. Ferhat Koca), Ankara Okulu Yay., Ankara 2002.
- İnalcık, Halil, “Kanun”, *DİA*, XXIV, İstanbul 2001.
- İpşirli, Mehmet, “Abdullah Efendi”, *DİA*, I, İstanbul 1988.

- “Abdülvehhâb Efendi”, *DİA*, I, İstanbul 1988.
- “Asım Efendi”, *DİA*, III, İstanbul 1991.
- “Bâb-ı Meşihat”, *DİA*, IV, İstanbul 1991.
- “Bâbîâlî”, *DİA*, IV, İstanbul 1991.
- “Dersiâm”, *DİA*, IX, İstanbul 1994.
- “Es‘ad Efendi”, *DİA*, XI, İstanbul 1995.
- “Kadıızâde Mehmed Tâhir”, *DİA*, XXIV, İstanbul 2001.
- İsen, Mustafa, “Bağçe-i Safâ-Endûz”, *DİA*, IV, İstanbul 1991.
- İşbilir, Ömer, “Dihkânizâde Ubeydullah Kuşmânî”, *DİA*, IX, İstanbul 1994.
- Kahraman, Kemal, “Cezayir”, *DİA*, VII, İstanbul 1993.
- Kara, İsmail, “Ulema-Siyaset ilişkilerine dair önemli bir metin: Muhalefet Yapmak/Muhalefete Katılmak”, *Divan*, 1998/1.
- Karal, Enver Ziya, “Mahmud II”, *İA*, VII.
- *Osmanlı Tarihi*, V, 7.bs., TTK Yay., Ankara 2007.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu‘cemü‘l-Müellifîn*, XVII, Beyrut, ts.
- Kıbrıs Müftüsü Hilmi Efendi, *Şiirler*, (haz. Harid Fedai), KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yay., Lefkoşa 1987.
- Kütükoğlu, Bekir, “Ahmed Resmî”, *DİA*, II, İstanbul 1989.
- “Vekâyinüvis”, *İA*, XIII.
- Levy, Avigdor, “The Ottoman Ulema and the Military Reforms of Sultan Mahmud II”, *Asian and African Studies*, VII Jerusalem 1971. (Tercümesi: “Osmanlı Uleması ve Sultan Mahmud’un Askerî Islahatı”, *Modern Çağda Ulema*, (çev. Osman Bayraktar), İz Yay., İstanbul 1991.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (çev. Metin Kıratlı), 8.bs., Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2004.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, II, İstanbul 1311.
- Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü‘l-Vukû‘at*, II, İstanbul 1327.
- Mutlu, Şamil, “Mehmed Daniş Bey”, *DİA*, XXVIII, Ankara 2003.

- Ömer b. Kayne, *Şahsiyyâtün Cezâiriyye*, Kostantiniyye, 1983.
- Öz, Mehmet, *Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumları*, 2.bs., Dergah Yay., İstanbul 2005.
- Özcan, Abdülkadir, "II. Mahmud ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, X, 1995.
- "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye", *DİA*, III, İstanbul 1991.
- "Harbiye", *DİA*, XVI, İstanbul 1997.
- Özel, Ahmet, "Ayıntâbî", *DİA*, IV, İstanbul 1991.
- "Haskefi", *DİA*, XVI, İstanbul 1997.
- Öztürk, Nazif, "Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti", *DİA*, XI, İstanbul 1995.
- Razûk, Muhammed, "Bûne", *DİA*, VI, İstanbul 1992.
- Sahhâflar Şeyhi-Zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi Tarihi*, (haz. Ziya Yılmaz), Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2000.
- Sadullah, Ebü'l-Kasım, *Raidü't-Tecdîdi'l-İslâmî*, 2.bs., Beyrut 1990.
- Shaw, Stanford, E. Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, II, 3.bs., E Yay., İstanbul 2000.
- Sarı, Nil, "Mekteb-i Tıbbiye", *DİA*, XXIX, Ankara 2004.
- Şirin, İbrahim, *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*, Lotus Yay., Ankara 2006.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, (haz. Abdullah Uçman), 2.bs., Yapı Kredi Yay., İstanbul 2007.
- Tekeli, İlhan, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, III, İletişim Yay., İstanbul.
- Unat, Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, 3.bs., TTK Yay., Ankara 1992.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 3.bs., TTK Yay., Ankara 1988.
- *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, I, 3.bs., TTK Yay., Ankara 1988.
- Yakut, Esra, *Şeyhülislamlık-Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, Kitap Yay., İstanbul 2005.

Yilmazer, Ziya, “Esad Efendi, Sahâflar Şeyhizâde”, *DİA*, XI, İstanbul 1995.

----- “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Bir Din Âliminin Problemlere Bakışı ve Çözümleri”, *XII. Türk Tarih Kongresi* (4-8 Ekim 1999), III/II, TTK., Yay., Ankara 2002.

ez-Ziriklî, Hayruddin, *el-A'lâm*, VII, Beyrut 1992.

Zürcher, E. Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 18.bs., İletişim Yay., İstanbul 2004.